SEPTIMIU CHELCEA * IOAN MĂRGINEAN • ION CAUC

CERCETAREA SOCIOLOGICĂ

Metode și tehnici

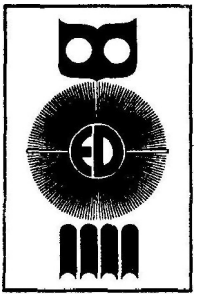

EDITURA "DESTIN"
2700 Deva, str. M. Eminescu, nr. 61A
Tel. 054/62.04.61
Fax 054/21.55.00
CP. 152

CONSILIER EDITORIAL: . . **DAN CÎMPEAN**
LECTOR:. . . . . **IOANA CÎMPEAN**
. . . . . **PETRU DRAGOMIR**
CULEGERE:. . . . . **GITTA SÎRB**
. . . . . **DIANA BUTNAR**
TEHNOREDACTARE: . . . **DANA MUNTEAN**
. . . **CORNEL CHIRILÂ**
. . . **LUCIAN STANCIU**

Pentru ca această carte să apară ia timp și în condiții grafice deosebite și-au adus contribuția lina Nicoară, Rodica Vicol, Ludovic Otvos, Leonid jurcâ și Comei Orșa.
Editorul aduce mulțumiri colegilor Sorin Petrica, Karol Varga și Ladislau Farkas precum și colectivului "GRAPHO TTPEX".

Tiparul executat la S.C. "P.C. GRAF" S.R.L.
2700 - Deva, str. G. Bariţiu, nr. 13

SEPTIMIU CHELCEA # IOAN MĂRGINEAN # ION CAUC

CERCETAREA SOCIOLOGICĂ

Metode și tehnici

EDITURA
«DESTIN"

COPERTA: **Dan Cîmpean**

Editura "DESTIN" 1998

Orice reproducere sau extras din această carte, prin orice procedeu, mai ales prin fotocopiere sau microfilm, este interzisă fără autorizarea editurii și se sancționează conform legislației.

ISBN 973-9105-30-0

PREFAȚĂ

Pentru sociologi cele mai importante procese de după cel de-al doilea război mondial: mișcările protestatare din anii '60-' 70din țările occidentale industrializate, dezvoltarea economică rapidă din Japonia și țările est-asiatice, intensificarea la sfârșitul anilor '70 a vieții religioase în comparație cu perioada de la începutul acestui secol, prăbușirea imperiului sovietic, a socialismului ca ideologie și ca sistem social au constituit o mare surpriză-apreciază sociologul american Peter L.Berger. Cunoscutul profesor al Universității Boston,autor al unor lucrări de referință precum *"Iniitation (o Sociolog/'* (1963) si *"The Capitalist Revoluîiori"* (1986), consideră că sociologia contemporană prezintă patru simptome: limitarea (concepția greșită că se pot face generalizări asupra lumii într-un colț ferit al acesteia), **trivialitatea** (manifestată în plan metodologic prin efortul de imitare a științelor naturii, apelându-se excesiv la metode cantitative), **raționalismul** (se extinde nepermis rațonalitatea sociologiei asupra lumii,adoptându-se metodele teoretice bazate pe paradigma "acțiunii raționale") și, în fine, **ideologizarea** (partinitatea sociologiei și poziția de avocat a sociologilor). Aceste patru simptome se manifestă în toate științele socioumane-esre de părere Peter LBerger-, dar pentru ca sociologia să renască ea trebuie "să se întoarcă la problemele majore ale erei clasice ,să fie cosmopolită, metodologic flexibilă și în mod deschis antiideologică" *(^'Sociologie: contramandarea inritațte",* în "Sinteza", nr. 98, 1994, p.42, traducere din revista "Society", 1992).

A reușit comunitatea sociologică să facă progrese în direcția schimbării care să împiedice dispariția sociologiei ca disciplină autonomă? Lucrările celui *de-vlXIII-lea Congres Mondial de Sociologie* (18-23 iulie 1994, Universitatea Bielefeld,Germania) ne oferă câteva indicii. Mai întâi, tema congresului: Frontiere contestate și deplasarea solidarităților" (Contested Boundaries and Shifting Solidarities).

Profesorul Neil Smelser de la Universitatea din California, președintele Comitetului de Program al Congresului, explică cele patru contexte diferite ale temei:

- *Frontierele naționale si soUdarităţile.* Statul-națiune este pe cale de a trece de la statutul de realitate la cel de problemă. Frontierele acestuia au devenit mai difuze și mai permeabile; libera circulație planetară a bunurilor, persoanelor și simbolurilor, apariția numeroaselor grupuri non-naționale fac concurență statelor în cîștigarea loialității cetățenilor;
- *Frontierele fi solidarităţile de grup.* Bazele vechi și noi ale identificării culturale se schimbă ca importanță sociopolitică în cadrul acțiunilor și între ele. Frontierele sunt când calme, când explozive;
- *Frontierele disciplinei noastre.* Sociologia este ea însăși în transformare; peste granițele ei se importă și se exportă cadre conceptuale și cognitive, domeniul ei se lărgește continuu. Frontierele conceptuale, care apăreau fixe și familiare - spre exemplu, cea dintre natură și societate -, se modifică sub ochii noștri;
- *Frontierele Asociației Internaționale de Sociologie.* Războiul rece s-a resimțit și în sânul A.I.S. Perioada actuală se caracterizează prin "internaționalismul fără frontiere", printr-o fluiditate și o deplasare a tuturor frontierelor naționale, regionale, de grup și între disciplinele științifice.

Se înșeală din nou comunitatea sociologică internațională punând în discuție contestarea frontierelor sau alegerea acestei teme reprezintă o "priză de conștiință a sociologiei"? Oricum, problema este de cea mai mare importanță pentru evoluția omenirii, sociologia demonstrând că este capabilă "să studieze chestiuni majore". Dar face acest lucru într-un mod imparțial? Mă tem că răspunsul este mai degrabă negativ. După refluxul marxismului, alte ideologii exercită o mare atracție pentru sociologi. Susținătorii actuali ai rnulticulturalismului - de exemplu - se plasează pe aceeași poziție a științei partinice (P.L. Berger, 1972). Și în sociologia românească de azi se văd semnele alunecării, spre dreapta și spre stânga, în ideologie. **Identificarea sociologiei cu propaganda nu a adus și nu va aduce respectabilitate sociologiei.** Este momentul să învățăm cu toții lecția istoriei: partinitatea nu asigură prin sine cunoașterea adevărului!

Sociologia contemporană pare a fi făcut progrese însemnate în ceea ce privește metodologia: au fost continuu rafinate metodele cantitative și s-au

extins metodele calitative. La *Cogresui Mondial de Sociologe de la Bielefeld,* în cadrul Comitetului de cercetare 33, avându-l coordonator pe Karl van Meter (Franța), au fost programate sesiuni consacrate microsimulării și alegerii • rațională, informației sociologice și cunoașterii, metodelor și datelor in cercetările longitudinale și comparative pentru inferența cau2ală, analizei datelor în cercetările panel, analizei factoriale a datelor categoriale, teoriei și metodelor în cercetarea multinivelară, nonrăspunsurilor și erorilor de măsurare în sondaje, metodologiei cercetărilor feministe, metodelor de analiză a rețelelor sociale, viitorului elaborării chestionarelor, formelor de "realism" în cercetarea sociologică și, în fine, metodelor fenomenologice în științele sociale. Cercetarea sociologică asistată de calculator și cercetările calitative au marcat axul preocupărilor metodologice. Au fost puse în discuție modele de microsimulare în analizele politice (Heinz P. Galkr, *Germania)* și în analiza comportamentului homosexualilor (Peter Molnar, *Germania).* S-au prezentat posibilitățile de simulare pe computer a interacțiunii dintre dinamica ecologică și procesul de luare a deciziilor (Francois Bousquet și Cnstophe Cambier, *Franța)* și un model de microsimulare a șomajului de lungă durată (Georg Muller, *Elveția).* Și în sesiunea vizând cercetarea longitudinală s-au discutat problemele modelării pe calculator , sociologii din *Germania* (Hans-Peter Blossfeld, Ulrich Potter, Uwe Engel, Udo Kelle ș.a.), *Rusia* (Vladimir Rukavisnikov), *Marea Britanie* (Rosemary Creeser, Richard Wiggins) aducând contribuții semnificative metodologiei cercetărilor sociologice computerizate. O mare atenție s-a dat metodelor statistico-matematice, analizei factoriale, în mod deosebit (Allan L. McCutcheon, S.U.A., Jorg Blasius, *Germania,* Michael Greenacre, *Africa de Sud,* Brigitte Le Roux, *Franța),* și modelării multinivelare (A. Heath, *Marea Britanic,* Jop Hox, *Olanda,* K.U. Schnabel, *Germania).* Metodologia sondajelor de opinie publică a grupat mulți specialiști, care au raportat despre experiența acumulată în chestionarea asistată de calculator (Andreas Bechenbach, *Germania),* despre efectul contextului în măsurarea atitudinilor (Norbert Schwartz, S.U.A.), despre comportamentul de refuz în sondajele bazate pe interviul telefonic (Lisette Pondman, *Olanda),* ca și despre evoluția design-ului chestionarelor ca urmare a pretestării acestora asistate de calculator (Wiliam Foddy, *Austria,* Jean Martin, *Marea Britanie,* Ger JME Snijkers, *Olanda).* Metodele fenomenologice au fost expuse în comunicările

iui Steven Vaikus *{Germania),* Suzanna Kassab *(LJban),* Michael Thomas *^Germania),* Georgi J^otcv *{Bulgaria),* Robert Wyszynski *{Polonia),* Vladimir Pavlenko *(Rusia),* Edna Lomsky- Feder *{Israel).*

Sigur, lista celor care au adus contribuţii metodologice notabile este mult ;r.ai largă, noi am spicuit mai mult sau mai puţin impresionist din programul *Comitetului de cercetare 33* pentru a susţine concluzia că în direcţia flexibilităţii metodologice ,de depăşire a **trivialităţii** sociologiei, s-au făcut paşi însemnaţi.Totuşi, aşa cum opinia Peter L. Berger, speranţa se leagă de cei care au două-trei decenii de activitate ştiinţifică în faţă, adică de noile generaţii de sociologi formaţi în universităţile de elită din întreaga lume pe baza unor noi programe de învăţământ, care să asigure renaşterea sociologiei.

Cu aceste gânduri punem la dispoziţia studenţilor noştri de azi şi de ieri un manual de metode şi tehnici de cercetare sociologică. El se adresează, în primul rând, studenţilor de la facultăţile şi departamentele de sociologie care se pregătesc pentru **susţinerea examenului de licenţă.**

Frontierele dintre disciplinele ştiinţifice sunt nu numai penetrabile, dar şi în schimbare. Pentru a acoperi întregul câmp al domeniului la care se aplică metodele şi tehnicile prezentate, am folosit aproximativ cu acelaşi sens termenii de "cercetare sociologică", "cercetare socială" şi "cercetare socioumană" sau "cercetare în domeniul ştiinţelor sociale şi comportamentale". Credem că cititorii vor accepta această convenţie-şi nu vor căuta "ceartă de cuvinte". Diferitele tipuri de cercetare rezultă din modul de combinare a metodelor, tehnicilor şi procedeelor de lucru. Noi am recurs doar la anumite exemplificări. De asemenea, nutrim speranţa că diferenţele în stilul de redactare a capitolelor din lucrare , accentele personale ale fiecăruia dintre autori, privilegierea în tratare, ca extensie, a unor metode sociologice sau limitele, ca intensiune, în abordarea altora vor fi privite cu bunăvoinţă de specialiştii din domeniul ştiinţelor socioumane.

In încheierea cuvântului introductiv, adresăm mulţumiri tuturor persoanelor şi instituţiilor care ne-au sprijinit în finalizarea acestui proiect.

Capitolul 1

CUNOAȘTEREA COMUNĂ ȘI CUNOAȘTEREA ȘTIINȚIFICĂ A VIEȚII SOCIALE

1 RIMUL mare precursor al investigației sociologice empirice, ARISTOTEL (383-322 î.e.n.), scria în Cartea întâi a "Metafizicii" sale că filosofia s-a născut din uimire. Același lucru se poate spune și despre sociologie. Dacă. filosofii și-au îndreptat privirea spre stele, punându-și întrebări despre originea Universului și, apoi, despre caracterul cunoașterii însăși, sociologii au pnvit Terra înrrebându-se despre existența omului în societate și, mai târziu, despre modalitățile de cunoaștere a traiului laolaltă al oamenilor. CLAUDE JAVEAU (1988) apreciază că sociologia nu a depășit, ca alte științe, "stadiul discuțiilor despre fundamentele cunoașterii în domeniu". Vom comenta această problemă într-un alt capitol; acum să vedem ce întrebări au formulat "analiștii clasici" ai vieții sociale.

Așa cum preciza C. WRIGHT MILLS (1916-1962), "analiștii clasici" au încercat sa răspundă la trei grupe de întrebări, și anume:

- "Care este structura acestei societăți particulare ca întreg? Cum diferă ea de alte orânduiri sociale? Care este, în interiorul societății, semnificația fiecărei trăsături particulare, pentru continuitatea ei și pentru transformarea ei?" (Mills, 1975).

Promotorul sociologiei contestatare din America anilor 1950-1960 remarca faptul că sociologia se preocupă, în primul rând, de "interrelațiile și interdependențele componentelor societății, precum: clasele sociale, for-

mele fundamentale ale muncii, forțele de socializare majore (structura familiei, educația, organizațiile sociale), regulile și formele controlului social care organizează o societate" (T. Baker, 1988).

- Cel dc-al doilea grup de probleme care au stat și rămân în atenția sociologiei îl constituie întrebările de tipul:
  "Ce loc ocupă această societate în istoria omenirii? Ce mecanisme duc la schimbarea ei? Care este locul acesteia în dezvoltarea umanității în ansamblul ei și care este semnificația ei pentru această dezvoltare? Care sunt influențele pe care le suferă și pe care le exercită aspectele studiate în cadrul perioadei istorice în care se manifesta? Și. în ceea ce privește această perioadă, care sunt trăsăturile ei esențiale-' Prin ce se deosebește ca de alte perioade? Care sunt modurile ei caracteristice de făurire a istoriei?"

Dacă primul grupaj de întrebări viza **structura socială,** acest al doilea grupaj are în vedere **schimbarea socială.**

Sociologii încearcă să înțeleagă și să explice științific schimbările din societate de-a lungul istoriei: schimbările din structura familiei, modificarea formelor de socializare, transformarea muncii, deplasarea centrului de greutate al vieții sociale spre organizațiile formale etc.

- în fine, al treilea grup de întrebări se concentrează asupra studiului personalității și a raporturilor individ-societate: "Ce tipuri de bărbați și femei predomină în această societate și în această perioadă? Și ce tipuri vor predomina în viitor? Cum sunt ele selectate și formate, emancipate și reprimate, sensibilizate și opacizate? Ce tipuri de **«natură umană»** se revelează în conduită și caracter în această societate, in această perioadă? Și ce semnificație are pentru natura umană fiecare dintre trăsăturile societății pe care le examinăm?"

Cele trei grupuri de întrebări identificate de C.WRIGHT MILLS în opera marilor sociologi, indiferent de problemele specifice pe care ic-au abordat, reflecta concepua autorului despre obiectul sociologiei ca studiu **al** influențelor reciproce dintre om si societate, **dintre biografie si istorie.**

Imaginația sociologică permite înțelegerea relațiilor dintre istorie și biografie, pornind de la premisa că fiecare individ își trăiește biografia într-o perioada istorică determinată, contribuind la configurarea societății și fiind, în același timp, un produs al societății.

întrebările pe care şi le-au pus şi şi le pun în continuare analiştii sociali îi frământă şi pe oamenii simpli, fără o imaginaţie sociologică educată, sistematică. Cine nu s-a întrebat după evenimentele din **decembrie 1989:** "Ce societate edificăm? Prin ce se diferenţiază aceasta de societatea totalitară de care ne-am despărţit? Cum influenţează economia de piaţă asigurarea drepturilor omului?" Oamenii se întreabă: De ce a crescut exploziv infracţionalitatea? De ce au scăzut producţia şi nivelul de trai? Care sunt cauzele extinderii ca o plagă a corupţiei? Ce fel de oameni sunt cei care şi-au schimbat instantaneu convingerile declarate? Prin ce se caracterizează întreprinzătorul ca tip uman impus de societatea în tranzaţie de la totalitarism la democraţie?

Neavând calitatea spirituală a imaginaţiei sociologice, "forma cea mai fertilă a conştiinţei de sine", oamenii necultivaţi sociologic nu reuşesc să vadă legătura inseparabilă dintre viaţa individului şi istoria societăţii, nu înţeleg seismele sociale, evoluţia socială rapidă şi faptul că vechile norme şi valori nu îi mai pot orienta într-o lume a concurenţei şi conflictelor.

Este scopul cercetării din domeniul ştiinţelor sociale şi comportamentale de a explica necazurile personale şi conflictele sociale, de a propune modalităţi de depăşire a neliniştei, anxietăţii, panicii sau a indiferenţei şi apatici. "Epoca noastră este cea a neliniştei şi a indiferenţei" - spunea C.WRIGHT MILLS în urmă cu mai mult de trei decenii. Această caracterizare este de o mare actualitate pentru societatea românească de azi. De aceea cercetarea socioumană trebuie să evidenţieze care sunt valorile ameninţate şi cine le ameninţă; ea trebuie să contribuie la depăşirea "necazurilor personale generate de mediu" şi la soluţionarea "conflictelor publice ale structurii sociale".

Cunoaşterea comună: caracteristici

Trăind în societate, fiecare individ îşi însuşeşte în cursul existenţei sale o sumă de cunoştinţe despre traiul laolaltă al oamenilor. Aceste cunoştinţe se bazează pe experienţa directă a indivizilor. Este ceea ce numim "cunoaşterea comună" (sau "spontană", "cotidiană", "la nivelul simţului comun", "la nivelul bunului simţ").

Cunoașterea comună "nu este altceva decât însușirea de către agentul cunoscător a unei informații legate nemijlocit de condițiile praxiologice în care acționează" (Popa, 1972). în activitatea lor practică oamenii, ca agenți cunoscători individuali sau colectivi, utilizează cunoștințele dobândite anterior, transmise cu ajutorul limbajului natural de la o generație la alta în procesul socializării. Structura și configurația activităților practice contemporane, modul de raportare la mediul natural și social, sistemul de valori, orizontul cunoștințelor anterioare alcătuiesc - așa cum preciza CORNEL POPA - "situațiapraxiologică determinată" în care se realizează actul cunoașterii.

S. MOSCOYICI și M. HEWSTONE (1983) definesc simțul comun ca pe un "corpus de cunoștințe fondat pe tradițiile împărtășite și îmbogățite de mii de ob servații și experiențe sancționate de practică" **(apud** Fischer, 1990). Simțul comun, la care apelăm cu toții pentru a explica ceea ce se întâmplă și pentru a prevedea ce se va întâmpla, se derulează în două etape.

în **prima etapă,** în mod spontan, ne facem o idee despre evenimentele trecute. Este o imagine imprecisă, produsă de mecanisme psihice necontrolate rațional. Simțul comun se bazează pe metode informale, antrenează procese instinctive (McBurney, 1983). Se vorbește astfel despre intuiția excepțională a unor persoane ca despre ceva dat, înnăscut. Astfel de persoane "simt", intuiesc daca cineva spune adevărul sau nu. Dacă sunt întrebate, însă, nu pot spune cum au procedat, ce argumente au avut în vedere etc. Alte persoane sunt capabile să "diagnosticheze" dintr-o privire starea de spirit a celor cu care vin în contact. Se vorbește astfel despre proverbiala "intuiție feminină".

Cea de-a doua etapă în cunoașterea la nivelul simțului comun constă în extrapolarea explicațiilor de la situațiile trecute la cele prezente sau viitoare. Evident, această extrapolare nu se face în termeni de probabilitate, ci într-o modalitate mecanicistă de transpunere a explicațiilor de la o situație la alta.

După modul de dobândire a cunoștințelor, simțul comun are două forme esențiale: **simț comun de primă mână și simț comun de mâna a doua** (Moscovid, Hewstone, 1983). Simțul comun de primi mână reprezintă ansamblul cunoștințelor spontane fondate pe experiența directă a agenților cunoscători. Un jurist cu experiență de multe ori își dă seama intuitiv de partea cui este dreptatea; în mod spontan "simte" că o mărturie este falsă. Dacă respectivul jurist a citit lucrări de psihologie și sociologie judiciară, va

utiliza cunoştinţele dobândite, făcând apel la ceea ce se numeşte "simţ comun de mâna a doua", adică "ansamblul cunoştinţelor ştiinţifice transformate în imagini şi folosite în practică". In procesul judiciar, depăşindu-se cunoaşterea la nivelul simţului comun, se face apel la cunoaşterea ştiinţifică, respectiv la expertiza psihologică.

Din totdeauna activităţile practice (vânătoarea şi pescuitul, culegerea şi cultivarea plantelor, meşteşugurile etc.) s-au realizat pe baza cunoştinţelor dobândite de cei ce realizau aceste activităţi şi transmise apoi verbal, din generaţie în generaţie; iniţial, aceste cunoştinţe, reduse ca volum, nesistematice, cu caracter prescriptiv (nu explicativ), rămânând la nivel fenomenal, fără a surprinde raporturile cauzale, de esenţă, erau singurele care orientau producerea celor necesare traiului. Cu timpul, producţia a început a fi din ce în ce mai mult" ghidată de ştiinţă, de cunoaşterea teoretică, iar în prezent ştiinţa a devenit un instrument decisiv în optimizarea acţiunilor umane.

Rezultă din cele arătate că între activitatea practică a oamenilor şi activitatea de cunoaştere există o largă interferenţă, că tipul cunoaşterii comune a fost în decursul evoluţiei societăţii depăşit de cunoaşterea ştiinţifică.

Şi în ceea ce priveşte cunoaşterea societăţii, a traiului laolaltă al oamenilor, asistăm la acelaşi proces de depăşire a cunoştinţelor la nivelul simţului comun de către cunoaşterea teoretică, prin apariţia şi evoluţia sociologiei şi a celorlalte discipline socioumane. A rămâne în cunoaşterea societăţii la nivelul simţului comun "înseamnă a-i acorda acestuia o autoritate pe care el n-o mai are de multă vreme în celelalte ştiinţe" (Durkheim, 1974).

Sociologia - atrăgea atenţia întemeietorul şcolii sociologice franceze, EMILE DURKHEIM (1858-1917), în prefaţa ia ediţia I (1895) a lucrării sale "Regulile metodei sociologice" - "nu trebuie să consiste într-o simplă parafrază a prejudecăţilor tradiţionale, ci să ne facă să vedem lucrurile altfel de cum apar omului de rând; căci obiectul fiecărei ştiinţe este de a face descoperiri şi orice descoperire deconcertează mai mult sau mai puţin opiniile acceptate".

Analizând trecerea de la cunoaşterea spontană a fenomenelor şi proceselor sociale la cea ştiinţifică, HENRI H. STAHL (1901-1991) arăta în "Teoria şi practica investigaţiilor sociale" (1974) că la nivelul simţului comun cunoaşterea are un caracter iluzoriu din cauza unei serii de factori. **Enculturaţia**, transmiterea culturii de la o generaţie la»filtâ, are efecte limitative

asupra cunoașterii. Limba, ca element al culturii, prin bogăția vocabularului și pnn sintaxa, condiționează modul de a judeca al oamenilor. Din punct de vedere psihologic, limbajul uman reprezintă matricea internă pe care se structurează și se dezvoltă întreaga organizare psihică a individului. Cercetările comparative mterculturale au relevat modul în care anumite caracteristici lingvistice influențează procesul gândirii. In limba hopi (vorbită în nord-estul starului Arizona, S.U.A.) nu există un substantiv pentru timp și nici un sistem temporal-verbal (trecut, prezent, viitor). Procesul de gândire se realizează în categoriile lingvistice existente. Lingvistul și antropologul BENJAMIN LEE WHORF aprecia că percepția lumii înconjurătoare este condiționată de caracteristicile gramaticale și semantice ale limbii subiectului cunoscător. Limba hopi se diferențiază de limba engleză prin tendința de a implica individul în mediul său de viață, limba engleză, detașându-1 (Beryl Lieft Benderlv. 1981).

Intr-o sene de experimente s-a demonstrat influența limbajului, ca element ai culturii, asupra procesului de memorare: un lucru este mai ușor readus în memorie dacă pentru el există un termen lingvistic corespunzător. Acest fapt a fost pus în evidență, comparându-se performanțele populației de limbă engleză și cele ale populației de limbă zum (pentru care există un singur, termen desemnând atât culoarea portocaliu, cât și culoarea galben), într-un test de recunoaștere a culorilor. Cercetări asemănătoare, care evidențiază modelarea gândirii de către limbă, ca element al culturii, au fost realizate pe populația navaho și euro-americană (J.B. Caaroll, J.B. Casagrande, 1958).

Pe Terra se vorbesc între 2000 și 3000 de limbi (numărul lor nu poate fi bine precizat, pentru că mai există încă teritorii neexplorate, dar și pentru că este foarte greu de stabilit dacă o populație vorbește o limbă aparte sau un dialect). Nu toate aceste limbi au ajuns la același grad de dezvoltare în ceea ce privește vocabularul, volumul lui. Am arătat deja că în unele limbi lipsesc termenii care definesc proprietăți ale lucrurilor și fenomenelor din lumea înconjurătoare. In alte limbi, pentru aceeași realitate există nu unul, ci mai multe cuvinte. De exemplu: la eschimoși există cuvinte diferite care denumesc zăpada (înghețată, apoasă, zgrunțoasă, imaculată, învechită ș.a.m.d.}. La populația din zonele deșertice ale Africii există mai multe cuvinte care denumesc nisipul (fin, strălucitor, mare, mărunt, sfărâmicios

etc.).In limba marathi, vorbită de circa 40 de milioane de oameni din vestul Indiei, există opt cuvinte onomatopeice pentru a designa râsul: hudu-hudu = râsul gingaş al bebeluşului; hada-hada = râsul zgomotos al acestuia; faidi-faidi ~ râsul vulgar; has-has — râsul aprobator; hoho-hoho = râsul în hohote; hi-hi — râsul nechezat; fâs-fâs = râsul batjocoritor; haia-haia = râsul de complezenţă (Apte, 1985).

Un alt factor care limitează cunoaşterea spontană este **socializarea,** procesul de formare a personalităţii în acord cu normele şi valorile societăţii în care individul se naşte şi trăieşte.

Socializarea primară arc un rol primordial în formarea personalităţii pentru şi într-o anumită cultură. Socializarea primară începe încă din primele săptămâni de viaţă aie copilului şi îşi pune amprenta generând **personalitatea de bază,** caractenstică unei ani culturale determinate. In cadrul acestui tip de socializare, părinţii sunt principalii transmiţători de cultură.

Socializarea secundară se realizează în cadrul instituţiilor specializate (şcoală, bisencâ, armată, organizaţii profesionale sau politice etc), prin transmiterea de cunoştinţe şi formarea de deprinderi, atitudini, convingeri.

Atât socializarea pnmarâ, cât şi cea secundară se desfăşoară diferit de la un grup la altul, astfel că însuşirea culturii poate fi mai mult sau mai puţin realizată. Se vorbeşte chiar de o **socializare incompletă. In aceste condiţii indivizii, în cadrul aceleiaşi culturi, îşi formează foarte diferenţiat abilităţile de cunoaştere spontană.**

Experienţa directă a oamenilor este limitata atât spaţial, cât şi temporal. Din această cauză cunoaşterea comună este parcelară, incapabila să evidenţieze evoluţia istoncâ a societăţii, caracteristicile generale ale colectivităţii umane, legitatea schimbărilor sociale. In ciuda acestui adevăr incontestabil - "nimeni nu a trăit cât lumea'" - mulţi oameni se consideră "sociologi prin naştere" şi manifestă un scepticism nedisimulat faţă de efortul sociologilor de a explica ştiinţitic ceea ce ei cunosc la nivelul bunului simţ. Caracterul iluzoriu al cunoaşterii spontane decurge şi din implicarea subiectivă a oamenilor în viaţa socială în funcţie de scopurile şi interesele lor particulare, ceea ce îi face să se înşele adesea "cu bună ştiinţă". \Tu numai societatea în evoluţia ei, dar şi structura propriei personalităţi, motivaţia propriului comportament rămân parţial necunoscute celui care se bazează numai pe cunoaşterea spontană. Mecanismele psihoneurologice şi condiţionările socioculturale ale gândim,

memonei, activităţii voluntare etc. nu pot fi cunoscute în mod spontan: a-i întreba pe oameni de ce gândesc şi acţionează într-un anume fel înseamnă a colecţiona opinii, nu cunoştinţe ştiinţifice. Este datoria ştiinţelor sociale şi comportamentale de a da răspuns la astfel de întrebări, explicând în acelaşi timp caracterul iluzoriu al cunoaşterii spontane.

Necesitatea "rupturii" de cunoaşterea comună

încă de la sfârşitul secolului trecut EMILE DLJRKHEIM cerea ca sociologia să devină ezoterică asemenea oricărei ştiinţe, îndemnând astfel la despărţirea de cunoaşterea spontană. în zilele noastre tot mai mulţi sociologi se pronunţă pentru distanţarea cunoaşterii teoretice de cunoaşterea spontana.

Prima parte a lucrării "Profesiunea de sociolog", de PIERRE BOURBIEU, JEAN-CLAUDE CHA.VIBOREDON şi JEAN-CLAUDE PASSERON (1968), este consacrată acestei probleme. De la început, autorii subliniază faptul că familiarizarea cu universul social reprezintă pentru sociolog un principal obstacol în cunoaşterea obiectivă a societăţii. Ca actor social, sociologul este tentat să considere că experienţa trăită de el constituie explicaţia faptelor şi a proceselor pe care le cercetează. De remarcat este că cercetătorul vieţii sociale, fie el sociolog, psiholog sau antropolog, nu reuşeşte să se detaşeze definitiv de cunoaşterea spontană.

DON ALD McB URNEY (1983) consideră că simţul comun are ca limită fundamentală faptul că nu este probat de practică. In sprijinul acestei afirmaţii aduce următorul exemplu: proba vinovăţiei la unele popoare primitive constă în dificultatea celui învinuit de a mânca o anumită cantitate de cereale (grăunţe). Dacă nu reuşea, era considerat vinovat. Pe ce se baza această probă? Pe observaţia la nivelul simţului comun că, în faţa judecătorilor, persoanelor vinovate li se "usucă gura". într-adevăr, datorită emoţiei se produce o dereglare a activităţii glandelor salivare. De aici dificultatea de a înghiţi o cantitate mai mate de cereale. Ceea ce se pierde din vedere la nivelul simţului comun este faptul că exista persoane foarte emotive, care au manifestări neurovegetative puternice, chiar şi numai pentru că au fost bănuite de comiterea unor acţiuni reprobabile. Deci, neconfruntarea cu

practica conduce cunoaşterea spontană la concluzii false. In ultimele două-trei decenii în psihosociologie s-a conturat un nou domeniu de cercetare, ce! ai cogniţiei sociale, având ca obiect de studiu tocmai cunoaşterea spontană a opiniilor, atitudinilor şi comportamentelor noastre şi ale altora, explicarea evenimentelor din viaţa socială. Preluăm din lucrarea lui G LJS-TAYE-XTCOLAS FLSCHER (1990) acele experimente şi concluzii care pledează pentru "ruptura" cu cunoaşterea la nivelul simţului comun. Dar, mai întâi, o precizare: 'Senzorialul nu ne relevă misterul realului" (Bernard Lacroix, 1975). Deşi vedem astrul solar rorindu-sc pe bolta cerească, nu Soarele, ci Pământul se învârteşte. La nivelul simţului comun ne este greu să acceptăm că materia este "plină de vid", că un lingou de aur are mai multe spaţii goale decât atomi de aur, că în interiorul atomului particulele sunt separate în spaţiu. Fotografierea structurii interne a atomului de aur cu ajutorul microscopului electronic ce a mărit de 750.000 de ori o plăcuţă de 160 de angstromj (1 angstrom =10" m) a confirmat această imagine despre realitate, la care cunoaşterea spontană nu putea să ajungă (Matsujiro, 19 6}. Şi în domeniul cogniţiei sociale lucrurile stau la fel: indivizii au tendinţa de a nega o realitate care contravine convingerilor lor. Şi aceasta, datorită "'perseverenţei credinţei" (C.G.Lord, 1979). T. R. CARRETTA şi R. L. MORELAND (1982; au demonstrat printr-un studiu de teren că, după ce "afacerea Wattergate" fusese denunţată fără putinţă de tăgadă, susţinătorii preşedintelui Nixon continuau sâ-şi arate stima faţă de acesta, în timp ce adversarii exprimau opinii foarte negative, dat fiind faptul că încuviinţase încălcarea democraţiei prin montarea unor microfoane de ascultare a discuţiilor la sediul contracandidatului său la funcţia de preşe-dinte al S.U.A. Numeroase experimente au evidenţiat că prejudecăţile influenţează puternic cunoaşterea la nivelul simţului comun. Aprecierea expresiei faciale a unei persoane variază în funcţie de informaţiile care sunt date despre respectiva persoană. Prezentându-se fotografia unui bărbat, s-a spus unui grup de studenţi că este vorba despre un şef nazist, vinovat de experimente medicale pe deţinuţii din lagărele de concentrare, iar altui grup de studenţi s-a spus că fotografia îl reprezintă pe şeful unei formaţii secrete de luptă antiteronstă, care a salvat mii de evrei. Primul grup de studenţi a apreciat că expresia feţei exprimă cruzime şi ameninţare, cel de-al doilea grup de studenţi - că exprimă căldură umană şi amabilitate (P.Rothbart, M. Birrell, 1977).

practica conduce cunoaşterea spontană la concluzii false. In ultimele două-trei decenii în psihosociologie s-a conturat un nou domeniu de cercetare, cel ai cogniţiei sociale, având ca obiect de studiu tocmai cunoaşterea sponrană a opiniilor, atitudinilor şi comportamentelor noastre şi ale altora, explicarea evenimentelor din viaţa socială. Preluăm din lucrarea lui GUS-TAYE-XICOLAS FISCHER (1990) acele experimente şi concluzii care pledează pentru "ruptura" cu cunoaşterea la nivelul simţului comun. Dar, mai întâi, o precizare: 'Senzorialul nu ne relevă misterul realului" (Bernard Lacroix. 19[7]5). Deşi vedem astrul solar rotindu-se pe bolta cerească, nu Soarele, ci Pământul se învârteşte. La nivelul simţului comun ne este greu să acceptăm că materia este "plină de vid", că un lingou de aur are mai multe spaţii goale decât atomi de aur, că în interiorul atomului particulele sunt separate în spaţiu. Fotografierea structurii interne a atomului de aur cu ajutorul microscopului electronic ce a mărit de 750.000 de ori o plăcuţă de 160 de angstromj \\ angstrom = 10" m) a confirmat această imagine despre realitare. la care cunoaşterea spontană nu putea să ajungă (Matsujiro, 19[6]6), Şi în domeniul cogniţiei sociale lucrurile stau la fel: indivizii au tendinţa de a nega o realitate care contravine convingerilor lor. Şi aceasta, datorită "'perseverenţei credinţei" (C.G.Lord, 1979). T. R. CARRETTA şi R. L. MORELAND (1982) au demonstrat pnntr-un studiu de teren că, după ce "afacerea Wattergate" fusese denunţată fără putinţă de tăgadă, susţinătorii preşedintelui Nixon continuau să-şi arate stima faţă de acesta, în timp ce adversarii exprimau opinii foarte negative, dat fiind faptul că încuviinţase încălcarea democraţiei prin montarea unor microfoane de ascultare a discuţiilor la sediul contracandidatului său la funcţia de preşe-dinte al S.L.A. Numeroase experimente au evidenţiat că prejudecăţile influenţează puternic cunoaşterea la nivelul simţului comun. Aprecierea expresiei faciale a unei persoane variază în funcţie de informaţiile care sunt date despre respectiva persoană. Prezentându-se fotografia unui bărbat, s-a spus unui grup de studenţi că este vorba despre un şef nazist, vinovat de experimente medicale pe deţinuţii din lagărele de concentrare, iar altui grup de studenţi s-a spus că fotografia îl reprezintă pe şeful unei formaţii secrete de luptă antiteroristă, care a salvat mii de evrei. Primul grup de studenţi a apreciat că expresia feţei exprimă cruzime şi ameninţare, cel de-al doilea grup de studenţi - ca exprimă căldură umană şi amabilitate (P.Rothbart, M. Birrell, 19??t.

GUSTAVE-NICOLAS FTSCHER (1990), analizând mecanismele cunoașterii sociale (cunoașterea spontană), arăta că tendința de a vedea interdependența - acolo unde aceasta nu exista - și convingerea că putem controla desfășurarea unor evenimente - în fața cărora suntem, în realitate, neputincioși - introduc erori fundamentale în psihologia spontană, ca și în cunoașterea sociologică la nivelul simțului comun. în mod spontan, indivizii umani au tendința de a **filtra informațiile disonante și de a reține informațiile** consonante; adică: preferăm informațiile care confirmă opiniile noastre, nu pe cele care le contrazic.

La nivelul simțului comun, suntem tentați să stabilim o legătura între fenomene care. în realitate, se produc simultan prin **hazard.** Dacă, mergând pe stradă, ne gândim la o persoană și imediat ne întâlnim cu ea suntem tentați să credem că există **premoniție,** deși de atîtea ori ne-am gândit la difente persoane fără a le fi întâlnit ulterior. Supraestimăm coincidențele și dăm uitării situațiile care contrazic legătura dintre fenomenele ce se produc independent unele de altele. Așa cum remarcau P. BOURDIEU, J. C. CHAMBORBDON, J. C. PASSERON (1968), cercetarea științifica conduce la reunirea fenomenelor pe care simțul comun le separă și la separarea fenomenelor pe care cunoașterea spontană nu le diferențiază.

Iluzia controlului asupra evenimentelor pe care în realitate nu le putem influența a fost remarcată de antropologi într-o serie întreagă de rituri: de exemplu, dansul ploii sau paparudele din cultura populară românească. Colectivitățile arhaice apelau la dansuri rituale ca instrument pentru aducerea ploii când seceta se prelungea. Din punctul de vedere al chemării ploii, funcția acestor dansuri era nulă. Ele aveau însă alte funcții pozitive: reafirmarea solidarității sociale într-un moment dificil pentru existența respectivei comunități, manifestarea unei atitudini colective active, manifestarea *estetică*, facilitarea contactului între tineri în vederea alegerii partenerului de viață (Zamfir, 1987).

O serie de experimente psihosociologice au evidențiat iluzia controlului in cazul jocurilor de noroc. Când jucătorii la loterie își aleg ei înșiși numerele, tind să investească mai mulți bani decât atunci când numerele de loterie le sunt atribuite de experimentator, de parca nu hazardul ar interveni și într-un caz și în celălalt (E.I. Langer, 1977).

Din cele arătate cu privire la cunoașterea spontană considerăm că rezultă necesitatea "rupturii" de acest tip de cunoaștere iluzorie și trecerea la cunoașterea științifică a vieții sociale.

Caracteristicile cunoașterii științifice

De-a lungul istoriei s-au impus mai multe modalități de generare și testare a adevărului enunțurilor despre realitate. WALTER WALLACE (1971) ia în discuție patru astfel de modalități.

Modul autoritarian s-a afirmat în antichitate, dar a continuat până în contemporaneitate. Preoți, regi, președinți sau savanți se considera că ar avea atributul natural sau supranatural de a produce adevărul. Deci, adevărul era garantat de calitățile de excepție ale producătorului enunțurilor. Modul autoritarian se întâlnește azi sub forma apelului la argumentul autorității.

Modul mistic, foarte apropiat de modul autoritarian, prin mecanismul de producere a adevărului , este un mod în care starea de grație conferă profeților, prezicătorilor, marilor mistici calitatea cunoașterii adevărate. Modul logico-rațional se centrează pe logica formală. Se face apel la "primele principii" și, prin deducție, se stabilește adevărul. Principala grijă constă în rigoarea judecății logice, fără a se urmări corespondența cu realitatea. **Modul științific** de determinare a adevărului îmbină preocuparea pentru aplicarea corectă a metodei de cunoaștere cu observația riguroasă a fenomenelor. Metoda științifică asigură desubiectivizarea cunoașterii, oferindu-se o imagine despre lumea înconjurătoare așa cum este ea în realitate, și nu așa cum îi apare unui individ la nivelul simțului comun. Modul științific reprezintă astăzi principala cale de cunoaștere a comportamentelor individuale și de grup, a faptelor, a fenomenelor și proceselor sociale.

Pe baza observației **obiective,** utilizindu-se **metode adecvate,** sunt obținute enunțuri empirice cu valoare de adevăr. Inițiatorul empirismului și senzualismului modern, care susține că prelucrarea rațională a datelor senzoriale conduce la știința adevărată, filosoful englez FRANCIS BACON (1561-1626),arăta foarte plastic rolul metodei în cunoaștere: "Schilodul care șchioapătă pe un drum bun poate întrece trăpașul care aleargă pe un drum

greșit. Mai mult, cu cît trăpașul care a greșit drumul aleargă mai repede, cu atit schilodul îl lasă mai în urmă".

Cunoașterea științifică se fondează pe cîteva postulate sau enunțuri despre lume, al căror adevăr este acceptat de majoritatea cercetătorilor din științele sociale și comportamentale. JAMES W. VANDER ZANDEN *!* 1988; consideră că enunțurile fundamentale pe care se bazează cunoașterea științifică sunt:

- lumea înconjurătoare există independent de observația noastră; ea nu este creară de simțurile noastre (principiul **realismului);**
- relațiile dm lumea înconjurătoare sunt organizate în termeni de cauză *etect* (principiul **determinismului);**
- lumea înconjurătoare poate fi cunoscută prin observații obiective (principiu! **cognoscibili tații).**

In atara acestor trei principii, în literatura de specialitate mai sunt menționate si principiile **raționalității** și **regularității,** potrivit cărora lumea externă poate fi cunoscută pe calc logică și fenomenele din lumea înconjurătoare se produc în mod logic (McBurney, 1983). Considerăm că ultimele două pnncipu pot fi subsumate principiilor cognoscibilității și determinismului. Iar în ceea ce privește principiul determinismului, considerăm că, mai ales pentru cunoașterea sociologică, trebuie să înțelegem determinismul nu în sens **strict laplaceean** (respingind existența fenomenelor intrinsec aleatoare;, ci în sensul **empirismului probabilist** promovat de PATR1CK SCPPES (J090V

Principiile metafizicii **probabiliste** postulează că:

- legile producerii fenomenelor naturale au în esență caracter probabilist;
- cauzalitatea are un caracter probabilist;
- certitudinea cunoaștem, în sensul preciziei absolute a măsurătorilor, este irealizabilă,
- cunoașterea completă *a.* Universului nu este realizabilă;
- științele - privind terminologia, obiectulși metoda - se caracterizează pnn pluralism.

Am reținut aceste principii lăsând de o parte principiile de interes pentru construcția epistemologiei generale, pentru că ele se opun principiilor

metafizicii neotradiționale - ce se regăsesc în versiunile contemporane ale empirismului sau pozitivismului logic, care au penetrat și în cunoașterea sociologică:

- viitorul este determinat de trecut;
- orice eveniment arc o cauză determinată suficientă;
- cunoașcerea trebuie sâ se întemeieze pe certitudine;
- cunoașterea științifică poare, în principiu, sâ fie adusă până la nivelul de cunoaște re completa,
- cunoașterea și metoda științifică pot fi, în principiu, unificate.

PATRiCK SUPPES, profesor de filosofia științei la Universitatea Stanford, recunoscut pe plan mondial pentru lucrările sale logico-metodologice **(Introduction** to **Logic,** 1957; **A Probabilistic Theory of Causality, l(')[7]0; Logiquie du Ptobable,** 1981; **Foundations of Measurements,** 19[7]!). consideră ca principiile metafizicii neotradiționale sunt false. în ceea ce ne privește, apreciem că aplicarea principiilor **empirismului probabilist** in cunoașterea sociologică este foarte fertilă, dat fiind faptul că fenomenele sociale, pnn **complexitatea** lor, se pretează cel mai bine analizei probabiliste sau statistice.

Cunoașterea științifică a proceselor sociale, precum și a comportamentelor individuaie și de grup se realizează totdeauna în cadrul oferit de teoriile recunoscute ca adevărate de către comunitatea cercetătorilor, la un moment dat. Prin teorie (gr.: theoria, acțiunea de observare; figurat: speculația intelectuală; înțelegem "o construcție intelectuală prin care un anumit număr de legi sunt asociate unui principiu din care ele pot fi deduse în mod riguros" (Poulquieși Saint-lean, 1962).

In sens restrâns, teoria reprezintă un ansamblu de enunțuri cu valoare clc adevăr privind relațiile dintre fenomene. "O teorie este un set de enunțuri logic corelare în forma aserțiunilor empirice referitoare la proprietățile unor clase infinite de evenimente și lucruri" (Gibbs, 1975, p.5). în același sens jAMES A. BLACK si DEAN J. CHAMPION (1976, p.56) definesc teoria ca "un set de propoziții sistematic-intercorelate specificând relațiile cauzale dintre variabile" Dacă avem în vedere teoriile din științele sociale și comportamentale, vom spune ca aici teoriile au diferite niveluri de generalitate, încă la jumătatea secolului nostru ROBERT K. MERTON atrăgea

atenția asupra necesității de a se elabora **teorii cu rang mediu de generalitate,** adică enunțuri intim legate între ele și verificabile empiric privind comportamentul omului în relațiile sale cu alți oameni. Sociologia, incluzând și psihologia socială, se prezintă astăzi cu o structură teoretică multinivelară extrem de complexă, cuprinzând **mari teorii** (structuralismul, funcționalismul, materialismul dialectic și istoric, fenomenologia etc), dar și **teorii medii** (teoriile mobilității sociale, cele ale grupurilor mici, cele privind disonanța cognitivă etc), precum și teorii cu nivel de generalitate **minim** (enunțuri empirice adevărate "aici și acum").

Teoriile constau din enunțuri referitoare la relațiile dintre variabile și explicarea acestor relații cu ajutorul unor concepte nereferențiale (al căror denotat nu este direct observabil).

Să luăm ca exemplu teoria **durkheimiană** despre sinucidere. In lucrarea **Le Suicide. Etude de Sociologie** (1897) sinuciderea este definită ca "orice caz de moarte care rezultă direct sau indirect dintr-un act pozitiv sau negativ săvârșit de către victima însăși, care știe că trebuie să-și producă acest rezultat" **(apud** Mihăilescu, 1974). Analizând statisticile'vremii, EMILE DURKHEIM a constatat că în principalele țâri europene numărul sinuciderilor prezintă de la un an la altul o mare stabilitate **(tabelul nr.l).**

Aceasta l-a condus la concluzia condiționării sociale a sinuciderilor, respingând ideea dominantă la acea dată, potrivit căreia sinuciderea ar avea

Țara"* / Anul -B-	~Î Franța	Prusia	**Anglia**	**Saxonia**	**Bavaria**	**Danemarca**
1866	5.119	2.485	1.329	**704**	**410**	443
1867	5.011	3.625	1.316	**752**	**471**	469
1868	5.547	3.658	1.508	**800**	453	498

Tabelul nr. 1 Numărul sinuciderilor în principalele țări europene

cauze psihologice sau psihopatologice.

încercând să găsească o explicație a ratelor de sinucidere (nr. sinuciderilor anuale, raportate la nr. mediu al populației x 1.000.000) diferite de la o țară la alta, EMILE DURKHEIM a pus în relație aceste rate cu o serie de variabile: vârstă, sex, stare civilă, religie. A constatat că în țările în care predomină religia catolică (ItaKa, de exemplu) rata sinuciderilor este mult

mai mică decât în ţările în care predomină religia protestantă (de exemplu: Prusia, Danemarca, Suedia). Diferenţele privind rata sinuciderilor se menţin constante în intervalul de timp studiat **(tabelul nr.2).**

Pentru a verifica relaţia dintre religie şi sinucidere, EMILE DURKHEIM a. cercetat statisticile din fiecare ţară, separat pe confesiuni **(tabelul nr.3).**

Perioada ^	Rata sinuciderilor			Rangul		
ŢaraO	1866-70	1871-75 j	1874-78 J_	**1866-70** !	**1871-75**	**1874-78**
Italia	30	55 !	58	1	1	1 ;
Belgia	66	69 !	- - -4-			9
Anglia	67	66	69	3		3
Norvegia	-6	73	7 H	4	4	4
Austria	~8	94 i	1.30	5 j	5	5 ;
Suedia	85	81 !	91	6	6	6
Franţa	155	150 I	160	*8'*	8	8
Prusia	142	134/	160	9!	9	
Danemarca		258;	255	10 j	10	10i
Savoia	295	------ 4 —	334	11	11	ii |

Tabelul nr. 2 Rata sinuciderilor în unele ţări europene(l 866-1878)

Din aceste statistici, rezultă fără echivoc faptul că în rândul populaţiei de confesiune protestantă rata sinuciderilor este mai mare decât la populaţia

Ţara *0-*	Perioada <&	**Confesiunea** • Protestanţi	**Catolici**	Evrei
Austria	1852-59			20,7
Bavaria	1844-56	135,4	49,1	105,9
	1884-91	224,0	94,0	193,0
Prusia	1849-55	159,9	49,1	46,4 '
	1869-72	187,0	69,0	46,0
	1890 ;	240,0	100,0	180,0

Tabelul nr. 3 Rata sinuciderilor în unele ţări europene, după confesiunile religioase

de religie catolică. "Aruncând o privire pe harta europeană a sinuciderilor, observăm imediat că în ţările catolice, ca Spania, Portugalia, Italia, sinuciderea este puţin dezvoltată, ea atingând valoarea maximă în ţările protestante: Prusia, Saxonia, Danemarca" (Durkhcim, 1993). Variabilele puse în relaţie (apartenenţa religioasa şi sinuciderile) sunt direct observabile (din statisticile oficiale) Pentru a se ajunge la o teorie sociologică a sinuciderii s-a introdus între cele două variabile un al treilea factor (neobservabil direct) şi anume "gradul de integrare socială". Prin ataşamentul faţă de biserică, religia catolică asigură individului un grad de integrare socială mai mare decât religia protestantă, aceasta explică de ce în ţările cu populaţie predominant protestantă rata sinuciderilor (de tip egoist) este crescută. Integrarea socială a indivizilor, ca explicaţie cauzală a sinuciderii, intervine şi în relaţia dintre acest act, predominant de autosuprimare a vieţii, şi profesiune, situaţie maritală sau situaţie socială; militarii sunt mai înclinaţi spre sinucidere, rata sinuciderilor este mai mare la celibatari decât la persoanele căsătorite, în timp de pace, decât în perioadele de război, în etapele de prosperitate sau recesiune economică, decât în cele de stabilitate economică.

Lucrarea "Sinuciderea" rămâne de referinţă în metodologia cercetării socioiogicc, evidenţiind rolul teoretic în investigaţiile empirice (concrete). In aceiaşi nmp, ea arată importanţa definim clare a conceptelor (sinucidere egoistă, altruistă, anomică etc), necesitatea introducerii **variabilelor test** în verificarea relaţiei dintre două fenomene, valoarea analizei multivariate şi a analizei contextului. Cu ajutorul studenţilor şi colaboratorilor săi, în special al lui MARCEL MAUSS (1872-1950), creatorul şcolii sociologice franceze a dat un model inegalat în istoria de până azi a sociologiei, demonstrând că **sinuciderea este un fapt social explicabil prin factori sociali.**

Cunoaşterea ştiinţifică a faptelor, fenomenelor şi proceselor sociale se realizează - aşa cum am văzut - cu ajutorul conceptelor clar definite, utilizmdu-se metode şi tehnici de cercetare riguroase, verificându-se ipotezele sau urmărindu-se descrierea obiectivă a vieţii sociale.

MAR'n'X HAMMERSLEY (1993) identifică un număr de trăsături care diferenţiază cercetarea socială de alte activităţi. In primul rând, investigaţia în domeniul ştiinţelor socialeşi comportamentale, ca oricare cercetare ştiinţifică, are ca scop **descoperirea adevărului,** nu producerea dovezilor pentru susţinerea unei poziţii deja adoptate. Prin aceasta cercetarea sociologică, psihologică sau psihosociologică se distinge de activitatea ideologică, de propagandă şi **advertising** (reclamă, publicitate). Apoi, cercetarea so-

cioumană este mai degrabă preocupată de **producerea informațiilor referitoare la fapte,** nu de enunțul judecăților de valoare. Ea are un **scop teoretic,** nu unul practic, deși - așa cum se va vedea - problemele teoretice în domeniul științelor sociale și comportamentale au prin natura lor și o dimensiune pracoc-aplicativă. Pe baza analizei aprofundate a realității, cercetarea sociologică, psihologică ș.a.m.d. tinde spre **formularea unor legi,** spre găsirea invariantelor, a relațiilor de profunzime dintre variabile. In fine, **măsurarea** și **controlul** variabilelor sunt esențiale în cercetarea științifică a vieții sociale și comportamentelor, în cercetarea științifică în general, și trebuie să se regăsească din plin în domeniul nostru, în **stilul de prezentare a rezultatelor** anchetelor sociologice, sondajelor de opinie publică și a experimentelor psihosociologice. Fără a fi schematic și rigid, stilul rapoartelor de cercetare se deosebește radical de stilul lucrărilor beletristice.

Rolul paradigmelor în cercetarea științifică

Termenul de "paradigmă" are sensuri multiple. In lucrarea "Structura revoluțiilor științifice" THOMAS S. K1IHN (1962), profesor de istoria și tilosoria științei ia Universitatea Princcton, utilizează termenul de paradigmă în nu mai puțin de douăzeci și trei de sensuri, de la "o realizare științifică concretă" până la "un set caracteristic de convingeri și preconcepții'". Totuși, cel mai frecvent, termenul de "paradigmă" este utilizat cu sensul de model, exemplu sau **pattern.** Paradigmele reprezintă "realizările știmțitice exemplare", "exemplele standard" sau "exemplele comune" împărtășite de o comunitate științifică pentru formularea și rezolvarea problemelor de cercetare. "Aceste exemple împărtășite în comun pot îndeplini funcții de cunoaștere atribuite în mod obișnuit regulilor împărtășite în comun" (Kuhn, 1982). Cunoașterea cu ajutorul paradigmelor este o "cunoaștere tacită", nu e cuprinsă în reguli, ci asemănătoare "învățării observaționale", "precum ucenicul fură cunoștințele de la meșter " - ca să folosim comparația utilizata de MIRCEA FLONTA în studiul introductiv la lucrarea "Tensiunea esențială" a lui THOMAS S. KUHN.

Ilustrăm rolul paradigmelor în cercetarea sociologică printr-un exemplu împrumutat din lucrarea "Methods of Social Research" a lui KENNETH

D.BAILEY (1982): fenomenul suprapopulației, analizat atât prin paradigma **malthusiană,** cât și prin paradigma **marxistă.** THOMAS R. MALTHUS (1766-1834) aprecia în "Eseu asupra legii populației" (1798) că populația crește în proporție geometrică, în timp ce mijloacele de subzistență cresc în proporție aritmetică, stabilind "legea naturală" a suprapopulației absolute. Teologul și economistul englez menționat, respingând ideea că limitarea numărului populației ar fi imorală, considera că o serie de factori naturali și sociali (seceta, războaiele etc.) restabilesc echilibrul dintre volumul populației și cari ti ta rea mijloacelor de subzistență. De asemenea, indivizii morali pot lua decizia de limitare a numărului descendenților. THOMAS R. MALTHUS respingea socialismul, acuzându-1 că distruge inițiativa individului. KARJ. MARX (1818-1883), fondatorul utopiei "comunismului științific", utilizează o altă paradigmă, considerând capitalismul vinovat de pauperizarea clasei muncitoare. în concepția sa, legea naturală a suprapopulației nu reprezintă decât o justificare a relațiilor de exploatare, trecerea la socialism rezolvând problema sărăciei și suprapopulării. Acceptarea unei paradigme sau a alteia conduce la evaluări diferite ale aceleiași realități. Cercetătorii atașați unei paradigme vorbesc o limbă diferită de cea a oamenilor de știință care împărtășesc în comun convingerile și toate angajamentele altei paradigme. Paradi gma malthusiană utilizează conceptele de: rată geometrică, rată aritmetică, întrerupere pozitivă, întrerupere preventivă, mizerie, în timp ce paradigma marxistă are drept concepte Je bază pe cele de: clasă sodală, conștiință de clasă, exploatare, supramuncă, plusvaloarc, dictatura proletariatului.

Desfășurarea cercetânior științifice în baza unei paradigme este considerată cercetare normală, ea contribuind la rezolvarea **problemelor puzzle** joc de asamblare';. Daca inr.e-o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungata nu se acumulează progroe m rezolvarea problemelor puzzle importante, șurv'.ne o situație de criză a cunoașterii din respectivul domeniu. Oamenii di- știință care ; au condus după acea paradigmă își pierd încredere:! în ea și aură paradigme roi Rste ceea ce TI 1OMA8 S. Kl '\ IN numea cercetarea extraordinară. Altfel începe o **revoluție științifică,** ce inaugurează o nouă tradiție de cercetare. Intre paradigmele vechi și cele noi se desfășoară o

adevărată competiție: poate învinge tendința conservatoare sau, dimpotrivă, orientarea revoluționară. Această competiție stimulează, fără îndoială, imaginația sociologică. Problema este de a înțelege că fiecare paradigmă a contribuit într-o măsură mai mare sau mai mică la dezvoltarea științei.

Orientată timp de mai multe decenii de paradigma marxistă, cercetarea socioumană din România se află azi într-o situație de criză. Depășirea ei impune crearea unor noi paradigme care să satisfacă într-o mai mare măsură cerințele cunoașterii științifice și dezvoltarea teoriei prin testarea ipotezelor și rezolvarea unor probleme imediate ale vieții sociale.

Cunoașterea științifică și valorile sociale

Paradigmele nu diferă numai din punctul de vedere al conceptelor utilizate, dar și în funcție de valorile cărora li se subordonează. Fără a intra într-o discuție aprofundată, vom spune doar că valorile reprezintă "relația socială prin care comunitățile umane exprimă concordanța dintre lucruri, idei, fapte sau procese și necesitățile sociale istoricește condiționate de praxis" (Chelcea, Marnali, 1981). Valorile apar ca un rezultat al interacțiunii mai mult sau mai puțin conflictuale dintre indivizi și mediul lor de viață, ca o realitate sociocognitivă prin care indivizii determină ceea ce este acceptabil sau inacceptabil, dezirabil sau indezirabil, bun sau rău pentru ei. Antropologul american CLYDE KLUCKHOHN (1951) definește valoarea ca reprezentând "o concepție explicită sau implicită despre ceea ce este dezîrabil, distincnvă pentru individ sau grup, care influențează alegerea modurilor, mijloacelor și scopurilor acțiunii".

Așadar, valorile reprezintă ceea ce este dorit de indivizi sau grupuri. Referindu-se nu numai la realitățile prezente, ci și la ceea ce ar trebui să fie, paradigmele includ judecăți de valoare - reflectă valorile la care cercetătorul a aderat. Astfel, paradigma malthusiană la care ne-am referit reflectă valorile religiei protestante, care îndeamnă la muncă și sârguință, la independența individului; paradigma marxistă, pe de altă parte, conține ca valori lupta de clasă, îndemnând la distrugerea capitalismului și la instaurarea socialismului.

Dacă paradigmele sunt penetrate de valorile sociale, se pune problema: mai poate fi realizată cunoașterea obiectivă a socialului? La această întrebare s-au conturat două tipuri de răspunsuri: unul care pledează pentru **neutralitate axiologică** si altul care susține necesitatea **afirmării deschise a valorilor** adoptare de cercetător!.

Sociologii, ttertnan MAX WEBER (18644920) cerea în "încercare asupra sensului neutralității axiologice în științele sociologice și economice" 1 '•) ! 8; *ca.* cert eră toni vierii sociale să se dispenseze în studiile lor de valorile lor morait. ;TKC. politice, sociologii idennficându-sc din acest punct de vedere cu fizicienii. In aceeași direcție a neutralității, sociologul american ROBERT BiERSTEDT arăta în lucrarea "Ordinea socială" (195?) că sociologia este o știință categorială, nu normativă, neavând astfel legătură *cu* valorile s;>esaît: Ea st reteră la ceea ce este, nu la ce trebuie să fie; ea presupune cunoașterea obiectivă independentă de dorințele și opțiunile cercetătorilor Apartenența națională, religioasă, rasială, ca și opțiunile politice și morale ale cercetătorilor nu trebuie să influențeze rezultatele studiilor socioumane

In studiu! "judecata morală și acțiunea politică" (1988) PETER L.BERC î FiR, profesor la L niversitatea Boston și director la "Institute for the Study of Economic (uluire", discutând problema neutralității axiologice, consideră sociologia ca o "'disciplină a detașării", sociologul fiind calificat să evalueze dovezile empirice, oferind o imagine a realității așa cum este ea, nu cum ar don să fie, Profesorul american îl compară pe sociolog cu un cartograf; c! oferă o hartă care arată cum se poate ajunge dintr-un loc în altul. Harta îl ajută și pe hoț, și pe polițist, liste neutră!

Dar este dezideratul neutralității posibil de realizat în științele socioumane? Cei mas mulți specialiști consideră că cercetarea în științele sociale si comportamentale liberă de valon este un mir, după cum aprecia ALVIN \X\ GOEl.DN'ER în lucrarea "Anti-Minotaur: mitul sociologiei libere de valori" \ 962; Savanții sunt actori sociali si, așa cum nu se pot despăîți total de cunoașterea comună, nu se pot detașa definitiv nici de valorile lor din viața de zi cu zi. Este deci preferabil să se recunoască deschis valorile împărtășite de cercetători, decât să se afirme neutralitatea axiologică imposi-

bil de atins. Apoi, chiar dacă sociologia ar ajunge ca fizica, aceasta nu ar însemna deloc renutarea la valon, pentru că, după lansarea bombei atomice la Hiroşima, fizicienii şi-au pus dramatic problema responsabilităţii sociale ;Î utilizării descoperirilor lor ştiinţifice

Aşadar, nici in ştiinţele naturii şi cu atât mai puţin în ştiinţele socialo şi eomporramcnfalc nu este nici posibila, nici dezirabilă detaşarea de valonii sociale. Etica responsabilităţii ; concept introdus de MAX WEBER in prelegerea "i'olirka drepi vocaţie", 1'>1')) trebuie să orienteze activitatea de cercetare şrimţiticfl in disciplinele socnmmane

DECLARAŢIA UNIVERSALA A DREPTURILOR OMULUI, adoptării şi proclamară ia 10 decembrie 1948 de Adunarea Generală a O,NI*.. constituie, după opinia noastră, veritabila tablă de valon a cercetărilor in ştiinţele sociale şi comportamentale. Fiecare din cele 30 de articole ale DECLARAŢIEI propune valon fundamentale, pe care omul de Ştiinţa, ne el sociolog. n>ihoiog, antropolog sau psihosociolog. trebuie să ie afirme deschis în studiile saic. "Toate fiinţele umane se nasc libere şi egale în demnitate si in drepturi. Ele trebuie să se comporte unele faţa de altele în spiritul fraternităţii (indiferent) de rasă, culoare, sex, limba, religie, opinie politică sau orice- altă opinie, de origine naţională sau socială, avere, naştere sau orice alre împrejurări"

Acesta rrthtiic sa fie crezul fiecărui om, crez afirmat şi în studiile şi cercetănie sociologice şi psihologice.

De asemenea, cercetarea soo.oumană românească trebuie să îşi fixeze drepr cadru axiologic "CONVENŢIA PENTRU PROTECŢIA DREPTURILOR OMULUI Şl \ LIBERTĂŢILOR FUNDAMENTALE", da borată pe ba; a "Declaraţiei universale a drepturilor omului" şi intrară în vigoare ia 3 -eprernbnc Lo3, prin semnarea ei de stateie contractante, mernbrc ale Consiliului Europei. In "Convenţia europeană a drepturilor omului' -t -peiinc;'. tapaii că: "Dreptul oricărei persoane la viaţă este ptorejar je KŢU an.2;. "Orice persoana are dreptul la libertate şi la siguratif-'i' ,ar; ,5;. '*t)ncc persoană aie dreptul săi se respecte viaţa sa privată şi de familie, domiciliul şl corespondenţa sa" (art.8.)."Orice persoană are dreptul la libertate de gândire, de conştiinţă şi de religie" (arţ.9). Deşi

"Convenția europeană a drepturilor omului" nu consacră decât 14 drepturi și libertăți fundamentale, fiind mai puțin extinsă decât "Declarația universală a drepturilor omului", ea are o importanță deosebită pentru România ca țară membră cu dreptun depline în **Consiliul Europei.**

i

Capitolul 2

PROBLEME METODOLOGICE ALE CERCETĂRII SOCIOLOGICE

METODOLOGIA CERCETĂRILOR SOCIOUMANE EMPIRICE

.ÎNAINTE de a prezenta conţinutul şi principiile metodologiei cercetărilor socioumane empirice, se impun câteva precizări terminologice: ce se înţelege prin "metodă", "tehnica", "procedeu" şi "instrument de investigare"?

Pnn "metodă" (gr.: **methotios,** cale, mijloc, mod de expunere), ca şi în celelalte ştiinţe, şi în filosofie se înţelege modul de cercetare, sistemul de reguli şi principii de cunoaştere şi de transformare a realităţii obiective. Metoda reprezintă - aşa cum se precizează în "Dicţionar de filozofie" (1978) - "aspectul teoretic cei mai activ al ştiinţei, care jalonează calea dobândirii de cunoştinţe :\oi". Gândirea metodică asigură **adequatio intellectus ad intellecti** (coerenta logică internă) şi **adequatio intellectus ad rei** (concordanta imaginilor noastre mintale cu realitatea obiectiva).

In ştiinţe ie -.ocioumane, termenul de "metodă' se utilizează în accepţiuni foarte variate, asociindu-i-se când un sens prea larg, când unul prea îngust. Se vorbeşte astfel de metoda statistică, istorico-compararivă, **dialectică,** experimentală, dar şi de metoda cazului, a convorbirii, a celor **mai mici**

pătrate *etc.* Nu este de mirare că specialiştii au remarcat faptul că în ştiinţele sociale şi comportamentale noţiunea de "metodă" este ambiguă (Grawitz, 19~72). De asemenea, noţiunea se utilizează când la singular (metoda comparativă, metoda stimulilor constanţi etc), când la plural (metode de culegere a datelor, de prelucrare a informaţiilor).

Din raţiuni didactice vom utiliza în continuare termenul la plural, înţelegând că metodele din ştiinţele socioumane pot fi clasificate după multiple criterii.

După criteriul **temporal,** facem distincţie între **metodele transversale,** urmărind descoperirea relaţiilor între laturile, aspectele, fenomenele şi procesele socioumane la un moment dat (observaţia, ancheta, testele psihologice şi sociometrice etc), şi **metodele longitudinale,** studiind evoluţia fenomenelor în timp (biografia, studiul de caz, studiile panel etc).

Un alt criteriu de clasificare a metodelor îl constituie **reactivitatea,** cu referire la gradul de intervenţie a cercetătorului asupra obiectului de studiu. In experiment, cercetătorul intervine provocând producerea fenomenelor, spre deosebire de observaţie, în care ideal ar fi ca cercetătorul să nu producă nici o modificare a comportamentelor sau/şi a situaţiilor studiate. După reactivitatea lor, metodele pot fi clasificate astfel: **metode experimentale** (experimentul sociologic, psihologic), metode **cvasiexperimentale** (ancheta, sondajul de opinie, biografia socială provocată etc.) şi **metode de observaţie** (studiul documentelor sociale, observaţia şi altele).

Metodele în ştiinţele sociale şi comportamentale mai pot fi clasificate şi după **numărul unităţilor** sociale luate în studiu. Există **metode statistice,** desemnând investigarea unui număr mare de unităţi sociale (anchetele socio-demografice, sondajele de opinie, analizele matemanco-statistice), şi **metode cazuistice,** semnificînd studiul integral al numai câtorva unităţi sau fenomene socioumane (biografia, studiul de caz, monografia sociologică etc).

In fine, după **locul ocupat în procesul investigaţiei** empirice, metodele pot fi: **de culegere a informaţiilor** (înregistrarea statistică, studiul de teren, ancheta etc), **de prelucrare a informaţiilor** (metode cantitative, metode calitative), **de interpretare a datelor cercetării** (metode comparative, intcrpretaave etc).

Şi termenul de "tehnică" (gr.: **tekne,** procedeu, vicleşug), desemnând "ansamblul de prescripţii metodologice (reguli, procedee) pentru o acţiune eficientă, atât în sfera producţiei materiale, cât şi în sfera producţiei spirituale (tehtiici de cunoaştere, de calcul, de creaţie), precum şi cadrul altor acţiuni umane (tehnici de luptă, sportive)" vezi "Dicţionar de filozofie" (1978) -, utilizat în ştiinţele sociale şi comportamentale, este ambiguu, nefăcându-se totdeauna distincţiile cuvenite între metode şi tehnici sau între tehnici şi procedee. Unele lucrări apar sub titlul **Metode şi tehnici,** incercându-se astfel depăşirea dificultăţii de identificare a metodelor şi, respectiv, a tehnicilor de cercetare. Ocolind discuţiile oţioasc, vom spune că tehnicile de cercetare, subsumate metodelor, se referă la demersul operaţional al abordării fenomenelor de studiu. Astfel, dacă ancheta reprezintă o metodă, chestionarul apare ca tehnică, modul de aplicare - de exemplu, prin autoadministrare -, ca un procedeu, iar lista propriu-zisă de întrebări (chestionarul tipărit) ca instrument de investigare.

Observăm că aceleiaşi metode îi sunt subordonate mai multe tehnici (exista anchete pe bază de chestionar, pe bază de interviu sau cu formulare statistice de înregistrare), fiecare tehnică putând fi aplicată în modalităţi variate. In afara autoadministrătii, într-o anchetă, chestionarele pot fi aplicate cu ajutorul operatorilor, pot fi aplicate individual sau colectiv, expediate pnn poştă sau tipărite în ziare şi reviste - toate acestea reprezentând procedee de investigare.

Procedeul reprezintă, aşadar, "maniera de acţiune", de utilizare a instrumentelor de investigare, care nu sunt altceva decât uneltele materiale (foaie de observaţie, fişă de înregistrare, ghid de interviu, test creion-hârtie sau aparat *etc.)* de care se slujeşte cercetătorul pentru cunoaşterea ştiinţifică a fenomenelor socioumane. Uneori se utilizează termenul de "procedură" ca echivalent al celui de "metodă", iar în categoria instrumentelor de investigare sunt incluse şi aparatele de înregistrare a comportamentelor (aparatul de fotografiat, de filmat etc), de măsurare a senzaţiilor (kinezimetxu, olfaciometru, algometru etc), de declanşare a reacţiilor comportamentale (generator de sunete, contlictograf).

Chiar dacă nu există un acord unanim în ceea ce priveşte utilizarea termenilor de "metodă", "tehnică", "procedeu", "instrument de investigare", se acceptă că între metode, tehnici şi procedee - ca să nu mai vorbim

de instrumentele de investigaţie, care reprezintă materializarea metodelor şi tehnicilor - există legături de supraordonare şi de subordonare, generate de gradul de abstractizare, de nivelul la care operează (abstract, concret), ca şi de raportul in care se află cu nivelul teoretic. Metodele, tehnicile, procedeele şi chiar instrumentele de investigare se subsumea/ă perspectivei teoretico-metodologice, astfel cri autonomia lor nu este decât relativă (Cazac u, Bâdescu, 1 '•"> ! Se. nirmarie, relaţia dintre metode, tehnici, procedee, instrumente- de cercetare şi nivelurile teoretice şi empirice ale cercetării socioumanc poare â reprezentată ca în **figura** 1.

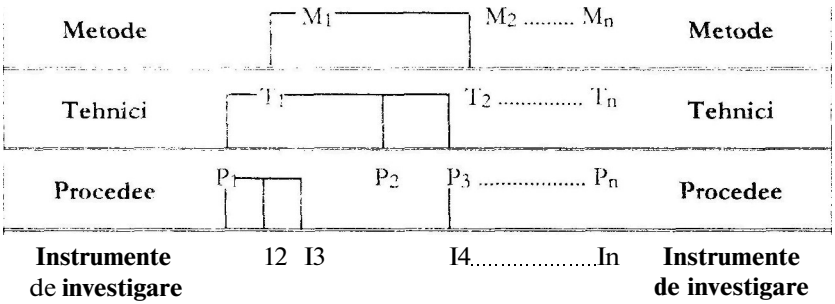

Figura nf. 1 Relaţia dintre metode, tehnici, procedee şi instrumente de investigare

Conţinutul conceptului de "metodologie"

Cunoscând semnificaţia termenilor de "metodă", "tehnică", "procedeu", "instrument de investigare", putem preciza acum conţinutul conceptului de "metodologie", aşa cum este utilizat cu referire ia cercetările socioumane empirice. Conform etimologiei, metodologia (gr.: **methodos** + **logos)** desemnează "ştiinţa metodelor". în sens literal, metodologia este "ştiinţa integrată a metodelor, metoda fiind demersul raţional al spiritului pentru descoperirea adevărului sau pentru rezolvarea unei probleme" (Caude, 1964).

Metodologia în ştiinţele sociale şi comportamentale are două laturi: analiza critică a activităţii de cercetare şi formularea unor propuneri pentru perfecţionarea acestei activităţi.

PAUL LAZARSFELD (1959) considera că metodologia are şase teme principale: delimitarea obiectului de studiu în cercetările empirice, analiza conceptelor, analiza metodelor şi tehnicilor de cercetare, analiza raportului dintre me-todele şi tehnicile utilizate, sistematizarea datelor obţinute în cercetarea empirica şi formalizarea raţionamentelor. Din multitudinea faptelor, fenomenelor şi proceselor socioumane - în cercetările empirice se procedează pornind de la teorie la **abstragerea obiectului de studiu** din ţesătura relaţiilor în care se află. "încă Platon compara cunoaşterea cu disecţia unui animal; după el, un bun dialectician găseşte articulaţiile, iar unul prost osul; însă orice cunoaştere rămâne un decupaj" (Pelletier, Gablot, 1973). Acest decupaj, în investigaţiile sociologice, se justifică prin aceea că nu toate elementele structurii şi acţiunii sociale se situează pe acelaşi plan, că nu toate au o contribuţie egală la explicarea fenomenelor. Acelaşi lucru se poate spune şi despre investigaţiile psihologice, antropologice ş.a.m.d. Cercetătorul trebuie să procedeze ca "un doctor perspicace, care lasă la o parte zece fapte secundare şi reţine pentru studiu şi diagnostic un simptom hotărâtor" - afirmă autorii anterior citaţi. De asemenea, reconstituirea în plan teoretic a realităţii sociale, integrarea fenomenului studiat presupun o riguroasă analiză metodologică. Obiectivitatea cercetării empirice nu se dobândeşte prin acumularea şi juxtapunerea datelor obţinute în investigaţia de teren. Adevărul: "Dacă totul este esenţial, atunci nimic nu mai este esenţial" ne obligă la analiza metodologică a modului de delimitare a obiectului de studiu.

Metodologia are în vedere şi **clarificarea** înţelesului **conceptelor,** corectitudinea definirii lor, analiza limbajului utilizat. Probabil, aceasta constituie cea mai veche sarcină a metodologiei, dar şi cea mai actuală. Să ne gândim la faptul că unii termeni pe care-i folosim în mod curent circulă cu accepţiuni foarte diferite. De exemplu, termenul de "ideologie" are peste 150 de accepţiuni, iar cel de "cultură" peste 250 de înţelesuri oarecum diferite (Moles, 1974). Pentru că analiza conceptelor îi vom consacra o tratare aparte în cadrul studiului nostru, nu mai insistăm acum asupra acestui domeniu de interes metodologic. De asemenea, semnalăm doar - întrucât într-un alt capitol se tratează pe larg problema evaluării cercetărilor em-

pince - că metodologia se preocupă de analiza metodelor şi tehnicilor de cercetare, de respectarea regulilor de alcătuire a chestionarelor, de construcţia scalelor, a eşantioanelor etc, cu scopul eliminării distorsiunilor şi asigurării reprezentativităţii concluziilor. Analiza metodologică vizează punerea tn relaţie a metodelor, tehnicilor, procedeelor şi instrumentelor de investigaţie, adecvarea lor la obiectul de studiu. R. CA UDE (1964) aprecia că în metodologie prima problemă este de a vedea dacă toate metodele sunt la acelaşi nivel de abstractizare sau nu.

Alegerea metodelor de cercetare depinde nemijlocit de natura fenomenelor studiate, ca şi de tcona de la care se revendică studiul. Alegerea depinde însă şi de accesibilitatea metodelor şi tehnicilor, de existenţa sau nu a instrumentelor de investigaţie adecvate, de resursele financiare, de intervalul de timp pe care îl avem la dispoziţie pentru efectuarea studiului, de profunzimea dorită a concluziilor. Ştiut fiind că fiecărei metode şi tehnici de investigare îi sunt proprii limite specifice, în cercetările empirice se impune aplicarea convergenta, a cât mai multor modalităţi de investigare, care, corelate, să conducă la aflarea adevărului. Limitele proprii fiecărei metode şi tehnici pot fi depăşite prin utilizarea convergentă a cât mai multora dintre ele. Analiza metodologică verifică respectarea acestui principiu şi, mai ales, încearcă să stabilească articularea optima a metodelor, tehnicilor şi instrumentelor de cercetare într-o strategie eficientă.

în fine, **verificarea modului de sistematizare şi prelucrare a datelor** din cercetările de teren (alcătuirea seriilor de date, reunirea informaţiilor cifrice în clase statistice, valabilitatea aplicării testelor şi coeficienţilor statistici în funcţie de nivelul de măsurare cu care s-a operat etc), ca şi încercarea de **formalizare** a enunţurilor (despre care vom vorbi în continuare) conturează câmpul de interes al studiilor metodologice.

Vizând cunoaşterea în domenii particulare (sociologie, antropologie etc), metodologia cercetărilor empirice se subordonează metodologiei generale a ştiinţei, în strânsă corelaţie cu metodologia preconizată de filosofic Astfel, în metodologia sociologică întâlnim tot atâtea orientări câte poziţii teoretice sau afirmat în ştiinţa despre societate. A se vedea în acest sens lucrarea **"Metodologia cercetării sociologice",** de LAZĂR VLĂSCEANU (1982)Jn care sunt analizate principalele orientări metodologice din sociologia contemporană.

Fără a se contesta importanţa studiilor metodologice, unii sociologi manifestă scepticism faţă de finalitatea lor. KARL-DIETER OPP (1970) sistematizează obiecţiile ce se aduc cel mai frecvent preocupărilor metodologice în cercetările socioumane empirice. Astfel, argumentul "celor o mie de paşi" invocat de unii sociologi atrage atenţia cercetătorilor că rostul lor este să cerceteze, nu să reflecteze asupra cercetării. Cine a făcut o mie de paşi este capabil să îl facă şi pe al o mie unulea. Aşa să fie? Chiar în legătură cu mersul - o activitate automatizată - pentru a păşi frumos şi eficient trebuie să conştientizezi fiecare pas. Dacă te împiedici, cu atât mai mult îţi analizezi mersul. Fără analiza activităţilor nu se obţine nici un progres. Acest lucru este cu atât mai mult adevărat pentru activităţile intelectuale, cum este cercetarea ştiinţifică. Nici argumentul că în ştiinţele naturii, unde s-au acumulat progrese notabile, oamenii de ştiinţă se ocupă mai puţin decât cei din domeniul ştiinţelor sociale şi comportamentale de probleme metodologice nu rezista analizei. KARL R.POPPER, THOMAS S.KUHN sau PATR1CK SL'PPES sunt contraexemple strălucite: ştiinţele sociale datorează mult reflecţiei metodologice şi epistemologice a unor filosofi cu o bună specializare în ştiinţele exacte. Al treilea argument împotriva preocupărilor metodologice pare, la prima vedere, imposibil de respins: dacă s-ar respecta toate cerinţele metodologice, nu ar mai exista cercetări socioumane empirice. într-adevăr, cercetările empirice se depărtează mai mult sau mai puţin de la prescripţiile metodologice, dar cunoaşterea acestor abateri constituie garanţia apropierii continue de standardele metodologice recunoscute de specialiştii din ştiinţele sociale şi comportamentale.

Principii metodologice în cercetările socioumane empirice

Desfăşurarea cu succes a cercetărilor empirice privind comportamentele individuale şi colective, personalitatea şi societatea presupune luarea în considerarea unor principii metodologice precum: unitatea dintre teoretic şi empiric, unitatea dintre înţelegere şi explicaţie, unitatea dintre cantitativ şi calitativ, unitatea dintre judecăţile constatative şi cele evaluative.

Principiul unității dintre teoretic și empiric are valoare generală în metodologia științelor. Vom lua un exemplu din astronomie: descoperirea planetei Neptun. în 1843, astronomul englez John Couch Adams, intrigat de evoluția orbitală a plantei Uranus, intuiește că în apropierea ei s-ar putea afla "un obiect de mari proporţii" care perturba evoluția acesteia. Calculează masa și poziția "ipoteticei planete" și face publice rezultatele cercetărilor sale. Aproximativ în aceeași perioadă, astronomul francez Urbain)ean Joseph Le Yerrier, tară a cunoaște studiile lui Adams, presupune și el că ar exista o planetă în apropierea lui Uranus. Face calculele și comunică rezultatele astronomului german Johann Gottfricd Gallo (la 23.IX.1846). Acesta îndreaptă luneta în direcția semnalată și observă la mai puțin de un grad diferență existența unei planete (denumită apoi Neptun).

Descoperirea planetei Neptun exemplifică foarte convingător principiul unității dintre nivelurile teoretic și empiric în cercetarea științifică: raționamentele bazate pe cunoștințele teoretice au ghidat cercetarea directă, observațională, iar aceasta a conferit valoare de adevăr intuiției teoretice. Istoria descoperirii planetei Neptun este pilduitoare și în alt sens. Astronomii timpului nu au acordat atenție studiului lui Adams pentru că acesta era ... prea tânăr. Dar calitatea nu așteaptă ca timpul să o măsoare!

Modelul propus de WALTER WALLACE (1971) include atât teoria, cât și observațiile de teren, atât deducția, cât și inducția. Ciclul procesului cercetării evidențiază etapele principale, de care ne vom ocupa într-un alt capitol. **(Figura nr. 2)**

Principiul unității dintre înțelegere (comprehensiune) și explicație pune în discuție relația dintre subiectul și obiectul cunoașterii în științele sociale și comportamentale.

Filosoful german K.JASPERS (1893-1969), autorul' celebrei lucrări "Filosofia existenței" (1948), dădea următorul exemplu pentru a sublinia importanța înțelegerii în științele sociale: când asistăm la pedepsirea unui copil de către părinții lui, ne explicăm imediat ce s-a întâmplat, pentru că noi înșine am trecut prin astfel de experiențe. Dar cunoașterea intuitivă a socialului nu este suficientă. Uneori intuiția ne conduce la rezultate eronate.

într-o anchetă desfășurată în Franța (1961) în rândul populației de origine poloneză s-a constatat că între atașamentul față de tradițiile poloneze și integrarea în societatea franceză există o corelație directă.Prin compre-

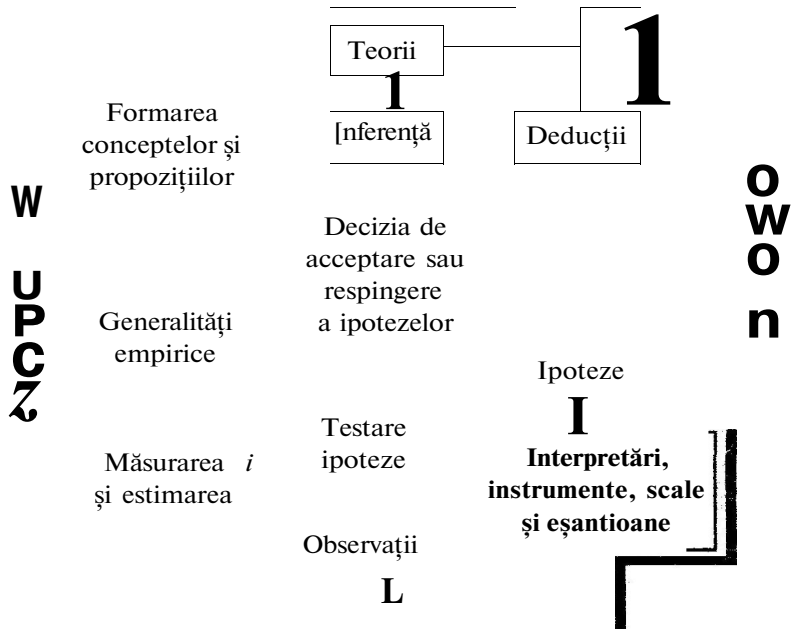

Figura nr. 2 Modelul cercetării ştiinţifice (W. Wallace, 1971).

hensiune am fi fost tentaţi să credem că ataşamentul faţă de tradiţiile din ţara de origine reprezintă un semn al slabei integrări în societatea de adopţiune. Explicaţia este alta: succesul integrării imigranţilor depinde de sprijinul acordat de grupurile primare (familie, prieteni, vecini etc). Ataşamentul fată de tradiţiile societarii de origine arată că persoanele respective aparţin grupurilor primare, care sunt capabile să susţină efortul de integrare a individului în societatea de primire.

RAYMOND BOUDON (1969) conchide că metoda comprehensiva, singură, nu este suficientă în cercetarea sociologică, dar ea îşi are aplicabilitate în şainteie soaoumane, valabilitatea ei variind de la o cercetare la alta.

Principiul unităţii dintre cantitativ şi calitativ impune utilizarea convergentă a metodelor statistice şi cazuistice, folosirea unor metode care sunt deopotrivă cantitative şi calitative (de exemplu, analiza conţinutului).

Io cercetările empirice cazurile analizate sunt ordonate în seni mai mult sau mai puţin extinse, sunt clasificate şi tratate statistic. Pe de altă parte, seriile staticace sunt ilustrate prin cazuri dătătoare de scamă, relevante. In acest fel imaginea despre realitate se întregeşte. Aşa cum remarca PETRU ILUŢ 'i[ot]'~, p.8), "calitanvismul se revoltă tocmai împotriva utilizării standarzizate. mecanice, inflexibile a diverselor metode, procedee şi instrumente".

Tn tine, **principiul unităţii dintre judecăţile constatative şi cele evaluative** presupune angajarea morală a cercetătorului în sprijinul valorilor înalt-umanisre şi a idealurilor naţionale, sociologia liberă de valori fiind după opinia noastră - mai degrabă un deziderat decât o realitate.

ANALIZA IPOTEZELOR ÎN CERCETĂRILE SOCIOUMANE CONCRETE

Ipoteza reprezintă o formă specifică a gândirii ştiinţifice care dă posibilitatea trecem de la cunoaşterea faptelor la cunoaşterea legilor de producere a acestor tapte. Asa cum precÎ7a THEODOR CAPLOW (1970), "o ipoteza este enunţul unei reiaţii cauzale într-o formă care permite verificarea empirică".

Precizări terminologice

F.timologic. termenul de "ipoteza" derivă din limba greacă veche: termenul de "hupothesis" (echivalent al celui din limba latina "suppositio") desemnând acţiunea de punere (thesis, these) dedesubt (hupo). A se vedea in acest sens "Dicţionarul limbajului filosofic" al lui PAUL FOULQUIE şi RAYMOND SAJNT-JEAN (1962). Uneori se consideră că termenul ar deriva din grecescul "hypo" şi "ţhesis" (poziţie). Este vorba de altă translitera ţie. Prepoziţia "hypo"a intrat în vocabularul curent şi în terminologia de specialitate (chimie, medicină etc), desemnând un grad mai redus a ceea ce semnifică termenul cu care se asociază (de exemplu: hiposulfat, hipotensiunc ş.a.m.d.). In această accepţiune se foloseşte şi în sociologie: "hipo-teză înseamnă de fapt că e vorba de subteză" (StahJ, 1974). Alţi sociologi

consideră că etimologic "ipoteza înseamnă o preteză sau anteteză, adică ceea ce este înaintea unei teze" (Constantinescu, 1972).

Trebuie să facem distincție între ipoteză și alte forme ale gândirii științifice, precum: principiu, axiomă, postulat.

Principiul (din limba latină "principium" - ceea/cel ce este primul) reprezintă enunțul care se află. la baza unei deducții. Principiul oferă explicații pentru un număr mare de cazuri, fiind verificat temeinic. Principiul își trage valabilitatea din verificările empirice anterioare, spre deosebire de ipoteză, care "își trage valabilitatea nu pe ceea ce o precede, ci pe ceea ce o urmează" (Georgescu, 1978).

Axioma arc un înțeles foarte apropiat de cel al principiului, uneori cei doi termeni fiind utilizați interșanjabil. Totuși, termenul de "axiomă" are o conotație matematică, trimițând la ceea ce este adevărat prin definiție și are un înalt grad de abstracție. Axiomele, spre deosebire de ipoteze, nu sunt direct testabile.

Postulat este un termen utilizat adesea pentru a desemna propozițiile al căror adevăr a fost demonstrat anterior prin cercetări empirice. Spre deosebire, adevărul din ipoteză abia urmează a ti demonstrat.. Ipotezele nu trebuie să fie confundate cu presupunerile sau cu bănuielile.

Presupunerea reprezintă un enunț care nu se confruntă cu realitatea, în mod obișnuit, noi spunem: "dacă x este adevărat - și presupunem că este- atunci v". Presupunerea are o funcție instrumentală.

Bănuiala constituie echivalentul ipotezei în planul cunoașterii la nivelul simțului comun. Pornind de la un număr redus de observații întâmplătoare se formulează enunțuri despre legătura dintre fenomene. Sunt simple bănuieli; ipotezele se bazează pe un număr mare de observații sistematice. Sigur, exista și bănuieli de geniu, care, mult mai târziu, se întâlnesc în cercetarea științifică în calitate de ipoteze.

Definiția ipotezei

FRED V KERLTNGER (1 964) definea ipoteza astfel: "o ipoteză este un enunț conjectural despre relația dintre două sau mai multe variabile". Rezultă de aici că legătura dintre variabile nu este sigură, ci probabilă. JOHAN GAI.T'L'NG (1967) dă următoarea definiție: "o ipoteză este o propoziție despre felul în care un set de unități S este distribuit într-un spațiu de variabile X], X.2, X3 ... X_n".

In structura ipotezei se regăsesc: o unitate (grup, societate, instituție, persoană etc), o variabilă (coeziune, democrație, ierarhie, inteligență etc.) și un set de valon ale variabilelor (puternică, autentică, înaltă, excepțională s.a.rn.d. l'oîosind exemplele (structurile) de mai sus, putem formula mai mula ipoteze:

- *(*.u wk oamenii sunt mai inteligenți, cu atât coeziunea grupului din care tac parte este mai mare;
- Daca societatea este autentic democratică, arunci ierarhia nrgani-?.ațu>naiâ in instituții nu este prea înalți.,

\:. :>nt'j' enunț despre relația probabilă dintre două sau mai multe variabile reprezintă o ipoteză în cercetările empirice. Pentru ca să aibă calitatea de iporeză, respectivul enunț trebuie să fie testatul. Prin testare, pnn confruntarea cu realitatea, ipotezele pot fi infirmate.

ipoteza constituie o explicație plauzibilă ce urmează a fi verificata prin faptele de observație. Plauzibilitatea ipotezelor rezultă din acordul cu cunoștințele verificate anterior. Deci, pentru a fi plauzibile. în cadrul științei normale ipotezele trebuie să aibă **coerență externă. In** același timp, ipotezele trebuie sa fie ș; **coerente intern,** adică să nu conțină elemente contradictorii. In științele sociale și comportamentale ipoteza reprezintă o reflectare într-o formă specifică a realității obiective, este un enunț cu caracter de probabilitate despre esența, intercondiționarea și cauzalitatea faptelor, fenomenelor și proceselor socioumane. Fa are un conținut: reftectoriu. Desigur, esre vorba de o formă specială de reflectare, pentru că până ia confirmare adevărul din ipoteză rămâne la stadiul de probabilitate.

ION[T] V. MESAROȘIU (1971) remarca faptul că "ipoteza științifică este mai mult decât o întrebare. Ba cuprinde și întrebarea, dar totodată și răspunsul, cu explicarea în plănui gândirii a întrebării puse"".

Obținerea unor noi cunoștințe constituie principala funcție a ipotezelor în cunoașterea științifică, în general, și în cunoașterea sociologică sau psihologică. în special. Ipotezele fac trecerea de la neștiință la știință - apreciau WALITZR FRTEDRICH și BERNDT VETTER (1975), care reprezentau locul ipotezei în cunoașterea științifică astfel **(fig.3):**

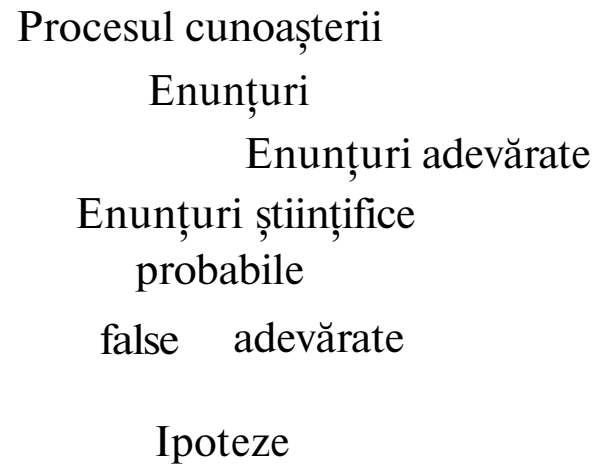

Figura tir. 3 Locul ipotezei în procesul cunoașterii

Dimensiunile ipotezei

în ce condiții ipotezele sunt valide? JOHAN GALTUNG (1967) menționează zece condiții pe care trebuie să le satisfacă o ipoteză pentru a fi validă: generalitatea, complexitatea, specificitatea, determinarea, falsificabilitatea, testabilitatea, predictibilitatea, comunicabilitatea, reproductibilitatea și utilitatea. Acestea sunt, după autorul citat, dimensiunile ipotezei. Se cuvin câteva precizări.

Generalitatea reprezintă o dimensiune esențială a ipotezei. In științele socioumane, cel mai adesea nu interesează cazurile particulare, ci ceea ce este general. Va trebui, deci, să formulăm ipoteze în care relația dintre variabile să fie adevărată, indiferent de condițiile spațio-temporale concrete. Ipoteza: "Cu cât apropierea fizică dintre două persoane este mai mare, cu atât apropierea psihică dintre ele este mai mare" se referă la toate persoanele, indiferent de caracteristicile socio-demografice (tineri sau vârstnici, func-

tionari, munciron sau intelectuali), de zona în care își desfășoară activitatea (București, Brașov sau Câmpulung) și de epoca în care au trăit, trăiesc sau *vor* trăi. Generalitatea ipotezelor presupune un conținut mai mare. Ipotezele de nuc conținut sunt **apriori** respinse de știința. KARL R.POPPER aprecia că ipotezele cu conținut mai mare sunt preferabile, pentru că ele obliga la mai multe controale și la verificări mai vânate.

Complexitatea, ca dimensiune și condiție a ipotezei se referă la existența unor ipoteze de nivelul 1, cu o singură variabilă, de nivelul 2, cu două variabile ș.a.m.d. Din punctul de vedere al complexității, relația dintre două ipoteze este: **Ceteris paribus,** To > Ii dacă no > ni.

Specificitatea se referă la numărul de valori. In general, se preferă, de exemplu, ipotezele în care variabilele au trei valori celor în care variabilele au două valori. Specificitatea depinde de numărul câmpurilor într-un tabel de contingență număr valori/număr unități.

Specificitatea ipotezelor se corelează pozitiv cu o altă dimensiune: **determinarea.** Ipotezele cu un grad mai mare de determinare sunt preferabile celor înalt probabiliste.

Falsificabilitatea este o problemă de cea mai mare însemnătate pentru cercetările empirice. "Categoriile defavorizate votează partidele de dreapta sau nu votează partidele de dreapta" nu reprezintă o ipoteză științifică deoarece ea nu poate fi infirmată. "Un sistem al științelor empirice trebuie să poată eșua în confruntarea cu experiența" (Popper, 1981). Dacă prin inducție enunțurile empirice nu pot fi verificate definitiv, arata KARL R.POPPER (1981), va trebui acceptată falsificabilitatea drept **criteriu de demarcație.** In cercetările empirice vom reține doar ipotezele care pot fi infirmate. De asemenea, vom reține ipotezele testabile, respingându-lc din capul locului pe cele pentru care nu există posibilități de verificare a adevărului lor. In enunț precum: "Relațiile interpersonale depind de influența planetelor din atara galaxiei noastre" nu poate fi acceptat ca ipoteză, neexistând teste pentru infirmarea ei. Ipotezele au funcția de descriere a fenomenelor, dar și de explicare a lor, ceea ce se desemnează prin dimensiunea **predictivă. Comunicabilitatea** ipotezelor trebuie privită în dublu sens: transmiterea lor în grupul de specialiști, pe de o parte, și spre publicul larg, fără calificare in domeniu. Și într-un caz și în celălalt, imaginea pe care și-o face receptorul trebuie să corespundă cât mai deplin imaginii pe care emițătorul a intenționat să o transmită.

Reproductibilitatea presupune repetarea demersului cercetării şi obţinerea aceloraşi concluzii. In legătură cu reproductibilitatea se pun două întrebări: **Ce** se repetă? **Cine** repetă? In cercetările empirice se urmăreşte reproducerea fenomenelor, ca şi a analizelor, iar în legătură cu cea de-a doua întrebare, răspunsul este: acelaşi cercetător sau alţii. Din combinarea celor două criterii rezultă următoarele situaţii **(tabelul nr.l).**

^ \ ^ Ce?	Reproducerea			
Cine? ~\.	**Fenomenelor**	!	**Analizelor**	
Acelaşi cercetător	**(1)**	j	**(2)**	intra-subiectiv
Alţi cercetători	(3)	|	(4)	inter-subiectiv

Tabelul nr. 1 Tipologia reproductibilităpi

Pentru sociologic şi psihologie, de cea mai mare importanţă este reproductibilitatea de tipul patru, care funcţionează drept **criteriu al obiectivităţii,** bazat pe **reproductibilitatea intersubiectivă.**

Utilitatea, în fine, constituie raţiunea de a fi a ipotezelor. Aşa cum preciza JOHAN GALTUNG (1967), ipotezele, în urma confruntării cu realitatea, se plasează pe un continuum de la totala lor falsificare până la deplina verificare (fig.4).

-1	0	+1
falsificare	**neconfirmare** **nedecidabil** **neutilizabil**	**confirmare** **utilizabil**	**verificare** ; adevărat

Figura nr. 4 Evaluarea ipotezelor după gradul de confirmare

Tipuri de ipoteze

Atât în sociologie, cât şi în celelalte ştiinţe socioumane întâlnim **ipoteze teoretice şi ipoteze de lucru.** Asupra acestei distincţii a atras atenţia

sociologul amencan ROBERT KING MERTON în lucrarea "Social theory and social structure" (1969).

Primele propun interpretări noi ale faptelor şi fenomenelor, sunt indirect testabile şi delimitează ceea ce s-a numit **revoluţiile ştiinţifice.**

Cel deal doilea op de ipoteze ce sunt vehiculate în cadrul **ştiinţei normale** poartă numele de **ipoteze empirice.** Oamenii de ştiinţă încearcă să explice de ce divorţialitatea în unele zone este mai ridicată decât în altele, de ce schimbarea atitudinilor şi opiniilor politice este mai puternică la unele categorii sociale decât la altele etc. Astfel de ipoteze sunt direct testabile în cercetările empinec. de teren.

MADFJ.F.INE GRAWTTZ (1972) consideră că ipotezele de lucru se clasifică după nivelul lor de abstractizare în trei clase.

- Ipoteze care avansează supoziţia **uniformităţii** cazurilor. De exemplu, într-o cercetare empirică se încearcă verificarea ipotezei că rata divorţurilor este mai mare la categoriile sociale cu venituri mai ridicate. In fond, se urmăreşte o cuantificare a distribuţiei comportamentelor într-o populaţie determinată. Astfel, într-o cercetare zonală, bazată pe studiul dosarelor având ca obiect acţiuni civile de divorţ la judecătoria Piteşti în anul 1986, s-a confirmat ipoteza că intelectualii deţin o pondere redusă în ansamblul cuplurilor divorţiabile (Dianu, 1991).
- Ipoteze care vizează **corelaţii empirice.** Sunt cel mai frecvent întâlnite în cercetările de teren. Cu privire la divorţialitate se pot formula numeroase ipoteze de acest tip: alcoolism-divorţialitate, comportament agresiv-divorţialitate, diferenţă mare de vîrstă între soti-divortialitatc etc. Se încearcă identificarea caracteristicilor comune ale unor grupuri pentru explicarea asemănării comportamentelor lor.
- Ipoteze care se referă la **relaţiile dintre variabilele analitice.** Ipotezele de acest tip presupun un travaliu de elaborare mai amplu în vederea stabilirii unor relaţii probabile între variabile complexe: de exemplu, nivel economic-divorţialitate, religie-divorţialitatc etc.

Modalităţi de elaborare a ipotezelor

Care sunt căile utilizate de cercetători pentru a elabora ipoteze valide? Deducerea ipotezelor **din** teorie, în primul rând. Considerând teoria sociologică si, mai pcncrai, din ştiinţele socioumane ca un sistem de ipoteze cart au un nivei de maximă generalitate, se pot deduce ipoteze de nivel intermediar, cu ra/ă medie de generalitate, iar dm acestea numeroase ipoteze de kiert i tfsrabiie prin cercetările empirice. Schemaric, raporturile dintre cele trei nour: de ipoteze ar putea fi - după RADI! }. BOGDAN şi AURORA \t!J A.(;\ i-.A\l' ii')74) - reprezentate astfel **(figura** 5».

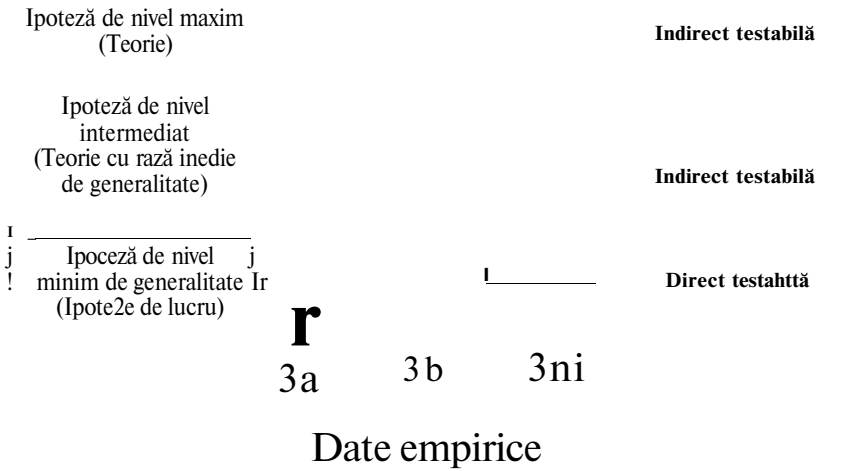

Figura nr. 5 Relaţia dintre ipotezele cu diferite niveluri de generalitate

Să consideram enunţul (1): "Toate societăţile au o structură socială" ca pe u ipoteza *CJ nivel* maxim de generalitate (teorie). Din ea se poate deduce ipoteza cu nivel intermediar de generalitate (teorie **cu** rază medie de generalitate) (2): "Toate structurile sociale au ca **părţi componente grupurile** de apartenenţă şi grupurile de referinţă". Nici **prima (1), nici cea de-a doua**

ipoteză (2) nu sunt direct testabile. Doar ipotezele de lucru deduse din ele: "Studenţii preiau în cursul procesului de socializare secundară normele şi valorile sociale caracteristice profesorilor lor" (3a) sau "Muncitorii au un comportament profesional asemănător cu cel al liderilor lor" (3b) ş.a.m.d. (3n), Pan intermediul ipotezelor de lucru se verifică indirect teoriile cu rază medie şi cu nivel maxim de generalitate.

Experienţa directă este a doua cale de stabilire a ipotezelor în cercetările empirice . saturată de literatura ştiinţifică a cercetătorului care are capacitatea de a intui relaţii între faptele şi fenomenele observate. Observând faptele si fenomenele din viaţa cotidiană se formulează ipoteze despre regularitatea probabilă a producerii lor, despre legăturile posibile dintre ele. De asemenea, analizînd datele din cers, ţările empirice anterioare putem avea intuiţia unor noi raporturi dintre variabile. JULIAN L.SIMON (1969) spunea: "Ştim mai multe despre lume atunci când am stabilit un raport între două variabile". In evaluarea legăturilor, a raporturilor dintre variabile se va porni de la ceea ce este "vizibil cu ochiul liber", arătând diferenţele "care strigă", pentru ca apoi, pe măsura cunoaşterii, să căutăm diferenţele care "şoptesc". Evoluţia cercetărilor privind schimbarea atitudinală ne oferă un bun exemplu în acest sens. Primele cercetări sistematice au vizat caracteristicile sursei mesajelor persuasive. SOLOMON E.ASCH (1948) a testat legătura dintre prestigiul sursei şi capacitatea de influenţare a mesajului persuasiv. CARL HOVLAND (1951) a pus în relaţie competenţa sursei şi schimbarea atitudinilor în urma expunerii la mesajele persuasive, în fine, HERBERT C.KELMAN (1961) a verificat raportul dintre atractivitatea sursei şi schimbarea atitudinală. Prestigiul, competenţa, atractivitatea sunt caracteristici "vizibile". Modul de tratare a informaţiilor consntuie o variabilă "ascunsă". Cercetătorii şi-au pus relativ târziu problema legăturii dintre modul de tratare a informaţiilor şi schimbarea atitudinilor: în 1983 RICHARD E.PETTYşiJOHN T. CACIOPPO au formulat ipoteza existenţei a două căi (centrală şi periferică) de tratare a informaţiilor. Tratarea centrală presupune centrarea subiectului pe conţinutul argumentării, iar tratarea periferică, mai superficială, se axează pe caracteristicile de suprafaţă ale mesajului (lungimea, numărul de argumente etc).

In afara deducerii din teorie şi a stabilirii ipotezelor pe baza experienţei personale a cercetătorului, analogia reprezintă, de asemenea, o sursă fertilă

pentru noi ipoteze. O serie întreagă de ipoteze sociologice şi psihologice au fost stabilite prin analogie cu fenomenele fizice, chimice, biologice. Referindu-nc tot la problema schimbării atitudinilor, observăm că una din cele mai fertile ipoteze privind rezistenţa la persuasiune - **ipoteza inoculării,** formulată de W.J. McGUIRE (1964) - a fost stabilită prin analogie cu strategia medicală de sporire a rezistenţei organismului la îmbolnăvire prir. vaccinare. Analog, subiecţii expuşi la o serie de argumente slabe resping mai apoi argumentele puternice ale mesajelor contraatitudinale.

Structura logică a ipotezelor

Din punct de vedere logic, ipotezele prin care se verifică relaţiile dintre variabilele empirice sunt implicaţii materiale. Ca funcţie logică, implicaţia ia valoarea F (fals) atunci şi numai atunci când antecedentul este W (adevărat) şi consecventul F (fals). A se vedea în acest sens matricea de adevăr a implicaţiei (**tabelul** nr.2).

p	Q	P->Q
W	W	W
	F	F
F	W	W
F	F	W

1 abelul nr. *Z* Matricea implicaţiei

Rezultă din matricea implicaţiei că falsificarea unei ipoteze (negarea implicaţiei) nu se face prin confirmarea altei ipoteze (adevărul altei implicaţii), ci pnntr-o conjuncţie. De exemplu, falsificarea ipotezei: "Dacă oamenii au status-uri sociale incongruente, atunci au tendinţa de a vota partidele extremă de dreapta" nu se face prin confirmarea ipotezei: "Dacă oamenii au status-uri sociale congruente (nonincongruente), atunci au tendinţa de a vota partidele extremă de dreapta", ci prin identificarea cazurilor de persoane care au status-uri incongruente şi nu votează partidele extremă de dreapta (conjuncţie), adică antecedentul adevărat şi consecventul fals.

La nivelul simţului comun, pentru că se confundă implicaţia cu deducţia, par foarre ciudate caracteristicele implicaţiei: falsul implică orice şi adevărul este implicat de orice. Acest lucru este posibil pentru că subiectul antecedentului nu este înrudit cu cel al consecventului, implicaţia arată doar ce se întîmplă când antecedentul este adevărat. Referitor la exemplul dat, ni se

spune doar cum se estimează că vor vota persoanele cu status-uri sociale incongruente: nu ni se spune nimic despre comportamentul de vot al persoanelor cu status-uri congruente (Chclcca, 1975).

Aplicarea logicii moderne în analiza ipotezelor permite evaluarea conţinutului intormaov al acestora. KARL-DIETER OPP (1970) spune despre conţinutul informam al unei propoziţii că este dat de numărul situaţiilor în care este falsă. O propoziţie ne spune mai mult despre realitate dacă pe baza ci putem exclude mai multe moduri ale realităţii. Conform tabelelor de ade\ ar putem vedea ca o propoziţie complexă având functor conjuncţia are cei mai înah conţinut informativ, pentru că ea exclude trei din cele patru moduri ale realităţii cânel sunt puse în relaţie două variabile. Conjuncţia are **spaţiu** de joc egal cu o unitate. Spaţiul de joc al unei propoziţii este dat de numărul cazurilor in care propoziţia este adevărată **(tabelul nr.3).**

Variabile j		**Implicaţie**	**Echivalenţă**	**Conjuncţie**	Disjuncţie	
P	Q !	P-»Q	**P ^ Q**	P Q	P v Q	
W	**w**	**W**	**W**	W	W	
	F	F	**F**	F	**W**	**!**
		W	**F**	F	**w**	**j**
		W	**W**			

Tabelul nr, 3 T; de adei

Pe oaza tabele! de adevăr putem compara conţinutul informativ al propoziţiilor conmîr\e având conectîve implicaţia, echivalenţa şi conjuncţia sau conjuncţia şi disjuncţia, O propoziţie are un conţinut intormath mai bogat deci; o altă propoziţie în condiţiile în care conţinutul intormativ a! primei propoziţii inciuck- conţinutul informativ al celei de a doua propoziţii Peci, conunuţul mtounativ este.

* coniururtu '> echivalenţa > implicaţia

C-) fiOinL'c.t .••v!iin'.;ui(':i *in'onnatix* al propoziţiilor onţplof poaî" vÎ7;, j;)potc-"e.".- î'' care si-ni puse în relaţie nu numai doua, ci ni ai mi,!'c vanabiie De exemplu, s-a constatat că persoanele cu stătus social incon-

gruent votează atât partidele extremă de dreapta, cât şi pentru partidele extremă de stânga. A spune: "Persoanele cu status social incongruent votează pentru partidele extremă de dreapta sau împotriva lor" constituie o tautologie şi, deci, nu poate fi acceptată ca ipoteza, nefiind falsificabilă. In astfel de situaţii se pune problema modificării componenţei "dacă" a ipotezei pentru ca întreaga expresie să nu aibă conţinutul informativ nul. Xe întrebăm: în ce condiţii personale cu status social incongruent votează partidele extremă de dreapta? Probabil în cazul în care ele au şi **atitudine autoritarianistă.** Ipoteza iniţială;

P —> R v R va căpăta forma:

(P • *Q)* -> R.

Unde:

P = df. "Persoane cu status social incongruent".

Q — df. "Persoane cu atitudine autoritarianistă".

R = df. "Persoane care votează partidele extremă de dreapta".

Sunt alte situaţii în care ae impune modificarea conţinutului componentei "atunci" a ipotezei. Va trebui să verificăm conţinutul informativ al propoziţiei prin schimbarea conţinutului componentelor "dacă" şi "atunci", pentru că variabilele pot fi combinate în diferite moduri:

P -> (Q v R): P -» (Q R):

(P v Q) -> R: (P • Q) ~> R.

Unde:

P — df. "Persoane care provin din familii dezorganizate".

Q — df. "Persoane instabile emoţional"

R = df. "Persoane cu comportamente deviante".

Construind matricea expresiilor, putem compara conţinutul informativ al fiecărei ipoteze formulate. Pe această bază putem spune că, ridicând conţinutul informativ al componentei "atunci" şi menţinând constant conţinutul informativ al componentei "dacă", se obţine un conţinut mai înalt pentru întreaga expresie. Ipoteza: "Dacă persoanele provin din familii dezorganizate, atunci ele au instabilitate emoţională şi comportamente deviante" are un conţinut mai înalt decât ipoteza: "Dacă persoanele provin din familii dezorganizate, atunci au instabilitate emoţională sau comportamente deviante". De asemenea, se poate spune că, ridicând conţinutul informativ al componentei "dacă" şi menţinând constant conţinutul componentei "atunci", conţinutul informativ al ipotezei scade. Ipoteza: "Dacă

persoanele provin din familii dezorganizate şi au instabilitate emoţională, atunci au comportamente deviante" are un conţinut informativ mai scăzut decât ipoteza: "Dacă persoanele provin din familii dezorganizate sau au instabilitate emoţionala, arunci au comportamente deviante". In primul caz componenta "dacă" este mai restrictivă şi domeniul ei de explicare este mai redus.

Referitor la ipotezele "cu cât..., cu atât...", KARL-DIETER OPP (1970) remarcă pertinent că acestea au un conţinut mai redus decât ipotezele "dacă..., atunci ..". Primele sunt relativ nespecifice: ele nu arată nici gradul relativ al schimbării variabilelor şi nici valoarea lor absolută. Tpoteza: "Cu *cit* veniturile populaţiei sunt mai mari, cu atât depunerile la Casa de Economii sunt mai substanţiale" nu specifică nici cu cât vor spori depunerile băneşti în cazul creşterii veniturilor şi nici suma la care se va ajunge. Interesant este şi faptul că, adăugând componentei "cu cât" caracteristici suplimentare, conţinutul informativ al întregii expresii nu se modifică. Dacă vom spune: "Cu cât veniturile populaţiei sunt mai mari şi cu cât starea sănătăţii este mai bună, cu atât depunerile la Casa de Economii sunt mai mari" nu precizăm nici de această dată valoarea absolută şi relativă a variabilelor puse în relaţie.

Validitatea ipotezelor

Poetu! mistic german NOYALIS (1772-1801) spunea: "Ipotezele sunt plase: numai cel care le aruncă va putea prinde". Foarte adevărat, dar trebuie să înnozi plasele astfel îneît să măreşti probabilitatea de a prinde şi, pe cât posibil, chiar exemplare uriaşe. Se pune, deci, problema condiţiilor de validitate a ipotezelor. Pentru a fi valide, ipotezele trebuie sa se fondeze pe fapte reale, să fie verificabile (să utilizeze concepte operaţionale) şi specifice (să nu se piardă în generalităţi). în afara acestor condiţii menţionate de MADELEINE GRAWITZ (1972), adăugăm şi restricţia formulării lor în termenii "dacă.. , atunci..." sau "cu cât..., cu atât...". In plus, chiar dacă pentru a fi valide ipotezele trebuie să fie în conformitate cu conţinutul actual al cunoaşterii ştiinţifice, trebuie subliniat că doar ipotezele îndrăzneţe sunt cu adevărat unelte eficiente pentru producerea adevărului. "O ipoteza (teorie) este îndrăzneaţă dacă arc un înalt nivel de generalitate, dacă explică

o mare varietate de fapte şi legi ştiinţifice cunoscute, inclusiv fapte între care nu s-a văzut până atunci nici o legătură; este îndrăzneaţă dacă are, în general, un conţinut bogat, dacă spune mult peste ceea ce se ştia despre domeniul la care se referă în momentul când a fost formulată; este îndrăzneaţă dacă reprezintă o descriere structurală a lumii aşa cum este ea dincolo de nivelul aparenţei şi cu atât mai îndrăzneaţă cu cât este mai mare distanţa dintre lumea aparenţelor şi realitatea descrisă de această ipoteză; este îndrăzneaţă sau riscantă dacă face predicţii despre evenimente şi fenomene observabile încă necunoscute; îndrăzneala şi caracterul ei riscant sporesc pe măsură ce cresc numărul, varietatea şi exactitatea acestor predicţii" (Flonta, 1981).

Elaborarea ipotezelor depinde de o serie de factori, între care menţionăm: condiţiile praxiologice, nivelul de dezvoltare a ştiinţei, calităţile personale ale cercetătorului. în legătură cu acestea din urmă SANTIAGO RAMON Y. *CAJAL* (1967), celebrul neurolog spaniol, laureat al Premiului \obel pentru medicină (1906), spunea: "Cine nu posedă o anumită intuiţie a înlănţuirii cauzale, un anumit instinct de a prevedea şi de a percepe ideea în fapte şi legea în fenomene, oricare ar fi talentul său de observator, va ajunge foarte rar la o explicaţie justă".

FORMALIZAREA ÎN ŞTIINŢELE SOCIALE ŞI COMPORTAMENTALE

Structura enunţurilor în ştiinţele sociale şi comportamentale

Analiza enunţurilor şi formalizarea lor constituie - aşa cum spunea PAUL LAZARSFELD (1959) - unul din domeniile de interes ale metodologiei. Sociologii, psihologii, ca şi ceilalţi specialişti din ştiinţele sociale şi comportamentale formulează enunţuri (ipoteze) pe care le confruntă cu realitatea. In aceasta constă, în fond, activitatea de cercetare ştiinţifică.

Formalizarea enunțurilor sociologice, psihologice ș.a.m.d. ridică numeroase probleme. Vom încerca să discutăm unele din aceste probleme **a** 6 interes metodologic bazându-ne pe lucrarea "Metodologia științelor sociale" de KARL-DIETER OPP (1970).

Să analizăm structurile câtorva enunțuri:

1) Studenții sunt inteligenți.

2) Tonescu este extravert.

3) Profesorul Yasilescu are un venit lunar de 850.000 lei.

Observăm că în fiecare enunț se spune ceva despre cel puțin un "obiect". In exemplele construite cu scop didactic, obiectele sunt persoane. Aceste obiecte au di fente "'calități". Astfel, toți cei care au calitatea de a fi studenți au și calitatea de a fi inteligenți (enunțul nr.l): "obiectul" Ionescu are calitatea de a fi, ca tip de personalitate, extravert (enunțul nr.2): "obiectul" Vasilescu are două calități - este profesor și are un venit lunar de 850000 lei (enunțul nr.3).

Când spunem "obiect" nu avem în vedere neapărat lucruri neînsuflețite și când ne referim la. "calități" atribuite nu ne gândim numai la ceea ce este dezirabil social. Sat, oraș, instituție etc, ca și popor, mulțime, colectivitate, grup, personalitate în discursul sociologic sunt considerate obiecte. Inteligență, creativitate, solidaritate, patriotism ș .a.m.d. sunt calități ce se asociază, în enunțurile din științele sociale și comportamentale, obiectelor. Dar tot calități sunt considerate și caracteristici precum: devianța, infracționalitatea, lașitatea etc.

Pentru a evita confuziile și pentru a evidenția cu mai multă claritate raporturile dintre enunțuri se recomandă **formalizarea,** care "oferă calea cea mai obiectivă pentru a convinge un oponent asupra unei afirmații conceptuale" (Suppes, 1974). In studiul "Dezirabilîtatea formalizării în știință", PAITIICK SUPPES aprecia că formalizarea:

- permite expunerea explicită a semnificației **«familiei de concepte*-**
- asigură standardizarea terminologiei și a metodelor analizei conceptuale;
- facilitează generalizarea, dând cercetătorului posibilitatea de a vedea pădurea în spatele copacilor;
- generează un grad sporit de obiectivitate;
- permite depășirea **supozițiilor implicite;**
- face posibilă analiza obiectivă a **supozițiilor minimale** necesare construcției teoretice.

In ştiinţele: sociale şi comportamentale, formalizarea nu reprezintă un scop în sine şi nici o modalitate facilă de a ocoli conţinutul conceptelor sau de a evita conrruntarea enunţurilor cu realitatea.

\ om tolosî **logica predicatelor** pentru formalizarea enunţurilor sociologice, psihologice ş.a.m.d. Calităţile vor fi simbolizate prin literele majuscule ale alfabetului latin. Astfel, vom simboliza prin "I" calitatea de a fi inteligenţi a studenţilor /enunţul nr.l), prin "E" calitatea lui Ionescu de a fi extravert (enunţul nr.2), prin "P" calitatea lui Vasilescu de a fi profesor (enunţul nr.3; si prin "Y8500O0" calitatea de a avea respectivul venit lunar. Obiectele cărora ii se atribuie respectivele calităţi vor fi desemnate prin literele mia. de regulă cele de la sfârşitul alfabetului latin (x, y-, *?),* In logica predicatelor, calităţile sunt denumite "predicate" şi obiectele "argumente".

Enunţurile iuate ca exemplu vor fi transcrise astfel: 1) I(x); 2) E(y); 3)P.Y85OOOO *'?);,* Se scrie, deci, mai întâi predicatul (sau predicatele) şi pe locul secund argumentul.

O astfel de transcriere simbolică a enunţurilor este foarte utilă - după cum st va vedea în analiza conţinutului comunicăm, în special în analiza evaluaavâ. în literatura de specialitate se citează adesea analiza romanului autobiografic "Black Bor", de RICHARD WRIGHT(vczi capitolul referror :a analiza conţinutului), ca un model de aplicare a tehnicii analizei conţinutului. Analistul, R.K. WHITE (1947), a notat pe marginea paginilor simbolurile scopurilor si normelor caracteristice personajelor. A făcut apoi statistica apariţiei diferitelor simboluri (T = roleranţă, P = prietenie, S — securitate souaiâ, i \ — hrană, I — iubire, D — dominare etc. atribuite personalelor 'autorul - t\ persoanele, de culoare — n, albii — a, mama = m etc).

L nbza:\J iog'.ca predicatelor, Tm semnifică "toleranţa mamei" taţii cic comporta menru! tiu'lui ci: S an simbolizează aserţiunea "albii nu asigură securitatea suciiii negrilor".

Proccciâi)d in ac.es; tei, analistul a evidenţiat valorile sociale şi frecvenţa cu uift .-.par *(• '<: in* pasţiniie romanului: securitate sociala (18%), agresivitate *b"',* , a.iW>::c;- *"""":* • • recunoştinţa (5%), muncă (4%), fidelitate (4%), fc-curitirc a;', rrr I *A"*->\, valoare economică *(}%).,* toieranţă *(?>%),* hrană. ,:>'%,, ûiJi-pCfiviC'Qji' :3"«y, respecr de sine (1%). f'und vorba de un roman autobiografic, aceste valori redau spaţiul spiritual al populaţiei de culoare din sudul S.U.A. la începutul acestui secol. Analiza statistică a simbolurilor

a confirmat, dar a şi infirmat unele supoziţii ale criticii literare impresioniste Pavai şi colab.,1967).

Intorcându-ne la exemplele luate în discuţie, observăm că în primul enunţ se are în vedere nu un singur obiect, ci o clasa de obiecte, toţi studenţii. Enunţul va fi simbolizat astfel: **(x)Ix.** Dacă spunem că nu toţi studenţii sunt inteligenţi, ci numai cîţiva din ei, scriem propoziţia în felul următor:(x) 3 x. Simbolul (x) este semnul pentru **operatorul universal** (cuantor universal) şi (3x) pentru **operatorul existenţial** (cuantor existenţial).

Pînă acum neam referit doar la enunţuri în care o calitate se atribuie tuturor obiectelor (propoziţie universal afirmată) sau numai unor obiecte (propoziţie particular afirmată). în ştiinţele sociale şi comportamentale întâlnim însă frecvent enunţuri prin care se subliniază faptul că o anumită calitate nu caracterizează un obiect sau o clasă de obiecte. Când se spune: 4) Există societăţi fără pături sociale, înţelegem ca unele societăţi (măcar una singură) nu au o structură bazată pe stratificare socială. Enunţul nr.4 va fi transcris cu ajutorul simbolurilor astfel: (3x) P x. Se neagă, deci, o calitate: propoziţie particular negativă. Daca toate obiectele au ca trăsătură comună lipsa unei calităţi, atunci vom scrie propoziţia universală negativă utilizînd următoarele simboluri: (x) B x, adică nu există nici o societate în care numărul băieţilor la naştere să fie mai mare decât numărul fetelor.

Pentru analiza metodologică a cercetărilor empirice este avantajos să formalizăm enunţurile astfel îneît să apară mai clar legătura dintre fenomene, ca în cazul ipotezelor.

Vom scrie enunţul nr. 1 astfel: (x) (S x —» I x), adică: pentru orice individ (x), dacă arc calitatea de a fi student (S), atunci are şi calitatea de a fi inteligent (I). Eiind vorba de o propoziţie universal afirmativă se va folosi operatorul universal. Având în vedere aceleaşi obiecte, vom scrie:(x) (S x—> I x) adică: pentru orice x, dacă S x, atunci non I x (propoziţie universal negativă). In scrierea propoziţiilor particular afirmative şi negative vom face apel la operatorul existenţial: (3x) (S x • I x) şi respectiv: (3x) (S x • I x).

Enunţurile sociologice nu au însă numai forma propoziţiilor în care o calitate se atribuie sau nu se atribuie unui obiect sau tuturor obiectelor. Aceeaşi calitate poate fi atribuită mai multor obiecte sau acelaşi obiect poate avea mai multe calităţi. Spre exemplu:

5) (x) (dacă **E x sau S x, atunci T** x), ceea ce înseamnă: pentru once x. dacă are calitatea de a fi elev (E) sau student (S), atunci are şi calitatea de a fi tânăr (Ti.

«

6) (x) (dacă O x, atunci P x şi C x), adică: toţi cei care au calitatea de a fi ofiţeri au şi calităţile de a fi patrioţi şi curajoşi.

De toarte multe ori, în ştiinţele comportamentale enunţurile nu se referă la apartenenţa unei calităţi la un obiect, ci la diferite niveluri ale calităţilor asociate obiectelor, la relaţiile dintre obiecte, la acţiunile lor. De exemplu:

7) I a b - Persoana **a** interacţionează cu persoana b.

8) P **a** b = Persoana **a** este prietenă cu persoana b.

9) Ta b = Persoana **a** este tatăl persoanei b.

10) F **a** b = Persoana **a** este mai frumoasă decât persoana b.

11) D **el e2** = Elementul cognitiv **el** se află în disonanţă cu elementul cognitiv **e2.**

12) V f ş e = Persoana fvorbeşte cu persoana g despre persoana c.

întâlnim, deci, predicate cu doua, trei sau mai multe argumente, ca şi predicate ce exprimă relaţii de diferite ordine (întâi, doi,...n).

Enunţul nr. l 3: "Dacă două societăţi sunt în conflict, atunci solidaritatea în interiorul fiecărei societăţi este marc" poate-fi exprimat astfel prin simboluri: **(S1S2) (dacă C S1S2, atunci SmSj şi S_mS2).**

Urmând îndeaproape discursul lui KARL-DIETER OPP (1970), vom semnala şi noi că enunţurile analizate se deosebesc şi după gradul lor de **complexitate.**

Unele sunt formate dintr-un predicat şi un argument (enunţul 1), altele dintr-un predicat şi doua argumente (enunţul 5) sau din două argumente şi un predicat (enunţul 3). Enunţurile cu structura cea mai simplă, formate dintr-un singur predicat şi un singur argument, sunt numite **enunţuri atomare** (propoziţii atomare). Reunite, două sau mai multe enunţuri atomare dau naştere unui **enunţ molar** (propoziţii moleculare). Enunţul 14 este un enunţ molecular. El constă din următoarele propoziţii atomare: **CS1S2** (societăţile Si şi S2 sunt în conflict), S_{ra}Si (societatea Si se caracterizează prin solidaritate mărită), S_mS2 (societatea S2 se caracterizează prin solidaritate mărită).

Fără îndoială că formalizarea ne ajută să comparăm enunţurile, să determinăm care propoziţii sociologice, psihologice etc. sunt mai complexe.

De asemenea, formalizarea facilitează analiza modului în care se structurează enunțurile cu un grad de complexitate mai mare. Totuși, va trebui să luăm în considerare critica tendinței de absolutizare a distincției dintre propozițiile atomare și cele moleculare. I. S.NARSKi (1965) remarca faptul că o propoziție moleculara poate fi notata cu un simbol (q) și apoi poate fi tratată ca o propoziție atomară. Pe de altă parte, așa cum preciza BERTRAXD RrSSFJJ. propozițiile moleculare diferă nu numai în funcție de număra! propozițiilor aromare din structura lor, ci și de punctul de vedere al simemei 'propoziții simetrice, nonsimetrice, asimetrice) și al tranzitivității propoziții rra:i/iovc. propoziții intranzitive). ACHIM MIHU (1973) atrăgea atenția că "faprek- ars *nrarc"* nu sunt decât relativ izolate și, ca atare, distincția dintre propoziiiiL atomare și cele moleculare - importantă în planul analizei structurii enunțurilor nu trebuie transferată asupra realității.

Explicația teoretică în științele sociale și comportamentale

Cercetarea științifică în domeniul sociouman își propune sa răspundă ia inrrcbfmie- "•• um este un obiect?" șl "De ce este așa obiectul respectiv?" Xe punct[1]! problema: "(Ătm este calitatea vieții în România în 1[1])(>8? " Apoi ne întrebăm: "D-o ce calitatea vieții este așa cum *?•* rezultat din investigația noastră?" A răspunde ia această a doua întrebare înseamnă a **explica.**

In științele sociale și comportamentale încercăm să explicăm tot ceea ce constatăm sau aflăm din cercetările empirice (concrete, de teren): de ce în orașul X frecvența sinuciderilor este mai mare decât în orașul Y? De ce s-au schimbat în tarervalui 1 '•)')()-1998 opiniile și atitudinile politice ale funcționarilor? De ce votează o anumita categoric de populație partidele de centru dreapta și ai că categoric de populație partidele de centru stânga? De ce adoptă unele persoane valorile societății deschise și alte persoane valorile societății închise?

De fiecare dată trebuie să explicăm asocierea dintre un obiectși o calitate. Ceea ce explicam poartă numele de **explanandum.** El este "generatorul

problemei". Răspunsul, constând din propoziții cu diferite grade de generalitate, poartă numele de **explanans.**

Explicarea teoretică (rațională), în accepția lui MARIO BUNGE (1967), sau deductiv-nomologică, în accepția lui CARL G. HEMPEL (1966), constă dm deducerea explanandumului din explanans, acesta din urmă fiind constituit din generalizări (G) și circumstanțe sau condiții (C).

Explicația teoretică poate fi simbolizată astfel:

{ G,C } I _> E ,

Unde:

G=gcncralizare
C=circumstanță
j —> = explicație rațională
E=explanandum

Expresia formulată are semnificația: G și C constituie explanans pentru E.

Pentru evidențierea rolului legilor în explicarea teoretică s-a propus (Cari G. Hempel, 1966) următorul mod de simbolizare a relației dintre explanans și explanandum:

explanans

E explanandum

Unde:
L = lege;
C = circumstanță;
E = explanandum.

Explicația deductiv-nomologică arată că, date fiind anumite circumstanțe, în baza legii specificate, s-a produs fenomenul ce trebuia explicat. Pentru ca explicarea deductiv - nomologică să fie corectă se impun restricțiile: E să reprezinte rezultatul unor investigații științifice; L să fie o generalizare a rezultatelor obținute în cercetările empirice; C să reprezinte o condiție particulară concretă, confirmată prin investigația de teren și/sau de alte acțiuni sociale.

A CHIM MTHU (1973) apreciază că explicația **teoretică** se deosebește de cea **pseudoteoretică** prin faptul că aceasta din urmă: se referă la motivația subiectivă a susținerii unei idei; face cunoscută semnificația unei idei; ia uneori forma unei "etichetări"; se bazează adesea pe argumente furnizate de simțul comun, chiar pe argumente false.

Explicarea sinuciderii prin factori psihici (alcoolism, boală psihică etc.) este un exemplu de explicație pseudoteoretică. Așa cum s-a arătat în partea introductivă, explicarea teoretică a sinuciderii ca fapt social se face prin tactori sociali.

Să vedem în continuare care sunt relațiile dintre propozițiile care alcătuiesc expîanansul și relațiile dintre enunțul cu valoare generală și explanandum. Vom utiliza următoarele simboluri: G — enunț empiric cu valoare de generalizare (lege); C= circumstanță (condiție particulară concretă); E = explanandum.

Să explicăm teoretic fenomenul corupției, care a luat proporții îngrijorătoare în România după evenimentele din **decembrie 1989:**

Gi : *(x)* (daca Vx, atunci Cx)
Ci: Vf

Ei. Cr

Explicația teoretică face. apel la enunțul generalizator (Gi): în orice societate !x. dacă viața (V) este scumpă, arunci corupția (C) este frecventă, în România costul vieții este ridicat (Vr). Astfel se explică (El) faptul că fenomenul corupției s-a extins. Observăm că circumstanța cxplanansului nu reprezintă decar o exemplificare a "componentei dacă" din enunțul Gj, iar explanandum ui o exemplificare a "componentei atunci" din același enunț cu valoare generală (lege).

{Circumstanța este, deci, un element localizat spatio-temporal al obiectului desemnat de "componenta dacă" a legii. In enunțul general se face referire la roate societățile în care costul vieții este ridicat. România face parte din această mulțime, desemnată de obiectul "componentei dacă" din GI. O analiză sociologică pertinenți a corupției în România o datorăm lui DAN BANCK[1] si SORIX RADEI .ESCU '1994). Moi nu am încercat aici decât o exemplificare cu caracter didactic.

Sa luăm în discuție o alia situație: explicarea teoretică a simpatiei dintre două persoane Pornim de la generalizarea empirica G2: dacă persoanele interacnonează rrecvenr, arunci ele se simpatizează reciproc. Constatăm ca două persoane (a și b) corespondează intens prin scrisori (C2). Schimbul de scrisori este o formă de interacțiune. Putem, deci, explica teoretic simpatia dintre cele două persoane:

G2 : **(x** y) (dacă I xy,atunci S xy)
C 2 : $\mathbf{S_c ab}$

E2 . S **ab**

1 n aceste exemple constatăm că predicatul "componentei dacă" a legii (G2) nu esre identic cu predicatul circumstanței (C2). Pentru ca explicația teoretică să fie corectă trebuie ca predicatul circumstanței să reprezinte un element din sfera conținutului proprie predicatului din "componenta dacă" a legii (G). Condiția este îndeplinită întrucît trimiterea de scrisori se include în sfera conținutului termenului de interacțiune. Uneori predicatul cxplanandumului diferă de predicatul "componentei atunci" a legii. Fie situația:

G3 : [xy; (dacă I xy,atunci S xy)
C$: î ab

E3: A **ab**

Constatam că intre persoanele **a** și **b** există relații afective pozitive (E3). Sam că respectivele persoane interacționează frecvent (C3). Pe baza legii (generalizării empirice), potrivit căreia persoanele care interacționează frecvent se simpatizează reciproc, explicăm relațiile dintre persoanele **a** și b.

Predicam! din explanandum include predicatul din "componenta atunci" a legii, simpatia fiind o formă a afectivității pozitive, alături de sentimentul iubirii, de dispozițiile și emoțiile cu conținut pozitiv.

Reținem că în cazurile în care predicatele "componentei dacă" și circumstanței, ca și ale "componentei atunci" și explanandumului diferă, pentru ca explicația teoretica să fie corectă se impun relațiile de includerea predicatului circumstanței în sfera de conținere a predicatului "componentei dacă" și includerea predicatului "componentei atunci" în sfera de cuprindere a cxplanandmnuSui. Grafic, relațiile pot fi reprezentate astfel:

r
ț E:

In ştiinţele sociale şi comportamentale generalizările empirice au forma unor **legi statistice.** Nu totdeauna cei care interacţionează stabilesc şi relaţii simpateace. Aceasta se întâmplă cu o anumită probabilitate, să spunem, în 90% din carurile observate. Explicaţia teoretică va fi:

G4: p (dacă I xy, atunci S xy)
C4: I **ab**

foarte probabil
E4: S **ab**

Dacă probabilitatea (p) este foarte ridicată (tinde spre 1), atunci explicaţia se apropie de certitudine. Este foarte probabil ca persoanele **a** şi **b** care interacţionează să dezvolte relaţii simpatetice pentru că în 90% din cazuri cei care interacţionează frecvent se simpatizează reciproc. Totuşi, rămân 10% din situaţii, astfel că nu putem spune cu certitudine de ce între persoanele **a** şi **b** s-au stabilit relaţii de simpatie. In aceasta constă **ambiguitatea epistemică** a explicaţiei statistice.

Capitolul 6

TIPURI DE CERCETĂRI SOCIOLOGICE

V>ERCETĂRILE sociologice concrete (de teren sau **empirice) apar** înaintea creării termenului de "sociologie" de către AUGUSTE **COMTE** în 1839, în cea de-a 47-a lecţie din al său **"Cours de philosophie positive".** Debutul acestor cercetări este legat de prima revoluţie industrială din Anglia. Acum şi aici sunt realizate primele ?nchete cu caracter sociologic: **în 1722,** DANIEL DEFOE (1660-1731) - cunoscut mai ales ca autor al romanului . **"Viaţa** şi nemaipomenitele **aventuri ale lui Robinson Crusoe"** (1719) - publică **Jurnal din anul ciumei,** în care prezintă realist lumea interlopă londoneză. Sunt folosite actele statistice din **"Buletinele mortuare săptămânale"** (celebrele **"Bills of Mortality"** publicate de Compania slujbaşilor parohiali), informaţiile din conversaţiile cotidiene, din ordonanţele Lordului Primar al Londrei, din istorioarele şi anecdotele referitoare la "ciuma săracilor", precum şi datele de observaţie exploatate jurnalistic, dar şi socioloeic. Molima izbucnită în 1665 a năpăstuit Londra încât "Munca, şi pnn ea pâinea săracilor, fusese curmată" (Defoe, 1980). CA.MOSER (1967) consideră că ar fi mai logic ca istoricul anchetelor din Marea Britanic să înceapă cu MORTON EDEN, care scrie **"The State of the Poor in** the History of the Labouring **Classe in England"** (1792), H. MAY-HF.W, umorul lucrării 'London Life and the London **Poor"** (1861), sau CHARLES ROOTH (1S40-1916), care publică o monumentală ancheta (17 volume) privind paupertatea: **"The Life and Labour of the People of London"** (1889-1902). "Părintele anchetei sociale ştiinţifice trebuie con-

siderat Booth" - apreciază CA. MOSER (1967). El are nu numai meritul de a fi realizat o tipologie a familiilor din punctul de vedere al sărăciei (opt clase de familii, patru deasupra liniei sărăciei şi patru dedesubtul ei) şi de a fi folosit ceea ce mai tîrziu s-a numit "metoda interviului global" (B. Webb, 1926), dar şi pe acela de a fi atras atenţia asupra extinderii şi gravităţii paupertăţii. Iată ce scria CHARLES BOOTH: "Există o sărăcie disparată, degradare, foamete, alcoolism, brutalitate şi crimă: de aceasta nimeni nu se îndoieşte. Scopul meu a fost să arăt relaţia cantitativă dintre paupertate, mizerie, depravare, prin comparaţie cu veniturile regulate şi confortul relativ, şi să descriem condiţiile generale în care trăieşte fiecare clasă" (Booth, 1889). Este de reţinut şi faptul că CHARLES BOOTH a acordat o importanţă deosebită modalităţii de culegere a informaţiilor, considerând că fiecare fapt de care are nevoie cercetătorul vieţii sociale este cunoscut de cineva, astfel că sociologul nu ar trebui să facă altceva decât sa recolteze informaţiile şi să le ordoneze. Astfel a apărut "metoda interviului global".

Cercetările sociologice privind sărăcia au fost continuate în Marea Britame (B. S. Rowentree, 1901; A. L. Bowley, 1912 ş.a.), răspândindu-se în toate ţările industrializate. Ele sunt foarte actuale în prezent în România. Nu intenţionăm să facem, însă, un istoric al cercetărilor sociologice concrete. Cititorul interesat poate găsi punctele de reper necesare într-o mai veche lucrare a noastră (Chelcea, 1975). Dorim totuşi să subliniem că, fără a ne cufunda într-un trecut îndepărtat, cercetările sociologice concrete au o istorie de cel puţin 100 de ani şi că ele au apărut ca urmare a schimbărilor sociale: revoluţia industrială şi a unei grave provocări sociale - **sărăcia.**

Precizări terminologice: cercetarea sociologică de teren, anchetă, sondaj

Am folosit deja termenii: "cercetare sociologică de teren", "cercetare sociologică empirică" (sau "concretă"), "anchetă sociologică", fără să fi arătat conţinutul lor. In afara acestora, la nivelul simţului comun, se utilizează termenii "investigaţie sociologică" şi "sondaj", ignorându-se distincţiile absolut necesare.

Termenul de "cercetare sociologică" (sau "cercetare socială" - **social research** -) are înțelesul cel mai larg: se referă la obținerea și prelucrarea informațiilor obiectiv verificate, în vederea construirii explicațiilor științifice ale faptelor, fenomenelor și proceselor sociale. Deși cercetarea sociologică are ca principiu metodologic de a fundamenta unitatea dintre nivelurile teoretic și empiric - vezi paragraful referitor la principiile metodologice ale cercetărilor socioumane empirice -, adesea se face distincție între "cercetarea sociologică teoretică" ("sociologie de cabinet") și "cercetarea sociologică empirică" (sociologie de teren).

Cercetarea sociologică empirică presupune observarea directă a realității, aplicarea unor metode și tehnici specifice de recoltare a informațiilor (ancheta, experimentul, chestionarul etc), de prelucrare a lor (corelații, țeste de semnificație statistică etc). Când cercetarea sociologică empirică (concretă sau de teren) are un caracter preliminar, explorator sau are o amploare sau profunzime mai reduse se vorbește de "investigație sociologică".

Ancheta sociologică se particularizează in universul cercetărilor sociologice concrete (empirice, de teren) prin aceea că utilizează cu precădere chestionarul și internul pentru culegererea informaiilor. Bazîndu-se pe modalități interogative în obținerea informațiilor, "ancheta sociologică are un caracter neexperimental, cu un grad relativ scăzut de control al cercetătorului asupra variabilelor analizate" (Mărginean, 1993). C. A. xMOSER (1967) atrăgea atenția asupra faptului că termenul de "anchetă socială" este dificil de definit întrucât el acoperă o "varietate foarte largă de cercetări, începând de la analizele clasice asupra sărăciei [...] până la sondajele asupra opiniei publice [...], anchetele pentru planificarea orașelor, cercetarea pieței [...], precum și nenumăratele investigații organizate de institutele de cercetare".

Așa cum observa și IOAN MĂRGINEAN (1993), ancheta sociologică de multe ori combină modalitățile interogative de obținere a informațiilor cu studiul documentelor sau cu observația științifică, astfel că trasarea unei bariere despărțitoare ferme între ceea ce se înțelege prin "cercetare sociologică de teren" și "anchetă sociologică" nu se justifică. In plan didactic vom reține totuși că ancheta sociologică se distinge de alte tipuri de cercetări sociologice concrete (de teren, empirice) prin:

- utilizarea în principal a chestionarului și interviului pentru obținerea informațiilor;

- nerecurgerea la experiment.

Pe de altă parte, față de sondajul de opinie publică, ancheta sociologică se diferențiază prin aceea că:

- are ca scop nu numai cunoașterea aspectelor subiective (opinii, atitudini, aspirații, interese etc), dar și a celor obiective (structura familie; condițiile de locuit etc.V,

<> nerecurgerea obligatori.* li: eșantionare.

A se vede/i in acest sens anaiiza isronca a anchetelor sociale realizată de VASILF MI3-TOOF: ' Î982), ca și prezentarea metodei si tehnicilor de anchetă tacuri de TRAIAN ROTARII: (1986;.

Sondajul de opinie publică (Public opinion polis, i.engleză) are ca scop cunoașteri.-.! "complexului preferințelor exprimate de un număr senin;ncat:v ic per-'oar.e referitoare la o problemă de importanva generală" 'Henness[1]*, 1[C]>S* -\cest tip de cercetare sociologica se fondează: pe modalitățile nr.er•>s:at;\ x de culegere a infon-ivițiilor; pe. tehnicile de eșantionare Si *:M\'* cv !H)fă di!eren;i;u:î n>r":Mige[r]t\[r] anei de cunoaștere Li opinia publică -Chelc-i, 1?°3;

Puteir spune că "erreerarea sociologică de teren" (empincă iau concr-'tă;, reprezintă gemu proxjm pt-vitru '"ancheta soco'ogică' •; âceasra - gfnui proxirp penrr- ':•• 'ndații de opinie public?." (vezi rig.!,

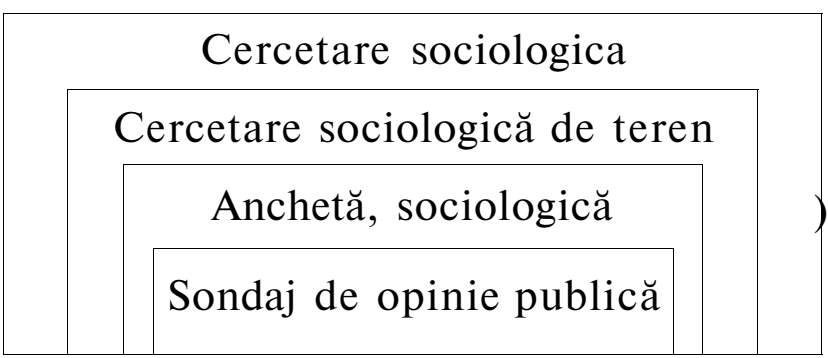

Figura nr. 1 Sfera termenilor de "cercetare sociologică de teren", "anchetă sociologică", "sondaj de opinie publică"

Diferența specifică rezultă din ponderea crescândă a modalităților interogative de culegere a informațiilor, pe de o parte, și din reducerea progresivă a domeniului de cercetare, de la realitatea socială în ansamblul ei ia un aspect particular, informațiile deținute de indivizi și apoi la opiniile exprimate de .îcesua.

Clasificarea cercetărilor socioumane concrete

Dată fund marea varietate a cercetărilor socioumane concrete, considerăm că se ;ustifcicâ efortul de a căuta criteriile cele mai adecvate de clasificare și de a prezenta, fie și succint, "cercetările exemplare", ilustrative pentru fiecare ap de cercetare în parte.

Clasificarea după scopul cercetărilor socioumane

Dun Î sec :-pi J lor. cercetările socioumane concrete pot fi de mai multe opun. în primul râmi. facem distincție între cercetările descriptive și cele explicative. Schemele acestor tipuri de cercetări sunt prezentate în fig. 2.

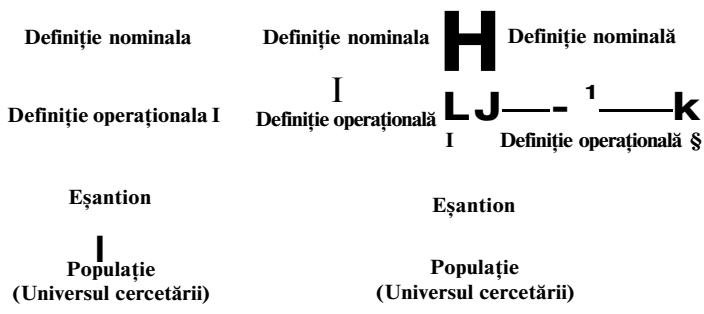

Figura nr. 2 Schemele cercetărilor sociologice: a) descriptive și b) explicative (după H. L. Zetterberg)

Cercetările descriptive

Orice ştiinţă începe prin a fi descriptivă. Apoi, într-un stadiu mai avansat, se încearcă explicarea teoretică a faptelor de observaţie. Unele ştiinţe rămân preponderent descriptive - de exemplu, etnografia -, altele fac un salt de la "graphem" la '"logos" - de exemplu, trecerea de la "sociografie" la "sociologie' . In concepţia lui R. STEINMETZ (1913) sociografia avea ca scop descrierea ansamblului structurii sociale a unui ţinut, sat sau oraş. FERDINAND TOWIF.S 1931; înţelegea prin sociografie cercetarea sociologică empirică, bszatri mi ales pe datele statistice. Deşi strâns legată de sociologia concretă, "socioirrafia nu se confundă cu aceasta, deoarece scopul ei principal nu este explicativ, ci descriptiv", ea fiind considerată "o primă treaptă a cunoa>ten; soooîogice" 'Lngureanu, 1993).

Chiar dacă descrierea constituie doar primul nivel în cunoaştere, cercetarea sociologei descriptivă prezintă nu puţine dificultăţi. Ea este tăcută "cu mâinile soaie", nu beneficiază de modele, înaintează într-un câmp nedeşteieirt. *ev.* numeroase fapte şocante. De aici dificultatea de a alege ce mentă ş; ce iu: mc-nri sa ne observat. "Când se explorează un câmp nou, se adopră trec\L-nr modalităţi de analiză existente, deja utilizate în alte câmpuri. >. -•. r-r.-.crîcă ar: transfer de **tehnologie"** (Bozonşi Leridon, 1 993). Asrr-j iUDi *:mr,* remarcă autorii anterior citaţi •-, pentru descrierea relaţiilor confidenţiale în studiul sexualităţii s-a făcut apel ia analiza sociologică a reteielor de comunicare, pentru înţelegerea logicii prevenţiei sexuale s-a recurs la modelele economice de asumare a riscului şi, în fine, pentru predictia îmbolnăvirilor de STDA s-a încercat simularea evenimentelor, ;ntegrându-se toate evenimentele din viaţa unui individ, în funcţie de riscul oe care îi comporta.

L'n racnv.-.iu clasic de cercetare sociologică descriptivă este ampia ancnetă asupra comportamentului sexual ai bărbaţilor şi femeilor, începută in [1]938 şi încheiată nouă ani mai tîrziu, în 1947. ALFRED CKTNSF.Y *(* 894 -1[r]?56). specialist în /ooiocie la **Indiana University** (S.U.A.). precizează scopui r.cestc" cerceTăn: "acumularea unei mase de fante obiective despre problemele sexuale, evitând strict orice interpretare socială sau morală a acestor fapte" (Ivinsey şi colab., 1948). S-a început cu subiecţii cei mai accesibili, cu studenţii, de la care s-au obţinut primele biografii. Tn 1938 au

fost studiate 62 de cazuri, pentru ca în 1947 să se adune date de la 728 de subiecți intervievați. In total au fost intervievați 6300 de bărbați și 5940 de femei. Raportul "Comportamentul sexual al femeilor" (Kinsey și colab., 1953) a tost publicat după un interval de 5 ani de la apariția primului volum: "Comportamentul sexual ai bărbaților" (1948). Cei peste 12000 de subiecți ai anchetei nu fost recrutați din toate grupurile profesionale, din urban și rural, din direruv zone geografice - cu precădere din nord-estul S.U.A. ~, aparținând diferitelor confesiuni. .Nu se poate vorbi, totuși, de o reprezenranvitate statistică a populației investigate, fapt semnalat de autori (Kinsey s; colab., î 9T0\ De exemplu, la data efectuării anchetei, 40% din femeile din S.L..A. absolviseră școala elementară, 47% școala medie și 13% învățământul superior. In populația feminină investigată proporția absolventelor școlii elementare era de numai 3%, a școlii medii 22% și a învățământului superior de "o" o. S-ar putea vorbi mai degrabă de comportamentul sexual al femeilor titrate din S.L'.A. decât de comportamentul sexual ai femeilor, in general

Datele referitoare, ia comportamentul intim s-au obținut cu ajutorul unui chestionar cu "21 de itemî (pentru persoanele cu experiența sexuala mai redusă nu;r,ărui întrebărilor era de "numai" 300). S-a folosit o modalitate de mrervur. ar; 'elastica". Durata unui astfel de interval era in medie de 30 mirt. p.in:-. .-.'" . >re -luiorii au făcut apel la altruismul subiecților, convingandu-i ca ir:îpar'ă.smti experiența lor sexuală îi ajută pe alții să st inteLaea na:i, bine s; *s?*> depășească eventualele dificultății. Pentru cei cu studii supenc>„rr –c accentua nevosa de a verifica tehnica de cercetare; pentru persoanele cu n/ei de senkirasre mai scăzut se arata nevoia de progres a medianei în •un:i aceste: cercetări ^-a mobilizat opinia publică. S-au născut zvonuri conrracbcroni, s-au emis păreri diametral opuse. Mulți credeau că discuția cu cercetătorii î: poate ajuta. Așa că s-au prezentat ș.. mulți nevrotici Cercetător.] r.a nu procedat ca psihiatrii, nu au tacul deosebire intre per•• se anele echilibrate s • dezechilibrate clin punct de vedere sexual Unu subiecți s-au prezenta[1] ia interviu pur și simplu din curiozitate.

Răspunsurjc ia interviu, relatările subiecților erau notate cu ajutorul unui coti special creai de un cnptograf și păstrate in seifuri, asemenea secretelor militare.

In afara informațiilor obținute prin intenievarea subieculor, pe parcursul celor 9 ani de investigații s-a adunat un mare număr de date provenite din

"calendarele sexuale", jurnale zilnice, scrisori, desene si alte forme de notare a activității sexuale, *V.n* număr de 377 de persoane (312 femei și 65 bărbați) au încredințat cercetătorilor calendarele lor sexuale, în care erau menționate nu numai frecvența contactelor sexuale, ci și formele de activitate sexuală ce conduc ia orgasm. In calendarele sexuale ale femeilor adesea se consemna activitatea sexuală în raport de perioada menstruală. în alte calendare, cercetătorii au găsit informații de interes sociologic; despre locul de întâlnire a partenerilor, călătoriile făcute, îmbolnăviri și alte evenimente în măsură să influențeze activitatea sexuală a bărbaților și femeilor. Calendarele sexuale acopereau, de regulă, o penoadă de nmp scurtă (6 luni), dar s-au întâlnit și cazuri de o mare longevitate un calendar extins pe o penoadă de 38 de ani).

D:n furnalele zilnice cercetătorii au extras informații in legătură cu formele -.; tehnicile contactelor sexuale, descrieri ale partenerilor și situaților concrete. Din literatura beletristică s-au studiat izvoarele descriptive ale comportamentelor anmc. S-a adunat o colecție întreagă de scrisori ale partenerilor sexuali, numen);tse poezii cu sau fără valoare literară, dar cu tematică erotică. Aceste rr/atenaîc au rost rxpioatate in analiza factorilor psihologici care influențează relațiile «exuale. S-;i constatat, în această ordine de idei, că bărbații și femeile react;< inează erotic toarte asemănător la lectura unor romane, eseuri sau poezii .ie iubire: a se vedea tabelul nr.1. fKinsey, 1970).

Stimularea prin literatură

Reacția erotică	Femei %	Bărbați %
Totueaun,: \<;*n ir:.rc-'t.::\(*	16	**21**
l ne >r	**44**	**38**
XlCii niacă	**40**	**41**
Xumăr de răspunsuri	**5699**	**3952**

Tabelul nr. 1 Reacția erotică prin stimulare literară (după CA. Kinsey, 1953)

O atenție deosebită s-a acordat fidelității informațiilor: 706 cupluri mantale au fost intervievate, stabilmdu-se concordanța declarațiilor separate ale partenerilor. S-a recurs la reintervievarea subiecțior (124 femei și 195 bărbați). Corelația cu datele din primele protocoale s-a dovedit satisfăcătoare.

Fund în discuţie o cercetare de tip descriptiv, trebuie remarcată preocuparea pentru **taxonomie (taxis** - ordine, **nomos** - lege, lb. gr.). S-a stabilit următoarei schemă de clasificare a comportamentelor sexuale:

i. R^i Barbar) - Alter (Femeie) = Heterosexualitate

a;Bgo necăsătorit - Alter 'comportament sexual pretnarital)

b F.go căsătorit - Alter, soţia (comportament sexual conjugal)

ci urs.' câs.ît.onî • Aîter, altă femeie decar soţia (comportament sexua!

11. i%•• Tiâr':::;! As'-.r 'Bărbat"[1] - Homosexualitate

iii *b.f? i rr,* Alrrr Amm.jîij "Sodomie

î\ . i'.gr. - A.tcr ,KGO}= Masturbare.

In cadrui c'asincftni. comportamentul sexual era analizat pentru ego de diferite clase de v.'rs'â, aparţinând diferitelor grupuri etnice, rasiale, religio-*dSi* ere. Penrn: "u-enre nr- sie comportament sexua! s-au înregistrat forme si tehnic spec:;:.

'. MereT!-:.••; .:"..'*:;!.-• '•Srornr? tehnic;

I!. Bornoscx.mktirc *'.'A* forme s[1] fehnic:

111 >->, •;-;,. -, !-,,nTI(; st tehnici

Ri '•'.-*.ui.C*:-.:•-••"...; ':::.: ,:on;por*a:Tientuiuî sexua; al bărbaţilor şi remeilo[r] -i. >. *'i* :' •:•• T.I . *i* iiCiHi-î. Rfdar.; niincipaiele descoperiri, as,; cur.; au fost ele •=:•*;)'-c':* •"",<: ' '. .'î\'H)()Ri' (..M'i.CHV .' i[1])~i i') protesoî ia **Clolumbia** L. **r-iv** er-",': -

« !•••;•• :> s- . ' :s :- .:• *Â<.x'w.\\S* sexuali nu sunt rucs rare. nici **antiso-**.••±-'• !::" iarv.' rt'-pfuiditc in roate categoriile sociale;

- *:<~,yfj:v :• ;r.* nicdic o aern itare sexuală mai precoce, mai frecventă, lua; ••-. ;jl:v. ' ;: :"i;ri put:n «eiecuvă decât fernejie:
- *lv.dxi:/:.i* :.. icct-.;.:•!*. îî'stâ, din aceeaşi ciasă socială diferă considerabil *In ce:::.:* u[1] r>!'nxste varietatea şi frecvenţa activităţii lor sexuale;
- K>r:;;,. :. Frecventa .ictivifiiţii sexuale sunt puternic influenţate de ar.-:;», st,.',, reiige, nivel de şcolaritate, domiciliu (urban sau rural), status profesional.

Cercetările colaboratorilor lui A. KINSEY, continuate după moartea acestuia (în 1956), ca şi studiile altor specialişti au confirmat şi au îmbogăţit cunoaşterea acestui tip de comportament intim. Rămâne, însă, meritul lui A. KJNSEY de a fi înlăturat un **tabu,** de a fi demonstrat că tot ceea ce este uman poate şi trebuie să fie cercetat cu obiectivitate.

La vremea respectivă opoziţia faţă de cercetările iniţiate de A. KINSEY a îmbrăcat multiple forme: psihologii manifestau rezerve faţă de studiile coordonate de un biolog, medicii considerau că doar în clinică, prin anamneză **(ana** - înainte, **mnesis** - memorie, lb. gr.), pot fi realizate astfel de studii, educatorii reproşau ocolirea aspectelor emoţionale legate de actul sexual ş.a.m.d. Sigur, cercetarea la care ne-am referit are limite: este circumscrisă concepţiei **behavioriste,** excluzându-se din analiză emoţiile şi sentimentele (cuvîntul "iubire" nu apare în **indexul** de teme); nu are reprezentaa\itate statistică; este excesiv de încărcată cu date statistice, grafice şi tabele (în volumul despre comportamentul sexual al femeilor sunt incluse 222 de graficei, fapt ce îngreunează lectura celor aproximativ 2000 de pagini ale raportului de cercetare. De remarcat că studiul se subordonează principiului neutralităţii axiologice: "Fiecare să interpreteze faptele după propriile lui valon morale; această interpretare nu face parte clin metoda ştiinţifică; oamenii de ştiinţă nu sunt calificaţi să dea o apreciere în acest domeniu" (Kinsey şi colab., 1948).

Cercetările explicative

Dacă cercetările sociologice încearcă să prezinte obiectiv fenomenele sociale, clasificându-le totodată, cercetările sociologice explicative au ca scop verificarea relaţiilor dintre fenomene: cum influenţează nivelul salariului satisfacţia muncii? Centralizarea deciziilor într-o organizaţie măreşte sau scade eficacitatea acesteia? Munca la banda rulantă influenţează negativ personalitatea umană? Ce relaţie există între structurile de personalitate şi acceptarea valorilor sociale? Este rezistenţa la schimbarea atitudinală determinată de "locul controlului"? Răspunsul la astfel de întrebări poate constitui scopul cercetărilor de verificare - "verifizierende Forschung" **versus** "deskriptive Forschung", după clasificarea propusă de RENATE

MAYNTZ, K.HOLM şi P. HUBNER (1969). A explica, în contextul cercetărilor sociologice empirice, nu înseamnă altceva decât "a demonstra existenţa relaţiei dintre efecte şi cauzele specifice" (Black şi Champion, 1976, p. 15). Aflarea cauzalităţii constituie, în fond, scopul cercetărilor explicative şi, in general, al cunoaşterii ştiinţifice.

Cercetările descriptive şi explicative nu sunt decât **tipuri extreme** ale cercetării sociologice. Există forme intermediare şi cercetări deopotrivă descriptive şi explicative. **Cercetările exploratorii** constituie un exemplu, ca şi **cercetările pentru testarea instrumentelor de investigare.** în fond, orice cercetare explicativă conţine şi o descriere a situaţiei şi în orice cercetare descriptivă, pnn clasificările introduse, se întrevede şi începutul unei explicaţii teoretice. Rămâne, însă, valabilă distincţia: cercetările explicative îşi **propun testarea ipotezelor,** în timp ce cercetările descriptive oferă informaţii **pentru formularea ipotezelor.** Prezentând structura socială în societăţile care au trecut de la totalitarism la democraţie, cercetătorul se poate întreba: existenţa unei "clase de mijloc" bine reprezentate este o şansă pentru democraţie? In felul acesta contrapunerea cercetărilor descriptive celor explicative nu se justifica. Cercetările sociologice concrete autentice au un caracter unitar. Luând act de conflictele interetmce din Europa şi din alte părţi ale Terrei nu ne putem opri întrebarea: ce relaţie există între sărăcie şi conflictele etnice? în felul acesta încercam să aflăm **de ce** există conflicte interetmce. "De **ce** apare un anumit fenomen şi cum va evolua el?" sunt întrebările la care încearcă să găsească răspuns cercetările explicative.

Observăm că explicarea face posibilă **predicţia.** KENNETH D. BAILEY (1982) include cu deplin temei cercetările predictive în categoria cercetânior explicative. Cunoscând relaţiile cauzale dintre fenomene vom putea imagina cu o probabilitate acceptabilă evoluţia proceselor sociale. Teoretic aşa stau lucrurile: în realitate, însă, sociologii - aşa cum remarca PETER L. BERGF.R - nu numai că nu au putut prezice o sene de importante procese petrecute după cel de-al doilea război mondial, dar nu au reuşit nici să le plaseze în contextul unei teorii sociologice.

Prăbuşirea imperiului sovietic, colapsul comunismului - de exemplu - nu au fost anticipate de sociologi şi nici de alţi specialişti (sovietoiogi, politologi, economişti etc). "'De ce s-au prăbuşit societăţile comuniste?" poate fi o întrebare pentru socsoiogi şi mulţi profesionişti din ţările Europei de Est au

MAYNTZ, K.JJOLM şi P. HUBNER (1969). A explica, în contextul cercetărilor sociologice empirice, nu înseamnă altceva decât "a demonstra ' existenţa relaţiei dintre efecte şi cauzele specifice" (Black şi Champion, 19^6, p. 15). Aflarea cauzalităţii constituie, în fond, scopul cercetărilor explicative şi, in general, al cunoaşterii ştiinţifice.

Cercetările descriptive şi explicative nu sunt decât **tipuri extreme** ale cercetării sociologice. Există forme intermediare şi cercetări deopotrivă descriptive şi explicative. **Cercetările exploratorii** constituie un exemplu, ca şi **cercetările pentru testarea instrumentelor de investigare.** în fond, orice cercetare explicativă conţine şi o descriere a situaţiei şi în orice cercetare descriptivă, pnn clasificările introduse, se întrevede şi începutul unei explicaţii teoretice. Rămâne, însă, valabilă distincţia: cercetările explicative îşi propun **testarea ipotezelor,** în timp ce cercetările descriptive oferă informaţii pentru **formularea ipotezelor.** Prezentând structura socială în societăţile care au trecut de la totalitarism la democraţie, cercetătorul se poate întreba: existenţa vinei "clase de mijloc" bine reprezentate este o şansă pentru democraţie? In felul acesta contrapunerea cercetărilor descriptive celor explicative nu se justifică. Cercetările sociologice concrete autentice au un caracter unitar. Luând act de conflictele interetnice din Europa şi din alte părţi ale Terrei nu ne putem opri întrebarea: ce relaţie există între sărăcie şi conflictele etnice? In felul acesta încercăm să aflăm de ce există conflicte interetnice. "De ce apare un anumit fenomen şi cum va evolua el?" sunt întrebările la care încearcă să găsească răspuns cercetările explicative.

Observăm că explicarea face posibilă **predicţia.** KENNETH D. BAILEY (1982) include cu deplin temei cercetările predictive în categoria cercetărilor explicative. Cunoscând relaţiile cauzale dintre fenomene vom putea imagina cu o probabilitate acceptabilă evoluţia proceselor sociale. Teoretic aşa stau lucrurile: în realitate, însă, sociologii - aşa cum remarca PETER L. BERGER - nu numai că nu au putut prezice o serie de importante procese petrecute după cel de-al doilea război mondial, dar nu au reuşit nici să le plaseze în contextul unei teorii sociologice.

Prăbuşirea imperiului sovietic, colapsul comunismului - de exemplu - nu au fost anticipate de sociologi şi nici de alţi specialişti (sovietologi, politologi, economist: etc.i. "De ce s-au prăbuşit societăţile comuniste.'" poate fi o întrebare pentru sociologi şi mulţi profesionişti din ţările Europei de Est au

început după 1989 să facă disecţia comunismului. în România s-a înfiinţat chiar un "Institut pentru studierea totalitarismului". Totuşi, întrebarea mai interesantă este "De ce nu s-au prăbuşit societăţile occidentale"? "Problema nu este dezorganizarea socială, ci organizarea socială - căsătoria,nu divorţul, respectarea legilor, nu încălcarea lor, convieţuirea armonioasă a raselor, nu disensiunile dintre ele" - apreciază P. L. BERGF.R (1994).

Ilustrăm tipul de cercetare explicativă printr-un exemplu preluat de la T. CAPLOW (1970). Ne referim la lucrarea cunoscută sub numele **"The American Soldier",** coordonată de SAMUEL A. STOUFPER (1949). De fapt, sunt 4 volume, relativ independente, apărute în intervalul 1949-1950 şi grupând 1 34 de cercetări de psihologie, sociologie şi psihosociologie. Sociologul anterior citat a fost numit într-un post de director la "The Information and Rducarion Division of rhe United States Army", cu puţin timp înaintea atacului de la Pearl Harbor. Serviciul de cercetare din cadrul diviziunii amintite a efectuat numeroase studii pentru rezolvarea unor probleme practice de organizare a trupelor, probleme care presupuneau cunoaşterea opiniilor şi atitudinilor combatanţilor şi angajaţilor civili din armată. In felul acesta s-a adunat un material faptic extrem de bogat, care a permis. în final, publicarea unui întreg volum fvol.4) de teorie a măsurării în psihologie si sociologie, de metodologie a construirii şi aplicării scalelor de atitudine. La sfârşitul celui de-al doilea război mondial, serviciul de cercetare condus de S. A. STOUFFER se prezenta cu un bilanţ impunător: cîtev;; sute de rapoarte de cercetare, 200 de modele de chestionare şi peste 500.000 de persoane intervievate.într-una din cercetările incluse în **"The American Soldier** s-a urmărit verificarea **ipotezei conformare-avansare:** cu cât soldaţii sunt mai ataşaţi normelor militare, cu atât avansează mai repede în grad. In noiembrie 1943 un număr de 374 de soldaţi au fost testaţi cu ajutorul unei scale tip Guttman pentru a se determina nivelul lor de conformare la normele vieţii militare. După 5 "tuni, în martie 1944, cercetătorii au verificat câţi din soldaţii festaţi fuseseră avansaţi ofiţeri. S-a constatat că există o corelaţie statistică semnificativă între conformare şi avansare (vezi Tabelul 2).

Din cei 68 de soldaţi cu nivel de conformare foarte mare, 21 (adică 31 %) deveniseră, după 5 luni de la testare, ofiţeri, în timp ce doar 19 (adică 17%)

Nivelul de conformare noiembrie 1943			Avansați ofițeri martie 1944	
;	N	%	N	%
Foarte marc	68	100	21	31
	138	100	39	28
Foarte nuc	112	100	19	17

Notă: un număr de 56 de soldați nu au mai fost identificați în luna martie

Tabelul nr. 2 Relația dintre nivelul de conformare la normele **militare** a soldaților și avansarea lor ca ofițeri

din soldații cu nivel de conformare foarte scăzut (N — 112) ajunseseră ofițeri. Testul arată că relația conformare-avansare este statistic semnificativă.

Conform aceluiași criteriu, după scopul lor, cercetările socioumane (sociologice, psihologice, psihosociologice ș.a.) mai pot fi clasificate în: cercetări fundamentale și cercetări aplicative.

Cercetări fundamentale

Rolul oricărei științe - și științele socioumane nu fac excepție - este de a ajunge la cunoașterea legității de producere a fenomenelor. Referindu-se la "știința normală", ȚHOMA.S S. KUHN aprecia că "determinarea faptului semnificativ, potrivirea faptelor cu teoria și articularea teoriei" (Kuhn,1976) reprezintă cele trei clase de probleme care epuizează cercetarea fundamentală. Istoricul și filosoful științei, care a introdus termenul de "știință normală" pentru a desemna cercetarea bazată pe **paradigmă,** susține concepția sa cu exemple din domeniul științelor naturii. Vom încerca să ilustrăm ideile lui T. KUHN cu date din cercetarea socioumana.

Dacă în astronomie cercetarea fundamentală urmărește determinarea cu o cât mai mare precizie a poziției și mărimii corpurilor cerești, dacă în chimie interesează compoziția și structura atomică, în științele socioumane cercetătorii sunt preocupați de structura societății sau a personalității, de aflarea

poziției unei categorii sociale (clasă socială, grup etnic etc.) în raport cu alte categorii sociale ș.a.m.d. Aceasta înseamnă **a spori și amploarea cunoașterii** prin cercetările concrete fundamentale.

Exemplificăm acest tip ele cercetare cu direcția inițiată în cadrul "Scolii sociologice de ia București" de profesorul DTMTTRTR GUȘTI (1880-1955) de alcătuire a **"Atlasului social al României:** " A cunoaște țara este cel mai hun mițioc de .* o «ervi. Știința naturii este știința patriei. Ne trebuie o enciclopedie a sateîorsi 2 orașelor. ,\e trebuie harfa sociologică a Romanici" '(.)U<a. *"•'"^i* . Ideca alcătuirii unei "colecții de hărți reprezentând diferite o>rnr-.oe:Mt alt vieții sociale In profil Teritorial, pe localități sau zone", a foM re;uată tiups evenimentele din **decembrie 1989** de DUMITRU >A.\DL . care ;> •-, publicat un prim volum al "Atlasului social" (1992). Conforrr; concepție; sociologului anterior citat, "grupul" constituie "unitatea de anal'./a principală \ Astfel, pentru alcătuirea "Atlasului Sociai ai România" s-3 propus o schemă de organizare a informațiilor iuându-se in easctii următoare!'., opun de grupuri: iamihe, gospodărie, grupuri de muncă, de comunicare directă, de sratus, de contmgenitate teritoriala si trei perspec-*:ve s truc tu mie: >i *Kiâlâ* 'mărimea grupului, compoziția grupului, relațiile de orur>.. spațial:: iorj; specific în care grupul desfășoară activitate.'.: locuință, . • •cumu' CTC. • • "• • culturală \ ai: >n s; norme specifice, cultura n< liitic *x* !'elit".(>• .isâ =an:rari fif .. t.ercctânle concrete desfășurate pentru reaiizari-.: "Ada *'• "• An-* s-'=r_;; *2-,* H^, *"yjtv,c'f zv CJVMUD'-* !:I rotu:lu7ia, "c-i valoare teoretică :.:;",C:::T;': ; • ':::: • . ;• :. ';;:r rn.i! ' li'eivni :ai;-deeâ; orașele din punct d-;: -. • *tecre* :.-.-li»•-:-;-•• v, *::nr- :n.* :•"!) aspect cultural" ;^v-a:idu, i^i*.V

Cea de-a doua clasă de **probieme** ce constituie obiect[1]..;! revcoiânlor sf)cu>uma:it' einoince este dară de efortul de a stabili un acord cât mai strâns între teorie si natură cum prec;/.a TfJOMAS S. KI^HN. î *';>* și în

[T] *cf*~Jv* "entT[1]. verifiC:' Aorjiai acestora cu faptei;-, Cercetătf.rr, ;.u. apei *i'x* =;•• •• ••/ . ••. •'••-••: ;•:; e':':u*rafit::r. mediu și !a ipotezele d-:: u:cn; (a se \"edca ::iri;"•>';•.;,.;' *2* .; -iar-jj-ar- J ; . Dscă '.ie i.^înd;rri la **teoria grupurilor** inițiată

Tiumu: :^ : [r>]2[1]l, L.. îi. Cooiev. ri Mead) si dezvoitată prin ci-rceranle psihosociologice sub conducerea lui KURT LEW1N (1890 - 1947), constatăm existența unui număr de teorii cu .nivel mediu de generalitate

referitoare la **normele de grup,** conformare şi deviantâ, schimbarea normelor de grup. Astfel, cu privire la influenţa grupului în sensul acceptăm normelor de grup s-au emis două explicaţii: **teza conflictului intrapersonal şi teza influenţării directe** de către membrii grupului (Napier, Gershenfeld, ! 97 j . i Jar conformarea la normele de grup este independentă de poziţia i'status-uj social, individului in grup.' Răspunsul la această întrebare poate n –lat prin cercetarea de teren, restându-se **ipotezele de lucru.** S-a consratar câ studentele colegiului Benmngton, care fuseseră desemnate să reprezinte instituţia ior la o întâlnire mteruniversitară, in 1930, au fost mai aiviiienia'c ae vaionie colegiului ior decar celelalte studente '*lh,Al.\e«/ci>mb :943). într-un experiment realizat la Minneapobs, in 1 '-bO, s-.i constatai ca muncitorii care se simpatizau între ei au acordat mai multă atenţi;- s-au subordonat! sfaturilor primite de la coechipierii din grupul ioi '';•' ;•;•• *prv-,* ;n« ntmui producţiei, decât alţi muncitori (S. Scnacmer. ' ' ' '•>;•-] ruinuror, in IV49, intr-un experiment psihologic, s-a evident;.;'." îjpi;.. ... *iitiu;:'\i;i* reciprocă a fost mai mare intre persoanei.; cărora i, >e C'>ir.i:';i:;!>. •:„ ;r_, rost .: •n'in,iU–.nT ta model ue cornportaiv pentru grup. urc;:! uinv i'eiei.ute ţiersoane incluse m experiment (lv. Hack. !°)5i' , "ïc:/î v./;imi rciatia dinrre status-ui .sunai si fon formarea ia normele de ,ÎT;:,Î ,- ... •..;:; -„ . „.ru!;:; \ alidată prin verificare:- ^. *ui* c- ?lK;H!l dircnf.;. k'nric ".' :•. "..'{.'SCiiU; ", "gl'up de ;nuiK:a' şi "grup experr.iHin.ii ;îi; tos! sun.-.u:";i", i 'Tiei!uliii genera! de "'grup , iar termenii ' studenţii coeemnit.r;i" "..• ;i:-in>*" celu; de ""niembru al grupului ". Astte! sa stabilit u;\ .:.:::;re •;:.. ;:'.' • • •;. *r:,v~<:-v-'• ';,,,;* grujjiiniur si reaiil.ire;. soci.ua a giupuriiui. Şi i; = stunţcie MJC •.r;,.i!u_, e„ M in stnntcie naturii, efortul cercetărilor se concentrează ~ri('t " :r..;niitar.irt'.-: coresnonclenţe: dintre teorie şl reaiiiatea studiaţii.

Elimin;..: Î-X antbiiruitaţilor şi lămurirea problemelor anterior doar semmua« ..-:::::::,,\:L••• n ir.idigrr:cj, cum remarca THOMAb b. KUHN >e arata a r; .; *^uiciia--.* •*c.,y-jr,:iv,c* cea mai imporiantă ciasi cit: prubietiie aie ccrc.t'n.rii uu'-.U;:;:u*ui;u< R^;IC.J uiMiiv ;:urud;r.i ,şi.comporuimcr)tt; a generat c. nreranir.i ;i:i...: ţ b:v.'... \... *-fii* .';î;^;iî;:i,îscornpoîTariH!ntiu.' i-xpenrnentui di" •°)"-t ii jjj îl* .: i.'JvŢ,' ,".;i ;': i-RKi' .: tiai i;ii nî'im r.-tspuns. Inu-un >;;.igur ca;: cui. Otj ue tiotv.'iUfi ş: ' >-J ue :estau*;<nr.-, capiul de studc.H' ciunezi. msovii *a.* I^A P1ERRE, a fost refuzat. Când, insă, cercetătorul a cerut ir sens să se rezerve loc pentru un cuplu de chinezi, 78 de hoteluri (din 79) şi 176 de restaurante

(din 177) au respins solicitarea, exprimînd o atitudine rasistă. Aşadar, s-a demonstrat experimental că între vorbă şi faptă există o discrepanţă: una spunem, alta facem! Dar viaţa de zi cu zi ne oferă şi exemple de exemplară coerenţă atitudinal comportamentală. Pe de altă parte, practica sondajelor preelectorale confirmă legătura dintre atitudinile politice şi comportamentul de vot. **"The Gallup Report"** (1985) arată că, în medie, în perioada 1936-1984, sondajele Gallup s-au abătut numai cu 2,1% faţă de rezultatul votului Deci atitudinile exprimate pot prezice comportamentele: facem ceea ce spunem!

Pentru rezolvarea ambiguităţii răspunsului la întrebarea: "Prezic atitudinile comportamentul?" s-au proiectat cercetări ingenioase care au condus la dezvoltarea teoriei (I. Ajzen şi M. Fishbein, 1977; R. E. Petty şi J. T. Cacioppo, 1981; P. R. Warshaw şi F. D. Davis, 1985; J. Jaccard şi M. A. Becker, 1985).

Cercetări aplicative

Deşi specificul problemelor ştiinţifice în sociologie - aşa cum remarca şi SORIN M. RADULESCU (1994) - face ca totdeauna cercetarea fundamentală să constituie şi o premisă pentru rezolvarea unor probleme sociale reale, în mod curent se contrapune cercetarea fundamentală celei aplicative. Aşa cum s-a spus - şi noi nu încetăm să o repetăm -, **"lucrul cel mai practic este o bună** teorie". Tocmai pe baza unei teorii adecvate putem să rezolvăm o problemă concretă, stringentă. Atragerea investiţiilor străine este o necesitate în tranziţia la economia de piaţă. In acest context, publicitatea are un roi foarte important. Un investitor s-ar putea întreba, însă, care este eficienţa publicităţii ("advertising efficiency"). Va trebui să se cerceteze audienţa radio-tv. la nivel naţional, zonal sau local. Este vorba despre o cercetare aplicativă, care se înscrie în orientarea teoretică neo-durkheimistă, ce pune accentul pe "sentimentul de conexiune cu colectivitatea oferit de expunerea la mass-media "(Schudson, 1986). Se calculează "costul **per** o mie" ("Cost per thousand") de radioascultători sau telespectatori. La un prim nivel al analizei se face abstracţie de eficacitatea mesajului publicaţiilor din punctul de vedere al influenţei comportamentale, reţinându-se doar aspectul financiar al problemei. Se vor lua în calcul o serie de indicatori ai audienţei radio-tv.. audienţa cumulată, audienţa medie pe sfert de oră, durata

medie de ascultare sau vizionare **per** auditor sau telespectator, fluctuaţia audientei în diferite perioade ale zilei (Chelcea, 1994). Sondajele realizate de CURS şi DATA MEDIA în prima jumătate a anului 1994 oferă informaţii privind audienţa radio-tv. în Bucureşti şi în ţară. Astfel, publicul bucureştean al televiziunii era, la data efectuării sondajului (martie, 1994), de 1,3 - 1,4 milioane persoane (în vârstă de 15 ani şi peste 15 ani).

Populaţia matură (vârsta 41-50 ani) este supraconsumatoare **de emisiuni tv** (vezi Tabelul 3),

	Publicul TV ^(mii)				Populaţia municipiului Bucureşti (mii)	
	Ianuarie 1994		Mai 1994		**Ianuarie 1992**	
Total	1.393	81%	,1.310	79%	1.685	1100%
Sex:						
masculin		47%	;763	1 46%	763	! 46%
feminin	879	, 53%>	'895	! 54%	895	54%
Vârsta:						
15- 20 am	: 215	: 13%	1213	13%	176	11%
21 - 30 am	248	15%	1248	5 %	317	i 19%
31-40 am	31"	19%	j 331	; 20%	365	! 22%
41-50 am	' 282		297		211	
51 - 60 am	248	15%	;215	13%	226	
61 - ... ani	.348	;2Î%	;348	J21%	363	i 22%

Tabelul nr. 3 Profilul publicului bucureştean (în vârstă de 15 ani şi peste 15 ani) al televiziunii (toate canalele tv) în prima jumătate a anului 1994

Structura pe sexe a publicului televiziunii (toate canalele tv.) reproduce cu fidelitate proporţia bărbaţi/femei în totalul populaţiei municipiului Bucureşti. De ia aceste realităţi dezvăluite în cercetările aplicative se poate ajunge din nou la teoretizări vizând impactul mass-media cu tranziţia, rolul televiziunii în crearea unităţii naţionale sau a unităţii mai multor naţiuni prin prezentarea unor evenimente ce transcend viaţa de zi cu zi şi care tind să fie transmise în direct (de exemplu, mediatizarea evenimentelor din **decembrie '89).**

Prezentarea tipurilor de cercetări sociologice nu trebuie să conducă la concluzia că acestea ar fi izolate dihotomic, fără legătură unele cu celelalte s-au că s-ar opune reciproc. Este greșit să se creadă că între cercetările teoretice și empirice ar putea exista o ruptura sau că între cercetările fundamentale și cele aplicative, ca și între cercetările descriptive și cele explicative nu ar interveni o soluție de continuitate. în acest sens, al înțelegerii greșite a cercetării sociale, JAMES A. BLACK și DEAN J. CHAMPION (1976, p.25) menționau: divizarea sociologilor în două grupe, teoreticieni și metodologi; împărțirea lor în profesori și cercetători; dihotomia cercetări fundamentale și cercetări aplicative; considerarea cercetărilor din științele sociale ca fiind inerent mai dificil de realizat, comparativ cu alte științe.

Capitolul 3

ANALIZA CONCEPTELOR SOCIOLOGICE

V>ERCETAREA in ştiinţele sociale şi comportamentale are ca finalitate formularea unor enunţuri cu valoare de adevăr despre ora şi mediul său de viaţă, despre raporturile dintre individ, grup, colectivitate şi, mai general, societate. In formularea enunţurilor, oamenii de ştiinţă utilizează cminte din limbajul r::nir.il ca ş; simboluri introduse prin convenţie în limbajul de specializare. Spunem, astfel: "Toate societăţile au structură socială", folosmdu-nc de limbajul natural, sau: **(x)Sx,** făcînd apel la simbolurile utilizate în logica predicatelor, aşa cum s-a arătat în capitolul despre formalizarea enunţurilor.

Raportul dintre semn, semnificaţie şi realitatea socîoumană

literele alfabetului, ca şi simbolurile din logică, sunt **semne** care, ordonate după reguli precise, comunică ceva despre calităţile unităţilor sociale - dacă ne referim la discursul din ştiinţele sociale şi comportamentale. Fiecărui semn (sau fiecărei combinaţii de semne) îi corespunde **o semnificaţie** (sau mai multe), relaţia dintre semn şi semnificaţie ("A înseamnă B") fiind stabilită printr o regulă **semantică.** Semnele materiale (fumul - semn că arde focul), naturale (plânsul - semn pentru disconfortul psihic), cele

Capitolul 3

ANALIZA CONCEPTELOR SOCIOLOGICE

V>ERCETAREA în ştiinţele sociale şi comportamentale are ca finalitate formularea unor enunţuri cu valoare de adevăr despre om şi mediul său de viaţa, despre raporturile dintre individ, grup, colectivitate şi, mai general, societate. In formularea enunţurilor, oamenii de ştiinţă utilizează cuvinte din limbajul natural ca şi simboluri introduse prin convenţie în limbajul de specialitate. Spunem, astfel: "Toate societăţile au structură socială", folosmdu-ne de limbajul natural, sau: (x)Sx, făcînd apel la simbolurile utilizate în logica predicatelor, aşa cum s-a arătat în capitolul despre formalizarea enunţurilor.

Raportul dintre semn, semnificaţie şi realitatea socioumană

literele alfabetului, ca şi simbolurile din logică, sunt **semne** care. ordonare după reguli precise, comunică ceva despre calităţile unităţilor sociale - dacă r,e referim la discursul dinştiinţele socialeşî comportamentale. Fiecărui semn sau fiecărei combinaţii de semne) îi corespunde **o semnificaţie** (sau mai multe), relaţia dintre semn şi semnificaţie ("A înseamnă B") fiind stabilită printr-o regulă **semantică.** Semnele materiale (fumul - semn că arde focul), naturale (plânsul - semn pentru disconfortul **psihic), cele**

instituite prin convenţie (literele alfabetului) sau semnele formale (simbolurile din logică) au funcţia de a reprezenta ceva independent de ele.

Cunoscând limba română, oricine citeşte cuvântul "profesor" înţelege că este vorba despre o persoană calificată să înveţe alte persoane, în cadrul organizaţiei de tip şcolar. Cuvântul "profesor" are un **designat,** el semnifică altceva decât o înşiruire de semne (literele alfabetului). Obiectul numit de semn constituie **denotaţia** acestuia. Obiectele şi calităţile lor fac parte din realitate.

Obiectele la care se referă ştiinţele sociale şi comportamentale, precum indivizii şi grupurile umane, au anumite calităţi. In cercetările sociologice nu urmânm să identificăm pur şi simplu persoanele, ci, de exemplu, persoanele cu starus social ridicat. Ne interesează nu grupurile şi colectivităţile, ci grupurile şi colectivităţile care au anumite calităţi: sunt puternic sau slab coezive, sunt formate din intelectuali, muncitori sau ţărani, din copii sau tineri, respecta sau se abat de la normele de convieţuire socială ş.a.m.d. în studiile de psihologie investigăm atenţia, gândirea, voinţa, dar şi calităţile acestor procese psihice etc.

Dar, într-un anumit context, cuvântul poate avea sensuri diferite, deviate faţa de valoarea denotativă. "Profesor" poate semnifica şi o persoana pedantă (ca în expresia: "Nu mai face pe profesorul!"), dar şi o persoană demnă de a fi luată ca model de viaţă (când spunem: "Profesorul generaţiei noastre ..." *).* Aceste sensuri diferite de denotaţia cuvântului reprezintă **conotaţia.** Pe de altă parte, o serie de termeni din sociologie, psihologie sau din antropologia socială şi culturală sunt polisemiei (gr.polys - numeros, **semăntikos** - semnificaţie).

Termenul de "ţară", de exemplu, desemnează atât teritoriul locuit de un popor, organizat administrativ şi politic într-un stat, cât şi o zonă socio-etnografică. România este o ţară. Ţara Ardealului, Oltului, Bîrsei, Oaşului, Făgăraşului, Haţegului, Vrancei ş.a. sunt şi ele "ţări", în sensul de zone "socio-etnografice". "Ţările îşi au fiecare duhul propriu. Prin ele Ţara ne apare ca un arbore uriaş, cu multe rădăcini hrănitoare. Ele se condiţionează în chip necesar în Ţara cea mare, din care nu pot ieşi, iar Ţara, la rându-i, trăieşte şl se exprimă prin ele" (Chelcea, 1978).

\e interesează volumul atenţiei, gândirea creativă, voinţa puternică s.a.m.d. De fiecare dată va trebui să arătăm denotaţia termenilor, folosindune de cuvinte a căror semnificaţie este cunoscută. In aceasta constă definirea conceptelor.

Capitolul 3

Concepte, termeni şi noţiuni în ştiinţele socioumane"

Societate, personalitate, cultură, subcultură, anomie, standarde universalistice, devianţâ, gulere albe, relaţii difuze, aculturaţie, alienare, introversie, organizaţie tormală, naţiune, coeficient de inteligenţă, interacţionism simbolic sunt tot atâţia termeni din vocabularul de specialitate al sociologiei, psihologiei sau psihosociologici.

In continuare nu vom face distincţie între ftermen f'noţîune", deşi prea bine se ştie că noţiunile sunt torme logice care reflectă 'însuşirile esenţiale şi generale ale unei clase de obiecte, iar conceptele reprezintă formele logice cu cea mai înaltă treaptă de abstractizarg.

Un tţermerAeşţep expresie lingvistică minimă rn înţeles Histinrt. Există termeni care au ca designat o entitate fizică (mulţime umană, satj_oraş, persoană) sau^ijetitiLateJdeală (inteligenţă, anomie). Ace^ti^sunrtenneni referenţiali,. Mulţimea obiectelor fizice sau a entităţilor ideale constituie extensiunea termenului, iar totalitatea calităţilor care aparţin obiectelor şi entităţilor ideale delimitează inţensiunea termenului. AlţiJgrmeni întâlniţi înjieoriile sociologice sau psihologice ţjn *âe* vocabularuHogicii (şi, sau, implirS rsjc_cg_aj_este inclus). Ei sunt termeni nereferenţiali sau termeni logici.

In orice ţeorje.\7ox .exista, termeni extralogici (referenţiali) conectaţi între ei cuajutorul termenilor]ogici. De asemenea, în orice teorie din ştiinţele sociale şi comportamentale ar trebui să găsim un număr restrâns de termeni extralogici. aşa-numitele noţiuni originare sau simple, cu ajutorul cărora pot fi definite noţiuni derivate prin combinarea noţiunilor simple între ele cu ajutorul termenilor logici (Zcttcrberg, 1972). Dacă ne întoarcem la termenii din vocabularul ştiinţelor socioumane, constatărncă o bună parte din ci sunt pre?,eriţTşTîn~limbajul comun: de exemplu, societate, personalitateŢcuIturâ, naţiune. Ei au un anumit înţeles pentru orice persoană cultivată care vorbeşte româneşte. Alţi termeni, precum: anomie, standarde uniyersaEstice^^ulerealbe, aculturaţie ş.a., rămân fără de înţeles pentru persoanele lipsite de o cultură de specialitate (sociologică., psihologică etc).

Te^aTtăparte, uniitermeni, preluaţi din limbajul comun, sunt imprecişi sauauo încărcătură afectivă, puternică, ceea ce face dificilă utilizarea lor.

Termenul de "societate" poate avea ca designat "sistemul social global", dar și "pătura superioară", pătura celor "zece mii" - cum atrăgea atenția HANS].. ZETTERBF.RG (19[7]2). Termenul de "subcultură" nu este neutru din punct de vedere afectiv; de asemenea, termenul de "birocrație" și atâția alții (deviatita, criminalitate, sinucidere, supradotare, creativitate etc). Dată fiind această situație, se pune problema de a opta pentru una din cele două strategii de îmbogățire a vocabularului științelor socioumane: denumirea unui nou fenomen pnnn\mij^mn^!i_djrijimbjijj^comun sau" crearea unui termen nou pentru designatca fenomenului descoperit; ambele strategii au avantaje și dexa\^mta)e. ~ '

Daca uaiizam termenui de "'relații difuze", în locul termenului de "relații intime", ne rissgunim de neutralitatea afectiva a comunicării, dar riscăm să nu nm înțeleși de cei cart: nu au o pregătire de specialitate în domeniul psihosociologici. Același lucru se întâmplă când facem apel la termenul de "standarde umversalistice". preferându-1 celui de "drepturi egale". Sigur, este o chestiune de gust, dar trebuie să avem în vedere că nu facem știință de dragul științei, ci pentru a influența viața socială, iar comunicarea rezultatelor cercetărilor științifice, introducerea informației sociologice în conuin'jrâuîe u[l]:, r-.r;gar; . u r»n /mfă ;>« mod de a influența s-uciciaiM Infiuența v.i n • .i ani rnai *mc* 'V i, cu car u;/.iiltafeic comunicate \ or f: înțelese de u? 'îuinar niAi marc cit persoane, Ne asociem, deci, acelor specialiști care cu:lideră cS șnmțeie sociale și comportamentale nu au nimic de pierdut cli ;>. unh/ea/a termeni din 'limbajul comun, cărora le dau însă o semnificație prt.'i • • •&. Preiuâm, dtci, semne cărora le asociem o semnificație bine. debmi- • ară sau, airfel spus, utilizăm cuvintele din limbajul natural, spccificându-le înțeicsi *.1.*

>4 \ edem, acum, ce fel de conrrptr (noțiuni sau termeni) întâlnim în științele socioumane. In ceea ce privește conținuții!, întâlnim, in primul rând, conceptele cart desitmeaza **unități sociale:** oamenii ca ființe sociale, rezultatele materiale și spirituale ale oamenilor, precum și grupurile, colectivitățile

A doua cafegone de concepte cu care se operează în științele sociale și coir.p rcamemaic o constituie conceptele care au ca referențial **calitățile** obiectelor sociale: coeziune, tânăr, înțclcpt, integrat etcT"' "*" ""

(. ic doua categorii de-, concepte *(caic* designragMmirări sociale şi calităţi) sunt înnm corelate. Conceptele care designează calităţi pot fi, la rândul lor, clasificate după cum se referă la **caracteristici individuale** (trăsături, propneriri, calităţi ale indivizilor) sau la **caracteristici grupale.** Şi unele şi celelalte pot semnifica: moduri de a fi (vârstă, sex, inteligenţă) sau moduri de a face (a munci, a calatori, a învăţa). In categoria conceptelor care designează calităţi se includ şi conceptele care semnifică **relaţia** (prieten, duşman, bunic, fiu) sau contextul de exemplu, calitatea unei persoane de a fi român sau francez sau ue alta naţionalitate, de a aparţine unei clase sociale etc).

RENATE M.AYNTZ, K.HOLM şi P. HUBNER (1969), din lucrarea cărora "Introducere în metodele sociologiei empirice") am preluat clasificare;; conceptelor, aîxâgeau atenţia că între diferitele clase de concepte nu există delimitări foarte rigide. Aşa şi trebuie să înţelegem clasificarea concepreior *IV:* samţeie soaoumane.

Lat-.'c concepte semnifică proprietăţi care rezultă din însumarea caracreristicîior individuale ale membrilor unui grup (de exemplu, vârsta medie a c-.lt^îsor â'r:rr *o* clasă sau a muncitorilor dinrr-un atelier). Acestea sunt c<.racter«ir.uct analitice, :>prc deosebire de astfel de caracteristici rezultate din **agregarea** calităţilor indivizilor, în ştiinţele socioumane întâlnim adesea conceptele care au ca designat **caracteristici globale** (sau integrale!, cum ar ti structura de putere, birocratizarea într-o organizaţie, democratizarea sau totalitarismul. Democraţia nu rezultă din comportamentul indivizilor X. Y va- Z. Ca este aşa cum remarca SERG E MOSCOVTCI (1990) - un "fapt social total", penetrând întreaga viaţă socială, relaţiile în familie si la locul de muncă, raporturile interumane şi intergrupale etc.

In literatura de specialitate se mai face distincţie între **conceptele cantitative şi conceptele calitative,** între **concepte individuale şi concepte generale,** între **concepte istorice şi universale.** Conceptele care au ca referenţial mărimea, greutatea, gradul de intensitate ale caracterisncelor unirăţiior sociale alcătuiesc clasa **conceptelor cantitative.** Interacţiune **slabă,** coeziune **puternică,** vîrsta de 10 **ani,** grup **numeros,** coeficient de inteligenţă **120,** creativitate **ridicată** sunt concepte care fac parte din această categorie. Conceptele: stil de conducere **democratic,** sex **masculin,** activitate **intelectuală** sunt **concepte calitative,** caracteristica desemnată sau există sau nu există. Din punct de vedere formal, diferenţa **dintre** cele

două clase de concepte nu ridică nici o problemă. Dacă avem însă în vedere realitatea pe care o designează conceptele calitative nu putem să nu remarcăm faptul că există diferite niveluri ale democrației, că o persoană de sex masculin are unele caracteristici ale unei persoane de sex feminin, că activitatea intelectuală conține și elemente de muncă fizică ș.a.m.d. Efortul specialiștilor din științele socioumane se concentrează asupra măsurării tuturor calităților asociate mutaților sociale. îndemnul adresat de MAX PLANCK (1858-1947) fizicienilor de a măsura rot ce este. măsurabil și sa facă măsurabil tot ce nu este astfel arc o marc actualitate pentru sociologi și psihologi.

Științele sociale și comportamentale urmăresc formularea unor enunțuri adevărate cu niveluri de generalitate din ce în ce mai înalte. Conceptele utilizate în astfel de enunțuri (termeni extralogici) au diferite grade de generalitate. Conceptul de "student" are un grad de generalitate mai mare decât conceptul de "student la sociologie". Conceptele care au referențial o clasă de obiecte sau de calități sunt **concepte generale** (indiferent de gradul lor de generalitate), spre deosebire de conceptele care designează o singură unitate socială (studentul Ionescu, municipiul București), care alcătuiesc clasa **conceptelor individuale.** Conceptele individuale sunt considerate concepte istorice, designatul lor arc o determinare spatio-temporală. Conceptele generale, precum: grup, normă, interacțiune sunt considerate invarianți, concepte aistorice, sau **universalii** (de exemplu, universaliile culturii':. Și de această dată se pune problema dificultății de a face distincțiile între cele două clase de concepte: istorice și aistorice.

Definirea conceptelor

Așa cum îndeobște se știe, **definiția** reprezintă operația logică prin care se apreciază înțelesul termenilor utilizați. Ea constituie o operație generală a cunoașterii și comunicării interumane. "Definiția este o operație logico-semantică, prin care se stabilește o identitate de designat între un nume comun și o descripție generală" (Popa, 1972).

Fără a discuta diferitele accepţii filosofice sau logice ale definiţiei, vom menţiona funcţiile definiţiilor, aşa cum le-a sistematizat CORNEL POPA (1972):

- funcţia **referenţial-designatoare,** constând în delimitarea unei clase de obiecte;
- funcţia de **introducere a unor termeni noi în vocabularul unui agent cunoscător;**
- funcţia de **concentrare a informaţiei,** de prescurtare a comunicării;
- funcţia de **relevare a schimbărilor intervenite în procesul cunoaşterii,** pe baza analizei intensiunii termenilor;
- funcţia **sintetic-calculatorie,** care permite prelucrarea informaţiei într-un alt limbaj.

.Aceste funcţii sunt caracteristice şi diferitelor tipuri de definiţii din ştiinţele sociale şi comportamentale.

Având în vedere lucrarea de referinţa "Fundamentele formării conceptelor în ştiinţele empirice", de CARL G. HEMPEL (1952), în ştiinţele socioumane se disting, în principal, trejjjfiuri de definiţii: ostensivă. nominală şi operaţională. Le vom analiza în continuare,

""**Definiţia ostensivă^(lat. ostends, ostendere** - a arata) a fost introdusă în ştiinţă de W. L. JOHNSON într-o lucrare de logică apărută în 1921. Problema definiţiei ostensive a fost reluată şi aprofundată în lucrarea "Cunoaşterea umană. Posibilităţile şi limitele sale" (1948) de filosoful, umanistul şi savantul BERTRAND RUSSELL (1872 - 1970). (^ atutorul definiţiei ostensive un agent cunoscător află semnificaţia unui cuvânt, fără cajentru aceasta să se JâcJLaftd_ia_cjjyinie. Persoana care intenţionează să îmbogăţească vocabularul altei persoane cu un nou termen rosteşte cuvântul, arătând concomitent obiectul designat.

~~7\cesta este specificul definiţiei ostensive: simultaneitatea pronunţării unui rerrnen necunoscut de un agent cunoscător (S2), dar cunoscut de alt agent cunoscător (S l), şi indicarea designatului **(fig.l).**

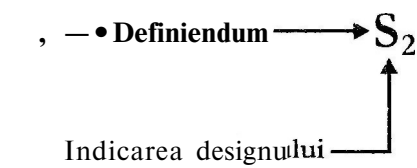

Figura nr. 1 Schema definiţiei ostensive

Lwideiit, definițiile ostensive se aplică doar termenilor reterențialî și, în științele sociouinane, cu precădere, termenilor care desemnează^unități sociale, n.;. calități. Dacă cineva nu cunoaște termenul de " țăran " nu avem decât să-i iratăm o persoană care lucrează pe un teren agricol (ară, seamănă, prășește ctc.) șîtn^ceîășîarnp să pronunțăm cuvântul "țăran". Astfelîșjimbogățesc vocabularul copiii sau perse>aneie care învață o limba străină. Procedeul se întâlnește și în 3!Mțe;e i ciaic s; c< sipponamenrale.

Ir: :•(cu.-II 'gțț^de cxemj2Ju,_ șe_jrcornandă cuprindereajjintr-o privire, *tic* :ndev c :x- • > înălțime, a întregii localități rurale ce_urmează ajjjjerry.tatâ. Profesorul ; ruine, arătând localitatea: " Acesta este un sat format prin :oloniza îx" Srudcnui âd casele țărănești și ulițele _ce_se întretaie în unghi drep:. inteieg_ nsnei semnificația termenului 'laat de colonig_a".^Bxă a li se_ ia; cxpjca pnn aste cuvinte înțelesul termenului. Și alți termeni, precum sunt ce! ut *3clincvent.'.

ti nitrociuși pnn definiții ostensive. Vor trebui însă respectate mai multe condiții. ' •—"

ÎTTpnrmii rând, \a Lrebui ca întotdeauna să se asocieze același semn (cuvânt obiectelor indicate. Această condiție **lingvistică** asigură asocierea

(,onj!t;;i simultaneității impune_rosrirca cuvântului concomitent cu ară ta rea • ^ m e c r ui. i: a e > c m n a **L** tnpt ce conduce la jîxarea legăturii dintre semn Stser.i'vrîcatif.'. i'c;w;. _^ .ceasta legătură să se realizeze va trebui ca atât cbjccrui~Iic<e-mnat. cât și semnul propus să fie perceptibile (condiția **operațională).**Subiectul cunoscător percepe concomitent cuvântul (percepție auditivă) și obiectul (percepție vizuală). Din punct de vedere psihologic, definiția ostensivă presupune un plan complex senzorial și logic, diacronic și sincronic.

In fine, ultimele două condiții privind folosirea definițiilor ostensive vizează cerințele **psihologice,** concentrarea atenției subiectului cunoscător atât asupra semnului, cât și asupra obiectului, și cerințele **pedagogice,** de repetare a asociem dintre_serniiii_obiecț Rptjectându-se aceste condiții se pot introduce termeni noi în vocabularul persoanelor care se~speciahzca«ă~ în domeniul științelor sociale și comportarnențale!. . . . . .

Pot h~dcfinitc ostensiv mai alcscohceptele indi\iduale și conceptele calitative.

^**PeSniția nominală)** (sau verbală) constă din specificarea înțelesului unui termen cu ajutorul altor termeni sau, altfel spus, din descrierea verbală a semnificației unui concept. **Defimendurn-ul,** cuvânt al cărui înțeles trebuie arătat, *i'<:* aceeași semnificație ca și **definiens-ul.** cuvintele cu ajutorul cărora se instituie un nume, se introduce. _un termen nou ir vocabularul științei sau în vocabularul unui agent cunoscător **(fig.2).**

ngura nr. .", Schema definiției nominaie

>|t presupunern că \'rerr! sn introducem în vocabularul agentului cunoscător ,S2j termenul de ' rol social" (dgfinjjgfldmiiX.Noi.(Si) cunoaștem atât termenul de ixoLsQxialT, câ t și termenii "ansamblul dc comportamente așteprate în inod legitim din partea persoanelor care au un status social" (ck-finJensj.^S-' PAI cunoaște decât definiensul. Pentru a arăta semnificația "o enin.'•.-:"! durr utui utilizăm numai termeni cunoscuți de S2 , j)reluai din limbajul comun sau anterior definiți. ^i^/t-^t ^-^c^^c-^-*T*

. enru:';-: de "ansamblu", "din partea", "are" fac parte din vocabularul cotidian. T v,i;tiu "mod Icjnnrn", "persoane", "comportament", "status social"' ••(! •finiri înainte de a-i utiliza în structura denniens ului Derîiiifiiiiu dcn.iicns-iii *;u.* \ același designat. Pentru a exprima această reia;!;; -*':ff"* niendura-uî de dcilniens *pnn* seninul "-df, ceea *ce* in>-e.in'.'iii -,". p.iru a expresie: are același înțeles ca și partea a doua a ei. De e\em i social *:T* df. ansamblul de comportamente așteptate în mod legitim din partea persoanelor care au un status social. O altă modalitate de scriere a relației dintre, defmindum și defiuiens constă din punerea între ghilimele a acestora și intercalarea între ele a expresiilor: "înseamnă", "are același înțeles", "semnifică", "definește".

Vom sene deci: "Rol social" semnifică "ansamblul comportamentelor aşteptate în mod legitim din partea persoanelor care au un status social". L'tilizându-se aceste modalităţi de scriere a definiţiilor nominale se relevă faptul că se are în vedere relaţia dintre semne, dintre expresiile lingvistice, şi nu relaţia dintre semn şl designat (Opp, 1970).

Rezultă de aici că definiţia nominală nu poate fi nici adevărată şi nici falsă. Ea este o convenţie: ori de câte ori citim sau auzim un anumit cuvânt înţelegem un anumit lucru. De exemplu, când citim termenul "deprivare relativă" înţelegem "percepere de către factorii sociali a discrepanţei dintre expectaţia valorilor şi **capacitatea valorică** a lor". "Expectaţia valorilor" semnifică "bunurile şi condiţiile de viaţă pe care oamenii cred că sunt îndreptăţiţi să le obţină", iar "capacitatea valorică" desemnează "bunurile şi condiţiile de viaţă pe care oamenii apreciază că sunt capabili să le obţină".

Cu aceste precizări definirea nominala a termenului de "deprivare relativă" nu sa epuizat. Aşa cum arătau CHAVA NACHMIAS şi DAVID NACH NIT A S (1981), din lucrarea cărora am preluat acest exemplu, va trebui să definim în continuare termenii "expectaţie", "a fi capabil", "a percepe". Manifestarea normelor dominante impuse de mediul economic, social, cultura! si politic imediat se desemnează prin "expectaţie". Mai departe vor fi definiţi termenii de "normă", "mediu", "imediat", "economic", "social", "cultural", "politic". Prin normă vom înţelege o "regulă care ghidează comportamentul oamenilor", iar prin "comportament" vom desemna "totalitatea reacţiilor la solicitările externe".

Din analiza definiţiei nominale a termenului de "deprivare relativă" reţinem că exjstă o **ierarhizare a definiţiilor** şi că fiecare definiţie nominală este constituită din **termeni primari şi termeni derivaţi.** Termenii derivaţi sunt definiţi cu ajutorul tennenilor primari. In exemplul discutat avem de-a face cu o ierarhizare pe patru niveluri a definiţiilor, în care termenii "deprivare relativă", "expectaţie", "normă" şi "comportament" sunt termeni derivaţi, în timp ce termenul de "reacţie" este un termen primar. Aşa cum s-a precizat, definiţia nominală nu oferă nici o informaţie despre realitate, definiendum~ul neavând alt înţeles decât definiens-ul. Astfel stând lucrurile, de ce apelăm, totuşi, la acest tip de definiţie? Care sunt funcţiile definiţiei nominale? Din cele cinci funcţii ale definiţiilor menţionate anterior, definiţiei nominale îi sunt proprii funcţiile: de introducere a unor

termeni noi în vocabularul agenţilor cunoscători, de concentrare a informaţiei şi de prelucrare a informaţiei într-un alt limbaj (funcţia sintetic-calculatorie). în ceea ce priveşte funcţia referenţial-designatoare va trebui analizat raportul dintre definiens şi designat. Definiţia explicită (definiensul) poate consta fie din relevarea **genului proxim şi** a **diferenţei specifice** (de exemplu: infractor = df. persoana condamnată definitiv de instanţele judecătoreşti), fie din **enumerarea caracteristicilor** specifice (de exemplu: om = df. fiinţa bio-psiho-socio-culturală) sau prin **enumerarea obiectelor** care fac parte din clasa denumită de definiens (de exemplu: fostele ţări comuniste din Europa de Est = df. Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, R.D.GefmafiăVPoIoniâr^România. Ungaria, U.R.S.S.).

/^**Definiţia operaţionaliyare** ţ>deosebită importanţă în ştiinţele sociale şi cţomportamentale pentru că cele mai multe din obiectele şi calităţile desig-nâT»-pxiiucxnieairdiri vocabularul acestor ştiinţe nu pot fi direct observabile. Valorile, atitudinile, inteligenţa ş.a. nu pot fi direct observate: nici alienarea, stţucfuf^ socială^sjJJ^-d^rfraxeau'ektivă. Ta-^tsrffl He, razuri se înrearră^ traducerea conceptelor în "evenimente observabile" sau **operaţionalizarea conceptelor,** ldeea că înţelesul unul termen ştiinţific trebuie stabilit prin indicarea operaţiilor de testare, pe baza cărora se decide dacă termenul este sau nu aplicabil cazului dat, a apărut în cadrul orientării filosofice a **operaţionalismului,** orientare filosofică ilustrată de lucrarea "Logica fizicii moderne" (1927) de PERCY W .BRIDGMAN.

In anii 1940-1950 au apărut mai multe lucrări de referinţă în problema operaţionalizării conceptelor din ştiinţele socioumane (George A.Lundberg, 1941; Herbert Blumer, 1941; Gustav Bergman şi Kenneth W.Spence, 1941; Cari G.Hcmpcl, 1954). Operaţionalizarea conceptelor a rămas în actualitate, fiind abordată şi în literatura de specialitate din ţara noastră (Hoffman, 1977). Definiţia operaţională reprezintă un procedeu eficient de a decide dacă o calîţajjg poate fi atribuită unei unităţi socjaleTDe^ exemplu, frumuseţea feminina. Se organizează concursuri de frumuseţe naţionale,' internaţionale şi mondiale. Cum decide juriul care este cea mai frumoasă" f€meie Tlin lume? Sigur, o femeie frumoasa trebuie să corespund!~unor standarde culturale privlncr talia, greutatea, circumferinţa bustului şi a şoldurilor etc. Toate aceste componente corporale, dincolo de armonia tor, au funcţia dejndxc^ţoji^ijrumuseţii feminine.

Nu trebuie insă sa tragem concluzia că definiţia operaţională se confundă cu enumerarea elementelor componente. Putern lua ca indicator pentru frumuseţe numărul de declaraţii de dragoste primite de respectiva persoană înainte de" casatori,'.

A. J. BACI ÎRACI1 (1962, p.74) remarca: "Definiţia operaţională a unei mâncări este., reţeta sa". Caracteristicile designat-ului nu reprezintă obligatoriu indicatorii utilizaţi în operaţionalizarea conceptelor. Dragostea între un bărbat şi o u-rneie este, din punct de vedere psihologic, un sentiment Sărutai este mi îudiauor al dragostei. în timp ce sărutările le putem observa şi număra, dragostea nu este direct observabilă.

în definiţia operaţională stabilim o relaţie între semnele direct observabile şi simbolurile ce apar la nivelul teoriei. Aşa cum sublinia şi JIJLÎAN L. SJMON (1%[r]j, o det'niţie este operaţională numai dacă cel care analizează conceptul:

- V specifică procedeul (incluzând şi instrumentele folosite) pentru identificarea sau generarea defîniendum-ului;
- • găseşte un înalt coeficient de siguranţă (consistenţă în aplicare) pentru definiţia data.

In continua a-, vom prexenta, pcnmj_excrnplificiire, operaţionalizarea conceptelor de "uLitontananism", "adaptare la munca industrială" şi "re-

Operaţioriaii. •.iiu prim ui ui concep t ('^u ste l model în liten.nira de spec.'iitate (Backcr, 1988), definiţiile operaţionale ale celorlalte douf ;• i'icepre fiind încercări de operaţionalizare în cercetările de teren proprii. •/ir<d "adaptarea la munca industriala" a celor proveniţi din mediul rural ;< heicea. :>™4; şi "religiozitarea" (Cheicca,l')88),

Conceprui di ":iurontarianism", desemnând "un sistem sociopoimc bazat pe subjugarea drepumior aidividului faţă de stat şi lideri' fRcbev 1985), a fost formulat în l')23 de cercetătorii de ia Institutul de Cercetări Sociale dtn rrankfurî. Venirea la putere a lui Hitlcr, în 1933, i-a forţat pe mulţi cercetători din Germania să emigreze în S.U.A. Aşa se face că sociologul Th. W. ADORNO împreună cu unii din colaboratorii săi din Frankfurt şi-au continuat cercetările la Universitatea Columbia din New York şi, apoi, la Universitatea din California, la Berkeley. In 1950 Th.W.

ADORNO publică lucrarea "Personalitatea autoritariană", referitoare la tipul de personalitate care se caracterizează prin subordonare şi acceptare servilă a autorităţii.

In perioada 1940 - 1950 s-ay studiat diferite aspecte ale "personalităţii autoritariene" cu ajutpgqt~scalelo>4° atitudine: A-S (scala de antisemitism), E (scala de etnqtTentrisrrO^l^r^cHscalaae coservatorism politico-economic), F (scai/de atitudine Tascigtă, numită apoi scala de atitudine antidemocratică). "Scaî^FTelaborată de psihologul DANIEL J. LEVISONT, este structurată pe nouă dimensium»§iafiumc: eorrora^âhaiism, supujaere autoritariana, agresiunc autoriS riar; âTt^ubiectjytfate, suptejrstiţi^şi stereotipuri, putere şi încăpăţâna.re, distructivi tajft»g»<inism, proie^&qtate, preocupare exagerată pentru probT feîi

fiecare dimensiune au fost stabiliţi indicatorispecifici. Pe. un connnuum cu 7 trepte (de la -3 la +3), persoanele testate îşi exprimă acordul sau dezacordul cu enunţurile (indicatorii) din structura scalei. în fanai se calculează scorul total pe baza căruia se determină tipul de personalitate. De exemplu, enunţul: "O persoană care are comportamente şi obiceiuri rele şi o educaţie proastă cu greu se poate aştepta să fie acceptată de oamenii decenţi" reprezintă un indicator în cadrul dimensiunii "convenţionalism".

Cei care se declară total de acord cu acest enunţ probabil că aparţin tipului de personalitate autoritariană. Probabilitatea devine mult mai mare dacă respectiva persoană posedă şi indicatorii celorlalte dimensiuni (dacă sunt de acord cu enunţurile): "Supunerea şi respectul faţă de autoritate sunt ceie mai importante virtuţi pe care copiii trebuie să şi le însuşească" (supunerea autoritariană); "Homosexualitatea reprezintă o formă gravă de delincventă şi trebuie pedepsită cu severitate (preocuparea exagerată pentru problemele morale legate de sex) ş.a.m.d.

Specialii? tii apreciază că Scala F poate măsura în ansamblu autoritarianismul ca sindrom al atitudinilor care predjspunjja_acceptarea ideologiei fasciste, extremist-antidemocratice. Personalitatea autoritariană este marcată de prejue, de antisemitism si etnocentnsm.

Studiind procesul de adaptare la munca industrială, am propus următoarea definiţie nominală: "Adaptarea la munca industrială" = df. "MocErTcarea de durata a structurilor fiziologice şi psihologice ale individului uman m raport cu solicitările, cerinţele şi valorile muncii industriale, cu^organizarea

formala şi informalăajn^rcgrinderiiindus triale, concomitent cu modificarea structurii muncii şi structurii organizaţionale a întreprinderii, în vederea creşterii productivităţii şi satisfacţiei muncii".

Am măsurat "adaptarea la munca industrială" printr-o serie de indicatori referitori la fenomenele obiective (A) şi subiective (B).

A) Indicatorii referitori la fenomenele obiective:

- Realizarea sarcinilor de producţie;
- Absenteismul;
- Fluctuaţia forţei de muncă;
- A cadenţele de muncă;
- Conflictele |undicc;
- Morbiditatea.

Indicatorii enumeraţi permit o caracterizare de ansamblu a populaţiei investigate, fără a putea diferenţia persoanele adaptate sau nu la munca industrială. Pentru identificarea acestora am luat în consideraţie un set de indicatori subiectivi, grupaţi în trei dimensiuni.

B) Indicatorii referitori la fenomenele subiective:

Oîmensiunea I "Adaptarea la solicitărilemuncii industriale):

- Aprecierea exprimată că este mai bine să lucrezi în industrie decât în agriculturi;
- Realizarea sarcinilor de producţie, după caracterizarea şefului de echipă;

Dimensiunea a Ii-a (Adaptarea la munca în echipă):

- Dorinţa exprimată de a continua să lucreze în aceeaşi echipă;
- Neprovocarea conflictelor în cadrul echipei, după caracterizarea şefului de echipă;

Dimensiunea a IH-a (Adaptarea la munca în întreprindere):

- Dorinţa exprimata de a continua sa lucreze în aceeaşi întreprindere;
- Participarea activă la stabilirea planului de producţie, după caracterizarea şefului de echipă.

Pe baza acestor dimensiuni şi indicatori, ce se regăsesc sub forma de întrebări în chesaonarul'uulîzat in înTggfriffatie, am putut testa unele ipoteze privind problemele socioumane ale trecerii de la munca agrara la cea industrială.

într-o altă cercetare social-psihologică s-a **pus problema determinării nivelului de religiozitate** a **populației. Am pornit de la ideea** că "religiozitatea" reprezintă un concept multidimensional, al cărui conținut nu poate fi integral surprins la nivelul cunoașterii spontane.

Designând "măsura în care oamenii sunt determinați de convingerile lor religioase" *Q.* Delcourt, 1962), conceptul de "religiozitate" a suscitat o preocupare constantă pentru analiza dimensională (Donegani,1984). JOACHIM WACI1 (1955) are în vedere următoarele expresii ale religiozității: teoretică (sau doctrinară), practicile de cult (ritualul) și comuniunea (dimensiunea sociologică). După H. CARRIER (1960), apartenența religioasă se dezvăluie atitudinal, pe linie verticală, prin relația individului cu divinitatea (dimensiunea supranaturala), și, pe linie orizontală, prin relațiile cu coreligionarii și sentimentufideriti fi carii cu comunitatea religioasă (dimensiunea comunitară).

De asemenea, atitudinea religioasă se evidențiază - conform religiologului H.CARRIER - și printr-o dimensiune "civilă", relevată de pătrunderea \"alorilor sacre în "sectorul profan al personalității". In fine, sociologii C.GLOCK si R. STARK (1968) disting cinci dimensiuni ale conceptului de "religiozitate": ideologia (credința), ritualul (practicile de cult), dimensiunea experențială (afectivitatea), dimensiunea intelectuală (modul de raportare la cunoștințe și prejudecăți) și dimensiunea consecvențială (efectul primelor patru dimensiuni asupra vieții cotidiene).

In ceea ce ne privește, am reținut pentru cercetare următoarele trei dimensiuni: dimensiunea comportamental-acțională^imensiunea atitudinal-valorică *ș*\ dimensiunea ideoTogic-doctrinară .

i^naliza indicatorilor definiționali

Am folosit pînă acum de mai multe ori termenul de "indicator" fără a-l defini. Din exemplele date, s-a putut deduce că, în cercetarea socioumană empmcâ, indicatorii **sunt șemne)observabile și măsurabile cu ajutorul cărora pot fi caracterizate Unitățile sociale și calitățile acestora.** ~

Cil fapt de observație toarcă automobilului), ™[g]p"nsi.il la o întrebare (Care este profesia dv.?) sau raportul dintre două mărimi (venituri/nr. membrilor familiei) funcționează ca indicatori pentru definirea conceptelor

(de exemplu, pentru conceptul de "status snmi") ,fnrikatnrii nriir/ari in opejaţionalizarea conceptelor poartă numele de **indicatori definiţionali.** In continuare vom analiza acest ap de indicatori urmând modelul propus de sociologul polonez ŞTEFAN NOWAK (1972).

O primă problemă este cea a determinării relaţiei dintre indicatorii dcfiniţionali şi conceptele definite operaţional.Relaţia. pjoate, fi: **totală** sau **stalistică-** Dacă luăm ca indicator pentru termenul de "student" Taptut de a fi înmatriculat la o instituţie de învăţământ superior, ave~m de-a tace cu relaţie totală: ori de cite ori este prezent indicatorul, tot de atâtea ori este prezent şi indicatul. Dar în ştiinţele sociale şi comportamentale nu întâlnim astfel de cazurTătât de simple: de cele mai multe ori operăm cu indicatori care sunt într-o relaţie statistică cu fenomenele desemnate pnn concepte.. "A fi proprietarul unui autoturism" constituie un indicator pentru "bunăstare materială", dar relaţia dintrelndicator şi indicat esfe'statistică, in sensul că""exîstă o probabilitate mai mică sau mai mare ca prezenţainaicatorului să coincidă cu prezenţa indicatului: cele mai multe persoane caracterizate p_rin "bunăstare materială" posedă autoturisme, dar există şi situaţii în care persoanele cu "bunăstare materială" să j T u _ j^d b j b n r i p j personală (datorita vârstei înaintate, îmbolnăvirii etc).

Analiza indicatorilor definiţionali urmăreşte"Heterminarea (specificarea) probabilităţii sau a etjrelaţiei dintre indicator si indicat, cu scopul de a reţine în cercetările socioumane empirice pe acei indicatori care se corelează puternic cu indi&iiuL —

"Determinarea puterii de discriminare a indicatorilor definiţionali reprezintă, de asemenea, o importantă problemă în operaţionalizarea conceptelor. Aceasta presupune examinarea relaţiei statistice dintre indicator şi indicat. ŞTEFAN NOWAK (1972) apreciază că există trei genuri distincte de putere de disenmare a indicatorului: puterea de respingere, puterea de conţinere şi puterea de discrirn'n^re

Puterea de respingelre] este proprietatea unui indicator de a lăsa în afara sferei Im toate unităţile sociale care nu posedă indic^atul. De exemplu, "aTTpTopnetarul unei vile" este un indicator cu o puTere ae respingere mai mare decît indicatorul "a fi proprietarul unui autoturism", dacă avem în vedere indicatul "bunăstare materială". Probabilitatea ca între persoanele care au indicatorul (vilă proprietate) să existe şi de felul ceior care nu se caracterizează prin "bunăstare materială" (indicatul), este foarte mică. In afara indicatorului sunt cuprinse aproape toate unităţile sociale caracterizate prin respectivul indicat. Probabilitatea apariţiei concomitente a indicatorului şi a indicatului tinde spre 1. în cercetările socioumane concrete se urmăreşte **maximizarea** acestei probabilităţi.

ferea de conţinere^reflectă capacitatea indicatorului de a reţine în ca'drul distins de el toatcTelementele ce se caracterizează **psa-iausedarea** indicat**<4*tiEii.** Indicatorul "a fi proprietarul unui autoturism" pentru indica- /, tul''bunăstare materială" are o putere de conţinere mai mare decîţ indica- ^-f torul "a fi propnctarui unei vile". In sfera indicatorului cu o putere de conţinere mare intră şi elementele care nu conţin indicatul dat. Concret: vor fi persoane cart: au automobil proprietate personală, dar nu beneficiază de bunăsrare materiaiă 'de exemplu, persoane care au câştigat la diferite concursuri un autoturism).

In stabilirea ;ndicatorilor definiţionali vom căuta maximizarea atât a paterii de r^m'^"|-" , ciisi a puterii de respingere. a^tfrl încât corelaţia dintre indicator şi indicat să tindă spre 1 fcând utilizăm pentru definiţiaoperaţiona

un singur **In** astfel de situaţii vorbim despre/**puterea** de/ ^discrlrmnarej.: ';d:ca~oriili;i. **De regulă, însă, când definim operaţional un** tcrmeti. utiiir-'ă?.-! • ' • • *a* urmi, ci mai mulţi indicatori. **

ri". , .• >•; [r.târnplă *cină* udlixăm doi indicatori, o situaţie mai simpij. ":;•. .r.^-.rc-.i'-'ă tipu! de *yr*>>bk:r:is^r ce apar frecvent.în cercetările esrtpiric.e 1).:;) j *s~r:* -.*a* c::racten;:im o populaţie din punctul de vedere ai "bunăstării materiale" şi luăm ca indicatori "a poseda o locuinţă ap vilă" (Ii) Si "a avea venirun îunaie mai mari decât salariul minim pe economie" (Î2), ajunge:!) în următoarea situaţie (ftg-3).

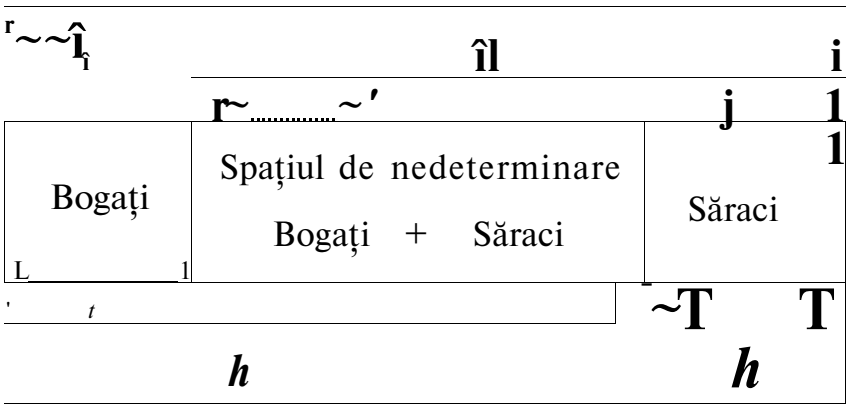

Figura nr. 3 Caracterizarea unei populaţii pe baza a doi indicatori. Spaţiul de nedeterminare

In acest caz, rezultă trei grupuri de persoane, dintre care despre două din ele putem spune cu destulă precizie că sunt formate din bogaţi, din săraci, iar despre cel de-al treilea grup, care posedă doar unul din cei doi indicatori, nu putem spune nici că posedă indicatul (bunăstarea materială), nici că nu îl posedă. Aceasta reprezintă **spaţiul de nedeterminare** al indicatorilor definiţinali luaţi în considerare. Este de dorit ca spaţiul de nedeterminare să fie cât mai mic, astfel ca pe baza indicatorilor stabiliţi să se facă departajări cu o precizie acceptabilă. Când se apelează nu la doi, ci la mai mulţi indicatori, spaţiul de nedeterminare este delimitat de indicatorii cu cea mai mare putere de discriminare.

Alegerea indicatorilor definiţionali va fi precedată, aşadar, de analiza puterii lor de respingere, de conţinere şi de discriminare. T^rîn stabilirea setului de indicatori p^nt-m r»ppt-3ţinnal<7ai-f»a ronr.epre.1or vom avea în vedere şi tipul de indicatori la *c-arc* vom face apel: vom utiliza **indicatori exrjţeşjvi** sau **indicatori pre^icţivi?**

ReferindTTne la "personalitatea autoritariană", PAUL LAZARSFELD (1965) aprecia că indicatorul "Supunerea şi respectul faţa de autoritate sunt cele mai importante virtuţi pe care copiii trebuie să le însuşească" este de **tip expresiv,** în timp ce indicatorul "Majoritatea oamenilor nu-şi dau seama cât de mult este dirijată viaţa noastră de comploturile urzite de politicieni" este de **tip predictiv.** Aceşti indicatori incluşi în **Scala F** au o legătură mai slabă (indicatorii expresivi) sau mai puternică (indicatorii predictivi) cu indicatul. Persoanele care acceptă că "Supunerea şi respectul faţă de autoritate sunt cele mai importante virtuţi pe care trebuie să şi le însuşească copiii" au o probabilitate mai redusă de a fi de tip autoritarian decât persoanele care sunt de acord că "Majoritatea oamenilor nu-şi dau seama cât de mult este dirijată viaţa noastră de comploturile urzite de politicieni". Această a doua categorie de persoane se caracterizează foarte probabil prin antisemitism, având atitudini antidemocratice. Totdeauna trebuie să facem apel atât la indicatorii expresivi, cât şi la indicatorii predictivi. Dacă vrem, de exemplu, să studiem coeziunea grupului, luăm ca indicatori expresivi răspunsurile la întrebările de genul: "Vă place grupul din care faceţi parte?", "Vă face plăcere activitatea grupului dumneavoastră?" ş.a.m.d., dar vom avea grijă să introducem şi indicatori predictivi, precum: "Intenţionaţi să părăsiţi grupul din care faceţi parte?", "în ce condiţii aţi părăsi grupul dumneavoastră?

Indicatoriijieftiîfîonali cu o putere de discriminare ridicată corelează între^e*r*Se\'orbeşte în acest caz de corelaţie internă a indicatorilor sau de ^**indicatorii corelativi intern.** Pentru operaţionalizarea conceptului de "sXaJjjgsgcial" pot fi utilizaţimai mulţi indicatori: avuţia materială, locuinţă, venitunle~Tmanciare, apartenenţa la anumlle_^3jffanr/aţii, bunurile culturale. Intre aceşti indicatori există corelaţii ridicate: persoanele care au venituri ridicate au - de regulă - şi o locuinţă confortabilă, posedă bunuri materiale şi culturale, tac parte din cluburi ~cu~âcces" limitat. Corelaţia internă a indicatorilor definiţionali ne permite să reţinem pentru operaţionalizarea conceptelor doar câţiva dintre ci, chiar unul singur. Aşa a procedat STUART CHAPTN (1951) când, pentru a măsura "statusul social", a reţinut ca indicator "locuinţa" **(fig.4).**

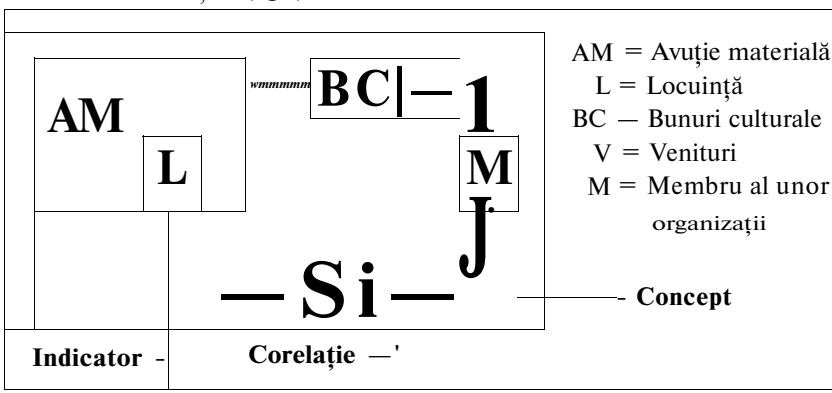

Figura nr. 4 Operaţionalizarea conceptului de "status social" (Stuart Chapin, 1951).

O altă categoric de indicatori este cea a **indicatorilor corelativi extern.** S-a constatat că status-ul social corelează cu orientarea polftită. Daca am măsurat "status-ul social" prin indicatorul "locuinţă" şi "orientarea politică" prin "comportamentul de vot", între cei doi indicatori va exista o corelaţieT "Comportamentul de vot" nu reprezintă însă un atribut al indicatului, nu este un indicator definiţional, dar corelează cu indicatorul reţinut pentru măsurarea "status-ului social". Vom spune că el este un indicator corelativ extern.

în strategia alegerii indicatorilor vom ține seama și de contextul social în care se desfășoară cercetarea, știut fiind că în timp se produce o deplasare a semnificației lor. "A îndemna foarte des și pe alții spre credința religioasă", ca indicator pentru "persoană foarte religioasă" , are altă putere de discriminare în prezent, comparativ cu puterea lui de discriminare în investigațiile de sociologie a religiei desfășurate în țara noastră în trecut. De asemenea, indicatorul "numărul de bolnavi vindecați", ca indicator pentru "capacitatea profesionala a medicului", nu poate fi analizat în afara contextului social: trebuie să luăm în considerare progresul medicinei, maladia ș.a.

Pe de altă parte, va trebui să vedem dacă indicatorii dcfiniționali sunt ușor mampulabili, daca sunt direct observabili sau dacă nu cumva generează probleme de natura să compromită investigația. "îmbrăcămintea" unei persoane reprezintă un indicator cu o putere de discriminare mai mică decât cea a indicatorului "mobilarea locuinței" când ne referim la "status-ul social". Cu toate acestea, vom opta pentru indicatorul "îmbrăcăminte", pentru ca este mai ușor observabil (și pentru că el corelează intern cu indicatorul "mobilarea locuinței"). în același sens, vom opta pentru indicatorul " a poseda un autoturism", renunțând la răspunsul "Câți bani ați economisit în ultimul an?".

Mai genera] spus, strategia alegerii indicatorilor definiționali trebuie să urmărească maximizarea puterii de discriminare și minimizarea spațiului de nedeterminare, în contextul social concret.

Trecerea de la indicatori la indici

După "reprezentarea imaginisncă" a conceptului, când ccrcetăfoni!, bazându-sc pe exponenta vieții cotidiene, schițează o "construcție abstractă" ce conferă sens observațiilor, după ce au fost stabilite dimensiunile.și au fosr aleși indicatorii, se poate trece la construirea **indicilor** (Lazarsfeld, 1 965).

Prin **indice** (sau **index)** se întclege"o variabilă unidimensională cu r valori pe care sunt ordonate v clase de posibile combinări de caracteristici dintr-un spațiu de atribute multidimensional "(Mayntz și colab., 1969). Preluăm din lucrarea mai sus citată prezentarea strategiei de construire a indicatorilor în cercetările sociologice empirice. Pentru că majoritatea con-

ceptelor cu care operăm în ştiinţele sociale şi comportamentale sunt multidimensionale (de exemplu, status social, coeziune a grupului, satisfacţie a muncii, anomie), se pune problema clasificării unităţilor sociale, a obiectelor din realitatea concretă, concomitent după mai multe criterii.

Dacă acceptăm că "status-ul social" al unei persoane poate fi apreciat după criteriile: nivel de şcolaritate, calificare profesională şi venituri, nu ne va mai fi greu să observăm, de exemplu, că o persoană va avea un status social ridicat, conform dimensiunii "nivel de şcolaritate", dar un status social scăzut, conform dimensiunii "venituri". Va trebui să trecem de la spaţiul cu **n** dimensiuni la o variabilă unidimensională pe care să ordonăm unităţile sociale investigate **(fig.5).**

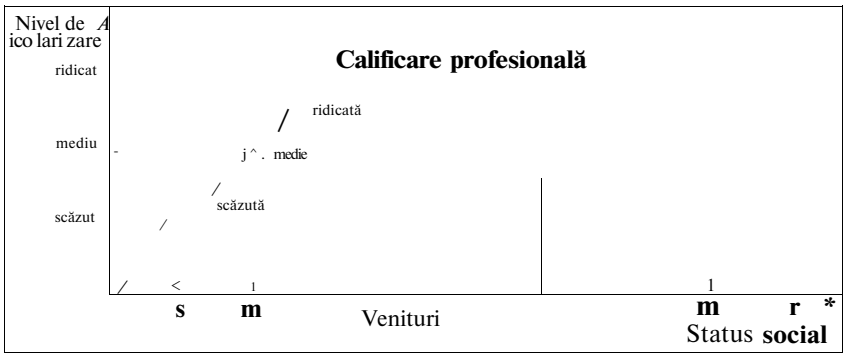

Figura nr. 5 Trecerea de la spaţiul cu n dimensiuni la variabilele unidimensionale (construirea unui indice pentru "status social")

Să analizăm cazul cel mai simplu: trecerea dintr-un spaţiu bidimensional la ordonarea unităţilor sociale pe o variabilă unidimensională. Satisfacţia muncii poate fi măsurata cu ajutorul a doua dimensiuni: satisfacţia produsă de conţinutul muncii şi satisfacţia produsă de veniturile obţinute prin muncă. 1 .uăm ca indicatori răspunsurile la întrebările: "Cât de satisfăcuţi sunteţi de munca pe care o faceţi?" (pentru prima dimensiune) şi "Cât de satisfăcut sunteţi de salariul pe care îl primiţi?" (pentru cea de-a doua dimensiune). Preformulăm răspunsurile: foarte nesatisfăcut —1; nesatisfăcut =2; nici satisfăcut, nici nesatisfăcut =3; satisfăcut —*4;* foarte satisfăcut • =5 (cifrele reprezintă ponderile asociate fiecărui răspuns). Persoanele investigate se vor plasa într-una din clasele de la a la x **(fig.6).**

Figura nr. 6 Clasele de subiecți într-un spațiu bidimensional

Conform primei dimensiuni, vor avea o satisfacțe a muncii înaltă subiecții din clasele: e, j, o, t, x. Dacă reducem, prin sinteza indicatorilor, spațiul bidimensional la o variabilă unidimensională, ajungem la următoarea ordonare a claselor de subiecți **(fig-7).**

O astfel de ordonare, deși permite ierarhizarea claselor de subiecți, ou este totuși satisfăcătoare pentru că indicele construit din sinteza celor doi indicatori nu are intervalul **de variație normalizat.** Normalizarea intervalului de variație a indicelui presupune ca valorile minime și maxime să fie zero și unu, zero si zece, zero și o sută sau -1 și +1; -10 și +10; -100 și +100. Pentru a îndeplini această condiție vom acorda alte ponderi unuia sau ambilor indicatori. De exemplu, vom acorda ponderile: 0; 1; 2,5; 4,5 pentru fiecare indicator.

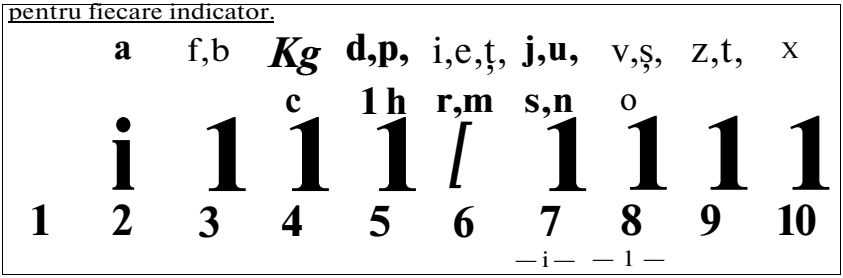

Figura nr. 7 Ordonarea claselor de subiecți pe o variabila unidimensională

('lașele de subiecți se vor ordona într-un interval de variație normalizat de la zero la /cec. Apare însă o problemă: nu se păstrează același interval între clasele ordonate pe variabila unidimensională. Prin acordarea unor ponderi adecvate va fi depășită și această dificultate.

Rezultă din cele arătate că proiectarea unui **indice nu** este o **operație** mecanică de însumare a'valorilor acordate indicatorilor, ci reprezintă **un** travaliu intelectual care presupune:

- fixarea condițiilor în care indicele trebuie să ia valorile extreme;
- normalizarea intervalului de variație;
- precizarea condițiilor care determină ordinea valorilor în interiorul intervalului de variație.

H ANS ZF.ÎSKL (1 %5), care precizează aceste condiții, oferă două exemple de construire a indicilor. **Indicele de monopolizare a difuzării informațiilor** este ilustrativ pentru ingeniozitatea implicată în proiectarea lui.

Sa pornit de la numărul surselor de informație (stații radio și ziare) și de la gradul de concentrare a acestora sub o unică administrație. S-a stabilit ca indicele să aibă valoarea minimă (zero) când toate sursele de informație au conducere distinctă, și valoarea maximă (unu) când toate sursele de infor mare din respectiva comunitate se află sub o singură administrație (conducere . Valoarea indicelui trebuie să varieze în relație directă cu raportul dintre numărul de surse de informație aflate sub aceeași conducere ș> numărul total de surse de informație din comunitate. în fine, s-a pus condiția ca, la un număr egal de unități în competiție, indicele să varieze în funcție de dezacordul unităților.

Astrel s-a aiuns la formula: $\frac{1}{V^{x}i \sim^{\wedge}\sim {}^{x}2 \sim^{\wedge}\sim \cdots {}^{x}n}$ unde:

\ - numărul rotai al surselor de informare (stații radio și /.rare; din comunitate,

n = numărul de asocieri ale surselor de informație;

x — numărul de surse de informație asociate.

De exemplu, dacă într-o comunitate oarecare există patru surse de informație vor exista cinci posibilități de asociere:

- toate sursele sunt asociate; indicele are valoarea: $V4^{2} = 1$, corepunzâtor situației de monopol absolut;

Rezultă din cele arătate că proiectarea unui **indice nu este o operaţie** mecanică de însumare a "valorilor acordate **indicatorilor, ci reprezintă un** travaliu intelectual care presupune:

- fixarea condiţiilor în care indicele trebuie să ia valorile extreme;
- normalizarea intervalului de variaţie;
- precizarea condiţiilor care determină ordinea valorilor în interiorul intervalului de variaţie.

H ANS ZETSEL (1965), care precizează aceste condiţii, oferă două exem ple de construire a indicilor. **Indicele de monopolizare a difuzării informaţiilor** este ilus'ram pentru ingeniozitatea implicată în proiectarea lui.

Sa pornit de la numărul surselor de informaţie (staţii radio şi ziare) şi de la gradul de concentrare a acestora sub o unică administraţie. S-a **stabilit ca** indicele să aibă valoarea minimă (zero) când toate sursele de informaţie au conducere distinctă, şi valoarea maximă (unu) când toare sursele de informare din respectiva comunitate se află sub o singură administraţie (conducere). Valoarea indicelui trebuie să varieze în relaţie directă cu raportul dintre- siuniirul de surse de mtormaţie aflate sub aceeaşi conducere şi numărul total de surse de informaţie din comunitate. în fine, s-a pus condiţia ca, la un număr egal de unităţi în competiţie, indicele să varieze în funcţie de dezacordul unităţilor.

Asrrc! s-,i aiuns la forrmîîa: $\frac{1}{N} v^{x} i + {}^{x}2 \text{ "*" } \cdots {}^{x}n$ unde:

N — numărul total al surselor de informare (staţii radio şi ziare) din comunitate;

n = numărul de asocieri aic surselor de informaţie;

x = numărul de surse de informaţie asociate.

De exemplu, dacă într-o comunitate oarecare există patru surse de informaţie vor exista cinci posibilităţi de asociere:

- toate sursele sunt asociate; indicele are valoarea: $-V4^{2} = 1$, corepunzător situaţiei de monopol absolut;

- trei surse sunt asociate și o sursă este independentă;

  indicele are valoarea $\frac{}{4} \backslash 3 = \mathbf{0,75}$,

  corespunzător unei monopolizări ridicate: (® - ® - ® ®)
- sunt asociate două câte două surse de informații;

  indicele are valoarea: $\frac{}{4}$ -J2 +2 = **0,71**,

  reflectând o monopolizare mai redusă: (® - ® <> - ®)
- sunt asociate doar două surse, celelalte două surse acționând independent; indicele ia valoarea: $\frac{\mathbf{1}}{\mathbf{4}} \backslash 2^{r-j} = \mathbf{0,50}$,

  exprimând o monopolizare scăzută: (® - ® <> ®)
- nu există nici o asociere a surselor de informații; indicele are valoarea zero: *(® ® (&> <S>).*

Calculând indicele de monopolizare după formula propusă, se obțin valori diferite, corespunzătoare situațiilor diferite. Utilizarea rădăcinii sumei pătratelor numărului unităților asociate sub aceeași conducere permite relevarea gradului de concentrare a surselor de informație, lucru nerealizabil prin simpla raportare a numărului unităților asociate la numărul total al surselor de informație din comunitate.

Analiza conceptelor reprezintă un element esențial în procesul cercetării empirice în științele sociale și comportamentale. Examinarea preciziei și consistenței conceptelor, verificarea "traducerii" definițiilor nominale în definiții operaționale, evaluarea puterii de discriminare a indicatorilor și a modului de construire a indicilor sunt tot atâtea probleme de interes metodologic, de rezolvarea cărora depinde valoarea teoretică și pratic-aplicativă a c<*rcetărilor socioumane empirice .Dealtfel, în capitolul următor vor fi dezvoltate unele din problemele prezentate aici.

Capitolul 4

SCHEMA OPERAȚIONALĂ DE CERCETARE SOCIOLOGICĂ

X-iLABORAREA schemei operaționale de cercetare sociologică concretă este rezultatul definirii conceptelor cu mijloace diferite, începând cu definițiile nominale și operaționale și terminând cu modelele de cuantiâcare, în vederea realizării măsurătorilor, a analizei și interpretării datelor.

Această schemă trebuie să cuprindă în fapt totalitatea elementelor ce intervin în desfășurarea și finalizarea cercetărilor sociologice concrete. Este mai mult decât s-ar putea deduce din expresia larg utilizată și anume aceea de "operaționalizare a conceptelor".

O abordare clasică a problematicii aflată în discuție o regăsim la PAUL F. LAZARSFELD și colab., definită ca o activitate de **construcție a variabilelor** sau a **spațiului de atribute.** Paradigma cuprinde patru mari niveluri și anume: o reprezentare imagistică a conceptului, specificarea dimensiunilor, selectarea indicatorilor și elaborarea indicilor empirici. în fapt avem de- a face cu două procese succesive. Mai întâi, se realizează o substracție a spațiului de atribute specific unei cercetări, anume prin definirea conceptelor, identificarea dimensiunilor și a indicatorilor. Apoi, este vorba ele un proces de **reducere** a spațiului de atribute prin construcția, pe ba?a rcrultardor din cercetare a indicilor empirici, a tipologiilor etc. fLazarfeld, ? !\ Rosenberg, 1966) Pe drept cuvânt se poate susține că întrega activitate de cercetare socială este marcată de utilizarea termenilor de "concept", "dimensiune", "indicator", "indice", "variabilă". Unora dintre ei li se dau semnificații distincte în sociologie **comparativ cu alte științe.**

Variabila

Vom trata în continuare aceste particularităţi.

Conceptul de "variabilă" are mai multe conotaţii în sociologie. Ea desemnează în sens restrâns **cantitatea** (a se vedea capitolul). în sens general, termenul de "variabilă" priveşte indicarea proprietăţii fenomenelor şi proceselor sociale de a **se schimba,** de a lua valori diferite de la un moment la altul, de la un individ la altul, de la o colectivitate la alta, indiferent de natura fenomenului respectiv (variabilă propriu-zisă sau atribut). în această accepţie, termenul de "variabilă" este pus în relaţie cu cel de "criteriu". R.BOUDON (1970, p.44) consideră că variabila este "rezultatul împărţirii colectivităţii după unul sau mai multe criterii". Sexul, nivelul de calificare sau vârsta populaţiei studiate sunt tot atâtea variabile conform definiţiei enunţate. Practic, nu există fenomen social care să nu cunoască o anumită evoluţie şi caxe deci să nu-şi modifice starea avută la un moment dat. în acest fel, termenul de variabilă este general, caracterizează toate fenomenele sociale. Totuşi, considerăm că distincţia relativă dintre variabile şi atribute îndeplineşte un anumit rol practic. Ea serveşte la determinarea adecvată a naturii interne a diferitelor fenomene sociale şi, totodată, serveşte la elaborarea mijlocelor adecvate de cercetare şi de analiză a lor. Astfel, dacă variabilele vor putea fi supuse unui tratament statistico-matematic de natură strict cantitativă, atributele sociale reclamă o abordare cu mijloacele matematicii calitative-nonparametrice.

O analiză atentă a multitudinii fenomenelor şi proceselor sociale şi psihosociale, unele, mai simple, altele, mai complexe, relevă faptul că este impropriu să le categorisim ca fiind cantitative în întregul lor atât timp cât fiecăruia îi corespund mai multe proprietăţi de natură cantitativă şi calitativă. Aceasta cu atât mai mult cu cât, fără a pierde din vedere întregul, şi tocmai în scopul cunoaşterii sale amănunţite, de foarte multe ori, obiectul de studiu vizează deopotrivă proprietăţile lui cantitative şi calitative şi în raport de care trebuie să adecvăm metodele de cercetare şi analiză.

Strâns legat de această semnificaţie a termenului de variabilă se constituie, de fapt, modelele de analiză a faptelor şî fenomenelor sociale: analiză cu o variabilă, analiză bivariată, analiză multivariată, variabile dependente, variabile independente, variabile intervenite (test) etc.

Oacă avem în vedere traseul concepte - dimensiuni - indicatori, termenul de" v inabilă" ic însoțește pe fiecare, în măsura în care ele au proprietăți ce pot iua valon diferite (implică o variație în timp, sau de la o colectivitate ia alta,. \ anabilele se definesc tocmai prin operațiile de cuantificare.

Cât dcsprX natura variabilelor, se poate consemna faptul că acestea sunt pnvite atât ca realități manifeste (observabile în mod nemijlocit), cât și ca stan latente, care nu pot fi direct observabile (măsurabile), dar care pot fi cercetate prin indicatori direct observabili. Conceptul de variabilă latentă are un rol important în, toate tehnicile de scalare, în analiza de corelație etc. Variabila latentă csrc considerată ca fiind răspunzătoare (explicativă) pentru legăturile observate (manifeste) dintre indicatorii analizați. Specificul variabilelor se raportează direct la natura fenomenelor cercetate și la nivelul de abstractizare atins în procesul cunoașterii, fn cazul variabilelor manifeste sunt avute in vedere elemente care\au o reprezentare imediata în lumea concretului empiric. Hi reprezintă primele niveluri de generalizare teoretică parcurse in procesul cunoașterii. Spre deosebire de variabilele manifeste icarc dcsemnea.vfî fenomene sociale cu structura relativ simpla), variabilele iatente ating un nivei înalt de abstractizare.

Definirea variabilelor se realizează pe măsura parcurgerii etapelor cercetări; sociale.

Conceptele

CuMLU)le1esocioîog!ce sunt nume atribuite fenomenelor și proceselor sociale. Ele sunt elaborări ale gândirii pnn care se reflectă o sene de caractenstici ale \icții sociale. Pnn aceasta, definirea conceptelor echivalează cu un prim pas ai construcției \ariabilelor de cercetare, precizarea naturii lor, a nivelului de structurare la care se situează etc. Particularitatea unui concept constă "în captarea si fixarea unui conținut informațional apt a fi reprodus idenac de •diferiții agent! cunoscători" (Cornel Popa, 1972. p.59).

ir. concepte este concentrat întregul efort de cunoaștere a societății, ceea ce race posibilă explicarea și înțelegerea vieții sociale pe calea construcțiilor icorerct Orice teorie este, în fond, un sistem conceptual, mai mult sau mai tiuțin iczvojtar.

Așa cum s-a constatat din prezentarea metodologiei cercetării sociologice, semnificațiile conceptelor sunt introduse pe calea definițiilor. Caracteristic științelor sociale este marca varietate a semnificațiilor atribuite unuia și aceluiași termen. O parte a acestei diversități se datorează nivelurilor diferite de cunoaștere atinse la un moment dat. O altă parte a diversității provine însă dm opțiunile teoretice și filozofice, din orientările metodologice și chiar datorită preferințelor unui cercetător sau altul. De aici decurge necesitatea de a redefini cu maximum de precizie conceptele ce intervin la un moment dat in cercetarea sociologică. Din acest punct de vedere, formularea ce aparține lui PAUL LAZARSFELD, după care o primă etapă a pregătirii cercetării concrete ar fi o reprezentare imagistică a conceptului, este cel puțin derutantă pentru cercetător.

Expresia respectivă ar putea fi interpretată, și chiar este interpretată astfel uneori, ca fiind în acord cu ignorarea teoriei de către renumitul "empirist", analizat într- o manieră caustică de nu mai puțin renumitul C.W. MILLS (a se vedea lucrarea "Imaginația sociologică"). în realitate, PAUL LAZARSFELD are în vedere doar situația în care cercetătorul se află în stadiul de pregătire într-un domeniu despre care nu există cunoștințe, și cu atât mai puțin teorii elaborate Or și in acest caz, se impune să se definească ceea ce urmează a se cerceta; avem de-a face cu o teoretizare, bazată, pe intuiții și imagini fragmentare, dar în afara căreia este dificil să se desfășoare o cercetare concretă fructuoasă. Desigur elaboratul teoretic implicat are un statut provizoriu, urmând a fi mai bine clarificat, pe baza rezultatelor obținute în cercetare. F.ste evident însă că nu întotdeauna cercetătorul se regăsește în astfel de situații de cercetare. Adesea, el abordează domenii despre care există o literatură abundentă, fără a lipsi explicații și teorii contradictorii D;* această dată definirea conceptului este o operație mult mai laborioasă, dar cu efect benefic pentru cercetarea ce se va realiza. Cercetătorii] \? trebui <â delimiteze cu cât mai multă precizie cunoștințele despre domeniu' studiat, din noianul de informații existent, și să constituie un cadru teoretic relevant pentru domeniul de interes.

In continuare apare necesitatea obținerii unei relații de corespondență între definiția nominală si cea operațională - pentru a se ajunge să se studieze

efectiv ceea ce se presupune că se studiază. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că, pentru aceeaşi definiţie nominală, se pot imagina o multitudine de prescripţii operaţionale. Alegerea operaţionalizării optime ţine de sesizarea cât mai adecvată a specificului fenomenelor studiate şi raportarea la obiectivele urmărite la un moment dat. în orice împrejurare deci se impune ca cercetătorul să se documente7,e în prealabil, pentru a avea cunoştinţe despre realitatea pe care tocmai se pregăteşte să o studieze în mod sistematic, cu instrumente ştiinţifice, pentru a obţine date cât mai pertinente, iar pe această bază să elaboreze explicaţii, interpretări şi teorii valide.

Lin alt aspect al definiţiei operaţionale se referă la zona sa de aplicabilitate. Cu alte cuvinte, ce fel de concepte comportă o astfel de tratare? într-o abordare restrânsă, definiţia operaţională ar fi specifică numai conceptelor apropiate de concretul nemijlocit - variabilele manifeste. în fapt, prin operaţionalizare nu se are în vedere numai prescripţia unei operaţii nemijlocit empirice, şi cu atât mai puţin una de tip experimental, ci un ansamblu de specificări şi determinări prin care se poate ajunge de la teorie (concepte generale) la cercetarea concretă. Intre conceptele generale şi realitatea empirică se stabileşte, astfel, o relaţie mediată de "operaţionalizări verticale şi orizontale" (Hoffman, 1977).

Din perspectiva generală a cunoaşterii este impropriu să vorbim de concepte neoperaţionale. Aceasta echivalează cu recunoaşterea faptului că se fac referiri la ceva ce nu poate fi cunoscut, atâta timp cât nu se poate face vreo trimitere spre realitatea concretă, fie ea şi o legătură mediată. în plus, întărirea imaginii potrivit căreia doar unele concepte pot fi operaţionalizabile are consecinţe dintre cele mai severe referitoare la îngustarea orizontului cunoaşterii ştiinţifice, iar in extremis conduce la susţinerea operaţionalismului ca singura orientare metodologică pertinentă. Or, disputa în jurul operaţionalismului s-a încheiat în defavoarea sa, dată fiind lipsa oricărui progres în cunoaşterea pe această cale (Blalock, 1968). Respingerea tuturor termenilor care nu au un corespondent **nemijlocit** în realitatea empirică conduce la eşec însăşi activitatea de cunoaştere, înţelegere şi explicare a vieţii sociale.

Dimensiuni

Cu această denumire sunt vizate elementele (aspectele) care prezintă un anumit grad de generalitate ale domeniului cercetat la un moment dat, subordonate unui concept. în fapt, din punct de vedere teoretic, dimensi-uni-c. :i s! indicatorii, sunt tot concepte, dar cu un grad mai redus de geuera^'arc, a.x'Bparafiv- *ev* conceptul de referință. Oca ce într-un anumit *C:'<<f„c:i:* ne aparf *CA* dniKTtMune a unui concept mai generai, ;r>r."-un alt cor. re v devine co::cep! *de* referință nentru alte delimitări mai particulare în raport cu conceptul specificai, dimensiunile sunt indicatori de o anumită MTuciurâ. Deşi termenul de "dimensiune" este inclus în schema clasică de operați;malizare, el preziniă, totuşi, un grad înalt de relativism şi, poate, ambiguitate, Am putea foarte bine să constituim procesul operafionalizării conceptelor rară apelul la termenul de dimensiune. Considerând, în schimb, că avem de a face cu niveluri diferite la care se situează indicatorii: de la indicatori generali (teoretici) la indicatori empirici. Elaborarea celor mai relevante dimensiuni ale unui anumit fenomen sociai reclamă o aprofundare :« _u;K>.aîcri! J<>".i\;n;!>u, acumularea unei bogate experiențe icorc-Lice şi empirice.,

Lstc ue notai că ciirnen.-viutnic unu* anumit concept nu se impun de la Mac Nu numai că nu decurg automat odară ce s-a dcfitiit conceptul, dar a',ci r,u pot ;: elaborate- ca tr-odcl unic, l;n criteriu orientam pentru elaborarea dimensiunile» îi consriaue obținerea de clemente conerc*" suplimerAaif. de dch.iirs: a variabilelor sociale. Gradul de adecvare, a modelului dimensiona! se determină pe baza relevanței informațiilor ce rezultă din nn'i/area lui şi esrc recomandabil ca acest fapt să se realizeze f.rin inte*-meJiuî cerceî'iriior pilot, pentru a tiu coniDromite cercetarea pror.rii.i-zi.-'ă.

Tn funcție de struceurarca. domeniului studiat, de gradul de gcooîahfaîc al coiicepraiuj, .iitrcnsi-.iii-le pur h cepeepute ca reprezentând .m singur nivel între concept şi jndicarorii empirici foperaționalizarc orizontală), sau ele se dispun ca structuri ierarhizate (operaționalizare verticală). în situațiile cele mai simple, conceptul de referință este operaționalizat direct prin indicatori empiric?.

Indicatori

indicatori! sunt elaborate conceptuale derivate. Semnificaţia lor reală se otîtmc nnn raportarea ia indicat (concept, dimensiune) şi reprezintă o etapă esenţială ? definirii variabilelor sociale.

••\şi cum - r, arătat 'vezi cap.3), ST. NOWAK analizează trei tipuri de indicat'>>i: defiruţionali, empirici şi de inferenţă. Putem considera că acestea reprezintii •. • •/trei funcţii ale indicatorilor în cercetarea sociala. Unui ş: acelei iruiic:it;>r putând să îndeplinească mai mult de o singură funcţie

tncicatori[1] dehniţionaH sunt selectaţi pe baza anaiizei taxonomice :'Jc clasific uc, şj, i'c regulă, trimit la o teorie. Dimensiunile unui concept generai alcătuiesc primai aivci de ca.vonomii, într-o operaţionalizare verticala $s_u t$: mai muite m\v.iun taxonomice, deci se constituie un sistem ierarhizat, iu rândul lor, iucucatoru de intercnţă se definesc prin puterea predictivl :.., raporr JU uidicifuî

F.iec:naica <ie cercetări concrete impune elaborarea de indicator? cm piric:, *;<n\>r£* observabile direct mSsurabilc. î.a acest nivel analiza concep fuaiă >t. apropie cel mai mult de datul concret. Conceptele şi dimensiunile prin care a fost analizat un anumit domeniu de interes sunt transpuse în termeni operaţionali de cercetare odată cu elaborarea indicatorilor ce le coresp. .;nd. Indicatorii servesc în mod nemijlocit la întocmirea instrumente]- >r de cercetare pe baza cărora se culege informaţia.

AîVxTmbîu! indicatorilor prin care se cercetează un anumit fenomen alcătuiesc *VAI* si stern. în sensul că, reflectând proprietăţile acestuia ca întreg, se află în interdependenţă. Reunirea indicatorilor care desemnează un alunii; tcn.onien sau o dimensiune a acestuia conduce la elaborarea indicatorilor generali ^sintetici) sau a indicilor empirici. Se constituie astfe! *i* rî:i.s'. ră tMîr.po'-ari, alcătuită ain mai multe caracteristici etemttitart.

mi :ff:i:: hiCîvua i.upra diferenţei dintre indicatorii sociologici şi in di cL e:Rpjr:ci, pe Jt >-•, par^e, ţi indicatorii şi indicii statistici, pe de aici par:c. . •, *'.-rnwa:* ţtiins'Jci, md'.catoral este "o caracteristică, exprimată auiTu'i.c, j Li.vj: cutcpoiii ccoiioiru.ee, **sociaie, fiind noţiunea pentru o** expresie numerică determinată pe bază de observaţii starisdee", iar indicele (numărul indice = indice number) este "un raport între mărimea unui indicator la momentui tj şi mărimea lui la momentul to sau ca raport între

două mărimi coexistente"(Trcbici, 1975). Alți autori consideră numărul propriu-zis ca fiind o statistică, iar raportul este definit drept indicator statistic (social, economic etc). Evident, sociologul operează adesea și cu mărimi statistice, pentru analiza și interpretarea fenomenelor și proceselor sociale, fără a reduce problematica indicatorilor la acestea. Se subliniază astfel faptul că indicatorii **sociologici,** fiind elemente ale realității sociale, **reprezintă** o **unitate a determinărilor calitative și a celor cantitative prin care se studiază un anumit domeniu al vieții sociale.** Ei intervin în analiza oricărui fenomen, fie el cât de simplu. Cu deosebirea că în cazul cercetării fenomenelor relativ simple, este suficient un singur indicator, pe când în studiul fenomenelor complexe, sunt necesari mai mulți indicatori pentru a le surprinde în mod adecvat.

Indicatorul general (indicele empiric), în calitate de sinteză specifică a indicatorilor elementari, prin care s-a operaționalizat un anumit concept sau dimensiune a sa, **reprezintă primul nivel al activității de integrare conceptuală a rezultatelor cercetării concrete, primul nivel al construcției teoretice, de generalizare și abstractizare.**

Cât privește structura indicatorului general (a indicelui empiric), ea poate fi o măsură compozită unidimensională, obținută pe baza unui set de indicatori omogeni, sau o măsură sintetică multidimensională dedusă prin reunirea indicatorilor aparținând unor dimensiuni diferite. Construcția indicatorilor generali și a indicilor corespunzători în sociologie se realizează printr-o gamă foarte largă de modalități; începând cu metode simple de indexare (cum ar fi însumarea scorurilor individuale în cadrul fiecărui set de indicatori), se ajunge la procedee sofisticate: analiza de scală, analiza structurii latente, analiza factorială sau procedee parametrizate prin standardizarea spațiului de variație al valorilor ce le poate lua un indice. De regulă, baza indicilor parametrici este egală cu 1 sau 100.

Unele modalități de elaborare a măsurilor compozite vor fi prezente cu ocazia tratării modelelor de măsurare. Este cunoscut faptul că oricât de minuțios se realizează analiza teoretică și construcția variabilelor și a indicatorilor, numai după efectuarea cercetării, după culegerea datelor, fie prin studiul pilot, fie prin studiul de bază, avem posibilitatea verificării temeiniciei operaționalizărilor, putem constata în ce măsură dimensiunile conceptelor se regăsesc în realitatea empirică. Putem, de asemenea, constata

dacă suntem îndreptăţiţi să reunim indicatorii într-o măsură unidimensională compozită sau avem de-a face cu un domeniu multidimensional, pentru a trece de la cercetarea empirică la elaborări teoretice.

Problematica indicatorilor nu se referă numai la nivelul cercetării - fie ea teoretică sau empirică -, ci şi la cel al acţiunii sociale. Astfel, o serie de indicatori, reflectând anumite trăsături ale fenomenelor şi proceselor sociale, devin elemente ale acţiunii în calitate de **indicatori sociali.** Ei măsoară, atât starea obiectivă a sistemelor sociale (structura), cât şi funcţionalitatea şi performanţa sistemelor respective (dinamica). De asemenea, indicatorii sociali măsoară starea de satisfacţie a colectivităţii şi grupurilor umane (Zamfir. 1976).

Eficienţa indicatorilor sociali se referă la îndeplinirea cu succes a diferitelor funcţionalităţi (atribuţii) ce le revin. Pentru aceste funcţionalităţi considerăm ca nu pot lipsi următoarele: mijloc de informare privind starea unui anumit mediu social de interes pentru acţiunea practică, mijloc de diagnoză socială; mijloc de concretizare a obiectivelor de dezvoltare într-un domeniu sau a!ral, pentru un anumit nivel de organizare socială; mijloc de analiză, evaluare şi interpretare a diferitelor fenomene, relaţii procese sociale şi acţiuni sociale; instrument al planificării şi prognozei dezvoltării sociale; mijloc de urmărire (măsurare) a schimbărilor intervenite în evoluţia fenomenelor respective (schimbări "naturale" sau provocate); evidenţierea tendinţei şi a efectelor unei anumite acţiuni întreprinse.

După apariţia unor lucrări fundamentale (Bauer, 1966) se constituie o adevărată "mişcare internaţională a indicatorilor sociali" şi se dezvoltă studiile de calitate a \ieţii. Din 1973 a început să apară revista internaţională "Social Indicators Research", iar la Asociaţia Internaţională de Sociologie există un grup de lucru pe tema "Indicatorii sociali şi calitatea vieţii". O serie de organisme ONU (PNUD, LINICEF, UNESCO) s-au implicat în activităţile de dezvoltare a unui sistem de indicatori sociali, susţinând publicarea de lucrări ştiinţifice, manuale şi rapoarte sociale. Din ultima categorie menţionăm seria Rapoartelor de dezvoltare umane, care începând cu 1995 se elaborează şi în România.

Strategia construcţiei indicatorilor sociali are numeroase puncte comune cu aceea a indicatorilor sociologici de cercetare, în ceea ce priveşte dimensiunile teoretice şi metodologice ale procesului respectiv. Cu toate acestea, elaborarea indicatorilor sociali reclamă o seric de activităţi suplimentare

cerute de funcţionalitatea lor. Astfel, dacă oricărui indicator 1 se cere să fie rcieva.ir in raport cu indicatul său, în plus, unui indicator social i se mai cerc să Se funcţional în pianul acţiunii. In fapt, indicatorii sociali sunt elaboraţi prin concretizarea (operaţionalizarca) cerinţelor de informare, planificare, dezvoltare şi conducere existente la un anumit nivel de organizare socială (unităţi economice, organizaţii de diferite tipuri, colectivităţi teritoriale, stat), înainte de a îndeplini rolul de indicator social, un fenomen oarecare este obiectul cercetărilor sistematice, iar în măsura în care se obţin performanţe sansrâcăroare în privinţa relevanţei sale pentru un anumit domeniu al acţiunu sociale, precum şi în privinţa măsurării sale la un nivel acceptabil de precizie, fenomenul respectiv poate deveni un indicator social eficient. Pe de o parre. nu toţi indicatorii sociologici de cercetare pot îndeplini o astfel de funcţie, sar, pe de aita parre, nici nu ar fi economic ca toţi aceşti indicatori să fie utilizaţi drept indicaton sociali, pentru care să se culeagă date în mod sistematic şi pe colectivităţi mari; aceasta reclamă un mare volum de muncă, iar utilizarea lor efectiva ar fi deosebit de dificilă. Se impune deci să fie selectaţi indicatorii sociali opnmi pentru un domeniu dat, în acord cu un set de criterii", valoarea informativă a indicatorilor; relevanţa indicatorilor respectivi pentru activitatea de conducere social-politică la diferite niveluri de organizare sr.r:a!ă; existenţa bazei informaţionale pentru indicatorii selectaţi *[s&a ţ* ujsejc. i'-cârˢ' *ir.};* posiblitarca organizării culegerii de dare, care să permirâ obţinerea uirorrn.îoiiiof în dinamică pentru domeniile vizate; posibuitau a .t.-v.-r.biăn: indica r< >rilor selectaţi într-un sistem coerent, constituind mode".:! dc-criptiv şi, totodată, explicativ al domeniului pe care îl reprezintă.

După cum se observă, o parte a acestor criterii vizează planul cunoaşterii propriu-zise. sar o altă parte se referă cu precădere la domeniul acţiunii practice şi al deciziei - restul se adresează, mai ales, mijloacelor tehnice (echipamentului), resuselor materiale şi umane disponibile pentru realizarea şi întreţinerea unui sistem informaţional corespunzător.

Elaborarea propriu zisă a indicatorilor sociologici este precedată (sau ar trebui sa fie de o activitate teorencâ de definire a conceptelor, de analiză şi determinare conceptuala. Indicatorii sunt rezultatul direct al acestei acnviiăp teoretice, cu alte cuvinte, decurg din analiza domeniului aflat în ce rect,-, re, uakzând atât cunoştinţe acumulate, cât şi rezultatele observaţiei directe asupra realităţii sociale.

Dacă elaborarea indicatorilor sociologici se realizează printr-o tratare mai muk sau rnai puţin standardizată, în ceea ce priveşte aspectul tehnic latura îonrvi::i nu se poare spune acelaşi lucru despre dimensiunea teoretică

a procesului respectiv (elementele de conținut), care își pun ampreta asupra demersului tehnic însuși. Ne putem da seama despre acest fapt de îndată ce vom compara diferitele definiții ale conceptelor, diferitele seturi de indicatori sau diferitele modalități de măsurare adoptate, pentru un același domeniu al realității sociale, la un cercetător sau altul. Datorită acestor elemente, criteriile de alegere a indicatorilor cuprind atât indicații teoretice, cât și indicații empirice și formale. Desigur, indicatorii sociologici au o întemeiere izvorâtă din natura obiectului cercetat, totuși aceștia nu se impun de la sine, ci sunt rezultatul unei analize laborioase a fenomenelor și proceselor sociale, în elaborarea indicatorilor sociologici este necesară o sinteză între demersul deductiv și cel inductiv, pentru a putea reține cei mai relevanți indicatori ai unui anumit domeniu social. I. KRASEMAN (1966) formulează o cerință de principiu, potrivit căreia "înainte de a se stabili definitiv indicatorii pentru un anumit obiect de cercetare, se efectuează o temeinică analiză a obiectului cercetat, pentru a se stabili toți indicatorii care redau fizionomia esențială a obiectului". Numai pnntr-o astfel de analiză temeinică se evită subiectivismul în elaborarea indicatorilor.

Ca urmare a importanței aspectelor de conținut se poate aprecia că prima regula a elaborării indicatorilor sociologici constă în acoperirea integrală a domeniului cercetat cu indicatorii relevanți, esențiali. Cât privește criteriile formale de selectare, notăm că ele se referă la numărul, neechivocitatea, signifianța, perfectibilitatea, actualitatea și interșanj abilitatea indicatorilor. Numărul indicatorilor necesari pentru abordarea unui fenomen social nu este riguros stabilit, totuși, ca regulă generală, se formulează cerințe, ca în studiile exploratorii, să se utilizeze un număr aproximativ egal, dar nu mai mic de cinci pentru fiecare aspect vizat (dimensiune sau factor). In condițiile în care o dimensiune este suprasaturată cu indicatori, în timp ce alte dimensiuni sunt subsaturate, analiza statistică conduce la erori de interpretare privind importanța unei dimensiuni sau a alteia în ansamblul datelor observate. In acest fel, o variabilă poate apărea ca fiind importantă numai în virtutea faptului că a fost cercetată printr-un set mare de indicatori și invers. De regulă, în studiile exploratorii se pornește de la un număr mai mare de indicatori, iar pe parcurs sunt eliminați indicatorii nesemnificativi și sunt reținuți doar acei care se dovedesc relevanți în raport cu obiectul analizat și obiectivele urmărite.

In selectarea indicatorilor o importanța deosebita o are și criteriul interșanjabilității. El nu poate fi însă privit ca un principiu general, potrivit căruia orice indicator, în momentul elaborării sale (al includerii în cercetai'e), ar avea o putere egală de a reprezenta un anumit concept și, prin urmare, pot fi schimbați între ei. In ultimă instanță, nici nu ar mai conta ce indicatori folosim. Este însă important de reținut că la acest nivel, al cercetării conținutului, nu apare posibilitatea de mtersubsimitie (de sclumbare reciprocă) a indicatorilor. In analiză sunt introduși, de fapt, numai acei indicatori pentru care există suficient temei să se admiră că au un grad corespunzător de relevanță în raport cu domeniul cercetat și de independență, totodată, țață de ceilalți indicatori (de unicitate), ceea ce poate ti atestat pe deplin doar după culegerea datelor și analiza relațiilor dintre ci. Dacă doi sau mai mulți indicatori se dovedesc interșanjabili, atunci, în funcție de obiectivele cercetării, se poate reține un singur indicator din setul respectiv - analizând complementaritatea, suplimentantatea și intersubstituția indicatorilor. O. 11OFFMAN (1977)consideră că operația ultimă este posibilă "dacă și numai dacă aceștia determină independent și exclusiv aceeași realitate. Se asigură sinonimia epistemologică cu "condiția necesara și suficientă" ca indicatorii să poată fi luați separat. Astfel pot fi intersubstituiți indicatorii aflări în relație de conjuncție și echivalență.

Intr-adcvar. in condițiile in care itu avem tautologii (duplicări de indicatori, care. dcy. turmuian diicnt. au aceeași «cmnificatic. același conținut informațional . principiul inrersa*n*\abilității nu poare ti generai, hi acționează numai în legătura cu un anumit obiectiv, cu un anuinir criteriu. De cele mai multe ori mterșaniahilitatea mritcarorilor este implicată in actele de predicile, in aM>ciere,i indicatorilor cu o vanabiiă exterioară. Sn măsura în care relația cu variabila euerioara este aceeași pentru diferiți indicatori, se poate accepta principiu; intersuiiiabiiitâții indicatorilor in raport cu respectiva variabilă. în acest remei, sunt reținuți pentru nevoile predicuei numai indicatorii care nu sunt sniersanjabili, nu produc același rezultat arunci când sunt comparați ci una sau mai multe variabile exterioare. Ceea ce rezultă din cele de mai sus este faptul că interșanjabilitatea indicatorilor se aplică in funcție de o variabila extenuară (sau mal multe), pentru care s-a testat relația cu indicatorii de cercetare și s-a obținut aproximativ același rezultat în predicția respectivei (respectivelor) variabile. Nu se poate accepta ideca potrivit căreia exista o interșanjabilitate generală a indicatorilor, pornind de

la aceste studii de predicție, indiferent de numărul variabilelor pentru care se testează relația. Cu atât mai puțin se poate accepta o interșanjabilitate a indicatorilor pe linia conținutului fenomenului studiat. Ori de câte ori se renunță la indicatorii relevanți ai unui fenomen, care nu sunt tautologici,, se renunță și la o parte din "conținutul fenomenului". **Interșanjabilitatea nu poate fi aplicată în studiul descriptiv, de diagnoză socială, ci numai în studiul predictiv, când mai mulți indicatori pot îndeplini aceeași funcție de predicție în raport cu o variabilă exterioară.**

De fapt, în acord cu cei care l-au dezvoltat în cercetările sociologice (P.Lazarsfeld și colab.) principiul intcrșanjabilității (substituției) indicatorilor privește în special problematica indicatorilor generali, a măsurilor sintetice elaborate. lnterșan|abilitatea se referă la posibilitatea aplicării sale în condițiile în care pentru aceeași dimensiune se construiesc mai mulți indicatori generali (indici empirici). De-abia acum, la constucția indicatorilor generali, se poate urmări mai îndeaproape comportamentul diferiților indicatori și reținerea pentru măsura compozită a dimensiunii cercetate a celor mai relevanți indicatori, care alcătuiesc împreună o expresie cantitativă a dimensiunii respective. Totuși, și de această dată, ca și în cazul indicatorilor simpli, intcrșanjabilitatca trebuie aplicată în funcție de un anumit criteriu, și nu în general. Dacă indicii sunt măsuri alternative, construiți pe baza unor indicatori duplicați, interșanjabilitatea lor este evidentă. In celelalte situații, ea se aplică în funcție de un anumit criteriu, sau semn exterior, pentru care există dovada interșanjabilității. Este vorba deci de o interșanjabilitate cu valoare predictivă și nu una pe linia conținutului. In caz contrar, se poate ajunge la substituirea unei măsuraturi printr-o altă măsurătoare cu valoare mai redusă decât prima.

EXEMPLU DE SCHEMĂ OPERAȚIONALA DE CERCETARE

Redăm în continuare schema operațională de cercetare a variabilelor **sistemului social al organizațiilor** împreună cu validarea ci (Mărginean, 1980).

In studii consacrate sistemului social al organizațiilor (R.Likert, A. Tancnbaum, Bawcrs etc.) s-au identificat patru domenii principale (concepte derivate sau dimensiuni de ordinul I) ale acestuia: **climatul organizațional** (mediul social și tchnico-cconomic), **stilul de conducere al șefului direct, stilul de muncă al grupului, satisfacția.**

Pentru fiecare din cele patru domenii ale conceptului de referinţă **-sistemul social al organizaţiei** - s-au elaborat dimensiuni şi indicatori în vederea cercetării şi s-au construit indici empirici pe baza datelor obţinute din teren. Menţionăm că studiul românesc sa realizat în 1975 şi s-a desfăşurat în şapte întreprinderi industriale (Zamfir, 1980).

Pentru **climatul organizaţional** au fost selectate şapte dimensiuni: condiţiile sociale, condiţiile tehnologice, motivaţia în muncă, flux informaţional, participarea la decizie, controlul în organizaţii, structura organizatorică. Dintre acestea un număr de cinci dimensiuni s-au confirmat a se constitui la nivelul doi de structurare a sistemului social al întreprinderii: patru ca dimensiuni simple: condiţiile sociale , condiţiile tehnologice, motivaţia şi participarea, iar a cincea dimensiune - controlul - alcătuieşte o structură intermediară, astfel încât tinde să se subdividă în alte trei dimensiuni (influenţa cadrelor de conducere, influenţa muncitorilor, influenţa unor organisme colective de conducere ce funcţionau la acea vreme).

Celelalte două dimensiuni (fluxul informaţional şi structura organizatorică) nu s-au confirmat ca structuri distincte, dar indicatorii utilizaţi sunt relevanţi. Pentru **stilul de conducere** al şefului direct şi pentru **stilul de muncă** al grupului au fost proiectate câte şase dimensiuni identice: suport în muncă, orientare spre scop (activitate), sprijin în muncă, conducere participativa, centrarea pe factorul om şi capacitatea profesională. Pentru grup, s-a adăugat şi a şaptea dimensiune - procesele de grup.

In ambele domenii, dimensiunile respective se confirmă - se înregistrează însă o situaţie specifică. Nu numai că dimensiunile se confirmă, dar între indicatorii fiecărui domeniu se înregistrează corelaţii puternice. Din această cauză, ci ar putea fi grupări §i altfel, pentru a se defini alte dimensiuni (subdomenii). Intre structurile posibile se detaşează câte două dimensiuni mai generale: stil de muncă şi practici democratice.

Cât priveşte satisfacţia faţa de muncă, ca a fost tratată iniţial ca o dimensiune de ordinul unu cu opt indicatori. Validarea confirmă această proiecţie, dar, totodată, arata că se pot: constitui trei dimensiuni intermediare: satisfacţia faţă de colegi, satisfacţia faţă de activitatea în organizaţie şi satisfacţia faţă de beneficiile muncii.

Schema operaţională de cercetare
a jjgţernului social al întrgpririderi^

Domenii	Dimensiuni	I	Indicatori
A. Climat •j organizationai	1. (Condiţii sociale		1. Condiţii de \iaţâ 2. Condiţii de muncă 3. Corespondenţa post-pregătire 4. Promovarea 5. Regulamente adecvate
	2. (Condiţii tehnologice		1. Echipament tehnic 2. Resurse materiale 3. Inovarea
	3. Motivaţia în muncă		1. Atmosfera de lucru 2. Stimularea materiala 3. Stimulare morală
	4. Participarea la decizie	j I J	1. Informarea 2. Receptivitate la propuneri 3. Solicitarea de propuneri 4. Cooperare cu nivelurile ierarhice 5. Discutarea problemelor care apar
	A. 5. **Controlul în organizaţii**		
	5,1, Influenţa salariaţilor	j i	1. Influenţa personală 2. Influenţarea muncitorilor
	5.2. Influenţa conducătorilor		1. Influenţa directorului 2. Influenţa şefilor de secţii 3. Influenţa cadrelor cu studii superioare
	i 5.3. Influenţa ' organismelor colective		1. Influenţa Adunării Generale 2. Influenţa Comitetului de Direcţie jJCOM)
	6. Flux informaţional		1. Informaţii despre alte compartimente
	~\ Structura organizatorica		Nu a rezultat o asociere distinctă (dimensiunea se divide la **condiţii sociale, indicatorul** 5 **şi participare - indicatorul 4).**

Ii. Stilul de conducere al şefului direct	**BI. Stil de muncă**	
	1. Suport în muncă	1. Atenţia acordată problemelor de muncă 2. Aprecierea muncii de calitate
	2. Orientarea spre scop	1. Exemplul în muncă 2. Exigenţa în muncă
	3. Sprijin în muncă	1. Bun organizator 2. Ajutor în muncă
	4. (-Opacitatea profesională	1. Pregătire profesională
	B2. Practici democratice	
	5. Conducerea participativă	1. Discutarea problemelor de muncă 2. Discutarea problemelor grupului
	(,. Centrarea pe factorul om	1. Atenţia acordată problemelor personale ale subalternilor
C. Stilul de muncă al grupului (se repetă situaţia de la punctul B, la care se adaugă Procesele de grup)	7. Procesele de grup	1. Comunicare 2. Coeziune

în funcţie de specificul dimensiunilor validate prin analize de corelaţie şi factoriale se pot elabora diferiţi indici empirici. Unii dintre aceştia sunt măsun unidimensionale - scale compuse sumative (satisfacţia) sau cumulative (participarea)-, alţii ar trebui să fie măsurători multidimensionale. Totodată, sunt de acceptat din raţiuni de comparaţie sau pentru predicţie şi indicii empirici nedimensionali sau forţat unidimensionali, mai mult sau mai puţin arbitrari. Ei nu au însă relevanţa empirica.

Capitolul 5

MĂSURAREA ÎN SOCIOLOGIE

MĂSURĂREA este o componentă de bază a procesului de cunoaştere, la intervine on de câte ori apare necesitatea unor **determinări cantitative, a^l^n^w-MJiiQr^rdii^dcJt^iii'^** Arc duci-urTcaracter de generalitate.

Hiahonm-:* ur.ui simplu enunţ constatam de apul **"X este un** om **progresist"** reclama, pe lingă definirea corespunzătoare a noţiunii de progres si a unor^ criterii 'indicatori) pe baza cărora efectuăm aprecierea, detenr.iiiarf.i -.•radului în care persoana respectiva este progresistă sau, dimpo-nva. c-rc consen-atoare. Spunem în acest caz că am realizat o măsu'ăioarc, *"O* deterniinare cantitativă referitoare la o anumită calitate: aceea de a fi progresist. Desigur, la nivelul cunoaşterii comune, determinarea obţinută este încă imprecisă, dependentă de experienţa şi priceperea subiectului cunoscător. Cu cât măsurarea va fi mai precisă, cu atât se va obţine o cunoaşterea mai bună. Ceea ce se impune însă este elaborarea unor modaiităţi de măsurare care să fie integrare într-un **demers ştiinţific unitar, teoretic** şi metodoioşic, de cercetare

Definirea cât mai precisa a măsurării fenomenelor sociale şi dezvoltarea unor procedee tot mai adecvate specificului fiecărui fenomen sau grupuri de fenomene constituie un domeniu important al perfecţionării instrumentelor cercetării ştiinţifice şi, prin aceasta, a însăşi calităţii cunoaşterii respective. In cele ce urmează, vom aborda problematica teoretică, epistemologică

și metodologică a măsurării în sociologie din perspectiva aportului acesteia la perfecționarea demersului cercetării în scopul cunoașterii tot mai profunde a realității sociale.

Fiind o determinare cantitativă, măsurarea se definește ca **"o operație n Care se atnbuie** numerice **unor parametri ai obiectelor și proceselor"** (Dicționar de filozofie, 1978).

Măsurarea îndeplinește o serie de Juneții în activitatea de cunoaștere, dintre care menționăm;

- ***(jt>y*** coiHatuie elementul principal de **sudură dintre teorie și cercetarea concre**
- / • **^realizează^descri^rea sistematică și riguroasă** a proprietăților cantitative ale dons^eniului cercetat la un moment dat;
- **î^permitp^condenWea informației,** prin utilizarea expresiilor matematice;
- x dtatelor, **generalizarea și teoretizarea;**
- este indispensabilă în **formularea legilor și efectuarea predtcjdilor.**

în£adru^literaturii de specialitate sunt analizate două accepții principale ale măsurărij›in_funște'de crfattterjs4^ij«vej«meat^or_cornp,onente:

- **Definiția în sens restrâns** - în care măsurarea este concepută ca o operație de natură experimentală ce se aplică în cazul unor mărimi propriu-zis cantitative; etalonul de măsură are o semnificație em-PJ£i£|j£âlă».de aceeași natură cu a obiectului măsurat, sau este definit pe baza unor relații intermediare; valorile atribuite sunt numere de un anumit fel: întregi, raționale etc; se realizează o relație biunivocă între numerele și cantitățile studiate, ceea ce permite să se opereze cu numerele respective în locul cantităților pe care le reprezintă (B.Russell, 1938, apud, Torgerson, 1958). Definiția în sens restrâns teoretizează de fapt modelul măsurării mărimilor fizice.
- **Definiția extinsă** - ia^în considerare toate operațiile prin care are loc o anumită determinare cantitativă începanH cu operățrlle~3e clasificare și ordonare, chiar dacă aceste operații nu conduc întotdeauna la un șir numeric de~văTdrTUfi^S4îe,~ci lă"~»«Hîe"tîie-yîăîori nenuiiierice (simbolke):

Dezvoltarea teoriei măsurării a fost impusă de particularităţile domeniilor de care se ocupă, de faptul că nu întotdeauna avem de-a face cu proprietăţi cantitative care să se conformeze modelului mărimilor fizice, cum este şi cazul fenomenelor şi proceselor sociale. în **fapt^jexistă mai multe jeluri_de a măsura: prin comparaţie, clasificare şi, în sfârşit, prin atribuire de valori cantitative"** (Malița, 1977). ~

[c] xTprimă direcţie a 'dezvoltăm teoriei măsurării se referă la extinderea noţiunii respective la **toate operaţiile de determinare cantitativă care vizează stabilirea unei ordini.** Aşa de exemplu: I.A.PATRUGHIN (1973) consideră că măsurarea este posibil de reali2at pentru toate obiectele şi fenomenele ale căror proprietăţi sunt ordonate, fie aceste proprietăţi discrete sau continui. "Problema măsurării constă în găsirea celei mai adecvate aplicaţii mulţimii ordonate de manifestări ale caracteristicii pe o mulţime ordonată de simboluri". *rf**"* *%' **

F.N .KERLINGER~fi973|?a exprimat operaţia de măsurare^sub forma unei ^ 1 ^ 1

x — orice obiect
y = un numeral

Funcţia (sau regula de corespondenţă) esje ggală_ _cu setul perechilor ordonate (x.y) astfel că x este un obiect şi orice y care îi corespjjndgjşste un nume_raLJ'Sociologul I notează P. LAZARSFELD - vorbeşte de măsurare într-un sens mai larg decât fizicianul sau biologul. Constatarea unei diferenţe în privinţa gradului de satisfacţie a diferitelor colectivităţi constituie realizarea unei măsurări, deşi ea nu a fost exprimată numeric" (R. Boudon, P. Lazarsfcld, 1979)..

Tn fine, cea mai dezvoltată accepţie a măsurării a fost introdusă de S.STEVENS (1936). Conform concepţiei sale, adoptată ulterior de marea majoritate a cercetătorilor din domeniul social şi psihosocial, sunt tratatela P iA AM- capitolul măsurare cuprinde toate operaţiile de atribuire de valori diferitelor obiecte şi tenomene (sau prorpnetaţilor acestorajTin acord cu o sene de '-— "reguli de atribuire, inclusiv operaţiile de clasificare. Rezultă astfel că reguEUT" formează conţinutul procedeelor de măsurare. Un anumit procedeu de măsurare nu poate fi mai bun decât regulile sale. Analiza specificului lor, urmărirea adecvării la realitatea studiată reclamă un studiu sistematic şi

unitar al tuturor modalităţilor de atribuire a valorilor. S.S.Stevens consideră că numerele sunt doar un tip de valori ce pot fi atribuite. în afara acestora, în acţiunea de determinare cantitativă, se mai pot atribui şi valori simbolice. în forma sa cea mai elementară, "măsura constă în a substitui obiectelor reale simboluri sau numr" (Coombs, 1^63).

Conceprea măsurării în acest fel este susţinută şi de faptul că orice determinare cantitativă se realizează în strânsă legătură cu determinarea calitath ă. intere*mdiţionarca celor două activităţi reflectă, de fapt, dialectica internă a calităţii şi cantităţii specifică obiectului cunoaşterii, indiferent de natura sa. Cantitatea există numai în măsura în care este expresia unei anumite calităţi. Pnn urmare, orice clasificare este şi o operaţie de determinare cantitativă, sau, altfel spus, **clasificările sunt începutul determinărilor cantitative.** Pentru cunoaşterea adecvată a diferitelor fenomene şi procese din natură şi societate se impune să evidenţiem multitudinea **proprietăţilor calitative,** care **le dau identitatea,** precum şi a celor **cantitative care surprind manifestările calităţilor respectivei**

Defiriiriă"ttfsens larg a măsurării cuprinde **totalitatea operaţiilor prin care se realizează o atribuire de valori, pentru** a **deţeyjtna dimFSSt-canţitativ*** a **culemeTo^enomene cercetate: frecvenţa, ordinea, / intensitatea etafie** recunoaşte astteTcaracterul universal al acestor operaţii (definiţia respectivă având meritul de a nu fi restrictivă) şi se acceptă în principiu posibilitatea măsurării oricărui obiect al cunoaşterii, indiferent de natura sa, atât timp cât se pot stabili reguli pentru atribuirea de valori, fie ele numerice sau simbolice. In fapt, nu poate exista cercetare fără măsurare. Problema constă în adecvarea măsurării respective la specificul fenomenului studiat la un doment dat.

într-adevăr, prin accepţia dezvoltată a măsurării se permite o tratare sistematică a tuturor modalităţilor de determinare cantitativă, luându-se în considerare gradul lor de complexitate şi specificitate. Cerinţa fundamentală, de ordin epistemologic şi metodologic, a oricărei cercetări, este elaborarea expresiilor cantitative adecvate naturii domeniului ce constituie obiectul cercetării respective.

Realizarea în bune condiţii a obiectivelor ce revin măsurării în cadrul cercetării ştiinţifice presupune fundamentarea sa teoretică şi epistemologică. Presupune, de asemenea, conducerea metodică a activităţii de măsurare şi

posibilitatea controlării ei, după cum, reclamă (deşi ar părea paradoxal), şi o cunoaştere *cat* mai bună a însuşi domeniului supus cercetării, ceea ce implică repetarea activităţii respective asupra unuia şi aceluiaşi domeniu. Orice cunoştinţă obţinută la un moment dat nu este decât o etapă a procesului continuu de cunoaştere.

Datorită dificultăţilor şi a implicaţiilor sale, măsurarea constituie unul din cele mai controversate aspecte ale cercetăm sociale. Diversitatea punctelor de vedere exprimate este favorizată de faptul că la elaborarea unui anumit procedeu de măsurare concură o serie de elemente de natură teoretica, metodologică, empirică şi personală, ceea ce ImprimimtreffTicfîvMti un caracter deosebit de "complex. Dependenţa măsurării de concepţia teoretico-metodologică promovată în cercetare explică, în parte, existenţa unor procedee diferite de surprindere a determinărilor cantitative. O anumită concepţie teorerico-metodologică se concretizează Într-o strategie specifică de cercetare, şi, prin aceasta, într-o strategie specifică de măsurare.

In viziunea specific empiristă, Problematica măsurării sociale ^-ar reduce la aplicarea unui tratament trnatematiocorespunzător (de factură parametrică sau nonparametrică) informaţiei recoltate în cercetare. Fără îndoială, perfecţionarea metodelor statistico-matematice de analiză şi prelucrare a informaţiei este o cerinţă importantă. Considera rga. cajculiîini statistic ca fiind sinj^mjjrejiij^djjjjKasibJl^^ sociale conduce însTElgnorarea celorlalte,£lexnente.implicate în realizarea activităţii respective, şi în primul rând a elementelor teoretice.

Măsurarea socială nu poate fi tratată în mod corespunzător nici prin încercările de aplicare a modelului^ niărimilor^^iGe, Soluţia constă în r»<»Tvr%itflrr? nrn»i f^nrii a rnăSJiîării fenomenelor sociaie»_care să ia în considerare specificul acestora, şi care să fie totodată o parte integrantă a teoriei genj^rjUe_a_rnăjsjujării, în~acord cu principiile admise potrivt cărora cunoaşterea socialului, deşi îşi are legităţile sale proprii, totuşi, se înscrie în teoria generală a cunoaşterii, ca parte integrantă a ei. Diferenţierea în planul cunoaşterii dintre ştiinţele sociale şi cele ale naturii urmează, de fapt, diferenţierea ontologică, dintre obiectul cunoaşterii de care se ocupă fiecare disciplină.

încă de la începuturilepreocugărilor sistematice de a defini măsurarea sociala s-a remarcat interesul pentru a se determina specificitatea ei. Aşa, de

exemplu, L.THURSTONE (1928) consideră că nu trebuie să fie implicate postulate ale măsurătorilor fizice sau psihofizice, deoarece în acest domeniu lipsește orice stimul fizic. Anterior, existaseră mai multe încercări de a asimila măsurarea socială (atitudini, valori) celei psihofizice. Or, argumentează L. THURSTONT', în măsurătorile psihofizice se cunoaște deja intensitatea stimulului fizic și se urmărește, pe cale experimentală, proporția judecăților corecte pentru diferite variații ale acestui stimul (modul de percepere a variațiilor). In măsurarea socială problema este diferită: aici se caută să se determine însăși intensitatea variabilei sociale supusă măsurării.

Locul măsurării în cadrul procesului de cercetare sociologică

Măsurarea poate fi înțeleasă în mod corespunzător numai dacă o analizăm din perspectiva întregului proces de cercetare științifică. Aceasta deoarece, ocupând o poziție-cheie în cadrul cunoașterii, ea se află în strânsă legătură cu o serie de alte componente ale procesului cognitiv.

într-adevăr, măsurarea costitute o etapă distinctă a cunoașterii și anume determinările cantitative, dar, în același timp, este și un subproces al acesteia. Efectuarea de măsurători asupra unui domeniu oarecare presupune ca, în prealabil, să existe o definire corespunzătoare a domeniului cercetat, stabilirea naturii sale ctc. Numai în urma operațiilor pregătitoare se pot dezvolta procedee de lucru adecvate și elabora expresiile cantitative ale fenomenelor respective. După cum, activitatea de măsurare își pune amprenta asupra altor activități specifice actului cunoașterii.

Ea intervine atât pe traseul teoretic-empiric, proces prin care are loc o "traducere" a conceptelor sociologice în termenii cercetării empirice (construcția variabilelor - P. Lazarsfeld, R. Boudon; schema descriptivă - H .Zetterberg; operaționalizarea conceptelor - H. M.Blalock; elaborarea nomenclaturilor - H.H. Stahl), cât și pe traseul empiric - teoretic - în care datele de observație sunt clasificate, interpretate și integrate în sisteme conceptuale (construcția teoretică). La nivel teoretic, activitatea de măsurare este prezentă prin operațiile de determinare a criteriilor de definire a conceptelor,

a indicatorilor deflniționali și utilizarea lor în procesul analizei conceptuale. Indicatorii - elementele oricărui procedeu de măsurare - dau conținutul informațional al conceptelor. Ei permit explicitarea definițiilor elaborate de un teoretician sau altul, prin "descompunerea" conceptelor cu un înalt grad de generalitate (sintetice) în subsisteme componente. Totodată, prin intermediul indicatorilor se realizează construcția tipologiilor, a sistemelor formalizate etc.

Problemanca măsurării fenomenelor și proceselor sociale interesează în mod deosebit nivelul cercetărilor concrete, atât al celor experimentate, cât și al celor neexperimentate. Ceea ce diferă de la un tip la altul sunt procedeele de măsurare angajate în obținerea determinărilor cantitative ale fenomenelor sociale, gradul de control asupra variabilelor măsurate, definirea unității de măsură (a valorilor etalon), precum și nivelul de precizie al măsurărilor respective. în studiile experimentale măsurarea vizează determinarea efectului pe" care ii produc unele fenomene asupra altora, ne prin intermediul controlării directe și a dozării acțiunii variabilelor determinante, în condiții de laborator sau de teren, fie prin observații controlate de tip experimental asupra unor evenimente în curs de desrașfrare (cvasicxperimentale); fie prin utilizarea raționamentului experimental de tip ex post facto. Măsurarea intervine însă și în studiile neexperimentale. în cadrul anchetelor sociologice cercetătorul este interesatsa măsoare amploarea și intensitatea fenomenelorjsqcialej^a^interrelațiile dintre ele. După cum, în analiza documentară interesul cercetătorului se concentrează asupra dejermkiăgH^TOx^rijjjf^g^emnuîcațiilor adj4^4t,te (subsidiare, latente), care caracterizează mesajele conținute în documente, precum și determinarea efectelor diferitelor mesaje transmise etc.

Locul și importanța măsurării pot fi puse majjaine în exddențăprin descompunerea tjiui.esu.liu de iKiCetăre sociologică în principalele sale elemente componente. Vom constata cu acest prilej că unele din acesteelemente au rolul de a pregăti activitatea de măsurare, altele sunt efectiv operații de măsurare, iar altele sunt condiționate de către acestea.

^Pregătirea măsurării: /

Analiza conceptuali și dimensională — nivel teoretic

Elaborarea ipotezelor și a indicatorilor de cercetare

^Operații de măsurare^

Cuantificare (descrierea cantitativă)

Elaborarea și definitivarea instrumentelor de lucru

- Măsurarcapropriu-zisă (culegerea informațiilor) — nivel empiric

(Activități de cunoaștere sociologică influențate de măsurare;

- Prelucrarea și analiza informației nivel — nivel teoretic
- Inierpretareâ-și explicarea rezultatelor
- Teoretizarea

Schema de mai sus sugerează inserția măsurării în ansamblul cercetării sociologice, evidențiind rolul de sudură între nivelul teore'tic și cel empiric al cunoașterii. Fiind o operație conceptuală și empirică, măsurarea se află în interrelație cu o serie de activități de cunoaștere care o pregătesc, o fac posibilă.

Analiza detaliată a tuturor elementelor din schema prezentată face obiectul unor analize speciale. Aici ne vom concentra atenția **asupra măsurării sociale, privită, evident, în interrelație cu restul elementelor procesului de cercetare sociologică.**

Determinarea cantitativă a fenomenelor și proceselor sociale

Tratarea problemelor referitoare la analiza conceptuală și operaționalizarea în sociologie evidențiază modul de analiză a aspectelor calitative ale unui anumit domeniu de interes. Se determină identitatea sa, se obțin sistemele de clasificare a obiectelor, fenomenelor și proceselor, în acord cu proprietățile lor și se indică modalitățile concrete de cercetare-indicatorii empirici.

Numărare și cuantificare

Realizarea efectivă a cercetării concrete conduce la determinarea modalităților de manifestare a obiectelor, fenomenelor și proceselor sociale, evidențierea aspectelor lor cantitative. Cea mai simplă operatie de determinarr ranru-ama estegTu"m1ă"rarea\ numărul fiind expresie directă în care se înfățișează o cantitate oarecare. Pentru a opnteflînfăptuiîn cadrul cercetarn concrete se impune definirea unității de numărare. Distingem mai întâi operația de' numărare a entităților în întregul lor. In sociologie, această activitate constă în determinarea mărimii diferitelor grupuri și colectivități umane, determinarea agenților sociali participanți la diferite acțiuni studiate, cât și ia determinarea frecvențelor diferitelor fapte (evenimente) fenomene, procese și relații sociale prin raportare la unitate și la șirul natural al numerelor. Numărarea entităților (obiecte, indivizi, fapte etc.) nu epuizează nici pe departe problematica cunoașterii sociale. J

Inventarierea este de-abia începutul operațiilor de detenr.inare caneitarivă în vederea cunoașterii caracteristicilor structurale și dinamice ale entităților respective devenite obiect de cunoaștere. Numărul îndeplinește un rol central în cadrul acestor operații de măsurare, alcătuind mijlocul de realizare a judecților comparative pentru modelele numerice, după cum, este folosit și în sens simbolic în cadrul modelelor nenumerice.

Măsurarea caracteristicilor interne ale fenomenelor și proceselor sociale presupune ria,b,r>rarr.a unei descrieri cantative adecvate, care să faciliteze numărarea. Operația prin care are loc această descriere se numește cuantificare, în sensul propriu al cuvântului, cuantificarea vizează "introducerea conceptelor cantitative în limbajul științific, trecerea în studiul unui fenomen, de la conceptele calitative la conceptele cantitative" (Dicționar de filozofie, 1978). Este un proces de definire a variabilelor. £/£.

Având în vedere sensul originar al termenului pare cu atât mai neadecvată preferința unor sociologici de a utiliza conceptul de cuantificare pentru âTsuplilii pe L'd de" îiiăsuimi; socială. Spre deosebire clemăsurare, cuantificarea ar vm procedeele de determinare a caracteristicilor cantitative ale fenomnelor sociale calitative.

Utilizarea unui termen sau altul nu poate conduce la rezolvarea problemelor de fond cărora trebu/e să le facă faţă cercetătorul, în acţiunea de determinare cantitativă a obiectului cunoaşterii sale. De fapt, aşa cum se poate constata, spre deosebire de măsurare, care include şi operaţii empirice, cuantificarea es^e strict conceptuală. Ea constă în realizarea unei descrieri a cliteritelor proprietăţi"ale obiectului cercetatJpjin ^definirea, unor valori semnihcative, standarde, etaloane sau unităţi de măsură. Astfel se facilitează operaţia de măsurâJe propriu-zisă: atriEuirea de valori obiectului cercetat, în acord cu proprietăţile sale, utilizându-se în acest scop o unitate de măsură specifică. Or, dacă cuantificarea nu vizează efectuarea de operaţii empirice, atunci cum se vor putea determina valorile concrete ale diferitelor caracteristici studiate? Aceasta este obiecţia cea mai severă referitoare la substituirea termenului de măsurare prin cel de cuantificare. Cuantificarea nu exclude măsurarea, ci o face posbilă, o pregăteşte.

lotodata, mai trebulemenţionat faptul că prin preferinţa terminologică respectivă nu se rezolvă nici un alt obiectiv urmărit de către aceşti autori şi anume diferenţierea operaţiilor de determinare cantitativă în domeniul socialului în raport cu alte domenii ale realului, întrucât, cuantificarea este prezentă în toate situaţiile, având rolul de a pregăti măsurarea. Mai mult, aşa cum măsurarea socială nu urmează întocmai măsurarea din domeniul ştiinţelor naturii, nici cuantificarea socială nu este identică cu cuantificarea din ştiinţele naturii. In sociologie, nu orice cuantificare conduce la descrieri numerice. Posibilitatea descrierilor numerice în cercetarea socială depinde de natura proprietăţilor cantitative ale fenomenelor sociale. Or, multe din acestea nu permit descrieri numerice propriu-zise.

Ţinând cont de cele expuse, în locul disputei pentru cuvinte pare mai îndreptăţită poziţia (larg răspândită de altfel) potrivit căreia, deşi în sociologie se utilizează o serie de concepte elaborate de alte discipline, li se conferă acestora o semnificaţie proprie. Marea majoritate a cercetătorilor folosesc termenul cu referire la determinarea cantitativă a fenomenelor sociale, deşi nu au în vedere modelul măsurării mărimilor fizice. Totodată, nu se exclude .A' me^utilizarea termenului de cuantificare, dar nu pentru înlocuirea celui de măsurare, ci pentru a desemna o activitate conceptuală pregătitorare ope-Faţiei empirice de măsurare. în ultimă instanţă, măsurarea depinde de gradul de adecvare a activităţii conceptuale, inclusiv a celei de cuantificare, de ceea

ce urmează să se măsoare (Patrughin, 1973). întreaga activitate conceptuală şi empirică care vizează măsurarea trebuie tratată ca reprezentând un tot unitar, fără a se neglija deosebirile dintre diferitele operaţii implicate în acest amplu proces, fie că este vorba de analiza şi operaţionalizarea conceptelor, de cuantificare, sau de măsurare efectivă - de obţinere a valorilor ce caracterizează manifestarea unui fenomen sau proces social.

In cadrul acestei viziuni unitare, se recunoaşte aportul specific al fiecărei activităţi implicate în cunoaştere. Cuantificarea, desfăş urându-se exclusiv la nivel teoretic se referă la determinarea, pe baza caracteristicilor fenorrienului cercetat, a cetB-mai bungjiescrier£cantitativeT Pe când măsurarea implică trecerea *4£* la nivelul empiric, determinarea modalităţii de manifestare a fenomenului respectiv. Dacă studiem, de exemplu, "Participarea cetăţenilor la conducerea localităţilor lor" , din analiza caracteristicilor participării constatăm că ea poate fi descrisă cantitativ, dacă vom considera o anumită intensitate! Indicatorii de cercetare sunt ordonaţi pentru a sugera intensitatea respectivă: dezinteres pentru participare, particirjarejpasivă, participare activă, jfin continuare, vom atribui fiecărei categorii, câte o valoare as trei incât să păstrăm relaţiile dintre ele în privinţa intensităţii participării. Atribuim valoarea 1 categoriei "dezinteres pentru participare", valoarea 2 pentru "participate pasivă" _^inţoirnare} , valoarea _3_j>enţru iea de propuneri). De asemenea, atribuim câte o valoare şi Aşa, de exemplu, pentru indicatorul "informare în legătură cu hotărârile luate" atribuim: valoarea zero - lipsă de informare, valoarea 1 - informare sporadică, valoarea 2 - informare cu regularitate. Realizăm astfel o cuantificare, o descriere cantitativă elementară a fenomenului de participare. Măsijyjajjea gradului de participare într-o colectivitate anumită presupune efectuarea unei cercetări şi culegerea informaţiei privind modul în care se desfăşoară. Pentru aceasta vom utiliza modelul descriem cantitative elaborat prin operaţia de c^iarjgfi-*ia*. fenomenului cercetat.

Problema de fond în legătură cu operaţiile de cuantificare constă în gradul său foarte înalt de dificultate. Şi din această cauză, ea este şi terenul propice apariţiei convenţionalismului şi arbitrariului, dacă nu este integrată într-un demers teoretic şi metodologic unitar care să includă şi verificarea cuantificării realizate, determinarea validităţii sale.

Dificultatea respectivă se datorează particularităţile proprietăţilor cantitative ale fenomenelor sociale. Din acest punct de vedere şejjişting două mari clase d^ fenomene. Avem în vedere, întvgrimul rând, acele fenomene cărora le esteWoprie în mod explicit o expresie cantitativă - variabilele - începând cu relaţia de ordine. Unele din aceste fenomene se caracterizează prin proprietăţi cantitative continue. Spre deosebire de acestea, sunt şi fenomenele cu proprietăţi cantitative care nu mai sunt continue, ele reprezintă entităţi relativ izolate (discrete). In al doilea rând, o serie de fenomene studiate de către sociolâg nu au o expresie cantitativă explicită. Ele alcătuiesc **atributele sociale.** Prin intermediul cuantificării trebuie elaborate în fiecare c2z'"cele mai bune descriericantitative, descrieri care să reflecte natura fenomenelor respective. In.cazul atributelor sociale numărarea_entităţilor se dovedeşte a fi de cele mai multe ori singura operaţie de măsurare realizabilă. \

Cu toate acestea, restrângerea domeniului măsurării numai la aşa-numitele fenomene cantitative şi legarea posibilităţii de a surprinde determinările cantitative ale tuturor fenomenelor şi proceselor sociale, nu este o poziţie care să soluţioneze nevoia de cunoaştere cât mai adecvată a realităţii sociale în multitudinea formelor sale concrete de manifestare. In fapt, negarea posibilităţilor de evidenţiere a unor determinări cantitative pentru marea majoritate a faptelor şi fenomenelor sociale se "realizează" prin sturarea mai întâi a naturii exclusiv calitative a domeniului social şi ignorarea dimensiunii lui cantitative care poate lua o diversitate de manifestări, iar apoi, pe baza definiţiei în sens restrâns a măsurării, se conchide imposibilitatea efectuării operaţiei respective. Pornind de la această "constatare", în cadrul cercetării sociale este. destul de răspândită poziţia potrivit căreia "măsurarea" fenomenelor sociale este o simplă codificare a informaţiei calitative. Dar, însăşi codifearea trebuie să se desfăşoare în acord cu un anumit model de măsurare.

în fond, orice fenomen social, fie. el cât de simplu, reprezintă o unitate a caracteristicilor calitative şi cantitative. Analiza cuplului categorial calitate-cantitate presupune sesizarea unităţii lor organice, presupune, de asemenea, evidenţierea interrelaţiilor dintre ele şi a transformărilor reciproce, de trecere a unei în alta. Prin urmare, distincţia dintre fenomenele cantitative şi cele calitative este relativă.

Din cele de mai sus rezultă că **fixarea cadralui ţ£Qigjico-epistemo-logic şi metodologic al măsurării sociale** nu constă în căutarea de fapte sociale cantitative şi apoi măsurarea lor - aceasta fiind o falsă problemă - ci **îri a evidenţia multitudinea aspectelor cantitative** ale oricărui fapt v '. <" social: **frecvenţa, ordinea, ritmul de dezvoltare, inţensiţatea, p£o-babilitatea de evoluţie** etc., ţinând cont de natura specifică a fiecărui fapt soclâTfcIe" răportuTconcret dintre determinările sale cantitative şi calitative existent la un moment dat.

Pe lângă faptele şi fenomenele cantitative de natură exclusiv socială, sociologul mai operează şi cu alte variabile: unele de natură temporală (vârsta, vechimea), altele **economice** (venitul, productivitatea) etc, pentru care, de regulă, el preia expresiile cantitative deja elaborate. Uneori însă este necesar ca unei anumite variabile să i se determine o expresie cantitativă adecvată interrelaţiilor în care aceasta intră împreună cu o serie de fapte şi fenomene sociale.

Aşa de exemplu, dacă se doreşte să se raporteze integrarea socială la vârstă (relaţie frecvent analizată de sociologi), se constată că distribuţia cronologică a vârstei nu este suficientă pentru elucidarea relaţiei respective. Devine necesară determinarea unor grupări de vârstă relevante în raport cu integrarea socială. Constituirea acestor grupări nu mai este o operaţie strict statistică, ele se delimitează în funcţie de diferenţele ivite în cadrul relaţiei amintite, de etapele principale ale devenirii personalităţii.

Elementele componente ale măsurării sociale *Jc*

Teoria măsurării în sociologie se constituie din modul în care sunt definite elementele sale componente: **obiectul de măsurat, etalonul de măsură şi regulile de atribuire a valorilor,** fenomenelor şi proceselor sociale in" acord cu proprietăţile lor.

r Aspectul fundamental în definirea obiectului de măsurat se referă la natura specifică a socialului, de care s-au ocupat atâţia sociologi, începând cu A. COMTE. Socialul nu poate fi redus la fizic, biologic sau

psihic şi nici la o amalgamare a acestora. El reprezintă o realitate distinctă, ceea ce reclamă şi o abordare specifică a socialului, evident în cadrul unei teorii generale a cunoaşterii şi măsurării. Un alt aspect priveşte faptul că socialul însuşi este foarte divers, Ohiprni] de st-nrlm a] snrirJrvpjpi constă dintr-o multitudine de fapte, fenomene si procese sociale înccpândcu ceîe de natura macrosocială, de la nivelul societăţii globale - formaţiunea social-economica Ir întregul său - şi până la cele de. natură microsociaH referitoare la acţiuni comportamente, relaţii individuale şi de grup.

Efectuarea măsurătorilor într-o situaţie sau alta reclamă definirea riguroasă a obiectului cercetat, strategia de măsurare urmând să fie adaptată la specificul obiectului rcfrpecftv. O altă caracteristică a măsurăm sociale decurge din faptul că in acest domeniu întâlnim mai multe tipuri de măsurători, în funcţie de conţinutul activităţilor. Distingem, pe de o parte, măsurarea caracteristicilor canatative ale diferitelor fenomene şi procese sociale şi, pe de altă parte, distingerno serie de operaţii de evaluare. Relaţia masurare-evaluare constituie un obiect de disputa intre sociologi. Astfel, penmTunii (C.A.Moser) evaluarea este termenul adecvat pentru a desemna totalitatea operaţiilor de măsurare socială, distingându-le astfel de măsurarea din alte domenii.

Analiza modalităţilor de utilizare a celor doi termeni evidenţiază însă atât echivalenţa-dintre măsurare si evaluare cât şi desemnarea unor activităţi specifice (Downie, 1967). Dacă, prin măsurarea socială se arc în vedere evidenţierea nemijlocită a conţinutului fenomenelor şi proceselor sociale, prin evaluare «c arc în? vedere tic o anumită determinare valorică, fie semnificaţia atribuită obiectului cercetat. Astfel, se evaluează în bani valoarea activelor de întreprinderi, se evaluează în note răspunsurile elevilor etc. Măsurarea socială în întregul său nu se reduce însă la evaluare, la notare. Ea se interesează in primul rând de conţinutul concret al fenomenelor şi proceselor studiate. în afara acestei determinări de conţinutTînsaşi evaluarea este imposibila. As a de exemplu, în determinarea eficienţei campaniei electorale, des: obiectul de studiu nu este campania ca atare, ci se studiază rezultatele obţinute prin acţiunea respectivă, evaluarea rezultatelor nu se poate realiza decât în strânsă corelaţie cu căile şi mijloacele folosite în acţiune, ceea ce presupune studiul acestora şi reţinerea celor mai eficiente. De asemenea, pentru determinarea coeziunii grupului de muncă se cer-

cerează amploarea şi intensitatea relaţiilor sociale, psihosociale şi de munca în cadrul grupului. Pe această bază, se poate evalua dacă avem de-a face cu un grup cu o coeziune înaltă sau nu, acordându-se calificative: f.bună, bună, potnvir.i. slaba, î.slabă.

Evaluarea este deosebit de răspândită in viaţa de zi cu *7X* implicând diverse operaţii de apreciere, fie că este vorba de convertirea rezultatelor obţinute la diverse probe ! examene) la care sunt supuse persoanele studiate (docimologia), fie că este vorba de analiza rezultatelor obţinute în activitatea profesionali, sportivă etc, de către anumite persoane sau colectivităţi; însăşi măsurarea este şi ea la rândul ei evaluată, pentru a i se determina calităţile.

n^j-pp-jni. HfH, rn întn* rrnsimre şj evaluare e.xistă, într-adevăr, deosebiri în funcţie de perspectiva din care este studiat un anumit obiect de cercetare. In practica curentă se întâlneşte însă destul de frecvent utilizarea mterşan]abilă a termenilor pentru a desemna determinarea cantitativă a obiectului cercetat, fie că este vorba de caracteristici interne ale acestuia, fie că este vorba de raportarea lui la un alt sistem de referinţă: eficienţă, scm ni îî carje_ej:

HETfillonuI. >• jt priveşte cel *de* a! doilea clemcnr ai măsurării, este de consemat taptul că în multe cercetări sociale nu avem de-a face cu etaloane de măsură propriu-zise, cu semnificaţia de "unitate". In fapt, el se constituie pe Gaza analizei comparative a fenomenelor şi proceselor cercetate. Operaţia de comparare pcmutcşâşţ.' realizeze descrieri cantitative cu un grad relativ înalt de precizie. Chiar şi atunci când se elaborează un etalon, el_nu_are o semnificaţie absoluta, de cpui celor utilizate în măsurarea mărimilor fizice. In domeniul •iocial, etaloanele sunt nişte elaborate conceptuale, mai mult sau mai puţin precise, care urmează să fie confruntate cu realitatea empirică, unde introduc o anurnitasemnîficaţie. Din aceste motive, este impropriu să se vorbească de o măsurare metrica a fennmpnrint sociale calitative, lipsind surjortul material. (fizic;. F.xprcsiiic adecvate măsurării sociale sunt acelea de măsurare numerică (când există unitate de măsură in atribuirea valorilor) respectiv nenumericâ (când IUI ex^ui unitate de măsură).

Elaborarea etalonului se poate realiza prin determinarea semnificaţiilor pe care oamenii le atribuie diferitelor evenimente. Alteori etalonul se introduce pe cale normativă, în acord cu obiectivele urmărite sau cu aşteptările colectivităţilor umane. După cum, etalonul se poate determina

pe baza unor calcule: media sau mediana răspunsurilor, abaterea standard, decilele sau centilele distribuției etc. _

/ Regulile de~ atribuire a valorilor./Atribuirea valorilor (simbolice sau numerice) în cadrul operațiilor de măsurare urmează specificul fenomenelor și proceselor sociale studiate* la un moment dat. Modalitățile concrete de lucru conduc la constituirea unor nivjelujjjejjjggurare sau tipurT3e~scăIa nominal, ordinal, cardinal (de interval sau de distanță) de raport (de proporții) Tn cazul în care dorim să realizăm o corespondență directă între valorile și realitatea empirică, valorile atribuite permit numai acele manipulări care pot fi realizate efectiv în plan concret, iar acest fapt conduce direct la acceptarea unor niveluri de măsurare. Nivelurile de măsurare se definesc în funcție de transformările ce le suportă astfel încât să se păstreze relațiile dintre valorile atribuite și caracteristicile măsurate .

Postulatele măsurării. Constituirea regulilor de atribuire a valorilor în cadrul operației de măsurare este reglementată prîntr-o serie de postulate. Pentru determinarea nominală sunt implicate două postulate, respectiv cel al simetriei și cel al tranzivității egalității. Pentru relația de ordine intervine și postulatul tranzitivității relațiilor de mai mare, mai mic.

Nivelurile de măsurare

Primele două niveluri din cele enumerate (nominal si ordinaT) [alcătuiesc măsuraiEăjienumerică (nonparametrică), iar ultimele două (dejutterval și de raport) alcătuiesc măsurarea numerică (parametrică). Nivelurile de măsură respective sunt listate în ordinea crescătoare a complexității lor. Proprietățile nivelurilor inferioare fiind cuprinse în cele ale nivelurilor superioare.

Cunoașterea proprietăților nivelurilor de măsură prezintă importanță deoarece s-a dovedit faptul că o serie determinată de date permite în mod legitim să se adopte un anumit nivel de măsură sau tip de scală (luat în ordinea complexității) și nu altul. In acest fel atribuirea valorilor trebuie să

1) Termenul de "scală" este folosit atât pentru a desemna un instrument specific de măsurare utilizat în procedeele de scalare, cât și pentru a desemna rezultatul măsurării - nivelul de măsură.

se conformeze cerinţelor nivelului de măsură corespunzător domeniului cercetat. Totodată, se impune să consemnăm faptul că nivelurile de măsură influenţează în mod direct operaţiile de calcul în cadrul analizei şi prelucrării

Nivelul nominalsau categorial. Se compune dintr-un set de categorii priri"~care a tost operaţionalizat domeniul cercetat. Este cea mai simpla modalitate de măsurare.

Conform accepţiei iniţiată de S.Stevens şi nivelul nominal (categorial), care se află la confluenţa determinărilor calitative şi a celor cantitative, trebuie şi poate fi analizat din perspectiva teoriei măsurării, cu atât mai mult cu cât el se constituie ca proprietate fundamentală a tuturor celorlalte niveluri. Cea mai simplă clasificare nu poate fi realizată independent de dimensiunea cantitativa, nivelele de variaţie ale cantităţii dau posibilitatea obţinerii tipologiilor. La un moment dat, acest nivelul categorial poate fi singurul posibil. El reprezintă totuşi o achiziţie cognitivă considerabilă.

în cazul nivelului nominal de măsurare, atribuirea valorilor se face prin analiza relaţiilor de egalitate şi de neegalitate (de diferenţă) între categoriile prin care se reprezintă domeniul investigat. Relaţia de egalitate este simetrică (dacjLAf^B. atunci şi B=A) şi tranzitivă fdacă A=B şi B=C. atunci A=Q.

Deşi în practica curenta în atribuirea valorilor se utilizează caractere numerice, aceste vaioriVsunt nişte simboluri, nu_au...semnificaţia de număr. De exemplu, în elaborarea apologiei categoriilor socio-ocupaţionale se atribuie valoarea, 1 - ţăranilor, 2 - muncitorilor, 3 - intelectualilor *ctc.* Pe_ această baza se poate realiza operaţia de numărare a categoriilor. Valorile atribuite pot h modificate cu respectarea cerinţelor identităţii şi exclusivităţii specifice unei clasificări: proprietăţile identice primeasc aceeaşi valoare, una şi aceeaşi valoare nu se poate atribui la proprietăţi diferite, unul şi acelaşi obiect nu poate avea decât o singură valoare.

Datorita proprietăţilor pe care le au valorile atribuite, calculele permise sunt determinarea frecvenţelor absolute şi relative, **evidenţierea modului distribuţiei,** calculul **coeficienţilor de contingenţă (de asociere).**

'"Nivelul ordinal corespunde situaţiilor în care proprietăţile studiate se pot ierarhiza în funcţie de instensitatea lor. Valorile atribuite sunt numerale, ele reflectă relata de ordine "mai mare" sau "mai mic", "mai bun", "mai puţin Hun" etcNivelul oţdinal indică rangul diferitelor poziţii, fără a preciza cu

cât este mai mare sau mai mică una în raport cu alta. Relația de ordine este asimetrică (Dacă A > R) arnnri (R < A decj B ?^A) și tranzitiva (dacă A>B și*B >Catunci A > C respecnv A < B și B < C, atunci A < C).

Codificările din sistemul dtTvalon atribuite trebuie să conserve relația de ordine. Acest fapt este asigurat de toate cele patru operații aritmetice. Pe lângă calculele anterioare, cu valorile ordinale se mai pot determina : **mediana și elemenetele înrudite: centile, decile, quartile, deviația irfter-quartiM etc^, precum și coeficienții de corelațjelnra.ngurfl6f**.

* Nivelul ordinal de măsură se divizează în funcție de modul în care este satisfăcută relația de tranzitivitate. S-a constatat faptul că în multe situații empirice tranzitivitatea nu este satisfăcută. Pe această bază C.H.COOMBS (1963). teoretizează nivelul ordinal prin: nivelul **parțial ordonat** (ex.: clasamentul echipelor de fotbal. Nu întotdeauna echipa care se află pe o poziție mai înaltă le-a învins pe cele listate după ea) și **ordonat** (ex.: înșiruirea unui grup de copii după înălțime). Numai ultimul satisface în totalitate cerințele tranzitivității.

Din ansamblul fenomenelor și proceselor sociale, o parte însemnată a lor permit doar *realizarea* unui nivel ordinal de măsură prin indicarea rangului pe care îl ocupă pe o anumită scala de intensități variabile (între altele este și cazul fenomenelor morale susține Y. Popescu 1974). Relația de "mai mare" sau "mai mic" este totuși foarte frecvent întâlnită în analiza relațiilor dintre diferitele fenomene sociale, fiind un element esențial al analizei comparative în sociologie. Relația respectivă poate lua și formele "mai favorabil", "majj3uțin favorabil", "mai bun", "mai puțin bun" etc.

0 **/JNIivf^ii fijf-**n^atf^cardinal)'.** Corespunde situațiilor de cercetare în care obiectul măsurat poate fi descris cantitativ f cuantificat) prin_uolizarea valorilor numerice, fără însă a exista un punct natural de pornire în atribuirea acestora. Existând o unitate de măsură reală, se obține un șir de valori egal distanțate pe o scală de intensități. Exemplu clasic pentru acgștjuvel de măsură este scala temperaturilor, unde există distante egale între gradele termometrului, 3ar punctul 0 care este stabilit convențional: lajgalajCelsjus valoarea zejc^o^gspund^^unctuluj^de înghețjiTapei; dar echivalentul în scala Fahrenheit este + 32 grade. *j*\\ , • --

Datorită faptului că valorile atribuite sunt numere, la acest nivel de măsură se poate indica cu cât este mai mare o valoare decât alta și, în consecință, cu ele se pot efectua numai operații de adunare și ^cădere cu o constantă pastrându-se astfel neschimbată mărimea intervalelor (distanțelor) dintre valori. *(~t)* £- (/\— /

Valorile ce alcătuiesc un nivel cardinal de măsură permit să se efectueze, în plus față de celelalte două niveluri, și calculul **mediei distribuției** precum și calculele legate de ea: **abaterea medie, coeficienții de corelație și de regresie** etc.

De observat că modelul probabilist conduce cel puțin la un nivel cardinal, abaterea standard putând fi considerată unitate de măsură (etalonul). Alteori, acest nivel este postulat fără a fi demonstrat în toate situațiile concrete".

<f **ț^JTvelul tiej proporții** *țde* raportk Reprezintă nivelul de măsură în care atribuirea~numerelor se efectuează luându-se în considerare zero natural ca punct de pornire. Datorită acestui fapt, sunt admise toate calculele cerute de logica analizei (Dumitru Sandu, 1992). Nivelul respectiv caracterizează atât mărimile fizice (lungime, volum, masă etc), cât și alte domenii" IfF cercetarea socială, cu excepția operațiilor de numărare a indivizilor, grupurilor, faptelor și proceselor sociale, sunt relativ puține situații care să permită realizarea unuTlîstfeTde nivel de măsură. O caracteristică importantă a multor fenomene și procese sociale este intensitatea diferitelor proprietăți distribuite dc-a lungul unui continuum, de la extrema favorabilă la extrema nefavorabilă în care punctul zero separă sensurile fără a fi punct natural de pornire. Totuși, cum menționam anterior, și sociologul operează cu o serie de fenomene demografice, economice etc, care au proprietățile unei scale de proporții. De această dată valorile de scală pot fi doar înmulțite sau împărțite cu o constantă (ceea ce conservă mărimea raportului dintre valori).

încheiem prezentarea nivelurilor de măsură cu sublinierea din nou că în cercetarea unui anumit fenomen social se pot realiza în mod legitim numai anumite niveluri de măsură. Intre aceste niveluri există însă o puternică intercondiționare, ele nefiind zone închise. Putem demonstra cele de mai sus printr-un exemplu care să permită o tratare a toate celor patru niveluri.

2) Un astfel de procedeu se utilizează pentru redarea intensității opiniilor sau a altor fenomene psihosociale în cadrul diferitelor scale de ierarhizare.

Determinarea cantitativa a vârstei

nominal - clasificarea populației după categoriile:
- copilărie, adolescență, maturitate, bătrânețe
Fiecărei categorii i se asociază o valoare. Atribuirea valorilor se realizează prin comparație pe baza relației de echivalență fără a avea o unitate de măsură;

ordinal - listarea populației pe baza categoriilor anterioare, fără a cunoaște valoarea reală a vârstei. Șirul de valori atribuit trebuie să reflecte ierarhia categoriilor;

interval - listarea populației după vârstă. Anul este unitatea de măsură, dar persoanei cu vârsta cea mai mică i se acordă valoarea 1 și așa mai departe până la n - persoana cu vârsta cea mai mare din cadrul colectivității respective;

proporții - aceeași ordonare ca la nivelul de interval dar în care se ia în calcul punctul natural de pornire, respectiv 0 ani.
Valorile atribuite sunt în funcție de vârsta reală.

Datorită faptului că vârsta este efectiv o variabilă, având o semnificație cantitativă absolută, nivelul de măsură adecvat este cel de proporții. Cu toate acestea, deja la nivel nominal este implicată și dimensiunea cantitativa, care permite determinarea categoriilor de vârstă. Tocmai din acest motiv, în cercetarea socială este frecventă situația în care suntem interesați nu de vârsta cronologică ci de stabilirea unor categorii relevante în raport cu un anumit fenomen, cum este și cazul deja relarat al integrării sociale. Acesta din urmă nu mai permite însă tratarea lui corespunzător proprietăților tuturor nivelurilor de măsură. Dacă la nivelul **categorial** integrarea se poate studia pnn elaborarea unei tipologii: integrat, neintegrat, dezintegrat, iar la nivel ordinal: pnn listarea persoanelor în funcție de gradul de integrare - celelalte niveluri de măsură devin problematice.

Dorința de a obține niveluri superioare de măsură se poate solda cu denaturarea realității existente, prin constrângerea acesteia de a se "contonna" unor scheme neadecvate. Atâta timp cât s-a realizat cel mai înalt nivel de măsură permis de o anumită*caracteristică, s-a realizat în fapt cea mai corectă **determinare** a ei. în exemplul prezentat **determinarea ideală constă** în evidențierea unor grade semnificative de integrare socială.

Datorită proprietăților multiple pe care le au nivelele superioare de măsură se apelează uneori la o serie de transformări pentru realizarea lor pe cale artificială. Cu toate acestea, se impune să nu fie depășit nivelul de măsură pe care o anumită caracteristică îl permite în mod normal. în fond și problemele care nu comportă o soluție metrică pot fi supuse unei tratări riguroase, notează C. LEWI-STRAUSS (1978).

Modele dimensionale de măsurare

Diferitele modele de măsurare existente în câmpul cercetării sociale se diferențiază în funcție de caracteristicile structurii lor interne. Din această perspectivă distingem trei modele principale: **măsurătorile unidimensionale, multidimensionale și index.**

Un_jii^el(linidiniensionaFsurprinde_(3 structură simplă *(p* singură dimensiung) a fenomenelor și proceselor sociale. De aceea, el este adecvat ori de câte ori domeniul cercetat alcătuiește o astfel de structură simplă sau, pe calea analizei, pot fi identificate mai multe structuri simple. Modelul analizei unidimensionale constă în determinarea unui continuum manifest sau latent de indicatori care redau intensități ale aceleași caracteristice a fenomenului studiat. Pentru realizarea continuum-ului se urmărește ca între indicatorii respectivi să existe un grad înalt de consistență internă (omogenitate).

Cplgj^i ț-figpânrlitp mnHalități ric măsurare unidimensională sunt tehnicile de scalare. Un anumit timp (perioada dintre cele două războaie mondiale) s^crezut ca tehnicile de scalare sunt singurele posibilități de măsurare, tapt pentru care la mulți autori apare echivalența scalare - măsurare socială. Explicația predominanței tehnicilor de scalare constă în rolul deosebit pe care ele îl pot îndeplini în cadrul cercetării, răspunzând nevoii de analiză amănunțită a tuturor componentelor (dimensiunilor) unui anumit fenomen sau proces social. Analiza critică a abordărilor unidimensiqnale_evidențiază dificultatea obținerii certitudinii unidimensionalității în studiul anumitor fenomene sociale. De asemenea, se exprimă îndoilei justificate privind universalitatea acestui model de măsurare. De multe ori, unidimensîonalitatea se iorțează prin alegerea itemilor și prin metoda

analitică (Abelson, 1955). Apoi ea se dovedește insuficientă, pentru a exprima complexitatea fneomenului studiat. A apărut astfel necesitatea dezvoltării și a unor procese multidimensionale de măsurare.

(Iu toate acestea, tehnicile unidimensionale de "măsurare nu sunt deloc "depășite", ele se dovedesc eficiente atunci camTlforespuncf structurii obiectului cercetat și realizează o determinare adecvată a acestuia, de unde și interesul pentru perfecționarea lor continuă. însăși modelele multidimensionale presupun identificarea fiecărei dimensiuni a domeniului analizat, or acest lucru se poate realiza în condiții optime prin intermediul diferitelor scale^sau alte tehnici unidimensionale.

jjjk' (Vtodelul multidimensional de măsurare)vizează determinarea structurii complexe a tenomenelor și proceselor sociale, identificarea dimensiunilor acestora și elaborarea unor valori unice prin luarea în considerare a tuturor dimensiunilor implicate. Fiecărei dimensiuni i se atribuie o valoare (Torgeson, 1958).

Fără a fi încă suficient de dezvoltate, se cunosc metodele multidimensionale apațiale și de distanța (Mărginean, 1982).

în forma sa cea mai generală, o măsură multidimensională este o. reprezentare geometrică (spațială) a unui set de entități. Reprezentarea va avea atâtea dimensiuni câte sunt evidențiate de natura relațiilor domeniului cercetat.

T Inprrm_pa.s ai mâs»răriijmiltidirnensionale îl reprezintă determinarea numărului de dimensiuni. In acest scop informațiile sociale sunt: analizate pnnu'-ur. algoritm snecial Aceste informații se pot prezenta sub forma unor scale simpie. a unui set de judecați apreciative, definiții verbale, date statistice ctc. corespunzătoare unu) anumit domeniu considerat a fi multidimensional. Pentru fiecare dimensiune ipotetică este necesar să se elaboreze un număr apropiat de indicatori. Ulterior informațiile respective sunt prelucrate si analizate pentru a se ajunge la un indiciu privind dimensionalitatea. Procedeele cele mai des utilizate în obținerea măsurilor multidimensionale—^ suntTanaliza de corelație și de regresie, analiza iactorială, analiza cluster (grupare), ceea ce conduce la o diversitate de tehnici particulare de iucru.

Una din cele mai semnificative realizări în domeniul măsurării multidimensionale o constituie tehnica **diferențiatorului semantic** (Ch.Osgood), proiectat pentru a determina semnificațiile acordate de populație diferitelor

evenimente. Procedeul de lucru constă în culegerea informațiilor referitoare la urTanunilf domeniu prin utilizarea unor scale de ierarhizare cu șapte grade de_inţejis.itate alcătuind câte o pereche de adjctive polare: Scalele_respective privesc comportamentul verbal sau nonverbal al populației studiate. Datele^ culeșe_ sunt prelucrate și analizate printr-un procedeu de tip factorial. încorporarea tehnicii diferențiatorului semantic în cadrul analizelor de conținut a mesajelor a condus la determinarea structurii lor de semnificații. S-a . constatat că modele multidimensionale corespund în mai mare măsură struc rum unor mesaje, comparativ cu modelele unidimemendionale. Au fost puse in evidentă trei dimensiuni importante ale comunicării: **evaluare, potențialitate,** activitate

Tehnica respectivă s-a dovedit a fi utilă și în studiul opiniilor, atunci când se urmărește evidențierea structurilor latente ale acestora, variabila de atitudine la care se raportează opiniile exprimate. De altfel, modelul mul ti - dimensional de cercetare socială, deși este încă la începutul dezvoltării sale. se dovedește a fi" promițător în acțiunea de a surprinde cât mai adecvat structura unor fenomene și nroceșc_șpciale.

j^f|Măsurarea index cjcupă o poziție intermediara față de modelele unidimensionale și cric multidimensionale. Astfel, toate tehnicile de scalare, care, deși presupun : visrenta unei singure dimensiuni, nu fac dovada empirică a acesteia, sunţin realitate niște indici sau indicatori, generali construiți mai muk sau mai puțin arbitrar. Se constituie astfel tehnici diverse de indexare de regula prin calculul unor scoruri totale - care în realitate au o structura muIndiincnsu'Tială. Aceasta explică, de fapt, capacitatea de predicție foarte bună pe care o au măsurile index comparativ cu tehnicile propriu-xisc unîdUTîensîoi i ale.~~

Alte modele de măsurare index rezultă din analizele diferitelor fenomene și procese sociak prin care se determină structurile, grupările sau factorii specifici, fără a se deriva o măsuri compozită care sa ia în considerare totalitatea acestor dimensiuni. Deși măsurarea index se dovedește a avea o valoare relativ ridicată, totuși în cercetarea socială se impune de fiecare dată să determinăm cu maximum de precize natura fenomenelor și proceselor sociale studiate.

Capitolul 7

ETAPELE CERCETĂRII SOCIOLOGICE

UNDAMENTAREA deciziilor în managementul organizaţiilor economice şi a instituţiilor sociale solicită studii complexe în scopul determinării gradului de dezvoltare a caracteristicilor proceselor sociale, a influenţei diferiţilor factori asupra mişcării întregului organism social, a climatului psihosocial în care se realizează acţiunea umană desfăşurată de grupuri şi colectivităţi. Aceste studii se realizează fie de către laboratoarele de cercetare ale instituţiilor şi organizaţiilor economice, fie de către instituţii specializate în cercetarea ştiinţifică a proceselor psihosociale. In cel de-al doilea caz, cercetarea se realizează în baza unui contract care, pe lângă clauzele specifice acestor documente, presupune o permanentă cooperare între cercetători şi conducerea organizaţiilor (director, consiliu de administraţie etc). Cooperarea instutuţionalizată între cele două părţi are drept consecinţă nu numai creşterea rentabilităţii în realizarea obiectivelor propuse, ci şi substanţializarea însăşi a conţinutului activităţii de cercetare. Organizarea şi conducerea colectivităţii umane presupun asigurarea unităţii de acţiune, în condiţiile existenţei unei mari varietăţi de relaţii (economice, juridice, culturale, morale), de interese (individuale, colective, generale), de motivaţii, de opinii etc. In acest context, luarea oricărei decizii trebuie să fie precedată de cunoaşterea tuturor aspectelor pe care le îmbracă flecare din elementele componente ale organizaţiilor şi instituţiilor sociale. Cercetătorii cunosc, de regulă, mai bine condiţiile de funcţionalitate ale modelelor teoretice şi raporturile logice (şi legice) dintre elementele de structură ale acestora. La rândul lor, managerii cunosc, mult mai bine, factorii stimulatori şi elementele disfuncţionale ale modelelor de organizare existente.

In acest caz dialogul dintre cele două părți interesate permite să fie reținut întregul câmp de atribute semnificativ pentru analiza teoretică și, în același timp, cu o bogată substanță din punct de vedere al practicii sociale.

Cercetarea științifică fund ea însăși un tip specific de acțiune umană trebuie concepută și desfășurată în baza unui program riguros elaborat, în cadrul căruia se disting mai multe etape, fiecare din acestea presupunând un ansamblu de demersuri metodologice specifice. în literatura de specialitate există mai multe modalități de a clasifica etapele unei cercetări psihosociologice; importantă este, însă, respectarea cu rigoare a logicii generale de desfășurare a cercetării științifice, astfel încât să nu se omită nici unul din demersurile care ar putea să afecteze calitatea analizei întreprinse. Propunem următoarea schemă de desfășurare a activității de cercetare:

- Stabilirea problemei sociale (obiectul analizei);
- Analiza dimensională a conceptelor (operaționalizarea conceptelor);
- Determinarea populației supuse investigației sociologice;
- Stabilirea metodelor de cercetare;*
- Elaborarea instrumentelor necesare recoltării informațiilor sociale;
- Tesrarea instrumentelor (ancheta -pilot);
- Recoltarea informațiilor (cercetarea de teren);
- Prelucrarea informațiilor;
- Analiza informațiilor și explicarea proceselor socio-economice studiate;
- întocmirea raportului de cercetare.

Stabilirea problemelor sociale

Cercetarea socială complexă poase ti autentic științifică și, *dea,* milă în condițiile în care există unitate deplină între concepția științifica despre organizația sau organizările socio-economice studiate și principiile teoretice și metodologice ale cercetăm acestor organizări.

*) Unele dintre etapele menționate vor constitui obiect de tratare în lecții distincte; asupra acestora nu vom insista pe larg în explicațiile pe care le vom da conținutului activității presupuse de o bună organizare și desfășurare a cercetării sociologice.

Punctul de plecare pentru realizarea unei astfel de unități este structura proceselor considerate obiect al analizei științifice. Sursele principale pentru cunoașterea structurii organizațiilor economice, instituțiilor sociale, unităților administrativ-teritoriale etc. sunt: documentele oficiale prin care se tnsutuționalizează întreaga organizare socială; și informațiile rezultate din cercetări realizate anterior celei pe care noi înșine o inițiem.

In elaborarea programelor și metodologiilor de cercetare se pornește de la problemele reale pe care le ridică viața socială. Ce sunt, de fapt, problemele sociale sau, astfel formulat, când apreciem că o anumită situație din realitate devine problema socială care se cere a fi explicată prin intermediul cercetării științifice?

în activitatea practică nemijlocită, oamenii transformă permanent obiectele muncii în valori materiale și spirituale necesare vieții lor. In procesul de transformare a obiectelor naturale și sociale se modifică propriile condiții de viață, se perfecționează mijloacele activității, se impun noi tipuri de organizare, se amplifică raporturile dintre oameni, se dezvoltă ei înșiși sub aspectul însușirii de noi cunoștințe, acumulări de noi experiențe etc.

Noile produse ale activității practice (socialul reprodus pe o nouă treaptă) devin ele însele factori de modificare a structurilor și relațiilor din interiorul proceselor sau dintre diferite fenomene și procese sociale. Influențele și determinările produse de factorii economici, sociali, politici, culturali în noile condiții create nu pot fi totdeauna percepute prin intermediul cunoașterii comune, al simplei experiențe, deși acest gen de cunoaștere îndeplinește un rol important. Cunoașterea rezultată din experiența și confruntarea nemijlocită cu realitățile în noile condiții poate să conducă la constatarea că un anume tip de activitate, într-o formă organizată dată, este mai eficient sau, dimpotrivă, se caracterizează prin dereglări în sistemul de relații, ori pe pianul rezultatelor obținute. Starea de fapt caracterizată prin imposibilitatea de a determina prin intermediul cunoașterii comune cauzele care dau noi direcții evoluției proceselor reale o denumim **problema** socială. Prin această formulare nu avem în vedere orice fel de schimbare, ci numai acele schimbări care au o semnificație deosebită pentru realizarea obiectivelor din programele de acțiune pentru satisfacerea intereselor fundamentale ale grupurilor umane implicate în activitățile ce fac obiectul analizei.

Cunoaşterea exactă a stărilor de fapt este benefică în două situaţii:

- dacă se constată existenţa unei stări conflictuale, a unor factori care dereglează sistemele organizate şi limitează câmpul de acţiune şi, implicit, eficienţa acestei acţiuni, analiza ştiinţifică se impune ca una dintre modalităţile de depistare a cauzelor care au generat astfel de situaţii.
- când elementele nou apărute prefigurează evoluţia unor structuri în cadrul cărora acţiunea poate să devină eficientă, cunoaşterea cauzelor şi a factorilor stimulatori în vederea evaluăm posibilităţii generalizării lor.

Analiza dimensională a conceptelor

Aceasta presupune descrierea părţilor componente ale proceselor psihosociale care sunt exprimate în conceptele ce fac obiectul analizei. De fapt, orice problemă cercetată ne apare ca o relaţie dintre conceptele proprii ştiinţelor psihosociologice.

Caracterul abstract al unor concepte cum ar fi: "acţiunea umană", "climat psihosocial", "relaţii socioafective" etc. impune o serie de demersuri care să le facă operaţionale în procesul de elaborare a programului de cercetare. In acest sens se vor stabili mai întâi structurile componente ale proceselor (dimensiuni), apoi se vor identifica factorii care influenţează sau care determină direcţiile de evoluţie ale fiecăreia dintre structurile procesului considerat (•variabile). La rândul lor, factorii de schimbare se caracterizează pnntr-o varietate de însuşiri, care pot fi percepute şi măsurate sub aspectul determinăm frecvenţei, volumului, numărului sau intensităţii lor (indicatori). Analiza sociologică a conceptelor constituie un moment teoretico-metodologic care contribuie substanţial la eficienţa cercetărilor de teren. în cadrul acestui moment se realizează trecerea la teoria sociologică (exprimată în concepte), rezultat al unor cercetări anterioare, la realitatea concretă devenită obiect al analizei ştiinţifice într-o nouă etapă a dezvoltării sale (A se vedea cap.3).

Determinarea populației cuprinsă în investigația sociologică

In cercetările psihosociale se utilizează ca sursă de informații oamenii, care sunt, de fapt, integrați ei înșiși în procesele analizate; sunt creatorii faptelor sociale și purtătorii celor mai diverse relații.

Deoarece scopul cunoașterii este determinarea structurilor economice, politice, culturale și a climatului psihosocial în care acțiunea umană a devenit sau poate să devină eficientă, în condițiile obiective și subiective existente într-un anumit moment al dezvoltării unei organizări umane sau instituții sociale, informațiile luate direct de la subiecții activităților practice au o valoare deosebită pentru analiza științifică a mediului social pe care îl construiesc și în care trăiesc aceștia. Pentru ca informațiile recoltate de la oameni să aibă valoare științifică, trebuie să se respecte cu rigoare câteva cerințe ale metodologiei cercetării. Printre acestea, determinarea pe baze științifice a populațiilor care urmează să fie cercetate are o importanță deosebită.

Determinarea populației supuse investigației presupune realizarea a trei operații metodologice distincte, dar strâns legate între ele; stabilirea colectmtății statistice generale, stratificarea (gruparea populației) și alegerea eșantioanelor asupra cărora urmează să se etectueze investigația propriuzisă. Aceste operații se realizează după ce, în prealabil, a fost stabilită sfera de cuprindere în teritoriu (delimitarea spațială a cercetării).

Din considerente financiare, dar și pentru că unitățile de cercetare (colectiv de catedră, centre de cercetare, laboratoare psihosociologice) sunt relativ restrânse, cercetările sociologice nu depășesc, de regulă, dimensiunile unei zone socio-geografice. Cele mai numeroase cercetări se efectuează în marile organizații economice, la nivelul județelor, în comune și orașe.

După ce a fost stabilită sfera de cuprindere în teritoriu sau nominalizate unitățile economice sau comunitățile umane care urmează să fie cercetate, se trece la delimitarea colectivității statistice generale. Criteriul de referință pentru efectuarea acestor operații îl constituie problemele sociale care constituie obiectul cercetării de teren. Astfel, vor fi incluse în colectivitatea statistică generală:

- toate persoanele (sau grupurile umane organizate) care sunt implicate cel puțin printr-un tip de activitate practică în procesele socio-economice sau culturale care constituie obiectul cercetării;
- toate persoanele care, prin statusul lor social, sunt răspunzătoare de organizarea, conducerea și efectuarea controlului social asupra acelorași procese;
- persoanele care, deși nu sunt implicate nemijlocit în procesele analizate, dețin informații referitoare la aceste procese.

Pentru a exemplifica vom spune că sfera colectivităților generale este diferită în cazul a două cercetări pe teme aparent asemănătoare. O investigație pe tema "Factorii psihosociali ai creșterii productivității muncii" la organizația economică "X" presupune luarea în considerare a informațiilor date de salariații care își desfășoară activitatea în unitatea respectivă. Dacă, însă, analiza vizează cunoașterea "factorilor psihosociali care contribuie la creșterea eficienței sociale a muncii", chiar dacă cercetarea se desfășoară în aceeași unitate economică sfera colectivității statistice generale va fi mult mai mare.

Diferența este dată de conținuturile celor două concepte : "productivitatea muncii" și "eficiența socială a muncii". Ultimul este un concept mult mai complex; el exprimă, pe lângă productivitatea muncii și valoarea socială a produselor, calitatea acestora, nevoile sociale pe care le satisfac etc. In Acest caz pentru <. > analiză riguroasă și relevantă sunt necesare informații și ue ia beneficiari; produselor realizate în unitatea cercetată.

După ce s-a stabilit colectivitatea statistică generală, se procedează la gruparea populației in raport cu acele caracteristici natural-sociale ale acesteia care se constituie în factori determinanți (sau influenți) ai modelelor de acțiune și comportament promovate de grupurile umane investigate. Cele mai frecvente caracteristici ale populației, care devin criterii de grupare (stratificare) în cercetările psihosociologice sunt:

- **Caracteristicile sociodemografice** - sex, vârstă, starea civilă, structura familială. Este cunoscut, de exemplu, că vârsta, nu numai în calitatea ei de caracteristică naturală, determină comportamente de natură diferită; ea poartă în sine și o valoare socială dată de experiența de muncă și de viață, de complexitatea raporturilor socio-umane

stabilite de-a lungul anilor, de o gândire matură şi cunoştinţe asimilate etc. Tn acest caz ar fi greşit să se procedeze la aprecieri globale asupra populaţiilor studiate, mai ales când indivizii sociali sunt analizaţi din perspectiva aportului lor la actul de creaţie socială.

- **Caracteristici socioprofesionale** - tipul profesiei, forma de calificare, vechimea în muncă etc. Aceste caracteristici modifică, adeseori substanţial, calitatea activităţilor desfăşurate de oameni, precum şi comportamentul lor, atitudinile faţă de diverse fenomene şi procese sociale. Dacă ne-am referi, de exemplu, la profesia de miner, am avea suficiente argumente (rezultate din cercetări concrete şi observaţii directe;, pentru a susţine că în formaţiunile de muncă ale minerilor se creează, de regulă, relaţii socioafective puternic coezive, bazate pe conştiinţa apartenenţei de grup, pe întrajutorare şi responsabilitate faţă de problemele generale ale grupului. Comunicarea se realizează pe o gamă largă de probleme. Aceste caracteristici ale relaţiilor mterpersonale sunt determinate de natura specifică a muncii, în care faptele de muncă aie fiecăruia, îndemânarea şi priceperea, responsabilitatea acţiunilor întreprinse sunt hotărâtoare nu numai pentru reuşita sarcinii pe care o are grupul, dar şi pentru viaţa acestuia. în ceală măsură se poare spune că fiecare tip de activitate, fiecare meserie, condiţiile în care se realizează, determină note specifice comportamentului, atitudinii, gândirii şi acţiunii celui care o exercită. Aceasta şi motivează reţinerea profesiei în calitate de criteriu de grupare a populaţiei cercetate.

- **Caracteristici sociale** - apartenenţa la grupul social, la mediul social de proveniență (rural, urban). In ceea ce priveşte mediul social de proveniență, acesta este un criteriu folosit în *analiza,* sociologică a unei game foarte largi de probleme sociale. Satul şi oraşul contribuie, fiecare in mod specific, la formarea personalităţii umane. Este adevărât că, in prezent, funcţiile socializatoare ale celor două tipuri fundamentale de comunitate umană au tendinţe evidente de apropiere. Cu toate acestea, gruparea populaţiei, în vederea studierii ei sociologice, în funcţie de mediul social de proveniență rămâne o cerinţă metodologică de bază. Dimensiunile relativ restrânse ale comunităţii rurale fac posibilă o mai larga comunicare şi cooperare

între toţi membrii comunităţii, permit întrepătrunderea relaţiilor mterpersonale cu cele socio-economice, asigură o mai mare durabilitate a modelelor de viaţă şi comportament (inclusiv ale celor care s-au format în alte condiţii social-istorice). In acelaşi timp, cu toată dezvoltarea economică şi culturală a satului românesc contemporan, posibilitatea de asimilare a cunoştinţelor profesionale, culturale şi ştiinţifice este mai limitată decât în localităţile urbane; contactele sociale sunt mai limitate; este mai mică gama de domenii ale activităţii practice în care să se materializeze cele mai diverse preferinţe ale populaţiei. Toate acestea conduc la formarea unui model acţionai şi comportamental specific mediului rural.

- **Caracteristici economice** - venituri ale persoanelor sau bugete familiale, tipul şi structura locuinţei, zestrea gospodăriei etc. Aceste caracteristici sunt utilizate drept criterii de clasificare a populaţiilor anterior cercetării) în situaţii mai rare şi cu deosebire atunci când cercetările se referă la aspecte ale calităţii vieţii sau nivelului de trai. Informaţii cu privire la caracteristicile economice se recoltează însă în timpul cercetărilor concrete, ele fiind criterii obiective de bază în analiza comportamentelor şi modului de acţiune a indivizilor şi grupurilor sociale, Informaţiile cu privire la toate tipurile caracteristice menţionate mai sus se obţin, de regulă, din situaţii statistice, din fişele de evidenţă, registrele agricole, fişe de pontaj etc. Se întâmplă, însă, uneori, ca aceste surse să nu fie complete sau să nu fie aduse la *vi* cu schimbările care au intervenit în viaţa oamenilor. De aceea, pentru a avea o imagine completă a structurilor populaţiei ce urmează să fie studiate, se folosesc fişele de recensământ.

Structurarea populaţiei în funcţie de caracteristicile analizate mai sus, în afară de faptul că marchează un moment în însuşi actul cunoaşterii sociologice a realităţii investigate, serveşte la efectuarea a două operaţii metodologice de o deosebită importanţă în organizarea şi desfăşurarea cercetărilor concrete: eşantionarea şi întocmirea tabelelor de corelaţie, în care numeroase caracteristici obiective ale populaţiei se constituie (pe plan metodologic) ca variabile independente în funcţie de care se analizează opiniile, motivaţiile, performanţele profesionale, aspiraţiile eţc.

Cercetările sociologice pot fi efectuate asupra întregii populații care formează ceea ce am numit anterior "colectivitatea statistică generală" (cercetări totale) sau asupra unui eșantion extras din populația totală (cercetări selective). In practică situațiile cele mai frecvente sunt acestea din urmă. Cercetările selective prezintă avantaje atât din punct de vedere științific, cât și material. Tn cadrul acestui tip de cercetare, numărul populației de la care urmează să fie recoltată informația se reduce considerabil față de populația totală. Sunt situații când analiza științifică a unui fenomen social se poate face prin investigarea a o mie de persoane, iar rezultatele să fie reprezentative pentru întreaga populație a țării. în astfel de condiții, cercetarea poate fi mai riguroasă prin adâncirea analizei asupra unui număr mai mare de caracteristici ale realității cercetate. Deasemenea, prin scurtarea timpului în care se realizează investigația se evită "îmbătrânirea" informației, crescând în acest fel, valoarea ei științifică , reducerea cheltuielilor materiale (costuri financiare, hârtie, timpul de utilizare a calculatoarelor etc); este o consecință firească a oricărei cercetări selective; în schimb , avantajele pe plan științific al acestui tip de cercetare sunt condiționate. Condiția fundamentală in acest sens este ca eșantionul calculat să fie reprezentativ pentru întreaga colectivitate statistică considerată. Se spune despre un eșantion că este reprezentativ când subiecții reținuți în eșantionul respectiv sunt purtătorii tuturor, sau, cel puțin, ale principalelor caracteristici a populației totale. Pentru a satisface această cerință, eșantioanele trebuie să fie calculate după scheme de eșantionare elaborate în cadrul statisticii teoretice sau în cadrul metodologiei cercetărilor sociale.

Stabilirea metodelor de cercetare și elaborarea instrumentelor pentru recoltarea informațiilor

Cercetările sociologice efectuate asupra organizațiilor economice, instituțiilor sociale, comunităților umane etc. presupun, adeseori, utilizarea concomitentă a mai multor metode și tehnici de cercetare, din două motive:

- fiecare fapt și proces social este rezultanta acțiunii unui număr relativ mare de factori obiectivi și subiectivi. Natura specifică a diverselor

tipuri de fapte sociale impune utilizarea unor metode adecvate pentru studierea lor. Dacă, de exemplu, într-o cercetare sunt formulate ca obiective cunoașterea relațiilor socioafective din grupurile mici precum și opiniile, motivațiile și comportamentele indivizilor care formează aceste grupuri este obligatoriu să foloă~m mai multe metode. Pentru studiul relațiilor socioafective, singura metodă care poate fi folosită este metoda sociometrică; opiniile și motivațiile pot fi cunoscute cu ajutorul anchetei sociologice, iar pentru studiul comportamentelor umane observația sociologică s-a dovedit a fi metoda cea mai adecvată. Folosirea, în acest caz, a trei metode disticte nu este un capriciu al cercetătorului ci este impusă de natura diferită a faptelor sociale care constituie obiectul analizei științifice.

• informațiile referitoare la cele mai diverse aspecte de viață socială prezintă, ele însele, diferențe semnificative, atât prin conținut, cât și prin forma lor; în plus, nici una din sursele de informate utilizate în cercetarea sociologică nu furnizează informații ordonate, sistematizate și clasificate într-o formă care să satisfacă exigențele analizei și explicației științifice. De aceea, în cercetare se folosesc instrumente elaborare în cadrul diverselor metode sociologice, peKtru a recolta informații necesare (fișa de observație, chestionarul, ghidul de interviu, testul sociometric etc.) Redactarea instrumentelor prin intermediul cărora se recoltează informația socială nu este, așa cum deseon .>e crede, o operație pur tehnică. Acest moment in pregătirea unei cercetări concrete, este dependent de calitatea demersurilor metodologice analizate mai sus și este influențat în mod deosebit de teoria sociologică generală și de valorile ideologice în baza cărora acționează cercetătorul vieții sociale. Problema socială - obiect de cercetare este, în realitate, o sarcină a acțiunii sociale. In acest caz varianta optimă a cercetării sociologice presupune nu numai determinarea direcțiilor obiective de dezvoltare a procesului analizat", ci și determinarea modalităților posibile de rezolvare a problemelor sociale reale.

Ancheta-pilot şi cercetarea de teren propriu-zisă

Toate demersurile descrise mai sus sunt premergătoare deplasării '"în teren", contactului nemijlocit cu realitatea ce urmează să fie cercetată. Pentru sociolog, munca la "masa de lucru" nu presupune izolarea de realitate, deoarece formularea problemelor sociale care solicită cu prioritate să fie cercetate, descrierea câmpului de atribute al fenomenelor circumscrise conceptelor, prin care se formulează tema de cercetare şi multe alte demersuri teoretice sau tehnice presupun o legătură permanentă a sociologului cu lumea faptelor şi fenomenelor sociale reale, o anumită experienţă rezultată din cercetările ştiinţifice anterioare efectuate de el sau de alţi specialişti. Având în vedere că viaţa socială este în permanenta schimbare, se recomandă ca înainte de a declanşa cercetarea propriu-zisă să se procedeze la o anchetă "pilot". în această fază cercetătorul testează mai întâi validitatea instrumentelor de cercetare. Oricât de bogată ar fi experienţa noastră, să zicem, în redactarea chestionarelor, acest instrument de recoltare a informaţiilor se adresează de fiecare dată altor populaţii; cu problemele lor specifice, cu universul lor de interese, de opinii, de motivaţii, de aspiraţii ere, cu capacitatea lor de a înţelege sensul solicitărilor formulate de cercetător în chestionare, interviuri, teste etc.

După ce ne-am convins că problemele asupra cărora solicităm informaţii sunt şi problemele reale ale oamenilor, că întrebările sunt formulate clar, că oamenii sunt efectiv interesaţi în a coopera cu noi, putem considera ca se poate trece la activitatea de recoltare a informaţiilor de la întreaga populaţie din eşantion. In cazul în care apar erori, în legătură cu oricare dintre problemele menţionate, se procedează la corectarea lor şi numai după aceasta deplasăm centrul activităţii noastre pe "terenul" faptelor concrete.

Prelucrarea informaţiilor

în cadrul cercetărilor sociologice se recoltează, de obicei, un mare volum de informaţii. Pentru ca acestea să poată fi analizate este necesară o prelucrare prealabilă a lor. Prelucrarea poate fi făcută manual sau cu ajutorul

calculatorului electronic. In continuare ne vom referi la prelucrarea automată a datelor, deoarece ea este mai complexă şi, de fapt, presupune, până la un punct, aproape toate demersurile prelucrării manuale.

Informaţiile se prelucrează în mod diferit, în funcţie de sursa de la care au fost obţinute şi de instrumentele cu ajutorul cărora au fost recoltate. Modul de prelucrare a informaţiilor obţinute din documentele sociale şi din fişa de observare sunt prezentate, în detaKu, în cadrul capitolelor referitoare la metoda observaţiei şi tehnicile analizei conţinutului comunicării.

In ceea ce priveşte informaţiile sub forma de cifre, reţinute în principal din documente statistice, dări de seamă, registre agricole, bugete de familii, registre de audienţe, de evidenţă a solicitărilor populaţiei etc, toate acestea implică operaţii mai puţin numeroase în stadiul de prelucrare, deoarece informaţiile respective se grupează şi se ordonează după criterii care să faciliteze analiza sociologică prin intermediul tabelelor construite înainte de începerea recoltării lor. Este utilizat, în acest sens, un sistem adecvat de categorii care să permită reţinerea unor serii de informaţii referitoare la caracteristicile proceselor şi tipurilor de acţiuni practice care sunt urmărite cu precădere în cercetare.

Prelucrarea informaţiilor rezultate din ancheta sociologică (prin intermediul chestionarului şi interviului) solicită un efort mult mai mare şi o cunoaştere exactă a cerinţelor teoretico-metodologice pe care le presupune această etapă a cercetării. In cele ce urmează, vom reţine principalele momente ale unei astfel de prelucrări:

- verificare şi validarea informaţiilor care urmează să fie reţinute pentru prelucrare. Aceasta presupune lectura fiecărui chestionar, în scopul de a stabili dacă este sau nu valid pentru prelucrare. De regulă, nu se validează acele chestionare care au un număr mare de întrebări fără răspuns sau în situaţia când lipsesc răspunsurile la întrebările care solicită informaţii referitoare la caracteristici obiective ale persoanelor chestionate. Fără aceste informaţii, devin inutilizabile toate celelelalte, deoarece caracteristicile obiective (sex, vârstă, profesie, calificare etc.) se constituie, în cele mai multe cazuri , în variabile independente, în funcţie de care se face analiza celorlalte informaţii. Există însă situaţii când sunt eliminate din prelucrare numai unele întrebări (itemi), dacă se constată că răspunsurile nu aduc nici un plus

de cunoştinţe noi cu privire la problemele pe care le vizează întrebările respective sau atunci când la aceleaşi întrebări nu se răspunde într-un număr mare de chestionare.

- în ansamblul prelucrării, un loc deosebit îl ocupă codificarea informaţiilor. **Codificarea** este definită ca fiind operaţia de reprezentare convenţională a unei informaţii sau, cu alte cuvinte, codul stabileşte o corespondenţă riguroasă între natura calitativă a informaţiei şi cifrele (codificarea numerică) sau literele (codificarea alfabetică) atribuite. în cazul chestionarelor standardizate, codificarea se face anterior recoltării informaţiilor (precodificare). O întrebare precodihcată de prezintă sub forma următoare:

In alegerea profesiei aţi fost influenţaţi de:

- părinţi . . . . . (1)
- profesor . . . . . (2)
- pneteni . . . . . (3)
- am hotărât singur . . . . . (4)
- alte situaţii . . . . . (5

După ce toate chestionarele au fost completate şi verificate, se trece la codificarea informaţiilor. In cazul în care la întrebările precodificate, la varianta cu răspuns liber, se constată că la un număr mare de persoane există opinii, sugestii, propuneri de importanţă deosebiră pentru explicarea problematicii supuse analizei, se procedează la codificarea acestora,după modelul codificării informaţiilor date la întrebările deschise. Cum se procedează? Presupunem că avem de codificat răspunsurile date la următoarea întrebare deschisă: "Dv. ce credeţi că s-ar putea face pentru o mai mare eficienţă economico-financiară a întreprinderii?" Se citesc răspunsurile date la un număr relativ mare de persoane intervievate cu scopul de a observa şi de a nota pe fişe speciale problemele reale pe care le ridică oamenii.

S-a constatat, de exemplu, că au apărut cu o frecvenţă foarte mare propuneri care vizau următoarele aspecte: finanţarea de la buget; restructurarea si retehnologizarea; aprovizionarea ritmică; deblocarea financiară; policalificarea muncitorilor; relaţii de parteneriat cu alte unităţi similare din străinătate etc. Au fost, de asemenea, un număr semnificativ de chestionare în care nu s-au dat răspunsuri la această întrebare; să presupunem că au fost formulate un număr de opt categorii în care au fost introduse toate răspunsurile date de persoanele chestionate.

După ce se codifică toate informațiile din chestionar, se întocmește lista codurilor care devine un instrument de lucru al cercetătorului până la întocmirea raportului de cercetare.

După cum se poate observa, codificarea nu este o operație mecanică. Dimpotrivă, aceasta constituie un important moment al procesului de cunoaștere, informația fiind condensată și sistematizată în vederea analizei cantitative și calitative. Aspectele cantitative ale faptelor sociale nici nu ar fi posibil de cunoscut în afara codificării lor, când avem de-a face cu o masă mare de informații. Se impune deci, folosirea calculatoarelor care, după cum se știe, nu pot opera decât cu cifre sau litere, deci cu simboluri pe care noi le-am atribuit conținutului de idei, opiniilor, motivațiilor sau aspirațiilor populației cercetate. Aceste simboluri (coduri) sunt introduse în memoria calculatorului, astfel încât fiecare chestionar și, la rândul ei, fiecare întrebare să devină unități distincte în baza unui program de corelații special elaborat.

Tot cercetătorului (echipei de cercetare) îi revine sarcina de a elabora lista corelațiilor și a celorlalte tipuri de analiză (analiza factorială, coeficienți de semnificație etc.) ce urmează să fie efectuate prin intermediul calculatorului. Corelațiile solicitate trebuie să pornească de la necesitățile de verificare a ipotezelor în baza cărora a fost orientată întreaga cercetare sociologica.

Analiza datelor și explicarea proceselor și fenomenelor studiate

Acestea devin posibile numai după ce avem toate informațiile sistematizate și ordonate. în vederea unei analize riguroase, se impune utilizarea unor metode statistice și matematice: se calculează ponderea diverselor caracteristici, medii și indici ale valorilor acestora; se urmărește evoluția în timp a proceselor analizate, se face analiză comparativă etc.

Redactarea raportului de cercetare

Este ultima etapă a unei cercetări sociologice.

Există şi alte modalităţi de finalizare a cercetărilor (elaborarea unor studii, monografii, sinteze în domeniul metodologiei etc), dar în toate cazurile în care cercetarea s-a realizat pe baza unei convenţii sau contract cu instituţii sau organizaţii economice, se impune redactarea şi a unui raport de cercetare. întrucât aceasta are unele particularităţi în comparaţie cu toate celelalte modalităţi de finalizare a unei cercetări, vom prezenta câteva din cerinţele de bază ale radactării lui:

- se elaborează mai întâi o schiţă a raportului. Schiţa este necesară în toate cazurile când se redactează un material. Aceasta permite punerea în ordine logică *2.'* tuturor informaţiilor de care dispunem; formează convingerea că sunt cuprinse toate problemele importante, ne permite să avem imaginea raportului în întregime şi să operăm cu mai muită uşurinţă schimbările care se impun. In cazul raportului de cercetare, elaborarea unei schiţe este obligatorie pentru că, pe baza ei, se desfăşoară o dezbatere cu factorii de decizie, singurii în măsură să aprecieze dacă problemele abordate prezintă interes sau nu; daca există şi alte probleme care ar solicita explicaţii din partea cercetătorilor; dacă raportul va fi centrat pe problemele ce fac subiectul convenţiei etc;
- se procedează la redactarea propriu-zisă a raportului, care trebuie să fie concis. Conciziunea solicită, de regulă, mai mult timp autorilor, dar , dă mai multa forţă raportului şi scurtează timpul de lectură pentru beneficiari. Există, însă, situaţii când se impune folosirea unor date, a unor explicaţii suplimentare, descrierea evoluţiei în timp a unor fenomene care ar lungi dimensiunile raportului. In acest caz, se iolosesc adaosuri sub formă de note de subsol sau anexe. Adaosurile sunt chiar necesare deoarece menţinând calităţile unui raport concis, permit cititorului să recurgă la date elaborate sau materiale'ilustrative (planşe, grafice, tabele etc);
- după ce raportul a fost redactat, se procedează la o analiză critică a acestuia de către autori, cu participarea şi a altor specialişti sau colaboratori. în cadrul acestei dezbateri, autorii trebuie să răspundă

h câteva întrebări, printre care: sunt destul de clare ideile expuse în raport (claritatea ideilor, a propunerilor, sugestiilor, fiind judecată în raport de obiectivele organizării şi conducerii şi nu în raport cu exigenţele aparatului conceptual cu care operează sociologia şi ştiinţele sociale). Concluziile de bază ale raportului, aprecierile critice şi propunerile sunt susţinute de argumente suficiente, plauzibile? In cazul în care există idei sau concluzii care nu au suficientă acoperire în fapte, dar a căror raţionalitate cercetătorul o intuieşte, se recomandă totuşi trecerea acestora în raport sub formă de ipoteze sau sub rezerva recoltării de noi informaţii, ori a unei analize secundare. O astfel de procedură conduce la sporirea încrederii beneficiarului în competenţa şi seriozitatea cercetătorului.

O altă problemă care trebuie să stea în atenţia autorilor sau colaboratorilor acestora se referă la măsura în care propunerile făcute se încadrează în sfera de competenţă a beneficiarului şi în limita cadrului legislativ care reglementează funcţionarea organismului social analizat. Există situaţii când o propunere sau alta pot să prezinte interes deosebit dacă sunt analizate prin prisma raporturilor logice dintre fapte, dar pentru care în unitatea respectivă să nu se fi creat toate condiţiile pentru materializarea acestei propuneri sau să se fi consumat împrejurările în care ar fi avut sens propunerea respectivă. Se recomandă renunţarea la astfel de formulări în favoarea prestigiului cercetăm ştiinţifice şi creştem utilităţii acesteia.

Cunoaşterea în detaliu a tuturore etapelor pe care le presupune cercetarea sociologică constituie doar punctul de plecare în organizarea şi desfăşurarea acesteia. Realizarea fiecărui demers metodologic menţionat presupune, însă, implicarea totală şi responsabilă a cercetătorului, iniţiativa şi activitatea creatoare, utilizarea experienţei acumulate în alte cercetări, folosirea unor metode rezultate din cercetări similare desfăşurate de alţi autori etc. Intre etapele prezentate există o legătură indisolubilă, iar acrul cunoaşterii se realizează ca rezultat a activităţii desfăşurate de cercetător pe întreg parcursul activităţii sale.

Capitolul 8

ANCHETA SOCIOLOGICĂ ȘI SONDAJUL DE OPINIE PUBLICĂ

în cercetarea sociologică concretă, ancheta este cea mai cunoscută și cea mai răspândită metodă. Spre deosebire de alte metode preluate din științele naturii - cum sunt, de pildă, observația, experimentul etc. - și adaptate posibilităților de investigație în domeniile proprii diferitelor științe sociale, ancheta apare și se dezvoltă în legătură strânsă cu evoluția științelor sociale și umane.

specificul anchetei sociologice Valoarea și limitele sale. *fnâj*

ANCHETA. rștf una dintre rplp pai complexe metode de investigație sociologică, ațiU dr* i.-^mpW⁹ n n r uneori este identificată, în mod nepermis, cu cercetarea sociologir* '"^y (^ se vedea și cap.6). Complexitatea ei este dată de ansamblul instrumentelor (chestionare, ghiduri de interviu, planuri"de anchetă) ."ăltehnicilor (de codificare, scalare, analiză, prelucrare etc.) pe care le folosește și de faptul că adeseori utilizează, în mod complementar, alte metode șPrehnici cie cercetare (observația, analiza documentară etc).

Deși face parte dintre metodele mai vechi folosite în cercetarea socială, importanta anchetei a crescut considerabil abia din deceniile 3-4 ale secolu-

lui nostru, în strânsă legătură cu introducerea tehnicilor de analiză cantitativă în ştiinţele sociale. Apariţia maşinilor de calcul, a grocedeelor de prelucrare si analiză statistică şrpertecţionarea tehnicikjFde eşantionare probabilistică a^_ transformat ancheta dintr-o metodă tradiţională puţin folosită într-o mejpdă modernă, situată pe primul loc în cercetarea sociologică.

Extensiunea largă a anchetelor sociologice în investigaţia socială trebuie explicată şi în legătură cu rolul opiniei publice în reglarea vieţii sociale. Ancheta constituie una dintre modalităţile de cunoaştere ştiinţifică a opiniilor, atitudinilor, aspiraţiilor şi, totodată, un mijloc de influenţare. Se poate spune fără a greşi ră sondajele de. opinie fac parte dinjjractica vieţii societăţii moderne. Populaţia este consultată prin intermediul_sondajelor asupra uliei game foarte largi de probleme economice şi sociale - activitatea comercială, sâfîsfatliik in lilport cu mass-media,~u5Ifzarea timpului liber, atitudinile electorale etc. Du£a uniTăutori. un indicator al nivelului de civilizaţie al unei ţări l-ar constitui şi gradul de familiarizare al cetăţenilor săi cu chestionarele <ie anchetă. Este semnificativă în acest sens aprecierea autorului francez J. ANTOINE, care afirma că "ancheta prin sondaj a intrat adânc în deprinderile societăţii noastre moderne. Ea interesează nu doar câteva categorii socioprofeionale, ciŞn general "omul modern" al secolului al XX-lea".

Obiectul anchetelor sociologice 1

Specificitatea şi complexitatea andietei sociologice sunt determinate în acelaşi timp de obiectul său d£ cercetareiro%rte larg-. în care **intraJaT^piniile. atitudinile, comportamentele^*!?) aspiraţii,, trebuinţr, motivaţii** care stau la baza acţiunilor, conduitelor, **atitudinilor^c^cunostinţe, mărtunî-aie-**oamenilor despre fapte, fenomene, evenimente adeseoritrecute sau inaccesibile cercetătorulm;<gpcaracteristici **demografice** - structuri familiale, structuri de vârstă, structuri socioprofesionale **etc.fig) cafacteristiciale mediului social si ale modului de viaţăjd** oamenilor - ocupaţii, venituri, condiţii de locuit, servicii sociale şi, în general, factorii social-economici care influenţează viaţa şi activitatea lor. Primele trei categorii de fapte sociale constituie prin excelenţă obiect al anchetelor sociologice, asupra lor neexistând documentaţii cu caracter statistic. Asupra ultimelor două categorii de

fapte sociale informaţiile statistice existente (recensăminte, anuare etc.) sunt adeseori prea generale şi nu satisfac cerinţele unei cercetări ştiinţifice.

în mod precumpănitor prin anchetă se studiază opiniile oamenilor (ideile, părerile, atitudinile şi motivaţiile lor), motiv pentru care adeseori i se mai spune şi anchetă de opinie. Ancheta este şi rămâne o metodă de bază a sociologiei, subordonând o gamă largă de fapte, fenomene sociale, care pot fi investigate cu ajutorul ei. "Nu există - spune IOAN DRÂGAN- latura sau domeniu al vieţii sociale în raport cu care oamenii să nu-şi formuleze păreri şi nu există atitudini sau conduite - de la cele economice până la cele etice, politice, religioase - în care factorul opinie să nu intervină ca element activ"(1968,p.l89).

Deşi în ansamblul mijloacelor de investigaţie sociologică ancheta este clasificată printre metodele de^j^me, datele obţinute cu ajutorul ei pot servi unor ţeluri multiple. A'strel^rinanchetă se obţin informaţii cu privire la fenomenele studiate; ea ajută la descrierea, clasificarea şi tipologizarea faptelor sociale, permite verificarea unor ipoteze, şi oferă date care permit explicaţii cauzale, teoretice. Studiile bazate pe anchete pot oferi concluzii, constatări care să permită elaborarea unor programe de măsuri de perfecţionare a activităţii sociale într-un domeniu sau altul.

Ca şi experimentul, ancheta este o metodă activă de cercetare. Aplicarea ei înseamnă implicit "acţiune socială", proces de influenţare, instruire, educare a subiecţilor investigaţi. "*

Caracterul activ al anchetei constă *in* aceea că, prin conţinutul întrebaţilor sale, ea atrage atenţia subiecţilor investigaţi asupra problemelor supuse cercetării. Cu acest prilej, fapte necunoscute sau puţin cunoscute po^ deveni mai deplin cunoscute: importanta acordată lor în cadrul anchetei poate fi revelatoare asupra faptelor ca atare pentru cei anchetaţi.JPpinii, id^ei, păreri latente,, difuze în conştiinţa subiecţilor, pot deveni, ca urmare a ' anchetei, clare, conştiente, manjfeste. întrebările care se pun într-o anchetă reclamă răspunsuri care implică totodată opinii, atitudini, judecăţi de valoare cu privire la fapte, fenomene economice, sociale, politice etc. In acest sens, orice anchetă repreziittă nu numai investigaţie, cunoaştere ştiinţifică ci, in acelaşi timp, şi "acţiune socială", proces de influenţare de instruire a celui investigaţi şi de valorizare a propriilor lor idei, opinii.

Valoarea anchetei sociologice ronstă în fapti]] că permite culegerea unei mari varietăți de informații într-un timp relativ scurt și face posibilă prelucrarea acestora cu ajutorul calculatorului. Pe de altă parte, este de reținut, ca un avantaj, aria mare de aplicabilitate pe populații numeroase*, reprezentative din punct de vedere statistic. Chestionarele standardizate pot f?-aplica te folosind colaboratori locali în calitate de operatori de ancheta, gupa o instruire prealabilă. Prin aceasta se~reduc și costurile materiale ale cercetării care, de regula, sunt destul de mari.

Aceste calități ale anchetei au determinat sociologi de renume mondial, ca RENE KUN1G, sa o denumească "calea regala" a investigației sociologice, iar șeful școlii poloneze de sociologie)AJN SZCZEPANSKl să considere ancheta cu instrumente standardizate drept "un tip de cercetare sociologică

Sunt de menționat și o sene de limite ale anchetei sociologice, de care trebuie să se țină seama în pregătirea și realizarea ei. în două situații se reduce eficacitatea acestei metode: existența unor distorsiuni (erori) cauzate de mai mulți faeton și introducerea unei rigidități în relația anchetator-anchetat prin aplicarea de chestionare formalizate.

factorii de distorsiuneyntr-o anchetă sunt multipli. Adeseorlsubiecf : sursa unei game largi de elemente distorsîonante inerente Tecuvitâții sale. Sentimentele, resentimentele și prejudecățile subiectului cu privire la obiectul anchetei, orizontul sau cultural-științitic și capacitatea de apreciere obiectivă a faptelor, gradul său de implicare și tendința de a rrîotiva propriile sale acțiuni în legătura cu aceste fapte, erorile de memorie direct proporționale cu timpul scurs de la petrecerea "5venimentelor cercetate etc. - toate acestea pot influența răspunsurile si pot modifica, mai mult sau mai puțin, adevărul despre faptele studiate.

" AJu tactOH de distorsiune în ancheta sociologică mai pot fi eșantiona- ffragTeșîtaAcare poate determina greșeli de gxtjia.ftojLare, generalizare a "3atelor de la eșantion la populația totalâțifflstrumentele de ancfTetfl greșit ekboraie (chestionare, ghiduri de interviu cu întrebări vagi, ambigue, care sugerează răspunsurile etc.)j^pperaTorîr^e^încrîeta superficiali, prea puțin răbdători pot constitui adeseori surse de erori prin influențarea răspunsului subiectului anchetat.

Desigur că, toate aceste surse de erori pot fi prevenite sau reduse la minimum dacă ancheta este temeinic pregătită şi dacă informajiile colectate sunt„confruntate cu date obţinute prin intermediul altor metode de cercetare.

Se consemna mai sus că ancheta cu chestionare formalizate introduce o anumita ripiditate îp rebri^ dintre anchetator si subiectul anchetat. Tendinta de formalizare excesivă a chestionarelor prin construirea de răspua^uri pTttUdiflCatt! la întrebările rormulate este impusa de cerinţa prelucrării rapide a informaţiilor cu ajutorul L'tllculiilUafelof. Anchetele de dimensiuni mari, realizate pfi tiyiililiuai'lf de mai multe sute sau mii de subiecţi, se proiectează în vederea prelucrării electronice a datelor. Cea mai mare parte a întrebărilor conţin variante de răspunsuri precodificaţe, şi oricât de bine ar fi intuite reacţiile posibile ale populaţiei supuse investigaţiei, intervine inevitabil o anumită limitare şi încorsetare a răspunsurilor, se pierd nuanţe, elemente noi, care nu puteau să tacă parte din sistemul conceptual-ipotetic 'ai cercetătorului care a elaborat chestit^rul. într-o astfel de cercetare relaţia dintre metodă, tehnică, pe de o parte, şi obiectul cercetării, pe de altă parte, se inversează. Injoc ca tehnica, instrumentul să se adapteze cât mai bine obiectului cercetat- pentru a-l cunoaşte cât mai exact, mai profund şi mai nuanţat, obiectul cercetăm (populaţia cnestionataj este obligat să se adapteze, şi deci să se limiteze prin răspunsurile sale, la proiecţia teoretico^potetică-a cerceTăTOi ului asupia fapteloi iiiv'esagate. R alte cuvinte, subiecţii anchetaţi urmează să răspundă la întrebările puse nu aşa cum ştiu ei şi cred de cuviinţă, ci prin alegerea unor eventuale răspunsuri care se potrivesc, mai mult sau mai puţin, cu părerile lor. O astfel de cercetare este utilă atunci când interesează doar măsura în care populaţia investigată se structurează în raport c>j anumite variabile (vârsta, sex, studii, mediu social, categorie socioprofesională etc.) în sistemele tipologice de răspunsuri proiectate de cercetător cu ajutorul chestionarului. Sporul de cunoştinţe realizat se limitează la surprinderea comportamentului statistic al populaţiei investigate în raport cu sistemul nostru de ipoteze concretizate sub forma întrebărilor. In acest caz scapă cercetătorului ceea ce este mai important într-o investigaţie ştunţitică! ele[1] trie[1] nte noi, inedite, marea bogăţie şi diversitate de aspecte (nuanţe, păreri, explicaţii, motivaţii) pe care le-ar putea oferi realitatea sScială in toată complexitatea şi dinamica sa. Instrumentele formalizate exercită aceeaşi constrângere şi asupra operatorului de anchetă, îi limitează

posibilităţile de aprofundare a unor aspecte relevante, împiedică angajarea sa"p"e piste noi, pe care le deschide cercetarea de teren. Sarcina lui se"reZnrnă la a consemna, sub torma de cifre-coduri, informaţia corespunzătoare cu cea din cuprinsul chestionarului. Anchetatorul devine creator şi personaLîn cadrul cercetării abia atunci când depăşeşte cadrul strict formalizat al instrumentelor de investigaţie.

Pentru a preveni toate aceste erori este nevoie de tehnici si instrumente de investigaţie care să ofere maxima libertate de adaptare a cercetătorului la faptele studiate. Sistemul de ipoteze care stă la baza unor astfel de cercetări nu-şi propune să avanseze şi reacţiile posibile ale celor investigaţi. Astfel de tehnici şi instrumente de cercetare trebuie să permită surprinderea elementelor inedite, imprevizibile, adesea irepetabile, singulare, dar tipice pentru explicarea ştiinţifică a fenomenelor sociale.

Definirea anchetei sociologice

Formularea unei definiţii cuprinzătoare pentru ancheta sociologică este^ o^^arcina destul de dificilii. Aceasta datorită taptului ca însăşi noţiunea 3lT "anchetă sociologică" (anchetă socială, anchetă psihosocială) are semnificaţii adeseori diferite, ffnii autori acordă anchetei o semnificaţie atât de largă, încât o identifică cu cercetarea sociologică sau îi subordonează alte metode de cercetare.

Chiar şi atunci când nu i se subordonează alte metode de cercetare, semnificaţia anchetei rămâne foarte largă, corespunzător ariei foarte întinse de probleme care sunt studiate cu ajutorul ei. C. A. MOSER arată că o definiţie dată "anchetei sociale" ar fi atât de generala încât i-ar anula scopul," deoarece însuşi termenul şi metodele legate de ea se aplică într-o varietate foarte largă de cercetări, începând cu analizele clasice asupra sărăciei, de acum cincizeci de ani, până la sondajele asupra opiniei publice efectuate de Institutul Gallup, anchetele pentru planificarea oraşelor, cercetarea pieţei, activitatea observaţiei sociale (Mass Observation), precum şi nenumăratele_ investigaţii organizate de institutele de cercetare. El precizează totuşi că, "atunci când este vorba de conţinutul concret al anchetelor, toate se ocupă de caracteristicile demografice, cu mediul social, cu activităţile, opiniile sau

atitudinile unui anumit grup de oameni".(C. A. Moser, 1967). CLAUDE . JAVEAU precizează că "ancheta are drept ŞffiP ′ăutarea de informaţii referitoare la un grup social dat (un stat, un grup etnic, o regiune^ Q__ciasă rategorif*deljilarsiă ere.). Aceste informaţii trebuie să poată fi pŢ îp ^derea analizei lor, sub_fo^ma_unor rezultate cuantificabile". (C. Javeau, 1970, p. 1). " ^ "' ~ "" ~ ~~ ~ ~ __ ' '

Intr^un sens mai--'fesb:âns, ancheta-jreprezintă culegere metodică de informaţii asufrfa opi|ffl^r_atituclitiflbr i'tfflYJgy^fTa'iiinpându-sa la rezultate cuantificabile cu primire la gp^ipO'rtame^jalegrupunlpr umane/a gusturilor, trebuinţelor, moti^aţiiig^acestora, la maniera loroea munci,(de a trăi, de a s&jdiştra. ROGER PINTO şi MADELEINE GRAWITZ (1967, p.497) spun că în sens restrâns, ancheta prin însăşi semnificaţia sa etimologică, comportă căutare de informaţii orale. "... la originea sa, ancheta conservă un element oral: "întrebarea" care îi este proprie şi în sens ştiinţific ea implică efortul pentru cuantificarea informaţiilor culese" (Pinto, R. şi Grawitz, Madeleine, 1967, p.497.

Realizând o sinteză a diferitelor elemente cuprinse în definiţiile şi caracterizările Hip lit»rflt'ïfl *A*ᵖ ᵍp"Hilitnt^ ^pv-atr dffjrii ancheta drept o metodă de interogare, informare asupra faptelor sociale (opinii, atitudini, motivaţii, aspiraţii, caracteristici personale, ale mediului socfâl etc.) ia nivelul' grupurilor umane, mai mici sau mai mari, de analiză cuantificabilă a datelor în ^ᵐrjgig]--J'l^s^ⁱierii şi fKplifăni_l"r Punctul de plecare al anchetei îl cpnstituieJnţT£băhlc^e-..caie_jiJe pune cercetătorul cu privire la fapte, fp snnale asupra cărora, de regulă, nu există informaţii statistice sau alte surse de date documentare sau de observaţie. Aşa cum precizează C. A. MOSER, "dacă cineva doreşte să afle ce gândeşte o persoană despre pedeapsa cu moartea sau ce ştie despre convertibilitatea monetară, cât de des a mers la cinema în ultima săptămână, sau de ce citeşte cutare ziar, cum şi-a cheltuit salariul pe ultima lună, când s-a căsătorit sau dacă are intenţia de a-i vota la viitoarele alegeri pe laburiş ti sau pe conservatori, atunci trebvde . să întrebe persoana însăşi şi trebuie să ne bazam pe ceea ce spune ea. Se ştie foarte bine că ea poate să dea răspunsuri deformate, poate să nu fi înţeles întrebările, sau dacă este vorba despre lucruri din trecut, se poate ca memoria s-o insele, dar alta cale nu există; una dintre cele mai dificile sarcini ale anchetatorului este de a încerca să descopere astfel de erori" (C. A. Moser, 1967, p.254)

Raportul dintre sondaj, anchetă şi cercetarea sociologică

Adeseori, în rândul nespecialiştilor, cercetarea sociologică în general este identificată cujancheta .sociologicăTjar uriiTî^lu^jincrieta -ţa aplicarea de chestionare.._ Aşa se face ca, în viziunea-unora, investigaţia sociologi&ă este pur şi simplu redusă la aplicarea chestionarelor, înseamnă nici mai mult nici mai puţin decât mânuirea de chestionare, colectarea de informaţii. cu ajutorul acestora şi prelucrarea lor. Trebuie să menţionăm că, cel puţin, distincţia dintre ancheta sociologică şi cercetarea sociologică nu este făcută cu claritate adeseori nici de către unii specialişti în lucrările lor. Chiar daca diferitele metode sau tehnici de cercetare sunt analizate corect din punct de vedere al caracteristicilor şi posibilităţilor lor de cunoaştere, ele apar uneori subsumate anchetei, lasându-se impresia că aceasta din urmă le-ar îngloba, identificându-se cu cercetarea sociologică. Deşi problema aceasta nu este suficient de clară în literatura de specialitate - şi deci este susceptibilă de discuţii, puncte de vedere diferite - noi nu împărtăşim ideea unei identităţi dintre anchetă şi cercetarea sociologică. în dorinţa clarificării acestor probleme ne propunejŢi p recixare a. pe scurt, a conţinutului noţiunilor, de "s~ondaj de opinie", "jţncheta sociologică" şi "£erceţarg sociologică". O încercare de clarificare a raportului dintre ele găsim şi la SEPTIMIU CHELCEA care afirma pe buna dreptate că "într-ufi anume sens, termenii de *cercetarea sociologică concretă* şi *investigaţia sociologică de teren* subsumează termenii de *anchetă* şi *sondaj,* constituind faţă de aceştia genul proxim, diferenţa specifică fiind dată de ponderea metodelor interogative caracteristice anchetejpr şi sondajelor" (S. Chelcea, 1975, p.30).

de opi.fîîie"esyg'o formă specifică a anchetei sociologice. El este/i .eşantionării, a mografice ale populaţiei studiate'MIOAN DRAGAN precizează că "anchbţa de opinie reprezintă varianta cea mai răspândită a cercetărilor sociologice, mai precis spus, a anchetei prin sondaj, aceasta fiind cu deosebire adecvată determinării distribuţiei cantitative a opiniilor între diferitele categorii de populaţie din cuprinsul unui vast ansamblu social". Alţi autori apreciază că "sondajul de

opinie colectează, pornind de la un eşantion reprezentativ, informaţii standardizate, deci comparabile, numeroase şi generalizabile".

Se poate vorbi de o larga răspândire a sondajelor de opinie în societatea modernă, ele consQtuind o modalitate de cunoaştere rapidă, eficientă şi la scară reprezentativă, din punct de vedere statistic, pentru diferite colectivităţi umane, a opiniilor cu privire la cele mai variate probleme (economice, politice, administrative şi sociai-culturale). Aşa cum subliniază J. ANTOINE (1969, p.ll) "anchetele pnn sonda] sunt din ce în ce mai utilizate ca mijloace de informare în serviciul conducerii treburilor publice, a previziunii naţionale şi planificării, în fine, în cercetarea ştiinţifică, mai ales în ştiinţele umane". Sondajul ca forma specifică de anchetă se circumscrie sferei acesteia din urmă, constituie o modalitate de realizare a anchetei. In calitate de formă a anchetei, sondajul prezintă o seamă de trăsături distinctive.

SoQdjjuljjşte uni fel de anchetă **pură şi rapidă; în cadrul său se aplică doar instrumente de anchetă (chestionare, ghiduri de interviu), fapt care permite colectarea rapidă de informaţii dintre cele mai variate.**

Sondajul se opreşte la date de **ordin subiectiv** (opinii, aspiraţii, motivaţii etc.) fără_sâ-şjj3ropunâ confruntarea acestora cu faptele, fenomenele obiective car£.le_jdetermina şi eventualele corecţii care se impun ca urmare a acestei confruntări.

Vizând cu precădere studiul opiniilor, fără corectarea lor prin informaţii colectatexu-alte tehnici şi. metode, la nivelul sondajului se **tolerează erori** inevitabile de recoltare, prelucreare a informaţiilor şl, mai ales a celor care ţin de subiectivitatea populaţiei investigate.

(Ancheta sociologir.ă,' reprezintă o metoda XP'I}J>lg;JLÎ^{n}_ carg_aC£entul poate să cadă pe studiul opiniilor, atitudinilor, motivaţiilor, aspiraţiilor - într-un cuvânt asupra subiectivitaţîTumane - dar nu se opreşte doar la ele. Coeficientul de eroare este depăşit prin confruntarea opiniilor cu faptele pe care le reflectă. In ac_esis£opjlinnl[uţffîz‖e^
de informare asupra fenomenelor^cgrceiale^Confruntarea opiniilor recoltate cu instrumentele de anchetă, cu alte surse de informare, permite introducerea unor corecţii menite să ofere o imagine ştiinţifică asupra faptelor sociale investigate. Astfel, dacă în^ondaj'opjnj^e subiecţilor constituie principala sursa (sau chiar unica)
studiate în fmchetâ> opiniile constituie în acelaşi timp şi obiect df *cercetare*.

supus analizei ştiinţifice riguroase. Metodele, în mod curen^folosite complementar anchetei, sunt observaţia şi analiza documentara. Pin acestea se validează adeseori datele anchetei şi se introduc corecţiile necesare. în aceasta" semnificaţie mai largă, ancheta ca metoda complexă, care foloseşte tehnici complementare în investigaţia de teren, este identificată adeseori cu cercetarea sociologică însăşi. După cum vom vedea în continuare, aceasta identificare este greşită chiar daca se are în vedere ancheta în semnificaţia sa largă, cu metode, tehnici subsumate complementar. Aşa după cum numeroşi cercetători consideră sondajul de opinie drept un "tip de anchetă", la rândul ei ancheta poate fi considerată mai mult decât o metodă şi anume un tip de cercetare sociologică (bazat în mod precumpănitor pe anchetă) dar nu cercetarea sau investigaţia sociologică însăşi. In acest caz: a) ancheta este metoda de baza a cercetării; b) alte metode, tehnici utilizate (observaţia, analiza documentară, tehnici experimentale etc.) au rolul de a întregi şi verifica datele anchetei; c) ele nu acoperă (deloc sau doar parţial) o arie tematică de sine stătătoare în cadrul cercetării; d) cercetarea bazată pe anchetă are mai mult un caracter descriptiv, cu finalitate practic-aplicativă şi urmăreşte intr-o mai mica măsura dezvoltarea'«teorehcă.

\fcercetarea sociologica (investigaţia sociologică) are o sfe_ra_de cuprindere maHargajIecifancHeta. Ea subsurneăza~totaiitatea metodelor, tehnicilor, procedeelor utilizate pentru studiul fenomenelor sociale ca şi ansamblul normelor, principiilor şi regulilor de ordin teoretico-epistemologic în aplicarea metodelor. In cercetarea sociologică se pot aplica metode, tehnici dintre cele mai variat'eTprintre care ancheta poatesă fie prezentă sau poaje să lipsească. O cercetare sociologică se poate baza pe un întreg ansamblu *de metode sau se poate rezuma cu precădere la una din metodelesale de bazsL^^— *

în istoria investigaţiilor sociologice şi psihosociologice finalizate în lucrări derezonanţâ~Tiiuudulă există suficiente-exernpleln care metoda 3e~ bază a fost alta decât an£h£ţ^L£Lî*2Ji[1]îL'îLanaliza documentară, statistică, dEservaţia parncipatiyj^analiza documentelor personale (scrisori) etc. Cercetarea sociologică presupune utilizarea unui număr mare 3e metode care nu pot fi în totalitate subordonate anchetei (ex. diferite tipuri de experiment, analiza statistică, documentară şi de conţinut, observaţia'şi diferitele sale tipuri, studiul de caz, tehnicile sociometrice etc). O investigaţie în care rolul

hotărâtor revine experimentului, observației sau analizei statistice nu poate fi'identificată cu jmcheta sociologică. Cercetarea jșociQiQgicâ are țeluri mai-largi decât ancheta. în cadrul ei se pot urmări atât scopuri practic-aplicative, cât și (în cadrul unor cercetări fundamentale) dezvoltarea teoretică, dezvăluirea raporturilor cauzale, elaborarea de tipologii, precizări conceptuale etc. Dacă cercetările pot fi aplicative sau fundamentale (cu finalitate practică sau teoretică), anchetele sunt mai ales descriptive cu finalitate aplicativă.

Tipurile anchetei sociologice

Clasificarea anchetelor sociologice se face după mai multe criterii, în funcție de forma sau conținutul lor, după natura problemelor studiate, scopul cercetării sau după istoria dezvoltării lor etc.

„ în funcție de țelurile urmărite și modul de desfășurare a anchetei distingem:

Anchetele intensive realizate pe populații restrânse (o întreprindere, o secție, un sat, an cartier etc Qcu scopul de a aprofunda o tema specială sau chigr-crternatică complexă. Număruj relativ mic de subiecți este supus unei investigații profunde si nuanțate (cu instrumente, tehnici variate) oferindu-se în final o cunoaștere complexă și de adâncime a acestora.

Anchetele extensive-asnpra nnnr populații numeroase, eșantioane mari valabile la scara unui mare oraș, județ, regiune sau a întregii țări. Axate pe teme speciale, ele jșurrjrind caracteristici de ordin general, valabile la scară zonală sau națională.

Anchetele calitative syjit ipțensivp și pun accent pe studiul însușirilor, caracteristicilor definitorii ale faptelor sociale supuse investigației. Realizate pe indivizi, luați separat, din grupuri sau comunități cu caracter restrâns^ele permit studiul '"al'tatiy fo profunzime al acestora. Acest tip de anchetă se realizează în mod eficient cu instrumente puțin formalizate și oferă date puțin cuantificabile, în schimb permite surprinderea nuanțată și complexă a faptelor studiate. Datorită populației restrânse supuse anchetei, este puțin reprezentativă din punct de vedere statistic.

Anchetele cantitative cu instrumente formalizate și rezultate cuantificabile se realizează p e p opulații mari, reprezentative din punct de vedere statistic.

Numărul mare de chestionare precodificate, aplicate pe eşantioane mari se prelucrează relativ uşor cu ajutorul maşinilor de calcul. Se aplică frecvent în studiul opiniilor, atitudinilor comerciale, culturale, electorale etc.

Anchetele colective se aplică pe grurjuri de. oameni în vederea colectării *mfnrmvţipiju'cpsirr* şi mi pp jn£Jjvi?niiati__ş<^Tarat \n as tfel de anchete nu interesează structurarea opiniilor, atitudinilor pe categorii de indivizi în raport cu anumite variabile (sex, vârsta, studii etc), ci cunoaşterea tipurilor de comportamente (atitudini, opinii) la nivelul ansamblului populaţiei investigate.

Anchetele individuale presupun aplicarea individuală a instrumentelor de investigaţie în vederea corelării informaţiilor culese cu o seamă de indicatori socio-demografici (vârsta, sex, studii, profesie etc). In cadrul lor interesează opiniile distincte ale diferiţilor subiecţi supuşi investigaţiei.

Anchetele jjirecte presupun colectarea de informaţii referitoare la subiecţii mvestigatijjjpjniilr ' "r '~" *priyirŢhhjrtr* fenomene în care sunt implicaţi nemijlocit, participa la ele, sunt inerente vieţii şi activităţii lor.

Anchetele indirecte se realizează, de obicei, asupra unor teme legate prea intim de viaţa şi activitatea populaţiei investigate, situaţie în care sunt anchetaţi fie subiecţi cunoscători ai faptelor studiate, dar neimplicaţi în desfăşurarea lor, fiese_cerj|2r£ci£n, informaţii asupra comp^mrnenţeloraltor persoane decât gie_celor_an£iiej:ate, chiar dacă cei investigaţi sunt implicaţi în faptele studiate. Ancheta indirectă se mai aplică pentru colectarea de informaţii asupra unor fapte, fenomene inaccesibile investigaţiei directe din diferite motive (evenimente trecute, comportamente discrete etc).

După conţinutul problemelor investigate, anchetele se mai pot clasifica după cum urmează.

Anchetele socîo-econnrpice de interesjiaţional. Cu ajutorul lor sejjoţ surprinde periodic o seamă de aspecte legate de evoluţia nivelului de trai, a calităţii vieţii în rândul diferitelor grupuri socioprofesionale. pe eşantioane reprezentative la scară naţională.

Anchetele asupra dezvoltării aonalc^rurale şj urbane. Prin intermediul lor sunt studiate diferite aspecte ale sistematizării şi modernizării localităţilor rurale şi urfene, factorii, econorojri sj^-sociali de amplasare^ obiectivelor industriale, de construcţie, modernizare şi extindere a oraşelor.

4L2£Î1£ÎS1?—de_o_pinie publica asupra celor maj fliferit-p p r r ^ ; economice^politice, sociale, culturale. Cunoaşterea curentelor de opinie în ev7Mutiâ~şTdinamica lor trebuie sâ~stea la baza măsurilor şi programelor de dezvoltare econotnico-socială. Ele pot fundamenta acţiunile sociale de educare şi antrenare a maselor la înfăptuirea diferitelor obiective ce urmează să fie realizate pe plan local sau zonal.

Anchetele comerciale sunt consacrate studiilor de marketing, de investigare şi prospectare a pieţei, în vederea optimizării comerţului şi influenţării producţiei de bunuri destinate consumului public. în astrel de anchete interesează opiniile diferitelor categorii sociale de cumpărători despre calitatea, prezentarea, preţul produselor, evoluţia gusturilor, cerinţele populaţiei etc.

Anchetele asupra mijloacelor de comunicare în masă presupun studierea satisfacşiilor-insatisfacţiilor şi cerinţelor publicului fâţâ" de cEF-eritele~componente ale mass-media, în special faţă de programele emisiuri2or"3~e radio şi '1 V, cu privire la calitatea şi tirajul cărţilor beletristice, • studiul opiniilor cu privire la filme, spectacole teatrale etc. Ele constituie o importanta sursa de informare menite să duca la perfecţionarea continuă atât a conţinutului acestora cât şi a modalităţilor de transmitere, pentru a satisface într-o măsură tot mai mare cerinţele publicului.

O clasificare a anchetelor în ordinea apariţiei şi dezvojţânijor istorice ne oferă C.A.MOSER (1967, p.37). El le împarte in: a) anchete clasice asupra paupertăţii maselor muncitoare; b) anchetele de planificare regională; c) anchete'sojaaic_guveraarnentale; d) anchetele de prosj3ec_taje__a pigtei; e) anchetele asupra emisiunilor radio şi TV; f) sondajele de opinie publică; g) alte anchete (recensământul populaţiei, viaţa urbană, rurală, bugete de familie, probleme de educaţie, sănătate, mobilitate sociala, relaţii industriale, delincventa juvenilă, timp liber etc.).^

Irfliteratura"He specialitate, într-o formă sau alta, sunt menţionate toate tipurile de anchetă descrise mai sus. Facem, însă, precizarea că tipologizarea respectivă este relativă; în cele mai multe cazuri distincţia dintre diferite tipuri se face doar pentru a sublinia accentul care trebuie pus într-o situaţie dată pe aspectele caracteristice fiecărui tip în parte - aşa, de exemplu, într-o anchetă de tip intensiv pot să predomine întrebări directe sau indirecte, ancheta poate viza cu precădere analiza cantitativă sau cea calitativă etc.

Capitolul 9

CHESTIONARUL SOCIOLOGIC

A N D I F E R E N T dacă este vorba de un sondaj de opinie publică, de o anchetă sociologică sau de o investigaţie mai largă, chestionarul se dovedeşte a fi una din tehnicile cele mai frecvent utilizate în ştiinţele socioumane. TH. CAPLOW* fi 970, p. l"[7]), analizând principalele surse de date din articolele publicate în "'Revue Francaise de Sociologie" (1965-1967) şi în "The American Sooological Review" (1966-1967), sublinia frecvenţa utilizării chesrionarui'j; si in ten miilor în cercetarea ştiinţifică a vieţii sociale. In sociologia românească predomină anchetele pe bază de chestionar. Un studiu pe zece ani "'Yurorul soci;iT' 19^2-1982) asupra revistei de sociologie relevă că jumătate din cercetările realizate, ale căror rezultate fuseseră publicate, se bazau pe aplicare:» chestionarelor (Constantinescu, 1985, p. 268).

Fără a dispune de analize riguroase, cum este cea datorată sociologului CORNE], CONSTANTINESCU (1985), chiar o privire sumară asupra producţiei sociologice de până la 1989 şi, mai ales, după această dată, ne îndreptăţeşte să afirmăm că, în sociologia românească, de la relansarea ei în 1965 şi până in prezent, chestionarul a reprezentat principala tehnică de investigare. Datele sunt cât se poate de concludente şi o analiză mai amănunţită, distingând între chestionare cu întrebări deschise şi închise, a arătat că cel mai des utilizate sunt chestionarele cu întrebări închise (precodificate). PAUL AJLBOU (1968, p. 17) crede că, în forma lor actuală, chestionarele se situează în punctul de convergenţă a trei tipuri de intervenţii.

Exigenţele administrative care au dus la multiplicarea documentelor şi formularisticii. Chestionarele de tip "oficial", concepute ca instrumente de

colecţionare a informaţiilor, s-au înmulţit considerabil. Foarte adesea, primul contact cu instituţiile de stat se realizează pe baza unui chestionar, înscrierea la un concurs de admitere în învăţământ, angajarea într-un loc de muncă, la notariat, la circa financiară etc. impun completarea unor chestionare sau realizarea unor interviuri. Informaţiile astfel obţinute, în afara interesului pentru administraţie, prezintă valoare documentară şi pentru cercetătorul vieţii sociale.

Necesităţile cercetării sociale au impus perfecţionarea recoltării răspunsurilor prin chestionar. Chiar dacă, iniţial, această tehnică a fost utilizată de către etnografi, rafinarea tehnică a chestionarului reprezintă rodul colaborării dintre sociologi şi psihologi. La noi, tradiţia chestionarelor etnografice urcă până la B. P. HAŞDEU, care, în 1878, lansează un chestionar cu 400 de întrebări referitoare la obiceiurile juridice ale poporului, la viaţa socială din trecut, casă etc, iar în 1886 redactează un al doilea chestionar vizând probleme lingvistice şi mitologice (206 întrebări). Remarcând valoarea lor de pionierat, LUMINIŢA IACOB (1995, p. 26) identifică în aceste chestionare întrebări actuale şi azi pentru problematica etnopsihologică, despre relaţiile comunitare ("Care este părerea sătenilor despre orăşeni?'), privitoare la atitudinea faţă de străini sau minoritari ("Ce se înţelege pe acolo sub cuvântul străin?"; "Cum sunt priviţi de către popor armenii? Cum sunt priviţi evreii?/şi cum ţiganii?"), referitoare la sistemul rol-statusurilor sociale ("Care dintre săteni sunt priviţi ca mai de frunte în sat? Ce fel de însuşiri trebuie să aibă pentru a fi priviţi astfel? Şi prin ce se arată cinstea sau ascultarea ce le dau ceilalţi?"), precum şi la orientările axiologice ("Care vini şi greşeli se socotesc ca cele mai grele după părerea poporului?"; "Ce părere are poporul despre beţie? Şi ce părere despre umblarea fără căpătâi?"). Răspunsurile la aceste chestionare, difuzate cu ajutorul revizorilor şcolari şi al protopopilor, au fost utilizate de B. P. HAŞDEU în lucrările "Obiceiele juridice ale Poporului Român" (1878) şi "Etymologicum Magnum Romaniae" (1886). în 1895, N. DENSUŞIANU expediază intelectualităţii satelor un chestionar cu privire la tradiţiile istorice din ţinuturile locuite de români. La fel procedează ALEXANDRU ODOBESCU. în 1898, SPIRU HARET numeşte o comisie sub preşedinţia lui G. TOCILESCU pentru elaborarea unui chestionar folcloristic. Chestionarul a fost publicat întâia oară în anul 1898. Este revăzut în 1904, iar în 1930 se republică de către C. RÂDULESCU - CODIN.

Probabil că prima anchetă bazată pe chestionare publicate în presa scrisă, ia noi, este cea din 1900, când în nr. 12 din "Noua Revistă Română" se cer răspunsuri ia următoarele întrebări: 1) Care operă literară, după părerea DVS., exprimă cel mai bine firea şi aspiraţiile neamului românesc? 2) Care e trăsătura dominantă în tirea Românului? 3) Care sunt calităţile şi defectele care deosebesc naţionalitatea română de celelalte naţionalităţi? 4) Care fapt istoric a scos până acum mai bine la iveală calităţile sau defectele neamului românesc? Iniţiatorii anchetei (G. Coşbuc, A. Demetrescu, O. Densuşianu si C. Rădulescu-Motru) au imaginat întrebări care, într-o redactare mai tehnică, ar putea figura şi în prezent în anchetele privind identitatea naţională a românilor • lacob, 1995, p. 78).

ROMl'LL'S VUIA, în cadrul "Muzeului etnografic" din Cluj, întocmeşte două chestionare privind obiceiurile de Crăciun (1926) şi de Anul Nou '192"*). Acesta din urmă va cunoaşte, în 1933, o a doua ediţie. "Muzeul limbei române" din Cluj a difuzat corespondenţilor din ţară o sene de chestionare, între care merită a fi reţinut cel din 1928 referitor la casă, întocmit de R. VUIA, ŞT. POP şi ŞT. ROŞCA. Directorul muzeului, SEX'HI, PUŞCARIU, arată în preambulul celui de-al Vl-lea chestionar (Stupânrui, 1933), menit să servească la alcătuirea "Atlasului lingvistic": "Mai mare decar frumuseţea locurilor şi decât bogăţia lanurilor de greu şi a comonior ascunse în subsol este frumuseţea şi bogăţia sufletului românesc, a limbii în care el se oglindeşte" (1933, p. 3). Şi în continuare academicianul aprecia că experienţa primelor cinci chestionare a fost "din cele mai îmbucurătoare". Pentru motivare s-a recurs la premierea membrilor noştri corespondenţi ia muncă", instituindu-se premii în bani, cărţi sau reducerea cu 50° o la toate publicaţiile muzeului. Sunt de reţinut şi "Indicaţiile pentru răspunsurile la chestionar", precum şi "Foaia personală" cuprinzând întrebări de clasificare şi de date factuale referitoare la comunitatea sătească, la zona etnografică şi geografică, la dotările sociale etc.

în anul universitar 1943/44, la Iaşi, ION CHELCEA, în cadrul Muzeu-' lui Etnografic al Moldovei, lansează două chestionare privitoare la obiceiurile de primăvară şi la obiceiurile de iarnă. Scopul era acela de întemeiere a unei arhive de folclor pe lângă muzeul amintit.

Pe plan mondial, dintre chestionarele de cercetare mai vechi se citează cele lansate de către J. LETOURNEANU (1882), J. W. POWELL (1898),

R. F. KINDL (1903), A. G. KELLER (1903), R. STEINMETZ şi J. THURNWALD (1906). Mai recent, aproape că nu există sociolog care să nu fi lansat propriul său formular de cercetare. Această libertate de creaţie a dus la existenta unei multitudini de tipuri de formulare. Amploarea luată de cercetarea sociologică de teren va impune, în viitor, standardizarea tipurilor de formulare. Ingeniozitatea cercetătorului se va releva, în continuare, mai puţin prin elementele de grafică si punere în pagină a chestionarului si mai mult prin alegerea "item"-ilor.

Cerinţele practicii medicale şi psihologice fac recurs la diferitele tehnici individuale de interogare. Unii cercetători consideră că cel care, în 1903, a iniţiat în psihologie tehnica chestionarului a fost ALPRED B1NET (1857-1911). E-Ste hazardat insă să se lege această tehnică de un singur nume. in aceeaşi perioadă THEODULR RIBOT (1839-1916), care a instituţionaiiza: psihologia in i-ranţa (Parot, 1995, p. 113), publica în primul număr din "journai de Psychologie normale et pathologique" (1904) un studiu intitulat **Sur la valeur** des **questionnaires en psychologie.** De asemenea, ps; hologul american R. S. WOODWORTH (1869-1962) elabora, in 1917, pentru centrele militare de recrutare, chestionarul destinat depistării relor inapţi pentru armată,

în fiecare dintre *cele* trei direcţii convergente s-au realizat perfecţionări ale tehnici: chestionarului, fapt care a dus la intensa lui aplicare pentru culegerea întorr"satul')î. Cercuri tof rnai largi ale populaţiei s-au familiarizat cu acest tip de instrument de cercetare, fn unele ţări, fiecare al zecelea locuitor a fost cuprins ce) puţin o dată într-un eşantion. Chestionarul ronsntuie astaz. "una din metodele de bază în investigarea fenomenelor sociale" (Lazarsfeid, 1968, p. 134). Folosirea, curentă a chestionarului in investigaţiile sociologice a avut ca urmare, în prunul rând, lărgirea paletei temelor de cercetare. în tarile în care sondajele şi anchetele sunt frecvente, Dopulatia consideră firească otice Întrebare. Contactul anchetator-anchetat se realizează rapid şi fără rezerve. Acolo unde nu exis!ă o tradiţie consolidată în ceea re priveşte chestionarea iii scopuri ştiinţifice, problema contactului eu subiecţii este areoaie. Se cere mult tact pentru a explic:'! faptul Cî • •"^ransuî înregistrai are doar o valoare statistică. Multe probleme nici *\;v* : ;• *n* :. ab-'trdatt rară -iscul distorsionăru înforrmţiilo*".

Pe de aJră parte, familiarizarea populaţiei cu aplicarea diferitelor tipuri de chestionare a dus la diminuarea prestigiului ştiinţific al acestor instrumente de cercetare; s-au transformat în "jocuri de societate". La aceasta se

adaugă si faptul că, sub titluri pretenţioase: chestionar, test etc, diferitele reviste publică diverse formulare privitoare la comportamentul indivizilor. Această practică a dobândit dimensiuni îngrijorătoare mai ales după evenimentele din decembrie' 89. Se vulgarizează un procedeu preţios de strângere a informaţiilor. Replica trebuie să vizeze descurajarea publicării oricărui chestionar de cercetare care nu are girul unei instituţii specializate. Paralel, se impune folosirea matematicilor moderne în structura chestionarelor, folosirea teoriei informaţiei, dar şi respectarea riguroasă a recomandărilor "clasice" referitoare la utilizarea chestionarului în investigarea fenomenelor psihosociale.

Ce este un chestionar de cercetare ştiinţifică?

Definirea chestionarului ca instrument şi tehnică de cercetare în ştiinţele socioumane nu este deloc o operaţie simplă. Nici terminologia ou este unanim acceptată: "chestionar", "formular", "test", "inventar^Ţ"jicala", "JŞrobjf' etc. Diferenţele sunt greu sesizabile. Multj jpej»dologi ocolesc această problema. Sgjnulţumesc să indice doar modul de construire şi de aplicare a chestionarului. în ceea ce ne priveşte, în acest capitol ne vom mărgini să definim doar "chestionarele de cercetare", abstracţie făcând de celelalte tipuri de chestionare: "inventar de personalitate", "scale de măsurare a atitudinilor", "teste". Maijnţâ^ne^qmLrcfmJlarnodul în care au înţeles alţi specialişti (sociologi, psihologi, psihosociolqgi, antropologi, demografi, etnologi, folcloriştTş.a.m.d/) specificul chestionarului în investigarea socioumană. Psihologul francez P._PICHQX. scria în "Le Testes mentaux" (1954, p. 65): "Chestionarele sunCte_ste|compuse dintr-un număr mai mare sau mai mic de întrebări prezentate în scris subiecţilor si se referă la opinrUe, preTenhţHeTieritimentele, interesele şi comportamentele lor în p. *iS)*. Aşa cum remarca şi PAUL ALBOU, definiţia nu corespunde deplin exigenţelor logicii formale, iar enumerarea temelor posibil de abordat prin chestionar are serioase limite. De celejmai multe ori, autorii de manuale universitare şi tratate de metode şi tehnici, chiar şi cei care au abordat monografic chestionarul, propun definiţii sumare, fără specificarea tuturor notelor definitorii. Vom da doar

două exemple din multitudinea celor care ne sunt accesibile. ROGER MUCCHIELLI, fost profesor de psihologie lytjaenalțateaxleT^țeja^și^tiințe umane dttjNisa, cunoscut mai ales prin seria de publicații aie seminarului de formare permanentă în științele umane, spunea despre chestionar că "nu poate fi considerat decât pUista de întrebări" (1968, p. 8). EARL BABBIE, înțr-triucraFe^alTargă circulație universitară, preciza că prin chestionar se înțelege " o metodă de colectare a datelor prin (l) întrebările puse persoanelor sau (2) prin întrebarea acestora dacă sunt de acord sau în dezacord cu enunțurile care reprezintă diferite puncte de vedere " (1992, p. 163). In ceea ce ne privește, am crezut că este_utik*să propunem jxjiefiniu_e_a_ chestionarului de cercetare care să surprindă integral specificul acestei tehnici de in_v£sngaTe~^ihe1cTSt"T97b, pT 140). Am reluat definiția și în "DicționarufeTT^ăoI->gir". coordonat de C. ZAMFIR și L. VLASCEANU J1993, p 95).

Așadar, ci^esuonarui de cercetare reprezintă o tehnică și, corespunzător, un instrument de investigare constând dintt-un_ansarnbiu de întrebări scrise și, eventual, imagini grafice, ordonate logic și psihologic, care, prin administrarea de către operatorii de anchetă sau prin autoadministrare, determină din partea persoanelor anchetate răspunsuri ce urmează a__fijnregistrate în -scris. Tleflhîtia noastră relevă, în pnmuTrand, fapruTcă avem de-a face cu'o succesiune de întrebări sau_irnagini ('desene, fotografii) fixațejn scris, grafic. l}arînteiesul termenului de chestionar se lărgește. Nu este vorba numai de întrebări. Ca stimuii pot servi și imaginile; mai mult, există posibilitatea combinării stimuliior verbali cu cei graticiTîntrebări și fotografii sau desene. Iifclarul chestionarului, întrebările, desenele au funcție de indicaton. Combinarea și succesiunea stimuliior trebuie să fie logica, dar și psihologică. Foarte frecvent - așa cum remarca BERNARD S. PHILLH?S (1971, p. 90) - pentruordoțiaxea logică a întrebănloxje ia drept criteriu timpul: subiectul este pus în situația de a răspunde mai întâi despre trecut, apoi despre prezent și, in fine, la urmă despre viitor. Un alt criteriu de ordonare estgjtcela dat de gradul de abstractizare: mai întâi se va răspunde la întrebările concrete și abia apoi la c*ele mai abstracte. In funcție de temă, de universul anchetei, va prevala ordinea logică sau cea psihologică. O anchetă în rândul persoanelor adulte cu înalt grad de cultură accentuează elementele raționale ale ordonării stimuliior, în timp ce investigarea adolescenților, de exemplu, trebuie să rezolve în primul rând problemele psihologice ale structurării chestionarului. Oricum, stimulii - întrebări sau imagini - urmează o succesiune riguroasă. "Ploaia de întrebări" nu acoperă problematica cercetării,

oricât de abundentă ar fi ea. Se impune o selecţie a stimulilor în raport cu ipotezele cercetării. Ciclul investigării fenomenelor sociale prin intermediul, chestionarului este dat de următoarea succesiune (vezi Fig. 1), preluată după

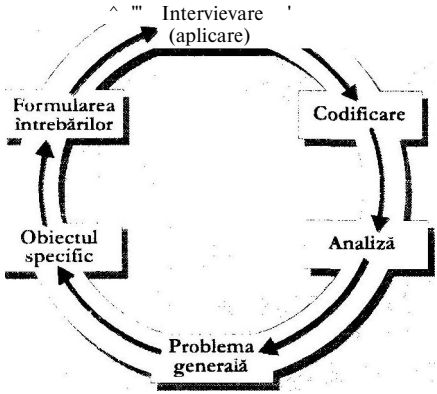

Figura n.r. 1 *Cicku* anchetelor sociologice (Kahn şi Cannel, 196[7])

R. L. KA; i\ ţ,i CH, r. CANTNTJJ. (1967, p. 103). In afara testări; ipotezelor, chestionarul nu are nici o valoare in stabilirea cauzalităţii sociale. Chiar si cele mai banale întrebări sunt formulate în con formitate cu ipotezele anterior stabii.iv[l] Întrebarea "De unde cumpăraţi pâine?" conţine ipotez-i ca nu toata populaţia anchetata cumpăra pâine de la aceeaşi brutărie şi exclude supoziţia că cei cuprinşi in eşantion îşi fac pâine acasă. Explicit sau implicit, ni: ;r.\isr-a chestionar care să nu pornească de la ipoteze mai mult sau mai pu;;:i ciur conturate.

Se- poate spune, de acord cu ERHARD STEPHAN (1961), că în alcătuirea chestionarului, mai puţin întrebările "De ce?", se reflectă poziţia teoretică şi ideologică, reprezentările, atitudinile şi-opiniile autorului. Pornind de la această afirmaţie, sprijinindu-ne şi pe datele de cercetare, considerăm, pentru o populaţie cu nivel ridicat de şcolarizare, ca fiind foarte f.ructuo;>:: tehnici autochestjonăni (C Mamali, 1972, p. 93). întrebările sau imaginile cuprinse in chestionai au funcţia _de „stunuli—cfeclanşaton de compOTTâmgntgy'efB'âle sau nonvjrbjţle. Comportamentul verbal - răspunsurile Ia întrebări şi exprimările verbale determinatede stimuli - variază de la individ la individ. Asugmacestui comportament influenţează o multifudine^de factori: personalitatea celui anchetat, situaţia-cadru dejksfaşurare

a anchetei, personalitatea celui ce realizează bricheta, temq investigației, structura chestionarului, timp_ul cândareloc ancheta (vezi Fig. 2).

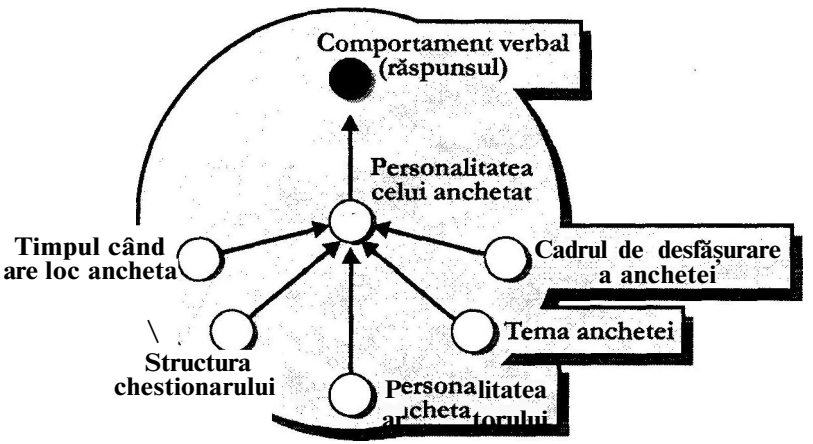

Figura nr. 2 Factorii care influențează răspunsurile la un chestionar fStroschein, 1965)

Răspunsurile, în cazul autoadministrăm chestionarului trimis prin poștă sau al tehnicii chestionarului-extemporal, sunt înregistrate de către subiect. Dozarea spațiului corespunzător fiecărui răspuns ridică probleme de economie a "punerii în pagină", dar și de libertate de răspuns. In cazul administrării chestionarului de către operatorii de anchetă, comportamentul verbal ca și ceTnonverbal al subiecților este înregistrat de către persoane calihcate. Există, în ambele cazuri, atât avantaje, cât și dezavantaje. Autoadministrarea prezintă riscul neînțelegerii întrebărilor și imposibilitatea obținerii unor informații suplimentare, dar sporește gradul de siguranță al elaborării răspunsului: IyrefflMiaLcaTSspunsurilor de către operatori de anchetă sur-P£UKle_si_cornpcirtalnentul nonverbal, nu liumai pe cel verbal, și ecogornjșpștp tjrnpul. In.plus7autoadministrarea se recomandă numai de la un aqumk nivel de cultură și de_vârștă_îr;

Clasificarea chestionarelor \~*c/,<. :uti>~M fi

Clasificarea chestionarelor poate fi mai mult decât o problemă didactică. Precizia terminologică înlesneşte descrierea cercetării şi califică investigaţia realizată. Un chestionar de opinie "omnibus" cu întrebări deschise, expediat prin poştă, reprezintă cu totul altceva decât acelaşi chestionar de opinie cenrrat pe o singură temă, cu întrebări închise, expediat tot prin poştă. In primul caz. şansele de colecţionare a răspunsurilor sunt mult mai scăzute. Dintru începu? se poare spune că un astfel de proiect este sortit eşecului. \"u consideram c:i. pentru a combate \-ulgarizarea tehnicii chestionarului, trebuie s'ş urui/.în; un Limba] criptic. N'i se pare însă imperios necesara rigoarea ştiinţifici in descrierea şi clasificarea tuturor instrumentelor sociologice, Astfel, chestionarele pot fi clasificate după: conţinutul, torma şi modul de aplicare

Pr.mui cnrfm: <ie clasincare a chestionarelor, durjgxunţinutul informat!-îior adunate, •.-/ea/A calitatea informaţiilor. Din acest punct de vedere, se **_iiistniii J**(>uî iiniir: de mestionare

de- date l'actuale,,de ap adruaiistrativ, rerentoare fapte obiective, susceptibile de a fi ohs^vgijâlaitecj: şi verificate şi de alte persoane. A«tfe! de chestionare, lansate în scopuri administrative, nu sunt tot; ic.v. in-;. îo.irr-- laborios concepute. Orice "formular tip"[7] reprezintă, în fond, un cht-sr'onar. dar "h^-niularelc tip" din aoiTunistratie corespund preT~ punn unor nect^.'f'it: :n:i' ;n depărta te: de centralizare a datelor, de prelucrare secun *i?.r.* . .. - Nicăieri sociologul nu poate interveni cu mai mult succes decar aci. An.uî"a imprimatelor porneşte de la înregistrarea consumului luna[r] ;• a vicicun'or zilnice. Se încearcă a se stabiK utilitatea imprimatului: cărui scop rfisp under fn funcţie de aceasta, el trebuie denumit. Pe cât posibil, t.lgnvxmirea *ţy*[r]'^"\\?,[r]<-*Jor* [v]a ^ iap[irl+3t]'ă,_dxlI_ilM;V'"*[nt] de lămuriroare"In legătură cu scopul urmărit. Fste bine SH se evuc denumirea forrnuiareior pnn ir^inalc sau prin qi-revien greş? descifrabile. Formatul imprimatelor - s'ijn-:! • • •'.'. . • - '< • • 'icce*:!-!' să corespundă criteriilor de funcţionalitate. La lei şi cu!' *>d"'i* : •'" *« '.vx'-'P-'k* îorniiiiarelor de diferite culori măreşte puterea de discriminare, scureşre miopul de căutare a ditentelor tipuri de irrip"nrrîati-. Formularele'de Qp ăcfifiilliKLfauv, m rare excepţii, sunt impnma~fe'"cu hţgru pe hârtie albă. Se pot introduce şilmprirnate negru pe galben - corespunzând

celui mai puternic contrast de culori - sau negru pe verde pal ș.a.m.d. Efectul psihic al culorilor ar putea sparge monotonXatmosf eră" a arhivelor.

Analiza sociologică asupra^heitloflafelof cleTIp administrativ nu vizează numai aspectele formale: se stabilește circuitul sau circuitele în care aceste imprimate intră. In raport cu circuitul, se urmărește a se evidenția: mențiunile inutile, omisiunile, dublurile, corectitudinea precodificărilor. Totdeauna, schimbarea unui imprimat atrage după sine modificări ale altor imprimate din același circuit. De aceea, se va propune nu refacerea unui ?ingur formular, ci reproiectarea unui grup de imprimate (Gerbier și Aimard, 1971, p. 84). Coordonarea formularisticii la nivel central, standardizarea și precodificarea fișelor de înregistrare, dincolo de eficiența administrativă și economică, ar facilita în cel mai autentic sens cercetarea sociologică. O cercetare psihosociologică și demografică în orașul Boldești 'Herseni, 19~0), județul Prahova, ne-a evidențiat numeroasele schimbări survenite de-a lungul anilor în registrele de stare civilă: apariția și dispariția unor rubrici, neuniformitate în modul de înregistrare, ca să nu mai amintim de faptul că precodificarea lipsește cu desăvârșire. Chestionarele de date factuale vizând vârsta, sexul, locul de naștere, starea civilă, domiciliuTT profesiunea^tu^UileTnănonlîrrtătea, reiigia_etc. sunt indî3p"eTr5ăt5ÎIe nu numai sectoo4uij^mmistrau\,(Jaxșj_pemru cercetarea științifică? Anchetele jderimul rând astfel de chestionare.

Este judicios să se afirme că îninvestigarea fenomenelor socioumane nu există chestionar care să nu cuprindă și întrebări factuale. Informația obținută prin astfel de întrebări nu poate fi pusaTla îndoială - cu excepția cazuriioFîrffenţFonate de eroare din partea~ceTuT"ancrietat.^Intr-adevăr, nu avem motive sâ crecTerh ca 6 pers6ănTa3uTtl7psirîic normală, nu știe și nu vrea să-și declare: profesiunea, vârsta, componența familiei, ocupațiile din timpul lib"er etc. Desigur, exactitatea inTolmapeijgoaţeJi„pusă Ja Îndoiala*" Intervine aici din purT'^reacția de prestigiu". Persoanele de sex feminin par a fr mai puțin dispuse sâ-și declare cu exactitate Vârstă, mai ales în prezența unor operatori de anchetă tineri. In cercetările noastre, realizate cu concursul studenților Secției de sociologie a Universității București, inTorrrîăția cu privire la varsta~ceior anchetați nu era obținută printr-o întreEire~de tipul . Operatorurae~anchetă estima vârsta celor anchetați și apoi, micșorând-o cu 4 - 6 ani, declara: "D-voastră aveți pTobabil pânTTrPfO de

ani". Firesc, persoana anchetată, măgulită, declara, de multe ori, cu exactitate: "Am împEnifdeja 43" sauJ"P~este o lună împlinesc 46 de ani".

Tormularea întrebărilor lasă o mare marjă de libertate operatorului; în aceste cazuri ea nu joacă un rol prea însemnat. Principalul este ca cel anchetat să fi înţeles sensul întrebării, iar operatorul, sensul răspunsului. In investigarea fenomenelor sociale se întâlnesc puţine cazuri de lansare a chestionarelor exclusiv de date factuale. De cele mai multe ori, chestionarele ele cercetare reprezintă o împletire de întrebări de opime~şîlîe~date factuale. întrebările de date factuale pot ti grupate in: intreblETcle "cunoştinţe" şi întrebări de 'clasificare" sau de "îHentificire[TT]^Tvarsta, sex, stare cîvîlă, situaţie jjcolăra sau profesionala etc.JrFn^|^ma~~care se' ridica este aceea a locului amplasăm acestor întrebări în economia chestionarului. întrebările de "cunoştinţe", vizarTH sta"EîIirea niveiuTuîTftTCunoaştere (cunoştinţe despre natura şi societate), vor ti diseminate printre întrebările de opinie, pentru a nu crea celui care răspunde impresia că este supus unui "test de inteligenţă", fapt care ar putea genera o stare de disconfort psihic, reacţia de apărare .1 eu-ku. Considerăm că întrebările de '^identificare" trebuie intro[1]' ause ia sfârşitul chestionarului, răspunsurile nemaiputând fi astfel modificate de reacţia~a[r]e~^securitate[5T]"a celui anchefat.~Tn aceasta situaţie se va explica persoanelor"ahchetate: "Kşa cum v-am spus de la început, nu ne interesează să aflăm cum vă cheamă. Pentru a putea însă să "grupăm răspunsurile după vârsta, profesiunea etc. celor cu care am stat de vorbă, vă rugăm să ne mai răspundeţi şi ia urrnjy^Q_ar^Ie_mtrebări".~.....

Cu excepţia ancKetelor realizate prm tehnica eşantionării pe cote, majoritatea cercetătorilor optează pentru plasarea întrebărilor de clasificare la sfârşitul chestionarului. Explicaţiile ce se dau înaintea introducerii acestor întrebări variază, In anchetele sociale guvernamentale din Anglia se precizează: "Atunci când se analizează rezultatele anchetei, niciodată nu menţionăm numele persoanelor chestionate, dar am vrea să le putem clasifica după unele criterii: vârstă, sex, ocupaţie etc." sau "Din cauză că obişnuinţele, nevoile ş; opiniile oamenilor variază uneori după vârstă, ocupaţie, condiţii generale de viată, am don să ştim câteva fapte de acest fel despre persoanele cu care vorbim". La, sondajele Gallup se dau următoarele explicaţii: "îmi permiteţi acum să vă întreb asupra câtorva amănunte, încât să se poată

verifica la birou eşantionul persoanelor pe care le-am chestionat" (Moser, IW, p. *STT).* '•' • --.....- — - " " "

Oncare ar fi formularea explicaţiei, ea trebuie să convingă populaţia anchetată că datele de "identificare" (sau de "clasificare") interesează numai pentru repartiţia friptelor şi opiniilor în raport cu diferitele categorii socio-profesionale. Sr înţelege că formularea explicaţiei trebuie să fie adecvată nivelului culrural al celor anchetaţi, că ea trebuie să aibă în vedere obişnuinţa ^saujToutatea faptului de a răspunde la o anchetă.

°' V Chestionarele de opinie se referă ia datele de ordin imposibil de f)bjervju_direct._în fond, acest al doilea tip de chestionare nu este numai de < >pinie: ci; ajutorul lor se studiază atitudinile, motivaţia şi interesele, dispoziţiile şi înclinaţiile, cu un cuvânt, tot ceea ce reprezintă psihologia persoanei, trăirile ei subiective. Fără a aborda problema posibilităţii cunoaşterii obiective a fenomenelor subiective, ne mărginim să precizăm necesitatea raportăm subiectivului la datele obiective.

Tn investigarea fenomenelor sociale (economice, demografice, antropologice ş.a.} este greşit să ne limităm la consemnarea opiniilor: interesează in prinv.îî rând faptele, realitatea obiectivă şi abia apoi reflectarea în conştiinţa oamenilor a aceste! realităţi. Dar alte fenomene sociale, precum opinia publică, preferinţele cuiruraie, comportamentul electoral ş.a.rn.d., se centrează tocmai ne subiectivitatea populaţiilor, a indivizilor. Pentru a.cerc??[2] ştimţitic astfel de fenomene sociale, trebuie să ne adresăm cu întrebări de opinie celor pe care-i cuprindem în universul anchetei. Pornind de la înţelegerea opiniei publice ca reprezentând "complexul preferinţelor exprimate de un număr semnihcnnv de persoane referitoare ia o problemă de importanţă generală" 'Hennessy, 1981, p. 4), va irebui să aflăm de la un număr semnificativ 'eşantion) de persoane opţiunile, părerile. Şi cum altfel am putea-o face decât prin întrebări si răspunsuri, prin utilizarea internului sau chestionarului-"'

Pe *Cu-* rJrfi narte. se ştie că intre opiniile declarate şi comportamentul efectiv nu exi«iS totdeauna o relaţie consistentă. De multe orijnţrejnţenjiile declarare ale oamenilor şi realizarea lor nu există decât o foarte slabă legăTură. Inff'un sondaj, cuprinzând 1230 de gospodării din Franţa care nu posedau televizoare, cu privire la intenţia de a cumpăra un astfel de aparat, s-a constatat, într-un interval de patru luni (februarie - iunie 1959), că numai

două gospodării din 12, câte declaraseră că intenţionează în mod cert să cumpere televizor, realizaseră acest lucru, în timp ce 10 gospodării, din cele 1163 in care se înregistrase decizia sigură de a nu lua televizor, cumpăraseră. Interesant este faptul că, din cele 1.213 gospodării în care nu se achiziţionase încă un televizor, numai 1.103 şi-au păstrat, după patru luni, exact hotărârea luată opinia declarată), iar cinci au trecut de la o extremă la alta.

Cu ajutorul chestionarelor de opinie se încearcă cunoaşterea nu numai a opiniilor, dar şi intensitatea acestora. GEORGE GALLUP a stabilit în acest scop n schemă de construire a chestionarelor de opinie în care întrebările închise alternează cu cele deschise.

- Întrebări filtru (închise, cu răspunsuri multiple precodificate sau deschise; pentru stabilirea gradului de cunoaştere de către cel anchetat a problemei puse în discuţie.
- Una sau mai multe întrebări (deschise) privind atitudinea populaţiei ţaţă de respectiva problemă.
- l'n sistem de întrebări (închise, cu răspunsuri multiple precodificate) referitoare la ,:ceeasi problemă.
- « intrebări deschise vizând motivaţia opiniilor exprimate.
- întrebări (închise, cu răspunsuri multiple precodificate) pentru măsurarea intensităţii opiniilor.

In astfel de chestionare, formularea întrebărilor reprezintă o problemă centrală, meat se impune standardizarea. Chiar şi în această situaţie, se poate vorbi tic o "mtutuiimensionahtate' a întrebărilor de opinie. La întrebarea: "Ce părere aveţi despre şeful grupului d-voastră?" se poate avea în vedere fie şeful grupului, ca persoană, fie sulul de conducere realizat de către acesta. Informaţia obţinută cu ajutorul întrebărilor de opinie rămâne incertă.

In nici un caz nu se poate trage vreo concluzie cu privire la opiniile şi atitudinile oamenilor analizându-se răspunsurile la o singură întrebare. Totdeauna trebuie prevăzut un sistem de întrebări care să permită stabilirea poziţiei indivizilor faţă de una sau alta din problemele puse în discuţie. H.CANTRIL a avut inspiraţia să pună unui număr de 40 de persoane care se declaraseră, intr-un sondaj efectuat de Institutul american de opinie publică, favorabile sindicatelor (răspunzând "Da" la întrebarea "Sunteţi favorabil sindicatelor.-'"), o serie de şase întrebări pentru a verifica valoarea declaraţiilor făcute. A constatat că numai 30 din aceştia şi-au menţinut

opinia, însă cu diferite grade de intensitate. Dacă întrebările factuale au în vedere ceea ce ştie populaţia anchetată, prin anchetele de opimeTelirmăreşte a se sta&III ceea ce crede această populaţie. Peter R. Hofstätter dă în acest sens un exemplu foarte sugestiv: "Poziţia stelelor în'mornentuT naşterii influenţează viaţa oamenilor" (Hofstätter, 1949, p. 20). Cu privire la această afirmaţie, există oameni care se declară cu mai multa sau mai puţină siguranţă de acord sau împotrivă (vezi Fig. 3).

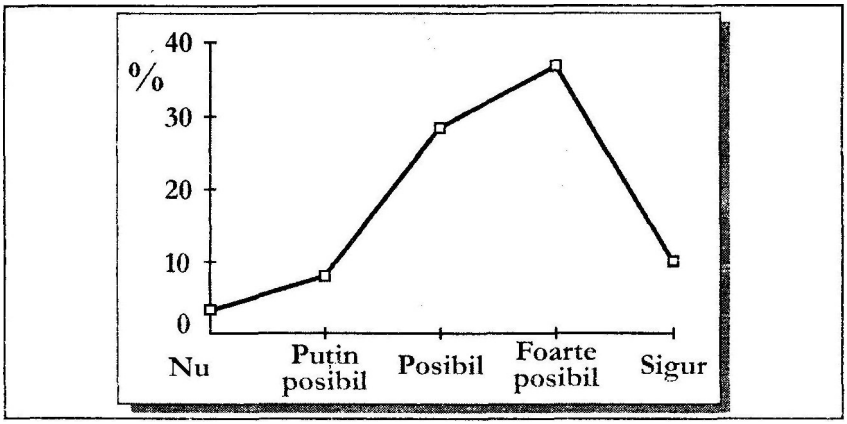

Figura nr. 3 Distribuţia opiniilor privind influenţa poziţiei stelelor asupra vieţii oamenilor (Hofstätter, 1949)

Psihosoaologul anterior citat oferă şi alte exemple la fel de convingătoare: îryl93~, revista americană "'Tidc Magazine" întreba: "Cum consideraţi legea meralic-mefal"? Cu toate că o astfel de lege nu fusese promulgată şi nici nu fusese vreodată discutată în Co'rrgfesurS.'U. A., doar 30% din cei întrebat; s-au declarat "fără opinie" în această problemă, Aproximativ *"IX"* u şi-au exprimat po/it.ia în raport cu această lege care, de fapt, nici nu exista: 4T*Vai:ToTisîderat că este vorba de o măsură luată de un -nigur sfat, 15% că este • > lege valabilă pentru toate statele, 1 ! °o au circumscrisa > şi altor state străine, uu ~ • • :in respins-o (Hofstattef, 1966, p. 164). L. E. HARTLEY, studiind prejudecăţile americanilor faţă de diferite naţiuni, include pe lista din care urmau să fie desemnate cele mai acceptate naţiuni şi un număr de popoare fictive. Astfel, "danirezii" - o invenţie lingvistică desemnând un popor imaginar - au fost plasaţi printre cele clin urmă popoare, totuşi înaintea japonezilor.

In cazul cercetării opiniei, informaţia suferă deviaţii (A. Sauvy, 1964), în sensuEapărării intereselor materiale ale individului sau ale colectivităţii, al justificării şi întăririi pasiunilor comune sau al întăririi coeziunii grupului. S. FIEBERM.W (1956) pune în evidenţă efectul schimbării rolului social asupra opiniilor şi atitudinilor. Studiind opiniile referitoare la politica întreprinderii ale unui grup de 12 maiştri şi 6 delegaţi sindicali înainte şi după asumarea sarcinilor, S. LIEBERMAN constată o identitate înaintea schimbării rolurilor şi o divergenţă a opiniilor, care se amplifică pe măsura creşterii duratei de exercitare a acestei funcţii (vezi Fig. 4). Cu rare excepţii, direcţia

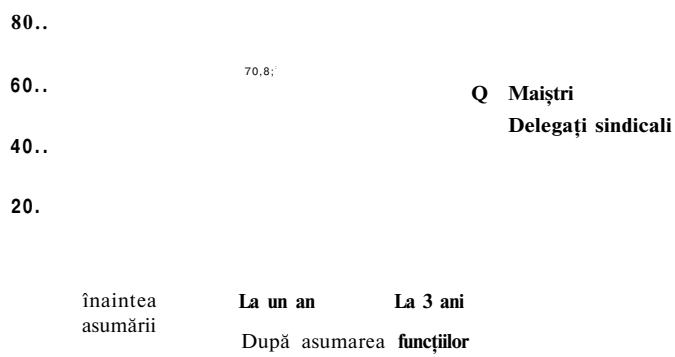

Figura nr. 4 Efectul schimbăm rolurilor asupra opiniilor: procentajul nia;şfz;i<>f si ai delegaţilor sindicali care susţin 'politica întreprinderii" înainte, la un an şi la trei ani de la asumarea respectivelor funcţii

deviaţiei informaţiilor este in acelaşi sens, atât în cazurile apărăm voluntare, cat şi involuntare a opiniilor. Rezultă de aici că este mult mai dificil de realizat un chestionar de opinie decât unul de date factuale. Există - aşa cum remarca sociologul ŞTEFAN NOWAK - o serie de "probleme nevralgice" în investigarea opiniilor: "experienţa arata că, în condiţiile noastre, din problemele nevr;>iiŢ:.v care trezesc neîncrederea şi determină răspunsuri echivoce sau nesigure, cei puţin a unei părţi din persoanele chestionate, fac parte întrebările privind relaţiile lor cu şefii sau cu alţi oameni de care depinde cel chestionat. Din categoria întrebărilor nevralgice fac parte şi întrebările directe despre concepţiile politice ale celor întrebaţi. In domeniile în care

se pare că este vorba de probleme nevralgice, se recomandă o deosebită precauție la determinarea limitelor acestor probleme și la interpretarea răspunsurilor" (Niowak, 1973, p. 130). Uneori este necesară disimularea scopului cercetării, alteori este indicat să se pună aceeași întrebare în forme diferite de mai multe ori și să se analizeze concordanța răspunsurilor. Posibilitatea celor investigați de a ascunde adevărul și de a "explica rațional" comportamentul lor trebuie să rămână în atenția cercetătorului.

BERNARD HF.NNESSY (1981, p. 276)*crede că patru ar fi motivele pentru care oamenii nu spun ce cred:

- Xu știu ce cred cu adevărat, își dau seama că li se cere să spună ceva și atunci, în loc să declare simplu "nu sau", improvizează un răspuns oarecare;
- L mi oameni nu au capacitatea de a exprima cu ușurință ce cred și declară rapid "nu știu";
- Sunt și indivizi care pur și simplu nu doresc să se afle ce cred, dintr-un motiv sau altui (teamă, nesiguranță, neîncredere în sine, timiditate, neîncredere in operatorul de anchetă, conștientizarea discrepanței dintre opinia lor și dezirabilitatea socială etc);
- In fine. unele persoane simt că există o presiune socială pentru ascunderea adevărului si declară neadevăruri, gândind că o "minciună inocentă nu-i un lucru chiar atât de rău, mai ales că rămâne anonimă.

Date fiind toaie acestea, totdeauna trebuie imaginat un sistem de întrebări care să permită concluzii despre direcția, intensitatea, consistența și centralitatea opiniei. Autoanaliza pe care o implică un răspuns la o întrebare de opinie se dovedește a fi foarte dificilă: poți fi în deplin acord cu stilul de conducere al șefului rău, dar să-l dezaprobi ca persoană pentru lipsa lui de sensibilitate artistică. Se cere totuși un singur răspuns: "De acord" sau "împotrivă"'. Si aceasta în orice situație. Probabil că un astfel de "răspuns unic corect" nici nu există i'.Moser, 1967).

Dacă primul criteriu de clasificare a chestionarelor după conținut viza calitatea informației dobândite, cel de-al doilea criteriu se referă la cantitatea informației~-La_a£eiL_sens, se poate vorbi de două tipuri de chestionare.

'- **^Chestionare speciale^cu** o singură temă. In practică, este foarte greu să se distingă chestionarele speciale ne celelalte feluri de chestionare. Un chestionar privind cariera profesională este sau nu un chestionar special? Are o singură temă. lotuși, sunt abordate și alte teme, de exemplu, timpul

liber. Complexitatea fenomenelor sociale impune cercetarea concomitentă a unei multitudini de faeton, fapt pentru care chestionarele speciale se utilizează foarte rar. Fie se aplică mai mult în studierea pieţei sau a comportamentului electoral, situaţii în care importantă este viteza obţinerii şi prelucrări; informaţiei. Astfel de chestionare sunt destinate a pune în evidenţă anumite fenomene, mai puţin pentru a le măsura şi încă şi mai puţin pentru a le explica. Scopul precis al unor astfel de chestionare este acţiunea. Din acest punct de vedere, se dovedesc a fi toarte utile. De asemenea, chestionarele simple '.'axate pe o singură temă) se recomandă in anchetele si sondajele efectuate prin intermediul presei scrise, al ziarelor sau revistelor, câne editor:: îfi'V;irci sa afle părerea publicului despre cotidianul sau săpi.tni.uuiui lor, despre modul de procurare sau despre obişnuinţa "ele" informare a cetăţenilor. De exemplu, în iunie 1984, în "International Herald Tribune" s-a publicat un chestionar privind doar lectura respectivului ziar. . S–.ni întors la redacţie aproximativ 12.000 de chestionare completate. F.diu>ra *de* ;•••: . ;<rr..i :ifla că majoritatea celor care au răspuns la anchetă citesc sau rVisi' >;,<<: -'îînte respectivul cotidian (^6°-o) şi că, in afara celui care cumpără ziarul, obişnuiesc să-1 mai citească: încă o persoană (35%), încă două persoane (18%), încă trei persoane (9%), încă patru sau mai mult de patru persoaiu 'S" •-») în timp re o pătrime din participanţii la anchetă au declara; *c?*> nimern din familie sau dintre colegi sau prieteni nu citeşte ziarul cumpărat ^;. în *::ux* este abonat). Aproximativ 5% cred că îl citesc şi alţii, dar *ni: ;* • *">: .;*• •:•.,.:. I:Ker:ianonaî Herald Tribune, 1 5 octombrie, 1984, p.7). Asnci vii- JI.V Mimare cu o singură temă - evaluarea publicaţiilor - au început să fie tipărite în ziare şi reviste şi în România, mai ales după **decembrie '89.** fapt in sine pozitiv", dar - din păcate - realizat uneori fără profesionalism.

Z-ţ Chestionare "omnibus'^umaknultetejne. Sunt cel mai des întâlnire. Superioritate^ chestionarelor omnîbus nu rezultă, în primul rând, din cantitatea mai mare de informaţii cu privire la fiecare fapt sau fenomen soci ai;:[1] • ur;•„, ci din posibilitatea de a surprinde interacţiunea şi condiţionarea atL •.:„>/.). \-.-/ vctul cantitativ se raportează în cele din urmă tot la aspectul calităţii. Chestionarele omnibus sunt specifice cercetării fundamentale ir: sociologie. F.ie permit aplicarea analizeijsecuiidare^iar din punctul de vedere al costului^ sunt mai ieftine. Odată stabilit un eşantion, pare raţional să se urmărească mai multe teme cu ocazia aplicării unui singur chestionar, decât

să se recalculeze noi eşantioane si să se aplice, după necesităţi, mai multe cHestionare speciale. >

După forma întrebărilor, a stimulilor, se pot distinge: chestionare cu întrebări închise, chestionare cu întrebări deschise şi chestionare cu întrebări atâţlnchise, cât şi deschise.

ţ **Chestionarele cu întrebări închise (sau** precodificate) nu permit decât alegerea răspunsurilor dinainte fixate în chestionare. Crralîul de libertate al subiectului este redus; răspunsul trebuie să se încadreze într-una din categoriile propuse de cercetător. Acest lucru presupune din partea subiectului existenţa unor opinii şi cunoştinţe bine cristalizate, iar din partea cercetătorului o bună cunoaştere a realităţii. Chiar şi în aceste condiţii nu_este totdeauna uşor de răspuns la astfel de întrebări închise: "Sunteţi mulţumit de felul în care îşi desfăşoară activitatea consiliul de administraţie din întreprinderea dv.?" 1) Da, 2) Nu, 3) Nu ştiu; sau : "Care este culoarea dominantă pe care o preferaţi la ţesăturile imprimate?" 1) albastru, 2) roşu, 3) verde, 4) galben, 5; maro, 6) violet, [7]) oranj, 8) alb, 9)"alte culori.

In pnmui caz, cei ce cunosc activitatea conducerii întreprinderii şi au deja o opinie formată pot răspunde fără ezitare: "Da" sau "Nu". Cei ce nu cuTTosc aceasta acru itafu ; tund, de exemplu, recent angajaţi în întreprindere) sau nu vor să răspundă (dintr-un motiv sau altul) pot deciara: "Nu ştiu". Rămâne categoria celor indecişi: sunt de acord cu multe momente clin activitatea consiliului de administraţie, cu altele însA^ira. Răspunsul lor este: "Da, cu excepţia ..." Un astfel de răspuns, însă, nu este prevăzut în chestionar şi atunci subiectul este forţat să aleagă răspunsul: "Da" sau "Nu ştiu". Nici unul din aceste răspunsuri nu reflectă adecvat realitatea. Firesţe, există şi posibilitatea nuanţării răspunsurilor. Se poate oferi spre alegere o scală de răspunsuri: foarte mulţumit; mulţumit; nici mulţumit, nici nemulţumit; nemulţumit, toarte nemulţumit. Cu aceasta, dificultăţile nu au tost înlăturate. Cel care răspunde este pus să decidă între mai multe grade de mulţumire sau de nemulţumire. Delimitările sunt însă foarte greu de făcut: unde stârşeşte - obiectiv - "nemulţumirea" şi începe "foarte nemulţumirea"?! Limitele situaţiilor, în realitate, sunt "flou", în timp ce în chestionar sunt clar conturate. Se ajunge din nou ia o alegere inadecvată a răspunsurilor. In plus, cercetarea de teren a arătat că oamenii au tendinţa de a evita răspunsurile extreme, înclinând să aleagă totdeauna răspunsuri moderate,

daca nu chiar neutre. L'mi cercetători înclină chiar să elimine dintre răspunsuri variantele neutre, recomandând scalele cu valon pereche ale intensităților (în ca/ul nostru/: foarte mulțumit, mulțumit, nemulțumit, foarte nemulțumit. Aceasta este insă o alegere forțată. Chestionarele de opinie abundă în întrebări închise (precodificate), cele mai multe fiind dihotomice. Gl-.ORGl. GALLLP se pronunță hotărît în favoarea răspunsurilor dihotomice: "da^^J'nu", în timp ce alți cercetători optează pentru scalele cu patru posibilități. Cercetările de opinie realizate in mediul industrial la noi au arătat dificultățile aplicării chestionarelor cu alegeri multiple, fapt ce ne face să credem că răspunsurile dihotomice sunt preferabile. Se naște însă o problemă: există întrebări care prevăd - cu adevărat - răspunsuri "dihotomice V \u: 1 ouieauna, in afară de "Da" sau "Nu", subiectul are la alegere si un al treilea răspuns: "Nu știu". Pare, deci, mult mai judicios să se vorbească de întrebări cu răspunsuri "dihotomice" și cu răspunsuri "precoditicate multiplu" (sau cu "răspunsuri în evantai"). Unii specialiști apreciază că întrebările tip "cafeteria" care prevăd mai mult de patru variante de răspuns nroduc rron sistematice. Se recomandă folosirea unui "aide - memi >!n-' ::it-ri -':• •:, iar dac; evantaiul răspunsurilor depășește nouă ități este mai bine ca întrebarea să rămână deschisă. Există posibilitatea ca răspunsurile la chestionarele închise să fie incluse chiar în întrebări. Se ',"'• * • • •vorbește atunci despre\"întrebăn alternative" (dihotomice) sau "selective" v -{precodificate multiplu). Exemplu de întrebare alternativă: "Ieri ați ascultat sau nu ați ascultat radioul.-"; și de întrebare selectivă: "Ascultați radioul foarte des, des, rar, foarte rarr"

Intr-un program de cercetare a opiniei publice (1994 - 1995"), mai multe institute din România (LVIAS, IRSOP, ICCV^CJURS) au utiliza,, ațâț întrebări alternative 'de exemplu: "Credeți că în țara noastră lucrurile merg într-o direcție bună sau că merg într-o direcție greșită?"), câțji întrebări selective ide exemplu: "Aveți o părere foarte bună, pună, nu prea bună sau foarte proastă despre ...?"). Observăm că întrebarea selectivă este defectuos formulată: variantele de răspuns "pro" și "contra" nu sunt simetrice **(Barometrul de opinie publică,** decembrie, 1995, p. 26). Ar fi fost corectă formularea: "Aveți o părere foarte bună, bună, proastă sau foarte proastă despre ...r" Barometrul de opinie publică, marne, 1994, p. 8).

Chestionarele cu răspunsuri "precodihcate multiplu" implică o bună cunoaştere prealabilă a realităţii: în chestionar trebuie să apară precodihcate, pe cât posibil, toate variantele de răspuns. Intre acestea, obligatoriu, la starsit, se adaugă "altele", alte situaţii etc. Această ultimă variantă de răspuns rirobeaza gradul minai de cunoaştere a reali tăi ii de către cercetător. Mai mult, probe,[1]./.[1], msăs' \ .uoarea cercetării. Qacâ, ui legătură cu ţesăturile imprimate, o mare parte dtn •populaţie nu declară că preferă nici albastru! si nici roşul s..!.m.Li., ci indica răspunsul nr. 9: "alte culori", este clar că nici in urma anchete; n-am reuşit sa depihtâm preferinţele publicului. AiegeriJe 'nrecodineate multiplu nuanţează răspunsurile, dar sunt susceptibile de distorsiuni. vie deformări, '>; ^ i:r: .termen psihosociologic american, indicând ck-tor- " N mările sur[1], cn;n: :::; cadr,..:.i anchetelor!. Chestionarele cu răspunsuri precodi- | neate trebuie si .ic>"c!e aceiaşi număr de alternative pentru opiniile "pro'' j. si ' contra' . Ordine:) ck prezentare a alternativelor influenţează si [L]>„, după cum rezultaieie sun! infiueniate de faptul că alternativele "pro" si "contra" au fost ambric explicite, lînr-un sondai efectuat în 194! privind angajarea >. 1 . A. in cei ce-al doilea război mondial, era redată explicit o singură alternativă, cealaltă fiind implicită.

— "Credet; că >. 1 . A. jr trebui să suspende [oate aiutoareie date AngLeir"

1),: l'i \
\ • S[7 i;] o
\au,,:. 3%

Cane m aceiaşi an, într-un alt sondaj, au fost explicit redate ambele aiîernatix e. răspunsurile au suferit modificări:

— "Credeţi că S. *V.* A, ar trebui să suspende toate ajutoarele date Angliei sau să sprijine in continuare Anglia.-'*

Suspendarea aiutoruiui
1--innnuarea ajutorului HV " •>
Neaecis: 4 '".i

De asemenea, lista răspunsurilor precodihcate trebuie sa fie - pe cat •.M'Sinii - exh,Y,i--r,\;i. Această cerinţă impune subiecţilor memorarea unui număr .'".i.iu[1] du CL.\ -nie sau propoziţii, Nu toţi subiecţii au această capacitate şi atunci indica drepi răspuns varianta de răspuns reţinută, de cele mai multe ori cea plasată pe primul loc în listă.

. :irr-i;n experiment pe circa 60(1 de persoane, sa constatat că ordinea de piv/cr rare *a* unor fotografii influenţează recunoaşterea ulterioară a lor. S-.u. prt-zeritar s.is-. r- >n >Lr-.itn, numerotate fn ordinea prezentării de la 1 la 6. Acestea au rost amestecate între alte fotografii. S-a indicat subiecţilor: \ic: a\ *w'i* un ^sr de fotografii. Va rugăm să indicaţi numărul fotografiei pe care uv. ueia ar. mai \ azut-o" 'vezi Tabelul 1).

Recunoaşterea fotografiei |

Foni nr.

î' ' u \, ( )rdmea directa de prezentare
. :; „ \ = 585
. **14",'. 'îl- 98''„**. . . . . .

. . . S 4 " ly
< . . . 23 "o

Tabelul nr. 1 ŀ••• •cenratui recunoaşterii fotografiilor prezentare in

N acot cvţx-rmient realizat de FRTTZ-REINHARD STROSCHEIN f 1965,, pr> ;;x;:/;; raptul ca primele şi ultimele elemente se reţin mai frecvent decât celelalte. \ce>t nif.ru rănwr.c vaîabn chiar în cazul prezentăm m ordine in\ersă 'vezi

Recunoaşterea fotografiei i

Foto nr.

. . *2~* " o B) Ordinea inversă de prezentare
. . 6 °-o N = 593
i . . 12% 'RJ=101 % _
. . . . . *.12 "b (în* cadrul experimentului, unu subiecţi
j f) ",0 : nu au dat nici un răspuns, in timp ce
^g«B " alţii au dat mai multe)

Tabelul nr. 2 Procentajul recunoaşterii fotografiilor prezentate :n ordine inversă

Datele de cercetare conhrmă taptui că odmea de prezentare spre alegere 1 răspunsurilor influenţează rezultatele. Redăm, după acelaşi autor, un xfirspiu foarte concludent: A) "Credeţi că preţurile în următoarele 12 luni

vor creşte, vor rămâne aceleaşi sau vor scădea?" B) "Credeţi că preţurile în următoarele 12 luni vor scădea, vor rămâne aceleaşi sau vor creşte?" (vezi Tabelul 3i.

Răspunsuri	Forma A		Forma B	J
Vor creste	60",.	:	S"7 C	
\Y,r rămâne aedea-,;	29%	"	35%	
Vor scfiucK	2 %	i	1 %	)
~~\^u-:: ~.	.9%		''%"	";;
IVHA:: \-O•;•'•	100 %		100 " ,	

Tabelai nr, 3 Distribuţia opiniilor la aceeaşi întrebare în funajt tic ordinea variantelor ele răspuns (Stroschem, i 965}

Parai *t')s.i*\. *i<:v* :ici-:isr>i inHuentă se menţim-si in cazul întrebărilor prh mJ

trec:!tu.. ;v: ;v •::••:. r î-ii! ne retrritî! i ! \ nror: . \ i .um a :• '-t in linulitv.' 1 .. ilin;• :•>•: ." . '--=. :• ••! r:in3as aceleaşi sau-au'"("ä?uf?" B)'> ,*:i:n a tosi in iiitimci!- ii :u.nr preturii'.' au scăzut, au rămas aceleaşi sau au crescut;'" ve.'i i *i'.sv.iv* ''

Răspunsuri	Forma A	Foniia B

nr. 4

1) e '•i'•,'ll'i'..'i:*.•;. .!•!•;;;. ;>'''c•zi-a!:i:n' .– •:• •• 'i > ' / i. i Ük:;'•;.''' " ' i :;••;• "•.•'< . '' ;':\. s :""••. •.•.-.:::;•'••'• ! n < i r d i i *i c* ';'•••'. ••«%"–• – r • : : Ì V .-.ui-i.'..'•,;i ' .-'••;•. l'.XT'L;'.'L' ,.(•;;': •...! ^ iv; v ,ivtv,i \r, ih;i'V>. i u n i i ; '.'D prii'tf.'â'.;, '.•– ,.•;.. ;,.j.ii;*-- :;•• ; •"? -. "u.:i.••..."•,^ > ;»r D iiiferifr 'Vi?,; i ,Ihei ui o, in prmuii ca/, s-au uburn:! ,'.T:: •»,. :.i'-p : •*:. . ,':;>).H'i:;, r.î :i:T"<p *cc* lil a.i cioilca caz cuc .^.î' raspini-suri/persoana. D;ieic:il.a este statistic Seniruticativâ.

Experimental, psihologii au demonstrat că primele şi ultimele elemente ale unei scrii de cuvinte sau cifre se reţin uşor. De ce? Pentru că ture aceste

Răspunsuri	Ordinea prezentă:	
	directă	**inversată**
Automobil	**12 %**	12%
Televizor	**13 %**	**12 %**
Cafea	**9 %**	**7 %**
Alimente	9 %r,	9 %
	13 %	11 "o
R:ni:	8 '*',)	9",,
Pan: r;	< 3 '	
Mp;	4 ",,	**4** ° ,:
Xi-.il, .:•.•.• ,',- ,•-.• f	S "...	1 1 '\
ar-, >:•>•,-•:••	3;S	4%
':i;.r	**8** " '<-.	**9%**
tvs.: \- •>•:•	!i)0 ; ,; 1363)	100 "o(1235,

abeln! nr. **5** 1 Jisrrih.iția răspunsurilor, în funcție de inversarea ordinii ci >••' •'; ;iiare a \arianreior (ie răspuns i Stroschein, 1965)

• ;... .. ..;;;;• ; ") C \SȚ! • î .*1* *S* ' I V sunt mai nutin

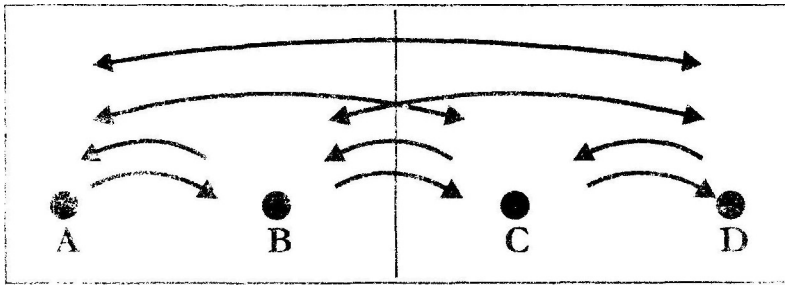

i¯ iij'ir;i ui :c ••: :ati',j,c ". • . ". % • '< • " ne (le e k i n e

• ' - • -- : •;•••:• • •,;...:.";>':.;ri utilii 'i e v o r u r a iiTii;; - i e c ^ T u r . ' i i j j u r r

.A[11].':" ..: - :. ";. • ve ;j tre'i le^ărus i riunic. in timp ce intre H si !.', în aiara IVC'Î " . •:,.,- • ;u pari';.: iegămn'.nanie i'entru a preintanipina .1;- îorsmnîic iegate -;• :>:•-; : •••inî matenaiuiii;, lista răspunsurilor se poate rec,:; iu[r-c ordiOv schii:ii)ata ;sau de/ordinc). in unele din cercetările noastre a;n procedat în acest mod, fără să avem însă certitudinea unor răspunsuri deplin adecvate realității. Pentru a mări gradul de adecvare, se întrebuințează

isa-:iu:v::ta check-list *a* soaie de hârtie pe care sunt scrise citeţ variantele ..c răspuns ciate *cehii* anchetat. Persoanele anchetate urmăresc pe listă variantele de răspuns, *în* timp ce operatorul de anchetă dă citire tuturor ',ispufjsiinii,r. t 4 timp. procedeul nu este deloc economicos şi poate fi jpneat oour !,i • • :M >ptn,ine eu un nivel ridicat de instrucţie şcolară.

in cadru; •.•'p.eMionan.-ior, întrebările închise (sau precodificare) pre/intă careva ,u'.!u;.i;;-

- ruchiri ,;/J ."snauza statistică a răspunsurilor:
- .-nri?!ii:'« lîU-niuria cm;; anchetat;
- permit aplicarea unor chestionare cu mulţi "tremi";
- -ervesc ca "filtru ' pentru întrebările următoare;
- sporesc .tiu >rumatul si securitatea celui anchetat;
- înlesnesc angajarea m răspunsul la chestionar a persoanelor.

inc- >!i\e:uentui îîiaţor ai unor astfel de întrebări se ieaga de sugestibditatea pe e.tre n impucă ;iR/L'nt;xi\\: prectxhtîcată a răspunsurilor. Seştie că înaintea intrăm ",l .A. :.n "a/!)> .•] LIL .inatiiucnst, in i unite mat, iunie, septembrie 1941, un număr de .:nc; institute amencaiie au reali7at cercetări pe eşantioane reprezentative la nivel -..iti'ui.u !:i icisintră cu • • sninia populaţiei privind inten-enda militară. Două sondaje •\-anzfiic' aproape c- nes nutent, unui folosind întrebări închise si celălalt întrebări :i-'schise libere . ,iu tiat re/uitate tiitente fRuggşi (.ajirril, 1962).

Inrr-un :-^-^-.v --;i utilizat întrebarea deschisă (liberă): "(~ât de curanţi rettet: :: v<-ni intra m război.-"" (vezi Tabelul 6).

2 luni	;	I²%._..	*4*
3 luni		_ 8 "/o	
4- 6 luni	[	22%	]
neste (> ium		^ i °	
fără răspuns	j_ _	^Z_°^L	'

Tabelul nr. 6 Distribuţia răspunsurilor la întrebarea deschisă

Reientor ia aceeaşi problemă, în celălalt sondaj s-a apelat la întrebarea închisă precoiiiricată : "(redeţi că noi în 2 luni vom intra în război?" (vezi Tabelul 7).

Da	25°/0	
\u	46° o	
Nu ştiu	29°-•°	

Tabelul nr. 7 Distribuţia răspunsurilor la întrebarea închisă

Diferenra dt* Ia 12% la 25" o poare fi pusă pe seama sugestibilităţn realizau: de întrebările închise şi în legătură cu "atracţia răspunsurilor pozitive" fMa, de acord etc). (Cercetările experimentale au evidenţiat tendinţa populaţie: de ;i răspunde pozitiv la întrebările din chestionar. In literatura de sncnaiitate se apreciază valoaiea atracţiei răspunsurilor pozitive ca tund de 8 - 12'i.. -\naliza răspunsurilor la întrebările trihotomice (care r*revu! var./mt:- ck răspuns "da" pe primul ioc) trebuie să aibă totdeauna in vetk'v.'-- :!fc^r iiistiirsinni inerente. In atara susjestibslităţii, chestionarele cu întreb ir; ir.ci^e par a ti mai putm indicate m studierea unor fenomene psihi-.Mxria;;- •.-iinriu-vr. l'\i I I- LAZARSt'IvLI) preciza că întrebările închise sur,' ,:dc, \ fire studieri; fenomenelor simple, iar întrebările deschise - de prL'terinţ.". audierii lenomenelor foarte complexe, problemelor delicate.

<*C* **CJbjeaianandiLj^_înţrebări deschise^ (libere, posteodificate),** şgre deosebire ce cele cu întrebări încinse (sau precodificateŢTÎasă persoanelor arrrrrrra-rr libertatea unei exprimări individualizate a răspunsurilor. Vor apare. v::ri:,: *:'* rce : *a.'* nmeste toarnă si lungimea răspunsurilor, fapt ce •ricreiirie.!:-'.! *c* xur.carcr.i, >;-? care aduce un plus in cunoaşterea panicu-ianrănlov unt*; v> ipuiati; prjviîici: coerenţa logică, corecntudmea gramaticală, volumul lexical, formularea, viteza de exprimare şi capacitatea de justificare :i • >pr,i;:n;i •' i^-:ot;mate ere Întrebările deschise permit cuieurerea unor .:v. • >r::'..ii;; ; >.-e.He *-i<u";--;;>,* fiii ui or remelor, .tara riscul sugeitibiiltaţn. As a fur.: rt-rriarrrf socn.:^;! francez MAUU1CK DLVViRCxER, 'întrebările des-cmse si inciîi-i Au avantaje si dezavantaje, respectn ,mverse" i'Duverger, i'TKT •'• *T-l* ..-. .:./;.: 'iii-.>r opinu iri>uticient cristalizate, chestionarele cu in'.îX'i'.i.'", •,:.,-:••; *•};u.* iui procent mai ridicat de răspunsuri "nu ştiu". D;îererita p< >. r ': dt •' > - ! i "o. Întrebările deschise se adresează procesului .îct:v ai meivi-)'.';;•; •, i/ea/ă momentul complex al reproducerii jn cadrul actuai'./ăn; ;nnirmauiior. întrebările închise, în special cele "precodificate multiplu" "ni evantai . 'alegeri multiple'', '"cafetena"), se referă la celălalt UT itvsenî .'.• >•"• K'esuiui dt actualizare: ''recunoaşterea" (vezi Tabelul 8).

		Silabe	i	Cuvinte	Proverbe	
Reproducerea	:	12		39	22	
Recunoaşterea	\.	42	;	65	67	'

Tabelul nr. 8 Proporţia elementelor reproduse şi recunoscute (Roşea, 1963)

Experimentai E. M. Achilles, s-a demonstrat că "recunoaşterea este un proces- mai racii decar reproducerea" (după Roşea, 1963, p. 357).

Diferenţa dintre gradul de. complexitate a proceselor de reproducere şi necunoaştere explică scăderea procentului de răspunsuri "nu ştiu" la întrebările "precodificate multiplu", ca şi sporirea numărului de răspunsuri corecte ia întrebările care testează cunoştinţele. ELISARETH NOELLE dă un exemplu edificator în acest sens (Noelle, 1963, p. 87). Pe un eşantion reprezentativ de 2 024 ele persoane (din R.F.G.) s-au obţinut rezultatele de mai ios, după cum întrebările făceau apel Ia reproducere sau ia recunoaştere vezi 1 abelui 9,.

Răspunsuri	!	Forma A	:	Forma B	?
Răspunsuri corecte sau aproape corecte	!	60 %	:	57 "o	
Răspunsuri vagi ('combinaţie de mai multe limbi, limbă ajutătoare, limbă străină)	:	0(, 0 . . .	i	, - n	I
Răspunsuri incorecte aparat, dans. cuvânt prescurtat)		2%	!	1%	
Vâră răspuns, nu ştiu		9 %	!	7 %	
Total: N = 2024	*"	100%	!	100%	

Tabelul nr. 9 Disrriburia răspunsurilor la întrebările vizând reproduce- ',-,: A şi recunoaşterea (B),

A) Întrebare care implică reproducerea:

'"La televiziune şi în ziare se folosesc în zilele noastre multe cuvinte străine. Adesea nici nu se cunoaşte semnificaţia lor. Ştiţi dv., de exemplu, ce înseamnă «F.sperantо»:""

l) Da, şi anume.....

2"; Nu ştiu

B) întrebare care implică recunoaşterea:

"La televiziune si in ziare se folosesc în zilele noastre multe cuvinte străine. Adesea nici nu se cunoaşte semnificaţia lor. Ştiţi dv., de exemplu, ce înseamnă «Esperanto»?"

1) Limba unitară mondială

2) Vltceva.....

3; Nu şnu

Să anali/ăm alt exemplu, preluat după DONALD RUGG şi HADLF.Y CANTRIL '1962[N]. La începutul celui de-al doilea război mondial, populaţia

S. U. A. a fost întrebată: "Pe care din conducătorii politici în viaţă îi apreciaţi cel mai mult?". După această întrebare liberă, s-a prezentat o listă cu toţi conducătorii politici. La întrebarea liberă nu răspunseseră 36% din cei anchetaţi, în timp ce la întrebarea închisă (precodificată multiplu), pe baza listei, doar 1 3%-n nu au răspuns. Interesant ni se pare şi faptul că în ambele cazuri cel mai popular a fost indicat premierul englez Neville Chamberlain, cel care în 1939 a declarat război Germaniei (la întrebarea închisă/precodificată multiplu/' • 51% pro; la întrebarea liberă, 24% pro).

Apj-eaem că "închiderea întrebărilor" duce la sporirea numărului răspunsurilor (până la dublarea numărului lor) şi la reducerea nonrăspunsurilor. Tastarea cunoştinţelor se recomandă a fi făcută prin întrebări deschise. Astfel de întrebări pun în evidenţă ceea ce este stabil, puternic consolidat, nu numai în planul cunoaşterii, dar şi în cel al comportamentului. Intr-o cercetare proprie, încercând să reconstituim comportamentul ceremonial, puneam subiecţilor mai întâi întrebări deschise: "Cum se pregătesc nunţile în satul dv.?"\ Apoi reveneam cu întrebări închise: "Ce se face? Steag, pom, brad, altceva". Mai amănunţit: "Se fac ospeţe pentru steag?" (Da. Nu. Nu ştiu . Pnntr-un astfel de procedeu, pot fi descoperite elementele centrale ale comportamentului, opiniilor sau atitudinilor, dar şi elemente marginale, mai puţin semnificative, mult mai numeroase.

Pentru exemplificare, reproducem un fragment din repartiţia răspunsurilor obţinute prin aplicarea asupra aceluiaşi eşantion mai întâi a unei întrebări descinse şi apoi a unei întrebări închise (Fritz-Reinharci Stroschein, 1965).

A) Întrebare deschisă (liberă), implicând reproducerea:

"Aţi putea sa *ne* spuneţi ce anume nu vă place la automobilul dv.?"

B) întrebare închisă (precodificată multiplu), implicând recunoaşterea: "Pe această listă sunt diferite plângeri pe care noi le-am avut de la alţi posesori de automobile. Vă rugăm să ne spuneţi dacă şi pe dumneavoastră vă deranjează" (vezi Tabelul 10).

De fiecare dată persoanele anchetate puteau indica mai mult decât un singur răspuns, totuşi mforrnaţia_obijriută. prin întrebări închise (precodificate rnuiupk;., făcând apel la recunoaştere, este mult mai bogată. Principalul neajuns este indicat pe primul loc în ambele forme: "Automobilul este prea îngust", ceea ce ne conduce la concluzia că opiniile cristalizate ies în evidenţă indiferent de forma întrebărilor (închise/deschise), intensitatea opiniilor !:mu cea care variază în astfel de cazuri.

Răspunsuri	Forma A	Forma B
8. Motorul face zgomot	4 %	21 %
9. La frig, durează mult până se încălzește motorul	0 %	14%
11. Automobilul este prea ingust	10%	22 °. 0
14. I.ipvjsrc indicatorul de benzina	0 %	
i 8. Are numai două u>;		15 ", o
21. lorma caroserie: nu e frumoasă		9 "'„
25. *T'.xi*:â prai* nur ine piese *iL*- M'hîmîi		14%
Total: \ -~2u24	100 "o	100 %

Tabelul nr. 10 Distribuția răspunsurilor la întrebarea închisă (A s: la întrebarea deschisă (B) (după Sfroschein, 1965)

lmr-<< cercetare demoscopicâ asupra pătrunderii detergenților pe piața R. F. G.. utili/are;[1], unei întrebări deschise: "Ce mijloace de spălat folosiți?" {-V si, simultan, .i unei întrebări închise: "Pe care din mijloacele de spălat, înscrise in această iisră, le folosiți?" (B), a pus în evidență faptul că evantaiul răspunsurilor este mai întins în torma B, dar că intensitatea, frecvența, obișnuința se surprind mai bine prin întrebări deschise (vezi Tabelul 11).

Răspunsuri	Forma A	Forma B
Sun ii		
Perstl		
Peru'oll	**13%**	26%
Dixal		
		50%
Total:	**115** '	170%

Tabelul nr. 11 Diferența distribuției răspunsurilor la întrebările deschise (A) și închise **(B).**

A) "Ce mijloace de spălat folosiți""""

B) "Pe care din mijloacele de spălat înscrise în această listă le folosiți?'"

Se observă că forma întrebării influențează stabilirea valorilor medii, extremele evidențimdu-se cu mici diferențe, indiferent de forma sau formularea întrebării. Se recunoaște astăzi că forma și formularea întrebărilor acționează în special asupra persoanelor care au, într-o problemă sau alta, o opinie încă slab structurată.

Dacă este adevărat că întrebările închise oferă un cadru de referință util pentru reflecția persoanelor intervievate, tot atât de adevărat este și faptul că întrebările deschise dau posibilitatea exprimării adevăratelor probleme care îi îngrijorează pe respondenți, permit relevarea justificărilor subiective de profunzime. Când americanii au fost întrebați la începutul anilor '80 care este, după opinia lor, "cea mai importantă problemă a S. U. A.", 22% au spus: "penuria de energie" - ceea ce corespundea situației reale. Aplicându-se. însă, experimental, un chestionar cu întrebări închise, 99% au ales una dm cele cinci variante de răspuns prestabilite: șomajul, criminalitate L :nf:nm. calitatea conducerii, criza morală și religioasă, "uitând" de "pcnuri.î .:e e:k:rg]e" ;H. SchumansiS. Presser, 1981). N. BRADBURN și S.SUDMAN (1979), comparând răspunsurile la întrebările deschise si închise referitoare la viața intimă a persoanelor, au constatat că cei cărora li s-au adresat întrebări deschise au raportat o frecvență mai ridicată a comportamentelor indezirabile (consum exagerat de alcool, masturbare etc. decât în cazul întrebărilor închise.

Cel Jc-.iî rrciîea criteriu de clasificare a chestionarelor este dat de modul lor ce aplicare. 5c disting, astfel, chestionare autoadministrate și chestionare administrate de către operatorii_de anchetă.

f **Chestionarele autoadministrate** presupun înregistrarea răspunsurilor de către înșeși persoanele incluse în eșantionul investigat. Subiecții din anchetă formulează și consemnează în același timp răspunsurile, eliminând filtrarea informației de către o altă persoană - operatorul de anchetă. Prin autoadmimstrare, ei se pot exprima mai complet: prin ceea ce răspund la întrebare. dar și prin felul cum fac aceasta. Autoadministrarea elimină unul din factorii care influențează răspunsul: personalitatea celui care aplică formularul. In absența unei persoane străine - a operatorului - este probabil ca subiecții să fie mai dispuși să răspundă la întrebări "foarte personale",

pot să elaboreze răspunsuri mai "chibzuite", să consulte documentele personale pentru a verifica afirmațiile făcute, să se consulte cu alți membri ai familiei pentru răspunsuri precise.

Semnalând tendința de utili/are abuzivă a "chestionării orale", W7VLTF.R IRIKDRTCH, sociolog din fosta R. D. Germană, sublinia avantajele chestionării in sens 1 'nedneh, 1Q"71, p. 40). între acestea, W. FRIEDRTCI 1 semnala: numărui marc ai _œjc>r care p< >f răspunde concomitent; diminuarea efectului de interviu, dispariția influentei anchetatorului asupra rezultatelor; nivelul superior de concentrare asupra răspunsurilor; asigurarea anonimatului. In special asigurarea iuîonimaaiiai a generat numeroase cercetări cu caracter metodologic. \X OlJSOK 1f*36 a constatat că asigurarea anonimatului ridică proporția persoanrior cure acceptă enunțurile referitoare la instabilitatea lor psihică si recunosc impiicanhc nevrotice ale comportamentelor proprii. R. *V.* HSHP.R :'1946) apreciară, pe baza studiilor experimentale, că anonimatul sporește "onestitatea s: franchețea" respondenulor. LEON EF.STJXGF.R ./1950), citat JeHF.R3r.RT I î. HVM.W 19~5,p, î85),a pus îo evidență,prin experimente riguroase pe grupuri de studente, că preferințele în alegerea liderului sunt mai puternic influențate de apartenența etnică si religioasă în condițiile anonimatului Jeca: îr >;tuu;¡ tie \ot •Jcsv.hi>. I'ârâ ind« >iaiă că efectul asiguraiii a... ^iiTs.ituir.i depinde de îer;.; ••• iținudit; -'; de cuituja populației anchetate.

M ;'.rc fi: KJi -•: .' ..'ita-cii- ş; cîc/.n an ta; ei e che^tionarelorautoadniinistran ş. ;ld:TV.:"!<:r :" • '•••••• uperatorn de anchetă nu se puise problema "concar.irâr:: uriri rriifHCi *n*\ f.;vf>area alteia, ci se atrage atenția asupra neceMtătn Jr .: cunoaște iimitck- fiecăreia. Chestionarele autoadministrate pot ti: — '••^şii•'•)*!• e '."osja^. .'iicstii«nare publicate in ziare si revistr sau ca anexe la

'- Chestionarele î^o^sai^reriKv'injjI'/ L[illK!:l!lr•ltc nliu rapida şi mai lettir .; ue_.itx.au*fe * itff<>rm<iu;ioi. i.xpedierej pnn posta a chestio_njin:u!i_|>jj.'>u_-!iii;)t msă pre.U'ă.-"-•.. .•.is.iLuî.suiui: dcs::n.i!vire!ui i >e oteră ; ».;;K i cu chesnon-:'•'•.'•'•- -:"4 al (.'.oiica pht, nrnbrar. ca adresa npăntă a institut ui u; care Lipsea/.;! ;;.'"'ï".<. '• ':^:: '.iaca expedierea .îiesnouareîor se tace rapid, mapoiei. -şi –>: -• • !•.. r.u-puiiMinlor) este relam înceată. De re_gu!:_s<_)Mre^ raspun surilor u_cpăşeşte i:mita de timp fixată pentru înapoierea lor Nliiju." răspunsun nu.niai \ ;n niciodată. Din această perspectivă, principalele avantaje ale chestionarelor poştale - rapiditatea şi costul lor mai scăzut - trebuie relativi-

zare. Procentul chestionarelor recuperate încorporează costul chestionarelor expediate: ultimele chestionare care se înapoiază marchează durata recoltării informațiilor.

I. nlizarea chestionarelor poștale trebuie să aibă în vedere faptul că, pentru a asigura răspunsul la întrebări, se impune cu necesitate ca acestea să fie simple, iar tehnica de răspuns foarte clar explicată. La astfel de chestionare, chiar tehnica de ordonare a întrebărilor este diferită de cea a chestionarelor administrate de către operatori: de anchetă. Faptul că subiectul are posibilitatea să vadă, înainte de a răspunde la o întrebare, conținutul tuturor ceionaitc intre!).m face inutilă folosirea tehnicii "pâlniei" sau a palmei înt().!!-,'.* , anuie;i/â eiccmi de surpn/ă ș.a.m.u.

'. : , i pan;c..;.;'irirate a tehnicii chestionarelor poștale, scrisoarea însoțitoare înlocuiește preambulul chestionarelor administrate de către operatorii de ancheta, în scrisoarea însoțitoare a chestionarelor poștale trebuie să se explice ce se urmărește prin chestionar, cine a lansat chestionarul, cum au fost desemnate jKr.M aricii .•¦•;• .. r:i>nu:idă. Trebuie avut grijă ca, prin scrisoarea însoțitoare, si SL- rn.i!?- .-:•. •..-.• .:•-.: •-ubieciilon; ffirâ o motivație corespunzătoare ni: t;cb:„.; •/•« *.v-wpdr*. . . -.'iViicctii -fi rispunda mimai din respect penrrușnmrfi săi; p:)Iitetc'Tirl)uie ară rată importanța problemei puse în discuție, schimbările re p ii ^im'f.ii i-" uri;ia anchetei, imposibilitatea găsirii unor soluții în afara o••!•< ••ră. •"•; :-er' lantie interognte. Lansând un chestionar despre prietene nnn'u* r.ner:. ;;i ;-cn':>aren însoțitoare vom preciza: "Adulții vorbesc despre pnefciijt, :.;;;• -1 cunîj.isci e\;'C! felul în care se naște ea și ce semnificație are PHCT.-'T . •^;'"ri ;;i' : 'Tien.or cit' ;i>" Pentru a putea sene despre' prietenie. •jonr -; .: • :. .\'iyer!.-.i ne cart" *o* aveți dv, despre prietenie. Nimeni, in afară de aners, :i>. •)•) :R d.trK)ește sentimentele prieteniei la tineri. De aceea vă rugăm -.. răspunsei: ia r.'H'.'-b-.inle clin acest chestionar". Fără persuasiune exagerata, rară i :'irom;'r ceva ce nu se \ a putea realiza, scrisoarea însoțitoare este bun- :•)

r;jre;i –a cave

c.i jv.,.?'.: ' ... . ..'"..hi.:. - *o* i:iirouLiccre prin care su se s- ihc;* cooperare.! ;•.-.«piiba^, .^a se suscite interesul pentru participarea la su->h;! întrepriii.-, ,irătandu-se că problemele puse în discuție sunt importante pentru grupui cu care subiecții se identifică; 2) sponsorizarea studiului rcprc/intâ un ai doilea element de conținut al scrisorii (the cover letter). S-a

COT!-\:!.U că persoanele sunt mai puternic motivate să răspundă când • > ctarea este sponsorizată de o organizație prestigioasă; 3) modul de selecție a respondentilor trebuie explicat cât mai clar cu putință, fără a se intra in amănuntele procedeelor de eșantionare, dar arătându-se că și alte multe persoane \ or răspunde ia întrebările din chestionar. Spiritul de întrajutorare umană ^ altruismul) va asigura, dincolo de avantajele financiare, participarea populației Ia investigația proiectată; 4) anonimatul, ca și caracterul confidențial al răspunsurilor, constituie o regulă deontologică și abaterea de la ea îl descalifică pe cercetătorul vieții sociale; 5) scopul explicit al studiului nu poate h altul decât cel al cunoașterii științifice și mulți oameni sunt flatați când li se cere să participe la o activitate atât de nobilă ca cea a aflării adevărului; 6} utilizarea rezultatelor investigației sporește și ea interesul persoanelor pentru studiul efectuat. Constituie o datorie a investigatorului sociai să comunice scopul real și utilizarea adevărată a rezultatelor, cu excepția investigațiilor "aci legem ferenda" (Stahl, 19"7 4, p. 47); 7) adresa M numărul telefonului unde pot fi contactați cercetătorii în vederea obținerii unor informații suplimentare despre ancheta întreprinsă; 8) în finalul scriv. in; *lai* :lll•: ⁱ.'.re ru: vor lipsi cuvintele de mulțumire pentru bunăvoința celor care au răspuns ia chestionarul autoadministrat (chestionarul poștal;.

1 ot ca o particular,tate a chestionarelor poștale, forma acestora, punerea nî pagină, acuratețea tiparului influențează și motivează subiecții în a răspunde >,iu au ,a întrebări. Lungimea chestionarului poștal este diferită ele cea a chestionarului administrat de către operatorii de anchetă. Pe bună dreptate, cu referire la chestionarul poștal, se poate spune: "cu cât chestionarul este mai scurt, cu atât este mai bun". Chestioaajxlfi^iastalsLnu. trebuie să cuprindă mai mulr de 8 - K) întrebări simple.

TfiFODORF CAP1.OW fI9?0, p. 223) citează chiar cazul unui chestionar poștaî printre medicii din S. L . A. care cuprindea doar două întrebări:

— "Ați prescris medicamentul X?"

1. astăzi,
2. săptămâna trecută,
"•. luna trecută,
4. in urmă cu mai mult de o lună,
5 deloc

— "Aveți intenția de a prescrie în viitor medicamentul X?"

1. sigur,
2. ocazional,
3. este posibil,
4. deloc.

Dat tund interesul pentru problema pusă în discuție, simplitatea întrebărilor, ca și dimensiunile reduse ale lui au determinat recuperarea a 90% din chestionarele expediate, ceea ce constituie un caz aproape unic.

KF.XNETH BAILEY (1982, p. 155) consacră în manualul său de metode de cercetare socială un întreg capitol chestionarelor poștale, relevând faeton: cart- afectează anchetele bazate pe chestionare poștale.

Irxpnmuî rând, instituția care lansează sau sponsorizează ancheta se pare că influențează puternic numărul celor care returnează chestionarele completate și durata etecmăni anchetei. Cel puțin aceasta rezulta dintr-un experiment efectuat de CHR1STOPHER SCOTT (1961) în Marea Britanic. S-a lansat un chestionar, precizându-se că ancheta este comandată de guvern, apoi, de o universitate >:, *in* fine. de o instituție comercială. După o săptămână, se reîntorseseră la experimentatori: 47,8% din chestionarele lansate de universitate, 46,3° o din cele atribuite instituției comerciale și 44,6% din chestionarele sponsorizate, chipurile, de guvern. In final, după patru săptămâni, proporția răspunsuri» ir se schimbase: cele mai multe chestionare completate proveneau din ancheta p. Maia susținută financiar de guvern (93,3%), apoi de la cea lansată de presupui firm.l comercială '90,1%) și, în fine, de la ancheta declarată a fi fost tăcută di- universitari f88,~%).

La alt actor, mai puțin semnificativ însă, îl constituie "atractivitatea" chestionarului (Formatul și culoarea imprimatului): numărul celor care răspund în cazul anchetelor poștale nu este influențat semnificativ de culoarea tiparului sau hârtiei. S-a înregistrat, totuși, o diferență în plus când chesuonarek au fost tipărite (s-au reîntors completate 95,2%), comparativ cu multiplicarea lor prin xerox (au revenit completate 94,4% din chestionarele lansate experimental). Aceiași CHR1STOPHER SCOTT (1961), citat de KENNETH D. BAILEY (1982), a experimentat efectul lizibilității asupra proporției celor care răspund la chestionarele poștale. Sociologul englez a comparat două versiuni tipografice ale aceluiași chestionar: In primul caz, textul (cu corp de literă mai mic, cu spațiul dintre rânduri mai

redus; era tipărit pe o singură pagină; în cel de-al doilea caz, același text era tipărit pe două pagini (mai lizibil). lizibilitatea...chestionarului a ridicat prcjcenrul celor care au răspuns de ia 93,6% (în primul caz) la 94,8%. Un efect pozitiv în sensul sporirii numărului celor care răspund la chestionarele poștale ii are și rruxiul de redactare a scrisorilor ce însoțesc acest tip de chestionare, i.anu scrisorile erau impersonale (includeau 12 pronume), procentul răspunsurilor era mai ridicat (91,4%), față de 89,6% răspunsuri, când scrisorile erau puternic personalizate (includeau 22 de pronume), S-a mai constatat că scrisorile scurte și "permisive" (care nu cereau ultimativ să se completeze chestionarele) au.£ondus la_rezultate mai bune din punctul de vedere al proporției răspunsurilor. Faptul că scrisorile însoțitoare ale chestionarelor poștale erau scrise manual sau erau imprimate tipografic nu a influențat procentul chestionarelor înapoiate instituției care le-a lansat (în scop experimental'.

Principala hrrutâ a chestionarelor poștale este dată de numărul mare de nonrăspunsun, de imposibilitatea de a alcătui eșantioane reprezentative. ÂLBERT B. BLANKENSHIP (1961) consemnează faptul că **îqjtjxtară cu.** tradiție a_ancherelor de opinie, cum este S. U. A., se reîntorc doar 15% din chestionarele lansate. Cu totul excepțional, proporția chestionarelor recuperate poate ajunge la K0° o. ln_iTiod_obișnuit, pentru a ridica proporția răspunsurilor ia 3i) - 4O[J] o este necesar să se trimită subiecților scrisori de rememorare, însoțite de chestionarele la care nu au răspuns. La o anchetă prin poșta lansată de Universitatea Corneli (S. U. A.) privind problemele studențești, au răspuns la primul apel 36%, la a doua scrisoare - 25%, la a treia - 20%, Restul de 19% din studenții care au primit chestionând n-au răspuns deloc. Au fost trimiși operatori de anchetă la domiciliu pentru a-i identifica: erau fit- studenți în anul întâi, neîncadrați încă deplin în viața universitara, tic nonconformiștt. Prin astfel de procedee: rememorarea și trimiterea operatorilor de anchete se sporește numărul, dar și reprezentanvitatea răspunsurilor. C. A. MOSER (1967) remarca faptul că răspunsurile venite după scrisoarea de rememorare sunt mai reprezentative pentru populația care nu și-a exprimat opinia decât răspunsurile sosite la termenul tixat. Acești >r răspunsuri trebuie să li se acorde o pondere mai mare, pentru că cei ce răspund numai în urma scrisorilor de rememorare, față de cei care au răspuns de ia început, reprezintă caracteristici mai apropiate de cei care

nu .iu r.,spuns deloc. |. H. LANSIN'G și J. N. MORGAN (1971) au ajuns ;i concluzia căexpeun.rea mai multor scnsori_de reamintire a rugăminții de ,*i* completa chesti'-nariii primit prin poștă, combinată cu apelul telefonic în aceiași scop, Cnndi.fc aproape la dublarea numărului persoanelor ce coop- ^ a a z i î a ^ M *.iifiunv* psihosociologice (vezi J abelul 12).

Proporția răspunsurilor !

!"X;X-JK.-:\ , :-.o.ti<.nari'!or .	**46,2%**	;
",'.....• • • „;•. •• •\-;:mmmv	12,2 " .	
-. •. -.*I:* • — : - • - •	**8,8%**	

x aDeun rn. *i.** .-ponveit jn-piaiid ra>puiiMirin<r ia an cnestionar postai .':::: •• mi'in.in-a Timitc-ni ^^--isonior vie reanimnre : • • .•;! ".îi[1] fonic '.l.ansmt! ≤ Morgnn, *c)~ !*

anwnum

MAN și >](.(..\\

t'cpfiatS

cbe.yfiuîiart;

ra ia completarea ci;esr;onarcior autuaum:;•;;:-" .1 uit rotit.ce 'mrrebân-iocoinotn a" la incepu- 'are <rl-i i;Hc:rsc;'t' ne cei atu iierat ș; să an-

treneze la răspuns şirul de întrebări următoare. Pentru acea parte din populaţie care nu răspunde după mai multe scrisori de rememorare, pot "fi folosiţf operatorii de anchetă. Firește, acest procedeu ridică mult costul anchetei, pentru că, aşa cum remarca, nu fără umor, M. JAHODA, "chestionarele pot fi trimise prin poştă, operatorii nu".

In afara lipsei de reprezentativitate, utilizarea chestionarelor poştale_este limitată §i dctaptiiLcâ nu putem şti cu exactitate cine a completat chestionarul (o persoană, mai multe). Pentru unele probleme este necesar să răspundă la întrebări numai un anumit membru al familiei. Autoadministrarea nu oferă garanţii in acest sens. încercarea de a obţine un răspuns spontan este aproape imposibilă în cazul chestionarelor poştale. Qe_asemenea, ternele cercetate cu ajutorul chestionarelor autoadministrate trebuie să fie foarte atractive pentru subiecţii investigaţi. O serie de cercetări experimentale au vi^at erectul stimulării financiare asupra ratei răspunsurilor în anchetele poştale jack \Y. Duncan, 1979; Scott), Armstrong, 1980; Lee Harvey. 1987). Rezultatele acestor cercetări converg: remunerarea pentru compIeiaifiaxhesriQnarelor sporeşte numărul răspunsurilor şi plata imediată (introducerea barulor în plic, alături de chestionar) are un efect mai puternic decât-promisiunea unei recompense băneşti mai mari după primirea chestionarului completat. Vom ilustra cele spuse pnntr-un studiu realizat de jEANXlNr. M.'JAMHS ŞI RICHARD BOLSTEIN (1992, p. 442). Cei doi cercetători au comparat proporţia răspunsurilor la o anchetă poştală utilizând şapte eşantioane şi un grup experimental de control (persoane care nici nu primiseră bani si nici nu li se promisese că vor fi recompensate pentru participarea la anchetă;. In plicurile ce conţineau chestionarele s-au introdus bancnote de un dolar şi de cinci dolari (primele două eşantioane); următoarelor patru eşantioane li s-au expediat concomitent cu chestionarele şi cecuri de: 5,10, 20 şi 40 de dolari. In fine, populaţiei din cel de al şaptelea eşantion i se dădea asigurarea că vor primi 50 de dolari după expedierea chestionarelor la institutul care a lansat cercetarea. S-a avut în vedere nu numai creşterea ratei răspunsurilor în funcţie de stimularea financiară, dar şi comportamentul populaţiei după primirea mai multor scrisori de reamintire a rugăminţii de a participa la ancheta lansată. Rezultatele au fost surprinzătoare (vezi Tabelul 13).

	Scrisori de reamintire			
	1*	**II**	**III**	**IV**
Grup experimental de control	20,7	36,7	46,7	52,0
Eşantionul 1: un dolar cash	40,7	52,0	61,3	**64,0**
Eşantionul 2: cinci dolari cash	48,7	60,7	66,7	71,3
Eşantionul 3: cina dolari check	52,0	62,7	66,7	67,3
Eşantionul 4: zece dolari check	44,0	56,7	62,0	66,7
Eşantionul 5: douăzeci dolari check	54,0	70,7	75,3	79,3
Eşantionul 6: patruzeci dolari check	54,0	63,3	66,0	69,3
Eşantionul"?: cincizeci dolari promisiune	23,3	43,3	53,3	56,7 ;

Tabelul nr. 13 Rata răspunsurilor (%) în funcţie de stimularea financiară şi de numărul scrisorilor de reamintire (James-şi Bolstein, 1992)

Experimentul adus în discuţie susţine concluziile celorlalte studii, dar arată şi lucruri noi: de exemplu, că un dolar primit imediat are aproape acelaşi efect,. în ordinea sporirii răspunsurilor, ca şi cincizeci de dolari (promişi) după primirea chestionarelor: de asemenea, nu au apărut diferenţe semnificative între eşannoanele doi şi trei ;adică, cinci dolari cash şi cinci dolari check). Rata răspunsurilor creşte concomitent cu mărirea recompensei financiare. In plus, experimentul a evidenţiat că expedierea a trei scrisori de reamintire nu produce efecte semnificative în ndicarea procentului răspunsurilor, în timp ce prima scrisoare sporeşte proporţia răspunsurilor cu 15 - 20%.

Problema obţinerii cât mai multor răspunsuri la chestionarele lansate prin poştă ,pnn trimiterea de scrisori, prin apel telefonic sau chiar prin vizite la domiciliu a operatorilor de interviu) ridică întrebarea: ceij:are răspund după primul apel au opinii şi comportamente comparabile cu cei care răspund la chestionar după ce li s-au adresat repetate rugăminţi (ca să nu mai vorbim de cei care nu răspund deloc)?

Avem temei să credem că, psihologic, situaţiile sunt diferite. Prin urmare, tratarea iaohltă a tuturor răspunsurilor (indiferent dacă...„au fost obţinute după o a doua scrisoare de reamintire sau dacă au revenit în timpul precizat de la început) nuse justifică. Chestionarele poştale ar trebui prelucrate "în valuri" - aşa cum s-au reîntors (după prima scrisoare, după a doua ş.a.m.d.). Ce ţacem, însă, cu cei care nu răspund deloc? NICOLE BERTHTEN-\\ACHUR\\sT PRĂNCO1S BERTHIER (1978, pag. 78), discutând

despre "redresarea" eşantioanelor - condiţie sine qua non a validităţii sondajelor psihosociologice -"prezintă cele două metode aplicabile, în acest scorijjnjincheteie poştale: n)emdiLgxţ£â42Qlării grafice şt metoda Hansen.

a) Prima metodă, cunoscută si sub numele "metoda Clausen si Ford", se Păzea'.; pe supozifia .",', nonrăspunsurilc reprezintă un caz limită al răspunsurilor cari.- ro in după multe insistente (trimiterea operatorilor la comic;;;:: -i. ;•-• >;•• .•, >:);\fî'.st:. în eşannoni Preluăm din lucrarea sorilor \i< v)! .: -. i K \\i,(>*< HI'.R'l HJI'.R \()~H„ p. 80;, profesori li I niversi-;.! ;\i *Au* • ifi-iii'isi,. • xerr;p;u; didactic pentru nsuşirea metode, extrapolări.! grafice. > i "presupunem ca tnsr-o ancheta poştală privind mc. ii; nia preven-

[1]*I*\ r •.";•". "e:!!. M:VV';'.. -iv. MU marmor a *<i*f cea din 1. ahelui !-t.

K,i-pi:!i^i!	Katii răspunsurilor	Raia răşpunsurilor cumulate
L.i prany ><>Licir..ie	,* l '•,	:
.... :•-;•,... •• • ,r. . • „; : : :	13 <>\,	46 °/.*s*
: ,. pr.xr.;. ' :/u.i . . u.niueiin;	1 4 %	69 %
L;: . tk >i,. v,/;i:l ! • J< «nictliti	i'> "	""."." ";

ft«âl^ "". . . . .;7)M""V". . . . .

I jbelui ne. .4 •>; r:i>nunsuni(jr îa un ciu-stioriar postai (Nacok: '.. .i-, r;hier, I *i"*-'•,.

i ,-.'-; •/:.• ;,ii . i ': preocupaţi de problema sanăiăţu au răspuns ch;,r >k rî pr".;v' >>n;fir;.!"*... \aahza pi'()cen tai ului răspunsurilor afirmati'.'c L: i.it-ePare . ••; cp.rs.if.i c:l un meusc -ar fre-buî să vă examineze de cei puţin patru ori p-,- m- -.uşuie aserrmnea Uirmuiaia a prior:. Procentajul H^nini-«urii.jr I.) \ ;.ir"-rrţ-sr-.' vvli siup.'i \"::i >» poate aprecia ca. proccîliaiui • •.:.p.:::M;-;i. :•• **n** ' . ' " âriiriui \ ai *:n* celor care nu *.m* răspuns deioc. ar h .;jfi.-rn >r celui cili: al .. ..H.^.e • \:a:, aciică: mai puţin de i S", • as spuoc i J,-\ clacă ..r ni>pun<ie ia chc-^Tii.marui iansnt. ceea ce ar reduce şi mai mult procentajul i'âspun.Mirhor ;•>'•."ti\e Pe ansamiiiu; eşantionului. Prin metoda extrapolări! grafice ivicfo.:.-. i Lsusen şi 1-orcij se estimează că aproximativ 26°-i> din populaţie ar ti di acord ca examinarea medicală să se facă de patru ori în decursul unui an f vezi lug. 6)).

[1] o cumulate de "DA"

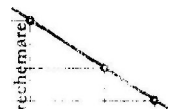

30.....

4> 5:! 6» 7C 80 % 100
Procentul răspunsurilor cumulate

)'_!! metodă de 'redresare" a esannoanelor in anchereJe in inten'ievarea celor care nu au răspuns ia " cr>ngrăiește nn eșanoon restrâns din persoanele caic ur , intervievare, ouina-

f!fr>: • '• ; >p'; ••, iiaj' tr:!'area)K:ci!ferențiatâ a răspunsurilor «ist,: :•• nnr, tn^ff^ievare tace-K>-iace) nu are sutraent .'•:•±•• ^iirs-â pt-nrrii exe^ipi'iirare. ^1 anahzăm urmări>ruî rxișîAia s--,iy expedia; ;> •- 2iK!ți de chestionare, dar «-au

7.l Hi ii,- cnesnonare. (.crcctâroru au considerai ca d:n ev -;ir ;;, fipchera poștală 'n - m — !5()0) ar mai trebui *u\c* < ,x-:îîr:i ci eșannonui să fie repre'/entafjx. î,a o inrreban- e-r[1] 'i-ţtrtrbarea A 32'"o din chestionarele poștale indicau iiiten ie\ area ia ilomiciliu, proporţia celor care au răspuns ";;, l'eiitru estimarea ponderii răspunsurilor pozitive la /e pv hiiregui eșantion, se tolosește formula:

ier oe: a

i;,i *l*> \ **P**
DA *t* o s r ile
rcsDi ,:uva inir.

$$/ = \frac{m}{n} \; xa \; \frac{(n -}{)} \; + \; \frac{\backslash}{V \; n} \; \text{x } b$$

ceea ce in cazul discutat ar corespunde următoarei situații:

$$! = \left(\frac{500}{K2000}\right) \times U \setminus + \setminus \left(\frac{1500}{2000}\right) x4f \setminus = 38{,}75\%$$

Deci, estimăm că 38,^5% din populație răspunde pozitiv la întrebarea analizată. Metoda Hansen poate fi utilizată nu doar pentru estimarea răspunsurilor in anchetele poștale, ci și în alte situații: de exemplu, combinarea unui interviu telefonic cu un interviu face - to - face, a unei anchete prin. interviu cu o anchetă telefonică etc.

Chestionarele publicate în reviste,; ziare sau ca anexă la diferite mărfuri vândute relevă cu și mai multă acuitate toatejimitele chestionarelor autoadministrate. Nionrăspunsurile fac ca aceste chestionare să fieîEHcII^de uuTîzăt în scopuri științifice. Cel mult, chestionarele publicate în ziare și reviste pot să ducă la adunarea unor râspunsuri-ilustrații, fără a avea pretenția că sunt dătătoare de seamă: spre exemplu, la un chestionar tipărit în ziarul "Scânteia tineretului"; în 1970, cu un tiraj de peste două sute de mii de exemplare, au venit la redacție doar 808 răspunsuri.

Așa cum am semnalat în introducerea acestui capitol, tradiția chestionarelor publicate în ziare si reviste urcă la noi până la începutul secolului al XX-lea ;,\oua Revistă Română", nr. 12, 1900). In ziarul "Politica" din 13 ianuarie 192". PETRU COMARNESCU anunță o anchetă asupra artei românești, menționând câteva întrebări din care reținem preocuparea pentru autostereotipurile etnice, precum și modalitatea ziaristică de motivare a răspunsurilor.

După decembrie '89, principalele cotidiane: Adevărul, România Liberă, Libertatea ș. a., precum și revistele săptămânale, lunare sau trimestriale au fost inundate de așa-zise sondaje de opinie realizate fie de ziariști improvizați ca cercetători științifici, fie de cercetători științifici improvizați ca jurnaliști. S-au p_ublicatin pre sajjf_.mare _tiraj, în primii, ani _după.revoluția din 1989, prea puține sondaje de opinie bine proiectațejLcorecț realizate, ^untem de părere că este^ preferabil să se desfășoare sondaje de opinie publică mai puține și rezultatele lor să fie atestate științific de un for academic înaintea publicării în ziare și reviste, decât să se încerce manipularea opiniei publice, mai ales în perioada alegerilor parlamentare și prezidențiale, prin așa-zise

sondaje bazate pe răspunsurile la întrebările - adesea greşit formulate - tipărite în ziare. în preajma alegerilor din mai 1990, "sondofrenia" a atins cote foarte înalţe, iar rezultatele sondajelor de opinie au fost drastic infirmafrSe^eefnportamentul de vot al alegătorilor. Credem că la descalificarea investigaţiilor de acest tip a contribuit din plin şi nepriceperea sau neatenţia în elaborarea chestionarelor, ca şi încrederea nejustificată în rezultatele sondaielor bazate pe chestionarele publicate în ziare şi reviste.

Ch£Mianaxd.e pjiblJ£aiej>i_difuzate ca anexă la diferitele mărfuri vândute c()nsnţuie_îTiai_degrabă o modalitate de a face^reclamă comercială decât de a studia piaţa.

După numărul persoanelor care răspund concomitent (în aceeaşi încăpere") ia un chestionar autoadministrat, se disting chestionare autoadministrate individual, cum sunt cele "poştale" sau cele "publicate", şi chestionare autoadministrate colectiv.

^ **.^Chestionarele autoadministrate colectiv** îmbină avantajele chestionarelor aiitna^rrTTTmŢmgVij^gy^rvrgjele celor administrate de către operatorii de anchetă. în formaţia <e recoltează rapid, costul este scăzut, nonrăspunsunle sunt mai reduse, subiecţii pot fi lămuriţi suplimenţar_âăiipra modului de completare a chestionarelor. Chestionarele autoadministrate colectiv se utilizează in colectivităţile şcolare, în armată, acolo unde, prin însăşi natura activităţilor coticîieneV subiecţii sunt reuniţi în încăperi mai mari, având şi posibilitateade_ a scrie fmese, scăunel. Prin tehnica "extemporalului", aufoadmînis trarea colectivă a chestionarului poate cuprinde 30 - 50 de subiecţiHeociiuâ. In. psihologie, aplicarea testelor colective a de/văkut unele dificultăţi ale "tehnicii extemporalului". Se poate vorbi de o influenţare reciprocă - voiunrarâ sau involuntară - a subiecţilor. Cel ce distribuie chestionarele poate şi e! influenţa rezultatele. Cu toate acestea, din propria experienţă de aplicare a unor chestionare de cercetare, considerăm că tehnica extemporalului este utilizabilă cu succes în colectivităţile şcolare, pentru avantajele enunţate, dar şi pentru faptul că ea se aseamănă cu activităţile şcolare propnu-zise.

Privitor la chestionarele autoadministrate, credem că această modalitate trebuie privită cu multă circumspecţie: orice încercare de a trage conclu2ii cu valoare de generalizare prin utilizarea chestionarelor autoadministrate

;m;rvuiu;u. ::i >peciai .1 »;hf-uonarck.)t publicate in ziare, reviste sau cârti, roate :: riscanta.

***"", Chestionarele administrate .de—operatorii de anchetă** *1* constituie "ioiaaiitatea i.va mai i.;es utilizată cie cuiegere_a_n)_ţormaţiilor in anchetele ş; -oncja;cie ••ls,?< >•; K ? .lOL'KV. ioi<isirea operatorilor de anchetă, chiar daca •.puresrc o sr .1 :„•- eMitrata i. asigură rcprezentativitatea eşantionului, poate .r:::r : ": „-,- ariior, permite sa.ra_siiunti_a ia cheiTionar si persoanele -\: ;].;.__^L -t •!...;•:/.; :\ ...i/u; si, ceea ce este, poate, cel mai important, *"•:! iir-i: ;:i; Hieaura aplicarea cnestlonaruiui cu mreuist rărea unor date ce h^e*" .*-- ".:".':'.• cuuiitUie aniniep.tale !',i care s-a răspuns ta întrebări, •\-.!4*!;,e -:-i'ira:u jir MiiMectunii. 'l-cnos;rea intrel.ranior dinainte stabilite n ;"",t ~r.i ".i,;i ::r:v,-\i ni _.:K..- ca/uri moditicăn, adaosuri de naiura nestan ari:,,,'.:*;••; .-;•"• '. • r.nr-.t :i;are ci tinaiitate precisa de clar;ticare si :> >m

:••.-.. •:-;, '•• •;, :'>f:'.). ,;. i 28 , \ee;.: liH.n; ih; .'Mc

v': ' '•'. •••'•, jj:-r,;'o''a^';;e inc'ieîa.''at''. , ,s;: caii reu":arc,i

1 , :» . • .. : . -.u. .':::;/•.. > -i_ 11^-iiILii,"" :: '.Tn/^noiia"' cn:ar »'cr

'iru.v- wv:^v.alîii,i'.e iii osdiitiOLi şa iac accesibile cercetam pioOieine mai

:. ,. •• • • '•'. i'r::i 'i'.i'T.î'.usîrare.- 'ie •, ••!re 1 i'irr "< -ni iu

', lec>,.[>!or, ReiaKa .;'!sa nu tsle ^îni;'jr.t.,t: •irciuaij

.r ;r,r .'l irnunicarea este deci univoca.

•>..-..:.,• '. './îcrnuna pe oan'.eul absoiiit necunoscur

:-';;rU' iîiinn'it:, *y.i* 'ntre iruv >• :I>ÎU:; **I'C**

••;••„ •, .1, ;.: pumni râmi, pwi;|i.'iea ^*I* eiirai/î

.„-.^^~xI^^-j'- r:t."< iionart-a \ leii; >wcia|r \Ct_.:SLa .rnju.iu

c.;..-1; :.:-... ., :u iv.îî pe. 1 orohlctivâ ?()Cfaiâ actu.ua si •?, tk , „1 r,iiu;u " aiîCi^ 1 ! as: iei 1 ie nii >m ;;i ie insa nu este suficienta (f .ailitrii -a Kaiiu. . ;••. .;•• c 'iisHierTuie totdeauna şi nlvehu ue aspirattî :n ;.r.-.-;-.'.! iui pentru ştiinţă. Comunicarea prin •;< i:t<,tşi nv.buk . • .a nenrrn .1 continua să răspundă. P"!.:;! iie contaţi !>• •;" ;....'. • ,ll i^ci'.irea p-ersoaneior spre a comunici ?'.piwintă toiuş: ••-'-,-;• . . :•'!'! .; •;îfr:i în contai":. ^ rr ncep; i.-?tel: ' \n a\ ea

acum timp să-mi răspundeți la câteva întrebări?", cu siguranță că mulți subiecți ar ră7£u^de2^NuJ^ Așa cum propunea BERNARD S. PHILIPS (1966, p. 142), este mult mai bine să se încerce formula: *"Dacă ar fi posibil pentru dv. să ne ajutați la acest proiect de cercetare, atunci as fi bucuros acum sau cu alt prilej să vă pun câteva întrebări".* GEQRGE GALLUP propune formularea: *"S unt din partea Institutului American de Opinie Publică- Institutul Gallup - si trebuie să fac o cercetare de opinie. în fiecare oraș noi întrebăm săptămânal diferiți oameni ce gândesc despre unele probleme de însemnătate națională. M-as bucura să aud opinia dv. prin răspunsul la câteva întrebări. Numele dv. nu mă interesează - mă interesează numai opinia dv.".* Uneori, pentru abordarea subiecților cuprinși în eșantion, se trimite în prealabil o scrisoare. Așa procedează HEINRICH ABEL în studiul muncitorilor care și-au schimbat profesiunea (1957).

Stimate domnule.....

De la serviciu mi-ajost indicată adresa dv. V-aș fi foarte recunoscător dacă m-ați ajuta într-o cercetare pe care o fac din însărcinarea . . . . îmi voi permite să vă n^ite~ la ora ,. . ,/« ^iua de . . . ți va rog să rezervați pentru răspunsuri la întrebări arca 30 de minute.

Cu stimă.....

Fără îndoială că modalitatea de a intra în contact cu persoane absolut străine pentru a le cere părerea variază de la cultură la cultură; totdeauna stabilirea contactului spre a comunica rămâne o problemă. Comunicarea • dintre operatorul de anchetă și cel ce răspunde la chestionar este "nenaturală" și pentru faptul că, selectiv, mesajul este înregistrat în scris: se consemnează doar răspunsurile subiectului. Acest lucru îl poate deranja pe subiect, îl poate face suspicios. ELEONOR E. MACCOBY și NATHAN MACCOB V recomandă operatorilor de anchetă să spună: "Sper că e bine să fac câteva notițe. Eu aș putea uita ceva, doresc să rețin corect"; sau: "Eu văd într-o 7\ așa de multă lume, știți dv., și aș putea încurca cele spuse de unul și altui"; sau: Mmu fac notițe pentru ca mai târziu să-mi' pot reîmprospăta gândurile". Există reguli precise de înregistrare a răspunsurilor. C.H.BACKSTROM și G. D. HURS au elaborat liste de control în care se specifică faptul că este interzisă modificarea unui răspuns, după ce s-a trecut Ia întrebarea următoare. Prima reacție este, probabil, cea adevărată, exprimă

cel mai bine atitudinea. în psihologie se utilizează frecvent proba asociativ-verbală' se consemnează primul cuvânt evocat subiectului de un alt cuvânt-stirnu!. Timpul de latență (întârzierea răspunsului) arată gradul de emotivitate, dezvăluie cuvintele afectogene. Din această perspectivă, pentru între - bănie de opinie se part. că este eficientă tehnica utilizată de ALFRF.D C. fClXSF'.Y (104S) în studiul comportamentului sexual la bărbat şi femeie: tehi'iiv'a firuîa; răpit!" care :tu permite celui ce răspunde să-şi organizeze •'ă:,r-;;; ori!.-. • *;vr,:con;l „:/ anchetă va consemna totuşi întrebarea la care [illegible] enire. Tehnica "tirului rapid" nu exclude posibilitatea celui ce răspunde de a-M aduna gândurile; pentru întrebările de cunosunţe, chiar este indicat a lăsa sufineni timp de gândire. Operatorul de anchetă nu se va grăbi să conse ne-r iiti răspuns de tipul "Nu ştiu" sau "Ce pot spune eu în legătura c ' <u- *< c ştiu eu. . ." Adesea, astfel de introduceri prin care subiectul t .•"; timp sunt urmate de răspunsurţ toarte competente.

Operatorii de an ii.-;;) :;i >- \ or muhumi - iii căzui chestionarelor cu întrebă::, închise, precodmcate, trihotomice sau multiple - să încercuiască ccxIuCci \or consemna totdeauna comentariile legate de răspunsurile date. ' t.omentanuipen . ! >r anchetate, trebuie consemnat cuvânt cu cuvânt, curat ŞJ *cnei, /*si expresiile, construcţia frazei şi chiar greşelile graniauca!eak_^_ab,ti t uu;: ::.!:::; . i *imenmn-Ai* este prea lung, se- recomanda prescurtaiea cu\a)tcior ocear sâ se rezume răspunsurile. Imprimarea pe bandă cie magnetofon rămâne soluţia ideală de înregistrare hdelă a răspunsurilor: atât conţinutul, cât şi intonaţia, pauzele. Chiar cea mai cursivă vorbire nu constă numai diotr-o activitate verbală, ci şi din pauze. **FRIEDA** GOLDMAN-i.1SLr R •'!96! ' consideră că între 40 şi 45% dintr-o "unitate de vorbire" e«re dată de pauze ceea ce permite să se afirme că 'in relaţiile verbale, inacovjfatea are uri roi *in* lei de important ca şi activitatea (Reschka,)9'i, p. "751 . Lingviştii apreciază inactivitatea din cadrul vorbim ci pe uri fenomen extralingvistic şi nu-i acordă interesul pe care î! are acest fenomen pentru psiholingvişti şi psihoterapeuţi. Pentru înţelegerea interviului ca proces de interacţiune verbală, nu trebuie luate în consideraţie în primul rând p/iuzek >CU!ÎV s\-ntactic junctures) ce marchează graniţa dintre unităţile sintactice, care au funcţia de a facilita decodificarea actului de comunicare, ci pauzele mai lungi (hesitation pauses), care nu sunt în legătură cu structura lingvistică a actului de comunicare. Aceste pauze pot fi puse în

relație cu *cmn* fenomene psihologice: tensiunea emoțională și gândirea, și verbalizarea in procesul comunicăm (Reschka, 1971). Lnele cercetări au arătat că utilizarea in procesul comunicării a conceptelor cu un grad înalt Je anstracnzare duc? ia dublarea numărului de astfel de pauze. In ceea ce privește tensiunea emoțională care însoțește orice proces de comunicare, se poate spune că -a influențează nu asupra a ceea ce spune subiectul anchetat, c: asupra teiului cum spune ceea ce spune.

P;TI'H: înriiiza înregistrărilor de pe benzile de magnetofon, din perspecnva mrrnpoiogiei cuirural-imgvisnce, I. OPRF.SCL și V, SĂHLEANU • i9~.\ p. *bfr* propun următorii indicatori: indicatorul fonetic, vizând partiCLuar.rătuc ;'; ;i-.-c* c,\ [ocale, specifice, defecțiunile de pronunție; indicat> >ru, Je r'îiii.;ri; .ispR., moale, răguşit etc); indicatorul de intensitate (şoptit, normal, tare,; indicatorul de durată (viteza de vorbire); fluența vorbirii 'pauza mura, pauza sonoră,, pauza mascată, ezitarea); caracteristica vorbim •"•• laîngăre. miorlăit, reținut, moale, temător, timid, speriat, contraria t-mirat, ; cc:;rr;\. tVrm, ba/liu, neutru); reacții diverse (râde, îi vine să rădă, mirat-râde, ::nw *'.un:: v: ':* • • •. piept. *c:{^c?.,* oftează, contrariat, misterios, plescăie, rlescăx- • ;: -tî. .;, -. drege vocea, înghite în sec. lungește cuvintele, declarativ. M/ț-iteste înainte să articuleze cu voce tare, întrebător etc). Acești uuliraror: ţx-.rtect utilizabili în cercetările sociokjgicc marchează supenonratea înregistrări; răspunsurilor pe bandă de magnetofon sau video fața de oricare a>i rip U: înregistrare.

Rc.icr,.! ameniJor este. insa. negativă față de mijloacele de înregistrare Plec *i:\ia.* ;VM *chix-* reviuce spontaneitatea. In afară de aceasta, utilizarea mairnetofoatîc-ior sau a camerelor ue luat vederi ar ridica costul anchetelor și ar mări durata totală a timpului afectat investigației. P^re_rezonabil a se accentua faptul că un bun antrenament al operatorilor de anchetă, formarea unu; :•::! •vopru; de abrevieri și - eventual - stenografierea duc la sporirea nde.afi;;: ,;i consemnarea răspunsurilor. în timpul comunicării răspunsuruor, operator:; Je anchetă trebuie să privească in ochii celui ce răspunde. Toț: autorii sunr de acord cu faptul că simpatia subiectului A pentru interlocutorul său B se exprimă în numărul și durata privirilor lui_A către B. Privirea întreține comunicarea; orice întrerupere in această comunicare poare declanșa celor intervievați o reacție defavorabilă continuării răspunSiiriior la chestionar.

Desigur, în afara consemnării răspunsurilor cuvânt cu cuvânt, există posibilitatea consemnării răspunsurilor din memorie, fapt ce apropie de firesc comunicarea dintre operatorul de ancheta și subiectul interogat. Consemnarea din memorie prezintă, însă, un grad mai redus de fidelitate: unele clin momentele dramatice ale aplicării chestionarului sunt înregistrate, în timp ce altele sunt omise. Modalitatea consemnării doar a gradului de adeziune, ca ș: reținerea doar a cuvintelor chi-;e reduc înregistrarea ia elementele ei esențiale și se recomandă ori de câte ori nu avem de-a face cu operatori de anchetă experimentați.

In fine, administrarea chestionarului de către operatorii de anchetă dă naștere unei comunicări interumane de un tip deosebit, pentru că in cadrul acestei comunicări feed-back-ul este diminuat, feed-back-ul, retroacțiunea, reprezintă un element esențial în comunicare. ROGER MUCCH1ELLI (19~[M]i) sublima efectele feed-back-ului asupra emițătorului și asupra reiației emițător - receptor. Asupra emițătorului: evidențiază condițiile recepționării și determină o flexibilitate a comunicării prin perceperea obstacolelor, cunoașterea personalității receptorului, adaptarea mesajului, sensibilizarea la semnale verbale și nonverbale. Asupra relației emițător - receptor: sporește sensibilitatea receptorului și simpatia lui față de emițător; sporește sensibilitatea emițătorului și simpatia lui față de receptor și facilitează comunicarea prin învățarea rolurilor de emițător și de receptor.

In administrarea chestionarului de către operatorii de anchetă, relația operator de anchetă - subiect intervievat (emițator-receptor) se caracterizează pnntr-o pronunțată "lateralitate" (A. Bavelas și M.J. Leavitt). Desigur, lateralitatea nu este maximă, feed-back-ul nu ia valoarea zero, dar nici nu este posibil, în această relație, ca emițătorul (operatorul de anchetă) să-ș; propună cunoașterea personalității receptorului (a subiectului intervievat) cu scopul de *â* adapta mesajul (chestionarul) și de a modifica canalul de V» comunicare limbajul verbal sau nonverbal). Mai mult, administrarea chestionarului de către operatorii de anchetă nu presupune totdeauna simpatia manifestă a emițătorului față de receptor. Este adevărat că în teorie, dai și ' în practica investigării fenomenelor sociale, relația operator de anchetă -' subiect anchetat, .cel mai adesea^ _se caracterizează prin "sensibilitate". CARI. R. R^JfSIS^RS (vezi capitolul despre intenaȘ^arecornandă celui care face interviul (pentru că administrarea chestionarului de către operatorul de'"

anchetă este o formă a interviului: "interviu pe bază de chestionar" sau, cum i se mai spune: interviu standardizat, formalizat, inflexibil, controlat) şă_arate totdeauna simpatie faţă de cel ce răspunde ca persoană, dar nu şi faţă de opiniile lui. Intr-un experiment de aplicare a unui test proiectiv, comportamentul pozitiv al experimentatorului, comparativ cu un comportament neutru sau negativ faţă de subiect, a dus la sporirea numărului de răspunsuri şi, totodată, la ridicarea nivelului creativităţii (Edith Lord). Exprimarea simpatiei, comportamentul pozitiv al operatorului de anchetă vizează cooperarea cu subiectul intervievat. Operatorul de anchetă nu va demoraliza pe cel ce nu găseşte răspuns la mai multe întrebări printr-o remarcă: "Nici pe asta n-n ştir.'", ci. cu înţelegere şi simpatie, zâmbind, va putea destăinui că nici el nu cunoaşte răspunsul la întrebare, dar că aşa scrie în chestionar şi că trebuie să se conformeze instrucţiunilor primite de la organizatorico anchetei.

în afara interviului sensibil, multe institute de cercetări, între care şi , **American** Institute **of Public Opinion,** fjolQgescjtehnica interviului neutral. Operatorul de anchetă se prezintă ca profesionist în luarea interviurilor şi relaţia operator de anchetâ-intervievat devine o relaţie profesională. Operatorul de anchetă are o atitudine neutră, imparţială şi indiferentă. Orice reacjiejie_simpatie sau antipatie, de aprobare sau dezaprobare este interzisă operatorului de anchetă: feed-back-ul este mult redus. Emiţătorul - de această dată, subiectul care răspunde - nu poate recepţiona efectul pe care l-a produs incv.jji.Li 'răspunsul) transmis. In faţa lui nu se găseşte un interlocutor sensibil, *a* imul "neutru", care repetă întrebarea dacă nu s-a înţeles, dar nu explică sens iii întrebăm, care înregistrează răspunsurile, nu le comentează.

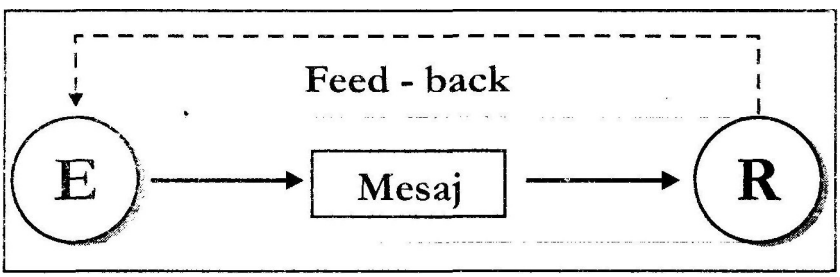

Figura tir. 7 Schema comunicării: E — emiţător, R — receptor

Cea de-a treia modalitate de administrare a chestionarului - conform lui E. K. SOHFAXîH ,196[7]; - este cea a interviului ..sever, de.sml_dej.;ar_uulizat îr. învesnt^ana sociD.oincă. Se aseamănă mai mult cu un interogatoriu decât ca un intejr\;iuj_persoanei intervievate i se reproşează inconsecvenţele răspunsurilor, . M atrage atenţia asupra răspunderii ce o poartă pentru rezulutele cercy âru^iiitre operatorul de anchetă şi cel intervievat se realizează o u.stania. *eve* devine maximă cânt! administrarea chestionarului capătă î< iraia .nrervuuu; antagonic. Chiar în această formă de interviu, operatorul JC anchetă DU trebuie să influenţeze subiectul să răspundă într-un anume :ei. Răspunsul corect la chestionar este cel care reflecta cel mai adecvat opinia subicCHau;; ceea ce contează în administrarea chestionarelor consti-:uic tocmai t/rean.-,i condiţiilor pentru exprimarea opiniilor, realizarea unei .uniostei'c periTnsr.tr. apsire de teama de a greşi.

Ak'ţiefc.i -.; i<.-:iiaiv:i operatorilor de anchetă contribuie in cel mai înalt ,:-ad ": :vL;sîî:t .ipI'cijHi dtotionamiuî, la obţinerea in formaţiei primare şi, dea, *',:>,* enoenţ.i imestigauei. ALBERT B. BLANKENSHIP (1961) se întreabă.: "< .ine este un bun operator de anchetai'" Răspunsul: "(3,pers_(janâ inteb-aentâ. sănătoasă, extrovertită şi fără prejudecăţi". Şe mai poate for-,r;uia cerinţa ca operatorii de anchetă să fie: agreabili, maturi, obiectivi şi c.'iistijnci'.is:, ::ircrrsafi iîe problemele umane, capabili de .a ţrăL_infens .sentimentele uţor.i eiTirjatit-;. R.\Y.\1()ND L. GORDON (1969) atrage :îîenu;j ..>:;p!'j •- u<.ni crnpatiei in desfăşurarea inten'iului pe baza de ches-;;onar.

Experienţa a arătat că femeile au rezultate mai bune în activitatea de iperaiur de anchetă decât Lârbaţîî, pentru că sunt mai uşor acceptate in casă *ii.* dec;. Pot înrctîisrra mai exact răspunsurile şi reacţiile subiecţilor, pentru că^sUjK vJ.p.tbiîe *âc* mai multă sensibilitate şi sunt mai puţin suspecte decât bărbaţii M. 1)';:];H'Î;-, *K,* Kirchner).,Sexul operatorilor tic anchetă pa r^-sâ dea naştere unor distorsiuni. Intr-un experiment de condiţionare verbală, subiecţii au emis un număr mai marc de cuvinte ostile când experimentatorul era de sex feminin, cu lizic plăcut, decât atunci când experimentatorul era de >ex inascubn. O sarcină simplă de sortare, experimental, a fost bine rezolvată când subiecţii şi experimentatorii erau de sex opus. Este demonstrat faptul că la interpretarea rezultatelor trebuie avută în vedere corespondenţa, din punctul de vedere al apartenenţei la gen (masculin/feminin),

dintre operatorii de anchetă şi subiecţi. HERBERT H. HYMAN, într-o lucrare "clasică" apărută în 1954 şi retipărită în 1975, analizează erorile din cercetările bazate pe interviu şi chestionar. Astfel, s-a pus în evidenţă :nfluenţa_sexuiu: operu orilor de anchetă asupra răspunsurilor subiecţilor? Pe un număr <ie 819 subiecţi, bărbaţi şi femei, s-au obţinut următoarele răspunsuri ;.:•!.; - !osr intervievaţi bărbaţii de către bărbaţi, bărbaţii de către >pcr.;:;-n: ,:, irichef;"; temei ş.a.m.d. la întrebarea:

"*nciu^:»rn<r sunt prea bune pentru cei ce atentează la pudoare; ei ar trebui pecir-psui Dublu:" (vezi Tabelul 15).

	De acord	împotrivă	Nedecişi
Bărbaţi intervievaţi de bărbaţi	44 %	48 %	8 %
; Bărbaţi intervievaţi de femei	39%	58%	3%
i Femei intervievate de femei	49 %	47 %	4%
Femei intervievate de bărbaţi	61%	28% '	11%

Tabelul Hî. ?5 Distribuţia răspunsurilor în funcţie de aparteneţa la gen •'masculin/'feminin) a operatorilor de anchetă si a.persoanelor intervievate (Hvman, 1954).

Acest experiment a relevat "solidaritatea" masculină şi "indignarea" feminkw Atrage atenris. si sporirea procentului femeilor "fără opinie" când sunt *:::;er-* !fva«-? de bărbaţi în legătură cu pedepsirea unui delict aproape exclusiv masculin. în aceeaşi lucrare, HERBERT H. HYMAN (1975, p.l 65) pr,-7:-it,:> ş: :e/-.iU;ueîe unei anchete efectuate de National Opinion Research Cenre.r (NORC) in I947 asupra unui număr de o mie de persoane din Bainmore.. care erau solicitate să se pronunţe "de acord" sau "împotrivă" in R-văjuvS cu următorul enunţ: "Nici un om decent nu trebuie să respecţi-o femei? ca<"e a avut reiaţii sexuale înainte de căsătorie". De această dată, au ;eşir *ir:* c'> uicnîa "soiictaritafea" Şi "indignarea" feminină (vezi Tabelul 16).

cupi'iiişi Li anchetă, operatorii de interviu au un status pjp *iac* parte duiţr-_o anume categorie socio-profesională. Voluntar, dar ce! ITI?.; auesea involuntar, ei exprimă poziţia lor socială prin felul cum vorbesc, prin îmbrăcăminte, comportament. Persoana intervievată percepe statusul social al op_eratorului de anchetaşi ajustează comportamentul lui verbaT (răspunsurile) **în_raport de ceeace crede că aşteaptă sau** ar trebui să **afle operatorul de anchetă, ca reprezentant al grupuluisău social, de** la **eL..**

	De acord	împotrivă	Nu știu	Nr.
Bărbați intervievați de **bărbați**	**37 %**	**57 %**	6 %	87
Bărbați intervievați de femei	**36%**	**60%**	4 %	234
Femei intervievate de femei	**50 %**	**44 %**	6 %	357
Femei intervievate de bărbați	**58%**	**38%**	4 %	1139

Tabelul nr. 16 Distribuția răspunsurilor (Hyman, 1954).

O sene de autori ca: HERBERT H. HYMAN, STEPHEN A. RICHARDSON, BARBARA S. DOBRENWEND și DA VID KLEIN (1965) subliniază faptul că perceperea de către cel care răspunde a unei "distanțe sociale" față de operatorul de anchetă influențează puternic răspunsurile. D. ROBTNSON și S. RHODE găsesc o diferență de 19% în repartizarea răspunsurilor când, într-o problemă etnică, operatorii de anchetă fac parte din populația majoritară sau minoritară. Numeroase cercetări experimentale au ar'"Oat că apartenența la un grup etnic influențează răspunsurile, după cum operatorul de interviu aparține sau nu aceleiași etnii. Intr-o anchetă efectuată de NORC în 1943, persoanele cu atitudini antisemite exprimau aceste prejudecăți mai puternic în fața unor operatori de interviu neevrei, decât atunci când interviurile erau făcute de evrei. Citățm din aceeași lucrare a lui HRRBERT H. HYMAN (1975, p. 162):

"Credeți că evreii din S.L'.A. au prea mare influență în lumea afacerilor?" vezi Tabelul 1'*.

	Da	Nu
Neevrei intervievați de neevrei*	**50%**	(139)
Neevrei intervievați de evrei	**20 %**	(88)

Tabelul nr. 17 Distribuția răspunsurilor (după Hyman, 1954).

în 1946, D. ROBTNSON și S. RHODE au rafinat tehnica experimentală, urmărind să vadă ce influențează mai mult, numele sau înfățișarea tipice •vezi Tabelul 18).

Deși mentalitățile în S. L'. A. s-au schimbat în ultimii 50 de ani, problema relației dintre intervievator și intervievat din punctul de vedere al apartenenței etnice rămâne actuală. Ea are semnificație nu numai în cercetarea antisemitismulLU, dar și a xenofobiei și a prejudecăților etnice, în general. DANIEL K.ATZ a reușit să evalueze influența statusului social în cadrul relației operator-subicct intervievat.

Inrătisare si nume tipic de evrei	jj	5,8%
;:.şare tipie evreiască		15,6%
înfăţişare de tieevreu	f	24,3 %
ir. ir;-.i'\ •; :-LJ:TIC riccvrcit-şti	î	21,4%

Tabelul nr. 18 'distribuţia răspunsurilor la aceeaşi întrebare. în funcţie vie caracteristicile etnice (Hyman. 1934),

ii)ar nu_ numai elemente uşor observabile: sexul, vârsta sau status-ul '-oci:–il ale oppi-iironţji,]) (ie ancheta infiiienr^f^â^e^cţnle subiectului. Aiura_ ge:ier.-lia ;' ial1:'iL-i-iir a *i:* si He^^jnişcajile_operaTOrului de_anchetă gestul, pv:\ *,r^a* aUnMica/a asupra celui ce răspunde. Lste foarte probabil, aşa cum remarca iX *\A!.H' A, GORDON (1967), că un sentiment antagonist iată de cperaioriii de anchetă va spori numărul răspunsurilor "nu ştiu". Dinv p' •tr.v.î. •:. sentiment de inferioritate, în orice privinţă, va diminua frecvenţa rĂsnun-iiHior ni: snu'\ intervievatul fiind tentat să facă presupuneri acolo *upc,:* şr t'•'•i";iţ-'j r ;!••* b.ci'îiară Qoan Macferlane SmitiV). Unele experinieirv :••. .*-n,- ;:'r--i'*\^ apariţia răspunsurilor conform aşteptărilor experimentatorului datorită înt'uenţei neintenţionate a factorilor paralingvistici şi cbmeste> ic ai expenmematoruiui. Se vorbeşte astăzi despre o nouă ştiinţă avanu ca < «bîect de studiu semnificaţia psihologică a contracţiilor musculare. Prin mimică, </pj^tom[ji£jŢ.n^eTăj^^jjg_să_emrime interes pentru răspunsurile subiectului; privirea trebuie să fie vie, optimistă. /VncheiatorL;! trc~b'~\ •••• ":•)p::n";;s! .': nin'uc riu demoralizează *mal* mult un operator ele

[illegible] i^eniteligerH. Sentimentul de. colaborare atorilor de anchetă cu org nîzatoruî investigaţiei, atragerea acestora tuirea chestionarului, subr v'eFHerea adecvată si remunerarea corestoare mentin moralul ancheţatorilpr. în afara factorilor nonverbah, o le factori paralingvistici a >ciaţi cuvântului sunt de mare importantă

:< •muiV.carea dintre operatorul de anchetă şi cel intervievat. F.tectele verî--' ;;~J •':•";; 'r:;.r/., debit verBăl, articulaţie), efectele \ ocii (timbru, intens:caîc. T::- :'•::,, ca şi efectele cuvintelor şi ale rrazelor (jocurile de sens ere ' :isa c-.im ^^^—*CA* \. C'UÎLHOT (1962), tac să se vorbească în cadrul comunicării .iircruFnane ;k:spre o "semnificaţie subiectivă" (ceea ce ^e intenţionează :: *:-e* rran.-'-irurc ş: despre "o semnificaţie obiectivă" (ceea ce se transmite ne ispf;. Simglajnţănre a răspunsurilor piintr-un "mm-hmm'' ". ui:- ..; creşterea performanţelor subiectului ([.""Greenspoon, *W. S. Ser-

plank). Referitor la aceastjL "intonație magică"^ la universalul "hm" al operatorilor de anchetă, scriitorul șii^sociologul francez GEORGES PEREC remarcă plurivalenta: "punctează cuvântarea celui intervievat, îi câștigă mcrederea^îl înțelege, îl îmbărbătează și-l întreabă, ba uneori chiar îl și amenință" (1967, p. 39).

CadruHîzic în care se administrează.chestionarul, ca și momentul (ora din zi, ziua <ln.is5p"'5mâiya^£xercifă o in fluențăașiipra răspunsurilor. Sunt de evitat încăperue oficiale' ; cei mai indicat este să se desfășoare interviul ca o discuție cât mat obișnuita într-un cadru obișnuit: la locui de muncă sau la domiciliul subiectului. QgLiiLșiiaiLui..de_lucru, ca și la domiciliul subiectului intervievat, dificultatea izolăm tatâjje ceilaJțijjer^BalIomunicărta. Prezența unei a treia persoane în momentul intervievării modifică răspunsurile. Lie exemplu, tinerii apreciază pozitiv cunoștințele școlare caricTadniinistrarea chestionarului se face în prezența unei a treia pers ^ Tntr-o cercetare- ,i l'nr. ersitâții din Berlin ui ,ic V-M '.V-S\ -,:VA formulat.! această întrebare:

— '"l.redei. că cunoștințele școlare, mai târziu, in viață, vă vor folosi: roate, multe, unele sau nici unele?" (vezi Tabelul 19).

Răspunsuri	In prezența celei de-a treia persoane	In absența unei a treia persoane
~*TMK*~.	.IT>Y.".	.~ *5%*
\hnu-	49%	37%
Int-ie	40%	58%

Tabelul nr. 19 Distribuția răspunsurilor în funcție de prezenta unei a treia persoane

C'erct'fiim! aceeași problemă (influența prezenței celei de-a ireia persoane în momciitui administrării chestionarului), M. R. hUH.PPARD (1961) stabilește că exactitatea răspunsurilor la întrebările factuale sporește, ilar distorsionează puternic răspunsurile la întrebările de opinie. Pentru a diminua această sursă de erori, în chestionar trebuie prevăzut totdeauna un spațiu pentru observații, în care să se consemneze condițiile în care s-a administrat chestionarul. \\ ALTER l-'RIEDRICIl atrăgea atenția asupra faptului că "internul nu \ a putea fi completat parte la locul de muncă, parte în pauza de masă, la club sau la domiciliu" (1971,p. 37) și formula cerința standardizării condițiilor de administrare a chestionarelor (din punctul de vedere al spațiului).

Alegerea momentului cel mai adecvat pentru administrarea chestionarului nu este întâmplătoare. Orele prea matinale sau prea târzii sunt nepotrivite. Se consideră că anchetele pot fi făcute în tot cursul zilei, cu excepția orelor de masă și de odihnă, cu începere de la ora nouă dimineața până la ora nouă seara. Întreruperea din muncă a subiecților plătiți în acord, ca și reținerea după orele de program este neindicată. M, MAGET, subliniind importanța momentului luării de contact, preciza: "ca regulă generală, se evită a se tulbura: activitatea care cere un efort susținut sau intens, repausul familial, repausul de după o muncă grea" (1962, p. 173). Ziua din vajf5mnj_jn_ care se desfășoară ancheta inflnenrpovn tâspujTgnrilp Pe un eșantion de 1 .U"9 de berhnezi s-a făcut o cercetare demoscopică, punâhduse întrebarea: 'Credeți că prețurile în 1959 vor rămâne aceleași, vor crește sau vor scădear'* 'vezi Tabelul 20).

Răspunsuri	Luni până vineri	Sâmbătă	Duminică	Total
Vor creste-	71 %	**76 %**	79 %	74 %
\ • '•: rămâne aceleași	26%	**22%**	**19%**	23%
\'.»r sc.uif.,			**2 %**	2 %
Total	100 **%**	300%	100%	100 %
	(556)	(221)	(302)	(1079)

Tabelul nr. 20 Distribuția răspLinsurilor în funcție de ziua efectuării anchetei

Pentru a neutraliza sursa de eroare introdusă prin intervenția operatorilor iic •liichc'tă, pentru a reduce, deci, dezavantajele chestionarelor administrate de către acești operatori, trebuie totdeauna îndelung gândită alegerea nmpuiui și a locului de desfășurare a interviului, dar și alegerea persoanei care să se califice ca investigator de teren.

\dmmistrarea chestionarelor constituie o tehnică și o artă în același timp. L'ăr.\'o anume predlsnoziție înnăscută: temperament extroverm. capacitate ,k'~ : ::v,/ <i.-r.f:;";':ik-!e altor.: ;empatie), fizic plăcut, sănătate robustă, inteli-_ gc:n.i, -.îinieni nu poate deveni bun operau^r de ancheta. Dar mei cea mai iu iîată persoană nu \ a purea realiza un interviu corect, pe bază de chestionar, dacă nu'V:'î respecta o sefTe de reguTTteTinice;

• •'"sRuherea chestionarului;

cvah. memorarea înîrebănlor:

: • respectarea suc_cesiu-nn înf*dbăriior;

• înregistrarea tideiă a răspunsurilor;

• intervievarea numai a persoanelor indicate;

:• păstrarea secretului profesional.

îî 'marea • :jiera!onl£^di^iicjiclâxa^ojfeionj^şi instruirea lor atentă iqainu'.; ncc-ir- :;n esiy,aiii se impun cu necesitate. Trebuie stabilit dacă iper:;. ••.....^oii'i.i pureimah im au el insişi prejudecăţi legate de viaţa -^ A. :„i ; ii MWi :.• <)!<!, !'•. iigic etc. In nici un caz ix-i cu prejudecăţi marcanţi :':•: \jy"•-• •-'-!".ri-Ti.t;; .;i investigarea unorh-nomene ca cele atnintue. * otîlplc-rjrevi ur -ătre rpenuon a câte unui chestionar tiiti cele care urmează a ti api.c.îit arc u;s i • ai li scop: pe de o parte, dezvăluie operatorilor dificultăţile de r^rn^i'i.ire :., r,î>pi;nsun!or si, pe de altă parte, dezvăluie organizatonlor ancheu;. ui.ui'.., in c.m- răspunsurile ceior investigaţi concorda cu ră.spun-sur;i<- dsv Jf • 'tx*r;'itoni di: anchetă,

lneîe ;:". •:<:':,:, • • •:/ur\ „i ii r-\; ;i modului in care se administrează chestiona-rele tic către operatorii cie anchetă au pus în evidenţă o serie de erori:

• cie mem< >rie:

• netransmiterea cuvânt cu cuvânt a instrucţiunilor;

• !vr;i>:rv. :' V- -f;'i! : •-.ondare 'de obţinere cu orice preţ a răspun-

• ?i..iVf • :';. .::",:;• t;e irt operator la operator în ceea ce priveşte

• percepuc .-.ciectivă /operatorii sunt înclinaţi să audă ceea ce doresc ••! să audă'••:

• t'i;osin.',! v-ri 'pT'uiiui \i.»cabuiar în mretţisîrarea răspunsuriloi[1];

• >curt:!R:i s.;:.: îunpre,; răspunsurilor isn tunctie cie debitul verbal ai • :x r;ito:'uiu:, ni. ai celui care răspunde;.

• ,i-'v,;;\ ,iv.i 'oî,uă;i. surselor cie erori rezultate clin aplicarea chestionarului i.k cur/ <p(•.:,•'•• de anchetă nu pare posibilă. Pot şi trebuie sa fie eliminate, isă. v :o:-;:e -> :::r;;c. cele care nu se anulează prin numărul (mai totdeauna ;r,.i:T . • •:*•,.-.," r:, •. ;e anchetă. De asemenea, totdeauna trebuie iacut un con[1] •_•••; .;.!•--.:'; i «viuli.ii cutr, se aplică chestionarul,operatorii de anchetă tund a\xrn/aţ! despre acest control. In acest sens, este frecvent utilizat controlul prin poştă. Se expediază scrisori persoanelor cuprinse în eşantion

1a 30-50°" din acestea) şi, pe baza răspunsurilor primite (se înapoiază 50-60° o din scrisorile expediate), pot fi trase concluzii cu privire la probitatea si Tehnicitatea anchetatorului: dacă durata aplicării chestionarului s-a încadrat tn 'Vona de timp" prevă/ută, dacă persoana interogată este cea desemn.'[1] n î:i eşantion ;,"r [T];\ alt mijloc de control este relectura chestionarul;:;, .:•% •^•.•mue depi?>tan a bias-utilor (erorilor) introduse de operatorii ,'k a:v-: :*: • .-:".';cart Î \i\ f.;kuîafor, ca şi contra-ancheta oferă garanţii sunoeme pemn: munca m teren a operatorilor.

înccrc-m-[1] vie clasificare a chestionarelor după conţinut, formă şt mod de apucare • n: rrebinc înţeleasă ca pe o diviziune şi compartimentare rigida; ur.a >; ,H'a Î>J înrrebare poate fi de opinie sau tactuală, unul şi acelaşi chestionar p uie !i interpretat ca tund special sau omnibus, poate fi autoadministrat sau admirusmii .ie către operatorii de anchetă. Prin chestionarele, ractuaie înregistrăm cesa a se presupune că subiectul ştie: cum ii cheamă, ce vârsr.i a[r]r, când a im-f- uîtjinn dată ia cinematograf Prin cele de opinie inreg;srrân:. i.vi ce erecte individul. Întrebând: "Unde vă veţi petrece conceu:u, >•_ ! Kii infi *o.iit* acest an?'\ vom afla o opinie sau un răspuns facruair F.-re *c'eu* ;•- preci/ut >e amestecă într-un tot indivizibil certitudini, dorinţe, speranţe, huTăran ere. Mai mult, întrebarea în sine sau chestionarul în sine nu p<>r *F,* considerate nici de opinie, nici factuale dacă nu sunt raportate la populaţia :a care se aplică. Întrebând: "Care credeţi că sunt consecinţele poluării :irr:"ir>^fereîr" vom obţine de la nespecialişti simple opinii, în timp CP de i i sppo'nttsti! *în* eco'ogie vom obţine date tactuale. Despre chestionarele STH-ifiU- >r^: ?rfuaî câi pot fi ele de speciale, în condiţiile în care orice ta.pt -•.. ..: • e _"?u ikr -uirpri;,.-. :n complexitatea lui: complexitatea fiind caracterisnea «etiuirone a faptelor şi fenomenelor sociale. Nu întâlnim decât roartc nr într-un cnesuonar numai întrebări deschise sau numai întrebări înch;:-;. ru.u'ie adesea .subiectului, i se dă posibilitatea să răspundă liber şi operatorul de anchetă încadrează răspunsul dat într-unui precodificat. Şi tsre d- î:i s:,T; înţeles că orice chestionar elaborat spre a fi autoadministrat ••>fæ r <>':r::ni:-.':r3t (în nracică, pentru a completa cşantionui, cum s-a arăta* • *: :* rr-n;s: operatori de anchetă să administreze chestionarele post.-:;:[1] 1\ .; ::ene:;. fubk'crîi CL: nivel superior de şcolarizare pot răspuncii ..::.:; :>.. prin auto.îdmmisrrare, fără mari dificultăţi, la chesdonarele elaborare în ideea de a fi administrate de către operatorii de anchetă.

Clasificarea pe care am realizat-o, în scopul de a facilita înţelegerea problematicii chestionarului ca tehnică şi ca instrumaet de investigare a

fenomenelor sociale, trebuie privită ca o încercare de construcție a unor tipun-limită. In practică întâlnim ponderi mai mult sau mai puțin accentuate ale diferitelor caracteristici enumerate.

Structura chestionarelor

A vorbi despre structura chestionarului înseamnă a analiza diferitele tipuri de întrebări ca elemente ale structurii și raporturile dintre aceste întrebări ca legături între elementele structurii. In cadrul unui chestionar, schimbarea unei părți atrage după sine modificarea întregului; suprimarea unui element antrenează după sine raporturi schimbate între elementele - întrebările - reținute, deoarece chestionarul reprezintă un singur tot, unitar, formalizat. Dată fiind această situație, intervenția forurilor politico-admm-:strative din trecut, ca și tentația unor patroni în prezent, de a dicta cercetătorilor vieții sociale ce întrebări să fie scoase din chestionar nu se mstifică. Pledăm pentru autonomia și respectul specialiștilor. Cine și-ar permite să-l învețe pe chirurg cum să opereze numai pentru faptul că plătește spitalizarea sau tratamentul medical? Pe de altă parte, ne pronunțăm clar pentru sporire;[1], responsabilității celor care lansează chestionare: și această tehnică de cercetare are reguli ce trebuie respectate cu strictețe. îmi apare azi din ce in ce mai limpede că inamicul sociologiei nu este chestionarul, ci amatorismul, diletantismul în structurarea acestui instrument de investigare, ce își are, firește, virtuțile și limitele lui.

în structura chestionarelor, după funcția lor, pot fi puse în evidență întrebări: introductive, de contact sau de "spart gheața"; întrebân de trecere sau tampon; întrebări filtru; bifurcate; "de ce"; de control; întrebări de identificare.

întrebările introductive au rolul de a "încălzi" atmosfera, de a da subiectului sentimentul de încredere în anchetator și în el însuși. Prima întrebare nu se va referi la date personale, nici la lucruri foarte complicate. Mulți practicieni ai anchetelor subliniază faptul că prima întrebare este bine să fie închisă 'răspuns de tipul Da-Nu); să permită persoanelor să răspundă fără mari eforturi. într-o anchetă privind raporturile individ-stat-societate s-au imaginat asttel de întrebări de contact (Noelle, 1963, p. 88).

- "Credeți că ar fi mai bine să trăim fără a trebui să muncim?"

Da	1
Nu	2
Nedecis	3

- "Se spune frecvent ca noi trăim într-o lume grăbită. Cum apreciați situat ra: aparțineți acelor oameni care au mult **prea puțin timp?"**

Mult prea puțin timp	1
N u prea *puțm* timp	
Alt răspuns	3

Ambei.- mtrrtiân de contact vizează probleme asupra cărora în mod curent oamenii iv; pun întrebări: necesitatea muncii, lipsa timpului liber, dar nu abordează problemele esențiale ale anchetei, astfel că persoanele intervievare devin interesate de conținutul în continuare al chestionarului.

Itiitr-u anchetă privind prestigiul diferitelor profesiuni (S.U.A., 1967, realizată de Nsnonai ()pmion Research Center), întrebarea de contact era astfel tormuhifLi

— "Presupuneți ca un tânăr înzestrat vă cere starul asupra celei mai valoroase profesiuni. Ce profesiune l-ați indicai"

\\ 11 ..LI AM |. GOODF. și PAUL K. HATT (1962) comentează această intrehart-: ea pune subiectul în situația de a da sfaturi și îl lămurește în același nmp cu pr;\ nx i;t scopul investigației. Legată de ea, cea de-a doua întrebare:

— ""Ce i-wœ- ce' mai important, după părerea dv., să stea în atenția unui tânăr cjnd ș; alege profesiunea[5]"

Aceasta e<te, in fond, prima întrebare a chestionarului. Practica chestionarului uneori dezvăluie deficiențe în legătură cu întrebările introductive. Multe chestionare încep greșit - după părerea noastră - cu întrebări de identificare

Chestionar

V Sexul 'rV Fi Profesiunea catălui. . . a mamei. . .
Pănnui -i:nt divorțați.' Da, Nu. Recăsătoriți? Da, Nu.

Pentru ca după aceste întrebări - care sunt și foarte personale, înainte de "a se sparge gheața", elevii să fie întrebați direct, fără încercarea de a-i introduce în temă:

— Ce aveți de gând să faceți după terminarea liceului?

Chiar arunc; când –e renunţă la întrebările de identificare, multe ches-
nc-n.-irt •"mx-r d:rt u- >i:iuându-se întrebările introductive

it-stic >*ar*
i Ce in St. ar in a Pe t: t **'.ne** rer circa.'
(..are **si mi ca** iităt ne cai e ii: pretiiîeST 'el ;TI ai muii la ! i:un er.;-

(.Gestionar
j ..siv u. '••-;• •- t; mi ohiccic 'lii.Hcri: cave \ ; ; il.u'tn cei m.u nnurj
i- , - i
I in şcoaiar ;

Chestionar

Rft^punsnnle si. niaixhcază prm ncerc:.;;re:i citrei de cod rovc-:
•.iiiiiii .• > ;ir; ,r:;e: dr răspims unii cat :i de subicci.
! \;*xv* r;u!!o: \. [>a 2, \u
2- \vori rtîeviyor- î. Dn 2. \u

întrebările de trecere ,\ . :• • •.. .:.• ;: ..\..-.-,: ::• •:••-•
and ui;: îi, ; rn.: *.::K -S; *a sw.pv* vi; :. . r; r.:k i!f>;i!v i;i > :

necă:.'."; .i •• '• • ",.' ;C -; -pi;iis..:ri. Intr-un ciifStK/iiu: *;\i:* ,
c. . >,'.Ci;-.:- ..-. C; :-r:t!iii!i i/olati. ci cu o înlănuhie de ;tir.

muluim .v^cri' -v. ir.-aebânk' de trecere au această funcţie de """egiuire, !:• .; k . L>r;. .:ia;\, grupele de întrebări sunt şi mas accentua; separate, jTi'l; ca 'ii ;ntL••'!'.-!; ţiecăre; urupe tic întrebări coerenţa răspiins'.inîo;' să crtNCiită.

i ,x,stă pi spibun.iru! ca intreiiănle de trecere sau tanipon intre grupele de rch.'".r: v;>-;.;i.! ;•;• •; icnidc UÎ>tinete să tie înlocuite de o adec\ată punere •• ÎL" ..":.: - - is'a.ît!. ./ă grupti'r de întrebări, se introduc desene, elemente

;'•*•• •!•"•' , !•. T*c-i"fc' reprezintă momente de destindere in cadrul c'nes-r;ir .;•.;; • ." : r> ocentrarea atenţiei subiectului asupra problemele;,- ce ••;•;: :< * ::- *:::iv.:,* facilitandu-1 abordarea succesivă a întrebărilor •rursbă:!'.t >• ;iru .o tunciie contrară întrebărilor de trecere: ele opresc cav., ui: • c ircu'/»*""! de subiecţi la întrebările succesive, reprezentând în

Lumea în anul 2000

-••' \ : ï":;,,, !;ri.s(-a;; nai puțin tircse ca femeile sâ ocupe posturi de conducere:' rnu'i in.i; niuh

;•••**ii** hirsc ca tinerii sa ocupe posturi de conducere.-"

•:,-,-;; . . .*A*

înnvl'M'îit 1, pan?, "nuni s-au retVrir la ceea ce credeți că se va întâmpla in anul 2000. \ • im rti-jt .Kuis; si iie smisicri ce ati don să se intample in anul 2000.

-., iii . »; *t:* i;'.:i preocupați sau mai putm preocupa^ de viata lor interioară."

,!,': -.iu i!!,n puțin interesați de succesul lor ne plan social

. 4

accLi>i ump *an coiYuvA* ai c.iiitãui răspunsurilor. Exemplu (diutr-o cercetare mai ICC:K- a nuabtrăV.

v-U mTvMiA huc'i, r'v^Hisilii i publicat anul acesta vreun matcmil d(•spre unitatea în care lucrați-'

Du **1**

si 16 Tentai a circ dau

•••• '.^: ;; irfîi'ij cu Ului rum erau puse problemeler

. i^. ie *r*\ /erw 2

X :. 3

i k J.^i'.:'i ,.u'-; i !:].ucnal;C; *;i\\ij* avut vreo contribuție a îmbunătățirea activității

. . i

\l> StHi. 3

Ac *'v,m-,:* imaia *rjinl* uimi material din zianJ "Informația Bucureștiuiui'"

"• • • : • . - • • :u:c>i A interesi ,*c/it* nt.;iiia; upmtik: unei anumite categorii din populaua cuprinsă in anchetă: de exemplu, in cadrul unei anchete despre noii? csnak- *[r]\ . opiniile acelora care posedă de mai mult timp teie\ îziune \" . *ih:* ' '.(..iMtr.'i'[1] iu. *h*\ HCr.M sens, inîieharea nr. 1:

rcait' ;<i,-r!;iri: <;i;>iiii!v' i>r>) *-A* coticn-i* uiu :a:piinsa*'Jc (ie<>>eon\[1] cir iii!fi:L>^!ih' nurii, nu ouresi" snhiri'jui LIC K rcbaniiîf ;i n;Ci sui cailiica riispansur.!,.[1] n'.:;.-.'.

ins si *:c*\'.

e<H;f-.m" u

iii! '•'•*:i'r.ff*\ ;.

L rcucr..-."::. . . . • ....: .:::r.ij ..-icsUvua; csreinvtt> prf;pu^;-./r> .:•. .'^ uuman:i in crebărao:' .;;: c-;[1] :x--:^':;e ir? strucnira iui. Mediem nu te miica[1])li ructoda'ă ce ce re J.oire in dren~ij • • ebortiului costai drept sau in regiunea pectorală *h'Lu*

rsu.it. <_:' ci ""M.:"<f ' .':,•.: ;'. .sre iietiresc. în aceasra ordine de ide<> ;-â întrebăm er.oaiV'.' ....<< .i-u'î':;i.a ';5e ce ;-:"lvâțesc aoaten <ie ia normele morale de ;;::^;-:f.' ..: • >r.: i oisericâ sau !a cinenv-nograt. In am;k. chestionare •'t.': '". . ^:' ••: • ••/ • ' -î "iifrtb'.inl'ir 'GC ct '. De exernolu:

din aira iocahtaîc șt na v-re

,nuit, t n rr-u'v ′v .:• :".' -.-te ne ti re se. in această ordine de idei. să înnebăm jcrsoAiu-"- ,. '• --:-;in",i ,i -(• i>' -:'i\:itșesc Hjjaten de la normele moraie *Ce*-. c-jîîuuir.- ,< :•• ...••; i ..-.jssnca .'-ai ia cmerniitograt. !n aneit cnestUiîare •Drti'i r^ • . - • . •′••••-• *i* *tvi.:'/,ir,lin* "«Ic c ', De exemplu:

rii'.i'ccc din jir;i localitate :;i :iu , rea

'.uzeaz;;. 'r:.re.aa

nivelul de şcolarizare, situaţia profesională etc. să încheie chestionarul. Despre întrebările: de identificare, ca întrebări factuale, am mai discutat. Nu facem, acum decâ* o singură remarcă: datele de identificare pot fi obţinute fără a fo.'-mala astfel de întrebări:

. / ^ĩ Oaia: saLi ;.;;;;:'

\:., ' '.'". i[l]. '•-1; •:-'.: înfrebănk' întT–un chestionar nu sunt snnmh :zolf».ţi, nu sunr etetnente independente, ci se raportează unele la celelalte, se presupun rc-.-ipPK .-au se influenţează reciproc in funcţie de succesiunea lor, *ot* poziţia ,:)•

Tehnici de structurare a chestionareloî

1 iur-.-.-. :o cf.i'-i :;erare a raporturilor dintre întrebări a permis stabilirea uno; tehnici de structurare a chestionarelor

''[r]ehnica nâlniei 'funnelling). care presupune trecerea de h ;»eneraJ l;i part,cui :••. Su[i]\r. r.:" ••-;• nu[c]. în situaiţa de a răspunde mai întâi la o întrebare caic vi/c.tzft iu" j;-.pf.:i ueiieiai, urrnânu să răspundă apoi ia o aîîrs cu totul

J >at ati Ut :i.:- >ru <tu imţ»>(n\a aplicării de către părinţi .i pcJi-psei nn'jviraii ropi.'Wir']
i Dv aplicaţi p..Ucps-.'k- corfioraic copuloi dv.? |

Tehnica nâlniei presupune mai întâi formularea unor întrebaşi libere- si, în final, a uxior întrebări închise:

; - (.i p^fLfv a v'.-'t; ' k's"pK. \-il(iarej stunuknrt:lf)r Tnor.ilc:' Ş
| '. i/ p !D(JLT a;^ -^r.iiJcnFuc morale tn ir.trtpnndcTca vK' • '
!; :"--.irrc r-.i.-. 2} marc 3} redusă 4) toane ivdu-.;? j

Prin aceasc ţeh'ucâ se pune in evidenţă raportul dintre cornportamenfu! \'erbai ş[i] .:ornpo:'taaiciitul deschis,, se realizează, totodată, o trecere firească pentiu o întrebare personală. Rămâne de constatat dacă pnntr-o astfel de tehnică persoanele chestionate nu încearcă să dea răspunsunlor o coerenţă logică, cea de-a doua întrebare fiind influenţată de prima.

Tehnica palmei răsturnate (reversed funnelling) urmăreşte drumul invers, & ia ;>arra.u:.ir cfirre generai. Subiectul anchetat este ajutat să dea răspi:rb i\ '• fn[r]eb?.rr c-ire vizează generalul. Se recomandă această tehnică la clu-si'Orratva persoaneiO! cu un nivel de şcolarizare scăzut, pentru că este mai uşor să întrebi astfel de persoane mai întâi într-o formă concretă:

- Or.- este părerea tiv. despre activitatea clubului uzinei? Pentru ca imediat şi -e iurrnnleze o întrebare mai generală:

— "-.W-TT,.-; >n.i;T;Hnn «'e activitatea artistică din întreprindere?"

I • ••-.• . i> ;. . • iiAlăute:! omarul chestionar, trebuie avut în veder;; vă >e ..•;.ITL•••-..• *,[r"-u;-rtu-h:* iH'Jî^'H pe cari: o întrebare le poate- avea asupra . celnri. litc

Efectu! "halo" 'Halo I'ieci) defineşte contagiunea răspunsurilor, he pnn iradierea periiimeotcior, fie prin organizarea logică a lor. L. Festinger, m Teona diFonanti-i cognitive (1957), arăta că două elemente cognitive 'opir;; rr::-!:r*v reprrrrentări) care se neagă reciproc antrenează din partea ;ndiv',<ii:h;" ;' arrrviţ;;;tr de reducere a disonantei. Tendinţa de eliminare a cont'":diniu'iv i ; tririîi'.ihrrca răspunsurilor este cât ^e poate de evidentă: ip.\'er[E] ţrr.' ^r:.i:r:t-: <k prezentare i întrebărilor într-o anchetă (septembrie *}[OV])* ..--.;- • "..r-:rrabîât:>. S. L*. A. în timpul celui de-al doilea război mondial a dui ia rezuii;Ue diferite fvez; Tabelul 21).

	Forma A	Forma B
Da".	4 5 %	4D %
Nu	46 %	54 %
Nu ştiu	9 "o	6 °o
Da	31 %	22 %
Nu/	61 °/o	7 4"/;,
Nu sim	8 %	4 %

Tabelul fii. *Z'i* Dis*.rii.>utia răsfmasurilor în funcţie de ordinea întrebărilor

—• :. "("r;[1];!";' ca S. î A ar trebui să permită cetăţenilor săi să intre în arm,!;;; ;r;r'Cf7: si engleză-" 2.. "Credeţi că S. C A, ar trebui să permită cetăţr'î-'lo[1]- -S[2] -ă iritre [?]n armata germană?"

Aceleaşi întrebări, însă îr ordine inversă: întâi întrebarea nr. 2 şi apoi întrebarea nr 1

Chestionarul

:ii:,:;!îț<i .wgica impunta ba se ;icuf<je,;i cetaicniiuf nm-vft-

.i;aîi:'i cr.s i'snvnip,ii:i i -siâifarea ccriiciiiior.unencaiu iată un~, i» ri/rrrr.i i» crra uîir.irauifâ iijiupunu tuia >i<; <:ii<tu.

•; M.i'ltTtuilSj, .-:>(..' jr.tîlCir ii ii ciilViinata Ut]ll'/.,i{}
, «Mipra cinaa <i fitms ;.f."!tiM i.J. K/VI'Z \'!y40,i

-.- r:n. -Sï" 'ii'Kii i.piV <:ciui.iit ..MI buc-.iîxîji I ▷- - •»

lor: ac-- îuri.;u •.»nc3n.ï chestionar poate fi pusă în evidenţă o curbă de tensiune Locui *p.*- această curbă de tensiune al diferitelor teme influenţează inrensiiaie-. s- di>ecţn răspunsurilor. La începutul chestionarului, întrebările vor h că* • •′ *'w** <- vi interesante pentru subiect, dar mai puţin importante pentru ,'e[r]c '<: ••, 1 Mârşitu! chestionarului, dimpotrivă, întrebările interesante jienîri: • .-• >..e?ă-..>r surii total lipsite de atracţie pentru subiect: vârsta, st--u.'. ssi5i! •' K ⁝•••!•• if'.-S'onn.l ere (întrebări de identificare). Intre es- "":'•., ,< • • • •. :- •:′• • ′. • *wtxmrn\\.-i* vor h plasare, p-ăstrându-se echilibru! ' • : '. ' • • •: vnie. cit şi neinteresaine pentru subiect.

;..,in;nmi- ;⁝;•:-- • • • inam!»; •.<">nMmw o problema atât de metodou ≫•!•.

[illegible] esar, intr-o cercetare, sa fie reţinuţi t'"^[:] *w*<.:\ '. ;•'.- *i* .-',• • . *,,}* • • :T.i...'t,r *i,m* nv-ii puilor Considerente d.e ordin miterisi >. .'c 'iinr- • CJ, •.! ->• e-i rfi ;iicL>erea. pentru cetcerare. doară indicat!)i-;r»; *r^r'i-.ivâk* - s ui'-i :> si.n'i.v aceştia • • reprezintă calea cea mas eficace pentru .: *t:::-\,ru-* i. ;~i:-;r: •cnoiiieneU- socsale. Aceasta alegere nu înseamnă r-[:]c[:]-r •: ••• >\ • • •-,'•.• inveotar-cre. Lungimea chestionarului exprimă c >":> • •: : • .••• .:-. ii.»:>\ *,.:T>.i*\ indicatorilor posibili pe < ei esenţiali. < .c. . . . --o r>! i vi[:]/iira. cu aiaf < hv-snoauru; esţţ- rnai UMMÎ. ;.. •;",," <v *v* • !:,;• r ji-sDonnriii. cu arat este mai ridicat costul tor;-.: . .:"'.•-.•-•"':• •>•• • • '•>• :!"•.::!'"•.•:) che^rjonaruiui nu rrebuie măsurată nurr.a; nri^ :•• •. • . . • • •:•;• !."r- "HTuai prin timpul necesar completării râ?p-îP- -> ,[:] • [:]- • • , • • •:• • •-: '• *-i* ; i cs'.'On:ir interesant pentru o nersoană este • .•• .. • .• .. •' ,: :"•.' :'•....< ••:.••*/A . ru. .)!?J~* nemren^ani XJ.Î'RFH > :-•."• • • . • ..:;'. ;; •('• • •n.'7rr.nrî:::.*n'uisL[i]xufli iahărbarsila tern'.'i'.[1], unhzca/'i .:;•... •. '• •'• • • ' • *)•'• (]K* ierni (dacă intrebaren este sirnpiâ, *VA* ;ns« ,'••:• • • •:• • • • • • • ••'-; f'i iT'-'xi obişiHîir, 2"> - :iO dt' întrebări (sau de- itemi! •'<*• • •:'• • ′;v[f]."> roi- •••vi ;>" cei anchetat Numărul nu esie li;i'"..[i]a′"' • •• . ' ••-. ••ïï...', r •(••••*> i«el, locui şi ţimpui c[l].- desrivur'îr'[1] •• [1] : • • !: •:[1] • i.rtiensiunîlor ch?s<[1]on<iru![>]ii i.)c ascr*:"

.' • .'.• .;. •- ! •• • -"• • -: • -:..; chestloiiai ui! irebuie să necesite v".i! *%(v- '-;'•!:'•.• ;•• fim., i ti completat. Astăzi, limita este împinsă până v.r . ii;.-- niciiKiaiă nu trebuie să se abuzeze nici de timpul şi nici de

amabilitate:? celor .mcnetați. In plus, s-a constatat că numai prin eforturi susținute oamenii isi pot menține atenția într-o anumită direcție mai mult de 40 de minute. Sistemul școlar, cât și cel universitar prevăd pauze în activitatea ;nteicciuaiâ ia fiecare 4(1-50 ele minute. Toate acestea pledează pentru limitarea chestionarului, ca timp, la circa 3/4 dintr-o oră. Tehnica L-xtem;iora;uii.: „, :;ar impune c< acest timp să nu fie depășit. Ca regulă genera;/! -t pr.aît; -:,>•-ne <.*Jt* durata, lungimea chestionarului nu trebuie să yapracM;rne/<j cnp.tcirurca de concentrare voluntară a atenției celui care răspunde A. B. BLANKJPJNSHIP, 1961).

Designai **chestionarelor** - punerea în pagină a întrebărilor - este departe d<: a constitui un clement exterior chestionarului. WF.RNER HRN-Ni\C.T precizează condițiile pe care, clin punct de vedere tipografic, trebuie să ic îndeplinească once chestionar (1971, p. 80): - să fie imprimat estetic; tipografic, să ne c'.ar ceaiTiitat ^casetele pentru coduri ordonate în aceeași parte .. chesr oîv.ruu.:, unele -ub alteie, trimiterile - "daci da, atunci mai cepartr :/. nmvb.irea \ - tipărite cu âh corp de literă etc); răspunsurile prestai :i:ic ^î ne plasate pe o singură latură a chestionarului; să tie astlel imprimat *VACU'* sa permită prelucrarea lui ulterioară.

leiui in care -••: prezintă stimuii: (întrebările) reprezintă ei însuși un ^nmuî; .uc.:cn-.: .;<>,-;-'« np<<gr,ifxe (corp, garnitură etc.', calitatea hârtiei, asc/'.iru.. in :i.;,j;n.i - .i.rn.u. nu sunt indiferente pentru cercetător, (ihesno-r.âr> ÎL ;•• fSt.tk >;„ ~;*J* generai, cele autoadministrate se impune a ti tipărite pe hiirtit Ci L;u:;ate supenoarâ, cu corp de literă opt sau zece, Chiar și chesuun,ireic administrate de către operatorii de anchetă trebuie să fie atent pu>e sn nagmă. deși persoana chestionată nu inrrâ în contact direct cu ele. O pnv;rc sumara asupra chestionarului permite celui care răspunde să-și tacă *o* imagine despre: seriozitatea cercetării, prestigiul institutului care lansează ancheta, 'nșirarta monotonă a întrebărilor poate h cutată pnntr-o mai)uJici(/asă punere in pagină.

i .a .rirrcbăriie deschise se recomandă utilizarea liniilor pline, nu a punctelor, Pentru a ghida senerea, F.xcmplu: indicați titlul ultimelor cărți pe care le-ați citit in cuTi-uî acistu: ,u:. imprimarea chestionarelor pe ambele fețe ale paginii, în afara economie: uc hârtie realizate, scutește pe anchetator de manipularea mai multor mu ae pagini și are etecte pozitive asupra subiecților cupnnși în anchetă, dar îngreuiază operația de prelucrare ulterioară a datelor. Ordonarea între-

bănlor trebuie -a pc-rmită o rapidă identificare a temelor din chestionar: fie că <? schimba itrcr,; :a.klir;cle *Iv locul* cursivelor ş.a.m.d.), fie că sunt introduse clement'.- ik- semnalizare 'încadrarea în chenar, sublinierea etc).

'•*!merc-a *h*\ vi;ii.3nă trebuie să răspundă în acelaşi ornp unor necesităţi .irri'nc:.:, :::• •; M;H< nonaic. In acest scop, pot fi utilizate o sene de pictograme, . aîv ":C'iirca>V! înţelegerea s: subliniază elementele esenţiale (vezi Fig. 8).

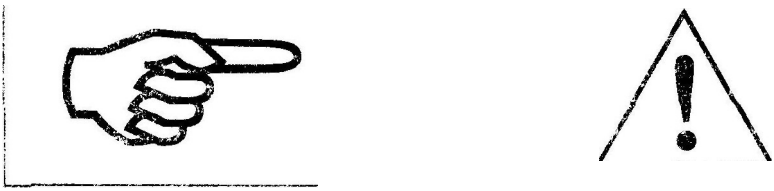

Figura nr. 8 ' 'ii>;/area clementelor grafice în chestionar

*;d:ri\'A',v;. *i* inreeistrarea răspunsurilor trebuie facilitată: codurile vor "" :r: ":;•- r.• •. r ;•• sibiii chiar lângă întrebare sau răspuns. Succesiunea lor .?. :::; ;: " -. '"•:'-. .-. .. rirn rc*\ eiiin s;ra discontinuităţi. Încadrarea chestion-;ri. . :' • -^ ^v.'iii •'•,&' r'nrmit "bună" (în sens gestaltisu. lasă impresia ic i r • •=-•: i .,: !ui.,ru finit Ltca fe poate influenţa poziti\-cotiiponameiiful

r-k-drir-, "rirru încărcarea cu elemente grafice sau artificializarea :'|-,e-f.r:ri ircl-i; ,j ir uîiî/area cuionlor ('fie a hârtiei sau a tiparului), schinv -.;:'.. ', • • •,:>;;_;. -.'i-'jci]\ÎIYT-.-. *CI:* :mpr;mafc din carton în relief' sau chiar cu lau-r:,";.. ¯N .st:, rliir. i'j.ap'dxirjV!.- nare y fi în spiritul timpului.

Formularea întrebărilor

. *civ.i.Cd* cncMionaruluî nu începe cu formularea întrebărilor. Tema .;nc':iîe. obivtrui in\'estigaţiei), ciar definită teoretic, trebuie mai întâi in'K.usi HIÎT-II .ieriniţie operaţională, urmând apoi stabilirea setului de •.nJ'caîi •• . .'•:•.-!•, indicatori sunt formulaţi ca întrebări în chestionar. Desi-ITLî'. rit; tt.aie inirelsănie reprezintă indicatori: întrebările introductive, ca şi ccî'. s.ie trecere nu pot avea această semnificaţie.

L. p.c.i. iriTi», i - <;<.-rect ar i. fu împuii opcravionalizart'st coii<"c.Ț)H'i.)r >i nici idica *ir<,\>;,* ii- ci foriviuîoîr. a întrebărilor. Dacă vrem sa wsîctii rât de ' .-• ••-.••- • . . ic'Uîtorii:;; ,.jr.î>îjiii BiieurcsT) care io-ˈw:<;:.< »•,arrivaiu! :.tu .- • .-. • M.T\ ii se. iiii.îi.ik- M ț a r i n i aic^-.v^ (•.-..,!. ,;e u n

/ , î;; s ! 11:

;• fireasta rederație sa ir;;r<- rruuf.îii.i;« suveran:-

Mai amănunțit, STANLEY L PAYNE, în "The Art of Asking Questions" (' 951), găsește 100 de imperative pentru formularea întrebărilor. De reținut rămâne faptul că răspunsul trebuie analizat totdeauna prin prisma întrebării, :ar formulări diferite dau răspunsuri diferite. Experimental, s-au pus de mai muive ori aceste întrebări, care sunt în fond formulări deosebite ale aceleiași probleme:

A) "Ce do/ ! -Hi ^âte –.ncie de he-v se consumi :>'. familila dv., săptămânal, iarna acas:"'"-'"

B) ' -• ,!,)'.•: . *c'i'i:* Mk'ie de bere ați consuma, dv, și familia dv. în ultima SăpfănTPJff, :::a,-;ă.-""

I ,\pcr!r",er<[r]:!, desfășura' iarna, a indicai o diferență de aprecu-tt tio 6.8 pr'Cetite.tonr; \ ?' ,'" • • • mai puțin ele o sttcîă pe sâptătaână; forma !' -

'{• • • ':•'•'•• . . . . .' ••iii<>p\i? Pubiic Opuiion ', comunica rezui'a: ••>- experirticrni'i'.j: ..... *c-* piinr-r ia formuiarea mtreoanior și ia var.apn CÎKcuirsitr: :. ;• r. .,;i-.:.i ;,:rii' -r. Vociincanse, apai'env miiiore, in iOi;nu..;src,: in'rfeDâi'i-ur •: :. .:eji:e;:/ă pufi-rmc răspunsurile (Stroscliem, i9u^, r>. , *,)*

A) v .redfți c-_ ~:'i.:an.i rcoiiovnică generala a Berlinului de Vest, în l'iS'J, \a rămâne aieea~,, ;. li in.u bună sau r:iai rear

LK' \ tsî . .• ,. i.' : ••: : .. >c:';,.:riivira, SC' v;: lîvUjuiîătăn, se va inrăurăi/••"
l'::ii '.::.;>..,• -;•;• ifii- i^ciiise 'prec< iditicate), irebuie să ne (k-cCvii, isu

\I ,j5r!R'- îl : • \\ K i ,\ -- ii I[J] coliviei-.ră că in rei;nica chest::.>n;i.;"iiui ei.. ni., rre. cnv *jr.*. •>..., ;-'..î,i "ele de formulare a întrebărilor. romuiLire*; iriî'-e'vr -r r- . • . : :\ i.,,-.'"*, -[-]r:.;-ii, fără înfloriturl stilistice, £r,in.>»iio;i corectă, tespe^ r.iiuj ci-u..: i' r/o [k]-a" :; propoziției. Toate acestea conf!uc >,< cuii(.i.:/ : ci i>-'i\'-v.[.]i : ..!,:,- i•r.,Ti<"irrir >, >>r fi cât ixwi scurte p<>s'b"ii. NTAN-kî'A L. [::i]A\ \! , ; ': i , ;-r;; c>.>r;\ia'. CJ C; Hiireijare corectă xiu ;-ir iretiuî s;i •aepașească *2\- a* .-.jvij'fc. lutr-un > utiut experimental privind sfiiți! ch:.>-n-»nare!-)r-, R, HKNĂUN >i C>bh. .[11])^'i} [aL1] ^ [s] it diferențe ^tnn:iic,;,-- -, inî'rc câsm.ins;ir"it i 'ntreiiariie \< *urii',* cooiii.if-uiv cu cele care r.umăviu rna; HHik de :î' i !•• 'Ie .*5.'"ă n < s >n;[-] i^.c- cerința tormubră <k- ST^NÎ.E^' L. PAYNF, i.• *'•/••x't'tiin de* --peciaJitate se citează diestionare "bune" nnd-; introducerea i:; întrebările scurte însuma 140 de cuvinte (W. E. Miiler, 1982). Firește, exemplele privind lungimea întrebărilor au în vedere limba engleză.

S-ăr irnpune efectuarea unor cercetări experimentale asupra întrebărilor în limba români, Ni se pare raţional să acceptăm regula ca întrebările să fie scuru-, deş; redundanţa ar putea ajuta la formularea răspunsurilor. Sa nu pierdem, totuşi, din vedere *CÂ* lungirea întrebărilor conduce la lungirea chestionarul!!; ci; efe-.-re cunfraproducnve. în formularea întrebărilor, se vor ev:ta negaţnk-: "o formulare este mai bine înţeleasă dacă ea este pozitivă" TîtankefKhîp ¦961 p. 73). întrebări precum: "Nu sunteţi de acord cu. .?" *<ÂV.* "\ *: <; • -; • ,'.- • ..-! c:l '/"* au formularea corectă: "Sunteţi de acord cu . .

C3

;:".v;v.;::y,!"<.•.. negaţiilor ir, ("ormul.irea întrebă nlor îngreuiază cod.if' rs:'e;îi •"asnurisa' . ,•- Dacă nneva răspunde "ᴬJU" la întrebarea "Nu est,- KU'\ 'H'.iî •; ••••.).rtcni: i>; •-«"nnrilv.î narările odată cu vnrsM"". ac'*ᶜt" răspuri: t>'i?ti f: ;'jU i->v- :r ; s ;.-v ,]?-<,;-,! ,jj miliiectului cu enuniu! făc'i'.ᶠ. dar M <••• .K'wv ... .,;. nt-"i:"': i ⁱi uubiă tit-oatie dă o afirmaţie. Şi dublele necracii ar tr:;Du. t*i-,î-,iu ;.• r(.>rn)uiarᵗ'i; siitrebărilor. "ÎSiu consideraţi că nu s-a făcu'. *>vdx* .;rt;l ;>.:;Vi :u:rc fe-uru subscrierea cupoanelor de privatizare?"

l ⁱ ,'STTÎ.'. '- ⁱ:\-1''•:•• <;ste greşit tonnulată: înciiidc o dubiă neg;-tfie, iunu :r •; •"••_-•• ' /•'•,• i Siiv.c^-nbiiu.iîf.i uV'ri intfflxîr; pc»aţ<; fi evidenta. N.:- .>,'. . . V..T;-,J; rcw.î'fc;«r-ctinsă. '"i.,rav3.Ta .to^rt. Iui piuicipai<iin f:,:'":i: \ ;;•:,; . ':;'uⁱ '-'ii- 'n baroul!.'"" !' • .-istre! de iiureoare suger;.;i:"l taprii ca :u:'=i '\.. ₁\-:ᵛaii puc!,-₍ cf'^'rtf-l; totdeaun-i ᶠ>5e iiec^ara ciuiuftsreit:': •vi. . r -.-i-iric-i' >, • '- >.it aiirebantor. după cum se cer a n hiar: ui con,ᶜKie- •—/> -•>•;• •" :•. *a-:'-,* :!; cr.rt !nflurnţea/ă conduita indivizilor", ''"^mu du- ;-c:'*.":. ' • ; ':•-.,'. -.••. >f".".pa'>> ^<nₗ cxacerlmfă prin formuiarea înirebăr!'^*' !>; ,. ;••• .•.•>ᵗ ::. ,i-pT;'in;>ri(!ᶠO'', bl S. L. A., acet*..; problemă a ioM iv.rm.: SÎ.S ,':î-.--r v꜀/i Tabelul 22).

Răspunsuri	/	Forma A	j	**Forma B**
[>;	'	53 °e		61 °o
\;..	**j •**	**33%**	**j**	**31%**
r.w:,. i- •:•;•		14°o	;	*n%*

TaH;r.*xii nr. „l7. ;,.' rînbra.;ri r'lspunr-urilor în functit .:... il:i';î.ui;.:rea înrrebăiiior

ʰV, ^:.L,,iii .• Luijg;\...;.. ..; rrcbui să rnodihee iegea neutralităţii pentru ca fr.^ii şi ⁱ"Uigj.A să poată achiziţiona din S. U. A, material de război?"

B) "(Jredtp că lⁱranţa şi Anglia ar trebui să capete, permisiunea de a achiziţiona J;n S, L". A. material de război?"

. ;es. >rui •

.- . ' •.;,•:•'•.(.'... , V0m-,!...,-. <;.--;, ,-,•,)•<; ,-•

s a K ^ j | * B ^ , ' *. , .

•:•..Ti» '* '*•

'•; «• *• S T ' K '.U

i , • ,« • »,

• ••* J-»,i"fe . • • % .»' vi, i

l l t ', • t •

.;-k r —

% .- -.. .., -:•

a.'i.. rearuii ii^ prestigiu se măsoară prin introducerea ir. s$_t$;H -tala K din Inventarul Multitazic de Personali ta t< • • •. * ;!. .\ ':n)cenîaty din Tewt! P N P.'Psihopat!-.-

'• • . . SiipCrca'/H rx •-•itiiiil-i!' '< ur:i/v,ir; i '".-

; J.-l'-;-'.;C. (i a r s ! i l n i " ' i illi ; (c i i T . i ! ; - i l ''"'•':'

• * ;j. u.': M>an<r)' r rari' fm cici! o nrn "r; (•%;•"-

-• - ' .*:-• ''.Y*);; ."! u"; S î : : U P ' '".,i;T, ^ ,'s- . , n ,' ;/ • ' :T\ V o i":s^ i'

';• • • • • . • - : MTvr'li:. ri.l I:'Î: r -i! • ..TKfr :• . :;"!'< • •

:,:!.-,:•,) :;:icraM.... .Set !-„• • • .'': • v- •-•

• ¥ • -••• •- - • - • • " ' / - • ' " ' • - - ' •

••x • • .: > - 'Viiui.'.-! perstiiHicî a i;a:.', constîîruî ir; mtero-

c •.., ;•. x-g-A". . i. a.ip. au cu propria persoană, apelându-se, astfel, ia inrrebăr ;r«}:»'..-.:c

Dacă <• .irstuiiine rsre social neaceepratâ, trebuie tăcută aluzia că există, rorust, persoane cire manifesta această atitudine. De exemplu, pentru a uepâș; uistani.i iată de idealul social, vizând tentația sinuciderii, vom formula

Mijii ;;;i!~!eîii s-ai! yancht uneor; la sinucidere; dv. v-ati gândit •• re ua.aă -.l \;*i* sîn.icuk'Ur Iot pentru menajarea amorului propriu, este •*v.diav ,,* -e <.*iUC's..;* cuirnasmeie: a lua - în loc de a fura, a aplica pedepse corpur.uc .'.- n •€ ue ,i i.;ate etc. Pe cât posibil, subiectului nu i se va da >*en7:,v,,Ji ::i* . .resiî s: va ti scutit să declare că nu știe, nu poate etc. Acest ;:ezidrr:iî *?;c* realizează prin formularea unor întrebări concrete, cu pre-c.zare.-. ;;mpu:ui s: a locului, Ajutăm subiectul să răspundă exact, dacă vom cere: huiioir; tii:u: râmelor pe care le-ați vizionat la cinematograf în cursul ::ceste .un, , in •>. •>• si aufebam: De obicei, câte filme vizionați pe lună?".

î -v ircj:' .. ;nt-v:.i i :n eenerai. Nu vom întreba, de exemplu, profesorii: Lt ro-aiic; . • .; :.xfi. cana întârzie un elevr", ci "C^c ați spus ultima cat:; c ;:KI ;< "rar: ,<•: i.,'. c;.ev- . Lnele întrebări, aparent foarte simple, impun *J.'.I* ;r>.--:iu;iir;îî r,n:ț: -*'t* pnndire $i *i.w.* imposibil un răspuns corect. De LScmpiu" ,itc L»Tif ae ras foiosiri anual."" (\ ezi Tabelul 24) Frea puține

iMs~±i<ii%. -____.....ic I,*. **Răspunsuri false**

Ot'^r-i-'/v. . - : , > > . „ , ;•• conducere auto		i!)-[1]>	
Prop--ic[r].::t ,;supni îocumtei	ș	4 %	
Abor.amciv.,,;LU la telefon	]:	2 °-b	]

Tabeîui îir. 24 Pr<>porUîî răspunsurilor în tuncție de conțmutui r:.îrt [.ănior iparrv si Ciosslev, 1950)

^t:nî pe'so, s-.cic s:.-.re $î-au propus o evidență, astfel încât să poată da un răspuns exact $i .'.ir.ni \;c;odată nu trebuie supraestimată memoria celor anche-atî. R. i- •\Rbi-.R a realizat o experiență pe 23[7] de familii, chestionând fiecare memDm i[2] rarruliei cuprh[r]ire la achizițiile de bunuri de lungă durată râcute de familie *Iu* •jiamele șase luni. Omisiunile, variind intre 1 ()°o și 50°o, era[t]: *c^triu* .lupTi natura ceîor cumpărate, sexul și poziția în familie a celui :nterw- i> K ;• •• R.BFR a stabilit că 8O°o din omisiuni se datorau slăbici-anii»:>r r.K-rr -.c:

Pentru a corecta slăbiciunile memoriei, pot fi utilizate diferite mijloace mecanice: astfel, se cere celor investigaţi să acţioneze clapa unui contor pe care ii poartă in Sn-i/unar ori de câte ori, mergând prin oraş, întâlnesc persoane cunoscute. Este destul de greu să-ţi aminteşti cu exactitate câte pagini cie revistă ai răsfoit într-o bibliotecă publică, într-o oră. Dacă între paginile revistei sunt puse mici puncte de clei şi după o oră sunt numărate câte "sigiln" au tost rupte, greşelile de memorie vor fi evitate. La fel, pentru a afla cât timp este urmărit programul Tv., fără a face apel la memoria posesorilor de aparate Tv., cercetătorii pot folosi audiometrul Nilson, care înregistrează automat timpul cât funcţionează televizorul. Dar şi acest procedeu are unele limite: nu poate înregistra audienţa individuală, ci colectivă, nu dă informaţii cu privire la funcţionarea "în gol" a televizorului şi nici nu ne ajută prea mult în aflarea opiniilor despre emisiunile Tv.

Apelul la evenimente care s-au petrecut cu mult timp înaintea momentului desfăşurării anchetei pune subiectul în dificultate de a răspunde exact. Pe un lot cie 563 de persoane s-a cercetat influenţa factorilor memoriei îndepărtate, comparativ cu cei ai memoriei apropiate.

A) "Aţi băut in ultimele 14 zile Coca-Cola?"

— "Dacă da, câte sticle ati băut în ultimele 14 zile?"

B) "Aţi băut ieri Coca-Cola?"

— "Dacă da, câte sticle, când, unde?" (întrebarea s-a repetat timp de trei zile).

In prima formă, răspunsurile au indicat un consum mediu zilnic de 1,0 sticle/om, în timp ce apelul la memoria apropiata (forma B) a permis o estimare mai exactă a consumului de Coca-Cola: 1,3 sticle/om zilnic.

G rad ui de abstractizare a întrebărilor trebuie să corespundă nivelului de şcolarizare a celor cuprinşi în anchetă. Când se încearcă stabilirea unor comparaţii intre grupurile sociale cu niveluri deosebite de instrucţie şcolară, chestionarul trebuie să fie adecvat populaţiei cu cel mai scăzut nivel de şcolarizare. în cercetările comparative internaţionale, de asemenea, grija pentru ajustarea chestionarului în. raport cu gradul de cultură a populaţiei se impune de la sine. Pe cât posibil, vor fi întrebuinţate întrebările intuitive, renunţându-se la formulările abstracte, folosindu-se cuvinte uzuale. In unele tăn există liste de cuvinte ce revin mai frecvent în vorbirea curentă. Astfel. "Comptage de Lorge" cuprinde cele mai des întâlnite cuvinte din ziare şi reviste, selecţionate clintr-un total de 4.500.000 de cuvinte, iar "Liste Dale" oteră 3000 de cuvinte cunoscute de 4/5 din elevii şcolilor primare.

H. KL'CF.RA si S. N. FRANC1S (1967) au analizat cu ajutorul computerului frecventa cuvintelor în engleza americană de azi. La fel au procedat J. B. CARROU. şi colab. (1973), iar H. DAHL n979) a publicat o lucrare cu titlu! "frecvenţa cuvintelor în vorbirea engle'/o-americană". Astfel de lucra-"? prhinc! hmba română ar ajuta mult la formularea corectă a întrebărilor în chestionarele de cercetare ştiinţifică.

t.hiiir cek *tnx.* '-male înrrebăn pot oferi multe surprize: o anchetă iTfcru-.it."; *ir,* Ir[1]:'-;! ii) 'îoicmbrie î 956 a surprins prin faptul că 1 .V'o din cei tUicîH-nn; n;: -,*v.* puiuţ su :.punâ nimic despre Organizaţia Naţiunilor Unite; aiiA anchetă, cies răsura fă \<<*t* in franţa., în iulie aceiaşi an, a arătat că 2[7]" n din populaţi.! mten icvnrj ni: cunoştea numele nici unui membru al guvernului trântea; ;n nuc, ?•'" •> dm persoanele chestionate într-un sondaj din S. U. A,, ;n t[a]5o, nu cunusîc.ra semnificaţia noţiunii de "coexistenţă paşnică". In i[E]i-'s, _:i. -ondi, renijyai de ABL si Washington Fost releva că :>3"-o din persoanue interogate *na* cunoşteau numele şefului statului sovietic, deşi numele *iu:* Miii.'u! C;orbaciov fusese larg mediatizat în S. L, A. după Coafcnji'.,: v.e I-! (icneva; de asemenea, 57"-'o din cei intervievaţi credeau că î'iu cefăîL-ni; ^o-.iciii"; e.rau obligaţi să facă parte din partidul comunist. Wci.-işi solida: a :eie\at că un american dm patru considera China drept un tentonu ti foste; l'aium Sovietice. }.*Y* ROSEN (198[T], p. 27), comentând aceste rt/iuusH, -i;r i<jt .Kenii.i asupra ignoranţei populaţiei NI a pericolului de ;i t: ÎlHÎUSl în e'< >,*irc dr* s'jndajele de opinie publică, în care cei chestionaţi se pronunţ,» "cit[1] acord ' sau "împotrivă" fără a cunoaşte în profunzime realitatea. Astfel, sondajele de opinie lasă impresia că persoanele anchetate sunt pas:onatf de problemele puse în discuţie şi au o buna cunoaştere a lor. Realitatea dezminte [i]> astfel de imagine: în noiembrie 1985, conform unui sondaj XBC AX "aii Street journai, doar48"o din americani considerau că au cunoştinţe suficiente pentru a se putea pronunţa asupra politicii privind "Initianva de apărare strategică" ţ'S. D. I.), cunoscută sub numele de "Războ'u; şteielcr" t.u toate acestea, într-un alt sondaj realizat tot în noiembrie i[0]85 de CBS/New York Times, întrebaţi fund: "Războiul s'ekior L-SÎC: etu:.iO"~ , aproximativ 85% din cei intervievaţi au răspuns prin O;! sau \u. :v::i,iai^ Roper relca că, in 1978, aproximativ 42" o clin americanu :nti.r, tev aii nu erau in măsură să spună ceva despic obiectivele negocierilor SALT II. Proporţia celor familiarizaţi cu problema pusă în discuţie s-a dovedit a fi şi mai redusă când în sondajele de opinie publică se

cereau răspunsuri precise: "Cart[1] sunt cele două state care negociază SALT 11?". Sondajele CBS/Ncw York Times (ianuarie, respectiv, iunie 1979) au relevat cu doar 23'*'o şi, corespunzător, 30% au putut identifica cele două superputeH tic it acea dată (S.L'.A. şi U.R.S.S.). "Public Agenda Foundation" ;: descoperit ca in 1984 numai un american din zece avea cunoştinţă de faptul că S. L . A. şi Uniunea Sovietică semnaseră Acordul SALT II,

Ne asociem fără rezerve cerinţei formulate de JAY ROSF.N, de la Universitatea New York, de a testa familiaritatea şi cunoaşterea problemei de către publicul cuprins în eşantion, înainte de a încerca să măsurăm opiniile. De asemenea, atragem şi noi atenţia asupra responsabilităţii presei care publica rezultatele sondajelor de opinie fără nici un comentariu, cu atât mai muit cu cât unele sondaje pe bază de chestionar, la noi, au fost şi mai sunt, din păcate, realizate de diletanţi.

Studiind opinm cu privire la valoarea mărcii vest-germane, GUNTER bCH MO! .1)1-RS •' 1961, p. 284; foloseşte o întrebare abstractă (vezi Tabelul 25).

Răspunsuri	Forma A	Forma B	Răspunsuri
Scăderi	40 ' o	70 "o	Creştete
La fel	38 %	24 %	La fel i
Crestcn-		4 %	Scădere
I'ără răspuns	15%	2%	rara răspuns ;
Toral	H)i! "-o	100%	Total

Tabelul nr. 25 Distribuţia răspunsurilor în funcţie de gradul de abstractizare a întrebării (Schmolders, 1965)

A) *"Ce* crederi dv.: în următorii ani, valoarea mărcii germane va rămâne la tel, va ^cădea sau \ a creşte.'" şi, în aceiaşi timp, o întrebare concretă, referitoare ta aceeaşi problemă:

B) "(e credeţi dv. despre evoluţia preţurilor în următoarele 12 luni: credeţi că preţurile se vor ridica, vor rămâne la fel sau vor scădea?[1]"

Chiar dacă unele diferenţe de răspuns se datorează schimbării ordinii de prezentare a alternativelor de răspuns sau perioadei la care se referă întrebarea, presupunem că numărul mare de nonrăspunsun, la forma A, se datorează efortului deosebit de abstractizare cerut de întrebare. Din distribuţia răspunsurilor la această întrebare foarte abstractă se constată că "pe măsură ce nivelul de şcolarizare scade, proporţia celor indecişi creşte, iar non-răspunsurile sunt date de categoria de subiecţi cu cel mai scăzut nivel de şcolarizare.

Intr-o aită anchetă, printre muncitori, în anii '70, am pus întrebarea: "Credeţi că numărul funcţionarilor în întreprinderea dv. este, în raport cu necesarul: mult mai mare *'\):* mai mare (2); atât cât este necesar (3); mai mic 4;, mult mai mic (.->); nu ştiu (6). [n funcţie de nivelul de instrucţie al muncitorilor, răspunsurile s-au grupat diferit ('vezi Tabelul 26).

	Mult mai mare	Mai mare	Cît de necesar	Mai mic	Mult mai mic	Nu **ştiu**	**Tota!**
Pană ia 4 das-	<-,	*li*	22	!	;	24	
5 - 8 clas£-	31	82	152	4	1	**62**	332
Liceul	**s**		16	3		**3**	**43**
Total		112	190	**8**	1	**89**	445

1 abelul nr. **26** Distribuţia răspunsurilor în funcţie de nivelul ele şcolarizare a persoanei anchetate

Aplicând tcsrui ac semnificaţie chi-pătrat, rezultă că există o corelaţie statistica puternic semnificativă (X~ ~ 25,572). Din analiza contribuţiei pe care fiecare categorie o aduce la valoarea generală a lui chi-pătrat, se constată că subiecţi; care au absolvit doar patru clase intervin cu ponderea cea mai mare (~.142>. abâtându-se cel mai semnificativ de la o repartiţie proporţionala i rSsDuftvjnioi. • .!iH".pu:r/ât(vr cu ponderea lor in eşantion, ei dau ce! mai mar- nuniiv ...• iK>nrât,punsuri, Nonrăspunsuriie, interpretate prin pnsna in,^Tnr,r;;."îîuit;i cic cercetare, conduc la concluzia că - aîa cam remarci ÎRIS *[A* VI-'.RKÎ S-BRCNINC; (1966) • sublinierea caracterului anomnî -, chcstiunarului reduce numărul nonrăspunsunlor. De asemenea, tormuiărue agresive scat.1 numărul răspunsurilor nedecise, aşa după cum tormuîâriic dinamice, nune de viată, dau mai puţine "nonrăspunsun" decât rormuiărJe rezervate.

Asigurarea anonimatului răspunsurilor prin utilizarea unor "urne" şi a "votări;" cu bile albe şi negre pentru "Da" ŞÎ "NU", fără supravegherea investigatorului, -; redus numărul nonrăspunsunlor într-o anchetă privind frecventa avorturilor in S. U. A. până la 2,7% (eşantionul de 3 000 de femei între 18 vi 40 ele ani era reprezentativ pentru Carolina de Sud).

Ca formă de rest ^cei ce refuză, cei ce nu sunt informaţi, cei fără opinie), non-răspunsurile pot fi interpretate şi ca fenomene de disonanţă sau ca "vacuum social". DONALD RUGG (1941) s-a ocupat primul în mod

special de nonrăspunsun. înaintea lui, GORDON W, ALLPORT, ELMO ROPF.R, PAUL F. LAZARSFELD atacaseră doar tangent această problemă. Contribuţia ulterioară a iui LEON FESTIN GER, J AC K K. BREHM, MORRIS R COHF.N a permis sintetizarea cunoştinţelor: cea mai mare parte ik *"uu* ŞIIL. se recoîtea/.ă de la persoanele nemformate; - cu cât este mai îndepărtară terna de interesele celui întrebat, cu atât se vor recruta mai muiter n'")nr.i.ivnn>suri, in frecventa nonrăspunsunlor scade odată cu creşie vea ,rr.;i-ii.,i : .-•• hi.vr.cii.i- -i" Miliiedi din păturile de ins dau un număr crescut tic nonrăspiiîi^ur:: subiecni cie sex feminin se caracterizează printr-un număr mure ai :3<.>i)răspi;nsunlor

1 ste *tod'i* re rirobabil ca răspunsurile "nu ştiu'" să semnifice o neutralitate a wpi:i.::.. I' I .;i-/.arsrclil). Nonrăspunsul la o întrebare poate califica răspunsul /.\s > aira, cu cate. esre in corespondenţă, lntr-o cercetare mai veche, HANS /,f i:-<'i '->-*r.* întreba:

'"(.:',: • urc *AU* a.scuirat radioul in ultima săptămână?". Răspund: "nu ştiu" .(pîx.anv : : i i '.onimuarc. punea întrebarea: - "A fost o oră, mai puţin O.L: rs;a: mc;?. >*ÂV* .•**a** tost cinci ore, mai puţin sau niai mult?".

Diji *ev.* ^" •:;•• îăsnunseseră "nu ştiu". 80% au răspuns, la această a doua ::îîrc.îXHY. *CĂ ÂU* asi.uitat radioul mai mult de cinci ore, ceea ce, după coasf:it'In!c au;->ru!iij, reprezintă o estimare eronată. IRIS LEVF.RKUS-BRUN ' N I r i '%!> exemplirică faptul că numărul nonrăspunsunlor este cu atât mi; mic •:• cai tema pusă în discuţie are o mai mare importanţă pentru cei an—icra'. \ ev; *"[*aiului 2"*;. La întrebarea:

: Răspunsuri	î Fără opinie
' Barb.it>	'17°o
i emu	9 %

Tabelul nr. 27 Distribuţia răspunsurilor în funcţie de importanţa temei

— (.rcuet, *.'i* • > ienieie trebuie să se căsătorească pentru ca realmente să trăiască fericită, -au consideraţi că aceasta nu este important.'"

Un alt exemplu suj.T--tiv arată că importanţa temei variază în funcţie de apartenenţa la gen (vezi Tabelul 28).

PFTER R. HOFSÂTTER (1966, p. 144) a introdus în studiul opiniei publice conceptul de "orizont" al unei persoane sau al unu: grup, formulând teza potrivit căreia "orizontul unui om poate fi determinat după numărul

Tenia	î Fără opinie	
	Bărbaţi	Femei
A. Personală	4,7 %	**5,7 °o**
B. (Profesională)	2,5 %	4,3 %
C. .Comunitate	8.1 ""«	8,5 " *o*
D. (Politică de stat)	18,8 %	43,0 %

Tabelul nr. 28 importanţa lemei în funcţie de apartenenţa la gen mascuhn/reminiri)

Je întrebări care sunt pentru el actuale", la care deci răspunde afirmativ sau negatr Recent. \\A BALAŞ A Si S. G. SEBE (1996, p. 29) au propus o generalizare fundamentată matematic a modalităţii de evaluare a actualităţii şi opiniei majoritare.

Pentru ca o întrebare să aibă un grad sporit ele actualtitate trebuie să Îndeplineam'.;.,',• • --.*O* •,,<:.>,*nhm:*

! n^ x p- <*H* fie maxim, adică să se apropie de valoarea:

1TJ

p- — procentul răspunsurilor pozitive

p. — procentul răspunsurilor negative

2i po sa tic minim pn - procenml celor fără opinie Ia o întrebare Dihotomică. Formula de calcul a gradului de actualitate pentru fiecare întrebare este:

Ea poate *ti* utilizată şi pentru caracterizarea actualităţii întregului chestionar (vezi Tabelul 29).

	vătămător P+	nu ştiu P°_	nevătămător P^	M	A
Fumători	52	3	45	6,8	16,1
Nefumători	66	10	24	37,8	4,6

Tabelul nr. 29 Actualitatea şi opinia majoitară (Hofstätter, 1966)

De exemplu: "Cum consideraţi fumatul pentru sănătate?"

Deşi opinia majoritară (M) este în consens atât la fumători, cât şi la nefumăton, actualitatea (A) întrebării este de patru ori mai accentuată la fumători decât la nefumători.

P. R. HOFSTATTRR remarcă faptul că actualitatea unei întrebări (sau a unui chestionar; nu este direct proporţională cu importanţa socială a problemelor puse în discuţie. într-o cercetare efectuată la Massachusetts Institute of Technology ”(am bridge, 1951} a fost pusă în evidenţă actualitatea unor intrebAn vi/nd aspectele cotidiene: programul cursurilor universitare, controlul i<>r. pretunk- ntanuaielor şi lipsa de actualitate a unor întrebări vizând problemele- -• îcnt'lr : :. •. • situaţia economică, standardul moral, pacea şi războiul.

V:titani.i;;. • •:-.• >ïK inaruiu; poate- fi mantă prii;n-o formulare atractivă .; itrr. : ur.c .,- >:.': ebănie directe, pol t; înlocuite prin întrebări indirecte, citate, rute; iiiafoiiiin, povesti*":, (ieşene, roiogratii. Valoarea informativă a uiîreKinfo'- ,<!.";.rt-cK[1] f-.a- aceeas: cu a întrebărilor directe. S-au obţinut aceitj-: re/u'iiUi. p. i:[12]: • • > inîreb.sre indirectă, ca şi pnnrr-o întrebare directă. Cercrran.'«.. .K'M.ivjr*?.! inov ! I • •-*) li* iunie 1958 cu concursul studenţilor în Murioioau '• .i re.ii./,;; rn un eşantion reprezentam pentru Berlinul de Vest Pnn ,iiîiC<>r,-;i '.:::.-, chcsn<iriar ne 4b de întrebări, fiecărui student revemndu-Î Sara:!.;;!(; i •:•. •..:•, • '.'• hiMer\ iun. la locuinţa celui intervievat, tară prezenţa u»ei a irei,! pe- ^ .;,;u-. Rivuitatcîe sunt redau* in Tabelul 30.

Răspunsuri	Forma A	Forma B
Ain ,'.•!.;	3(>" u	3i' (1 ,-
Nu am 'nu am inrentia sâ cumoăr j	64 %	64 ° o
" > M .	10O"v:188',	100"-,, (396:

I abeiui nr. 3t) i');sTnh'uun răspunsurilor la o întrebare directa şi la o întrebare indirecta având acelaşi conţinut

A) *[j:* •'•:,, :,;:::) se [r]-a:Kt bluze care ,după spălare ,nu se calcă pentru > .1 îs: r,-v,„-i ,';', . i 'siiit.. ,'tfc"; intenţii să cumpăraţi o astfel de bluză?*'

B) "De csrvii nmp se \ ând bluze care, după spălare, nu se calcă, pentru că bi r.'- ;n :... : *i:\\t.* \veţ; o astfel de blurâ?"

în forr.";. A, [2]:i;;;-;urca indirectă aduce aceeaşi informaţie, dar este prefer.\l-:;.\ *:---:rv* •,-*i'-,yx:* •*;* reacţiei cie prestigiu si pentru consolidarea tendinţei de * răspunde in continuare la chestionar,

întrebări'.!; ind;rcr*e po; furniza uneori informaţii toarte preţioase. Astel. f<i!ns:n:: '• • • întreljnr'r djrecră; "In activitatea dv. sunteţi supus unor tensiuni psihice?", nu vom afla mare lucru. Dacă însă vom utiliza ipoteza etiologici ulcerului prin factori psihosociali şi vom formula un set de întrebări indirecte, valoarea informaţiilor obţinute va fi mult sporită. Aşa

procedează ARNOLD TANNT.NBAL'M (1986) în proiectul cercetării comparative internaționale, ia care participă și țara noastră, cu tema Ierarhia organizațională și satisfacția muncii. Pentru a depista tensiunile psihice la care sunt supuși membrii organizației la diferitele niveluri ierarhice, în contextul unor întrebări privind satisfacția muncii, este plasat un set de întrebări indirecte iîn raport cu ceea ce se urmărește):

Dl. în uitimcitr 30 tic ziie, afi avut dureri de stomac.-'

î i)a

2. N'is

Daca da:

— Aceste duren survin înainte de masă, în timpul mesei, imediat după masă. câteva ore după masă sau când?

* înainte de masă

2. în timpul mesei

3 Imediat după masă

4 Două sau trei ore după masă

? Fără legătură cu masa

— . Vceste du teri încetează când mâncați, beți lapte, luați bicarbonat de sodiu sau altceva?

î. când mănânc

2. când beau lapte

3. canu :au bicarbonat de sodiu sau alt medicament

-[1] canei iau altceva

-:. î"ără să iau altceva

— •\OCSTC dureri v au trezit sau v-au ținut noaptea treaz?

;. Da

2. Nu

— De cate on ați avut astfel de duren în ultimele 30 de zile? (indicați nr. zilelor)

51. Ați suferit vreodată de ulcer?

1. Da

2. Nu

Intercalarea unor astfel de întrebări, așa cum am putut constata în urma aplicăm chestionarului, a avut și un efect psihologic favorabil asupra celor intervievați: interesul acestora față de anchetă a sporit considerabil. Un muncitor chiar declara: "în sfârșit, aud și eu o întrebare despre ceea ce mă doare. . ,",

Utilizarea citatelor reprezintă, de asemenea, o modalitate indirectă de formulare a întrebărilor. Exista posibilitatea combinării într-un chestionar a întrebărilor prin citate cu întrebări directe, alternative sau selective, după cum se pot întocmi chestionare formate numai din citate.

Introducerea unor scurte dialoguri în cadrul întrebărilor din chestionar dramatizează investigația, captând interesul celui anchetat. Pentru a constata opinia subiecților cu pnvire la importanța diferitelor mijloace de comunicații de masă, putem imagina următoarea formulare: "A discută cu B; A spune: cine ascultă radioul este mai bine informat asupra evenimentelor internaționale decât cel care citește ziarul. B spune: Nu este așa! Cine are dreptate?" Astfel de întrebări "dialogate" sunt preferabile întrebărilor "monologate". Ele sunt și mai dramatice, incită și mai mult la răspuns dacă se realizează un montaj: fotografiile sau desenul schematizat a doi oameni care discută (vezi Fig.9) SANFORD și ROSENSTOCK (1952), pentru depistarea personalității autoritariene (Scala F) utilizează interviuri cu tablouri. Se prezintă celor anchetați un tablou în care, în fața unui grup, un om spune: "Pentru că eu sunt conducătorul grupului trebuie să faceți ceea ce spun eu!". Un membru al grupului îi răspunde, dar locul pentru răspuns este lăsat liber. Operatorul de anchetă arată tabloul celui intervievat, spunându-i: "Aici este un tablou. O persoană vorbește, alta răspunde. Care ar fi, după părerea dv., răspunsul?"

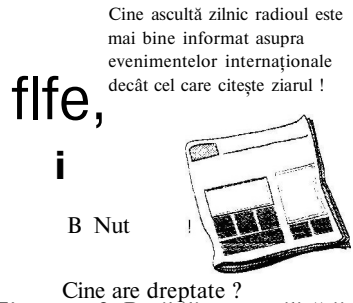
Cine ascultă zilnic radioul este mai bine informat asupra evenimentelor internaționale decât cel care citește ziarul !
flfe,
i
B Nut !
Cine are dreptate ?

Fig. nr. 9 Posibilitatea utilizării elementelor grafice în structura chestionarelor

Această formă de chestionar, fără îndoială, așa cum apreciază ELEONOR E. MACCOBY și NATHAN MACCOBY, rupe monotonia internului convențional. Tot indirect, utilMndu-se tehnica proiectării, pot fi construite mici povestiri capabile să dezvăluie atitudinile celor anchetați. "Sâmbătă seara, mama și fiica discută aprins. Fiica vrea să plece la discotecă. Mama nu-i dă voie. Ce credeți că se poate întâmpla în continuare?" Tehnica proiectivă poate fi foarte bine aplicată prin combinarea textului cu imaginile (vezi Fig. 10). Desenul, în cadrul chestionarului, poate juca un rol auxiliar

pentru explicarea unor termeni (vezi l'ig. 1 1) sau pur și simplu este inclus in chestionar pentru *A* da întrebărilor un caracter mai intuitiv.

Figura nr, 10 i ub/area elemente-u>r tri'alict în struc- *njrt* chei-nonaruiui

Dacă utilizarea citatelor corespunde cel mai bine pentru o populație cu înalt grad de școlaritate, includerea în chestionar a unor desene fu rol de :-î;mul declanșator al răspunsur.-siîr sau numa: eu rol auxiliar este ':' comandată în anchetele pe copi! si pentru persoanele cu nivel de. școlaritate scăzut ('i.AL'OF IAVRU: (1971, n Hi) recomandă incorporarea in chestionare a diverselor teste psihologice: inventare ue personalitate, teste de randament, ac crea-

Figura nr. 11 L tiiizarea elementelor grafice în chestionar perine facilitarea Înțelegerii termenilor

tivuate, rezolvări de probleme, teste proiective ere, ca și includerea unor scale "tip termometru" (vezi l'ig. 12 ;.

Exemplu;

(u aiurorui ocalei alăturate, vă rugăm să indicați satisfăcea muncitorilor din întreprinderea dv. față de >-;mcunk- obpnute luna trecută (+5 corebpunde ^radriui rii.txim de satisfacție ș: -5 corespunde gradului maxim de insatisfacție).

+4
12
0
-3
-4
-5

Figura nr. 12 Scală de tip termometru

Probietru "..\i&r.'s, ir. .irerarura românească de specialitate, a fost abordată .ic . > ?M:-U i \ i<H! î. MĂRGINEAN (F/82), I.AZÂR. şi MIHAELA \I \~~*iCI~- \S\" •'"')'[1]. • ii interesaţi pot consulta aceste lucrări, precum şi m,i!Tua;rk-n;rA:THif:irr n-alr/ate cie T. ROTARII' fi986), A. M1HU (1992) s.a.

.c:i!rui ck .M: •!<iio;ne i rbana si Regională (CURS) a utilizat cu toarte bune •r/uiiau it>u-numii u. termometru al sentimentelor" pentru cercetare,: rciaUiior niefeinia: în România (1995).

::: !-,>nnu. :!(:•;.' iiiireluniur. o .Hernie deosebită trebuie acordată alegem cu\ iiitci- •; ,n- \ or ev ita neologismele, ca si arhaismele, termenii termici, ca *i.* iari;(inii, ,[N]^ *VOT* I0I0SI cete mai simple cuvinte, capabile. însă să redea inîeies-ui c.scte; ;. .nfreoark. In ioc de atitudine, opinie, concepţie, pot *ti* înîri'huinptc ^ uvinit; mas simpie ca: poziţie, părere, crecunţa. in acest tel se evita 'eroarea de expert . atribuirea unei competenţe pe care cei care rii^iLTiile ni; • •[a];[l] [!]" ! • H ::i utili/arii unor termeni tehnici, ca în întrebarea: "\ â piace ia iii-na .-astea eiastică construcţia poliedraiă, ţesătura dublă şi cer \.r:;r .iix-":.-[v] '.' j:»î,»:e torrnuia totul mult mai simplu: "Ce calităţi pre/iiîră noua *dv* suitea elasucă.'" .

'! -T.lv'ainu. ir. •ornmi,ireo întrebărilor se \ or alege cuvintele cu cea mai *'u:ix.- , .rc:;*\.*x*'\ *l,"* c;;.!titra populaţiei investigate. Se va avea iii vedere că în mej:',. ":.r::. ._- -:v,,iiV:c-,c o \ orbire şi o gândire mai concrete decât in :nediui urî-an. •. >erx- > • ;'f.-rcet{in cîe antropologie lingvistică în zona Argeş au pus in ;•':.,;..-i;'î : . : ' ; . - :(t.;înf;rui celor care nu pot explica înţelesul unui set de :re: *-v-vc;.--: :* • :-. •*: ɪ*>>v >;• •*:•'• . mblre, oraş. lume, minte, limbă, gând, luptă, 'i^:.. • ,:: , .•'•, « LI, <pnrî o>te de 1,5 ori mai mare in mediul mral-agricol deca: Î:I "ÎI;!;.:, crban-mtlusrnai.

\nccei:a !a s are ne retenrn (Oprescu. 1973, p. 78) a cuprins un număr de *125* <k' subiect: -60 din mediul urban şi 65 din mediul rural).

Deosebit de utilă pentru tehnica chestionarului ni se pare stabilirea axei semnificative a fiecărui termen (ierarhia "înţelesurilor" fiecărui termen). Astfel, pentru cuvântul "iubire", în "Dicţionarul explicativ al limbii române" se menţionează: "'Faptul de a (se) iubi; sentiment de dragoste pentru o persoană de sex opus; relaţii de dragoste; amor, iubit. Sentiment de afecţiune (şi admiraţie) pentru cineva sau ceva" (1975, p. 444), iar în anchetă s-au atribuit următoarele sensuri. De asemenea, cuvântul "lume", căruia îi corespund in "Dicţionarul limbii române contemporane" trei sensuri: "1. Totalitatea celor existente în realitate; univers; cosmos; 2. Ansamblul cor-

purilor cereşti; 3. Pământul cu întreaga lui viaţă", în ancheta Centrului de cercetări antropologice a avut un număr dublu de sensuri.

Pe baza unor astfel de cercetări, întrebarea "Ce iubeşti mai mult pe lume?" poate semnifica: "Cu cine ai relaţii în sat?", "Cum te comporţi în cadrul grupului?", "Ce locuri îţi plac?" ş.a.m.d. Cuvintele cu dublu sens dau naştere unor distorsiuni evidente. ALBERT B. BLANKENSHIP (1961) relata, în legătură cu cercetările de dinaintea celui de-al doilea război mondial, că s-au înregistrat răspunsuri diferite, după cum termenul de "propagandă" era înţeles ca modalitate de "influenţare" sau "furnizare de ştiri false". Se ştie că, încă de la atestarea lui documentară (în anul 1622, Papa Gregor al XV-lea dă proclamaţia: "Congregatio de propaganda fide"), termenul de propagandă păstrează ambele sensuri (vezi Tabelul 32).

Răspunsuri	*Forma* A	Forma B
Anglia şi Franţa	23 %	10%
Germania	28%	33%
La fel	30 %	38%
Nu ştiu	18%	18%

Tabelul nr. 31 Modificarea opiniilor declarate prin înlocuirea termenilor (Blankenship, 1961)

A) "Care ţări fac mai multă propagandă în S.U.A.:
Anglia şi Franţa sau Germania?"

B) "Care ţâri transmit ştiri false în S.U.A.:
Anglia şi Franţa sau Germania?"

Cercetări minuţioase au evidenţiat faptul că o -serie de cuvinte au o puternică rezonanţă afectivă în formularea întrebărilor; aceste cuvinte trebuie evitate. D. A. HARTMANN (Universitatea New York) atrage atenţia asupra încărcăturii afective a termenilor: comunism şi radicalism. S-au publicat liste de cuvinte care influenţează răspunsurile prin sentimentele ce le declanşează: demagog, dictatură, străin etc. (Institute for Propaganda Analysis, New York). Dar nu numai încărcătura afectogenă a termenilor trebuie luată în calcul când se formulează o întrebare. Se impune eliminarea bias-urilor de poziţie a cuvintelor în structura întrebărilor. Exemplu: "A muri pentru patrie este cel mai frumos destiri" şi "Cel mai frumos destin este de a muri pentru patrie". Suntem convinşi - împreună cu NICOLE BERTHIER şi FRANCOIS BERTHIER (1978, p. 56) - că

răspunsurile "De acord" cu cele două enunţuri vor fi diferite: la cea de-a doua propoziţie, finalul este descendent şi îşi vor exprima acordul doar cei mistuiţi de un patriotism categoric.

De altfel, aşa cum remarca J. A. DAVTS (1971), chiar o schimbare minoră în formularea întrebărilor vizând atitudinile sau opiniile induce o variaţie cu 15 - 20 de procente a răspunsurilor. HOWARD SCHUMAN şi OTIS DUDLEY comentează rezultatele sondajului Gallup (iunie 1969) comparativ cu cele obţinute în sondajul Harris (septembrie - octombrie 1969). în primul sondaj de opinie publică era formulată întrebarea: "Preşedintele Nixon a ordonat retragerea în următoarele trei luni a unui număr de 25.000 de soldau din Vietnam. Consideraţi că trupele ar trebui retrase într-un ritm mai rapid sau mai încet?" (Varianta de răspuns "ca acum" nu a tost inclusă în această întrebare selectivă, dar s-a acceptat în interpretarea datelor). In sondajul Harris, întrebarea era formulată astfel: "In general, consideraţi că ritmul în care preşedintele retrage trupele este prea rapid, prea încet sau adecvat?" (vezi Tabelul 32).

Sondajul Gallup	Sondajul Harris
Mai rapid 42%	Prea încet . . . 28°/
I Ca acum 29%	Adecvat . . . ... 49%.
Mai încet 10%	Prea rapid 5%
Fără opinie . . . 18 %	v . 1 8 % -]

Tabelul nr. 32 Modificarea opiniilor declarate prin inversarea succesiunii răspunsurilor

Pe baza celor două sondaje, se poate spune doar ca suportul pentru preşedintele Nixon era cuprins între 29% şi 49% din populaţia S. U. A. Schimbarea în formularea întrebării a condus la rezultatele foarte diferite (cf. Costner, 1974). O concluzie se impune de la sine: mai multe sondaje în paralel pe aceeaşi temă, mai multe metode şi tehnici aplicate convergent. HADLEY CANT RTL arăta că introducerea numelui lui Hitler în contextul întrebării, prin reacţia afectiv-negativă ce o declanşează, modifică răspunsurile cu 9% (vezi Tabelul 34).

A) "Credeţi că S.U.A. ar trebui să sprijine Anglia şi Franţa mai mult ca până acum?"

B) Credeţi că S. U. A. ar trebui să sprijine Anglia şi Franţa în lupta lor contra lui Hitler mai mult ca până acum?"

Răspunsuri	Forma A	Forma B
	66 % !	··5 %
Na	22 % - • ţ" •_	13%

Tabelat nr. 33

'•p.nnlor declarat;- prin introducerea ;'Ctog!:ne '\1. Cantrîi}

•. numetor de oameni politici influenţează pe *d'.i* ce răspund şi, prin aceasta, uau tare a rezultatelor mvcsugaţia. Prestigiul nCBt in cercetările devenire clasice ia care ;"o a răspunsurilor (\e/.i labeiui 34).

c-ani 'eter;'. .. ;'."• *xMi*

Răspunsuri	Forma A	Forma B
	20%	'15 "n
		46 ".
Prearuan		**32%**

Râsgunsuri	i	Forma A	Forma B
Dcac.Tci		46",,	5"'%
Nu -.;•.: -e ai --.:		41 %	25
\u -r:..	i	**13 %**	**\h"..**

'Tabelul nr. 34 Modificarea răspunsurilor în funcţie ele includerea în .ntrebările din chestionar a numelor oamenilor politici

A) "Părerea dv. personală este că preşedintele Roosevelt, în sprijinirea Angliei, a mers prea departe sau prea puţin?"

B) "'Părerea dv. personală este că S.U.A., în sprijinirea Angliei, a mers prea departe sau prea puţin?"

l'n alt exemplu, in care numele politicianului Lindbergh - conducătorul curenmiu; izolaţionist din S. U. A. în preajma celui de-al doilea război mondial - acţionează afectogen negativ asupra persoanelor cuprinse în anchetă ivezi labeiui 35;.

!	Răsj3 unsuri	Fonn.i A	Forma B
		71 "o	**64'M**
		. . . . '_ . . . . 22t % ~" |. . . . 29%'	
XUMIU		*6%* '	~ %

Tabelul nr. 35 Modificarea răspunsurilor în funcție de includerea iii întrebările tun chestionar a numelor oamenilor politici

A- ;..,:.•:•;-;:: ~;>uiî *v:> S.*\ . V trebui? să încerce s:i aibă fclfiîii prietc-;v<n • *r.-* • ••!>fiiic\ eu CJerrrmnia, dacă Cermaiu.i câștigă războiții d;n :"ur-'.-- • • .".; . !c ;;<_on.i >an împotrivii.'"

*•> i , "\. rt'c bule >ă ii: ">. ' SIL .i iiii relații nneti.•ne:,;ti și (r/nnanivi, <! i'. i («errnan ia c-isr iL'a ră/bonii in 1-uf opa.

•V .^i.eic *•j-ny-* unk, ca judecăți evaliu

•. tas:* :,;>• ri ;-.. iTsoană, *•11)* 0biect s au un cos'iCi-pt, in ;'. fa -a CÎL :'c>; Cliii •; remarca\A 'ON (;,:\STELLAN i;19('-u;"i ,uiicc:i\ \ Si"i.(ev, iil 11. leneș. râu etc. si con;știri;ie o :r:1 reflecție >.ie c.!nv. <.;• persoanîi sau de către u.n *ii* rup, infim:::;..:k !V/,.>;;aicK: ^ncheti:lo.v. !n formularea întrebărilor se vor evita sKrci *:ru.. .-. *l.v.*\ .."cat acestea, ca "tenotip'' ai atitudinilor, au valoare afec-rotre:: s in::-,, rtrcerarc\ răspunsurile au tosr modificate cu *7fi/r, :n om>' •oiOSTi; s*eieot:ț,tuiui. "a intra in război".

A> ; j'ecici; că amiata și flota S. U. A. ar trebui trimise să sprijine Canada, dacă vreo putere europeană o va ataca?"

B; "_•"(-.;•' .:; S. ' \. ar 'febu! -a intre în război, m situația in care t an,i,;,i *v-j* :: :".uara ;k- vreo putere i-uropeanăr"

in ;'•;)-. ' ... iKichcreir-r ba/ate pe chestionar, deț contraindicai, se pot întaini ma.rieruase cvninte ambigue: mult. puțin, potrivit, înainte, acum, aciua., ijî. cum, când, a cunoaște,;; putea etc, Intr--un sondaj de opinie, după ce erau piczenraft: o sene de propoziții, subiecții erau întrebați: "Cu care dintre părcr: >upieț; de acord în cea mai mare măsură?". Introducerea prec:/âr;i, "••. «e-. mai mare măsura ' este ambigua: ea poate fi înțeleasă ca, de acord, cu : .ne.e rt/cn e", dar și ca "de acord, fără mei o rezereă". adică "tic a-.'orti. in •:•:•! mai inait erad".

Pentru unu, a cm muit înseamnă a citi zilnic ziarul, pentru alții, a citi săptămânal un roman. Ce interpretare se **poate** da răspunsului **pozitiv ia** întrebarea: **"Citiți mult?". Nici una. Și totuși, uzual, se folosește scalarea** răspunsurilor: **foarte mult, mult, potrivit, puțin, foarte puțin. într-o cer-**

cetare personală, pentru a mări gradul de precizie, întrebam: "Cât reprezintă pentru dv. "foarte mult" (în procente)? Dar "foarte puțin?" ș. a. m. d.

Conducând seminarul de Metode și tehnici de cercetare sociologică (1973) la secția de sociologie a Universității din București, am făcut următorul experiment: am prezentat, unui număr de 20 de studenți, o serie de figuri, între care și iluziile Lipps și Muller-Lyer (vezi Fig. 13). La întrebarea

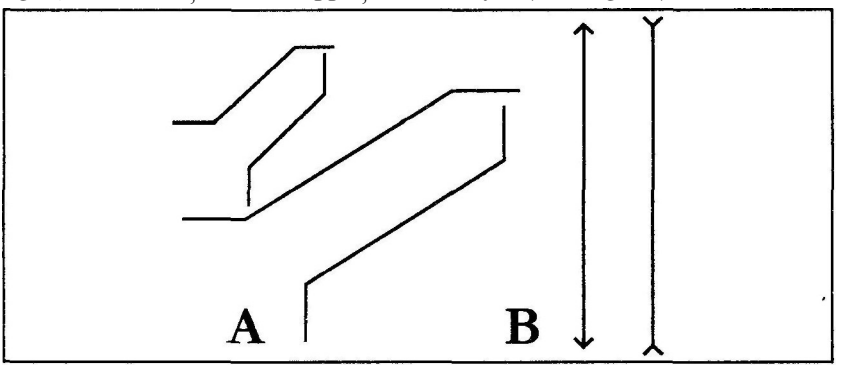

Figura nr. 13 Iluziile Lipps (A) și Muller-Lyer (B)

ambiguu formulată: "Cum sunt segmentele de dreaptă prezentate?", s-a obținut următoarea frecvență a răspunsurilor (vezi Tabelul 36).

	Segmentele de dreaptă sunt:	
Iluzia Lipps	paralele	
	frânte	
	negre	
	Segmentele de dreaptă sunt;	
	inegale	12
Iluzia Miiller-Lver	verticale	4 i
	paralele	11
	egale	

Tabelul nr. 36 Răspunsurile la o întrebare ambiguă

în cazul iluziei Lipps, segmentele de dreaptă erau și paralele, și frânte, și de culoare neagră. Limitând libertatea studenților la un singur răspuns, aceștia au ales criterii de referință diferite. Diversitatea criteriilor de referință a răspunsurilor la întrebările introduse prin adverbul "cum" a fost pusă în

evidență și in cazul iluziei Miiller-Lyer, când studenții aveau libertatea de a formula nu unul, ci mai multe răspunsuri.

întrebărilor introduse prin adverbul **"când"** le corespund răspunsuri foarte variate: "Când mergeți la cinematograf?"

- "Seara',
- **"J0«".**
- "De ia 5 la ~",
- "Când am timp",
- "Când doresc".

La fel, cele introduse prin adverbul de loc "unde": "Unde vă veți petrece concediul de odihnă?"

"La Sinaia",

- "La stațiunea de odihnă",
- "La părinți".

Perioaua actuală poate desemna timpul scurs în ultimele două-trei zile, dar și în ultimii doi-trei ani. Cineva "cunoaște" mașina de scris, fiind capabil să o disriniră de o batoză; altcineva consideră însă că nu o cunoaște, deși a îneeout -o bată cu un deget ia ea, a cunoaște mașina de scris însemnând pentru e: i ncseda metoda oarbă. Tn sondajele preelectorale de la noi s-a încetățenit întrebarea: "Dacă ar avea loc alegeri acum, dumneavoastră ați merge ia vot?" (Barometrul de opinie publică, martie, 1995, p. 35). Formularea întrebam nu mi se pare deloc fericită tocmai datorită ambiguității cuvântului "acum". Mai potrivite sunt întrebările: "Dacă duminica viitoare ar avea loc ilegen parlamentare, dv. v-ați prezenta la vot?" (Sondaj IMAS, ianuarie '993, p. 1) sau: "In eventualitatea unor noi alegeri parlamentare, mâine . .:" Sondaj ("URS, noiembrie, 1994, p. 7).

Fără îndoială, erectul utilizării anumitor cuvinte în formularea întrebărilor estt- 'potențial important, dar nepredictibii" (Converse și Presser, 1986., p. 41'

Daci erfr adevărat că în cunoașterea vieții sociale, chestionarul nu reprezintă tehnica principală, tot atât de adevărat este și faptul că ei nu constituie o tehnică de rangul doi. Metodologic, este inconsistentă considerarea chestionarului ca o tehnică subiectivă, mai puțin exactă și mai comod ce aplicat. Chestionarul este la fel de dificil de utilizat în cercetarea științifică .i fenomenelor sociale ca și celelalte metode și tehnici: observația, expetirnentuî. analiza conținutului etc. Impresia de facilitate provine din ignorarea

exigențelor metodologice. Folosit cu rigurozitate științifică și în spiritul deontologiei, de către specialiști, chestionarul este indispensabil pentru cunoașterea fenomenelor de conștiință, constituite și mijlocite de limbaj (cunoștințe, opinii, credințe etc). Cunoscându-i-se limitele, chestionarul reprezintă un instrument prețios pentru cunoașterea și, implicit, pentru armonizarea vieții colectivităților umane.

Capitolul 10

INTERVIUL

, J.NTERVIUL, ca metodă de cercetare, este universal în ştiinţele social?' - afirma HERBERT H. HYMAN (l97*5^ p. l)Tntr-o lucrare He referinţă, menită să identifice factorii empirici răspunzători de erorile utilizăm acestei metode de colectare a datelor şi să evalueze posibilităţile de minimizare a efectelor acestor factori. Dar nu numai în ştiinţele sociale 'sociologie, drept, istorie), ci şi în cele socioumane~(psihologîe7antropologie soci.uă •: .'îiitiiraiă, demografie), ca şi în practica diferitelor"~pforesîunl 'jurnalişti, el!u"catorîelc.7inţeff*iuLş.^iJoyedit a fi de neînlocuit.

Şocul sondajelor de opinie face extrem de actuală~3Tscuţia metodologică despre valoarea şi limitele interviului, aceasta cu atât mai mult cu cât o lungă perioadă în literatura noastră de specialitate internul a fost pe nedrept catalogat ca "o metodă de mâna a doua".

Precizări terminologice

In limba română, termenul de "interviu" reprezintă un neologism provenit din limba engleză ("interview" - înjxey^d^jre^Jn utilizat deopotrivă în jurnalistică~~şnn~ştiinţele socioumane. El are ca echivalent termenii din limba franceză "entren'en" (conversaţie, convorbire) şi~**55Hevue[Tr](întâlnire între două sau mai multe persoane). Cel de-ăl doilea Fermen, deşi reprezintă traducerea literală a celui anglasaxon, comporta totuşi un sens diferit: are o nuanţă utilitară, de aranjament sau de surpriză (Grawitz, 1972, p. 629).

Aceste precizări de natură lingvistică ni se par necesare pentrucăjîn sociologia românească s-a tăcut distincție între termenii de "interviu" și "convorbire" și pentru că, pornind de la etimologia termenului, vom putea releva notele definitorii ale interviului ca modalitate de investigare în sociologie și psihologie.

In cadrul Școlii sociologice de sub conducerea lui DIMITRIE GUȘTI s-a folosit termenul de "convorbire sociologică", designând culegerea de informații "pentru lămurirea problemelor științifice de-a dreptul din gura oamenilor" Hersem, 1940, p. 144). TRAIAN HERSEN1 remarca faptul că acestei, tehnici de lucru", sub numele de "interviu", i s-au închinat numeroase studii, mai ales în sociologia americană. Nu se făcea, deci, nici o deosebire mire "interviu" și "convorbire".

Ln punct de vedere deosebit îl va susține însă un alt mare discipol și colaborator aS profesorului DIMITRIE GUȘTI, și anume HENRI H. STAHL, care aprecia că "termenul de interviu nu este potrivit pentru operația de interogare statistică sumară, restrânsă doar la un număr limitat de întrebări, -la care se poate răspunde în sistem binar, prin da sau nu și cu atât mai puțin nu e justificat să denumim interviu ceea ce de fapt este "convorbire" (Stahl, 1974, p. 243).

Termprml de"imeryiu" s-a impus pe plan mondial, fiind preluat atât de sociologîrîrăncezi, cât și de sociologii germani, tapt ce ne îndreptățește să JHrSîîzarn și noi ălaturTcTe^cei de~[Tr]convorbire". Vorn_sp_une, deci, interviu sau convorbire, cu acelaşun£eles. Etimologic, termenul de "interviu ..semnifică întâlnlreTșTconversația între două sau mai multe persoane. sunt", de altfel" șT notele deEnitoru: internul este o conversatjefață în fațâ^înj *v r*\..._ care o persoană obține informații deJa_JS"persc^m]J3en2În, 1970, p. 70)^-4? "

înseamnă că în viața de zi cu zi practicăm interviul, precum făcea proză domnul jourdairj. Lucrurile nu stau chiar așa: nu once_întâlnire șau_conversație., echivalează cu un interyju și cu atât mai puțin cu un interviu^ de cercetare științifică. Interviul este comparabil cu întrevederea, conversația, dialogul, interogatoriul, dar nu se confundă cu nici unul dintre acestea. In bine cunoscutul lor "Tratat de psihologie socială", **ROGER** DAVAL și colaboratorii (1967, p. 121) fac distincțiile cuvenite între situația de interviu și **fenomenele** psihosociologice amintite.

- Interviul presupunepntrevedereal dar nu se confundă cu aceasta. Oamenii se întâlnesc chiar fără scopul de a obține informații unii de la alții, ci pur și simplu **pentru** a se **vedea, pentru plăcerea de a fi** împreună. Chiar dacă își vorbesc, **nu înseamnă neapărat că schimbă** informații. Evident, **interviul poate constitui un scop al întrevederii,** dar întâlnirea dintre două sau mai **multe persoane ades.ea are cu totul** alte s-copuri.
- Nu există interviu fără convorbire, dar **nu_oric« conversație consa-**tuie un interviu. Convorbirea presupune schimbul de **informații in** legătură cu o temă sau alta. Persoanele **care conversează schimbă** frecvent rolurile de emițător și de **receptor. Tnfnrmația nri** este direcționată într-un singur sens, nu exista **un conducător al discuției,** așa cum stau lucrurile în cazul interviului.
- Interviul reprezintă mai mult decât **unpialogj- apreciază ROGER** DAVAL, pentru că nu totdeauna **dialogul are drept scop obținerea** de informații. în filme, de exemplu, **dialogul permite exprimarea** srariloi .-utleteso; în filosofic prin dialog se **exprimă ideile, gândirea,** concepția autorilor. Dialogurile socratice **sunt veritabile** reflecți! filosofice, nu căutarea **obținerii unor informații. Nici SOCRATE și** nici **PLATO**N nu "intervievau", ci **își expuneau în dialogurile** lor concepțiile filosofice.
- in fine, internul nu poate fi **confundat cuflnterogatoriuV deși și** într-un caz și în celălalt există o **persoană care pune întrebări, care** dirijează discuția. Obținerea informațiilor **prin interogatoriu evocă** obligația de a **răspunde, CQnstrângegea exterioară. Din contră,** interviul presupune libertatea **de expresie a personalității, chiar bucuria** oamenilor de a-și spune cuvântul, de **a-și** face **publice opiniile.**

In confirmare, ne yom referi la **interviu ca tehnică de cercetare în științele** socipumane, menționând doar că interviul constituie **și un gen publicistic,** având reguli și exigențe specifice.

Interviul ca tehnică de cercetare în ştiinţele socioumane

Definim interviul de cercetare ca o tehnică de obţinere, prin întrebări şi răspunsun, a intonriaciilor. verbale de la indivizi şi grupuri umane în vederea verificării ipotezelor sau pentru Se scrierea ştiinţific, 5 a fenomenelor socioumane. Interviul se barează pe comunicarea verbală si presupune întrebări şi răspunsuri ca şi chestionarul. Spre deosebire însă de chestionar^ unde întrebările şi răspunsurile sunt de regulă scrise - să ne gândim la chestionarul poştal -, interviul implică totdeauna obţinerea unor informaţii verbale, ponvbfbirea" Ârepsezintă elementul fundamental în tehnica internului, în tifrip cefintrevederea nu constituie decât o condiţie care facilitează transmitereaInTormaţnlor unidirecţionale:"de la persoana intervievată spre operatofuTcTe interviu (sau spre cercetătorul ştiinţinc). Interviul iFTiiŞnlc, despre care vom vorbi mai pe larg în alt paragraf, nu presupune întrevederea, astfel că nu se justifică definirea interviului prin existenţa faţă în faţă a unui anchetat şi a unui anchetator. De asemenea, interviul nu presupune ^u, necesitate o relaţie între două persoane. Tnterviul de grup se desfăşoară în condiţii psihosociale diferite de cele ale relaţiilor interpersonale diadice.

Suntem cu rom! de acord cu MICHEL QUINN PATTON, director la "'Minnesota Center for Social Research", care preciza că principiul fundamental al interviurilor calitative constă în posibilitatea creată celui intervievat dê• a~eî^Wrfflaj5nnrăşp un şurile sale gândurile sale cu cuvintele sale (Patton, 1980, p. 205). în ac£fLs_£nş nu îi este permis operatorului de interviu să sugereze sau să reformuleze răspunsurile celui intervievat, ,

Fiind vorba despre interviu ca tehnică de cercetare în ştiinţele socioumane, trebuie să accentuăm faptul că utilizarea acestuia în cercetarea din domeniul ştiinţelor socioumane trebaie să conducă la stabilirea relaţiilor dintre variabile, la testarea ipotezelor. Aşa cum preciza trRED N. KERLINGER (1977), interviul este un instrument de măsurare psihologică şi sociologică în legătură cu care se pun aceleaşi probleme ale reliabilităţii, validităţii şi obiectivităţii, ca şi faţă de oricare alt instrument de măsurare.

Utilizarea interviului în ştiinţele socioumane

Ancheta prin interviu a devenit metoda cea mai frecvent utilizată în cercetarea sociologică (Caplow, 1970, p. 203). Anual. în întreaga lume sunt intervievate sute de mii, dacă nu milioane de persoane. Nu este de mirare, Seci, că "metodologia ştiinţelor sociale a devenit virtual sinonimă cu cercetarea prin anchetă "' (Smith, 1975, p. 196). "Astăzi ancheta este predominantă în culegerea datelor... Există două tipuri principale de anchete: pe bază de chestionar şi prin interviu" (Sedlack şi Stanley, 1992, p. 214).

Când se recomandă utilizarea anchetei prin interviu ? MARGARET STACEY (1970, p.70) răspunde astfel: "când trebuie studiate comportamente dificil de observat pentru că se desfăşoară în locuri private, când se cercetează credinţele si ^i-itnrlinilp neexistând documente scrise despre acestea. în astfel de cazuri cea mai^Emhă' soluţie o reprezintă utilizarea Kterviului . Utilizarea interviului în cercetarea ştiinţifică are - după cum remarca PRED KERLINGER (1977) - mai multe scopuri. în primul rând, un scop explorator, de identificare a variabilelor şi relaţiei dintre variabile. Cu ajutorul interviurilor se poate ajunge ia formularea unor ipoteze interesante şi valide. Informaţiile obţinute pot ghida în continuare cercetarea fenomenelor psihologice şi sociologice. Interviul " în al doilea rând, poate constitui instrumentul principal de recoltare a informaţiilor în vederea testării ipotezelor. în acest caz, fiecare întrebare reprezintă un item în structura instrumentului de măsurare. în fine, cel de-al fteilea scop al utilizării interviului este cel de recoltare a unor informaţii suplimentare celor obţinute prin alte metode sau tehnici.

Aşa cum s-a arătat, ancheta prin interviu constituie cea mai frecvent utilizată metodă de cercetare sociologică. Unii specialişti apreciază chiar că '•••••" •• • •••••• ' •" şriinţfl interviului^ Şi aceasta nu numai pentru că internul, încă din anii '60, a devenit modalitatea de recoltare a datelor favorită pentru majoritatea sociologilor, mai ales nord-americani, ci şj pentru că, aşa cum remarcau MARK BENNEY şi EVERETT C. HUGHES (1970), obiectul de.studju al sociologieLfl reprezintă interacţiunea, iar interviul este el însuşi un tip de interacţiione socială.

Interviul ca interacţiune psihologică şi socială

Conversaţia reprezintă o activitate distinctiv umană şi un tip de interacţiune psihologică şi socială. O bună parte din timpul de veghe conversăm: punem întrebări şi dăm răspunsuri. Mai rar monologăm. Nu numai pentru sociologi, dar şi pentru avocaţi, medici, ziarişti, profesori, ştiinţa şi arta dialogului fac parte din profesia lor.

Să examinăm din punct de vedere psihologic şi sociologic situaţia de interviu ca relaţie între două persoane sau între un operator de interviu şi un grup de persoane. Interviul personal faţă în faţă (face-to-face intervţgw), cel mai răspândit procedeu HP intpnHpvarp, presupune interacţiunea dintre două persoane. Să le desemnăm prin literele A (operatorul de interviu) şi B (persoana intervievată). Relaţia dintre A şi B nu este simetrică: rolurile sociale nu sunt interşanjabile şi nici sensul transmiterii informaţiilor nu poate fi schimbat. A acţionează asupra lui B prin întrebări care determină răspunsuri. Acestea detianşea^Preacţii speaţice~din partea lui A (tre.cerea.la o altă întrebare, "rfpetarea întrebării, oferirea unor explicaţii suplimentare etc).

Avem de-a face >„; o interacţiune licupjal:

B i: rransrrute lui A un volum mai mare de informaţii, comunicarea fiind iaterakzată. A conduce discuţiaT Relaţia dintre A şi B depinde de status-ul social ai persoanelor care interacfibnează (vârstă, sex, nivel de şcolaritate, r«săţ religie, VenîfunTiTtîe'modul de desfăşurare a interviului (debutul, derularea, si finalul convorbirii). Informaţiile transmise de B lui A au valoare numai in măsura în care se referă la experienţe de viaţă trăite de B, care nu pot fi aitfeî cunoscute decât prin relatarea subiectivă a acestuia. Răspunsurile poartă r>gc£tea subculţujrii din care subiecţii intervievaţjjacjşartej. astfel ca eie trebuie interpretate totdeaunaTn contextul social concret în care a avut loc interviul. De exemplu7Tî5emteă"(dFăcţlune şi de gândire) are urTmţeles direrit de la o ţară ia alta, de la un moment istoric la altul. A compara, apelând *Iz* ancheta pnn interviu " câtă importanţă se acordă libertăţii în ţările care trec de la totalitarism la democraţie înseamnă a postula universalitatea înţelegerii termenilor, ceea ce nu reprezintă decât o supoziţie foarte critica-

bilă. Aşa cum remarca şi DEREK L. PHILLIPS (1971), acelaşi cuvânt înseamnă altceva pentru diferite p e rsoane aflate în situaţii sociale diferite. în plus, semnificaţia multor cuvinte considerate "comune" rămân fără de înţeles pentru categorii largi din populaţia intervievată. W. R. BELSON (1981, p. 244) a constatat că doar o treime din persoanele intervievate în Marea Britanie au înţeles corect termenul de "proporţie" ca "parte", "fracţie" sau "procentaj". Autorul citat are **dreptate** când suspectează o parte din public/le **lipyn de**— înţelegere a înţelgsuMfLuvintelor, apreciind că şTunii din cei ce cunosc sensul termenilor sunt incapabili să transfere cuvintele din vocabularul pasiv în vocabularul lor activ. Una din principalele supoziţii ale interviului este consistenţa relaţiei dintre vorbă şi faptă, dintre atitudinea exprimată verbal şi comportament. Această supoziţie merită o examinare mai atentă. Omul politic, secretar de stat al Consiliului seniorilor din Republica Florenţa în perioada 1498-1512, scriitorul şi istoricul NICCOLO MACHIAVELLI (1496-1527), spunea: "Uneori cuvintele trebuie să servească pentru a masca faptele. Dar aceasta trebuie să se petreacă în aşa fel, încât nimeni să nu-şi dea seama; sau, dacă bagă în seamă, să fie pregătite scuze pentru a fi prezentate imediat" (îndrumări pentru Raffaello Girolarm). Pledând pentru manipularea psihologică drept alternativă la conducerea pnn forţă, diplomatul florentin face în "Principele" (1513) o serie de observaţii foarte penetrante privind natura umană. Pornind de la aceste observaţii, nume-roase cercetări au pus în evidenţă existenţa unui up de personalitate machiavelică (Saks şi Krupat, 1988, p. 103), elaborându-se scala pentru măsurarea gradului de machiavelism al fiecărei persoane. A se vedea în acest sens Scala Mach IV, elaborată în 1970 de RICHARD CHRISTIE şi F.L. GEIS, tradusă şi adaptată de noi (Chelcea, 1991, p. 4).

Minciuna deliberată - posibilă într-un interviu - reduce încrederea în informaţiile obţinute pnn răspunsurile la mtrebăHr'N'u trebuie însă să exagerăm pericolul erorilor şi bias-urilor, generatele răspunsurile neadevărate, în marea tor majoritate oamenii sunt corecţi şi cinstiţi: recunosc sincer cândjui cunosc răspunsul la o întrebare şi îşi asuma responsabil consecinţele faptelor lor. Pe de altă parte, ca cercetători trebuie să evităm punerea în discuţie a acelor probleme care ar sili persoanele intervievate să recunoască fapte indezirabile social sau care ar depăşi capacitatea lor de analiză.

Alte erori_sau bias-uri (termen american desemnând deformarea informaţiilor în cadrul anchetei) se datorează **autoînşelării cu bună credinţă** a

.cai >• *C'~- Mim ;•• >i'j\ :;iţ! ii '"i^j'i.mi cicccf, dar care in realitaie iiu'.'rjnTreay:- 4Te.?it înrrelvăn'e sunt "îrăd'-iţi" cîe memorie san îşi reprimă înr» •nţ.Hern nilsiuruV şi f:„ i:->->î prn? mtcinisme neronşfienu/ate eu-ul P->is'':cp_-,' j:nrrţ ":••-:.' >-l- •" si "i u--,l Diiîvir" esre foirte importantă pe;u'' < >--"--!r •ere;' iţi'.- n,-ţ,ij ,- .-:, >r.rc»nn"ti'. in'-* s< >nală F i l a r e individ arc mai rrn.':<- >•- •••• .-fl ~ ' in intimii-

•/ACI ••! mai *T>\;lt<- hîc •
\)H <•• A-:ii;in s of fh:

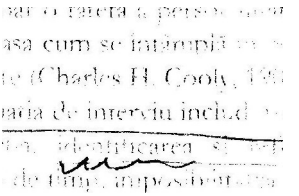

>•• .,' .:./;;; uripi irîviiuc, vu'increfierea in aticiurut
.'te:, un. iane_r_e/u/ă să răspundă ia aiic.hefeu hrt:j inicrx-n

.Sv i'.'i ii as, îe ia sa să strici ia pi);irui t".ui>î t
'. V:,eratorui -de infcrvui trţ'i-'un" sa ştie '-
Şuuat.iilc uepl
•\.raţionaliza';ea

ede

>I au îi I

*rt)iccţia, . oiisrânti a
IL-ICM:,aspirat:: sau ino

pe: st">;-.rii•(•.•!' tîiîrt vic"\ «ii . ;,) '. .-;uî'Ui acesîor tric fl.nisir,;.:, ietuUnva a '.Ml î': centra!. Refularea, în rjsihojogia treudistă, desemnează "procesul iecrua de subc.>nşt:enr. prin care anumite imagini, ide:, tendinţe sau dorinţe

ic oenrru subiect sauţ care contravin normelor morale simt îndepâr-
'. ciiii i-i ^îşnini.S[1]. respinse din sfera proceselor conştiente in cele m-
:-Y<rTcnlV"iiu._ >.:-,\i Menilnure îfra'faTa" câmpului conştiinţei" (Popescu-

Avantajele şi dezavantajele utilizării in ten 3 ului in ştiinţele socioumane

KPANETH D. BATLEY (1982, p.î83) prezintă atât avantajele, cât şi *o.a'.'.v-. ,r,'ĩ;-jck* şnremuiu). semnalând mai multe avantaje decât dezavantaje. La ivariî.iic sunt enumerate:

i- "-exibiiitatea, posibilitatea de a obţine răspunsuri specifice la fiecare

» rata mai ridicată a răspunsurilor, asigurată de obţinerea răspun-
-•tanor şi de la persoanele care nu ştiu să citească şi să scrie, ca şi de la
•- i-iiri-u* '. .i!\ –t[1] simt mai protejate când vorbesc decât când scriu;

<• .^cf\arKi coiiiportanicntelor nonverbale, fapt ce sporeşte can uvatea şi calitatea informaţiilor;

;> asigurarea standardizării condiţiilor de răspuns, lucru imposibil ;i'- r-caii7.it in căzui chestionarelor poştale;

•* asigurarea controlului asupra succesiunii întrebărilor, fapt ce ars consemne ppzjrjve asupra acurateţei răspunsurilor;

>> .^oiectarea unor răspunsuri spontane, ştiutjund_că_prim[p]l[p] *re^rtW* funt mai semniheauve decât cele realizate sub control normativ;

• asigurarea unor răspunsuri personale, fără intervenţia altora;

• asigurarea răspunsului la **toate întrebările** şiprin aceasta furni-
>.irea mtormaţiilor pentru testarea tuturor ipotezelor cercetării;

• precizarea datei şi locului convorbirii, fapt ce asigură compara-
bUitatea informaţiilor;

• studierea unor **probleme mai complexe** prin utilizarea unor for-
mulare, chestionare sau ghiduri de interviu mai amănunţite, cu mai multe întrebări, de o mai mare subtilitate.

Ca orice tehnică de cercetare, interviul are o serie de dezavantaje şi limite intrinseci. KENNETH D. BAILEY (1982, p. 183) le ordonează astfel:

- costul ridicat nu numai al orelor de intervievare, dar şi al celorlalte etape şi momente ale proiectării şi realizării cercetărilor pe bază de interviu;
- timpul îndelungat necesar pentru identificarea persoanelorjncluse în eşantion, pentru obţinerea acordului şi desfăşurarea convorbirii, uneori fund necesare mai multe vizite la aceeaşi adresă;
- erorile datorate operatorilor de interviu în ceea cejrivește punerea întrebărilor şi înregistrarea răspunsurilor, "efectul de operator";
- imposibilitatea **consultării** unor **documente** în vederea formulării unor răspunsuri precise;
- inconveniente legate de faptul că se cere indivizilor sa răspundă. indiferent de dispoziţia lor psihică, de starea de oboseală etc;
- neasigurarea anonimatului, fiind cunoscute adresa şi numărul de telefon aie persoanelor care urmează să fie intervievate;
- lipsa de standardizare în formularea **întrebărilor,** ceea ce limitează comparabilitatea informaţiilor;
- **dificultăţi** înaccesul la cei incluşijn eşantion.

Atât avantajele, cit si dezavantajele sunt relative, trebuind să fie judecate în raport cu alte metode şi tehnici de cercetare în ştiinţele socioumane şi mai ales în funcţie de diferitele procedee şi tipuri de interviuri.

De asemenea, pentru evaluarea internului y ţrnp»ne luarea în considerare a erorilor generate de această jehnică. Ce erori introduce "efectul de operator de interviu"? HERBERT H. HYMAN fi975) consideră erorile rezultă din: modul de punere a întrebărilor şi de înregistrare a răspunsurilor^ ca şi din prezenţaTizică a operatorului dlTInterviu. "Efectul de 7>perator de interviu" riu dispare prin autoadministrarea chestionarelor pentru ca, remarcă sociologuTimerican, totdeauna cel care răspunde are în vecfere impresia pe care o produce asupra cititorului prezumtiv.

Distorsionarea răspunsurilor se face în sensul protecţiei ego-ului. Prezenţa fizică a operatorului de interviu accentuează riscul de distorsiune ~*i*~ răspunsurilor, intr- uîTstudTu cuTînalîtate metodologică, ALBERT ELLIS (*V)¥VY*[a] analizat răspunsurile la interviu ale unui număr de 69 de studente dintr-un colegiu american şi, comparativ, după un an de zile, răspunsurile acelorași sTudente la chestionarul autoadministrat întrebările, în număr de

60, au fost grupate în trei clase, după cum presupuneau un grad înalt, mediu săiT scăzut de "implicare a ego-uluT' în elaborarea răspunsurilor. La întrebările cu grad~ndicat cTe implicare a ego-ului s-au obținut diferențe semnificative în*jăs^u^mnelajsit^tîX^ym^xiSv^cu'cele* obținute cu ajutorul chestionarului. De exemplu, la întrebarea: "Cât de mult v-ați iubit mama în copilărie?" răspunsurile s-au distribuit conform Tabelului 1.

	Interviu		Cheslion <:.	
Mi-a fost toarte draga	*M*	54%	**25**	**36%**
Ne-am înțeles bine	**17**	25%	**27**	39 %
Destul de mult	**14**	**20%**	**10**	15%
Nu prea mult	1		• 7	10%
Deloc	**0**		**0**	

Tabelul nr. **1** Distribuția răspunsurilor la aceeași întrebare în interviu și în chestionar (după Ellis, 1948)

In general-, se apreciazăjră, față de interviu, răspuQstfffflela chestionar se conjiorrheazâ modelului etalării unei atitudini mai puțin favorabile normelor și valorilor acceptate social la un moment dat. Studiile lui ALBERT ELLIS (1948) conauc ia concluzia că tehnica chestionarului generează acceptarea intr-o mai marejmăsură decât interviul a comportamentelor valorizate negativ de către societate: gelozia, sadismul, masochismul, agresivitatea, sexualitatea exace_rbată. In același timp, fenomenelejd comportamentele dezirabile social, precum "clemența, fericirea, sensibilitatea, ama*bTEtite;i, sunt mai puțin relevate in răspunsurile Ia chestionar. Deși cercetările la care ne-am referit au iimite metodologice, între care diferența de un an dintre testări nu poate fi neglijată, ele sugerează totuși posibilitatea evaluării internului în cercetarea sociologică și psihologică în funcție de erorile pe care le produce.

Concluziile reientoare la valoarea (avantajele și dezavantajele) interviului desprinse din studiile realizate în alte zone socioculturale se cer verificate în spațiul oi tuni românești. Studiul lui PAUL F. LAZARSFELD și RAYMOND FRAXZEX (1945; trebuie examinat sub rezerva aceleiași cerințe.-Conform acestui studiu, in interviuri se reportează un nivel mai înalt de instrucție, un grad mai ridicat de conformare socială, o durată mai mare de timp rezervată citirii presei. în interviurile personale, comparativ cu chestionarele poștale, se declară un număr mai mare de reviste care **sunt citite,** dar "se divulgă" **un număr mai**

:. ';• ;:•..*"• .;.iii ::.•• ..>.- nt.i't: -tir- exemplu, scrierea unor matetiaie sure a i; Jui.--et.Hr • : /î.irc -:.„ • .:. iste , Rămâne de stabilit dacă şi pniiru populaţia . ,;:,a: -.MM. i t>h .iai.'-.iiî -.oricui/ui: "răspunsurile obţinute prin intermediul ..cstiunare • •! :'us:aic suni ,iprt.ci<ibil mai informative şi, prin urmare, mai .ai,sîa/..!'\,:r :jc';;:i! răspunsurile obţinute prin interviu' (Tlvrnan, 19 'T.

Criterii cie clasificare a interviurilor

hi isteramra de specialitate consacrată interviului ca tehnică de cercetare >i iif.une'-c uente crirerr. di- eiar-ihcare. şi anume:

- cor,!:nuau comunicării.
- •.',:•.>.• -: ',",i. *rm,uii!i>! >•>;•!:,>re:
- s'r'itU .l ; ic '• :'/• < •>•*; •:•: i e n c"âr< itiilui în abordarea di fentelor ren ie şi f'oimu- :•'•:. • n';-^-.'!«!' »•' precum ^-; în schimbarea sau respectarea succesiunii lor:
- îvj>c!:iuhU ifi-.i nvfiriinîr»;-

? ..•iiniârui nersoaneioi participante:,

- stafus-ai socio-demogi'afic al acestora;

:t:,t ';u',rp(:p:'ii i-i t u.;';u! procesului .ie un estigaue. ..." ftMl

i ^ D:n :T.HCITJ de vedere al conţinutului comunicării se poate tace distincţie intre internul de opinie şi interviul documentar fDuvereer, ! 961).

Asupra distincţiei dintre cele iiTmătipuri de interv'iuri nu stăruim, problema fiind n'atară în cadrul subcapitolului despre clasificarea chestionarelor. Semnalăm acum doar faptul ca se poate face o clasificare a interviurilor după domeniul abordat: pi «line, economic, social, cultural etc. Desfăşurarea, unui .ntemu de cercetare i opiniilor politice, de exemplu, se va particulariza faţă de un interviu de sondare a intereselor culturale; de asemenea, un interviu pe teme economice ţaţă de unul pe tema credinţelor religioase.

(&$• Calitatea informaţiilor depinde de foarte mulţi factori. între aceştia, durata convorbirii oferă senoase garanţii privind nu numai volumul informaţiilor, dar şi calitatea lor. Este de presupus că un interviu de 3 - 10 minute permite doar colectarea unor informaţii su£erficlale, comparativ cu o convorbire purtată timp de câteva ore. Aşadar,

hiar J.nr.î ⊲H* aulică unui număr mare cic persoane,
?n c\id"n'S sfrucfunle de profutr/inv\ aşa c",j;n

iu riicperea lemeior ue i

•ɐ , ;>i "in ui arca, n u n u r m ş i succesumi-u iii;re!>;au.r>

.. • i r'ViotehniCu ue clasiticire .•. i~iet -• i • i u• • • r

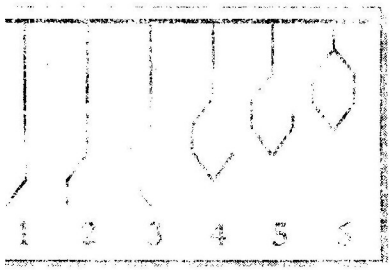

1. interviu clinic

5. interviu cu întrebări închise

ugura nr. 1 - Distribuirea interviurilor după gradul de libertate şi nivelul de profunzime (Madeleine Grawitz, 1972)

' vexius (ic imn*h:i;;.

"•-. JICT'.!M;.:; :"icr\J">..h;), cu 1!•'• •'!<i!ităţi de r..:i>eîa";: •

i.'i, .se <• -rişo^rrt inn'-ui': ;nu-r\?.! de l:l14) liiruia;.

i •< ÎH: JII o-')ii.-ii--i ele sru.iuTTTTTT. POK'M-R

r:-fT,rji,,: •: n • > v':,'»- '• •s'c'CHv e ,. şionfureetiv e, după irecvenţ > i':iu-.iicâ dt .îr>ar;ţi--:: ,-. !• -r. > -rv.i. i': :r[>oruănie elireec^e: se pui) întrebat"! ioane precise, ^e cer fn£orn;âţu în legătură cu anumite probleme, se indică tema conversaţie:, se pronunc clientului o anumită activitate, se ia în considerare

conținutul celor spuse, se ia în calcul ordinea evenimentelor și se semnalează problemele ce trebuie rezolvate. în abordările de tip nondirectiv: se înregistrează sentimentele si atitudinile exprimate spontan, acestea se interpretează în funcție de comportamentul și discursul global, se indică tema convorbirii, se recunoaște conținutul celor declarate, se pun întrebări foarte precise, se dau informații, se definește situația intervievării prin responsabilitatea clientului de a utiliza cele discutate.

Pe de altă parte, R. GH1GLIONE și B. MATALON (1991, p. 77) pun în relație interviurile directive - nondirective cu tipurile de cercetări, rezultând un tabel foarte sugestiv (vezi Tabelul 2).

Interviu			
Tip de cercetate f	**Nondirectiv**	**Semidirectiv**	**Dircr**
De control			*
De verificare			
In profunzime j	*		
Explorativă !	*		

Tabelul nr. 2 Relația dintre tipul de cercetare și tipul de interviu (Ghiglione și Matalon, 1991)

Tabelul reprodus exprimă ideea că utilizarea tipurilor de- interviuri, după gradul de libertate, depinde de nivelul cunoștințelor anterioare despre problema studiată. Când abordăm o problemă nouă, prea puțin cunoscută, se recomandă utilizarea interviurilor nondirective, cu un grad sporit de libertate pentru a explora fenomenul sub toate fațetele care ni se dezvăluie de la o întrebare la alta. Cu totul altfel stau lucrurile când problema este bine determinată și se cere doar măsurarea, aflarea intensității ei de manifestare (de exemplu, intensitatea opiniilor pro sau contra). In astfel de studii putem apela la interviurile directive, pe baza întrebării închise. Exemplul cel mai concludent pentru libertatea de schimbare a temei conversației, a formei și succesiunii întrebărilor îl constituie interviul clinic, utilizat cu precădexgjn psihoteiapie și mai puțin înȚnvesEgația pîiHologică_șau_sociolo^că.

J& [interviul clinic^reprezintă fonna~extremă a interviului nestructurat și ilustrează cei mai bine specificul interviului nondirectiv. ALAIN BXANCHET (1985, p. 12) menționează, în octombrie 1929, în cadrul cercetărilor de la Hawthorne, FJ. ROETHLISBERGER și W. J. DICKSON au utilizat sistematic și au analizat valoarea metodologică a ceea ce numim astăzi "interviul nondirectiv" în cercetarea socio-umana. Interviul

clinic a fost propus însă ca tehnică de intervenţie psihoterapeutică de psihologul american' CÂRL ROGERS (1902 - 1987), înlocuind astfel "modalitatea clasică" de desfăşurare a şedinţelor de psihanaliză imaginată de S1GMUND hKt.UD (1856 - 1939). Având o formaţie enciclopedică - inTrara specialităţii sale, a studiat istoria, teologia si pedagogia -, CARI. ROGF.RS a funcţionat timp de 12 am ca psiholog la un centru de asistenţă socială şi psihologică infantilă din Rochester şi apoi, din 1940 până în 1963, ca profesor la Universităţile din Ohio, Chicago şi Wisconsin (cf. Schultz, 1986). A publicat lucrări de referinţă, precum : **Clinical Treatment of Problem Child** (1940), **Client-centred Psychotherapy** (1952), **On Becoming** a **Person** (1961), **Freedom to Learn** (1969), **On Becoming Partners** (1972), **A Way of Being** (Ui80) ş.a. Metoda nondirectivă pe care o propune CARL ROGERSţare ca otuectiy principal "ajutarea pacientului ^să se accepte pe sine" (Holdevici, 1996, p. 71) şi presupune comunicarea auten-ncă. bazată pe încredere şi înţelegere între pacient şi terapeut. Este o " rcl a ti cac a) utorarc' 'în vederea dezvoltării şi rnanirr/ărn persoanei, pentru o' mai bună înţelegere a experienţei subiective proprii şi pentru sporirea capacităţii de confruntare cu viaţa. în cadrul acestei relaţii, în care pacientul este tratat ca persoană, nu ca "entitate clinică", opiniile şi atitudinile faţă de sine ale pacientului devin predominant pozitive, stima de sine sporeşte, personalitatea se integrează, structurile sale de bază se unifică, nervozitatea scade, şocurile emoţionale devin acceptabile, personalitatea se adaptează mai bme situaţiilor sociale.

Interviul clinic urmăreşte să sprijine efojŢţujjaacientuluide conştientiV^rp a sentimentelor sale confuze, care ii provoacă teamă. Terapeutul nu direcţionează relatările pacientului, ci doar creează un cadru de manifestare în circ acesta "să fie el însuşi". In acest scop s-a renunţat la practica pacientul era pus într-o situaţie "dezumanizantă" (aşezat ca un bolnav lungit în pat, fără a vedea terapeutul, care notează fără a-l intrerupe monologul pacientului etc). De aceăstâdătă pacientul ia loc la birou. vizavi de terapeut, fiind într-osituaţie de egalitate cu acesta. Interviul clinic propus de CARI. ROGERS se fondează pe o concepţie psihanalitică despre personalitate, influenţată de hlosoua existenţialistă (Gorgos, 1989, p. 756).

Internul clinic nu se utilizează nntrmi în srop terapeutic " ci şi pentru pahodiagnoză, pentru orientarea pt-nfpQintralcj aan în activitatea de asistenţă spoială in vederea cunoaşterii personalităţii. Dealtfel, însuşi părintele nondirecnvismului a susţinut extinderea metodei sale în domeniul educaţiei adulţilor, a

învățământului, industriei și politicii (Gauquelin, 1971, p. 140). în cercetarea socioumană, interviul clinic este utilizat de multe ori cu scop explorator, în faza inițială a investigațiilor, pentru găsirea acelor informații care să orienteze demersul de cercetare. Dar, dat fiind faptul că acest tip de interviu oferă o expresie "chimic pură" a atitudinilor, abordarea nondirectivă s-a extins mult dincolo de sfera terapeutică. P. LAZARSFELD, ca să dăm un exemplu clasic, a utilizat interviul nondirectiv în cercetaica-eaaisiunilor radio. _

• **^fj Imervjul-irjljin^nzimel** ca **și interviul cu răspunsuri libere}** se utilizează atât în psihoterapie, cât și în cercetarea socioumană. Spre deosebire insa de interviul clinic, interviul în profunzime, centrat tot asupra persoane;, vizează doar un aspect, un fenomen sau element, nu persoana_in ințregul_eLj^_ței stau lucrurile și în cazul interviului cu răspunsuri libere sau ghidat, intre cele ciouă tipuri de interviuri diferențele sunt mai mult de nuanță decât de fond: variază nivelul de profunzime, amploarea fenomenelor abordate, gradul de libertate menținându-se ridicat, chiar dacă tema convorbirii este prestabilită.

Interviul clinic, iu profunzime și cu răspunsuri libere sunt mai mult sau mai puțin nestructurate. Interviurile nestructurate pot avea un grad de validitate mai înalt decât cele structurate, sunt nestresante, permit exprimarea spontană a personalității, dezvăluirea pulsiunilor inconștientului, lasă liberă asociația de idei, eliminând astfel bias-urile (erorile sistematice) interviului structurat fGordon, 1969).

r«hrteTvtut^cerîtray (ghidat sau **focalizat),** ca tehnică de cercetare in ȘAjiVAlf irSrlnHrn™? "Troșf prezentat de R'OKER.T K. A1ERTONL M. FISKF. și P. KENDALL (1956). Este un interviu semistructurat, în sensul că abordează teme și ipoteze dinainte stabilite - ca și interviurile structurate - "dar întrebările și succesiunea lor nu sunt prestabilite - ca și în cazul interviurilor nestructurate.

Tehnica propusă de R.K. MERTON impnnf .centrarea convorbirii p£ o experiență comună tuturor s_ubiectilor (de exemplu, implicarea într-o anumită acțiune, vizionarea aceluiași spectacol de teatru sau film etc.). Respectiva experiență trăită de toți cei care urmează a fi intervievați este analizată anterior de către cercetător, care evidențiază elemejițele_ semni ti - câtive și structura situației, modelele de acțiune ș.a.m.d. Sunt formulate ipoteze privind ConsecinȚele implicării persoanelor în situația dată. Cercetătorul elaborează pe această bază un ghid de interviu, în care sunt fixate problemele ce vor fi abordate în convorbirea focalizată pe experiența subiectivă a implicării în situația analizată.

CA. MOSER (1967, p. 295) comentează ca pe un bun exemplu de utilizare a interviului centrat (guided or tocused) studiul lui R. MARRIOTT (1953) pnvind factorii care contribuie la satisfacția - insatisfacția muncii industriale. Interviul individual cu muncitorii industriali era axat pe următoarele teme: sarcina de executat; orele de muncă; sistemul schimburilor; nivelul salariilor; sistemul de remunerare; patronatul, conducerea administrativă și politica acesteia; supravegherea muncii; colegii de muncă. Pentru fiecare temă inclusă în ghidui de interviu se formulau spontan întrebări factuale și de opinie vizând starea de satisfacție - insatisfacție. Tnterviul centrat - apreciază CA. MOSER {196'", p. 295) - "se depărtează de inflexibilitatea metodelor formale, dar dă totuși interviului o formă structurată și asigură că toate problemele relevante sunt discutate". KENNETH D. B AILEY {1982) apreciază că în cazul interviului centrat important este faptul că cercetătorul a studiat anterior experiența trăită de subiecți, selectând aspectele ce vor fi puse în discuție.

f Interviurile cu îhtfeBârt deseRîse și cu **intreoan inchlsfe** fac parte din categoria interviurilor structurate. Astfel de interviuri sunt larg utilizatejn cercetările sociolgice și psihologice. în cadrul lor cercetătorul (sau operatorul de interviu'^ nu beneficiază de libertatea alegerii temelor sau de posibilitatea reformuuni • nrrebâniorM schimbării succesiunii lor. Problematica utilizării interviurilor cu întrebări deschise și cu întrebări incluse a iost tratată în capitolul despre chestionar, când s-a prezentat modalitatea de aplicare a chestionarului cu ajutorul operatorilor. De altfel, ghidul de interviu nu reprezintă altceva decât o Listă, de întrebări sau de probleme ce urmează a fi discutateln cadrul interviului. Firește, ghidunle de interviu pot fi mai mult sau mai puțin detailate, dar ele trebuie să cuprindă problemele esențiale, ce nu pot ti omise, ţâră de care obiectivul studiului nu s-ar realiza

i 11 **UiuOe S&U repetate,** in sondajele de opinie avem de-a face, de regulă, cu o singură convorbire cu fiecare din persoanele cuprinse in eșantion. In practica psihoterapeutică și în anchetele **panel** interviul se aplică în mod repetat. Subiectul intervievafclobândește o anumită experiență m rolul său, astfel că desfășurarea convorbirii se realizează în alte condiții psihosociologice.

ap Cel mai adesea interviul se derulează ca o comunicare între două persoaneij)peratoruT5elnTervîîrșî
acestui tip de **interviu personal,** în cercetările sociale se utilizează si

care are exigenţe specifice. "Interviul de grup - opinează ALAlN G1AMI (1985, p. 221) - este o metodă de cufegefe a datelorpsihosociqlogice foarte utilizată în studiile empirice, în specialmrnlSTStTng şi în studiul pieţii" totuşi au apărut puţine studii metodologice privitoare la acest tip de interviu. într-un asemenea context contribuţia teoretico-metodologică a lui ALAIN GTAMI acoperă un teren prea puţin explorat. Vom reţine ca deosebit de importante unele puncte de vedere exprimate de ALAIN GIAMI.

Tehnica interviului de grup s-a impus în cadrul direcţiei d' studiu a. ' grupulu£ mic". j.A. BANKS, într-o lucrare despre "Discuţia de grup ca termică de intervievare" (1957), formulează ipoteza că în situaţia de grup indivizii ofer;! răspunsuri care C2«i j^LilLJiUOJLi^^lattLde grupul,Jor_ de apartenenţa, in timp ce în interviurile pfrşpn^jf* ei dezvăluie reacţiile proprii. I Jin aceasta cauză în interviurile de grup opiniile majorităţii sunt exprimate cu mai multa intensitate, in timp ce opiniile minoritare riscă să rămână neexprunare, De aici decurge o concluzie cu valoare metodologică mai largă: 'cercetătorii care studiază aceeaşi problemă utilizând tehnici diferite riscă să obţină rezultate dificil de comparat, chiar contradictorii (apud Giami, 1*585, p. *22i)*. ROGKR MUCCH1BLL1 (1%tf,p. 8) consacră internului de grup uşul din volumele dedicate formării permanente în ştiinţele umane, prezentând reeuhie ..le desfăşurare şi propunând o serie de exerciţii de utilizare a interviului de grup în cunoaşterea psihosociologică şi în acţiunea de schimbare :t opiniilor. Rsre de reţinut faptul că acest tip de interviu presupune existenţa reală a unui grup de persoane, care sâ elaboreze în interacţiune un răspuns colectiv la problemele aduse în discuţie. Nu avem de-a tace cu o juxtapunere a unor răspunsuri individuale, ci cu formularea unui răspuns care să exprime opinia de grup. Cercetătorul trebuie sâ se facă acceptat de grup. WILLTAM FOOTE WHTTE, autorul lucrării Stfeet Corner Societv: Sociale Structure of an Italian Slum (1955), recomandă introducerea prin intermediul membrilor influenţi a cercetătorului în grupul pe care-i sfudu/A. AM (el, cercetătorul dobândeşte respect şi confidenţă din partea membrilor grupului. Sigur, interviul de grup necesită o pregătire psihologică atentă (stabilirea unor relaţii de încredere"reciprocă, deblocarea psihică a participanţilor ia interviu ş.a.m.d.), precum şi anumite măsuri de organizare a discuţiei colective (convocarea din timp a participanţilor,

Jtarea duratêinterviului ia cel mult trei ore, asigurarea condiţiilor de confort, eliminarea surselor de distragere a atenţiei, plasăfeTparticipanţllor înTurul unei mese rotunde etc).

Fără a putea respecta regulile de desfăşurare a interviurilor de grup, în cadrul seminarului de sociologie industrială am organizat (noiembrie 1972) cu studenţii de la Politehnica din Bucureşti un experiment de schimbare a opiniilor în urma unei discuţii colective pe tema "Virtuţile petrecerii timpului liber de unul singur". La interviul de grup au participat 15 studenţi. Am aplicai un chestionar cu 12 întrebări închise, având ca variantă de răspuns:

- deloc interesant 1
puţin interesam. *2*
- oarecum mrcresant . . . "*>*
- imcresanl 4
îuarte interesant. 5

Pe locurile al cincilea şi al zecelea au fost plasaţi itemii: "A te plimba singur prin oraş este....."si "A te plimba singur prin parc este.....". Opinia membrilor grupuiu; s-a dovedit a fi nefavorabilă petrecerii timpului liber de unui singur *• 'm~2,9~'). Rezultatul ni! a fost comunicat grupului. Am menţionat doar că în legătură cu această modalitate de petrecere a timpului liber există în genera: o opinie nefavorabilă. I-am invitat pe studenţi să-şi spună părerea despre factorii care determină această opinie. Personal, mi-am asumat doar rolul de moderator. Discuţiile au durat aproximativ 35 de minute. 5-au adus argumente "pro"şi "contra". După o pauză de 10 minute, am aplicat un .ii doiie,> chestionar privind timpul liber. în poziţiile V şi X figurau aceiaşi itemi. în urma interviului de grup opinia studenţilor a devenit mai favorabila "petrecerii timpului liber de unul singur" (m=3,24). S-a constatat încă o dată valabilitatea tezei lui KURT LEWIN privind schimbarea mai rapidă a opiniilor când se realizează "autoinformaţia" in interiorul grupului, decar în cazul transmiterii informaţiei "ex cathedra".

FI.îl. 8TAHÎ, 19""4;, vorbind despre obţinerea de răspunsuri colective ia o chestionare verbală, arată că "procedeul interogării în grup" se recomandă in fa/a de prospectare, când se pot obţine de la persoanele convocate informaţii urile pentru adâncirea problematicii de studiu. Răspunsurile investire *cu* adeziunea mai multora sunt la fel de interesante pentru cercetător, ca s; informaţiile divergente furnizate de "opozanţi". Şi în cazul convorbirilor colective, "Regula ele aur a oricărui anchetator social este tăcerea. E bun anchetatorul care vorbeşte puţin, dar ştie să facă pe alţii să vorbească" - remarca H.îl. STAHL (1974, p. 272).

> Interviurile porHî făcute cu adulţi, cu tineri sauŢorjii. Pot n intervievate personalităţi ale vieţii politice şi culturale, specialişti din*3îfe'rite^offignii, persoane fără hmcţu~bfldale Şi chiar: perSUMe~defavorizateTT)|: fiecare dată diferenţele dintre status-urile socioprotesionale ale cercetătorului

şi ale celor intervievaţi ridică probleme în ordinea obţinerii interviuiui, destăşurării iui şi valorificării informaţiilor.

In literatura de specialitate recentă se atrage atenţia asupra intervievării copiilor, care ridică următoarele probleme: vocabularuTUmitat ai copiilor' s'peciticurrelipiei adult-copil şi dificultatea copiilor de a înţelege "situaţia de interviu" (Bailey, 1982, p. 203). în perioada antepreşcolară (1-3 ani) copilul îritămrSinâ dificultăţi de înţelegere a limbajului, deşi cerinţa subiectivă a corrTunicării verbale este constituită la 16 luni. La vârsta de un an copilul poate pronunţa circa 100 de cuvinte, alcătuind propoziţii de, *?-^ nnnntp* !'.ste evident că în această fa/ă a dezvoltării comunicării nu se pune problema utilizării interviului pent-ţn invpsrjparpa lumii ju\bJ££jŢ3f^"~gpil"'-lui. Abiajrrperioada preşcolară (3-6 ani), datefiind progresele în dezvoltarea comunicării verbale, s-a încercat realizarea unor interviuri cu c.Qpiii (la 3 ani vocabularul mediu numără 2000 de cuvinte).

Muclîite-rrrHrFX^'TATCKOW (1960) au caracter de pionierat. Interviul de cercetare îşi găseşte aplicabilitate în studiul anumitor teme (socializarea, formarea prejudecăţilor, relaţiile şi grupurile mici etc.) odată .cu perioada şcolară (6 - 10/ 1 1 ani), când "se produce o schimbare de fond a întregii activităţi psihice, are ioc investigarea gândirii copilului de la contemplarea <i înţelegerea intuitiva a fenomenului, a cazului, la logica regulii pe care o exprimă cazul, fenomenul şi operarea în această concepţie, fapt ce reprezintă o adevărată revoluţie în actul de cunoaştere, o schimbare de structură a înţelegem" 'Şchiopii şi Yerza, 1981, p. 163). La sfârşitul perioadei şcolare mici, copui posedă un vocabular de 4000-4500 de cuvinte, vocabularul activ fiind de aproximativ 1 500 de cuvinte. Acest lucru permite formularea răspunsurilor la interviul special proiectat pentru investigarea copiilor. Totuşi, se impune realizarea pentru populaţia din România a unor liste de cuvinte ce sunt înţelese de copru de vârstă şcolară şi preşcolară, aşa cum sunt **International Rindergarten Union List (1**928) sau **A Combined Word List** (1936).

Dificultatea realiză"' interviurilor cu preşcolarii şi cu şcolarii mici nu_ rezida" numai în vocabularul limitat al acestora, ci şi^în sperificuLrelaţiei aŢcJuIt-copil. La vârstele mici, copiii îi percgp__pa_adulţi ca jaejjropriii lor profesori sau părinţi de la care învaţă ce este bine şi ce este mi, cum să răspundă la anumite întrebări ş.a.m.d. în situaţia de interviu le esft greu să înţeleagă de ce adulţii, care "le ştiu pe toate", îi întreabă pe ei "ce şi cum". Apoi - atrage atenţia KENNETH D. BAILEY (1982) - copiii sunt mai

sugesnonabili decât adulţii: formularea întrebărilor, mtonaţia, mimica pot in'fluenţa_puternic răspunsurile. Anumite caracteristici ale stadiului lor de dezvoltare psihică, precum ""domnia concretului" (Gheorghiu şi Ciofu, 1982, p. 123), asigură insinuarea elementelor sugestive în procesul cunoaş-terii. Pe de altă parte, imaginaţia copiilor este necontrqlată: adesea distincţia dintre realitate şi vis, dintre ceea ce s-a întâmplat efectiv şi ceea ce ar fi dorit să se întâmple ridică bariere serioase în interpretareajjiţerv'iurilor. în plus, relaţia aduir-copil trebuie să ia în considerare stadiile raporturilor dintre sexe. La vârsta de ^-12 ani băieţii manifestă o anumită aversiune fată *At* > fprp De aceea se recomandă ca interviurile cu şcolarii mici să fie făcute de persoane de acelavi sex^

In interviurile cu copiii trebuie creată o astfel de situaţie care să-i ajute să înţeleagă ce se aşteaptă de la ei. LEON YARROW (1960) recomandă utilizarea jocului *c*u păpuşi pentru studiul prejudecăţilor rasiale la preşcolari. Preşcolarilor li _se arată diferite păpuşijyiujdeşene..înfăţişând- persoane aparţinând raselor albă sau neagră şi suntînţr

La vârsta scolarului~ţrii*r pnt fi nţili^atp prurp.sfiri sqn fraze ce unaca/.a a *ii* completate—Lje asemenea, pot fi folosite şi metode de proiecţie (de exemplu, ţestele Rorschach, T.A.T. şi altele).

<£? Intervi urile se clasifică, după modalitatea de comunicare, în jn uri face-to-face (directe, personale) şi interviuri prin telefon. Prezentăm, după THERESE L. BAKER (1988, p. 180), specificul interviului prin telefon.

l.'nii cercetători (W.R. Klecka, A.J. 'fuchfarber, 1978) consideră că in deceniul opt al secolului nostru s-a produs o minirevoluţie în cercetare socială din S.I*. A.: "copilul vitreg" al anchetelor sociologice - cum considera DON A. DILEMA^ (1978) interviul telefonic - a devenit "copilul favorit"<il acestora. Două ar fi cauzele care au declanşat această schimbare radicală. în primul rând, creşterea spectaculoasă a numărului posturilor telefonice (în i958, aproximativ /2"/o dîipopulaţia S.U.A. avea acces la un post telefonic, ;;;i în 1976 aproximativ 93%. Se prevedea ca în 1982 ponderea populaţiei cu -acces ia telefon să fie de 98%). în. al doileaj-ând, interviul telefonic a cucerit un loc privilegiat ca procedeu de investigare datorita punerii ljpţyaact a unui sisTem de eşantionare adgcvaţ^_Raridom *ăîgit* RDD).

In cele mai multe rări, între care şi România, dotarea limitată cu posturi teieTomce nu permite efectuarea unor anchete teletonice reprezentative. La începutul anului 1992, în ţara noastră funcţionau circa 2 milioane de posturi telefonice, ceea ce ar însemna că mai puţin de jumătate din populaţia de peste 1 8 ani are *accc*< la telefon. Repartiţia posturilor telefonice în mediul rural este mult mai sc'izută decât în mediul urban. Totuşi, pentru anumite categorii de populaţie si pentru anumite centre urbane, cu valoare experimentală se poate apela la interviul telefonic. în perspectivă se vor crea probabil condiţii pentru efectuarea de anchete telefonice reprezentative şi în ţara noastră. Până atunci, pentru a apela eficient la interviul telefonic va trebui să stabilim: ("are este proporţia persoanelor cu acces la un telefon? Ce categorii sociale au într-o mai mare măsură posturi telefonice acasă? Cine sunt cei ce rm au acces la telefon?

Selectarea eşantionului pentru anchetele prin interviu telefonic prezintă anumite particularităţi în comparaţie cu eşantionarea populaţiei pentru anchetele "clasice", f/.stc vorba de o eşantionare a numerelor de telefon şi apoi de selectarea persoanelor care au acces la respectivele posturi telefonice în vederea intervievăm lor. Iniţial, s-au folosit pentru eşantipnprejjirrilp He telefon, S-a constatat insă că acestea nu reprezintă o bună bază de eşantionare: multe telefoane particulare nu apar_in_cârţile de telefon, ^mmerele de telefon se schimbă^jistfel că se face greu distincţie între numerele ele telefon de la serviciu şi de la domiciliu. Date fiind aceste neajunsurj_, ş^î jjropus utilizarea y>stemului_ RDD pentru eşantionarea rmmere_lor_de_tglefon (Groves şi Kahn, 7 979). Sunt selectate mai întâii,.zonele geografice, în urma stratificăm lor după anumite,Criterii. Fiecare zonă are un an/mit prefix. Se face apoi selecţia aleatoare & numerelo" rle ttjf[et-on si a persoanelor pe baza tabelelor de selecţie pmieţtate de LESLIR/KISH (1949)yI3â£ă_numârul de telefon selectat aleator/de exemplu, 123-4567) cpxejj>u^de_TOei_ gospodării în care locuieşte o farriihe formată din trei persoane, arunci se urmăreşte în tabelul de selecţie pe rândul 3 (rifTphetnbrilor.
coloana ~ "ultima citră a n"umărului_d
care va trebui făcut interviul (cea d^'-a treia persoană din familie, în ordinea descrescătoare? a vârstei^. Aceasta modalitate (jle selecţie presupune ca operatorul <*M* mter-viuri telefonice să se intereseze: Câte persoane locuiesc la adresa unde este instalat telefonul? Câte au vârsta de peste 18 ani? Care

este persoana cea mai în vârstă din familie? Apoi următoarea? ș.a.m.d.

	Numele s> prenumele	Vârsta	Vârsta
3.			
4.			
5:			
o"			

Aceste date VOr fi înscrise într-un tabel (vezi Tabelul 3). Odată identificată persoana cu care se va face interviul, aceasta va fi chemată la telefon sau va trebui fixată data și ora la care ar putea fi intervievată telefonic (vezi Tabelul 4).

Tabelul nr. 3 Tabel cu membrii familiei

interviului telefonic are unele particularități în raport cu interviul face-to-face. Dacă în interviul face-to-face primul contact cu persoana selecționată în eșantion este de natură vizuală (de aici cerința ca operatorul de interviu să fie o persoană cu un fizic plăcut), în interviul teletonic mITVA presie se bazează pe caracteristicile vocale . • ale operatorului (timbru, intensa ! 1 rațe, claritate, iunfflmea pauzelor _3 j 3 tuntre ci:\:n!;:" etc... Decurg (ie ^—-4 aici cennțe specifice "pentru ale- ;|——f— gerea si formarea operatorilor de mten-iu. Aceștia vor trebui să se asigure că persoanele aflate la celălalt capăt al firului telefonic au înțeles întrebările, că doresc să continue conversația. Vor fi frecvente întrebările de genul:,Alo, mă auziți?"; "S-a înțelcs?"'; "Este clar?'î*"Pot continua?"

41~5 I 6 ! 7T 8 I 9 I 0

Jt : 2
1 TT
2 4"
s iV
TT" 5

— … . • -^——„——„ 1-6 1 6 2 • 6 ! 4 ' 5 '• 3 i 2 !

Tabelul nr. 4 Tabel pentru selecția membrilor familiei

Este d'j]a sine înțHes că în interviurile telefonice nu pot fi utilizate materiale grafice (fotografii, planșe etc). Interviul va trebui astfel condus încât să suplinească lipsa acestui materiala)utător. în ceea ce privește ordinea întrebărilor, |. M. FREY (1983) recomnadă ca, spre deosebire de chestionar, in cazul interviului telefonic de ia început să se pună întrebări legate direct de problema cercetată, întrebările fundamentale plasându-le spre sfârșitul interviului (Converse și Presser, 1986, p. 61).

Interviul telefonic a dobândit o largă utilizare în cercetările sociologice in special din S.L'.A. și datorita peTfeCTionâHTor tehnice. intervTuTTelefonic asistat de calculator **(C5mputer-asisted telephone interviewing)** reduce

nu numai timpul total al anchetelor sociologice, dar şi erorile, eliminându-se operaţiile de notare în scris a răspunsurilor, codificarea de către operatorul de anchetă, introducerea codurilor pe în calculator electronic. în sistemul CATI, computerul generează numerele de telefon eşantionate, afişează pe un terminai întrebările în succesiunea lor, răspunsurile fund introduse direct în memoria calculatorului. Astfel se elimină consemnarea şi codificarea manuală a răspunsurilor.

ROBL-RT \I. cROYKS şi ROBHRT L. KAHN (1979), comparând interviul telefonic cu interviul **face-to-face,** au ajun si a .cori ciu zia . că pmTl lll costă mii puţin de]uvnătate din costul celui de-ai doilea (55 ele dolari pentru un interviu tace-ro-tace şT 2-3 de ciolanpentru un interviu telefonic). O anchetă cu operatori de interviu pe un eşantion de (500 de persoane a costat S4.OUU c.e dolar:, m nmp ce intervievarea telefonică a aceluiaşi număr de persoane a redus costul total al anchetei la 38.000 de dolari. De asemenea,cei doi sociologi american: constată că. intervievarea telefonică reduce efortul şi durata anchetelor de ia 8,[7] ore pentru fiecare interviu face-to-face la 3,3 ore penrn: fiecare interviu telefonic (pentru a ancheta direct 1500 de persoane au fost necesare 15.522 ore, iar pentru intervievarea telefonică 5419 ore.. Datele prezentate au pentru noi doar o valoare orientativă. Iile mentă a fi cunoscute pentru că în viitor şi la noi în ţară interviul telefonic va dobândi popularitate în acest sens, menţionăm în continuare avantajele, darşi dezavantajele acestui procedeu de investigaţie. Rapiditatea desfăşurăm anchetelor telefonice s; costul lor redus constituie - aşa cum s-a arătat principalele avantaje. RJbiVNh iTTTT BATEEV "(T982) menţionează ca avantaje şi anonimatul asigurat de intervievarea telefonică, precum şi flexibilitatea acestui procedeu (comparativ cu chestionarul poştal, de exemplu).

Dezavantajele interviului telefonic rezultă din ineditul situaţiei: mulţi consideră intenţia de intervievare telefonică drept o farsă şi, ca atare, refuză convorbirea. Credem că anchetele telefonice ar trebui precedate de o campanie pnhjritară pentru ca populaţia sa atle despreoasemenea modalitate de cunoaştere ştiinţifică a opiniilor şi atitudimloriTsirăccepte includerea în eşantion ca pejun lucru firesc. Chiar şi în ţările cu o îndelungată practică a anchetelor telefonice se pune - ca un dezavantaj - problema motivaţiei mai reduse a persoanelor, comparativ cu interviul **face-to-face.** Tocmai datorită motivaţiei scăzute, a refuzului frecvent de a participa la interviu şi a întreruperii convorbirilor, volumul numerelor de telefon eşantionate (RDD) trebuie să fie de aproximativ cinci ori mai mare decât cel proiectat.

l'n alt de/avantai major al interviului telefonic este legat de imposibilitatea cercetătorului de a controla situaţia în care se desfăşoară convorbirea. Nu există siguranţa că răspund chiar persoanele selecţionate în eşantion, nu pot ti înregistrate comportamen-tele nonverbale, nici condiţiile fizice şi psihologice in care se derulează convorbirea telefonică.

"Despre valoarea de ansamblu al inteniului telefonic, ROBRRT M. GR() VF.S şi RORERT L. KAHN (1979) spun că răspunsurile obţinute sunt aproape identice cu cele recoltate cu ajutorul interviului **face-to-face.** Alţi cercetători semnalează, totuşi, unele mici diferenţe: în interviurile telefonice apar mai multe omisiuni în datele despre venitul familiei, mai multe răspunsuri contradictorii şi stilul răspunsurilor este diferit de cel al răspunsurilor la interviurile **face-to-face** (Lawrence A. fordan şi colab., 1980).

Rapiditatea in efectuarea anchetei, costul redus şi facilitatea controlului asupra operatorilor de interviu au condus la concluzia că este preferabil internul telefonic celui **face-to-face** rhi«,r î" si-nrlWpg rnrn^orţamentului sexual intr-o anchetă desfăşurată în Franţa (septembrie 1991 - februarie 1992TTub conducerea lui MÎCTfrTLHBOZON şi HENRI LERTDON. Anterior deciziei s-au comparat răspunsurile obţinute prin interviul telefonic cu cele recoltate pnn vizită ia domiciliu şi interviu face-to-face sau autoadministrat (câte 400 de persoane pentru fiecare tip de interviu). Au fost preferate interviurile telefonice, precedate de o scrisoare prin care se anunţa scopul anchetei (Riandey şi Firdion, 1993, p. 1258).

I'c aceeaşi tema a comportamentului social, la noi în ţară echipa de cercetător; de ia ("URS, sub conducerea DOREL ABRAHAM, a realizat în 1993 ii anchetă prin interviu telefonic cuprinzând un eşantion din populaţia bucureşteană, rezultatele fund publicate în ziarul "Libertatea". Considerăm foarte semnificativă această reuşită de intervievare telefonică a populaţiei într-o problemă privind viaţa intimă, fapt pentru care, cu permisiunea coordonatorului anchetei, vom reproduce ghidul de interviu utilizat, la alcătuirea căruia a participat şi autorul acestei lucrări. Sondajul s-a realizat in perioada l~ - 20 marne. 1995, pe un eşantion probabilist format din 816 persoane, pnn interviu telefonic pentru gospodăriile care deţin aparatura respectivă şi la domiciliu, prin interviu face-to-face, pentru cei care nu intrau în această categorie. Eşantionul este reprezentativ pentru populaţia Capitalei cuprinsă între 18 şi 60 ani, cu o eroare tolerată maximă de 3,2° o. Prezentăm în continuare structura eşantionului (vezi Tabelul 5).

Sex:		Grupe de vârsta	
bărbaţi	44%	18-30 am	32%
femei	56%	31-55 ani	53%
Studii (nivel de instrucţie)		**Starea civilă:**	
şcoala primară si generala	18%	căsătorit(ă)	61%
şcoală profesion.il.i	10%	necăsătorit(â)	26%
liceu ş: şcoală posdiceală	51%	divorţat(a)	6%
i studii superioare	21%	văduv(ă)	6%
		i în uniune liberă (concubinaj)	1 %

Tabelul nr. 5 Sirucrura eşantionului CURS (după D, Abraham, 1995)

(SI în fine, mtemurile pot fi clasificate şi după funcţia pe care o au în cad£ul_cei£iitării: interviul ţţe explorare se deosebeşte, prin structura sa, de interviul utilizat ca modalitate principală de obţinere a d.srelor de cercetare sau de interviul practicat cu scopul completării sau verificării informaţiilor recoltate cu ajutorul altor metode şi tehnici de investigare. Interviul de explorare, utilizat în prima fază a cercetării, este mai puţin structurat, uneori este nondirectiv, urmărind identificarea unor teme care să hc cercetate apoi L" piufull zime prin intermediul chestionarului, de exemplu. Aşa au procedat, de pildă, cercetătorii de la Universitatea din California în studiul factorilor psihici ai adaptării în îmbolnăvirile de cancer (Taylor şi colab., 1984, p. 184). Un număr de 179 de paciente cu cancer de sân au fost intervievate la domiciliu, după ce telefonic se obţinuse acordul lor de a participa la anchetă. Interviul, cuprinzând întrebări închise, dura între 1 1/2 şi 2 ore. Se începea cu întrebări de identificare (vârsta, status-ul marital etc), urmând apoi o serie^de întrebări vizând experienţa subiectivă a îmbolnăvirilor de cancer (când au fost detectate primele simptome, când s-a făcut intervenţia chirurgicală ş.'a.m.d.). Interviul continua concentrându-se asupra atribuirii şi controlului îmbolnăvirii de cancer, în condiţiile în care nu se cunosc toate cauzele ce conduc la îmbol-năvirea de cancer, dacă au anumite bănuieli, propuneri sau chiar teorii privind etiologia acestei maladii. Printr-o întrebare deschisă, persoana intervievată era solicitată să araîe care este nropna sa părere in Igggim-ă ninrTasfTTTTără persoana

Capitolul 11

TEHNICILE DE SCALARE

Definirea scalarii

-N chitului despre măsurarea socială, ^cală^ea a\ fost definită ca o modalitate specifică **de /dcs<^rTere*^:antîtativă. constând în redarea*'\ isitațiide manifestare a diferitelor ^ proprietăți Ale fenomenelor sociale și psihosociale. Scalarea este înafimte de toate o modalitate de cuantificare. Ea^se realizează prin ordonarea (ptoprietățiloțf pe un anumit continuu, respectiv pe un spațiu liniar unidimensional,** ce st,

U' i'e ia exrrcsi- R-ima negam a (nefavorabilă) la extrema pozitivă (favorabi/ i;V.Mxu.mi iinr.ir poartă denumirea de scală

Apciui in ac /st mod de a exprima intensitatea de manifestare a calităților persoanelor s.iu a ic fenomenelor sociale și psihosociale este toarte răs- Viurid;:. Sa în.ur; mi exemplu t amili ar: presupunem că dorim să exprimăm c.ilitiiîea pregătirii profesionale a tnembrilor anei colectivități. Putem utiliza le camir.at \-r rirț|onnte reprezentând gradul (nivelul) de pregătire nesa usfăcător, satisfăcător, bine, foarte bine, excelent. Ulte-

uuîicală utilizarea noțiunii de scală ș> nu acrea *de* sca;-5. Se • :i!v in hniiiajn! comun are o conosație fiyică și, lotodaia, *VA* corjs;-,icntă in legătură cu diversele situați:; vom spune :alâ, analiză de scalogramă, univers scalabil, procius scalar scai.irc, analiză ci etc, A se vedt*:își i icrarea autorului "Măsurarea în Sociologie", Editura Științifica ș: hnciclopedicS, kicurești, 1982.

nor, calificativelor le acordăm numere, astfel încât să realizăm o anumită coresporîcfentă intre ordonarea calificativelor şi cea a numerelor atribute:l - pentru_ nesatisfăcător. '!_• • pentru satisfăcător, 3 - pentru bine^ 4 - p_entru toarte bine, 5 - pentru excelent. Ordinea numerelor poate fi descrescătoare, dar sistemul adoptai mai sus este intuitiv. Poate h adoptată şi o altă secvenţă din şirul natural al numerelor. Principalul element orientativ îl constituie respectarea ordonării calificativelor. In fapt, de cele mai multe ori avem de a face cu numerale.

în continuare, scala elaborată ne permite să determinăm nivelul pregătirii profesionale în cadfu) colectivităţii__respective, să efectuăm deci o măsurare. Fiecărui membru al acestei colectivităţi urmând să î se atribuie o valoarectîri cele cinci, în funcţie de felul în care este apreciată pregătirea sa profesionalăT Rezultă in final o distribuţie de frecvenţă a nivelurilor de pregatîre~profesională. Domeniul de aplicabilitate al scalelor nu se reduce la aceste situaţii relativ simple. De multe ori sarcinile de rezolvat sunt mai complexe, iar scalele nu mai pot fi elaborate pe cale intuitivă, fund necesară o anumită metodologie de lucru.

încă de la început se impune să subliniem faptul că **tehnicile de scalare se află în strană lectură cu ansamblu' componentelor procesului cognitiv, ocupând** o **poziţie distinctă în cadrul acestuia.** Elaborarea scalelor urmează analizei conceptuale si determinărilor calitative. Numai în acest mod este realizabilă o descriere cantitativă adecvată naturii interne a diferitelor fenomene sociale şi psihosociale. Totodată, descrierile cantitative obţinute prin măsurare facilitează demersul în continuare al procesului de cercetare, ele devenind obiect al analizei explicative tot mai profunde în efortul de cunoaştere ştiinţifică a realităţii.

Qnce procedură de scalare se compune din trei elemente, proprii, de altfel, mturorj2PJir:H'W Hr măminr»-

'(^fenomenul ce urmează să fie scalat (obiectul de măsurat*);

Escala sau instrumentul de măsurare;

(cTîeguli de atribuire a valorilor scalei fenomenului studiat, în funcţie de intensitatea caracteristicilor sale.

Ca modele unidimensionale de măsurare, tehnicile de scalare **pot fi utilizate numai atunci când fenomenele cercetate au una sau mai -multe proprietăţi ce se ordonează în funcţie de gradul de intensitate.**

Aceasta, deoarece algoritmul scalarii nu trebuie să fie independent de natura domeniului social investigat. Fenomenele studiate la un moment dat sunt singurele care ne indică posibilitatea utilizării sau nu a tehnicilor de scalare şi ce anume model de scalare să utilizăm, în ca/ul în care ea se dovedeşte a ti o modalitate de măsurare adecvată.

( ) privire generala asupra **naturii fenomenelor sociale şi psihosociale** prilejuieşte constatarea faptului că multora dintre ele le sunt proprii astfel de caracteristici ce se pot ordona in funcţie de intensitatea lor. Avem în vederi- opinii, judecăţi, aspiraţii, motivaţii, convingeri, satisfacţii, atitudini, vaioru_ciHTiportarnenTe umane.

^Scala V instrumentul de măsurare utilizat în operaţiile de scalare - se compune dintr-un MI de propoziţii, expresii simple sau simboluri ce rădat fun continuum) de-a lungul căruia se distribuie elementele sale componente, în funcţie ele intensitatea pe care o exprimă. Hecănri element component al spaîei îi corespunde o anumită valoare (număr sau numeral). Prin intermediul scalelor se realizează o conceptualizare a domeniului studiat; îten^mcluşi în scale concretizează indicatorii domeniului respectiv. Totpdâtă, se prescriu şi procedurile de cuantificare, operaţionali/are şi măsurare (cercetare) a acestuia. **Teoretic,** deci, **scala reprezintă un concept;** din punct de vedere **tehnic, este un spaţiu unidimensional** de^ft lungul căruia sunt marcate grade de intensitate, de la extrema nefavorabilă la cea favorabilă, în raport cu o anumită proprietate a fenomenelor sociale şi psihosociale.

Regulile de atribuire a valorilor de scală permit realizarea corespondenţei dintre domeniul investigat şi instrumentul de măsurare. La o serie de tehnici de scalare se elaborează reguli explicite de atribuire a acestor valori, pe când ia altele, atribuirea de valori se deduce din contextul formulărilor verbale.

Remarcăm anterior faptul că elaborarea unei scale şi aplicarea ei în cadrul cercetării sociale se realizează printr-un demers teoretic şi metodologic unitar. Redăm mai jos operaţiile principale ale scalarii, cu menţionarea etapelor Je cercetare şnmUllLa UL IU cuiUSpUlluT""^

f • Definirea tvn< unenului de cercetat. Determinarea proprietăţilor acestuia caracteristici, dimensiuni) - **Analiza conceptuală şi de** clasificare.

- Elaborarea indicatorilor, formularea itemilor ce alcătuiesc scala - **Operaţionalizarea**
- Elaborarea modelului descrierii cantitative, marcarea gradelor de intensitate de-a lungul confînuum-ului definit - **Cuantificarea**
- Culegerea de informaţii necesare construcţiei scalei - **Ancheta pilot**
- Definitivarea scalei - **Obţinerea instrumentului de măsurare**
- Apiicarea scalei elaborate în cercetarea fenomenului avut îrf atenţie - **Măsurarea propriu-zisă** (cercetare concretă)
- Analiza si interpretarea/informaţiilor obţinute - **Explicarea**
- Integrar&Lrezultatelor în ansamblul cunoştinţelor referitoare la fenomenuT studiat - **Teoretizarea.**

Dintre multiple avantaje ale scalarii evidenţiem şi faptul că modalitatea respectivă de abordare a socialului realizează o anumită standardizare a activităţilor, ceea ce permite o mai bună compatibilitate a informaţiilor obţinute in diverse cercetări. Totodată, prin intermediul scalarii se obţine o informaţie care prezintă cel puţin un nivel ordinal de măsură, dacă nu unul cardinal şi, prin aceasta, «ptâ de a fi prelucrată şi analizată printr-un calcul matematic diversificat, conducând în ultimă instanţă la îmbogăţirea generală a cunoaşterii vieţii sociale.

In cazul în care domeniul cercetat se dovedeşte a avea o natură multidimensională, fiecare dimensiune este analizată prin intermediul unei scale.

Clase, tipuri şi forme de scale

Ansamblul scalelor utilizate în cercetarea socială şi psihologică le putem grupa în două mari clase în funcţie de structura lor:

- **scalele simple** - constau dintr-un singur item (indicator) ale cărui caracteristici (elemente componente) sunt ordonate pe un continuum şi cărora le sunt acordate valori în funcţie de gradul de intensitate pe care îl reprezintă:
- **scalele compuse** - sunt alcătuite. Hirţtr-un ser de itemi finrriratnri'l care se referă la aceeaşi proprietate (dimensiune) a fenomenului analizat. Fiecare item are o anumită poziţie pe continuum-ui ce

reprezintă scala şi, deci, o valoare proprie atribuită în acord cu poziţia ocupată. In cele mai multe tehnici de scale compuse intră mai multe scale simple~~dar scalele compuse pot fi elaborate şi fără a se face apel la scalele simple.

Claselor de mai sus le corespund mai multe **tipuri de scale în funcţie de destinaţia pentru care au fost elaborate** (domeniul de aplicabilitate), precum şi o multitudine de **forme particulare de construcţie.**

Scalele simple .

i_____E—J

Scalele simple au o arie vastă de aplicabilitate atât în cercetarea ştiinţifică, cât sii în viaţa de zi cu zi. Aceste scale pot fi grupate în dcjuă tipuri principjile în funcţie de destinaţia pe care o au. Astfel, vom discuta în continuare Hesprifsrâlele'Hp igraj^^^^erarhizlrileV^calele de notare sau de evaluare.

\^**Ierarhizările** f unt utilizate pentru descrierea comportamentului verbal " al subiecţilor investigaţi în cadrul diferitelor cercetări. Ele constau dintr-un seţ de expresii verbale sau simbolice dispuse pe uncontinuum în funcţie de gradul de intensitate pe care îl exprimă. Prin intermediul ierarhizărilor se ordonează variantele de răspuns la întrebările deopmie, satisfacţie, motivaţie, precum şi la întrebările de informare; în legătură cu caracteristicile mediului social, cuobiectivele acţiunii sociale eţc.

In cazul cercetării **opiniilor,** ierarhizările modelează felul de a opina al oamenîToF(de a-şi exprima păt-pi-ilp) Se surprinde astfel intensitatea cu care ei sunt de acord sau nu cu un anumit fapt, concepţie, valoare eţc. De menţionat că opinia este **evaluativă** şi nu consţatativâ. Ea vizează raportarea favorabilă sau nefavorabilă, urmărind **semnificaţiile acordate evenimentelor a căror existenţă este independentă de opinia exprimată.** întrebările de opinie permit-xl^ri np evantai de răspunsuri^ care pot fi ordonaţe de la. extrema ^favorabilă la extrema nefavorabilă. Sensurile de favorabilitate sunt delimitate de o zonă neutră constituită din poziţiile ambigue, lipsă de opinie etc. la întrebarea:Consideraţi **că exemplul personal** este metoda **principală de educare a copiilor?";** răspunsurile pot ti exprimate in forma DA-NU. De multe ori însă răspunsurile se diferenţiază în mai mare măsură - implicând negarea totală sau parţială, acordul parţial sau tocai

Tocmai datorită caracterului răspunsurilor la întrebările care vizează domeniul subiectiv al socialului, faptului că de cele mai multe on o persoană

nu este pur si simpliimjirprd s«u iWarnrrl cu o anumită problemă, ci simte aceasta cu o anumită intensitate, este necesară construcția scalelor de ir-rarh r/.are.

Practica de cercetare evidențiază faptul că și J[n cazul întrebărilor de informare, privind caracteristicile mediului social *mu* ale indivizilor, de regulă, este implicată o anumită gradualitate a caracteristicilor respective. Pnmirrnarf si răsp""<nrili» nu vnr fi formulate dihotomiz.at. ci, mai degrabă, paj redarea unei intensități, similar răspunsurilor la întrebările de opinie, ceea ce justifică utilizarea scalelor de ierarhizare. Așa, de "exemplu, la întrebarea "Cetă^*",» ^<n lofalhf"'"» H*[rc] [gii]nt ronsnltati atunci când urmează să se ia o drrÎ7J^ dr "ăTr^ rnnsiHiiLJiirni"^ suateaLțentați să așteptăm un răspuns ferm de tiptil- DA-NU. Dar pentru a reda cât mai exact situația existentă, răspunsurile se vor ierarhiza indicând grade specifice de realizare a consultării cetățenilor: întotdeauna, de cele mai multe on, rar, foarte_rar, deloc. Kvident căpentru a da un anumit răspuns persoana chestionată trebuie, fn prealabil, săne informatT,~sâ"cu~noăscă^tăreă~reâlă a lucrurilor și, în funcție de aceasta, să-și formuleze răspunsul. Se constată însă că în răspunsul dat sunt implicate și elemente care țin de individ, de așteptările sale fată de domeniul analizat etc., astfel încât avem de-a face cu percepn: evahiiifmre.

Cât privește domeniul întrebărilor referitoare la starea de spirit a individului: satisfacția, intenția de viitor, aspirația, constatăm aceeași dispunere ierarhică care poate fi surprinsă prin intermediul scalelor.

|Scale de notare) (rating scale). De această ,lată conținutul scalelor se constituie din judecăți obiective fnu din opinii), iar răspunsurile sunt formulate urmându-se o >crie de criterii de evaiuare. Obiectul scalarii îl constituie un grup de persoane sau obiecte. Seriile de date se obțin printr-o notare 'evaluare) efectuată de judecători sau codificatori, conform unor instrucțiuni primire. Notarea respectivă se efectuează în raport cu o anumită caracteristică (performanța, calitatea).

Forme de scale simple

Domeniul cercetării sociale cunoaște o mare diversitate de scale simple. Formele cele mai des întâlnite sunt: scale itemizate, scale de ordonare, scale grafice. Aplicarea unei forme sau a altei de scală depinde de specificul temei și obiectivele urmărite în cercetare.

Exemple de scale de ierarhizare

Scalele itemizate sunt compuse dintr-o sene de categorii verbale ordonate, de aceea se mai numesc şi scale categoriale.

Datorită impreciziei formulărilor verbale, scala itemizată nu permite întotdeauna o bună discriminare între gradele de intensitate. Ea este de fapt o scală parţial ordonată, cum se poate deduce şi din exemplul următor:

"Ce reprezintă munca pentru dv.?"

L \i simplu mijloc de câştigare a existenţei	1
in primul rând. un mijloc de câştigare a existentei	
si apr.i i vajiiarr sociala	2
:n cg;ti,i nifisura. un mijloc de câştigare a existenţei	
ş; < - \ iloarc M u'iai',l	3
In pruiiui r.iîicî. o vaioare socială şi apoi un mijloc	
kic CaSUji'a'V a c\lSU""itel	4
1'! exctu-ivi: irc *o* \ .îioarc socială	3

(itceunijc frrbfuc cure akătuiesc scalele itemizate de ierarhizare pot fi introduse *de* cercetător pnntr-o precodificare sau rezultă din prelucrarea ulterioară a răspunsurilor celor investigaţi.

Scalele de **ordonare (rank order).** Sunt forme specifice de scale de ierarhizare ce constau dintr-o sene ordonată de elemente în funcţie de importanta ce ii se acordă de către subiecţii investigaţii.

EXEMPLU

Vă rugăm s3 indicat importanţa pe care o acordaţi următoarelor caracteristici ale muncii: responsabilitate, creativitate, diversitate, noutate, iniţiativă personală, importanţă socială. Situaţi pe locul*! caracteristica pe care o consideraţi a ti cea mai importantă şi pe locul ultim pe aceea pe care o considerau a fi cea mai puţin importantă,, Elementele ce se cer a fi ordonate se pot prezenta listate ca în exemplul nostru sau înscrise pe câte un cartonaş.

Scalele grafice reprezintă cel mai utilizat procedeu de ierarhizare a variantelor de răspuns la întrebările de opinie. Aceasta, deoarece ele aproximează mi nivel cardinal de măsură, fără totuşi a se demonstra egalitatea distanţelor dintre punctele scalei.

Scala grafică cea mai simplă se compune dintr-un segment de dreaptă orientat. Urmează scalele pe care se delimitează gradele de intensitate, fie în număr impar recomandat de R. LIKERT (1932), fir cu un număr par de grade de intensitate (inclusiv scale tip termometru cu 10 sau 100 grade de intensitate).

Exemple:

- **Considerați că explorarea spațiului cosmic este o activitate utilă pentru omenire?** (Notați pe scala alăturată poziția dv., considerând partea stângă a scalei a fi zona nefavorabilă iar partea dreaptă a scalei zona favorabilă).

a) _____

De regulă însă scala grafică constă dintr-un segment de dreaptă de-a lungul căruia sunt indicate punctele de referință, utili/ându-se un număr impar de grade de intensitate, astfel încât poziția favorabilă este delimitată de poziția nefavorabilă printr-o zonă neutră.

b) _____

-! ti +1

c) La punctele scalei se pot ata.șa și expresii verbale:

-l	**0**	**+1**
Dezacord	**Lipsâopinie**	**Acord**

Valorile acordate pot începe cu valoarea unu

1	**2**	**3**
Puțin utilă	**Utilă**	**Foarte utilă**

Scala grafică cu 5 grade de intensitate (tip R. Likert)

1	**2**	**3**	**4**	
utilitate f. mică	utilitate mică	utilitate medie	utilitate mare	utilitate f. mare

Eventual, grahcul ca atare poare lipsi:

1. utilitate f. mică
2. utilitate mică
3. utilitate medie
4. utilitate mare
5. utilitate f. marc

întrebări de satisfacție

5. foarte mult
4. mult
3. potrivit
2. puțin
1. foarte puțin

Scala cu 7 grade de intensitate (Th. Adorno)

-3	-2	-1	0	1	2	3
dezacord putcrmc	dezacord	dezacord parțial	lipsă opinie	**acord** puternic	**acord**	**acord parțial**

Exemple de scale de ierarhizare

Scalele itemizate sunt compuse dintr-o serie de categorii verbale ordonate, de aceea se mai numesc şi scale categoriale.

Datorită impreciziei formulărilor verbale, scala itemizată nu permite întotdeauna <> bună discriminare între gradele de intensitate. Ea este de fapt o scală parţial ordonară, cum se poate deduce şi din exemplul următor:

"Ce reprezintă munca pentru dv.?"

L n simplu mijloc de câştigare a existenţei	1
li: prunul rând, un mijloc de câştigare a existentei	
ii apos i vajoare socială	2
in egai.i măsură, un mijloc de câştigare a existenţei	
ş: < • \Jioare social:!	3
in primii! nsrid. o i'am;trc socială şi apoi un mijloc	
c,t ca.sf:>^;i:v ,t exi>[enU'i	4
li! exi'iUMvi: ik[1] ii \ Mioare socială	*D*

i atcg^nijc vcrbâic care alcătuiesc scalele îtemizate de ierarhizare pot fi înmuiase de Li-rcetfuor prmtr-o precoditicare sau rezultă din prelucrarea ulterioara a răspunsurilor celor investigaţi.

Scalele de **ordonare (rank order).** Sunt forme specifice de scale de îerarmzare ce constau dintr-o sene ordonată de elemente în funcţie de importanta ce li se acordă de către subiecţii investigaţii.

EXEMPLU

Vă rugăm ^.i indicat: importanţa pe care o acordaţi următoarelor caracrensnei ale muncii: responsabilitate, creativitate, diversitate, noutate, iniţiativă personală, importanţă socială. Situaţi pe locuri caracteristica pe care o consideraţi a fi cea mai importantă şi pe locul ultim pe aceea pe care o considerau a !i cea mai puţin importantă. Elementele ce se cer a fi ordonate se pot prc/.cnta listate ca in exemplul nostru sau înscrise pe câte un cartonaş.

Scalele grafice reprezintă cel mai utilizat procedeu de ierarhizare a variantelor de răspuns la întrebările de opinie. Aceasta, deoarece ele aproximează un nivel cardinal de măsură, fără totuşi a se demonstra egalitatea distanţelor dintre punctele scalei.

Scala grafică cea mai simplă se compune dintr-un segment de dreaptă orientat. Urmează scalele pe care se delimitează gradele de intensitate, fie în număr impar recomandat de R. L1KERT (1932), fir cu un număr par de grade de intensitate (inclusiv scale tip termometru cu 10 sau 100 grade de intensitate).

Exemple:

- **Considerați că explorarea spațiului cosmic este o activitate utilă pentru omenire?** (Notați pe scala alăturată poziția dv., considerând partea stângă a scalei a fi zona nefavorabilă iar partea dreaptă a scalei zona favorabilă).

a)———————————

De regulă însă scala grafică constă dintr-un segment de dreaptă de-a lungul căruia sunt indicate punctele de referință, utilizându-se un număr impar de grade de intensitate, astfel încât poziția favorabilă este delimitată de poziția nefavorabilă printr-o zonă neutră.

b)———————————

-l li +1

c) La punctele scalei se pot atașa și expresii verbale:

-l	**0**	**+1**
Dezacord	**Lipsăopinie**	**Acord**

Valorile acordate pot începe cu valoarea unu

1	**2**	**3**
Puțin utilă	**Utilă**	**Foarte utilă**

Scala grafică cu 5 grade de **intensitate (tip R. Likert)**

1	**2**	**3**	**4**	**5**
utilitate f. mică	utilitate mică	utilitate **medie**	utilitate **mare**	utilitate **f. mare**

Eventual, graficul ca atare poate lipsi:

1. utilitate f, mică
2. utilitate mică
3. utilitate medie
4. utilitate mare
5. utilitate f. mare

întrebări de satisfacție

5. foarte mult
4. mult
3. potrivit
2. puțin
1. foarte puțin

Scala cu 7 grade **de intensitate (Th.** Adorno)

-3	-2	-1	**0**	**1**	**2**	**3**
dezacord puternic	dezacord	dezacord parțial	**lipsă opinie**	**acord puternic**	**acord**	**acord parțial**

Scala adjectivelor polare (Ch. Osgood)

Şeful direct este un bun organizator?

slab **1 2 3 4 5 6 7 bun**

Scala grafică cu **10 grade de intensitate**

Vă rugăm să notaţi, pe scala alăturată, poziţia unde situaţi meseria dv., comparativ cu cea mai puţin bună, respectiv cea mai bună meserie de care aţi auzit.

Cea mai puţin bună — Cea mai bună meserie

După cum se observă, ierarhizările nu presupun un model statistico-matematic care să furnizeze un criteriu obiectiv pentru continuum şi punctele sale. Scalele de acest tip se bazează numai pe analiza logică efectuată de cercetători, fiind de fapt tehnici mai mult sau mai puţin arbitrare. Eficienţa lor depinde de experienţa cercetătorului, de intuiţia şi capacitatea sa în definirea corectă a continuum-ului, care trebuie să aibă **aceeaşi semnificaţie pentru toţi subiecţii studiaţi.** Cu toate acestea, în practica curentă a cercetărilor sociale, scalarea variantelor de răspuns la întrebările de opinie, de satisfacţie şi de informare asigură uniformitate în desfăşurarea investigaţiei standardizate, economie de timp în culegerea datelor, precum şi posibilitatea unor prelucrări multiple ale materialului faptic şi efectuarea de comparaţii între valorile individuale şi de grup.

Desigur, există şi unele limite ale standardizării culegerii datelor, cum ar fi creşterea posibilităţii de influenţare prin sugerarea răspunsurilor. De fapt, pe un plan mai general, discuţia revine la efectele, în planul cercetării, ale utilizării întrebărilor precodificate, comparativ cu utilizarea întrebărilor cu răspunsuri libere.

Exemple de scale de **notare**

Scală itemizată

Să se evalueze comportamentul studenţilor în cadrul seminarului, utilizându-se indicaţiile specificate: **dezinteres** (preocupat cu alte activităţi, nu răspunde când este solicitat); **contemplativ** (ascultă şi priveşte cu atenţie,

când este solicitat nu răspunde); **participare limitată** (răspunde dacă este solicitat, pune întrebări;; **participare deplină** (intervine în discuție din proprie inițiativă, îs 1 susține punctul de vedere cu argumente, comentează sau completează œ-lc spuse de ceilalți participanți).

Scala ordonata

Intr-«> cercetare ci 'em subiecților să ordoneze un grup de meserii în funcție de gradui de creanvaa:c in muncă pe care ii implică. Pentru a asigura uniformjratea in nor.m- -:>•<• *necesar* ca, în prealabil, să se definească noțiunea de **creativitate** în **munca** și să se elaboreze regulile pe baza cărora se tace notarea. In final, rezultă o listă ordonată de meserii în tuncție de evaluarea gradului lor de creativitate de cnrre persoanele studiate (judecători).

Scala grafică

Se se evalueze interesul participanților pentru dezbaterea organizată.

1. lipsă totală de interes	6. în foarte mare măsură
2. interes toarte scăzut	5. în mare măsură
3. interes scăzut	4. potrivit
4. interes mare	3. în mică măsură
3. intere[1] ',".:.	2. :;, toarte mică măsură
6. interes foarn. rtiarc	1. Lipsă totală de interes

Instrucțiuni

La acordarea valorilor se va avea în vedere dacă participanții urmăresc dezbaterea, aduc in discuție elemente noi, fac legătură cu alte teme, au rezolvări inedite ere.

In notarea persoanelor, in tuncție de **intensitatea unei caracteristici,** senile ordonate se obtm fie prin e\ aluare, fie printr-o autoevaluare. Datorită dificultăților inerente în a deduce valorile "reale" ale fenomenelor cercetate esie nevoie- de utilizarea mai multor judecători sau arbitri. In acest caz valoarea reală se constituie ca valoare medie a notărilor efectuate de către judecători. Dacă se dorește să se realizeze o notare în funcție de mai multe caracteristic;, se efectuează mai întâi notările pentru tiecare caracteristică și apoi se agrega rezultatele, pentru a obține o singură scală. Cel mai simplu procedeu de agregare este însumarea valorilor individuale. Scorurile finale care rezultă \or alcătui o nouă ordonare. Agregarea se poate tace și prin

ponderarea caracteristicilor in funcție de importanța pe care le-o atribuim. Datorită avantajelor pe care le prezintă, scalele de notare sunt utilizate frecvent în activitatea profesională, pentru aprecierea cunoștințelor la diferite tesîîn și examene (docimoiogia), a rezultatelor sportive etc.

Scaieie de notare sunt s: domeniul de manifestare a multor erori. (Selliz, !9fi[7];. în literatură se enumera patru tipuri de erori sistematice: a) efectul halo "contaminarea rezultatelor), b) eroarea generozității, c) evitarea pozițiilor extreme, d) eroare contrastului (judecarea altor oameni ca fiind opuși celui care .fecmează notarea). Totodată, apar și diferite erori întâmplătoare *ii* dec; mai puțin controlabile. Pentru eliminarea erorilor se impune o constructiv corectă a scalelor, prin formularea unor definiții clare: a conținutului scalei, a punctelor de referință de ne această scală, precum si a criteriilor pe baza cărora se face evaluarea. De asemenea, trebuie să se aibă în vedere. printre nirele, si faptul că există o diferențiere inerentă între judecători. C ;:p:!Cit,uci de a judeca, de a discrimina, nu este generală, ea depinde de pc'^onaht.uea celui rare efectuează judecăți, de obiectul notării,, de contextul in oiîi" se efectuează judecățile. Se recomandă astfel și o instruire corespunzătoare a judecătorilor (codificatorilor) pentru asigurarea uniformității în notare.

i Scalele compuse \

Dec.aicce aceste tehnici au fost aplicate mai ales în studiul atitudinilor, m-.i: sun-- lifniimirc s; M-glr ilf- ^tifudujp cu toate că domeniul lor de aplicabilitate este mult mai vast.

Și scalele compuse sunt instrumenete unidimensionale ele măsurare. **Itemii care intră în construcția scalei se raportează la o singura tHuiehsiune a fenomenului cercetat, dar care nu mai poate ti analizrrETprintr-un smgur indicator și este nevoie de mai mulți,** itemii care alcătuiesc scala sunt indicatorii prin care se cercetează dimensiunea fenomenului respectiv. F.i se raportează la o anumită structură latență (variabilă de atitudine) ce urmează să fie pusă în evidență prin intermediul scalei respective. Contmuum-ul latent este cel care conferă unitate setului de indicatori al scalei. Dificultatea principală în studiiie de acest tip este corecta definire a variabilei latente și surprinderea ei prin intermediul indicatorilor empirici. în același timp, pentru o descriere ușor inteligibilă (comprehensibilă a realității se impune o măsură sintetica, generalizatoare. Scalele

compuse sunt destinate obținerii valorilor de scală sintetice. Ele alcătuiesc un procedeu de obținere a indicilor în cercetarea socială. Datorită caracteristicilor lor, scalele compuse mai sunt denumite și scale care formează chestionare. Astfel, problematica chestionarelor standardizate este în mare parte și problematica construcției acestor scale. "~

lrTconstrucția și "aplicarea scalelor compuse intervin două aspecte:^) elaborarea scale) 'construirea instrumentului de măsurarejj^b} apucarea scalelor în cercetare, l'tieon, cele doua activități se""realizează pnntr-o singura cuiegeril"ae~date, alteori se realizează în momente distincte. *vi* elaborarea^aiei ≫e unr$reste objJQef^a unei seni de propoziții orjtefltate în fu/icție de_jteiisiiateajjc_care'c> reprezintă în raport cu o anumită caracter i^tica, Jiecăreî propoziții fltribuindu-i'i-se o vafâare de scală. Aplicarea scale: urțarirește misurarea-'distribuție^ caracteristicii resp^eetive în rândul popui-teției investigate^ar^entru hecare-stfbiect se calculează o valoare în funcție de răspunsurile rurnizaie,

Aieti,>dologia selectării itemilor, alegerea procedeului de culegere a datelor primare, precum și a tehnicilor de prelucrare și obținere a valorilor de scală, a tehnicii de caicul a scorurilor individuale reprezintă tot atâtea aspecte în care opțiunea cercetătorului imprimă specificitate unei anumite tehnici de scalare.

R. LIKT.RT !ᶜ).'î2. este cei care a formulat pentru puma dată în mod explicit criteriile cart trebuie să orienteze operațiile de elaborare și selectare a itemilor incluși într-o scală: itemii să se refere la aceeași caracteristică, să aparțină aceluiași conunuum și să tie distribuți de-a lungul întregului continuum, astfel încât să prezinte o gradualitate a intensității caracteristicii scalate; să aibă putere de discriminare între indivizii situați la puncte diferite pe scală; să se introducă în cercetare un număr mai mare de itemi decât numărul celor ce vor fi selectați pentru scala finală; formularea itemiior să fie clară, concisă și să se evite dubla negație. In plus, în cazul scalelor de atitudine, itemii să nu se refere la situații de fapt, ci la situații de dorit, pentru a se putea obține exprimarea atitudinii dincolo de orice constrângere . într-adevăr, ia o întrebare existențiala vor răspunde identic oameni care pot să atribuie evenimentului semnificați; diferite. Așa de exemplu, la întrebarea: "Când a avut loc primul război mondial? Vor răspunde la fel subiecți cu atitudine diferită față de acest război. în schimb, la întrebarea "Ce caracter a avut primul război mondial?", răspunsurile se distribuie în funcție de atitudinea populației față de evenimentul respectiv.

1 /t(». .iu •"•,>) >et nirca .inidimensionahtătii ano scaiate asigură claritate in • i-r: - ' >{;.: <.', • • sî'X'rt –c cunoaşte semnificaţia valn.ni compozite rezultate ir, • r'~i. ".• •>; ,,t i.iii iii- -.(•;<.ave in consecinţă, s-a ••c'mtialat ambiguitatea pe i-,::\ • :•: •; t..;,i°o';i generali arbitrari (tata restarea unidimensionali *ii*..-...,; •. c..;nic sociale, în ceea ce prnv^ic conţinutul ontologic

~ ... . .• • •:.:, se uiieră după uomensiul de aplicabilitate, metoda de c<-îi.-:;"L.c-..,. :i ; • mantatca «le răspuns, baza de iiuernreîare a scorurilor îndi- \ :..,.;:i,i: *j* .., .; cie iuHriitatc şi validitate, omogenirare, aivelui (ie măsura etc. . •! rur-.Ci.-'.- • :•;' ..'J:S'e ˙iuv:u '"nuluţudinea tehnicilor exis ten ie poate fi redusă, irru ˙ i»:-.r« ,. i. • <i>-ttrîîinfică, ra rrei tipuri de baza: scala diferenţială; iii si.nimiva acaia cumulativă îljeise, 1974–,.

i . • i'u:i •],j:iierat anterior îi coresrniniic un r)umit model al :• ; •;; .. ,-< ;•" .tnpincs. Astfel, scaieic iiiih.reiiţiale sunt adec- ••;•; : . : ;ueie empirice şngerea/a un mtaici aonrnonotomc de - ; • . •:. i'.i'i •|•' • iTiui" fi' schimbă sec\enl'.ii cie-a lunuui coritmuum- . •: ;: ::,n:» c . tu ^chimb, niotlelui liniar nuscarea tie-a lungul - :•.:. - .. -;.L. . :escreşre valoarea ;istept,.!:a a u;iui indicator) este - . ... .• •.:.!!? .CiUit sumativă, iar modelul curnutativivaionle dobândite • ':< ' . '.cs U'.i '"D!': iiecerca ue ia un yuiteator la altui) este tratat : ;'.. ,, .. ,. ,t .'iii.'r-.ini, t.arr evidenţiază f.asi joia scan.ior cumulatrvt:

N,:<ik'ic rl-.fcitniiak' >. .r.iică /i.runci când uo-ia >i tîaifie empirice pot ''''''' ' • • •. ;': ie pietennţâ intre eiejxyntsie duitjibuite pe o ••;•. ..L-.K, , i ...'-•_ :. ;i,an sau un spaţiu), -\^'/t\JuJ.tX'^^ *i* j^ .. •' i.'ar > -i.aici oi^rfenţiale este distinct de cei ai utilizării *c*\. . .. ..: elaborarea scaici^e cere subiecţilor sa realizeze o judecată ."îtţiiinala ~ ••;•- -; •::-iDnmt pr< -pna opinie),Q;ifyn uiasurarea atitudinii se ţetej-nu' eşantion dcjuibiecţi să-şi exjprimî' opinia prin acceptarea sau rcs'3i,-\«j;ere;» tîecărei propoziţii incluse :n .caia. Indiferent de me- :H..!..:. -i. -.ar. .".;• •".â. ' i HI 'RST( )\" l'., cri ;i*: ;:'•.; scalîu >r diterenţiale, .-•;. ;irc -:•-•)•.• . ;- eiabuiarea unor instrumente oh.:ec:;ve de măsură care să •/.-.Iticntăfe .< •.-•pini,! personală a judecătorilor. Aş;' c.itn s-a dovedit % ;c!c -n!c *':;. pot rurni/a un astfel de insiH.;r;-c:it .c-îai independent ucSccăîonjor folosiţi în consfruclia scalei.

Forma finală a scalelor L. THURSTONE este un set de propoziţii ordonate, fiecare propoziţie fiind destinată unui punct distinct de pe continuum-ul definit. In mod ideal, subiectul a cărui atitudine se măsoară este de acord cu un anumit număr de propoziţii adiacente pe scală, astfel că răspunsurile sale îi localizează poziţia pe continuum prin media sau mediana valorilor de scală a propoziţiilor acceptate.

Modul teoretic al construcţiei scalelor diferenţiale îl constituie legea judecăţilor comparative, elaborată de L. THCRSTONE (1928), prin formalizarea modelului probabilist al procesului discriminatoriu. Mai exact. se consideră că judecăţile repetate, privind intensitatea unei caracteristici, se concentrează în jurul unei medii descriind o curbă normală; valoarea standard a mediei repartiţiei normale devine unitatea de măsură a scalei.

Legea judecăţilor comparative s-a aplicat la construcţia "scalei comparaţiei in perechi" şi la "'scala cu origine unică". Deoarece această procedură necesită un consum mare de timp la culegerea datelor, ea se utilizează numai în cazul existenţei unui număr mic de itemi. Pentru situaţii în care domeniul investigat este acoperit pnntx-un număr mare de indicatori se adoptă procedee de scalare mai puţin riguroase, bazate pe judecăţile categoriale, cum sunt: "metoda intervalelor aparent egale" şi "metoda intervalelor determinate ulterior".

Scala comparaţiei în perechi. Se caracterizează prin utilizarea unui număr de gxperţi cărora li se cere să efectueze judecăţi comparative, pentru fiecare pereche de itemi, şi să indice care item prezintă un grad de ravorabititaţe mai mare în raport cu aspectul investigat.

A. Etapele elaborării scalei comparaţiei în perechi (după L.L. Thurstone).

- Definirea atributului care urmează să fie scalat.
- întocmirea listei de itemi prin care se ccercetează domeniul supus investigaţiei (n<20).
- Listarea perechilor de itemi

2

- Culegerea datelor de la un grup de judecători.

Pentru fiecare pereche de itemi judecătorii trebuie să indice itemul care posedă într-un grad mai mare atributul studiat.

- Tabularea proporţiilor judecăţii i >J, se obţine matricea Pjj.

- Transformarea proporţiilor în probabilităţi (unităţi de abatere normală) şi obţinerea matrieii Zij.
- Determinarea valorii de scală pentru fiecare propoziţie. Media probabili taţilor, $_{a} \_ \frac{Zii.}{n}$
- Calculul sumei erorilor standard de observaţie.
- Calculul erorii standard de observaţie pentru fiecare propoziţie.
- Fixarea unei origini a scalei (media cea mai mică) şi ordonarea propoziţiilor în funcţie de valoarea de scală, S. Unitatea de măsură a scaiei este eroarea standard de observaţie.
- Determinarea consistenţei interne prin compararea valorilor de scală.

Domeniul de aplicabilitate al scalei comparaţiei în perechi se concentrează in sfera fenomenelor psihosociale, fără a fi realizate până în prezent un număr mare de astfel de scale. Printre cele mai reuşite realizări notăm studiul gravitaţii delictelor, atitudinea etnică şi prestigiul profesiilor (Mărginea:!, i 982 -

B. Exemplu scalei gravităţii delictelor (L.L. Thurstone 1928)

Populaţie studenţi

1.	viol	**(3,275)**	**11.**	fals in acte publice	**(1,562)**
2.	omucidere	**(3,166)**	**12.**	spargeri	**(1,550)**
3.	corupere	(2,273)	**13.**	insultă, bătaie	**(1,474)**
4.	avort	**(2,271)**	**14.**	furt	**(1,326)**
5.	răpire	**(2,198)**	**15.**	calomnie	**(1,124)**
6.	addttr	**(2,103)**	**16.**	contrabandă	**(1,102)**
7.	incendiere	**(2,021)**	**17.**	vânzare la negru (băuturi)	**(1,032)**
8.	sperjur	**(1,676)**	**18.**	tăinuire de obiecte furate	**(0,988)**
9.	delapidare	**(1,658)**	**19.**	vagabondaj	**(0,000)**
10.	falsificarea banilor	**(1,634)**			

Scala comparaţiei în perechi **se** dovedeşte a fi **unul** din cele **mai** riguroase instrumente de măsurare **socială întrucât face apel la calculul probabilităţilor** şi la proprietăţile **repartiţiei normale, care îi furnizează modelul teoretic** (continuum latent). **Prin urmare scalele construite după acest procedeu au**

,.n ițracl inajt ae hcleiitate (încredere, stabilitate), i'otodata, scalele com-:..:raj£_^n_ x;vch.i :,ui'i: :-. obiectul unor critici severe. Pe drept cuvnni. :-e .;..£itc>r'.i f..:;rui că p;">eesui discriminatoriu ar urma întotdeauna \$*.•?;' . :".:r' ; r: HIT.,UC. semenea, se critica metoda pentru că ;myiu;ă • "..." . .::;• • ″• • :.d<.T.":i: •"rcrcren'iaie pentru fiecare pereche de Terni, chiar .;r:: c \:".t' *••, . -•••. ă facă \ reo di fere»: nei\; Fe ut; tlrâ oart.'. . . •: '.- . . ••• . '.'- • ',.':: : .r ef-eciii.i -.ntlecil" tieiiiPmenţate de propria - ″″″w/u :: •--)>: '•-″: • * ne ;.:", instrument re m;îᶜura oh'.'V.iv. vnlabii peniru --"suT-rea .uituclin;, "•"•••>rc; cateeorn de populaţie tic aceea este reov \indavj c.i tehnica cotnoaraţiei în perechi sâ se utilizeze nuuiui tune; :âîui **t!e!t>t"".c".fie domeniului resoccuv** pot fi analizate ;'n . ,;amcra preierentia:.t.. iar **aplicarea scalei** pentru măsurarea atifudm:; -< • • • *i* rsc i !vir;*.-u iw n- :."-,-i\'i':u .Jic L.-iîi' au îoSî îccrutaţ.: |uuec;),t• •.]';! ^ᵥ ..iuf-er\,i ., ela!-' rărea ei • *v,* •*yncvxi;* • .•:"Ceᵗ;\nior sociale şt înrâlnesc trccveîite ca-Mîî-. ..: •; '• •."n.nvi .;: :• • :'. •*/iri.\i* ue.ecâromor şi se "innli/ea/a cîirecr nspinv ᶜ•.::"ie *\:r;ecti;or onrh- ᶠ.ifl. \ceasta impi:c: .; ree<Misrrucne a soi'.; *h\ tw^w-* ″•:-*y* . Tiiătur.in'j'.i-vf n>-,r, iceasta factorii necontro'iahiii i'e ar nutea I"

.naica infen. jic.or iinarent egale. Oezvoiîntă pesitru c-i/.'.;i ;ii car iS'-u'.ie n(>rriTiTtn.

e;îiei se :i;;i/i.a/a u.i au;;:.ir

ei'e -.i ordone/e un set JL *:/-.:.T.*:

A Liapeie J.c : .idi'are a scalei intervalelor arMicc[1] eyale (<!t.;p,;'i

* . ᵛ.:;:;¡.:^.. -e; .,. . . . . ; . '•• estigat •.ariabua..;. .;r.ft;«j,;ic'_;.

\# 'kvriir-wu .:. . ••.:: .:>. ojiim: *UI* legătură cu • ,inaij;i;i:-t.id;;ir;'(ui'"ᵔ îf.'O

\• • 'i»;;ncr-.'.i T..;; :t.\rLur oe ia un număr de şiiuecaîor: .:i -300. S ,1 .. r..->r,.r.';f ::- . .'. :;•; uiH'ii: siruaţii sunf suhcienn ~'î (ii.[1] ii.KÎecaron. .^•..•Hiii'».-.. ;"•••>•• "•;'••• -e race in 1 l căsuţe ierarhizate după întensi

LUCI atnbuî;,.ai. Subiecţilor ii s^ cere o judecata raţională con Mucranu o casraniă egală între căsuţe.

- :ᶦiim:narea subiecţilor inconsistenţi (cei care au sortat peste 1/4 du; Drooo/iui ijir.r-o singură căsuţă).

- Caicului valorilor de scală pentru fiecare propoziție (mediana distribuției). Pentru aceasta se construiește o diagrama socială - distribuția phi-gama.
- Laicului deviației innterquartile (Q) si eliminarea propozițiilor cu un grad înalt de ambiguitate.
- riiPMnart-H propozițiilor nerelevante (au fost acceptate de subiecți _*• . i '.: i,«re Jt: scală toarte diferita).
- Serice ta*» .! *vtir: iisir u<- II* *i i propoziții care formează scala. Distanța J:nrre pr<.»pu>,ii.;i • • >- Fixează prin procedee diferite (1/10 din continuam, eroare',: standard a procesului de discriminare etc).

Scala in-erAaldor aparent egaie are o sferă mai largă de aplicabilitate uecatscăla comparației in perechi. Pe această dată nu se mai cer judecăți preferențiale c: doar ordonări. A fost utilizată in cercetarea atitudinilor sociale s: poiitict, fată de anumîre instituții, norme și valori sociale efc. ! Mărginean, i')>î2

B. Exemplu ie scală a intervalelor **aparent** egale - **Scală de liberalism** - conservatorism (|.M. Wncht, j.M. Hicks - 1966, după f.Robinson, 1973),

		Val. de'scală
1.	Guvernul trebuie să se îngrijească de bătrâni	2,3
2.	Ciu\ ernuj trebuie să finanțeze colegiile •	2,6
3.	Pentru ca marea producție să fie eficientă, este necesară intervenția guvernului	3,1
4.	Guvernul trebuie să asigure locuri de irianrâ r>t'iitru a înlătura șomajul	3,6
	SmuKoleîe toacă un rol esențial în democrația americană	4,8
6,	Sprijin amendamentelor de reducere a taxelor	6,1
~.	Guverna! trebuie să-și reducă cheltuielile	7,5
B.	l'.r. ">r,-/ez *o* descentralizare a guvernului federal	8,8
9.	Trebuie abandonat ajutorul social	10,1
!<j.	Izolare completă in relațiile internaționale	10,5

(Scala conține 23 iterni selectați din 358 propoziții)

*) La aplicare itemii sunt listați într-o ordine diferită de aceea pe care o au în scală și se răspunde prin DA sau NU la fiecare întrebare.

\naliza cttocâ a scalei intervalelor aparent egale evidenţiază utilitatea ei când este folosită în mod corespunzător. Totodată, se remarcă taptul că si această tehnică de lucru este influenţată de opinia judecătorilor. Cei care nu distribuie propoziţiile in moţi relativ uniform de-a lungul continuum-ului celor 11 căsuţe •ii: ar t: ' nc^r.iaif". e: tac acest lucm in acord cu propria lor opinie. De fapt, o Nene dt sruuu ;u ncan mstrai dependenţa valorilor de scală de caracteristicile :;i;îivtuuau - yicui[1] uc experţilor - judecători (F.dwards, 1967).

'• i. toate criticii[1] îndreptăţite ce se aduc diferitelor tehnici de scalare •iferennală, **eie au exercitat şi mai exercită încă o influenţă considerabilă** în **cârnpul cercetărilor sociale şi mai ales psihosociale de studiere** a **atitudinilor.** I.»;ici uncie virtuţi le-au fost atribuite pe nedrept, o utilizare eorespuir'aioare conduce la rezultatele satisfăcătoare. Cerinţele fundamentale se referă ia construcţia scalelor de acest tip numai în domenisic care <UjrcR-,t/..i un modei nonmonotonic de măsură, iar aplicarea lor . !v.ăsu:\;rea ;::"e:;.-vi.il:: • -numenului social) să se efectueze numai Ia coiecnv|uatot-p<mtru care au fost elaborate.

/ y**Scaleie sumative7**Începuturile "scalei sumative" se leagă de lucrările v\. *v'nhi* ;raie de R. i .IKF.RT pnn raportare directă la "scala intervalelor aparent t'C"le'\ r>ropi: '. : -.. >c[1] sene de modificări care au condus la elaborarea

i\ iK.f'.R! ••wii.i";i ~,*i*>. utilizarea [tidecăfonior pentru cunstrucţia scalei ş r-'e.'cre;!/i •.•;rrcTdatele culese de la un eşantion al populaţiei a cărei ..~:riic!:;;>c *-e" maso.îrlTT" Astfel, subiecful"~Şî~expfffinri gfâdul *dc~acord* sau Jezaci >rtî c : fiecare itetri **uuliHT~tri LC)'L<_iUie-pe4»a»!a mici** TETlmTz'ări -\ *'~Jrdmclor* de râspurŢsTtSggnJÎjnjn'Klual este surnă"valorilor cu care s -a răspuns ia flecare întrebare. " " ~

"""! ehrîlcile suma"nve sunt cele mai răspândite scale în cercetarea atitudinilor sc)ciaIe~Trp')litice^.i atitudinii faţă de muncă, amotivaţiei şi satisfacţiei etc. Succesul ior se espiică nnn reiativa simplitate de construcţie şi prin puterea ridicată de preuicue, arunci când sunt aplicate în mod corespunzător. Proba existentei unei scale sumauve se face prin analiza consistenţei interne a setului **cie** înutcaron, măsurata la rândul ei pnntr-un coeficient de corelaţie.

A. Etapele de elaborare a scalei sumative (IJkert, 1932)

- Definirea domeniului de cercetat.
- . Yieirerea propoziţiilor pnn care se reprezintă domeniul respectiv (n > 100).

- Scaiarea itemilor prin introducerea unei ierarhizări impare, preferabil cr. 5 grade ("1" = opinia cea mai nefavorabilă iar "5" = opinia cea mai favorabilă).
- Culegerea datelor de la un eșantion de subiecți reprezentativ pentru colectivitatea ce urmează să fie studiată.
- Verificarea modului de exprimare a valorilor numerice prin corelarea ircniilor cu ansamblul testului, inversarea ierarhizărilor dacă se dovedește necesar.
- Obținerea valorilor (scorurilor) pentru fiecare subiect prin însumarea ponderilor de la fiecare item.
- Verificarea gradului de diferențiere a propozițiilor prin analiza de item. Se elimină propozițiile care nu diferențiază între subiecții aflați ia extremitățile connnuum-ului.
- Ordonarea propozițiilor după intensitatea atributului și aiegerea pro-*p*< zitnîor pentru scala finală. Se aleg cele mai diferențiate propoziții.

în pracrica cercetărilor sociale se întâlnesc frecvente scale sumative elaborate pornindu-se de la un set redus de itemi, selectați astfel încât să reprezinte n operaționalizare adecvată a fenomenului studiat. Ulterior se ventică (iacă itemu respectivi alcătuiesc într-adevăr o structură simplă (o singură dimensiune) sau formează structuri multidimensionale.

Exemplu de scală sumativă

A. Scala F "autoritarism (atitudine anti-democraticâ) T. A DORN O, 1950 (Extras dupăj. Robinson, 1973).

- Des; mulți oameni pot râde, se poate vedea că astrologia poate expiica o mulțime de lucruri.
- America s-a îndepărtat așa de mult de adevăratul mod de viața american încât este necesar ca forța să-1 restaureze.
- Este natural și corect ca femeilor să nu li se permită anumite lucruri in care bărbații au mai multă libertate.
- Familiaritatea dă naștere disprețului.
- Ascultarea și respectul de autoritate sunt cele mai importante lucruri ce trebuie să le învețe copiii.
- Dat fiind specificul naturii umane, întotdeauna va fi război și conflict.
- Știința are rolul ei dar sunt multe lucruri importante care nu pot fi niciodată înțelese de mintea umană.

La scaia sumativă se calculează atât scorul generai precum și scorurile individuale Ca și alte modele de scalare, tehnicile sumative nu dispun de un model teoretic de scalare. Nivelul de măsurare realizat este ordinal, se indică ordinea după care se clasifică subiecții. în legătură cu valoarea scorului individual, este ,it notar faptul că acesta nu are întotdeauna o semnificație precisă. Aceiași scor poate proveni din însumarea unor modele de răspuns diferite.

Vla soaîeic cumulați vecernii sunt astfel ordonați încât un subiect care răsriunJT" i-';v<>ral>,: u: im item situat pe un anumit punct de ție continuu^: vV rS">u'Kv :a\",-ra;vii la toți Hemu aflați sub acel punct cie pe scala rrșpectr. "• •. :ntr-u ser>e cu mula tiv ă un individ cu un rang mai înalt decât, ai iui la acela*; ser â- propuzu:. tn-bine să aibă de asemenea un rang ia fel de tn?,h sau mai îruit pentru fiecare din propozițiile setului. Astfel, subiectul care ;i răspuns ravorabiî ia un anumii item va ocupa o poziție mai înaltă decât toți subiecții cart- au răspuns nefavorabil la ace! item. Totuși, au se reușește de fiecare dată o respectare întocmai a principiilor de construcție implicate, existând numeroase critici ia adresa interpretării valorilor de scală.

în literatura de specialitate s-a elaborat o serie de proceduri pentru analiza seriilor cumulative. Prima aproximare a scalei cumulative a fost realizată de E. BOGARDUS.

Scaia distanței sociale (E. Bogardus. 1925)

A. Etape

- Definirea continuum-uiui fa spațiului social).
- t.iaborarea r --lor corespunzător unei anumite intensități ale relațiilor sociale
- Culegerea informațiilor.
- Calcularea indicilor contactului social (T.C.S. - media categoriilor acceptate pentru fiecare grup față de care s-a stabilit exprimarea opiniei).
- Calcularea indicelui de distanță a contactului social (DCS - media categoriilor respinse.)
- Calcularea indicelui de calitate a contactului social (CCS - suma valorilor acordate fiecărei categoni de la 1 la 7 in care au fost acceptate diferite etnii, categorii sociale sau persoane.

B. Exemplu:

I n cart- din categoriile de mai jos admiteți membrii unnătoarelor grupuri emice

	Val. de scală (ponderi)
1. în relațiile de rudenie apropiată prin căsătorie	7
2. în ciubui meu ca prieteni intimi	6
3. pe strada mea ca vecini	5
4. ca angajat in profesia mea, în tara mea	4
5. ca cetățean în tara mea	3
6. numai ca vizitator în țara mea	2
™. l-as exclude din țara mea	1

Acest tip de scală, relativ simplă, cunoaște o largă răspândire în cercetarea socială, mai ales după ce L.GUTTMAN (1941) acordă o atenție deosebită cercetării dimensionalității fenomenelor investigate prin identificarea senilor ierarhice cu ajutorul analizei de scală (de scalogramă). El s-a ocupat de condițiile pe care trebuie să le îndeplinească un set de propoziții pentru a forma o scală cumulativă. "Pentru o populație dată de obiecte distribuția multivanată a frecvențelor unui univers de atribute poate fi numită scală dacă este posibil să derivăm de la această distribuție o variabilă cantitativă cu care să caracterizăm obiectele astfel că fiecare atribut este o funcție simplă a acelei variabile cantitative" (STOUFFER S.A. ș.a. 1966).

In condițiile unei scale perfecte, scorul itemilor este în totalitate reprodus din scorul total al setului. Pragul de acceptare a domeniului scalabil este dat de valoarea coeficientului de reproductibilitate:

$$C - / \frac{Nr.\ erori}{nr.\ subiecți \times nr.\ itemi}$$

Limita inferioară a coeficientului a fost stabilită la 0,90. Pe lângă această valoare mai trebuie examinate configurațiile distribuției marginale și modelele de erori, pentru a accepta sau respinge scala.

K.A.SCHl.'MAN enumera cinci probleme care își pot găsi rezolvarea prin această analiză a informației sociale calitative (Stouffer, S.A. ș.a., 1966).

- Contribuția la definirea problemei de cercetat, furnizând un indiciu asupra specificității sale și anume dacă avem un singur factor sau mai mulți.

- Se determină ordinea de intensitate a atitudinii subiecților investigați, în cazul existenței unui singur factor.
- Se desene atitudinea: la scala acceptată, între indivizi sunt diferențe de grad; dacă domeniul este nescalabil, între indivizi există o diferență de rip, dec: se poate frece la o eventuală tipologizare.
- St obțin criterii de interpretare a atitudinii subiecților investigați. Scorul individuHi fiind o funcție a scorului total, într-un univers unidiiru !j>i.>n.u. un număr redus de întrebări poate înlocui un test cu muiii ticnii,
- ( ) soau cumulam a are si o putere mare de predicție în raport cu un criteriu e:\U-rior.

Analiza de senKi. supralicitară în cadrul cercetărilor sociale (considerată, la *vn* moment dat, singur;[1], validă) corespunde unor situații specifice. Se aplică la seriile ierarhi/are de 'date. Cercetările unor specialiști au demonstrat faptul că obținerea vajonlor individuale prin numărul de itemi la care s-a răspuns este recomandată numai în situațiile în care există un model ierarhic unic.

Problema cea mai dificila în analiza de scală o constituie determinarea punctului de referință (cutmg pomt) care separa subiecții cu atitudine favorabilă de subietii cu atitudine nefavorabilă, pe această bază inventari-mdu-se erorile din ordonare.

A. Etapele de elaborare a scalei cumulative

- Dehmrea domeniului de cercetat - universul de atribute.
- F.laborarea itemilor corespunzător domeniului avut în vedere.
- Fixarea categoriilor de răspuns pentru fiecare item.
- Culegerea datelor de la un eșantion de subiecți (N>200).
- Întocmirea scaiogramei. întrebările cu categoriile de răspuns sunt ordonate după gradul de dificultate, iar subiecții sunt ordonați după gradul de îavorabilirare. Dacă există o scală va rezulta un paralelogram.
- Determinarea punctului de referință și a numărului de erori pentru fiecare din irerm,
- Caicului coeficientului de reprod activitate a itemilor din scorul total.
- Analiza tipului de scală. Dacă CR> 0,90 se acceptă scala, dacă CR are valori între 0,80 - 0,90 avem cvasiscale, iar dacă CR< 0,80 domeniul nu este scalabil, nu alcătuiește o singură dimensiune.

B. Exemplu de scală cumulativă

Atitudinea fața de război, 1100 subiecți din 16 colegii (S.Putney - 1962 după J.Robinson, 1973)

Fxtras. Subscala de pacifism C.R. = 0,91

- Demon strai iile pacifiste - pichete la bazele de rachete, convorbirile de pace etc. - sunt dăunătoare celor mai bune interese ale poporului american (Dezacord = 56%).
- * Pacifismul nu mni esre o filosofic practică a lumii ele azi (Dezacord = 46%;.
- S.l . V nu are dreptul i morale de a duce lupta sa împotriva comunismului până la punctul distrugerii rasei umane (Acord — 34%).
- Inamicul real de astăzi nu mai este comunismul, ci războiul însuși Acord = *M"v*.
- S.L.A. trebuie să-și ia orice risc de război care va h necesar pentru a preveni răspândirea comunismului (Dezacord = 28%).
- F.ste contrar principiilor morale de a participa la război și de a ucide oameni •Acord - 17%).
- Dacă negocierile de dezarmare nu sunt încununate de succes, S.U.A. trebuie să înceapă un program unilateral de dezarmare, indiferent de ceea ce fac celelalte țâri (Acord = 6%).

Scalograma - Pacifismul

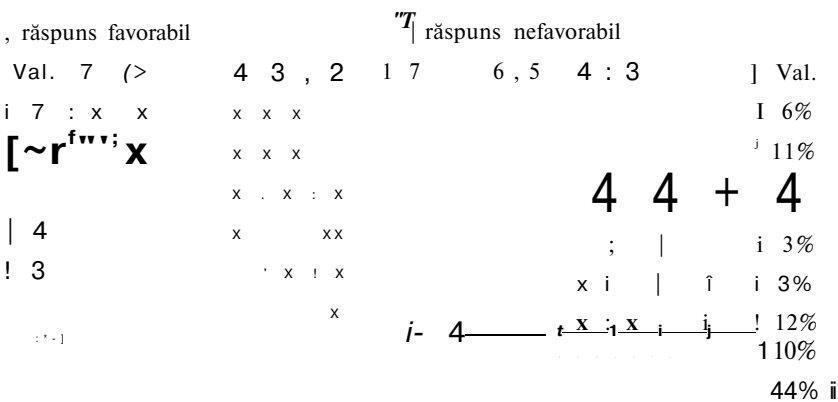

Dc-a lungul timpului s-au adus perfecționări metodologiei de construcție a scalelor cumulative, în special pentru determinarea seriilor cumuiative și calculul reproducnbilității scalei și a valorilor individuale. Pentru analiza senilor cumulative menționăm: tehnica aprecierilor transferate, a lui Coombs, tehnica H., a lui Stouffer, tehnica R, a lui Riiey. Inițial GUTTMAN (1941) a utilizat metoda celor mai mici pătrate, apoi (1944) a elaborat scalograma cunoscută si sub denumirea de "metoda Corneli" (după numele L mversității la care își desfășura activitatea). Pentru ultima variantă E.Schuman a construit o instalație mecanică de sortare. In aceeași direcție de perfecționare a calculului se înscriu: GOODENOUGH (1944) cu metoda tabularii, FORD (1954) cu metoda cartelelor, GREEN (1956) cu coeficientul de reproducubilitate marginală și CHEVAN (1973) cu scalograma erorilor minime.

Cu toate perfecționările aduse, ca orice altă tehnică ,nici analiza de scală nu este universal valabilă. Uneori procedeele simple de însumare furnizează scoruri mai bune decât această tehnică. Astfel, critica lui GUTTMAN, la adresa tehnicilor arbitrare de indexare și a tehnicilor psihometrice, se aplică și propriului său model, atunci când se încearcă generalizarea lui ca tip de analiză a tuturor datelor calitative, indiferent de specificitatea acestora și aria de cuprindere.

Atunci când specificul problemei cercetate permite utilizarea analizei de scală, avantajele aplicării ei sunt evidente, tehnica rămânând o metodologie eficientă de cercetare în studierea problemelor de dezvoltare și evoluție spre o mai mare complexitate sau specializare, a situațiilor în care anumite trăsături sunt permanent câștigate sau pierdute.

O altă modalitate de tratare a datelor calitative unidimensionale este **analiza structurii latente,** dezvoltată de P.LAZARSFELD (1968). Atât analiza de scalogramă *cât* și analiza structurării latente nu formează scalele propriu-zise, ele sunt destinate cercetării specificității fenomenelor psihosociale, din perspectiva dimensionalității și se vor replici de "analiză calitativă" a fenomenelor sociale, la analiza factorială dezvoltată de SPEARMAN și THURSTONE pentru date cantitative.

Dacă analiza de scalogramă privește în exclusivitate datele manifeste culese prin investigația sociologică, analiza structurii latente se referă la "un set de parametri latenți și relații care leagă variabilele latente cu datele manifeste".

Contmuum-ul latent este un construct mintal. Ipoteza principală a analizei structurii latente constă în faptul că postulează un set de clase latente astrel că relațiile manifeste dintre doi sau mai mulți itemi din set pot fi. stabilite prin existența acestor clase de bază (care sunt puncte nodale ale spapuiu: ia.ter.it,. Probabilitatea urm! răspuns favorabil (x) la un item poate ti descrisă ca o runcție continuă *u.* >patiului latent x.

Ar.;!.j.7?. struciun kiente este recomandata, de'autorul ei, atât ca mijloc de coiiceDruiu!z:;'e car și ca procedură de diagnostic. Ea se aplică la fenoi':';enele cuc nu *nu* r.n criteriu exterior de verificare (scalele intrinseci ș; este necesp.s *z-i* dartlc sa ne ponderate în acord cu relațiile dintre eie. Desigur, e.csts și posibilitatea verificării în timp a viabilității modelului de structură ia rentă, prin confruntarea lui cu evoluția sa etectivâ.

I, Etape:

- Definirea domeniului, a atributului latent.
- Ipoteza privind structura spațiului latent, numărul claselor latente.
- Elaborarea itemiior in acord cu o serie de criterii referitoare ia numărul ji conținutul itemiior, axioma independenței locale și inter-dependența ior.
- Aplicarea itemiior la un eșantion de subiecți, N>800.
- Obținerea frecvențelor relative de răspuns pentru fiecare item și calculul proporției răspunsurilor pozitive în raport cu atributul latent studiat.
- Caicului probabilităților simple, duble și triple pe baza frecvențelor relative.
- Construirea modelului matematic al domeniului.
- Rezolvarea ecuațiilor și obținerea claselor latente.
- Reținerea modelului optim de structură.
- Repartizarea subiecților pe clase de latență în funcție de modelul de răspuns.

Criterii de evaluare a scalelor **compuse**

Pentru evaluarea critică a diferitelor tipuri de scale compuse trebuie să luăm în considerare și frecvența utiizării lor în cadrul cercetărilor sociale și, evident rezultatele obținute. Din această perspectivă, este de notat faptul că în cercetarea curentă se găsesc puține respectări ad literam a procedeelor

clasice. Astfel, într-o culegere în trei volume asupra atitudinilor politice, ocupaţionale şi social-psihologice, I.ROBINSON şi colaboratorii prezintă peste 300 de scale, dintre care marea majoritate (circa 90%) sunt numai aproximări ale scalei sumative Likert; în fapt sunt, proceduri mai mult sau mai puţin elaborate de indexare. Această situaţie este în acord cu datele unei cercetări comparative privind puterea de predicţie a diferitelor scale. TIT-TLE s: HTLL (1970) au comparat cinci măsurători ale atitudinilor politice ale studenţilor: scala L. THURSTONE a "intervalelor succesive", scala "sumativă" - l.ikerr, "diferenţiatorul semantic" - CH.OSGOOD, scala cumulativă -1 „ G1'TTMAN si o scală simplă de evaluare. Cu toate rezervele pe care şi le impun cei doi cercetători privind comparabilitatea măsurătorilor rezultatul ior nu poate fi pus la îndoială. Scala Likert s-a dovedit a fi cel mai bun predicator al comportamentului politic al studenţilor, urmat apoi de scala Guttman, scala de autoevaluare, diferenţiatorul semantic, iar pe ultimul ioc, scala intervalelor succesive. Experimentul invocat atrage atenţia asupra a două lucruri importante, pe de o parte, nu trebuie subestimate scalele simple, acolo unde eficacitatea lor este evidentă, iar pe de altă parte, nu trebuie acordată o încredere mare scalelor numai pentru că implică o rafinare a metouoii >ttici uf construcţie. iJitereunenle dintre măsurători se cxphcă prin specificitatea de elaborare. Aşa, de exemplu, la scalele compuse s-a pornit de la un corp comun de proporţii. In fiecare scală a fost reţinut însă cate un ser diferit de itemi. Dacă în scala Likert majoritatea itemiior implicau retenrea la persoana celui chestionat, la scala Thurstone aceşti itemi erau rorre putini la număr. Puterea de predicţie a fost o funcţie a gradului uc stabilitate (fidelitate) preformat de scale.

Rezultă asrrei că diferitele tehnici de scalare nu sunt echivalente. Premisele pe care se bazează, metodologia de elaborare şi de calcul a valorilor se soldează cu diferenţieri în privinţa utilităţii (vezi tabelul la pagina următoare). Datorită acestor deosebiri între diferitele scale, se impune respectarea anumitor principii metodologice care vizează alegerea celei mai adecvate scheme de scalare cerută de specificul domeniului investigat şi de obiectivul cercetării. Totodată, se atrage atenţia asupra faptului că puterea de predicţie a scalei nu este singurul criteriu de evaluare. De multe ori, o scală cu putere mare de predicţie, deci cu validitate externă, nu posedă validitate internă (omogenitatea conţinutului), tocmai datorită metodologiei de construcţie.

Caracteristicile principalelor scale compuse

Caract.	Cyinp.ir.ttia în perechi	u.Uctvaic upaivnt tjtak-	Si-aln KUlftdUCÎl	Scala cuniii!aciv.'i	SwJa Liteat&
Momentul elaborării	Distinct de măsurare	Disrinct de măsurare	O singură culegere a datelor	O singură culegere a datelor	**O singură culegerea datelor**
Calculul valorilor de scală	Modelul probabilist	Modelul probabilist	Nu are model statisaco-matematic	Nu are model statistico-matematic	**Modelul probabilist**
Scorul individual	Media răspunsurilor	Media (mediana) răspunsurilor	Suma valo-rilor de răspuns	Model de răspuns	**Model de răspuns**
Unitatea de măsură	Abaterea standard	-	-	-	**-**
Nivelul de măsurare	Interval	Ordinal	**Ordinal**	**Ordinal**	**Ordinal**

Cât privește nivelul de precizie performat de o procedură sau o **alta de** scalare, se poate afirma faptul că cele mai multe dintre ele, neposedând un model teoretic pentru definirea unității de măsurare, realizează numai **o** ordonare referitor la proprietățile studiate (inclusiv scalele sumative și cumulative). Totodată practica de cercetare a demonstrat neadecvarea scalelor ordinale în cazurile în care fenomenele studiate nu prezintă o structură ierarhică sau, dimpotrivă, ierarhia este absolută. în aceste cazuri nivelul de măsură cel mai adecvat este cel nominal: tipologii, comparații etc.

Scalele, reprezentând un model unidimensional de măsurare, constau dintr-o ordonare a caracteristicilor studiate pe un anumit continuum în funcție de intensitatea lor. Ele se dovedesc a fi instrumente de lucru deosebit de utile în investigarea fenomenelor sociale și psihologice ori de câte ori acestea prezintă o serie de caracteristici care pot fi modelate corespunzător prin intermediul scalelor. Scopul aplicării tehnicilor de scalare este obținerea unor determinări cantitative privind intensitatea manifestării diferitelor proprietăți ale fenomenelor investigate, constituind o etapă importantă a procesului de cunoaștere a realității sociale.

Capitolul 12

«'-ANALIZA DOCUMENTELOR SOCIALE

X ROGRESUL metodologiei cercetărilor sociologice presupune, concomitent cu lărgirea surselor informative, verificarea calității informațiilor sociale și integrarea lor în modele explicative, cu valoare prognostică. Utilizarea documentelor în cercetarea sociologică, asigurând o diversificare a informațiilor, impune elaborarea unei tfgorjpa documentelor sociale și examinarea critică, pe baza experienței acumulate, a _yjdoriijși limitelor acestei surse informative.

O teorie/ a documentelor sociale va trebui să pornească de la răspunsul dat întrebării: ce este un document social ? Ea va trebui, de asemenea, să clarifice natura informațiilor "din documentele jsociale și^să_clasifice corespunzător acest documente.

Ce este un document social ? *ț^ț****_*^ "* *'—— •*

In limbajul comun, termenul „document" are, în principal, înțelesul de act oficial cujjutorul căruia poate fi probat unjapt, poate fi recunoscut un jpTga'u' stabilită o obligație. , $_A$ <>*-*otc{^ A* ~

In_sociologie, termenul „document" este utilizat, cu precădere, în accepția lui originară: lat. **documentum** (de **docere,** a indica) și_semnifică un obiext-Sau un text care oferă o informație.

Pe_ntru reconstituirea vieții sociale cercetătorul sociolog se servește, asemenea istoricului, de documentele scrise, dar, spre deosebire de acesta, snrială în <*vn]nțJ3 sa. „Istoria. în procesul ei de dezvoltare, în osatura ei - afirmă P. P. PANAITESCU - se bazează în primul rând pe mărturiile scrise ale contemporanilor" (1969, p.l 6), deci pe **observarea indirectă.** SociolQgiajeJpazează în primul rând pe **observarea directă** a faptelor, fenomenelor și proceselor sociale, studiul documentelor scrise și nescrise constituind o metodă complementară^ indispensabilă JnszL dat fiind faptul că societatea umană se află într-o continuă evoluție istoricaTTîTîîara. docmnenteIor*orîcTăIe7Tsupra cărora se concentrează în mod deosebit studiul istoricului, sociologul analizează ansamblul documentelor scrise și nescrise, oficiale și neoficiale, Într-un cuvânt, ia în considerare tot ceea ce poate dă" oT5tEclțîe~âle"spre~v5ța socială prezentă sau trecută. O analiză comparativă aprofundată a metodologiei cercetărilor istorice și sociologice întâlnim în lucrarea lui H. H. STAHL **Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale** (1980).

Așa cum preciza CHARLES SEIGNOBOS (1854 - 1942), profesor de istorie la Facultatea de Litere a Universității din Paris, un document nu este decât „o urmăjăsată de un fapt" (1901, p. 17). Problema este: cum șetrece de la jȚurioașțgiej ȚUrmei" la cunoașterea faptului^ de la document la realitatea socială ? Analizând această problemă, CH. SEIGNOBOS, cu toate limitele concepției sale, a contribuit semnificativ la dezvoltarea metodologiei cercetărilor sociale. Mult timp lucrarea sa **Metoda istorică aplicată în științele sociale** (1901) a fost utilizată ca manual de cercetare în științele sociale nu numai în Franța, dar și în S.U.A., unde FRANKLIN H. GIDDINGS (1855 -1931), unul din fondatorii sociologiei americane, o recomanda ca material de referință studenților săi de la Universitatea Columbia.

Urmele lăsate de faptele anterioare pot fi de două tipuri: **urme directe** (de exemplu, o clădire, o mașina-unealta etc), rezultate din activitatea productivă a oamenilor, și **urme indirecte** (texte, acte oficiale etc). Această distincție, introdusă de istoricul francez, se păstrează și astăzi. CH. SEIGNOBOS susține însă că științele sociale, cercetând raporturile abstracte dintre fapte, nu trebuie să se intereseze de obiectele materiale, de urmele directe ale activității productive. Aici se întrevede o limită serioasă în gândirea sa: noi considerăm că modul cum produc oamenii și produsele

activității lor oferă sociologului informații la fel de bogate, dacă nu mai bogate, ca documentele scrise. CH. SEIGNOBOS consideră însă că în științele sociale nu ar fi utilizabile decât textele scrise (1901, p. 19). De aceea, în lucrarea la care ne-am referit întâlnim, din păcate, doar o teorie a documentelor scrise. Spunem „din păcate", pentru că profunzimea și subtilitatea *analizei* documentelor scrise lasă să presupunem că examinarea de către savantul francez și a „urmelor directe" ar fi deschis perspective metodologice mai largi nu numai în științele istorice, dar și în sociologie, etnografie, etnologie, antropologie socială și culturală etc.

în spiritul lui CH. SEIGNOBOS, în prezent în sociologia *franceză,* se utilizează sintagma rstudiul_urrrielor'j („etude des traces"), grupându-seTn această metodă „analiza documentelor, a statisticilor oficiale, ca și a urmelor materiale reale" (Ghiglione șilvIataTori, 1991, p. 11). în ceea ce "ne privește vom folosi în continuare terminologia consacrată „analiza documentelor sociale", înțelegând prin aceasta o metodă nonreactivă la care cercetătorul apelează după ce fenomenele sociale s-au produs, astfel că derularea lor nu a sufent nici o modificare datorată studiului, prezenței sau intervenției analistului vieții sociale. Menționăm că în literatura anglo-saxonă de specialitate prin „unobstrusive research", de regulă, se face referire la: analiza conținutului, analiza statisticilor existente și analizele comparativ/istorice (Babbie, 1992, p. 311), ca și analiza arhivelor, a documentelor publice și private, și analiza secundară (Sedlack și Stanley, 1992, p. 295).Observația se include și ea în categoria modalităților unobstrusive de cunoaștere a vieții sociale.

, Clasificarea documentelor

>

Bogăția surselor de informară marea varietatg-fl documentelorjuă^zate de sociologpenttujgconstituij^â vieți^8O~g)ialeifin trecptul mat-apropiat sau mai îndepărtat, pentru^dcScrierea^i' explicarea profesor și ffnpmwii»1nr sociale contemporane^npun elaborarea unui sistem de clasificare șuiqcumentelor, sistem căreia faciliteze atât comunicarea între specialiști, cât, mai ales, să îl orienteze pe cercetător în activitatea de căutare a documentelor și de interpretare a lor.

Elaborarea unui sistem de clasificare a documentelor utilizate în cercetarea sociologică ridică unele probleme reale, care se pot grupa - după opinia noastră - în două categorii: stah)trpa criteriilor de cjj§i_ficare şi stabilirea unei terminologii adecvate*

Din multitudinea criteriilor de clasificarg_a_dxiaitnejitdax_^iatura_ lor, conţinutul, gradul da îAcrede£e_jn_ele^utenjridtatea^des tinaţia lor, vechimea, accesibilitatea etc[l].; trebuie reţinute doar acelea care sunt suficient de generale, putând fi aplicate, dacă nu tutar <âr^jj£Lpuţin unor£'âtegorii mai largi cje^documente. fecă a avea pretenţia de a fi găsit^unica soluţie a problemei, reţinem pentru elaborarea schemei de clasificare următoarele .criterii: forma (naturaTor), conţinutul, destinatarul şi emitentul. Ultimele doiaă crijeru sunt aplicabile .doat.c.atggoriei documentelor scrise, documentele nescnse putând^fi suficient de relevant clasificate după forma (natura) şi conţinutul (funcţia) lor.

Terminologia întâlnită în descrierea diferitelor tipuri de documente suferă de o o^recare'heclanfete: uneori se vorbeşte de documente personale, alrpori_fV ţj°rumen'ip privare; se utilizează greşit termenul de „pfrat" în loc de „cifric"; termenul „oficial" nu este foatfce clar precizat; la fel/termenul „oficios" etc. tn aceste condiţii, credem că descrierea tipurilor de documente .si prezentarea tehnicii de utilizare-a lor în cercetarea sociologică trebuie să înceapă cu analiza terminologică.

Sunt loficiale\(din lat. officialis) documentele emise, de j^uvern.ji de , ţ^tj^autorităţile deTstat - cele emise de o înaltă autoritate; în timp cejpficioase^ (lat. officiosus) sunt rele r^re^exprimă poziţia oficială, fără a fi recunoscute expres ca atare (spre exemplu, ziarele diferitelor partide politice).

Documenteleftrivatefcunt individuale (lat, privatus), ca şi cele fterson^. ale/(lat. personalis), ele aparţin cuiva (fiind proprietatea lui). D i i i î ^ „privat ^ p] ; ' jestul de greu de făcut. Dejrmlte-ori, termenii sunt utilizaţi ca având acelaşi înţeles. Există însănuanţe care ne îndreptăţesc să reţinem pentru clasificarea documentelor termenul de" „personal", care ah: nu nun ui rnţelesuielelndividualTele aparţinând cuiva, dar şi înţelesul de „specific", caracteristic pentru o anumită „persoană". Putem spune „proprietate privată" sau „proprietate personală", dar nu putem afirma că cineva are un „farmec privat" (în timp ce este foarte măgulitor să constatăm că are un „farmec personal"). Referitor la documente, putem aprecia că Buletinul de identitate - ca_dpcument oficial - este „personal", dar nu vom spune nicigdată că el este „privat".

Documentele/public^, spre deosebire de cele personale, interesează întreaga colectivitate umană, privesc viaţa politico-administrativă a statului Ele pot fi oficiale. %u neoficial:- fin nici un caz private), Uneori, în loc de ,'documentaicifn^gft - ^primare în cifre) se. utilizează. -• evident, greşit - lente cifrate" (scrise în cifru[1];.

Piteşte, cla-sin "i.r.r? ;>e care o propunem nu reprezintă şjngcramodalitate tic sTw.'-cire d:;a.|rnej2îd.or utilizate in cercr;threa'"şie>oolofflcă.~Alti^uţon, c[h];';..; r.j'T:.; !.-.ii ţ>*r'rânti tipurSeA-ie dorumenre, realizează clasificări îrn-*p\\ci'v. M-r:l* TH^O'DORH CAPLOW (19[7]0, p. !%) grupea/ă mai îrtâi n .vi.:[v](.'îîtif dypn obiectul de -;;udiu 3l sociologului: înciividul, colecti'.-l-';r..;• •j-.;v. ,[i]-:- -'-.poi. fact* d'Sfinctie intre documentele personaje, -e?;*" ::r. :••"•• iiuhzan. de ratre fnsuţ.i autonii lor sau de către un cerc resn'.i'i'-' -1- ,".•••:•.;;!•.• •!><• f\ .:n*f>iu, jurnale de însemnări zilnice, carnete *de* aoic. i. :>rc.-r :::;•:cnr.i "*t r documentele publice, destinate tuturor (cart;, ;'.;ar;. ?:.\: •:• i-i ..•f *c:v*\'- •:• • • p^ni.:iarcK Simt menţionate apoi documentele • >r;c;.i.: ,•"-. I".-.U'T!I;,HS nfiiciaiiscs , specmce tur:.:; or socittatilor air'abeu-zaro. ...ne- *T.\ r • j-ilu.* M.'P.viâtun) >au -nmpiia p; asigură vrridiciutea int:>r-i".;;:f <-,'!• ••-.•••.(!.. .,: t\ cc-ru,\: .iii, dipiom-.-etc.j. i n nne, FHi*AJl>ORt, (. iP! • ^V> ', •," '•'>;. htcî Lstujcţie intre document£ d>.- prima mânâ (ori^i j , " na^e^ documente de mâna .a doua 'în care informaţia provine printr un ;nterr .jdia:. :u. di-: ia observatorul direct),

M \Drj,r'i\G GRAWITZ *(l'>~2,* p. 559), examinând diversele surse de *v.o ;n:* «ir!-)irsgi.,iu!., trate^a în sccuun' separate **documentele** scris; ; **do**scynt rr.eie de alta natură (desene, înregistrări, obiecte, fotografii. ţi hr;- c;..dn 1 docu,nmitelor scrise, MADELEIKII GkAWITZ ditert ii 7lu.' ^. i;tun:entele oficiale, documentele distribuite sau vâa-dure *p* ,c, anuare, op..:re literare ere.) şi documentele **private***j"* care i *Ai* incr • *}'* cumenteît.- personale). /fCf)' \f A'JRH D-'\'ERGKRn9()4,p. 75;,într-o lucrare mai veche (1959) - retipirită •• • da-ă în ma! multe ediţii -, a^.ilizya**a'urniătoarele caM*g'>tii ue jocu'neiiif scrise, statistice şi altela^BSortugrafice, roioşi ionice). In anele miniţui şi 'ratate de sociologie termenul de „documente" este rtzen *?.i* numai pentru a desemna scrisorile personale, biografiile, jurnalele " personale şi rapoartele referitoare la istoria grupurilor mia, celelalte informaţii fund grupate sub termenul generic de „date" (provenite de la serviciile

de înregistrare şi recensământ) (Angell şi Freedman, 1963, p. 350). In alte lucrări, se insistă numai asupra **documentelor personale** şi **statistice** (Phillips, 1971, p. 147). Alţi specialişti fac distincţie între **documentele statistice şi verbale, oficiale şi neoficiale, publice şi personale** (Gerth, 1975, p. 519). ^ *fyCOi foc oCi-Aj.^t-'tr(*u fu.*

KENNETH D. BAILEY (198^,p. 301) include B capitolul „Document study" analiza **documentelor primare,** scrise de persoanele care au trăit anumite experienţe jle viaţă, şi a **documentelor secundare,** realizate de persoanele care nu au fost prezente ia^venimentele descrise. Dincolo de distincţia amintită, documentele mai sunt clasificate-sjfaupă gradul lor de structurare, ca şi după scopul pentru care au fost elaborate.

Exemplele aduse în discuţie, şi ele ar putea fi multiplicate, ne conving suficient de marea diversitate a modalităţilor de clasificare a documentelor de interes sociologic, justificând în acelaşi timp, credem noi, efortul de clasificare a lor pe baza criteriilor intercorelate amintite.

v

) Documente cifrice publice oficiale

Colectivităţile şi activităţile umane, societatea în ansamblul ei, pot fi caracterizate sub raport cantitativ prin expresii numerice, cifrice. „Dacă cifrele nu guvernează lumea, cel puţin ele ne arată cum e guvernată" - spunea MIHAI EMINESCU. Recensămintele populaţiei, ale locuinţelor şi animalelor, statistica stării civile, vechile catagrafii şi urbarii (registru oficial de proprietate funciară), actele administrative, dările de seamă statistice, balanţa cheltuielilor şi încasărilor etc. sunt tot atâtea documente cifrice oficiale, cu caracter public. Ele sunt, pentru unele teme, indispensabile în cercetarea vieţii sociale. Nici o cercetare sociologică nu poate fi cât de cât relevantă dacă nu porneşte de la cunoaşterea numărului, structurii pe vârste şi socioeconomice, de la cunoaşterea repartizării pe localităţi a populaţiei.

ns3rnânţp1 populaţiei. Această formă de observare statistica p „înregistrarea populaţiei la un moment dat împreună cu o serie <\p c.arartptjf:ri.<;j demografice şi socioeconomice: domiciliul, vârsta, sexul, staceaxivilă. cetăţenia, nivelul de instruire Jocul de muncă, categonăiocială, ocupaţia etc.. organizată în vederea determinării numărului, structurii şi

repartizării teritoriale a populației" (Trebici, 1975, p. 69). Spre deosebire de alte modalități de determinare a populației (anchete, registre permanente ale populației etc), recensămintele moderne ale populației au o serie de caracteristic: distincte dm care decurg atât valoarea, cât și limitele lor:

- sunt inițiate de autoritatea administrativă supremă în stat;
- se referăla întreg teritoriul .asupra căruia se exercită suveranitatea statului respectiv (în cazul-recensământului general) sau Ja jțnumite 7.<Mie bine delimitate ^recensământ parțial);
- se înregistrează situația ia un moment dețexmJQaj^acelasxp£afrii rnară populația cuprinsă m recensămjnx.(mQrnpnt[i]l rt-ițir al rerprisâmântului - ziua decretăță^or? "*'") Chiar dacă înregistrarea durează mai multe zile, totdeauna se are în vedere situația din momentul critic al recensământului, asigurându-se astfel condiția de **simultaneitate** a înregistrării;
- înregistrarea populației se face fn hiim unei metodologii unire pentru întreg teritoriul cuprins în recensământ.

Din aceste caracteristici definitorii rezultă unele note specifice recensămmteior. Hind realizate în baza unui act normativ de stat, înregistrarea populației devine obligatorie. Obligativitatea înregistrării se extinde asupra întregii populații. Metodologia recensămintelor ST3 perfecționat continuu. La tel, pregătirea cenzorilor fa persoanelor însărcinate oficial să efectueze înregistrarea informațiilor furnizate de populația recenzată).

Fommjareie de recensământ, buletinul individual ce se completeazăseparat pentru fiecare persoană, lista membrilor gospodăriei (când unitatea de observare este gospodăria) pot cuprinde date mai bogate sau mai limitate despre populație. La recensământul din 15 martie 1966, care marchează introducerea în tara noastră a prelucrării electronice, a datelor s-au înregistrat: sexul, vârsta, locul nașterii, anul stabilim în localitatea de domiciliu, starea civilă, anul încheierii căsătoriei, numărul copiilor născuți vii, cetățenia, naționalitatea, limba maternă, nivelul de instruire, școala absolvită, sursa de existență, locul de muncă, ocupația, sectorul social-economic de încadrare și categoria socială (obținută prin corelarea caracteristicilor economice înregistrate).

La recensământul din 5 -12 ianuarie 1977, s-au înregistrat, pentru fiecare persoană, conform declarațiilor făcute: sexul, vârsta, starea civilă, naționalitate:; si limba maternă, nivelul de instruire, ocupația și locul de muncă (Halus, 1976, p. 7).

Volumul informaţiilor cerute într-un recensământ depinde de necesităţile de organizare şi conducere a societăţii, în fiecare etapă a evoluţiei ei, de disponibilităţile materiale şi umane (recensământul antrenează cheltuieli financiare ridicate şi un mare număr de persoane), ca şi de gradul de tehnicitate în efectuai ea recensământului de care dispune la un moment dat societatea (mijloace mecan\pgrafice sau electronice, pregătirea cenzorilor, gradul de instruire a populaiiei etc).

Din istoricul recensărmnjeior . Din ceie mai vechi timpuri, în scopuri administrativ? s.iu nriitarc, s-a urmărit înregistrarea populaţiei. In China_şi_ Egipt >-.i;.' tăcut astfd de înregistrări mai mult sau mai puţin complete cu mva de am înaintea ere: noastre (Trebiti, 1975, p. 72). Astfel, este atestat recensAmântu' efectuat in Egiptul antic în 1400 i.e.n. După textele biblice, Mo;se <-,. dispun efectuarea recensământului evreilor în deşertul, din Peninsula Sin ai ii 49? : e.n, r.ste cunoscut \de asemenea „recensământul regelui David" '10!'' i.e.n.}. **Biblia_amj.p«-"'H** nŢefit ryrnimf-nr îl c""sirkgâ_rajir. nâcat jîedepsit de Dumnezeu cu o epidemie de ciumă. In Grecia antici, nnmui recensământ estte' efectuat niu].t_mai târziu (la Atena, în 313 î.e.n.). *Ir.* Roma antică, recensămintele - numite „census" - au fost introduse in timpul tui Servju-; Tuliius (578 - 534 î.e.n.;

In evul mechu, primele recensăminte consemnate sunt cele din N'urnberg (1449), Quebec (1666), Prusia (1701). în secolul al XVIII-lea sunt amintite recensămintele *din* Suedia (1749) şi S.U.A. (1790). începând cu secolul al XIX lea se poate vorbi de generalizarea recensămintelor şi de efectuarea ior Jupă metodologii moderne. Un rol însemnat în organizarea recensămintele!" în Europa îi are sociologul şi statisticianul belgian ADOLPHE QUETSI.ET (1796 1874), care a condus primele recensăminte din E^anţa, Anglia si Belgia şi care a orgam/at, împreună cu W. EARR, primul Congres internaţional de statistică (Bruxelles, 1853).

O deosebită importanţă pentru metodologia efectuării recensăminteior modeme a avm-o Congresul Internaţional de Statistică (St. Petersburg, 1872), .a care s-au adoptat „normele internaţionale minime" pentru recensăminte: precizarea noţiunilor, caracterul nominal, simultaneitatea, conţinutul (sexul, vârsta, starea civilă, profesiunea etc.) (Sanielevici, 1931, p. 576).

In prezent, această formă de înregistrare s-a extins, încât „numărul şi caracteristicile populaţiei globului se determină aproape integral prin recen-

săminte şi numai în foarte mică măsură prin estimaţii" (Trebici, 1975, p. 75). Conform **Anuarului demografic O.N.U.,** numărul ţărilor care până în 1963 efectuaseră cel puţin un recensământ era de 192 (faţă de 51 în 1855). Cu prilejui Anului Mondial ai Ponulaţiei (1974) s-a perfectat **Programul** afncan de recensământ, pentru efectuarea înregistrării totale a populaţiei ş: m tânle în care nu avusese loc până la acea dată nici un recensământ. Recensămintele se efectuează în prezent pe baza metodologiei O.N.U., pentru comparr.biiitate, de preferinţă din 10 în 10 ani (în anii terminaţi cu 0 sau 5).

Din **istoricul recensămintelor în România.** Istoricul înregistrării populaţiei pe teritoriul ţării noastre începe imediat după cucerirea Daciei, prin „CC".VÎ"-UÎ dispus de împăratul Traian (98 - 117 e.n.). Din păcate, rezultatele acestei înregistrări, ca şi ale celor efectuate în timpul ocupaţiei romane, nu s-au păstrat. In perioada statelor feudale, evidenţa populaţiei se făcea pe baza Listelor de dări faţă de biserică, prin **catastifele** vistieriei. Catastiful din 1591 al domnitorului Petru Şchiopul este cunoscut ca pnma înregistrare în limba română a populaţiei. Din timpul domniei lui Mihai Viteazul (1599) se păstrează un al doilea catastif. în 1713, sub domnia lui Constantin Brâncoveanu, se efectuează o cuprinzătoare înregistrare a populaţiei pentru stabilirea tributului datorat turcilor. Din secolul al XVTII-lea se păstrează **catagrafii** ale localităţilor (fiscale sau religioase) şi conscripţii (fiscale, militare), ca şi **urbarii, registre de dijme, aşezăminte domneşti** etc In Tara Românească, prima catagrafie se crede că s-a efectuat în anul 1739. In secolul al XTX-lea s-au întocmit numeroase catagrafii în scop fiscal. Catagrafia din 1820 din Moldova poate fi considerată un adevărat recensământ general al populaţiei . Prin **Regulamentul Organic** se dispune instituirea primului organ de statistică (1831) din ţara noastră şi efectuarea cu regularitate a catagrafiilor. Din aceeaşi perioadă datează şi primul recensământ modern din ţara noastră (1838).

Până în prezent, s-au efectuat 11 recensăminte într-un interval de peste 150 de am. Frecvenţa lor s-a dublat în ultimele decenii: în prima sută de ani s-au efectuat cinci recensăminte, mai puţine de câte s-au făcut în ultima jumătate de veac.

Recensământul din 1838 a cuprins întreg teritoriul Moldovei, populaţia înregistrându-se nominal. Pentru recensământul din 1859 -1860, de o mare însemnătate au fost instrucţiunile metodologice date de ION IONESCU

DE LA **BRAD** (1818 - 1891). Recensământul de la sfârşitul secolului al XlX-lea, ca şi cele ele ia începutui secolului al XX-lea (în Transilvania - 1910, Moldova şi Muntenia - 1912) sunt comparabile - ca tehnică de înregistrare şi prelucrare a datelor - cu cele efectuate în ţări cu veche tradiţie a recensâminteior

La 29 deeernorir 19.10 >e înregistrează, pentru prima dată, populaţia şi caracter micile e; simultan in toate provinciile istorice româneşti. Kccm-săm:nreu *dh's* "-s —: . Mt'> au to-t doar parţial publicnu-, » aioarea ior tund ::m,".îîa pr. •,;:.;-, ' .< a.u.iu->e în -impui războiului, nu a fost prelucrai <n întregime, *v;-„* uc-ii: d< >Uea. efectuat m preajma natîonaii/ăr:i, H'ebuie, de .:semen .•/, <•;• :' :r>u ,-pri-ta: in îvoO i avut ioc un recensământ sev îrat ai popu.at.e;, ci: •- iţii •ic i determina structurai socialii *v,* Romanic; l[3]r:[>] mrtoLio,i>eie. v MUiir.u .nturmaiiilor şi participarea popuianei, rtccnsatriân-rui din . ;• r":-a i *'-)(><)* rămâne de refenniă S-au obţinut date i-ranstict-reieva^Tt: rett'rr- >arc l;: structura şi caracteristicile populaţiei, precum şi ia fonciu. de lucuînţe ,"e baza experienţei acumulate - inclusiv in prelucrarea eiectfun.că : :.-:;eiiir - . s-a realizat recensământul din :; - 12 ianuarie 19"[T7] aie câni; rezuiraie complete au tost publicate in 1980 in *d<,i^* vul-_r.i >.

ReceiîsămantU; din " ianuarie 1992, ale cărui rezultate continuă a ;î Dumicat;, s-a desfigurat in chmaiu! mea ten-iona' ai scr.imbfuiior îadical•: produse in România *duoa* evenimentele din decembrie "89. La ace:-i recen-sământ, pe liip.ea aflarea numărului (22.760.449 iocuitori) şi dis'nbuţiei teritoriale ,i popiuatid . s-a putui înregistra şi structura pe naţionalităţi si cupa -ejiiric i caMetuior N'LADIMIR l'RF.BICI 'in revista ,,/\cadenaca"". nr. iij tiip. 19v; si X'ASIIJ", GHRŢA(J (in revista „Academica", nr. 8 dm ÎV92 au analizat dateie preliminare ale recensământului şi au relevai evoluţia m timp a struerurn etnice - primul dintre prestigioşii demografi menţiona:: - -•. -cn::~i:xin.!e survenite in raport cu recensământul clin ianuarie 197"? - cei de iii liiiiîca eminent demograf. Am preluat uw sti.aiul acestui.i 'Gnetău. ! 9'-P. p. t> uncie din consicieraţiile finale: annii/a re>'ukr.t'lor relegă o .,toarre buna consistentă interna ş; coerenţa a datelor, e;-ipr<.-*>re a unui r<. cens.iinanT .:c h'.'nii editare '• ,i!'injgjsţrart u naţionalii ui (c i şi H i'ehgîei) la recciis.imsnin! d;n ianuarie 1992 se impunea in mod .ndiscutabiT"; „suntem doar o ţară şi un popor'".

Alte documente cifrice publice oficiale. Am stăruit mai mult asupra recensamintelor pentru că ele constituie forma principală a observării în statistica socială, dar şi pentru că în cadrul acestor acestor forme de înregistrare „au tost .-laborate tehnicile generale de observare statistică" .Sto-.rhiţx !'-)~2. p *(A)*. Alături de recensăminte, statisticile economice, cîîiri.r.iio, undict- PIC. sunt indispensabile cercetării sociologice. Dacă ne rerrnr.: ta ţara iMiastra. '.rebujc să sublinierii făptui că **Anuarul statistic** a' României c;>;ri,:c o mart bogSut: de informaţii urile sociologului.

arek- tiu informaţie statisticii asupra realităţii rom,; • >\ -.iV \ . PROTOPOPF.SCL (1938; apreciau ca,, ca .'tr.v .a. ac informaţie srausnc.i ii constituie **Anuarui** statistic ai Românie*i* " ..are a apărat prima dată in 1902, fiind publicat de D;';-;'.;iffl srnusncJi ui.; Ministerul Finanţelor. Următoarele apariţii ale ::ir, i9O9 •; !01 *2)* ai; rost asigurate de Ministerul Industriei ŞJ Anuarui *c.r;* ivi'' ,'cei dt-ai natruief. din serie; prezintă doar Y:~h;ui *'iixrffM* r i v o i *">•; ADlO **Anuarul** din 1922, editat de ."•••i:.-t;i-! t.reneralâ .:' Statului, prezintă date cu privire L". Rorcaa;.î .g.;a. . *:n 1 922 **Anuarul** apare cu regularitate, prezentând un voiu:r, rn sure sa:.[1] mai redus de date. Astrel - menţionează autorii cita[T];i - **.Anuarul** 1936 care oferi informaţii statistice despre situaţia din 1 93?, conf:nc ra[i]-f'-- -T.irisdcf. teferîtoare i;<: 1, Csdniî fizic si adiîiinisti.ţtiv gCiTatiCi.[1] '.•.'îmatolugice, organizarea administrat;'-ă); 2 La s; !-CCÎK< t".)puiaţ;a, rragraţiun: igienă şi sănătate, învăţământ, j , .V producţia (apicultura, paşun', pescuitul ş: creşterea atv.rr ::..':; .-rri;i •:":~niC!ivâ, industria transformatoare, construcţp); 4 *Cki* C; >rv ;r,\".'.:.'- >: transporturi (drumuri, autovehicule, transporturi aene -:-.->!••:'.•"; pe apă, poşta, telegraf, telefon); 5. Comerţ, (interior, extes-o -•:,.:• *(*•>. H'nanţe, capital, monedă (finanţe publice, finanţe *:ku* .îi'ti.îmrnc. burse, cursuri); 7. Diverse "incendii, măsuri şi greu tar :. bre ci: •, în . cntîuni).

n

iv i vie după cel de-ai doilea război mondial s-a continuat r>uu,..:areă **Anu;-;ruiui** statistic, volumul de mtormatn \aninti de la o etapă k ai:,[1],. '. i-uzurv: <iDSiircia practicată anterior prăbuşim comunismului în România a făcui *a* i lavele statistice clin **Anuar** să fie din ce în ce mai sărace. Pentru comparaţie, a se vedea, de exemplu, structura **Anuarului statistic al R. S. România** (1983) şi a **Anuarului statistic al României** (1994).

Anuarul statistic al R.S. **România"** era structurat pe următoarele capitoiefdăte generale (poliția geograiică, frontierele, cursurile de apa etc), populația spe sexe, pe medii: urban și rural, pe județe etc), indicatorii sintetici ai dezvoltării economiei naționale, forța de muncă, date statistice despre industrie, agricultură si silvicultură, investiții și construcții, transporturi si telecomunicații, date referitoare la comerțul interior și exterior, bugetul de star s: execuția bugetului de stat, învățământ, cultură și artă, ocrotirea sănătății, gospodărie comunală. în partea finală a Anuarului era inclus;'! o statistică internațională (populația si densitatea populației pe continente, pe țări, dinamica venitului național etc). In prezent **Anuarul** statistic **al României.** în cele aproximativ o mie de pagini ale sale, cuprinde i 8 capitole: 1) geografia și mediul înconjurător; 2) populația; 3} forța de muncă; 4' veniturile, cheltuielile și consumul populației; 5) protecția socială; 6; sănătate;'"; invațamant-cercetare; 8) cultură-sport; 9) indicatQrLsiatetici; 10'; preturi; 11) agncultură-siivicultură; f2) industrie-construcții; 13) transporrun și telecomunicații; 14) comerț-tunsm-servicii; J_5) justiție; 16) finanțe; î""; teritoriul; 18) statisdcajnternațională.

Aite izvoare de informație statistică menționate de I. MEASNIGOV și \X. PRO1'()P(JPESCl' (1938) sunt: „Indicatorul statistic al satelor și unităților administram e clin România" (apărut în 1922), care oferă date despre structura populației, numărul clădirilor, al gospodăriilor, al locurilor de muncă si al întreprinderilor comerciale și industriale din fiecare sat, oraș, plasă s: județ; „Buletinul demografic al României" (apărut în 1932); „Buletinul stansne ai Kioriei Spitalelor Civile" (apărut în 1938); „Statistica învățământului clin România" (apărut în 1922); „Buletinul muncii" (apărut în 1920). In afara acestor surse de informații statistice, cei care studiază viața socială din România pot face apel la publicațiile Institutului Central de Statistică (de exemplu, Breviarul statistic al României, 1938).

La nivelul întreprinderilor industriale întâlnim diferite dări de seamă statistice - documente de evidență a activității economico-financiare. Dările de seamă statistice cuprind întreaga activitate a întreprinderilor economice și firmelor, ele putând fi centralizate la nivelul direcțiilor statistice județene sau la nivelul ministerelor și al Direcției Naționale de Statistică, ce editează un „Buleun statistic trimestrial" cu principalii indicatori economico-sociali populație, forță de muncă, prețuri, industrie și construcții, transporturi,

comerț interior și exterior, turism, servicii, finanțe, sănătate). In fine, semnalăm pentru documentarea investigatorilor sociali importanța „Revistei Române de Statistică", editată de **Comisia Națională pentru Statistică.**

j/Documente cifrice publice neoficiale

Li cârc, z: ire aau reviste sunt publicate dare statistice de interes sociologic. Publica: o ;e/i.J:atelor cercetărilor sociologice include numeroase tabele stausncc F.k: :..x)r fa reisiterpretate, adâncindu-se sau formulându-se noi concluzii. De a>eme:v:a, in rc\ ihte și publicații internaționale, precum „World Developmer.; Repot;"ˌau,,Population", găsim informații statistice utile pentru cunoaștert.a comparativă a situației din România, raportată atât la statele cele mai uc>\ Ditate industrial, cât si ia fostele stare cu economie socialistă.

i„"?Nd u;:.jr c;.cumente pui^lice oiîciale adecvate îl obligă pe sociolog Ia eiectuarc;; unu: rriicrorecensămintc. '*]iniir-ar^-a inirf^r^censămintelor realizate in Cercetările sociulopice de teren dă naștere unor documente_cjjrice pentru _comparațiisau ca bază penrru noi cercetări. De altfel, cercetarea comunităților urbane și rurale începe, de reguli, cu înregistrarea totală a populației după caracteristicile impuse de temi df sauiiu. in cercetările de psihosociologie concretă de la Bolduri, coo^.on.ire de TRAIAN HERSENI (1970) - de exemplu - am început pnrrc-uii recensământ al populației. Cu acordul autorităților locale, am inrte..su-;t ponuiaua stabilă, consemnând totodată caracteristicile populației migrame. Fiixd vorba, de o comaaitate rurală cu volum redus al populației, op.'a-.i'ia Je înregistrare nu a ridicat probleme deosebite. S-a utilizat sistemul oe repi'ir^entate grafică a spițelor di- neam propus de H.H. STAHL (1934, p. 28.. Orice perroanâ adiiltă putea da informații despre membrii familiei. Pe schemă, ui dreotui simbolului respecuv erau trecute datele de identificare; ;ârsca, tii\ciui de școlarizare, profesiunea etc. In unitățile - puține la numii' - iii c«re *ăTX'^p.* lamilit e.:a plecată pentru o perioadă mai lungă din sat, informațiile au £o:î furnizate de vecini cu destulă exactitate, obținându-sc astfel o situație cuprinzătoare asupra localnicilor, dar și a migranților. In comumtăale rurale mai mici întâlnim persoane care cunosc întregul sat, oferind informații „autorizate" despre fiecare. Reunirea la discuție a mai

multor astfel de ,,informatori autorizaţi" suplineşte efectuarea microrecen-sământrului. Şj mai indicat este să iniţiem cercetări sociologice de teren imediat după efectuarea recensâmintelor generale ale populaţiei. Beneficiind de hsteic de recensământ de la primării, putem caracteriza populaţia şi putem, de asemenea, întocmi cu uşurinţă eşantioane reprezentative. Astfel, in primăvara anului i[1]->", împreună cu un grup de studenţi, am efectuat o anchetă m cununa Bosanci : iudetul Suceava). In vederea stabilirii eşntionului s-au folosit listele întocmite pentru recensământul populaţiei din 5-12 ianuarie 19 .

Documente cifrice personale oficiale şi neoficiale

Asttel de documente sunt mai rar utilizate în cercetările sociologice, deşi, atuncTcând pot ti colecţionate in număr' suhaent7ele~consrifuie o sursă de informaţii extrem de valoroasă. Deciziile de încadrare, deciziile de trecere într-o altă categorie dejsalanzare - ca^documente cifrice personale oficiale - pot reconstitui evoluţia reală în cariera profesională a unei persoane sau a unei.aţţegroii socioprofesionale. De asemenea, listele~de venituri şi crîetfuigîi ale familiei - ca documente cifrice personale neoficiale - poTîufniza iriformaţii dintre cele mai semnificative referitoare la calitatea vieţii şi evoluţia ei. Asrfel. din carnetul „Ifgal în coperte[1] Lwi, învelile *in* pâinriT'freagră,- al răposatului epitrop din Cerneteaz, îoţia Golub", aflăm nu numai „Diuari de sokotelile banilor"' ia sfârşitul secolului al XlX-lea, dar şi multe informaţii despre organizarea satului, despre viaţa economică şi de cult etc. (Popovici, 1939, p. 559}.

Pentru anul 1897, Toţi a Golub notează:

	florini	cruceri
renovarea kasei Nr. 210		
gragie del Pohok	97	11
trestie dela Ougnfeld	40	
trestie sat knez	20	13
trestie Gvuni I-'arkas	12	

rakie (rachiu) 8	firrae	12	62
plara maistrului Ion		71	
lui Tisleru (dulgher) fereşti		16	
materiale şi lucru		118	97
	SUMA	387	83

Este de la sine înţeles că documentele cifrice personale oficiale şi neoficiale trebuie corelate cu celelalte tipuri de documente şi cu informaţiile obţinute prin intermediul altor metode şi tehnici.

Valoarea şi limitele utilizării documentelor cifrice în cercetarea sociologică

Documentele cifrice asigură o determinare cantitativă a faptelor, fenomenelor şi proceselor sociale. Ele se cer a fi. întotdeauna verificate pentru a se stabili autenticitatea informaţiilor statistice în expresia lor numerică. Se exclud de la început statisticile trucate, cele cu erori de înregistrare sau incomplete. Valoarea informativă a datelor statistice sociale depinde, în principal, de doi factori şi anume: de sistemul de recoltare şi prelucrare a datelor statistice şi de „vizibilitatea" faptelor, fenomenelor şi proceselor sociale.

Beneficiind de metodologii de elaborare îndelung verificate, documentele cifrice oficiale conţin informaţii în ansamblu valide. Verificarea lor se impune totuşi, întrucât sistemele de recoltare a informaţiilor pot introduce distorsiuni. Vizând scopuri strict determinate, statisticile oficiale referitoare la unul şi acelaşi fenomen pot indica situaţii diferite. Este greşit, în aceste condiţii, să se acorde încredere deplină doar uneia dintre statistici. Pentru a le stabili valoarea, statisticile trebuie raportate la sistemul de evidenţă general, coroborându-le, fără a exclude de la început vreuna din ele.

Vizibilitatea faptelor, fenomenelor şi proceselor ce urmează a fi înregistrate condiţionează valabilitatea statisticilor sociale. CHRISTIAN N. • ROBERT (1979, p. 31) analizează acest aspect referitor la statisticile criminalităţii. Statistica delincventei (sau a criminalităţii) este dependentă de gradul specific de vizibilitate a diferitelor tipuri de infracţiuni. Furtul este o infracţiune mai vizibilă decât, să spunem, abuzul de încredere. Caracterul ascuns al infracţiunii împiedică înregistrarea statistică. Infracţiunile cu ca-

racter consensual (escrocherie, abuz de încredere, şantaj) sau considerate dezonorante pentru victimă (insultă, viol) au o reportabilitate redusă, nefiind incluse în statistici decât în măsura descoperirii lor de către organele de ordine, victimele ascunzând de cele mai multe ori infracţiunea. Aşa se face că există crime fără victime - cum demonstrează E. SCHUR (Crimes without victims, Newjersey, 1965). Se înţelege că, pentru caracterul ascuns al infracţiunii, comportamentul victimei este hotărâtor. Schimbările de mentalitate pot determina modificări în reportabilitatea fenomenelor. în Franţa - de exemplu - în perioada 1970 -1977, conform statisticilor oficiale, s-a înregistrat o creştere cu 53% a cazurilor de viol. Specialiştii sunt însă de părere că rata violurilor nu s-a schimbat. S-a schimbat însă mentalitatea femeilor, care. „rupând <zidul tăcerii>, se plâng astăzi deschis ori de câte ori cad <victime> ale sexualităţii agresive" (Monneret, 1978, p. 85).

Personal, consider că nu numai in ceea ce priveşte statistica delincventei vizibilitatea fenomenelor ce urmează a fi înregistrate condiţionează valabilitatea datelor şi, deci, importanţa documentelor cifrice. Caracterul mai vizibil sau mai ascuns al oricăror fenomene sociale influenţează valoarea de adevăr a statisticilor, a documentelor cifrice oficiale şi neoficiale. Fenomenele demografice sunt, de exemplu, mai vizibile decât credinţele religioase sau decât comportamentele delino. ente. Din această cauză statisticile populaţiei sunt mai demne de crezut decât statisticile delincventei, unde, în afara infracţiunilor înregistrate în documente, există şi o „infracţionalitate ascunsă", greu de estimat. Interpretarea documentelor cifrice trebuie aşadar să ia în considerare „vizibilitatea" fenomenelor înregistrate. Cu cât vizibilitatea fenomenelor este mai accentuată, cu atât valoarea de reflectare a documentelor cifrice este mai mare. în baza acestui raţionament, ne aşteptăm în mod legitim ca jecensământul locuinţelor să fie mai exact decât recensământul populaţiei şi acesta mai exact decât recensământul animalelor.

Aspectul cantitativ real al fenomenelor se impune a fi estimat pornindu-se de la datele statistice înregistrate, adăugându-se sau scăzându-se „fenomenele ascunse".

De asemenea, trebuie avută în vedere semnificaţia unităţii statistice. Să luăm ca exemplu statistica lecturii (Escarpit, 1980, p. 15). Unitatea statistică este titlul. Din 1965 statisticile UNESCO menţionează şi tirajul. Aşadar, titlul şi tirajul. S-ar părea că lucrurile sunt foarte clare. Dacă vrem să vedem

cât se citește într-o țară sau alta, nu avem decât să studiem documentele statistice oficiale: câte cărți s-au publicat (titluri) și în ce tiraj. Aici lucrurile se complică. De la o țară la alta, prin carte publicată se înțelege altceva. UNESCO a propus în 1964 următoarea definiție a cărții: „publicație neperiodică, cuprinzând cel puțin 49 de pagini". Unele țări au acceptat această definiție (Canada, Finlanda, Norvegia), altele au mărit volumul (Danemarca - 60 pagini, Italia -100 pagini) sau l-au redus considerabil (Belgia - 40 pagini; Cehoslovacia - 32 pagini; Islanda -17 pagini). In India, cea mai neînsemnată broșură este inclusă în categoria cărților. Dacă lucrurile stau așa cum le prezintă sociologul francez ROBERT ESCARPIT, faptul că în 1969 India publicase 13723 de titluri are o semnificație cu totul alta decât ar fi avut-o în cazul în care ea ar fi adoptat definiția UNESCO. In orice caz, din cele prezentate rezultă, credem, foarte limpede că statisticile naționale au semnificații diferite, iar pentru comparare trebuie totdeauna verificat conținutul unităților statistice de înregistrare. Pentru lectura de carte ridul și tirajul nu oferă decât o primă aproximație. Trebuie să avem în vedere numărul cărților nevândute, ca și volumul exportului de carte (exportul reprezintă pentru Franța 1^{7O}o din cifra de afaceri a editurilor). De asemenea, trebuie să avem în vedere că o carte este citită de mai multe persoane (se admite că este citita de de trei - patru persoane). Ceea ce rezultă în urma unor astfel de calcule se raportează la numărul știutorilor de carte, determinându-se lectura medie posibilă. Lectura efectivă constituie o altă problemă. Dar definiția pur cantitativă a cărții - așa cum arată ROBERT ESCARPIT - are defectul de a considera cartea ca pe oricare obiect material, ingnorând funcția ei culturală. Același defect îl au și statisticile lecturii bazate pe titluri și tiraje. Una este apariția în zeci de mii de exemplare a Cărții de telefon, a Mersului trenurilor sau a Codului poștal și cu totul altceva publicarea unui volum de versuri, a unei cărți de știință sau a unui volum de literatură beletristică. Chiar dacă se operează cu sistemul clasificării zecimale a cărților, categoriile (0. Generalități; 1. Filosofie; 2. Religie; 3. Științe sociale; 4. Filologie; 5. Științe pure; 6. Științe aplicate; 7. Arte și delectare; 8. Literatură; 9. Istorie și geografie) sunt destul de imprecise. „Acesta este și motivul pentru care statisticile oficiale nu ne pot da decât indicații vagi și, de multe ori, false" (Escarpit, 1980, p. 19).

Filosoful și sociologul EUGENIU SPERANȚA, scriind **Cartea despre carte** ne-a dat, poate, cea mai frumoasă scriere despre „lumina sufletului și dascălul virtuții", definind cartea după conținutul („un maximum de date mintale de universală și eternă valabilitate"), forma („unitatea desăvârșită a

diferenței dintre cele două noțiuni, să luăm ca exemplu informația furnizată de **Environmental Fund,** care anunța că vineri, 14 martie 1980, orele 19,42 GMT, populația globului a atins numărul de 4 .500.000.000 de locuitori. Informația șochează prin precizie, specificând ziua, ora și minutul. Cu toate că e precisă, ea este însă departe de a fi și exacta. Așa cum s-a arătat, în lume, mai există zone în care nu s-a efectuat încă nici un recensământ. In plus, estimațiile populației sunt foarte diferite, dat fiind faptul că în unele țări nu s-au mai făcut recensăminte de zeci de ani. Toate acestea au dat naștere unor estimații ale populației mondiale pentru 1975 cât se poate de diferite: de la 392000000 - **Worldwatah Institute,** până la 4 147.000.000 - **Environmental Fund** (Gheț ău, 1980, p. 551). In condițiile arătate, știrea că vineri, 14 martie 1980, orele 19,42 GMT populația mondială era de 4,5 miliarde ' locuitori, deși foarte precisă, este totuși lipsită de exactitate, e falsă. De altfel, strălucitul istoric FERNAND BRAUDEL (1984, p. 19) aprecia că „astăzi nu cunoaștem populația globului decât cu o aproximație de 10%".

Chiar dacă populația Terrei s-ar fi determinat printr-un recensământ mondial, rezultatul n-ar fi fost valid decât pentru momentul critic al recensământului. O limită serioasă a recensămintelor - așa cum se știe - rezidă în caracterul lor statistic, pe măsura îndepărtării de momentul critic intervenind diferențe greu de estimat. Chiar intervalul de cinci ani pentru efectuarea unui recensământ, în condițiile exploziei demografice și ale schimbărilor social-politice contemporane, este mult prea mare. S-ar putea, desigur, reduce acest interval, dar efectuarea unui recensământ antrenează mijloace umane, materiale și financiare considerabile (de exemplu, recensământul din 1950 din S.U.A. a costat 89.683.000 de dolari). Cu cât caracteristicile înregistrate ale populației sunt mai numeroase, cu atât va fi mai ridicat și costul general al recensământului. Din acest motiv, recensămintele iau în calcul caracteristicile cele mai generale, datele fiind doar orientative pentru cercetarea sociologică, care adesea vizează elemente particulare, ce nu pot fi obținute decât prin anchete selective. Cu toate limitele menționate, publicarea rezultatelor recensămintelor oferă sociologilor documentele cifrice oficiale indispensabile activității lor de cercetare.

Valoarea documentelor cifrice, în afara autenticității informației primare, constă și în completitudinea lor. Trunchierea informației statistice reprezintă forma benignă a „minciunii statistice". Prin trunchiere, chiar

înregistrarea „precisă'" şi „exactă" a faptelor, fenomenelor şi proceselor sociale, departe de a furniza informaţii corecte, dezinformează, ascunde adevărul. Dacă dintr-o structură se descrie cantitativ doar un singur element, nu se pot trage concluzii cu privire la întreg . Dacă, de exemplu, referitor la transportul urban în comun se înregistrează doar lungimea în km a liniilor de tramvai, nu se pot trage concluzii pertinente cu privire la situaţia transportului în comun din respectivul oraş. Pentru a ne face o imagine corectă asupra transportului în comun va trebui să beneficiem de date statistice (numărul, densitatea şi lungimea reţelei etc.) referitoare la totalitatea mijloacelor de transport în comun (metrou, autobuz, troleibuz, tramvai, taxi etc). De asemenea, va trebui să cunoaştem volumul şi structura populaţiei urbane şi navetiste, pentru a construi indicii capabili să reflecte întregul cât mai complet. In ceea ce priveşte transportul în comun, un indice relevant se obţine prin raportarea numărului de călători la lungimea reţelei de transport, pe unitatea de timp. Indicele călători km/oră oferă o imagine statistică sintetică asupra transportului urban în comun.

In concluzie, informaţiile statistice cuprinse în documentele cifrice se impun dintru început atenţiei sociologului, care trebuie să le verifice autenticitatea şi să le integreze cu alte informaţii, astfel încât să obţină o descriere cantitativ-calitativă a vieţii sociale în dinamica ei. Dar să nu uităm ceea ce spunea CONSTANTIN NOICA: „în veacul nostru am mers din exactitate tot spre exactitate", în loc „să mergem din exactitate spre adevăr" (Noica, 1985, p. 175). Dacă exactitatea agresivă se opune unilateral adevărului, adevărul rămâne neîmplinit în afara exactităţii. Adevăr nu poate fi. fără exactitate; exactitatea fără adevăr, da ! Cu deplin temei CONSTANTIN NOICA ne îndemna „Să fim prudenţi în faţa exactităţii goale" (1985, p. 170).

Documente scrise necifrice

Documentele scrise necifrice po'j fi^bHce>(inţeresândJntreaga comun trate, pe toţi membrii societăţii) sau 6ef8€>ffŞ&i Cele publice, la rândul lor, por fi(ofi<-iale 'sau(n£afiaalgLPentru reconstituirea vieţii sociale din trecut, Hnţ_Ţi p?TTiTi,i a nhtfTT7~7Tim* denpre prezent, documentele publice oficiale necifrice sunt de cea mai marr însemnătate, Dnrnrnpntple istorice, porunrilp_HnrnnrTfi nrtfln inrripripi, rapoaX^l^ rr>r|Riil{irp sau registrele de vamă servesc la reconstituire-^TprrrtTik"j tf^r.rkjrţ^ -ftţa, c;^" atrăgea atenţia

NICOLAE IORGA (Adevăr și greșeală în scrierea istoriei, 1935) într-un ascuțit spirit polemic, „Actele publice nu sunt făcute pentru **a-ți spune** adevărul, ci pentru a susține un interes, ... ele s-au scris **într-o anumită** atmosferă de interese, de care nu poate scăpa cine a **redactat". Preocuparea** istoricilor (Hurmuzachi, N. lorga, I. Bogdan, P. P. Panaitescu ș.a.) **de a** publica culegeri de documente vechi, ca și existența unor reviste **specializate** în publicarea documentelor inedite („Manuscriptum", **„Revista muzeelor și** a monumentelor" ș.a.), îl interesează în cel mai **înalt** grad **pe sociolog când** încearcă să găsească legătura între trecut și prezent. Dar **nu** numai documentele oficiale publicate ci și cele nepublicate - mai ales acestea - vor fi utilizate în cercetările de teren, unde pot fi întâlnite valoroase arhive cu documente oficiale.

Pentru vechile forme de viață economică și statală din țara noastră - în afara documentelor oficiale amintite - actele breslelor, ca și actele judecătorești oferă o bogată informație privind raporturile de proprietate, organizarea activităților economice și de muncă, dezvoltarea tehnică, așezările orășenești și sătești ș.a.m.d. Viața comunităților rurale, din trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat, poate fi înțeleasă mai bine dacă cercetătorul stăruie în studierea „actelor de împroprietărire", a „învoielilor agricole", a altor documente emise de administrația de stat (locală sau centrală).

In ceea ce privește situația prezentă, la nivelul firmelor organizațiilor de tip economic sau cultural există o serie întreagă de documente oficiale necifrice pe baza cărora se *organizează* și se desfășoară viața colectivă: regulamentele de ordine interioară, rapoartele de bilanț la adunările acționarilor, hotărârile consiliilor de administrație etc. Desfășurând cercetări sociologice în cadrul întreprinderilor industriale sau în in?timțiile cultural-educative, va trebui să se înceapă cu studiul acestor documente. De asemenea, în cercetările zonale se va porni de la documentele oficiale. In fiecare comunitate rurală există astăzi o bogata arhivă de documente oficiale, care, în condițiile impuse de legile în vigoare, sprijină efortul de documentare *zi* sociologului.

La nivel central, CONSTITUITA, legile, Monitorul oficial al României, decretele prezidențiale, declarațiile Parlament uliii României, hotărârile Guvernului sunt documente publice necesare înțelegerii de către cercetătorul vieții sociale a macroproceselor și structurilor globale.

" / **Documentele necifrice publice neoficiale** constituie o sursă bogată de informaţii pentru toate societăţile alfabetizate, chiar şi în prezent, când se anunţă intrarea în era Marconi. Civilizaţia, încă sub semnul galaxiei Gutemberg, se reflectă în documentele tipărite (cifrice, dar mai ales necifrice), nu numai prin conţinutul, dar şi prin calitatea tiparului şi a hârtiei, prin tirajul lor ş.a.m.d. Ziarele şi revistele, cărţile beletristice şi de ştiinţă, afişele şi reclamele comerciale, progfa'mete'pentru spectacole, inscripţiile de trif felul ele. alcătuiesc un univers de simţire şi gândire specific fiecărei epoci şi ZDire'geogfafice.

în mod deosebit, lucrările cu caracter monografic trebuie să reţină atenţia cercetătorului de teren. Deplin întemeiat, H.H. STAHL (1974, p. 23) spunea: „e cu neputinţă de admis ca un sociolog să nu fi citit şi studiat **Descriptio Moldaviae** a lui DIMITRIE CANTEMIR sau **Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia** (1718) a lui DELL CHIARO". în această ordine de idei, iniţiativa publicării complete a însemnărilor de călătorie despre ţara noastră în colecţia „Călători străini despre ţările române" - datorată Institutului de Istorie „N. IORGA" - nu poate fi decât salutară. Se continuă astfel o tradiţie extrem de valoroasă. NICOLAE IORGA, în cadrul lecţiilor făcute la „Şcoala de război", ne-a dat - aşa cum se ştie - **Istoria românilor prin călători** (1922), operă de largă informare, cu numeroase elemente de interes sociologic. In aprecierile călătorilor străini care au trecut prin ţările române, alături de remarci subiective, uneori nedrepte, întâlnim numeroase consemnări ale faptelor de observaţie referitoare la instituţiile politice, juridice, administrative, dar şi la psihosociologia poporului, la munca şi viaţa de zi cu zi a ţăranilor şi orăşenilor. Tocmai aceste fapte de observaţie ne interesează, ele stau mărturie evoluţiei noastre sociale.

De asemenea, iniţiativa publicării unor monografii de comune sau oraşe ar trebui să fie mai mult încurajată. Tradiţia publicării unor astfel de lucrări este foarte veche la noi în ţară (vezi Constatinescu şi colab., 1974, p. 31). Primele monografii de judeţe: Judeţul Dorohoi, 1866 (539 p.), Judeţul Mehedinţi, 1868 (368 p.) şi Agricultura în judeţul Putna, 1878, sunt datorate personalităţii marcante a lui ION IONESCU DE LA BRAD (1818-1891), considerat întemeietorul economiei agrare, iniţiatorul metodei monografice, precursor al sociologiei agrare româneşti, primul profesor de contabilitate la noi în ţară şi cel dintâi în lume care a stabilit caracterul previzional al calculelor, contabilităţii în conducerea ştiinţifică şi a conceput simbolizarea conturilor.

Monografierea comunelor (Chelcea, 1934) - de dată la fel de veche ca şi cea a judeţelor, dacă luăm în considerare că VASILE GR. BORGOVANU, care în 1892 a tipărit prima monografie a unei comune (Monografia comunei Ilva Mare, în „Revista nouă", p. 314 -349), aminteşte ca încă din 1863 exista un manuscris al monografiei comunei Ilva Mare întocmit de PA VEL GALAN - a cunoscut la sfârşitul secolului trecut o adevărată vogă. Au fost iniţiate concursuri de către revistele vremii, iar cele mai merituoase monografii au fost premiate: **Monografia comunei Orlat** de ROMUL SIMU (1895) şi **Monografia economică culturală a comunei Gura Râului** de IOACHIM MUNTEANU {1896). •

Programul de monografiere a comunelor (1903 - 1905), stabilit de A.V.GIDEI, ansamblul cercetărilor monografice realizate sub conducerea lui DTMITRIE GUŞTI (1880 -1955), începând cu cele din comuna Goicea Mare (1924 - 1925), studiile cu caracter monografic publicate în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială" (apărută în 1919) sau în „Sociologie românească" (apărută în 1936) sunt tot atâtea surse de informare pentru sociolog. Aceeaşi funcţie au avuţ-o şi majoritatea studiilor de teren publicate în revista de sociologie „Viitorul social" editată, serie nouă, începând cu 1972 sau în Seria "Sociologie" a Analelor Universităţii Bucureşti, ca şi investigaţiile sociologice publicate în revistele de specialitate apărute după decembrie '89 (Sociologie românească - serie nouă, Cercetări sociale, Studii şi cercetări socioumane ş.a.).

De un mare ajutor în reconstituirea vieţii sociale din trecutul nu prea îndepărtat, dar mai ales pentru descifrarea realităţii cotidiene, se dovedeşte a fi presa scrisă, emisiunile de radio şi televiziune, ca şi filmele documentare. Aşa cum aprecia chiar K. MARX în **Dezbaterile în legătură cu libertatea presei** (în „Gazeta renană", nr. 139 din 19 mai 1842): „Presa liberă reprezintă ochiul mereu treaz al spiritului poporului, întruchiparea încrederii unui popor în sine însuşi, legăturile grăitoare care leagă individul de stat şi de lumea întreagă; ea este întruchiparea culturii care transfigurează lupta materială ridicând-o la rangul de luptă spirituală, şi care idealizează forma ei materială, brută. Libertatea presei este spovedania deschisă a unui popor faţă de el însuşi, şi, după cum se ştie, forţa care rezidă în mărturisire este izbăvitoare. Ea este oglinda spirituală în care un popor se vede pe el însuşi, iar cunoaşterea de sine este prima condiţie a înţelepciunii. Ea este

spiritul statului, care poate fi adus în orice colibă cu cheltuieli mai mici decât mijloacele materiale de iluminat. Ea este omnilateralâ, omniprezentă, atotştiutoare Ea este lumea ideală care ţâşneşte în permanenţă din lumea reală, şi sub forma unu. spirit tot mai bogat se varsă înapoi în ea, însufleţmd-o din nou" ("Marx. 195"[7]. p. 66).

în presa scrisă ziare, reviste, foi volante) se stochează un mare volum de informaţii sociale, pe care cercetătorul vieţii sociale le poate interpreta obiectiv chiar uacă articolele sunt scrise de pe poziţii de partiV.anat politic, în funcţ'.e dt ier ia cercetată, sociologul se va sluji de informaţiile din presă fie pentru depistarea unor probleme sociale, he pentru precizarea atitudinilor poaiice aonuianre. Studiul atent al presei trebuie să ocupe, aşadar, un ioc centrai in .tenvitatea de documentare a sociologului.

Documentele necitrice personale (scrise, necifrice) oficiale şi neoficiale conţin informaţii nu numai despre individ, dar şi despre colectivitate, despre forma de organizare a vieţii sociale. Documentele necifrice personale oficiale 'certificat de naştere, buletin de identitate, certificat de căsătorie, actele de proprietate, adeverinţele şi dovezile eliberate de autorităţi) servesc în primul rând pentru identificarea subiecţilor anchetaţi. O serie de documente personale oficiale (acte de dame, testamente, inventare de gospodării) sunt utilizate în analiza dinamicii structurilor sociale din secolele al XVTTl-lea şi al XIX-lea când astfel de documente încep sa reglementeze raporturile de proprietate.

Sunt extrem de rare anchetele directe în care sociologul utilizează documentele personale oficiale; mai frecvent sunt cercetate arhivele oficiale, unde se păstrează duplicatele certificatelor de naştere, de căsătorie etc. Aşa cum se ştie, înaintea în fiinţării oficiilor de stare civilă, prin prevederile **Regulamentului Organic** (1832). evidenţa botezurilor, căsătoriilor şi înmormântărilor era ţinută în asa-numirele „metrice" bisericeşti. Tn cercetările de teren, nu este exclusă descoperirea „întâmplătoare" a unor astfel de documente, *arc.* prin vechimea lor, permit reconstituirea genealogiilor, mişcarea demografică. Chiar dacă întâmplarea nu poate fi planificată, cercetare: atentă a documentelor de stare civilă trebuie să î! preocupe pe socioiog când urmăreşte \iaţa colectivităţii urbane şi rurale, transformările petrecute în aceste medii sociale. în studiul proceselor sociale, va trebui să pornim de la existenţa indivizilor umani vii, de la „producerea vieţii, atât a celei proprii, prin muncă, cât şi a celei străine, prin procreare..." (Marx, Engels, 1958, p.30).

m aceiași sens se pronunța și FERN AND BRAUDE1 (1984,p. 18) când analiza viața de zi cu zi, societatea în secolele al XV-leași ai XVIII-lea: „Fără îndoială, tocmai de ia oameni trebuie să începem", precizând: „pe termen scurt, ca și pe termen lung, la nivelul realităților locale, ca și pe imensa scală a realităților mondiale, totul este legat de număr, de oscilațiile maselor de oameni" 1984, p. 19). in acest context, registrele de stare civilă sunt deosebit de utile. Așa, spre exemplu, în cercetările efectuate sub coordonarea iui TRAI AN HERSENI (1970) la Boldești am încercat să determinăm evoluția populației unei comunități rurale sub impactul industrializării. Pentru perioadele mai vechi ne-am folosit de catagrafiile existente; pentru situația de după primul război mondial am utilizat actele de stare civilă din arhiva consiliului popular actele de naștere, de deces, căsătorie. Am consultat registrele de stare civilă pentru nașteri, decese și căsătorii. Am putut stabili astfel etapele formării populației, caracteristicile migrației, cauzele care au influențat stabilizarea în localitate.

***C i* Documentele necifrice personale neoficiale** (foi de zestre, spițe de neam, însemnări zilnice, scrisori, jurnalejntirne, biografii etc.) sunt realizate pentru a ti utilizate de către înșiși autorii lor sau de către persoane foarte apropiate acestora (prieteni, familie etc).

In definirea documentelor personale se pune accentul pe faptul că ele reflectă experiența de viață a individului, că sunt confidențiale, un produs spontan ai celui care le realizează. Intr-o lucrare de referință, HERBE^RT BLl'MER !939, p. 29) definește documentele personale ca „relatare a experiențe: individuale care relevă acțiunile individului ca agent uman și ca parr.cip.inr la viața socială" (apud Allport, 1942, p. VIII). Este de reținut ambivalența subiecnv-obiectiv, individual-social a documentelor personale. In acțiunile individului, așa cum sunt ele consemnate în documentele personale, ^e reflectă subiectivitatea proprie, dar și factorii sociali, de natură ohiccnva. Pe sor.oiog tocmai acești faeton îl interesează în primul rând. Psihologii urmăresc factorii subiectivi relevați de documentele personale. Binecunoscut;:: psihosociolog CORDON W. ALLPORT considera în ac.-[f] sens documentele personale ca „orice destăinuire înregistrată care, ;;Hi:;';Ui)nut >>u neintenționat, oferă informații rereritoare ia structura, dinariicr. .-; :\::iu"ionarea vieții mintale a autorului " (1942, p. XII). El făcea u;>:;;ictic :"ure ceea ce numea „first-and third-person documents".

Distincția ni se pare deplin justificată: documentele scrise la „persoana întâi" exprimă mai bine subiectivitatea autorului lor, spre deosebire de documentele scnse la „persoana a treia", elaborate cu ajutorul persoanei în cauză, dar nu spontan, ci după un plan la întocmirea căruia aceasta nu a luat parte.

Foile de zestre . Unele documente personale neoficiale au o reală valoare pentru reconstituirea vieții sociale din trecut. Astfel, se impune să amintim, în primul rând, **foile de zestre** în care, în trecut, se specifica tot ceea ce primeau ca dotă tinerii căsătoriți (terenurile și inventarul agricol, piesele de îmbrăcăminte etc). „încheierea foii de zestre care urmează tocmelii - scrie XENIA C. COSTA-FORU - este de fapt un act legal (1945, p. 105) ce trebuie studiat ca manifestare juridică. Spre deosebire de actul de dotă, conform dreptului civil, foaia de zestre, deși are valoare juridică, constituie totuși un document personal neoficial (nu emană de la o autoritate). In „planul pentru cercetarea dreptului familial", H.H. STAHL (1940, p. 358) face distincție între următoarele forme de înzestrare: act de dotă, foaie de zestre, tocmeală în conformitate cu obiceiul pământului, diferite forme deghizate (vânzare, donație, rentă, dijmă, simplă tolerare etc). Fiind urmarea unei înțelegeri între familiile celor ce se căsătoresc, foile de zestre au caracter neoficial, sunt documente personale cu o mare valoare informativă și pentru cercetătorul culturii materiale din trecutul țării noastre. Prin intermediul foilor de zestre „dispunem de un fel de inventar al pieselor de îmbrăcăminte femeiască caracteristice zonei respective, existând astfel posibilitatea de a stabili cu mai multă certitudine atât inventarul, cât și evoluția pieselor de îmbrâcminte a populației într-o anumită zonă, într-o anumită perioadă istorică (Vlăduțiu, 1973, p. 41).

Din punct de vedere sociologic, foile de zestre furnizează informații prețioase referitoare la obiceiurile juridice ale poporului nostru, dând în același timp o imagine autentică asupra situației materiale a diferitelor categorii sociale din trecutul mai apropiat sau mai depărtat al patriei. Aducem în discuție, în acest sens, un singur exemplu. ION RĂUȚESCU semnalează în monografia comunei Dragoslavele (1923) că într-o foaie de zestre dm 1859 se consemna și „o litră de fierăstrău" (p. 165), cu drept de pădure în Valea Cheii. Acest lucru constituie un indiciu prețios pentru viața economică a satului și zonei (Muscel-Argeș), evidențiind importanța exploatărilor forestiere, industria sătească, meșteșugăritul, ocupațiile tradiționale. Coroborate cu alte documente oficiale sau neoficiale, foile de zestre ajută la reconstituirea vechilor structuri sociale.

Spițele de neam. în același scop pot fi utilizate și „spițele de neam", cu sau fără prezentare grafică. **Spițele de neam,** ca documente personale neoficiale, redau sistemul de rudenie pe mai multe generații. în trecut, țăranii obișnuiau să-și facă spițe de neam și să le transmită din generație în generație pentru ca ,că ,-e calculeze mai ușor cota parte ce revenea fiecăruia în sistemul devălmășiei famiiiaie. XENIA C. COSTA-FORU, care reproduce în lucrarea sa de metodologie a cercetărilor monografice asupra familiei câteva spițe de neam descoperite în cursul cercetărilor de la Nerej (1927), atrage atenția asupra faptului că' „De câte ori ne va fi cu putință să găsim asemenea spițe de neam famiiiaie va trebui să le analizăm cu mai multă atenție, tehnica ' alcătuirii lor dându-ne multiple indicații asupra felului de organizare veche și nouă a familiei din acel loc" (1945, p. 63).

"Jurnalele personale. Dar nu numai în perspectiva istoriei sociale pot fi utilizate cu succes documentele personale. Pentru trecutul apropiat și, mai ales, pentru prezent, însemnările zilnice, scrisorile și alte documente personale oferă informații despre indivizii umani în contextul social al existenței lor. însemnările ocazionale sau zilnice, jurnalele intime, scrisorile primite sau expediate, ca și autobiografiile spontane (neprovocate) întregesc imaginea asupra vieții sociale, relevând modul în care societatea este evaluată de către indivizii umani aparținând unor structuri sociale determinate. Dacă astfel de documente personale provin de la personalități proeminente ale vieții politice, culturale, științifice, valoarea le este sporită, firește, nu în primul rând prin gradul ior de obiectivitate, ci prin experiența de viață mai vastă a autorilor, prin capacitatea acestora de a fi fost participanți activi la evoluția fenomenelor sociale reflectate în documente.

Acordând cea mai mare atenție documentelor personale ale unor mari personalități, sociologul nu face abstracție de însemnările și mărturiile unor oameni abia știutoride carte, care și-au consemnat gândurile dintr-o nevoie interioară, fără intenția de a le face publice vreodată. Astfel de documente pot fi utilizate pentru reconstituirea mentalității populare, a psihologiei poporane, ,,creată chiar de popor" - cum remarca T. HERSENI (1980, p.23\ Desigur, psihologia poporană poate fi analizată și pe baza documentelor lingvistice si a documentelor folclorice. Considerăm însă că documentele personale - in măsura în care avem acces la ele - sunt la fel de relevante ca documentele lingvistice și folclorice. Să luăm ca exemplu „carnetul intim"

ai lui Tudor Dumitru, țăran din Feleac, în care acesta nota zilnic prin 1908 ,,multe si de toate'". Așa cum atrăgea atenția in urmă cu aproape cinci decenii ION CHELCEA, astfel de documente „scrise direct de oameni din popor tară alte preocupări decât acelea de a satisface propriile cerințe sufletești" au o deosebită importanță pentru cercetătorul vieții sociale, iar, dacă este vorba de psihologia populară, cazul luat în discuție probează că „trecerea de la un mediu de cunoaștere (popular) la celălalt (cărturăresc) nu se face brusc, aici, spre a avea pseudocultură, trecerea se face pe nesimțite, fără nici o deformare a ideilor (Chelcea, 1934, p. 113). Psihologia populară apare astfel ca o îngemănare de cunoștințe poporane și cărturărești popularizate. Mediul social este și el reflectat in astfel de documente personale: „Acuma în luna lui Martie în 15- nota Tudor Dumitru în carnetul sau - se împlinește 60 de ani de la ștergerea iobăgia", Pe cât de lapidară, această notă din 15 martie 1908 exprimă atitudinea și spiritualitatea unui țăran român din Ardeal, din consemnările căruia „simți pe undeva, în apropiere, umbra marilor revoluționari din '48". „De aceea - conchidea I. CHELCEA (1934, p. 1 î 4) - pentru conținutul său, carnetul intim al lui Tudor din Feleac e un document de preț, în care remarcăm din partea țăranului român o hotărâre dârză contra împilatorilor". De altfel, valoarea acestui document, comentat și publicat de TON CHELCEA, a fost remarcată și de C. RĂDULESCU-MOTRU (1942, p. 95).

Ca și însemnările zilnice, jurnalele intime dezvăluie trăirile psihice sub influența factorilor sociali obiectivi. In anumite epoci și la anumite vârste asistăm ia proliferarea documentelor personale de tipul jurnalelor, a oracolelor și scrisorilor confidențiale. Se pare că adolescența, cu nevoia sa specifică de autoanaliză, oferă posibilități mai generoase de valorificare a documentelor personale in scopul cunoașterii schimbărilor de mentalitate. L nelc ccrcfâri estimează că mai mult de jumătate din adolescenții și tinerii intre 13 și |y ani instruiți posedă jurnale intime. In Japonia, de exemplu, dintr-un număr de 3500 eleve, 50% o aveau astfel de jurnale i A. Yoda, 1937). •urna-cic- mcnic ;lic adolescenților au fost exploatate cu mai mult succes Jecât V.m.ijcie intime *A\C* adulților. Studiul lui J.R. RI.NNER, **Social** distance in adolescent **relationship** („Amer. J. Sociol", 1937, nr. 43, p. 428 - 439 f?re o dovadă în acest sens.

GC) R D ( ) \ \\ A 1.1 „POT fi 942) recomanda utilizarea jurnalelor intime in STUI iui! personalității LJ considera că pe baza jurnalelor intime, din care aflăm trecui a! unei persoane, se pot tace prognoze mai autentice decât pe ba:';. „ L'£ii' -\' generale referitoare la persoanele din acelaşi mediu social Cv toate accsu.-a, studiile bazate în principal pe informațiile din jurnalele intim suni extrem de rare. Explicația, desigur, o găsim în dificultatea de , coiecr.oiu iumâa ;:vnrne mir-uu număr suficient pentru a permite un genert '/fin Spre deoseoire de biografiile sociale, scrierea unor jur:-: • innme ;i mdirafi.i cercetătorilor este practic imposibilă. Biografii so:; "• ro\ «xait .-•\î~!;i. «utnaie întinse si scrisori provocate nu. lată de ce, cot" • - rativ cu ;:ire ,i. cumente personale, biografiile sociaie au fost mai frcc\ • i .'.tihzate in cercetarea socială, N LI criterii de conținut, ci considerente u :. i - au condus la situația prezentă când in întrega sociologie abia dacă r< • semnaiate iucrân semntticatn'e bazate exclusiv pe studiul documciiei," perso: ale de tipui jurnalelor mame sau al scrisorilor. In afara sf-uLalu. amintit -al iui I.R.RL NNF.K, mai poare fi menționată lucrarea lui R.S. CA VAX, ..Suicide" s'Chicago, 1928), în care o pondere însemnată o a-e anali/a unor mrnaie înnnv ale adulților sinucigaşi. De asemene;!, poate fi cit.-uă rrreeta-ej realizată de CHARJ.OTrE BCHT-HR fl934> asupra schimbărilor dr mentalitate în succesiunea generațiilor. Dintr-ur număr de [v] >*5* jurnale intime au fost selecționate trei, considerate reprezentative pentru cele trt'i eentian, de ia j 873 k 1910). CHARI.QlTE BUHLF.R aprecia că iiimaieie intime • >leră o bază convenabilă pentru reconstrueța ,,Zcitțeist"-u!ui • 'Spinrui enoc:'.[1]..

Scrisorile, ir. îîterarura de specialitate se menționează ca exemplară utilizarea comugntâ ,i a\irn')iografu]or, a scrisorilor şi însemnărilor intime, in opera hr VriLLIWl 1. THOMAS şi I'l.ORTAN ZNANTECKI, ca şi în cercetării? coordonare de .-*V.* FRED CHARLES KTNSEY (1894 - 1956). Asupra con- ir.hisiui »r h si 7'H [NN] /\ Sşi ZN AN1ECK1 vom reveni. Amintim acum doar fapru! că în ac-: .ița! • lucrare The Polish Peasant in Europe and America ir reprtxiv.-. "64 -C.\M sn L".s.pt'diate de lăranii polonezi emigranți familiile lor râvni;;,,.: în F.uroj^a sau de familiilor imigranților în America.

Studiul introductiv (peste 200 de pagini) ce însoțește lucrarea inter- pretează informația cuprinsă în aceste scrisori, dă lămuriri cu privire ia viața de familie a interlocutorilor, se descrie cadrul geografic şi comunitar în care

aceştia trăiesc. La subsolul paginilor sunt explicate anumite expresii şi se analizează atitudinile şi acţiunile descrise în scrisori. întregul material documentar este ordonat în acord cu scopul declarat al lucrării, de a evidenţia rolul atitudinilor în viaţa socială.

Aşa cum se precizează, „trimiterea scrisorilor este pentru ei (emigranţii - n.n.) o datorie socială cu caracter ceremonial şi tradiţional, forma fixă a scrisorilor ţăranilor este un semn al funcţiei lor sociale. Toate scrisorile pot fi considerate ca variaţii ale unui tip fundamental, a căror formă rezultă din funcţia lor şi rămâne totdeauna esenţial aceeaşi, chiar dacă în cele din urmă degenerează" (Thomas şi Znaniecki, 1963, p. 197). WILLIAMI. THOMAS şi FLORIAN ZNANIECKI numesc acest tip de epistole „scrisori ceremoniale" („bowing lefter"), funcţia lor fiind aceea de manifestare a solidarităţii familiei în condiţiile în care unul din membri este temporar separat de ea. Descompunerea vechii forme a unităţii familiale sub influenţa condiţiilor concrete de viaţă (integrarea celor separaţi de familie în noi grupuri profesionale, teritoriale, naţionale etc), atitudinea faţă de căsătorie, armonia „familiei naturale" - toate acestea sunt ilustrate prin seriile de scrisori Kukielka, Jablokowski şi altele, cuprinse. în volumul al II-lea al lucrării. Fiecare serie de scrisori beneficiază de scurte introduceri care precizează valoarea lor de document. Utilizarea intensivă a scrisorilor pentru susţinerea tezelor teoretice privind destrămarea şi restructurarea relaţiilor sociale are deopotrivă limite şi avantaje. Comentând modul de utilizare a scrisorilor de către autorii citaţi, MATILDA WHITE RILEY menţionează caracterul fragmentar şi incomplet al datelor din comunicarea epistolară, dificultatea de a obţine documente spontan elaborate, ca şi dependenţa schimbului de scrisori de anumite date situaţionale: durata separării, frecvenţa, obişnuinţa exprimării în scris etc. în acelaşi timp, sunt subliniate şi avantajele utilizării documentelor personale de tipul scrisorilor, legate de faptul că: permite cercetătorilor să abordeze un domeniu inaccesibil observaţiei directe, obţinând informaţia referitoare la o lungă perioadă de timp, în condiţii naturale, neprovocate artificial (Riley, 1963, p. 242).

Şi în studierea comportamentului sexual al bărbatului şi femeii - ALFRED C. KINSEY şi colab., **Sexual Behavior in the Human Female** (1953) - analiza documentelor personale (însemnări zilnice, scrisorile partenerilor, poezii erotice etc.) s-a dovedit utilă pentru completarea informaţi-

ilor obținute prin intervievarea celor peste 12000 de subiecți umani. Multe din documentele personale utilizate de echipa de cercetători de la Universitatea Indiana (S.U.A.) proveneau de la persoane cu talent literar recunoscut, dar așa cum remarca A. C. KINSEY, în capitolul introductiv consacrat metodei, „și corespondența dintre persoane fără talent literar deosebit poate oferi o imagine interesantă privind atitudinea celor ce scriu" (1970, p. 107), referitor la problemele cercetare.

Biografiile sociale. Biografiile sociale au atras atenția cercetătorilor mai mult decât oricare alte documente personale necifrice. In timp, s-a adunat o experiență vastă de utilizare a lor și s-a precizat cu mai multă claritate valoarea și limitele acestui tip de documente.

Biografiile sociale - între celelalte tipuri de documente scrise necifrice personale - au fost utilizate în cercetări devenite clasice, fiind considerate „documente sociologice prin excelență" (FI. Znaniecki). „General vorbind - nota JAN SZCZEPANSKI (1981, p. 229) - autobiografiile oferă descrieri selective ale faptelor și evenimentelor din viața cotidiană a autorilor lor. Orice autobiografie este o construcție logică, rațională a faptelor considerate mai importante: viața autorului **autobiografiei** este în mod obișnuit prezentată ca un lanț de fapte, evenimente și procese mai mult sau mai puțin logic organizate". Fiind nu numai un produs individual - reflectare personală a experienței de viață -, ci și o oglindă a vieții sociale arătând ceea ce este acceptat de colectivitățile umane, modele de gândire, simțire și comportament recunoscute într-un moment dat al evoluției societății, (auto) biografiile sociale înlesnesc atât cunoașterea particularului, cât și a generalului. La cel de-al IX-lea Congres Mondial de Sociologie (Uppsala, 14-19 august 1978) s-a afirmat chiar că reînvierea interesului pentru metoda biografică este rezultatul crizei metodologice din sociologie, biografia socială putând compensa „tendința spre general a epistemologiei aristoteliene, care postulează faptul că numai ceea ce e comun în viață este interesant pentru știință" (Ferrarotu, 1978, p. 152).

Sub forma **biografiilor spontane** sau a celor **provocate** de către cercetător (biografii vorbite), ca **biograme** (termen propus în 1947 de T.ABEL pentru a desemna biografiile scrise la îndemnul cercetătorului) sau **curriculum** vitae (autobiografii elaborate pentru instituțiile oficiale), metoda biograriei sociale este în prezent reconsiderată. Conform clasificării propuse de G.W.ALLPORT (biografii comprehensive, tematice și redactate), au fost și sunt mai frecvent utilizate biografiile tematice (referitoare la

o experienţă de viaţă strict determinată) decât biografiile comprehensive (care urmăresc întreaga experienţă de viaţă a individului). De asemenea, s-a practicat şi se practică cu mai mult succes aşa-numitele biografii redactate **(edited).** în care cercetătorul intervine eliminând repetiţiile, greşelile de ortografie, sporind claritatea relatării, reducând discursul, dar păstrând neaiterat conţinutul. Un bun exemplu de utilizare a biografiilor redactate îl constituie iucrarea iui OSC AR LEWIS, **The childten of Sânchez** (1961).

In ordine cronologică, publicarea lucrării lui W, I. THOMAS şi FLZNANlECIvI **The Polish Peasant in Europe and America. Monograph on an immigrant group** (voi. **1** şi Iî în 1918, voi. III în 1919 şi voi. IV în 1920: a însemnat nu numai o demonstrare a valorii documentelor personale în studierea unor procese sociale cum sunr cele de adaptare şi integrare sociai-culturală, de destructurare a vechilor obiceiuri şi cutume şi de adoptare a unor noi norme şi valori, dar a marcat şi o cotitură în metodologia sociologică relevând însemnătatea cazurilor individuale în studiul proceselor sociale. Evidenţiind meritele lucrării, în studiul său deja citat, HERBERT BLUMER (1939) menţiona că, înainte de orice, ea a demonstrat necesitatea studierii factorilor subiectivi în viaţa socială şi a propus documentele, în special biografiile, ca sursă de informare sociologică. Împotriva tendinţei dominante în epocă de a reduce cercetarea sociologică la analiza senilor de date statistice, WIIIJAM I. THOMAS (1863 - 194~), profesor ia Universitatea din Chicago, şi FLORJAN ZNANIECKI (1882 - 1958), poet, sociolog şi filosof polonez, militează pentru o sociologie bazată pe existenţa concretă a indivizilor umani, pe analiza experienţei de viaţă şi a atitudinilor oamenilor în strânsă dependenţă ele influenţele evenimentelor sociale.

Metoda biografică a fost larg utilizată în perioada dintre cele două războaie mondiale, mai ales în Polonia, astfel că ea a primit numele de „metoda poloneză" fZvgmunt Dulczeuski, 1975). Din iniţiativa lui FI... ZNANIECKI, Institutul de Sociologie din Poznan a lansat la 20 decembrie 1921 un prim concurs cu premii pentm strângerea unor „memorii muncitoreşti". Pe baza materialului adunat,JAKOR WOJCIECHOWSK1 a publicat lucrarea **Autobiografii muncitoreşti** (1931). în perioada 1921 - 1938, în Polonia au fost lansate 20 de concursuri *cu* scopul cie a *6* colecţionate autobiografii muncitoreşti, metoda biografiei dobândind un succes neobişnuit, propagându-se ca modă. Este suficient să amintim, pentru a ne face o imagine despre informaţia stocată, că materialul documentar adunat cu prilejul acestor concursuri a fost publicat în 25 de volume (J. Jakubczak,

1972). Au fost arhivate numeroase autobiografii nu numai de la muncitori, ci şi de la şomeri şi de la ţărani (mai ales în perioada crizei economice). Astfel, în 1931, Institutul de Fxonomie Socială din Polonia a iniţiat un vast program de strângere de biografii, cu care ocazie s-au obţinut 774 de astfel de documente de la şomeri. In cadrul unui concurs, în 1937, Institutul Polonez de Cultură Rurală reuşeşte să obţină un număr de 1544 de autobiografii ţărăneşti. JOSEF CHALAS1NSKI, profesor la Universitatea din Varşovia, care a interpretat aceste autobiografii în lucrarea **Tânăra generaţie de ţărani** (1941), sublinia importanţa unor astfel de documente pentru studiul dinamicii culturii (Chalasiriski, 1981, p. 119). Tradiţia concursurilor pentru colecţionarea de autobiografii continuă în Polonia şi după cel de-al doilea război mondial. In perioada 1946 -1972 desfăşurându-se peste 800 de astfel de mamfestăn la care au participat circa 25000 de polonezi. Aşa cum preciza JANINA MARKIEW1CZ-LAGNEAU, strângerea autobiografiilor prin lansarea de concursuri cu premii constituie o trăsătură caracteristică a „metodei poloneze"' (1976, p. 591). Iniţiatorul metodei, FL. ZNANIECKI, instituise chiar o diplomă de merit ce era conferită tuturor celor care trimiteau autobiografii pentru concurs. J. CHALASINSKI (1931), cel mai notabil continuator al tradiţiei iniţiate de FL.ZNANIECKI, oferea ca premiu în concursurile pentru colecţionarea de autobiografii excursii în străinătate şi in Capitală, cărţi etc. Utilizarea biografiilor sociale, ca şi a celorlalte documente personale neoficiale, ridică probleme metodologice deosebite. Un prim aspect, aşa cum remarcau chiar W. I. THOMAS şi FL. ZN ANflECKI în cel de-al treilea volum al lucrării lor, este acela al dificultăţii de a colecţiona un număr mare de astfel de documente.

Deşi reală, această dificultate nu trebuie să îl descurajeze pe cercetător: prin metoda concursurilor - aşa cum s-a văzut - pot fi colecţionate biografii sociale suficiente pentru alcătuirea dacă nu a unor eşantioane naţionale reprezentative cei puţin a unor loturi omogene de populaţie, conform criteriilor de vârstă, sex, profesie etc. CHARLOTTE BGHLER, de exemplu, a reuşit să adune un număr de 400 biografii, suficiente pentru a schiţa „cursul vieţii" indivizilor umani. Analiza biografiilor a permis identificarea a cmci faze în cursul vieţii omului: două faze de creştere (una rapidă, a doua mai lentă'), un „platou", apoi două faze de descreştere (una mai lentă, urmată de o ultimă fază, de descreştere accelerată). Dar realizarea şi numai a câtorva biografii sociale îl poate conduce pe sociolog la formularea unor ipoteze interesante. Lucrarea iui OSCAR LEWIS **The children of Sânchez** (trad. rom. „Copiii lui Sanchez", Editura Univers, Bucureşti, 1978) este o dovadă

în acest sens. Pe baza celor cinci biografii ale membrilor familiei Sânchez, reputatul antropolog nord-american avansează ipoteza existenței unei „culturi a sărăciei", caracteristică celor privați de „cultură culta", In afara demonstrației concrete că utilizarea biografiei sociale ca metoda principală în investigarea sociologică nu duce la descriptivism și nu condamnă cercetarea la factologie, lucrarea are și o dublă semnificație metodologică: în primul rând, atrage arenția asupra necesității de îmbinare a datelor cantitative cu cele calitative fa datelor statistice cu informațiile din biografiile sociale) și, în al doilea rând, constituie un ghid de teren pentru alcătuirea biografiilor sociale.

în ultimele două decenii, pe plan mondial se înregistrează o reorientare a sociologilor spre studiul documentelor neoficiale, în special al biografiilor sociale. BERTRAND DE JOUVRNEL atrăgea atenția asupra pericolului de a rămâne doar la o viziunea globală a societății oferită de datele statistice, ignorându-se studiile monografice ale familiilor, și, în cadrul lor, schimbările modurilor de viață, perspectivele, aspirațiile membrilor de familie (evidențiate de biografiile sociale). Urmând îndemnurile lui BERTRAND DE JOUVEVEL (1972), două din colaboratoarele sale, CEGILE BOUZITAT și FLORENCE EVIN, au realizat un număr de șapte monografii de familii, fără preocuparea de reprezentativitate, în cadrul cărora s-a cerut membrilor familiilor anchetare să-și povestească viața - și individului. De exemplu, nașterea unui copil într-o familie poate influența mobilitatea socială a părinților. Gândită astfel, demografia se centrează pe **analiza longitudinală a fenomenelor demografice,** nu pe studiul **evenimentelor,** îndeosebi, perioada recentă, așa cum a fost ea resimțită prin prisma avantajelor și inconvenientelor sale, și apoi să descrie o săptămână așa cum le-ar fi plăcut să o trăiască (săptămâna ideală). Complementar biografiilor sociale, în studiul amintit s-au utilizat metoda anchetei, pe baza interviului nestructurat, și metoda bugetului de timp, pe baza chestionarului lui Szalai și a „funcției satumiene", propusă de BERTRAND DEJOUVENEL (1969).

Revirimentul metodei biografiilor sociale a fost marcat de prezentarea la cel de al IX-lea Congres Mondial de Sociologie (Uppsala, 14-19 august 1978) a unor valoroase studii în care aceasta metodă era utilizată complementar sau ocupa un ioc central. A se vedea, de exemplu, studiul sociologului maghiar KÂRPATY ZOLTÂN **Worker's Life-History Analyses.** De asemenea, în uiumul timp au început să fie editate valoroase studii privind bazele epistemologice și metodologice ale metodei biografice (Josef Chalasinski, Jan Szczepanski, Martin Kohli, Franco Ferrarotti, Daniel Bertaux), precum și cercetări sociologice și psihosociologice în care metoda biografi-

ilor a fost utilizată în studiul unor procese ca: mobilitatea socială şi urbanizarea (Zoltân Kârpaty), migraţia internă (Isabelle Bertaux-Wiame), schimbările sociale (Paul Thompson), ca şi în studiul unor categorii sociale (Aspasia Ada Camargo), HOWARD S. BECKER (1986, p. 105 - 110) - citat de ANCA RODICA BREZEANU STÂICULESCU (1995, p. 122) -, evidenţiind funcţiile biografiilor în cercetările socioumane, ne ajută să înţelegem de ce în prezent biografia nu mai este privită ca un „material ordinar"'. Astfel, biografiile, fără a putea testa ipotezele cauzak-, servesc ia orientarea teoriei, ajută la formularea unor ipoteze noi legate de domeniile contingente cercetării, permit clarificarea problemelor subiective ale proceselor instituţionale, impulsionează investigarea când au fost epuizate analizele cantitative şi, în ultimul rând, dar nu cel mai puţin important, ipotezele oferă cunoaşterea sensului desfăşurării în timp a proceselor sociale. Date tiind aceste funcţii nu este de mirare ca după 1980, aşa cum remarca JEAN PENEFF (1990), metoda biografiilor a constituit tema unui număr însemnat de reuniuni ştiinţifice, de trei ori mai numeroase decât pentru oricare altă metodă. Nu este de mirare, în aceste condiţii, că metoda biografică s-a perfecţionat, conturându-se noi direcţii de cercetare.

Ne vom referi, în primul rând, la **genealogiile sociale comparate,** DANIEL BF.RTAUX, care a elaborat şi experimentat - inclusiv în România (1991 - 1993) - această modalitate de cercetare aprecia la o reuniune ştiinţifică ,'Lisabona, 10.11.1991) că „metoda genealogiilor sociale comparate are avantajul abordării calitative, dar şi puterea generalizării oferită de ancheta cu chestionar pe eşantioane reprezentative". Această metodă aplicată în studiul mobilităţii sociale în Quebec a pus în evidenţă strategiile pe termen lung ale familiilor, relaţia dintre originea socială a familiei şi poziţia socială a persoanei care îşi povesteşte viaţa, precum şi raportul dintre istoria naţională şi istoria familiei.

Deşi mai rafinată, beneficiind de o conceptualizare riguroasă şi de o teoretizare adecvată, metoda propusă de DANIEL BERTAUX se aseamănă foarte mult cu **analiza spiţelor de** neam practicată de şcoala sociologică de ia Bucureşti în perioada interbelică.

O altă direcţie de dezvoltare a biografiei sociale rezultă din utilizarea ei în analiza demografică Sub influenţa filosofici lui I. PRIGOGIN (vezi „Entre le temps et leternite", Favard, Paris, 1988), DANIEL COURGEAU şi EVA LELIEVRE (1989) au atras atenţia asupra faptului că un eveniment familial creşte sau scade probabilitatea producerii altor evenimente care pot schimba cursul vieţii **demografice** - aşa cum remarca VLADIMIR TRE-

BICI >';*ț7 Viitorul social, septembrie-decembrie, 1989, p. 490) comentând iucrarea celor doi autori francezi mai sus citați (1989) și relevând valoarea „tnpiei biografii", care permite utilizarea metodelor matematice în analiza „duratei de rămânere" a indivizilor și colectivităților în diferite stadii de pe traiectoria vieții ior.

In literatura românească de specialitate metoda biografiei sociale este mai frecvent întâlnită în studiile predominant psihosociologice. De altfel, in această perspectiva s-a și încercat „de a stabili experimental ce dă și ce nu dă ^metoda biografică) în cunoașterea personalității în contextul (lor) social concret"' (Herseni și colab., 1967).

Printre contribuțiile metodologice la studiul sociologic al familiei trebuie semnaiat că, încă în 1932, XENIA C. COSTA-FORU atrăgea atenția asupra importanței documentelor personale, a biografiilor sociale, în mod deosebit: „A doua sursă de informații pe care o avem la îndemână sunt însemnările ce eventual le-a făcut un membru al familiei mai bătrân, cum de pildă este cazul pe care l-am mai citat, al familiei Codru din Drăguș, care își avea un catastif, <o carte de casă>, în care <Eu Gheorghe Codru, născut în anul '829> își face o biografie și dă nenumărate informații asupra membrilor și •ivem ramiiiei lui". De asemenea, trebuie amintit că în revista „Sociologie românească", la rubrica „Documente", au fost publicate autobiografii sau rragmente din biografiile găsite în cercetările de teren. Astfel, în numărul din noiembrie - decembrie 1937 al revistei întâlnim **Povestea lui moș Pelea din Fibiș** (Botez, 1937, p. 548), în numărul din aprilie - iunie 1939, un rragment din autobiografia unui învățător din Țara Oltului ș.a.m.d.

într-o perspectivă teoretică nouă, mai cuprinzătoare, în perioada 1965 - !966. un colectiv al secției de psihologie socială de la Institutul de Psihologie, sub conducerea lui TRAIAN HERSENI, a aplicat **extensiv** (pe 550 de iucrăton din industrie) și **intensiv** (pe două grupe de câte 9 și 10 maiștri un ghiu pentru biografii cuprinzând următorii itemi: date personale, ramiha părintească și copilăria, pregătirea școlara și profesională, ruta proresională. situația actuală, aspirații, probleme speciale. Pe baza biografiilor .iraie dirijate (s-a utilizat un chestionar cu 200 de întrebări), au fost identificate etapele evolutive aie omului contemporan: naștere - școală, școală - muncă, muncă - prezent. Trecerea de la o etapă la alta, realizată prin salturi saaptanve, impune integrarea școlară, profesională, familială. Școala - întreinncerea - familia marchează „axul vieții", iar zonele de contact - consideră TRAIAN HERSENI - sunt generatoare de probleme psihosociale. întricevâr. articulațiile școală - familie, școală - întreprindere, întreprindere - nmiiic constituie tot atâtea momente tensionale pe axul vieții. Centrarea pe un

singur element limitează autorealizarea personalității, astfel încât omul contemporan se află mereu în situația de a încerca să armonizeze elementele axului vieții.

Cercetarea psihosociologici omului contemporan pe baza biografiilor sociale si a altor documente oficiale și neoficiale (situația școlari, caracterizarea de la locul de muncă, apreciere'a grupului de muncă, aprecierea psihologului etc.) a pus în evidentă valoarea metodei, faptu! că utilizând extensiv și intensiv biografiile sociale putem formula concluzii „care privesc oamenii contemporani în generalitatea lor". Metoda biografiei sociale 2 fost anlicată cu succes și în studiile de psihologie istorică, „știință care trebuie să preia informațiile despre copil împrăștiate în diferite contexte disciplinare și care, depășind imaginea copilului unei culturi, să poată înfățișa procesul copilăriei m devenire, în evoluția sa istorică, pe o anumită zonă, în condiții sociaae și educative concrete, ținând seama de continuitatea materiala și spirituală logică a generațiilor" (Tucicov - Bogdan și Radu, 19^{7}2, p. 39). Deși domeniu] psihologiei istorice urmează să fie creat de-abia de aid înainte (Robert Mandrou, 196!), autorii primei schițe de psihologie istorică din literatura noastră de specialitate subliniază că: „Biografiile mai ales furnizează o multitudine de date, fixate pe succesiunea genealogică a diferitelor familii cercetate" "Tucicov - Bogdan și Radu, 1972, p. 41).

Personal, într-o cercetare sociologică de teren din 1966, coordonată de Y. V, CARAMRLEA, am încercat să obținem biografii sociale provocate pentru a aduce lămuriri asupra transformărilor petrecute în procesul de adaptare ia munca industrială a foștilor agricultori. Fragmente din biografiile înregistrate au rost reproduse pentru ilustrare într-una din lucrările publicate ulterior ;~19~5). Pe baza unui ghid de biografii sociale, în 1968/69, studiind relaua dintre urbanizare și delincventă, am încercat să identificăm tac rarii social: de context (familia, .structura de vecinătate, condițiile de viață *eter,* responsabili pentru fenomenele de devianță - expresie a inadaptăni sociaie 'Chelcea, 19^{T}0). Tot în studiul urbanizării, pentru a determina de această dată factori; adaptării industriale, pe baza unui ghid cuprinzând: date despre părinți, casa părintească, localitatea natală, copilăria, munca, stagiul militar, părăsirea satuiui, stabilirea în oraș, am realizat în 1970/1973, împreună cu o echipă de studenți de la Facultatea de Filosofie, secția sociologie, un număr de 26 biograiii sociale. Ele au fost utilizate, post facturn, in scopui verificări; altor date ale cercetării De asemenea, autobiografiile sociale ne-au servit ca mater.al ilustrativ, constituind un element de completare a chestionarului, care cuprindea în cea mai marc parte întrebări închinse, precodificate (Chelcea, 1974, p. 165).

Valoarea și limitele utilizării documentelor personale în cercetarea sociologică

Odată cu utilizarea tot mai frecventă a documentelor personale în cercetarea sociologică (inclusiv psihosociologică) s-a pus problema determinării valoni metodologice a demersului, urmărindu-se totodată stabilirea unor criterii de clasificare și a unor reguli de tratare a informațiilor cuprinse în diferitele documente. Dintre abordările metodologice, în literatura de specialitate sunt de amintit studiile mai vechi ale sociologilor, psihosociologilor și psihologilor: A. R. BURR (1909), A. PONSONBY (1923), E. T. KRUEGER (1925), E. W. BURGESS (1930), S. A. STOUFFER (1930), J. DOLLARD (1935), G. MURPHY, L. B. MURPHY și T. M. NEWCOMB (1937), D. CARTWRIGHT șij. P. FRENCH (1939), H. BLUMER (1939), A. L. BALDWIN (1940), G. W. ALLPORT (1942), R. C. ANGELL (1945), C. KLUCKHOHN (1945), T. ABEL (1947).

In a doua jumătate a secolului nostru, analiza informației sociale cuprineâ în documente, în special în biografiile sociale, constituie obiectul unor capitole distincte în manualele și tratatele de metode și tehnici de cercetare sociologică. Contribuții metodologice recunoscute au adus în acest domeniu L. FESTINGER și D. KATZ (1953), J. SZCZEPANSKI (1960), MATILDA W. RILEY (1963), N. K. DENZIN (1970), D. G. MANDELBAUM (1973), D. BERTAUX (1980).

După opinia noastră, orice discuție despre valoarea și limitele utilizării documentelor personale în cercetarea sociologică trebuie să pornească de la definirea generală a documentelor ca „urme" ale faptelor sociale, ca reflectare de natură ideală sau materială a faptelor, fenomenelor și proceselor sociale. în același timp, trebuie avut în vedere specificul fiecărui tip de document, ca și modalitatea particulară de realizare a lor. Foarte general spus, valoarea documentelor pentru cercetarea sociologică constă în aceea că studiindu-le putem reconstitui faptele sociale. Documentele personale rămân totuși doar o reflectare a faptelor și proceselor sociale. Ca atare, studiul lor are, într-un anume sens, aceeași valoare și aceleași limite ca și internul sau chestionarul. Firește, nu se identifica cu procedeele de anchetă, dar se apropie mult de interviu și chestionar, mai ales dacă avem în vedere biografiile provocate, realizate pe baza unui ghid. Informația conținută în

documentele personale este, de regulă, mai bogată decât cea obţinută cu ajutorul anchetei pe bază de chestionar sau interviu. Calitativ, nu diferă însă prea mult. In fond, autenticitatea celor declarate în anchetă sau consemnate în documentele personale rămâne problema principală.

Dacă este legitim să cercetăm de ce răspund oamenii în anchetele sociologice, tot atât de justificat ne putem întreba: Ce-i determină pe oameni să fixeze în însemnări zilnice, scrisori, jurnale intime sau autobiografii experienţa lor de viaţă ? Ce încredere putem avea în obiectivitatea reflectării în documentele personale a faptelor, fenomenelor şi proceselor sociale ? Ce îi îndeamnă pe unii să prezinte cercetătorilor documentele lor personale, în timp ce alţii nu le cedează nici contra unor recompense pecuniare deloc neglijabile ?

GORDON W. ALLPORT, în studiul său din 1942, sistematizează astfel motivele pentru care oamenii îşi scriu documente personale: pentru autojustificare, din egotism, cu intenţia de a se prezenta într-o lumină favorabilă, din dorinţa de a pune în ordine propria viaţă, în scop estetic, în vederea găsirii unei perspective sigure în viaţă, pentru autoexplicarea conflictelor trăite, din motive pecuniare, cu intenţia de a le publica, la cererea expresă a cercetătorilor sau a oficialităţilor, spre a găsi „mântuirea" sau pentru a facilita reintegrarea în societate, cu scop ştiinţific, spre a servi ca exemplu celorlalţi sau din dorinţa de a-şi asigura „nemurirea", ştiut fiind că „uitarea este a doua moarte".

Dată fiind gama largă a motivelor ce-i determină pe oameni să scrie jurnale, autobiografii etc, totdeauna trebuie verificată obiectivitatea documentelor personale. Deformarea relatării întâmplărilor trăite poate fi voluntară - în cazul documentelor realizate cu intenţia de a fi publicate, de exemplu -, dar şi involuntară (exhibiţionism, trăiri conflictuale). Luând în considerare tocmai capacitatea individului de a reflecta realitatea, E.T.KRUEGER **(Autobiographical documents and personality, 1925)** clasifică autobiografiile în patru categorii: confesiuni ale persoanelor psihic dezorganizate, cu complexe de inferioritate etc; autobiografii egotistice, în care se acordă propriei personalităţi o importanţă exagerată; autobiografii ştiinţifice, scrise cu intenţia deliberată de a descrie şi analiza în mod obiectiv ceea ce autorul lor a simţit şi a făcut; autobiografii naive, la nivelul simţului comun, ce conţin aprecieri referitoare la experienţa de viaţă a celor care le

realizează. Desigur, documentele realizate de persoane cu tare psihice, ca şi documentele egotistice sunt utilizabile în primul rând în psihologie, mai puţin în cercetarea sociologică. Documentele ştiinţific realizate, încercarea de analiză obiectivă a vieţii sociale şi a propriei persoane sunt de cel mai mare interes pentru sociolog. Memoriile, jurnalele, însemnările şi amintirile unor personalităţi sociale pot arunca o lumină asupra realităţilor inaccesibile direct experienţei cercetătorului. Documente cu o reală valoare ştiinţifică poate realiza orice persoană instruită, cu condiţia de a se limita la propria experienţă de viaţă, semnalând rolul pe care l-a jucat în desfăşurarea evenimentelor relatate, diferenţând între faptele petrecute şi opinia despre ele, între atitudinea de moment şi atitudinea din timpul consemnării experienţei trecute. în acest sens, GORDON W. ALLPORT atrăgea atenţia asupra necesităţii de a face distincţie între modul de înregistrare a experienţei de viaţă şi modul de interpretare a acestei experienţe. Interpretarea poate fi făcută la nivelul simţului comun („populară, convenţională"), poate fi suprasimplificată sau realizată ştiinţific.

In afara limitelor legate de calitatea de observator spontan a autorului documentelor personale, pentru utilizarea lor adecvată în cercetarea sociologică trebuie depăşite dificultăţile generate de raritatea descoperirii unor documente personale chiar la subiecţii investigaţi şi care acceptă să le cedeze spre studiu. Dificultatea colecţionării unui număr suficient de mare de autobiografii este dublată de faptul că cei care realizează astfel de documente nu sunt reprezentativi pentru ansamblul populaţiei. Chiar dacă eşantionul biografiilor spontane ar corespunde ca volum, ca structură, el nu ar fi deloc reprezentativ, deoarece - aşa cum arătau G. MURPHY, L. B. MURPHY şi T. M. NEWCOMB **(Experimental social psychoîogy,** 1937) -, de regulă, persoanele frustrate sunt cele care „pun pe hârtie" problemele lor de viaţă. De asemenea, elaborează spontan documente personale in special cei care au înclinaţii literare, „fascinaţia stilului" prevalând adesea asupra sincerităţii mărturiei (H. W. Gruhie, 1928).

Pe de altă parte, descoperirea unor autobiografii spontane, a unor jurnale intime, autobiografii etc. ridică problema cunoaşterii exacte a contextului în care respectivele documente personale au fost relizate. De la o epocă la alta, conţinutul documentelor personale suferă schimbări substanţiale. Dacă avem în vedere scrisorile, cu siguranţă că într-un fel comunicau oamenii

prin intermediul lor înaintea răspândirii telefonului şi cu totul altfel comunică azi. Introducerea televiziunii a schimbat şi mai mult conţinutul corespondenţei dintre oamenii aflaţi la sute şi mii de km depărtare. Apoi, punerea la dispoziţie de către cei investigaţi a unor scrisori nu rezolvă decât parţial problema; aflăm doar o parte a comunicării (scrisorile primite, cele expediate rămânând, de regulă, necunoscute cercetătorului). Aşa cum un răspuns la un chestionar nu poate fi corect interpretat decât prin prisma întrebării care l-a provocat, tot astfel o scrisoare - ca document personal în cercetarea sociologică - trebuie să fie integrată sistemului de comunicare. Trebuie avută în vedere „diada", nu numai individul.

însemnările zilnice, jurnalele intime sunt greu de colecţionat în număr satisfăcător şi, mai totdeauna, lacunar redactate. Cercetătorul încearcă să umple lacunele din text, ceea ce - aşa cum remarca MADELEINE GRAWITZ (1972, p. 573) - constituie o potenţială sursă de eroare.

Biografiile provocate tind să înlăture unele neajunsuri din utilizarea documentelor personale în cercetarea sociologică: pot fi adunate suficient de multe autobiografii (metoda concursurilor s-a dovedit a fi fructuoasă), există garanţia că înregistrăm experienţa de viaţă chiar a persoanei care ne interesează (în cazul autobiografiilor vorbite), putem afla informaţii complete în raport cu obiectul cercetării (mai ales, prin utilizarea ghidului pentru biografiile sociale). Este adevărat că biografiile provocate - aşa cum remarca GORDON W. ALLPORT (1942) - îşi pierd caracterul de document spontan, fapt ce limitează, dar nu exclude, posibilitatea utilizării lor în cunoaşterea vieţii sociale, a relaţiei individ/societate .

Biografiile sociale, ca şi celelalte documente personale, de altfel, pot fi valorificate în cercetarea sociologică în multiple moduri: ca bază intuitivă, pentru elaborarea ipotezelor, ca material ilustrativ, pentru verificarea ipotezelor, pentru înţelegerea concretă a motivaţiei sociopsihologice, pentru orientarea cercetării spre alte teme (Robert C. Angell, 1945). In funcţie de modul de valorificare, documentele personale vor fi utilizate ca sursă principală de informaţii sau, complementar, alături de alte metode şi tehnici. Ele pot fi recoltate în faza iniţială cercetării sau într-o etapă mai târzie. în orice caz, nu multe sunt temele de cercetare sociologică care să excludă utilizarea documentelor personale.De aici şi îndemnul de a apela mai stăruitor ia studiul documentelor personale, firește, într-o perspectivă teoretică integratoare.

HERBER BLUMER (1939) atrăgea atenţia asupra unor cerinţe metodologice ce trebuie satisfăcute de orice cercetare bazată pe studiul documentelor personale: reprezentativitatea, adecvarea la tema de cercetare, reliabilitatea (fidelitatea) şi validitatea. Susţinând că documentele personale au importanţă pentru ştiinţă doar dacă există într-un număr suficient de mare, H. BLUMER pierde din vedere aspectul calitativ şi reduce polivalenţa funcţiilor îndeplinite de documentele personale, reţinând doar pe cea de verificare a ipotezelor cauzale. O poziţie asemănătoare este susţinută şi de S. A. STOUFFER, care apreciază că este posibil, deşi neeconomicos, să se trateze cantitativ documentele personale. Chestionarul, afirmă autorul cunoscutei lucrări **The American Soldier** (1949), conduce la aceleaşi rezultate, dar este mai convenabil de aplicat. Cercetând reliabilitatea şi validitatea utilizării documentelor personale, S. A. STOUFFER găseşte o corelaţie ridicată (+ 0,81) între autobiografii şi scalele de atitudine *{după* Allport, 1942).

Comentând lucrarea **The Polish Peasant in Europe and America,** GORDON W. ALLPORT apreciază ca fiind o expresie a „entuziasmului" autorilor afirmaţia că documentele personale „constituie tipul perfect de material sociologic", că dacă ştiinţele sociale folosesc şi alte materiale aceasta se datorează numai faptului că în practică se întâlnesc dificultăţi în colectarea rapidă a unui număr suficient de astfel de documente [biografii] care să acopere totalitatea problemelor cercetate.

Accentuarea dificultăţilor legate de colectarea unui număr suficient de mare de autobiografii în vederea obţinerii reprezentivităţii trădează menţinerea acestei surse de informare în limitele metodologiei anchetelor **(survey research).**

In prezent se conturează.o nouă perspectivă: utilizarea biografiei sociale ca **alternativă metodologică,** nu doar ca sursă de informare. Lucrările coordonate de DANIEL BERTAUX sunt ilustrative în acest sens (1980). Grupul de studiu al abordării biografice în sociologie, care din 1976 organizează reuniuni anuale la **Maison des Sciences de l'Homme** (Paris), propune nu numai perfecţionarea tehnicilor de înregistrare şi de valorificare a biografiilor sociale, ci şi experimentarea unui nou demers metodologic (abordarea biografică) (1980, p. 197). Care sunt premisele noii orientări metodologice ? Respingând filosofia neopozitivistă pe care se bazează

concepția dominantă în sociologie, potrivit căreia teoria sociologică nu ar fi decât relația cantitativă dintre variabilele anchetelor cu chestionar, prin abordarea biografică se oferă posibilitatea construirii unei etnosociologiii dialectice, istorice si concrete, fondată pe bogăția experienței umane. Obiectul de studiu al sociologiei - consideră DANIEL BERTAUX - nu îl constituie sociostrucrura, ci evoluția istorică a societății. "Pozitivismul este responsabil de divorțul dintre nivelul teoretic și empiric în sociologie " (1981, p. 3").

Abordarea biografică reînvestește omul cu atributul de „măsură a tuturor lucrurilor", denunțând mitul scientificității sociologice, care, sub pretextul obiectivității, „reifică ceea ce e viu, structurează ceea ce e luptă și contradicție, consideră stabil și fix ceea ce e istoric" (Morin, 1980, p. 313). în cercetarea sociologică empirică este reintrodusă dimensiunea temporală, utilizarea autobiografiilor permițând relevarea proceselor socioistorice în desfășurarea lor. Față de empirismul cantitativ grosier al anchetelor pe bază de chestionar, față de agregarea de date, reprezentând o secțiune transversală în care toate referințele temporale și personale sunt eliminate, autobiografia („recit de vie") oferă - apreciază PAUL THOMPSON (Thompson, 1980, p. 250) - informații care prin natura lor formează o totalitate coerentă și bogată în experiența socială reală. Aceasta stimulează imaginația sociologică, în comparație cu prelucrarea răspunsurilor preformulațe la întrebările închise din chestionar. In același sens, DANIEL BERTAUX nota că, astfel, în cercetarea sociologică se investește un maximum de reflecție teoretică și un minimum de proceduri și tehnici. Câteva aspecte privind tehnica biografiilor sociale se impun, totuși, a fi relevate.

După opinia noastră, rămâne încă neclarificată problema numărului de autobiografii necesare în studiul sociologic. Se pot realiza studii de certa valoare științifică utilizându-se o singură autobiografie, mai multe biografii juxtapuse, sau mai multe biografii recoltate dintr-un mediu omogen. Deci, nu numărul contează, ci atingerea „punctului de saturație" - opinează DANIEL BERTAUX. „Saturarea este fenomenul prin care, după ua număr de convorbiri (biografii sau nu) cercetătorul sau echipa de cercetare au impresia că nu mai obțin nimic nou în ceea ce privește obiectul cercetării" (1980, p. 205). Ca și în cașul anchetelor pe bază de chestionar, în care, dacă la un eșantion reprezentativ se mai adaugă suplimentar câteva zeci sau sute

de interviuri, valoarea de adevăr a concluziilor rămâne neschimbată, tot astfel in abordarea biografică depășirea punctului de saturație nu aduce nimic nou sub raportul cunoașterii. De altfel, prin abordarea biografică în cercetarea sociologică nu se urmărește obținerea „reprezentivității morfologice" a unităților sociale, ci asigurarea nivelului de reprezentativitate a ,,relațiilor sociostructurale" (1981, p. 37). Cum ne dăm însă seama că punctul de saturație a fost atins ? Pentru eșantionare există formule de calcul ce și-au dovedit valabilitatea; pentru determinarea punctului de saturație ne slujim încă de intuiție, de capacitatea cercetătorului de a-și reprezenta obiectul investigației. Subiectivitatea cercetătorului devine astfel principiu metodologic în abordarea biografică. In aceasta rezidă - după opinia noastră - slăbiciunea noului demers de investigare.

Tot din perspectiva tehnicii de investigare, abordarea biografică ridică o sene de probleme legate de procedeul de intervievare (directiv sau nondirectiv), de modalitatea de transcriere a relatărilor ș.a.m.d. Nu sunt propuse principii noi, tehnica autobiografiilor rămânând, în ansamblu, aceeași. Se menționează totuși faptul că autobiografiile publicate au în realitate totdeauna nu un singur autor, ci doi: naratorul și cercetătorul (Maunce Catani, 1975). Observația are, fără îndoială, relevanță metodologică, subliniind rolul investigatorului, care dintr-o evocare de „scene de viață" face o „autobiografie".

Capitolul 13

TEHNICI DE ANALIZĂ A CONȚINUTULUI COMUNICĂRII

X JȘNTRU valorificarea documentelor, în investigațiile socioumane foarte adesea se face apel la tehnicile de „analiză a conținutului" *{Content analysis)*. Deși aceste tehnici s-au dezvoltat în strânsă legătură cu propaganda, care nu o dată a fost utilizată în scopuri politice condamnabile (întreținerea unei stări de suspiciune, de neîncredere între popoare și guverne), ele pot și trebuie să servească idealurilor de pace, de bună vecinătate, în vederea sporirii eficienței activităților educative în spiritul demnității umane și naționale, pentru respectarea „Declarației universale a drepturilor omului".

Specificul tehnicii analizei conținutului

Deoarece în. ultimele două, trei decenii s-au înregistrat progrese însemnate, care pun sub semnul întrebării unele definiții altădată larg acceptate, caracterizarea acestei tehnici impune unele precizări.

B. BP.RF.LSOM - unul din sociologii care au contribuit cel mai mult la dezvoirarea tehnicii analizei conținutului - considera că „Analiza conținutuiui este o tehnică de cercetare care are ca obiect flescr^erea, obiectivă, sistematică si cantitativă a conținutului manifest al comunicării" (Bereiso8^., y. 1952, p. *220)*. Deși des citată, această definiție este vulnerabilă pentru că se oprește la indicarea genului proxim, fără a arăta și diferența specifică. In - fond, orice metodă sau tehnică de cercetare sociologică trebuie sa fie< ;

obiectivă și sistematică și să permită cuantificarea faptelor și fenomenelor sociale. Definiția citată reflectă entuziasmul de început al posibilităților de cuantificare oferite de tehnica analizei conținutului documentelor scrise. Astăzi - așa cum remarcă MADELEINE GRAWITZ (1972, p. 586) - interesul pentru cuantificare a scăzut, numeroase analize ale conținutului documentelor sociale îmbinând studiul cantitativ cu cel calitativ.

Se poate spune, așadar, că analiza conținutului reprezintă o modalitate cantitativ-calitativă de studiere a comunicării, dar nunumai a conținutului manitest âTiceitela, ci și a celui latent. Tocmai conținutuTTatent, ceea ce nu e Imediat sesizabil, ceea ce e „ascuns' constituie obiectul de interes al tehnicii analizei conținutului. Posibilitatea de dezvăluire, prin utilizarea" analizei conținutului, a propagandei camuflate a generat un considerabil interes pentru metoda aceasta. Se citează, în acest sens, dezvăluirea, prin utilizarea acestei tehnici, a propagandei naziste efectuate de revista „The Galilean" care apărea în S.U.A. în timpul celui de-al doilea război mondial. Așa cum se știe, înaintea intrării în război, guvernul S.U.A. interzisese orice fel de propagandă favorabilă unora sau altora din părțile beligerante. Cu ajutorul analizei conținutului, evidențiindu-se paralelismul dintre temele articolelor apărute în „The Galilean" și temele emisiunilor germane de radio pentru S.U.A., s-a demascat propaganda camuflată efectuată în mod ilegal de respecnva revistă. Din analiza conținutului emisiunilor radio s-au identificat 14 teme ale propagandei naziste (Daval, 1967, p. 468). Aceste teme s-au regăsit și în publicația amintită (vezi Tabelul 1).

în total, articolele din revista „The Galilean" au fost de 1195 de ori în acord cu temele propagandei naziste și doar de 45 de ori în dezacord, fapt care a constituit un indiciu al propagandei camuflate. Pe această bază, prin decizie juridică, revista a fost suspendată.

O definiție mai acceptabilă a tehnicii analizei conținutului - dată de OLE HOLSTI profesor la Universitatea Stanford - o întâlnim reluată în lucrarea **The General Inquirer: A Computer Approach to Content Analysis:** „analiza conținutului reprezintă acea tehnică de cercetare care permite inferențe prin identificarea sistematică și obiectivă a caracteristicilor specifice în cadrul unui text" (Stone, 1966, p. 5). Considerăm această definiție ca fiind mai riguroasă pentru că accentuează scopul analizei conținutului: „a **face inferențe".** Analizăm un text pentru a trage concluzii, a face inferențe

		Acord	Dezacord
1	SUA sunr corupte în interior	279	25
2	Politica externă a SUA este nejustificabilă d.p.d.v. moral	39	0
3	Preşedintele SUA este blamabil	70	0
4	Marea Bntame este coruptă intern	28	0
5	Politica externă a Marii Britanii este nejustificabilă dp.dv. moral	23	0
6	Primul ministru Churchill este blamabil	16	0
7	Germania nazistă este dreaptă şi virtuoasă	12	2
8	Politica externă a Japoniei este d.p.d.v. moral justificabilă	15	2
9	Germania nazistă este puternică	19	2
10	laponia este puternică	72	2
11	SUA sunt slabe	317	5
12	Măria Britanie este slabă	113	3
13	Naţiunile Unite sunt destrămate	29	0
14	Statele Unite şi lumea întreagă sunt ameninţate de:		
	a) comunişti	43	0
	b) evrei	112	0
	c)_plutocr2"	1	0

Tabelul nr. 1 Enunţurile din „The Galilean" în acord şi în dezacord cu temele propagandei naziste

de natură psihologică şi sociologică. Caracteristicile specifice ale textului interesează numai în măsura în care acesta ne dă informaţii despre trăsăturile de personalitate sau despre structurile sociale. Din acest punct de vedere precizarea făcută de RENATE MAYNTZ ni se pare edificatoare: identificarea, descrierea sistematică şi obiectivă a caracteristicilor lingvistice ale unui text, în cadrul analizei conţinutului, se face pentru a se trage concluzii asupra particularităţilor nonlingvistice ale persoanelor şi structurilor sociale (Mavntz şi colab., 1969. p. 151). A face inferenţe este, aşadar, raţiunea de a fi a analizei conţinutului.

Definiţia propusă de OLE HOLSTT impune şi ea o serie de precizări. Fiind o tehnică de cercetare, analiza conţinutului trebuie integrată unei metodologii, în concordanţă cu o teorie sau alta. O tehnică de cercetare, oncat de rafinată ar fi, rămâne steriM în afara unei metodologii şi a nppi teorii corespunzătoare. iNu orice aescriere obiectivă şi sistematică a comumcării se ridica Ja nivelul tehnicii analizei conţinutului. Pregătjrea_teoreticâ a cercetătoruJm rămâne hotărâtoare. In literatunTue specialitate se întâlnesc numeroase cercetări bazate pe tehnica analizei conţinutului, dar care nu au

relevanții teoretică necesară. \ număra și a clasifica unitățile conținutului comunicăm mterumane sau de masă fără a verifica sau fără a sugera vreo ipoteză m> reprezintă o autentică activitate de cercetare științifică. Nici cinsiricare.: *ev* rutină a răspunsurilor la întrebările deschise dintr-un chestionar, i. ;: Icerniv chi/w I'->>jit< atenr. - a documentelor sociale (autobiografi:. .:niir .nt;:r-- etc; in vederea rezumări; conținutului lor nu constiunc, df . v,u <*Vi,i* r;i.:'-.- • in > amplificare a tehnicii analizei conținutului, •• pur -: tvvipii; » proi;-. :\Îl.- i _ .u . >uonarului, un studiu obișnuit al documeji tcior Soț :;tk.

i eo: .;:ii.: r M si;. ;-i .îsri'.iuuiiu' sil tie obiectiva și sistematică, precum și raportare:! ae.-M^. '•.:::;.: *l*-< metodă, rnetocioiojrie. rcont' nu introduc un eiemen: -ner;T.> •<_•-• tenmcii de cercetare sociologica trebuie să se caracter /e/L p;yi obiecti\ ;:;itc, să ne sistematica, să perrnii.î obținerea acei"r:iș: rev.'in:..- :• ia/iii reiuărn cercetării de căi re altei-ieva. S;:nstacerea cerinței» r ammtirc presupune, pe de o pane, ca procedura anaiizei conținutului să .-aba ..tracter expheu, algoritmul utilizării tehnicii analizei conținutului să ne nu iHimai corect, dar și clar expus, iar, pe de altă parte, întregul conținui ai corni ir icâm să :e clasifici *m* conformitate cu sistemui c categorii de an.;i •'..

De^: :eri;H'i cic .1 n ijbiecnva și sistematica constituie diferența specitica iii detin.rea ti-r:n.c;: ,inai!?ei conținutului, totuși prin aceasta •ț; r<uoliiua:/;i taptLU ci anauza conținutuiu; a-a născut da starșitui secolului ai XiX-tea) c *11* u reacyt rî nioaui intuitiv, speculativ și subiccth' al criticii lner.;rc. Așa *cati:,* remarca RC)viI:.iv D \\ ,\L, atai clasica anuuza literară, cat și anau/a conți nulului .u: C2 scop e\klenț!erea intențiilor autorului, reconstituirea cadrului scciai, pr:.; st;u:irJ umbli și ai suluim. Pentru criticul literar, textul constitui:: punc:ul de spriun *in* rek^area propriei personalități, tn timp ce pentru analist text:.l repre in :: tr-ndamcnMiI conc!uz;i]oc referitoare la personalitatea a:.- toruiui ș. o .î.'exuu .-' >cia] conciclî. Idealul în critica literară.este acela de a *i*~ cat mai person:.!, de .; spuht. despre o operă beletristică ceea ce nimeni altul n-ar ma: pute.-, spune. In cazul analizei conținutului, idi^al este ca tcț; ce; care fac analiza unui text literar să ajung,! la aceleași concluzii^ să dea aceeași interpretare, să evalueze în același fel. ROGER DAVAL ia ca exemplu analiza făcuta de B. K. W'HÎTE în „Journal of Abnorma! and Social Psvchology" (nr. 42, 1947) romanului "Black Boy" de RICHARD WRIGHT. Analistul a consemnat prin câte un simbol ori de câte ori in

roman se exprimă un scop al acţiunii personajelor, un sentiment, o judecata de \ aîoare pe care acestea le emiteau etc. De exemplu: Co = confort psihic; M - mama; 1 - toleranta; apostroful — negaţie ş.a.m.d. S-a trecut apoi la cîas.:r:c'iref: simbolurilor, lată scopurile identificate: fiziologice (hrană — H, sex — S, repaus — R, activitate, A etc), sociale (amor familial = Af, amor = A*, prietenie = P etc), egoiste (independenţa = 1, dominare = D etc), prauicc. de cunoaştere etc in acelaşi fel au fost identificate şi exprimate pili; -iiihcuun normele morale si sociaie, precum şi personajele (naratorul - t. peroanele de cuioare — n albii = a etc): Prelucrarea statistică a >;nî)i)iU:;i>>r ; stabilirea trec. enţei de apariţie a unor scopuri, sentimente etc. neutrii cele doua categorii de personale (aihi şi negri) existente in roman i pefyiis >t,it.'iin't-,i eoni mut ui ui sau manifest si latent: personajele de culoare •-mi prezentau' Ci având cu precădere scopuri fiziologice, egoiste, iar albii -ai;\:n -oaatc. *-iiŢ>ci;< mn:* Sentimentele albilor sunt şi eie diferite de cele :iu- ţ"i"s< 'ti.tîeiur de cuioarc Pe baza analizei s-a stabilit, ol>iectiv şi sistematic, >ni '!.>;•:..: .;;it/i "i >•: r.i-'n s respectivului roman.

. : i"..„"•'! .•' .îîurît.îuiu; ru: e aplică ;iuniM textelor, **once^cojniuiicare** ^iiv •• ikL.i putaiu. _^>upii.s.i i.inei asttej de <ina;i/c In acest sens, **DORW ÎN** *P* i .\R'''\VRRi^^~propune o defanitie mai iareă, considerând ca prin

>/>iii:H. Ului se : ea! zeaz; „descrierea o uecfivă. sistematică şi cann-

K . i · ".'ic in: :;. .mporra nienr simbolic . i'.' >.\ p, 48, . De rermut este

P* :, v. ,.n.u! **"t.tiui** poate *U* titiLz ita *cu* succes şi în studiul

»-, u;~K . Sun (.lasiee m acest sens aiiabzeie conţin-:tului

ii fa; :c, *i.ti* >:(i...n-;. iifll :t de?enate etc %i.*(•ircnvĂ* inT\cpt **cercetării!**

.;• , Cii:·i)(ii\< 5 j i I', j (. ; '197^, a surora.conţinutului filmelor amen-

n > ..! , : . / ; , , pr Iţ'ï.ıs' ^t stabilească o acă eroii râmelor americane

-arucîura socioueniosztratică a popuiaţ<ei am

••-,)^i;r, de ilîtTcie tiime, I Jv.iRO J tlV [

uru pe sexe a populaţiei cun h.L.A nu este reflectata i'ie

Qin T"i" ^ •'• p'-'^'^fiir; prinejr^îe urare apăreau

:Î I :r,ek: anali/aie, J *".(* • • erau liâitiati si doar 62Jemei. Proporţia (.le 1 la 2 in '

..'Ai ,i.re;i '••ârhaLiior reriectă - confonn studiului aminot - discriminarea

• .iC.'.i.i t..p. - oce? .iica americană aJiDipuiUi. ţ>i sab raportul altor caracteristici

•oc J'.-",-..")iîr:îît:rc H'ârsta. origine etnică, stare civilă; filmele analizate nu

»U::'-...U: > *X'-ii&ic* repre/entativă pentru structura socială concretă. Ca

err,:;:c, ran'.eie :;n.L.;:;cane - itsa cum constată DOROTHYJONES -evitau

problematica social-politică: 68% din filmele analizate aveau ca subiect amorul, 26,1% reputaţia personală, 15,9% securitatea individului şi 13,8% stilul de viaţă (totalul depăşeşte 100% pentru că unele filme tratau concomitent mai multe subiecte).

In revista „Insight llolland" din 1980 sa-prezintă o interesantă analiză a conţinutului unei picturi a lui PIETER BRUEGEL CEL BĂTRÂN (1525 - 1569), supranumit BRUEGEL AL ŢĂRANILOR, pentru pasiunea cu care a zugrăvit scene din viaţa oamenilor simpli. Pe baza analizei conţinutului tabloului **Jocuri de copii** (1560), au putut fi inventariate jocurile practicate la jumătatea secolului al XVI-lea (capra, baba-oarba. bătutul mingii, trânta, învârtirea titirezului cu biciul ş.a.m.d.), ceeea ce reprezintă tară îndoială o contribuţie semnificativă la istoria culturii, cu atât mai mult cucăt, de-a lungul timpului, mai mult de jumătate din cele 78 de exeperiente ludice (reprezentate în tablou) s-au pierdut. Analiza conţinutului tabloului amintit a permis stabilirea ariei de răspândire a unor jocuri, sugerând anumite împrumuturi culturale. J. HILLS, în lucrarea **Das Kinderspielbild von Pieter Bruegel d.A** (1560) (Wien, 1957), atrage atenţia asupra unui detaliu din tablou: în coltul din stânga, pe o prispă, două fete joacă arşice (cinci pietre), jocul redat de PIETER BRUEGEL e foarte vechi; era întâlnit în antichitatea greacă şi romană, a fost răspândit în Anglia, Franţa, Germania, vechea Rusie, chiar şi în Japonia (Liiceanu, 1977, p. 5). în urmă cu 30 - 40 de ani îl jucau trecvent şi copii din ţara noastră. Astăzi, dacă nu a dispărut total, este totuşi dat uitării, mai ales în mediul urban. Altele sunt acum jocurile copilăriei. Analiza conţinutului tabloului **Jocuri de copii** - aşa cum s-a arătat - a fost făcută nu cu scopul de a evalua pictura, ci, în primul rând, pentru a reconstitui realitatea socială a timpului, pentru a face inferenţe sociologice şi psihologice cu privire la joc, ca element permanent al culturii; la om, ca fiinţă care se joacă **(homo ludens).**

Tot în scop ilustrativ, pentru a sublinia posibilitatea aplicării rehnirii analizei conţinutului la documentele nescrise (de tipul celor vizuale: desene, **caricaturiste^,** semnalăm aplicaţia realizată (cu concursul studenţilor Cnstina Bălteanu, X. Achim, I. David, D. Muşală în 19^8 la Facultatea de Ziaristică). S-a cercetat continunil caricaturilor semnate de Matty la rubrica „Uflâpe ?i" în cotidianul „România liberă" (luna iunie a anilor 1969, 1974, 1976,1978). Fără a intra in detaliile procedurii, amintim unele din concluziile acestei *aplicaţii pi-sctice cu Fma&tate <ti-âs<:âc&: ia <xlc Î&8 ediţii «k*

cotidianului au fost publicate 73 de caricaturi, 33 vizând dimensiunea psihologică şi 43 dimensiunea sociala a fenomenelor ce fac obiectul criticii lui Matty. Ca frecvenţă, pe primul loc se situează „carenţele educative" '20,5° n din lotalui caricaturilor), apoi „munca necorespunzătoare" (1 8,6%), „deficienţele din icnvitatea serviciilor publice" (17,3%) ş.a.m.d. S-a mai constatat că Matty nu foloseşte ca subiecţi ai caricaturilor sale copii şi persoane in vârstă decât cu totul accidental; manifestă o predilecţie pentru suutecţîl de sex masculin (78,7% din personaje)7T:kiar şi atunci când apar în caricaturi personaje de sex feminin (21,3% din totalul caricaturilor), ele au o funcuenasivă şi un rol, de cele mai multe ori, negativ. Ir^ansamblu, caricaturile lui Matty sunt - după distincţia introdusă de B. BERELSON (i 925) şi utilizata de TUDOR V1ANU (1934) - umoristice, nu comice. „In adevăr, redus la tipul său cel mai general, comicul este totdeauna o impostură demascată şi făcută, odată cu aceasta, neprimejeiioasă. Umoristicul este şi el *o* demascare, dar una care ajunge să descopere o valoare înaltă sub aparenţele umile sau stângace care o ascund. Râdem în ambele prilejuri, dar în primul caz pentru a pedepsi şi în cel de al doilea pentru a răscumpăra" (Vianu, 1965, p. 369). Matty nu îşi acuză, ci îşi iubeşte personajele. Desigur, această concluzie, ca s: celelalte, rezultate din aplicarea tehnicii analizei conţinutului, necesită verificarea întregii sale creaţii. Noi o reţinem doar ca ipoteză.

Din definiţiile reproduse, din exemplele invocate şi comentariile făcute rezulta ca, în ştiinţele socioumane, analiza conţinutului reprezintă o serie de tehnici de cercetare cantitativ-calitativă a comunicării verbale şi nonvetbale, *in* scopul identificării şi descrierii obiective şi sistematice a conţinutului manifest şi/'s iu latent, penrru a trage concluzii pnvind individul şi societatea sau comunicarea însăşi, ca proces de interacţiune socială.

Ai

jb

Unităţile de *analiză.*

l'ulixiirea tehaicii analizei conţinutului presupune determinarea unităţilor de înrrjisfare, de context si de numărare. De asemenea, trebuie stabilită screma categoriilor de analiza.

îtâtea~cTe înregistrai- acea parte din comunicare ce urmează a fi caracterizată ţi mtf ednstrtntr-una din categoriile schemei de analiză - variază

m tuncue de ubtecmi cercetării, de isuelul de profunzime al analizei, de rimpui și posibilitățile materiale de care dispunem. Dacă, de exemplu, ne interesează sa .mau/ani modul in care contribuie literatura beletristică la formarea s; dez\ oitarea sentimentului de dragoste pentru patrie, vom lua ca 'JíTititte de înregistrare romanul, nuvela, poemul sau poezia în între"gTffier-Cîtc fomant*. nuvele ctc. dm totalul producției beletristice a unui an au ca iernă (.;iiu;os;ia jf patrie r i^uarea m considerare a conținutului total al unei j.irți. ;'i unu: :nn yiu uiscurs politic ;'cu\antare. comunicat ere"; constituie > !Ti()>..aiini:t. rapidă, -.iar destui ele imprecisă de analiză a conținutului ,:;>ir.ui.:;ar:.. :~ :\,.:?.;m .-c exemplu care are ca temă centrală dragostea -:e patrii., pi >;!';. -. ,:n;ne capitole întregi de descriere a naturii» evocarea unor jrnm.r; .!:;- ;;:;ar:e -ai: nnerete etc. Într-un astfel de caz, cajșrțolui reprezintă.- • :;;i:;.itr c;e înregistrare mai tideiă. !;i analiza unui articol de presă vico!:';;;;;..: • •. ;;ru". .,;::raie™ <ie înregistrare'poate fi artit'oiui în ix)!aktaii.a .ui. C»;; • -.••,:.; :•«: .iL'.ratui, fraza, propoziția sau cuvântul

Cir.jțrutîi s.;u simbolul Lonstitute cele mai nuci unități de inreițistrare. ^irnboiui - ca unități de înregistrare - erau trecVent

, *,K'AS.* . n>:3; :ÎUIC in tieciaraude oficuilc, a'.b.L.i;rKt.:;':;lc '.. ••!:"! dt. . :un:/e, extrer. 1 tic laborioase, necesitau un iimp ,....•..:: .:;:,M ndicat. introducerea, caicuiati :rului eieCir-jnic *):*: • :;:::.:,.•..,!.,; rv.u.îuce în .ictuaiitaif posibilitatea uniixăn: ;•.-:•!.ti'-tr,:.v- : ..;':..' ;:m:s, curo -aini siniDoiunie, cii' inteie. . • ..' i.'tRi,; prezintă, in re/unia;. -i;b wm,.! . •'... .:¡ ': ..':-.. r.i . arr,p;!i\:e; iegisiarive ckn 1 < ama rănit •.;:. .. -. f. îb-.r ue <uutat per.mr ticCarc î.î.fiiri i;ucn . .,.-t :• e ; ÎI,p.>II.Î."V.";T in ("ața ;î!CL'.jri.)rik>r. tîur;;': "ini'!.! : : . ! • : •• .:>!!'(.Î, \ f.cabiuani! iOJ< >sif • :ie<";ti';vr i'"n: ..."..,.- •••.\fi.'tnf pentru caractere!*- și 'x'i'.-iODAÎirăuii." îs

-ii; n RÂND		(i MARC! f.VfS
-S'	-niTiectiviratt'.	158
'"	.iparrtjnț^jnțâ **la pjtruî_**	**254**
•'•	¸c-rî ai majorității^ _	22
•′	*-cti* a: stângii _	36
4	reiații mutuale	22

l**		şef al statului	8
23	-	şef al guvernului •	9
35		socialist	63
25		comunist	25
<>0		stânga '_	V)
"		uniunea stătu;::	25
46		cn.r, i.Tîi	'i
2î		prn.;r;im coi	- 7 0

j, CHIRV:

223		s.,i.,u'c;i\ira!c (sau lunc;-;-;. /' '	211
l'-'5		apanciienţa la i;Tup	ISd
42		pnmui miriis: ru	ISO
		v o1l Hiul:-];	A-
>.'		t-:-:r;-zn	°
41;		francd	>
i-j		«{'•k uitau	
13	' '	saik	'
ÎS		-^roccni"	

saiarii
uiilavic

21	•'-rchuic"	9.
0	natural	
•-{	simplu	
0	clar	
Ci _	' poLiije	46

„Cuvintele «parlament», «adunare», «deputaţi» nu au fost pronunţate niciodată sau aproape niciodată de către cei patru lideri " (Claret, 1982, p. 92).

De cele mai multe ori, tema - o aserţiune despre un anumit subiect - reprezintă unitatea de înregistrare cea mai convenabilă. Stabilind tema ca unitate de înregistrare, prin analiza conţinutului parcurgem drumul invers al activităţii de redactare. Cum procedăm când avem de elaborat un material (studiu, dare de seamă, articol de presă etc? întocmim o listă de probleme, un punctaj, care să acopere subiectul pus în discuţie. Selectăm problemele esenţiale şi le grupăm pe anumite teme. Fiecare problemă este tratată separat şi apoi este integrată temei, făcându-se raportările şi legăturile cuvenite. Când facem analiza textului astfel elaborat, încercăm să identificăm temele, să le separăm şi apoi să le caracterizăm cantitativ şi calitativ.

Obstacolul principal în utilizarea temei ca unitate de înregistrare, apreciază OLE R. HOLSTT, binecunoscut analist şi metodolog al analizei conţinutului, îl constituie timpul consumat pentru codificare, pentru plasarea temelor în categoriile stabilite (1969, p. 116). OLE R. HOLSTI atrage atenţia asupra faptului că celelalte unităţi de înregistrare (propoziţia, fraza, paragraful), deşi uşor de reperat, impun transformarea lor în unităţi tematice, ceea ce ridică serioase probleme în ordinea fidelităţii analizei conţinutului. O propoziţie - şi cu atât mai mult o frază sau un paragraf - poate cuprinde mai multe teme. Transformarea „unităţilor gramaticale" în „unităţi tematice" este indispensabilă în analiza de conţinut evaluativă. In fine, în legătură cu unităţile de înregistrare mai trebuie precizat că fraza, paragraful şi chiar „item"-ul (articolul de presă în întregime, filmul, nuvela, romanul etc.) - aşa cum s-a arătat - nu constituie unităţi de înregistrare pe de-a-ntregul satisfăcătoare.

Alegerea unităţii de înregistrare are consecinţe directe în analiza conţinutului. S-a stabilit că unităţile de înregistrare mai reduse ca întindere permit sesizarea cu mai multă fineţe a modificărilor survenite în conţinutul comunicăm. ALLAN GREY, DAVTD KAPLAN, H. D. LASSWELL (1965) au studiat consecinţele alegerii unor unităţi de înregistrare mai extinse sau mai restrânse (1965). Aceleaşi texte editoriale din „New York Times" din timpul celui de-al doilea război mondial au fost analizate, utilizându-se unităţi de înregistrare diferit;.: fvezi Tabelul 2).

S-a constatat că unităţile de înregistrare restrânse (cuvântul, propoziţia) dau o frecvenţă mai mare sie apariţie a temei decât unităţile de înregistrare extinse '.paragraf;. A, ankohn in totalitatea lui). Orientarea (pozitivă sau

crt.	Unitatea de înregistrare	Unitatea de context
I	Cuvântul	Propoziția
II	Paragraful	Paragraful
III	Trei propoziții	. Trei propoziții
IV	Articolul întreg	Articolul întreg

Tabelul nr. 2 Unitățile de înregistrare și de context ale analizei conținutului

negativă, „pro" sau ,,contra") rămâne aceeași, indiferent de mărimea unităților de înregistrare, intensitatea atitudinilor însă se modifică. Odată cu mărirea unităților de înregistrare se observa o sporire a frecvenței unităților de analiză neutre. In afara acestor diferențieri, menționăm că cu cât unitatea de înregistrare este mai largă (articol, nuvelă, roman, film etc), cu atât durata în timp a analizei conținutului este mai redusă.

/**Unitatea de contekt** reprezintă acel segment al comunicării care permite a se vedea duca-atwmea de înregistrare are o orientare pozitivă, negativă sau neutră. Mărimea unității de context este condiționată de mărimea unității de înregistrare, putând fi mai mare sau cel puțin egală cu ea. Dacă, de exemplu, luăm ca unitate de înregistrare cuvântul, unitatea de context va ti propoziția, fr'aza sau paragraful. Dacăixaza constituie unitatea Hpînrptmțrqrp, anina paragraful sau tema devin unități de context Deși greu cuantificabile, unitățile de context ne ajută să caracterizăm mai corect unitățile de înregistrare. Nu este totuna dacă într-un raport, dare de seamă sau într-un material de sinteză o apreciere critică (propoziție) se face într-un paragraf care subliniază rezultate în ansamblu pozitive sau în contextul unor constatări critice. De asemenea, cuvintele sau simbolurile ca unități de înregistrare pot fi reperate în contexte diferite, fapt ce le determină sensul denotativ sau conoțariv. Cuvintele: cultură, societate, birocrație, normal ș.a. au semnificații diferite în vorbirea de zi cu zi și în textele de istoria sociologiei. De aceea a spune doar că într-o comunicare au fost reperate astfel de cuvinte nu ajută prea mult. Trebuie totdeauna precizat contextul. Iată de ce apare necesitatea ca în analiza conținutului să se ia întotdeauna în considerare și unitățile de context.

(jjnitatea de numărătoare funcție de cuanri,ficare. Eajpoate fi identică cu unitatea de înregistrare, clar, în cele mai multe cazuri, sTe preteră unitățile de numărare cu caracteristici tizice evidente (lungimea, suprafața, durata în timp.. In afara cuvântului, propoziției, frazei, paragrafului, articolului, a

nuvelei, romanului, filmului ere, ca unităţi de numărare se utilizează frecvent unităţile tipografice fcvadratul = 18,04 mm; cicero = 4,512 mrrTsâti 12 puncte tipografice) şi centimetrul (pentru stabilirea lungimii rândurilor); *cm"* şi coloana (pentru analiza presei scrise); rândul şi pagina (pentru~ăiTe publicaţii): minutul şi orajtjentru analiza conţinutului emisiunilor radio şi tv., a filmelor sau discursurilor politice).

Determinarea cantitativă a conţinutului comunicării constituie o caracteristică definitorie pentru analiza conţinutului (identificarea temelor propagande: trebuie să fie dublata de determinarea cantitativă a lor). în studierea eficiente: propagande: politici' se pune cu şi mai multă acuitate problema măsurărr. conţinutului comunicării: nu este acelaşi lucru dacă o temă beneficiază de o expunere pe mai multe pagini sau de câteva rânduri.

Schema de categorii. Conţinuturile comunicării (unităţile' de înregistrare urmează :i f; clasificate, introduse în rubrici sau clase ^categorii) reievantt pentru verificarea ipotezelor cercetării. Stabilirea sistemului de categorii recurge in moţi iogic din ipotezele ce trebuie testacc.

Când nu sjtu unii/atc „categorii standard", analistul procedează prin „încercare si eroare", creând o schemă de categorii originală. In prezent, se discută - mai rnuit cu argumente luate din cercetările empirice, decar într-o perspectivă metodologica autentică - avantajele standardizării in analiza conţinutului. Fără îndoială că preluarea unor scheme de categorii îndelung verificate în cercetările anterioare reduce timpul necesar analize; şi, deci, costul ei. De asemenea, apelul la „categoriile standard" permite comparativitatea ş; curmtutivitafea rezultatelor. Ori de câte ori avem la dispoziţie scheme s[r]::nd,m: va trebui să ie verificăm şi, în cazul adecvării lor la obiectivele crrcejr.ru, să le folosim, chiar dacă prin aceasta originalitatea studiului are de suferit din punct de vedere metodologic. Sub raportul valorii rezultatelor un astfel de demers compensează încă lipsa de originalitate metodologică. \u ,u aven nici m sens să încercăm, analiza discuţiilor de grup folosind alte categorii decât cele stabilite în urma unor laborioase studii de către psihosocioiogul ROBERT F. BAEES (1951). Iniţial, R, F. BA1.ES reţinuse pentru analiză un număr do 8 J de categorii. In cele din urmă a redus numărul lor la " 2 (vezi schema de la p.415).

In calitate de categorii pot apărea activităţile şi acţiunile umane, procesele şi fenomenele psihice şi sociale, diferi iele tipuri de unităţi sociale ere. Pentru exemplificare, prezentăm - după OLE R. HOLSTI - câteva scheme de categorii. Categoriile tip „tablă de materii" sunt, probabil, cei mai frecvent

utilizate. D. HORTON (1957), analizând cântecele populare de dragoste, folosește următoarea schemă de categorii:

Prologul: donnțe și visuri
Actul I: A face curte
Scena 1; abordare directă
—,.— 2: apel sentimental
— „ — 3: disperare
— „ — 4: întrebări și promisiuni
—,,— 5: nerăbdare și capitulare
Actul al II-lea: Luna de miere
Actul al III-lea: Diminuarea iubirii
Scena 1: despărțire temporară
— „ — 2 : forțe ostile
— „ — 3: amenințare
— „ — 4: despărțire definitivă
Actual al IV-lea: Singurătatea
Scena 1: pledoarie pentru singurătate
—,,— 2: dansul iubirii
— „ — 3: un nou început.

De asemenea, sunt frecvente schemele de categorii **tip** „scală", **în care** se acordă diferite ponderi atitudinilor relevate în **text. GOLDINE C.** GLESER și colab. (1961) au utilizat o astfel de schemă de **categorii pentru** măsurarea anxietății:

Tipul de anxietate	Experiență în legătură cu:	Ponderea
1. Moartea	a) propria persoană	3
	b) alte persoane	2
	c) dispariția lucrurilor	1
	d) refuz	1
2. Anxietate multiplă (a, b, c, d)		
3. Anxietate specifică (a, b, c, d)		
4. Vină (a, b, c)		
5. Rușine (a, b, c)		
6. Anxietate difuză și nespecifică (a, b, c)		

In tine, au fost create numeroase scheme de categorii pentru analiza valorilor. Printre cele mai cunoscute sunt, fără îndoială, schema de categorii propusă de H, D. LASWELL și A. KAPLAN (1950), precum și cea elaborata de R. K, W'HITR, cu ajutorul căreia, în 1949 , a analizat discursurile ținute de Hitier si Roosevelt și apoi, în 1967, discursurile lui Kennedy ș: Hrusciov *(ci.* Claret, 1982, p. 89).

A. Valori fiziologice
1. Hrana
2. Sex
3. (Hhhnă
4. Sănătate
5. Securitate
6. Confort

B. Valori sociale
1. Dragoste sexuală
2. Dragoste familială
3. Prietenie

C. Valori relative la eu
1. Independență
2. Realizare
3. recunoștință
4. Samă de sine
5. Dom:naue
6. Agresiune

D. Valori care exprimă teama

E. Valori de joc și de veselie
1. Experiență inedită
2. Excitație, emoție
3. Frumusețe
4. Umor
5. Exprimare de sine creatoare

F. Valori practice
1. Simț practic
2. Posesie
3. Muncă

G. Valori cognitive (cunoaștere)

H. Diverse
1. Fericire
2. Valori (în general)

Utilizarea schemei de categorii presupunea însă două lucruri: categoriile să tie exclusive, adică, nici o unitate de înregistrare să nu poată fi introdusă în mai mult de o singură-categorie; categoriile să fie exhaustive, adică, toate unitățile de înregistrare să poată f; introduse într-una din categorii, și doar înrr-un.i singură. Se mai adaugă o cerință: categoriile să fie clar formulate, asvtei încât anakștii să poată codifica cu ușurință mesajul comunicării. Referitor la categoriile analizei conținutului, OLE R. HOLSTi afirmă că ele trebuie să reflecte scopurile cercetării, să fie exclusive și mutual exclsuive (precise, lipsite de ambiguitate), independente și să derive dintr-un singur principiu de clasificare (1969, p. 95).

In analiza conţinutului unei broşuri de educaţie politică, de exemplu, tabla de materii constituie adesea cea mai bună schemă de categorii. Rubricile permanente ale unei reviste, de asemenea, formează o posibilă schemă de anali/ă. In mod curent, normele şi valorile sociale, orientarea (pozitivă sau negativă) a acţiunilor, atitudinilor şi opiniilor sunt folosite pentru elaborarea schemei de categorii.

Etapele analizei conţinutului

Aplicarea tehnicii analizei conţinutului, ca orice alt proces de cercetare ştiinţifică, se des ras oară în etape.

-y~- AlegefeăTernei de **cercefatW** Nu orice problemă de cercetare reclamă aplicarea tehnicii analizei conţinutului. Uneori este suficientă lectura atentă a documentelor oficiale sau neoficiale şi extragerea ideilor esenţiale sau prezentarea lor în rezumat. Orice cercetare sociologică uzinală are la bază studiul aprofundat al regulamentelor de ordine interioară, dar aceasta nu presupune folosirea rehntcii analizei conţinutului.

Până :n prezent tehnica analizei conţinutului a fost aplicată cu succeSj în primul rând. pentru stabilirea caracteristicilor mesajului, pentru identificarea determinantelor şi cunoaşterea efectelor comunicării. Unele din posibilităţile de aplicare *?,* acestei tehnici sunt ilustrate chiar de studiile incluse în acesr volum (analiza propagandei, cercetarea lizibilităţii etc). Asupra acestora nu mai insistăm. Semnalăm însă că analiza conţinutului a servit şi la identificarea determinărilor comunicării, adică la cunoaşterea caracteris ticilor psihologice şi sociale ale autorilor comunicării. Tn mod deosebit, a fost utilizată în studiul interviurilor, al biografiilor sociale, jurnalelor infirrc etc. A se vedea în acest sens studiile semnate de IO AN MĂRGINEAN fi985) si ADRTAX NECUI.AU (1985).

De asemenea, această tehnică a servit, cum s-a văzut, la descoperirea propagandei camuflare, identificând ..paralelismele" dintre ternele de propagandă dir surse aparent fără legătură, identitatea vocabularului şi a deformări; informaţiilor etc. In perioadele de conflict militar sau de „război rece" tehnica analizei conţinutului & -furnizat informgţrrg^etrcîForJţinut pg alţe"~câT~^naliza conţinutului scnsonlor populaţiei germane din teritoriile

bombardate întimpul celui de-al doilea război mondiale a arătat ră hnmhar-damprvrplf ce se desfăşurau noaptea erau mai demoralizatoare decât raidurile dintimpul zilei, chiar dacă tonajul bombelor aruncate era mai redus. V.S. KOROBELNIKOV (1971) evidenţiază faptul că analiştii au spulberat părerea organelor de informare ale armatelor aliate potrivit cărora „arma răzbunării" (rachetele VI şi V2) ar fi tot doar o manevră a propagandei naziste.

Pe baza Dicţionarului politic Standford, utilizându-se calculatorul electronic, au fost supuse analizei conţinutului notele diplomatice dintre U.R.S.S. şi R. P. Chineză din perioada 1950 - 1965 (Philip J. Stone, 1966). Cuvântările delegaţiei sovietice la şedinţele Consiliului d& Securitate din perioada 1946 - 196X) au fost şi ele supuse analizei conţinutului de către analiŞţji americani. Airfost studiate cu aiiKprul tehnicii analizei conţinutului declaraţiile oficiale din perioada 1953-1959\le secretarulukkjijafgrS_JJjţ., J. F. Duiifis, referitoare la\U.R.S.S. în cele 4\34 de documente incluse în analiză s-auşidenti ficat 3584Ue aserţiuni vizând\J.R.S._S.. Ele au fost grupate în patru categorii polare: ostiitra^e - prietenie, putere - slăbiciune, satisfacţie - frustrare, burV râu. S-a dovediNcă J. F. Dulles coh&jdera „inamicul" rău prin definiţie (Holesti, 1962, p. 244%.Fără îndoială că multe din astfel de analize rămân nepublicate, constituind secrete militare şi de stat. Din cele cunoscute, rezultă însă că analiza conţinutului permite cunoaşterea efectelor comunicării, cunoaşterea receptorului, a publicului.

Pornind dela ideea că între repertoriul propagandei şi repertoriul auditoriului există o zonă de intersecţie, studiind mesajul propagandei, putem reconstitui caracteristicile indivizilor, grupurilor, mai larg, al publicului expus propagandei sau mijloacelor comunicării de masă. O analiză a conţinutului presei scrise arată, într-o anumită măsură, aşteptările publicului căruia i se adresează. Pot fi identificate astfel interesele, trebuinţele, aspiraţiile individuale şi de grup. Bogăţia de idei, varietatea de stiluri, volumul vocabularului caracterizează nu numai propaganda, dar şi publicul căruia i se adresează.

Trecerea în revistă a problemelor cercetate cu ajutorul analizei conţinutului poate servi ca sursă de inspiraţie pentru alegerea unor noi teme de cercetare. Desigur, creativitatea, şi în acest domeniu, nu trebuie limitată. Dimpotrivă, s-ar putea aplica analiza conţinutlui la cântecele noastre patriotice, utilizându-se schema acţiunii sociale: agentul acţiunii, scopul, mij

loacele, finalitatea, contextul acţiunii. In felul acesta s-ar putea orienta **mai** eticient creaţia de cântece revoluţionare şi patriotice.

Qe asemenea, analiza conţinutului ridurilor din publicaţiile periodice **ar** putea releva măsura în care ele, aşa cum sunt tormulare, au **capacitatea** de condensare a informaţiei în puţine cuvinte, sugerând **modalităţi** grafice sau statistice inedite de detaşare a cuvântului-şoc, astfel încât titlurile să fie **mai** lapidare si rât mai dense în acelaşi timp. Suprimarea unor elemente din propoziţie elipsa; si permutarea elementelor în vederea scoaterii in evidenţa a cuvânt; iJiu-chru- (hiperhnrui) - aşa cum se ştie - dau arta ridului (Dubois si cobh.. • 0~4, p. 1*25).* Carf este arta titlului în publicaţiile noastre centrale si locale ' Răspunsul cert nu-! putem afla decât apelând la tehnica analizei con.mumiui. in acest sens, semnalăm un interesant studiu al lui PA VEL CAMPr.W'l' asupra titiurik)f ejmjiinjjox^de televiziune n')7.SV

fi Stabilirea materialului pentru analizai In funcţie de problema cerceîata, de exorulerea pe c^reiriteniionăin să o dăm studiului, de timpul pe care ii avem la dispoziţie, de posibilităţile tehnice si materiale pe care le avem, materialul "textele, hlmelerbenziie imprimate,etc.) supus analizei conţinufiîlu! poate ti mai redus sau mai extins. Dacă vrem sa vedem, de exemplu, care este imaginea studenţilor, ce trăsături psihice, morale şl politice ii definesc, putvm apliu, analiza conţinutului Ia presa studenţeasca (ziare, revis't, emisj^-jiTradio si fy. specializate). Dacă intenţionăm să surprindem si modificarea dr--i l.inon! timpului a imaginii studenţilor reflectată în piesă, va trebui să începem srucliui cu primele publicaţii pentru tineret şi să ni ungem [! prezent. Materialul va fi deosebit de bogat, volumul de muncă Jelor ncchiabii. Ne- ar trebui, lucrând individual, câţiva ani buni de muncă pentru a anălîTi întregul material. Putem însă simplifica lucrurile, limitând analiza doar I? presa tipărită şi, în cadrul ei. doar la ziarul sau revista cu cea mai mare tirculape. De asemenea, ne putem opri doar ia imaginea t-tudenţiior, aşa cum rezultă ea din presa după decembrie 1989.

•V Eşantionarea^ !_ n prim pas în stabilirea materialului pentru analiză îl reprezintă, dec:, **selectarea surselor de comunicare.** Din multitudinea' surselor de informare, cercetătorul trebuie să aleagă acea clasă de documente care este cea mai relevantă pentru tema de studiu. In luarea deciziei, când este vorba de analiza presei, spre exemplu, trebuie sa se ţină seama, în primu] rând, de **prestigiul** ziarului, revistei, postului de radio **sau** tv. Odată

luată decizia de a reține pentru analiză doar o anumită clasă de documente, se trece la **eșantionarea documentelor** (a textelor). Prin eșantionarea materialelor ce urmează a fi analizate, se obține o reducere considerabilă a volumului de muncă impus de analiza conținutului. Problema eșantionării in anaiiza conținutului are, aspecte spgcifice, chiar dacă nu diferă ca principiu cfe **eșantionarea aleatorie** utilizată în anchetele sociologice și sonHajeltTcle

îza sistematica a eșantionării în analiza conținutului a fost 'realizaFă de ALEXANDER MINTZ (1965, p. 127). Studiind pe baza unei scheme de zece categorii titlurile dintr-un ziar central (pe o perioadă de șase luni), ALEXANDER MINTZ ajunge la concluzia că alegerea metodei de eșantionare trebuie să fie făcută în funcție de natura **fluctuațiilor** textelor (fluctuații de eșantionare, tendințe primare, tendințe ciclice și tendințe de compensare).

Fluctuațiile de eșantionare sunt greu de eliminat. Prin metoda abaterii standard poate fi însă determinată amplitudinea acestora. **Tendința primară** rezultă din modificarea conținutului unui număr de ziar în funcție de conținutul numărului anterior. **Tendința ciclică** exprimă practica ziaristică de reluare a unor teme după un anumit interval de timp. în fine, **tendința de compensare** se referă la faptul că prezența în ziar a unei informații într-o zi scade posibilitatea apariției ei și în ziua următoare.

Cele patru tipuri de fluctuații ridică problema preciziei eșantioanelor de zile consecutive și a eșantioanelor de zile neconsecutive. în timp ce eșantioanele de zile neconsecutive elimină în bună parte efectele tendinței primare, eșantioanele de zile consecutive (săptămâna ca unitate de eșantionare) accentuează consecințele acestei tendințe. In cazul tendințelor ciclice, trebuie mai întâi determinată amplitudinea ciclului (cicluri săptămânale, decadale, bilunare etc), pentru ca în eșantion să se rețină unități de eșantionare (numere de ziar) din toate fazele ciclului. Determinarea ciclurilor din presa cotidiană se poate face fie utilizând metoda reprezentării grafice, fie prin examinarea variațiilor procentelor calculate pentru eșantioanele de zile consecutive, fie cu ajutorul metodei Wallis-Moore, bazată pe calculul posibilităților. Tendința de compensare se determină prin calcularea frecvenței de apariție a unei teme într-un eșantion de zile neconsecutive, comparativ cu eșantioanele de câte două zile consecutive.

Rezultă din cele spuse până aici că eşantionarea de zile neconsecutive asigură o reprezeptativitate superioară a eşantionării presei cotidiene. E bine ca eşantioanele să cuprindă un număr suficient de mare de zile neconsecutive, la intervale regulate, pentru a surprinde diferitele faze ale tendinţei. Se recomandă aplicarea **pasului de eşantionare** din două în două numere ale ziarului, din cinci în cinci sau în fiecare a cincea zi din lună ş.a.m.d. Ori de câte ori este posibil se vor utiliza concomitent mai multe procedee de selecţie (eşantionare dublă), pentru a se verifica gradul de încredere în rezultatele obţinute.

De la caz la caz, în afara selectării surselor de comunicare şi eşantionării documentelor, se pune şi problema **eşantionării din documente** a unor texte, fie în mod aleatoriu, fie în funcţie de anumite criterii (autor, temă etc). Astfel, din volumele de literatură beletristică cuprinse în eşantion pot fi analizate doar unele pagini, stabilite şi ele printr-o eşantionare probabilistă. De asemenea, după stabilirea numerelor de ziar cuprinse in eşantion, anafea conţinutului se poate face luând în considerare doar articolele de fond, materialele semnate de un anumit comentator de presă ş.a.m.d. în~multe cazuri de aplicare a analizei conţinutului nu se impune eşantionarea, dimpotrivă chiar. Nu are nici un rost să utilizăm tehnicile de eşantionare când avem de studiat, de exemplu, conţinutul unei rubrici dintr-un cotidian pe timp de un an. Când volumul comunicării este redus, procedăm la analiza în întregime a textelor, ştiut fiind că reprezentativitatea eşantionării depinde atât de selecţia, cât şi de volumul unităţilor de eşantionare (talia eşantionului). Eşantioanele aleatorii cu un volum mai mic de 300 - 400 unităţi de eşantionare - de regulă - nu asigura oreprezenta tivi tate corespunzătoare.

***H Alegerea procedeului de analiza^** Dezvoltarea tehnicii analizei conţinutului oferă in prezent un larg evantai de procedee, începând cu analiza de frecvenţă şi terminând cu analiza conţinutului computerizată. Alegerea unui procedeu sau a altuia impune moduri specifice de determinare a unităţilor analizei conţinutului. Pe de altă parte, alegerea procedeului dejmaliză este în funcţie de tema de cercetare şi de materialul ce urmează a fi supus analizei.'

\/ Analiza **frecventeloc** reprezintă procedeul clasic al analizei conţinutului. Ea constă în determinarea numărului de apariţii ale i^'ffiilfjfrJ£Î"I£Z^. istrare în sistemul categoriilor de analiză. De exemplu, se numără cuvintele"

atectogene care apar într-un discurs sau cuvintele dtheile (vezi cercetarea lizibilității), se uientihcă citatele dintr-un text și se compară frecvența lor într-un ah tt\t f'and unitatea de. înrepTstrăre este /femăț se determină anumite teme într-un material dat. Cu ajutorulanâlTzei frecventelor s-au putut studia tipurile campaniilor de presă din ziaristica romanțase, .. < • ntemporană (Cristian lonescu, IS'HO'i. Înțelegând prin camnane < • ″• • • • ′• • setium /Krisno"» planificară si desfășurată într-o r-er/aadă *â::* im*- li'.-n •'" i 't: *T* .ii'i rihifctive precise, pentru atingerea cărora suni :•••.•. ,:; . ••••> rv '"irnonale" fBntoi. î97-1 \ vom drfinșw csm .->.;,ii..,_. ,,.-,, . -,-;••„ . i •v'-Tnnin. campaniile aenco'ei *'U:* CM.mp'i;>.iitc pepeni":•!•,•–f"*"n:)n;:;';•••••<*r*\enimentepoliticeexceț)tic-nau\neșiiannicate 5; !":epift:î:fic;»hik:_.)up" punctul culminant ai campaniei de presS contorm literat.JT: de -prciahtaie, se diferențiază trei tipuri: campanj de presă declanșați' ut .-veaimenU' deosebit de importante., inedite, punctul culminant situandn--.Hr ia incepurui campaniei; campaniile de presă periodice, ia care punctul n.<<mm.i'K i-^te plasat în a doua jumătate a duratei de des tas urare a catnp ime\ '.-amnamiii *or* presă generate de evenimente anterior planiticate, care au nuncrul cuiminanr spre sfârșitul acțiunii ziaristice. Fără îndoiala că o campanie ce presă bine organizată sporește ebciența propagandei, '•u-c'.r.ir" ir>>'.f"^i>s rn'.'t'>iKi;!ui pentru o anumită idee, mobilizând oamenii ia

\J'. ^-\n;ii;za tendintei'ponieste de ia analiza trecvt'nre'or, urmărind •:.-*A* pună *:r-* evidentă, ;n cjdrui rompniram, nvicmarca (atitudinea! pozitiva, neutri sau neg.:rp':i *:* • emn-itoruiui tata de o Persoana, *o* idee, un rapt snciai, un .*verum:-n! :5toric: ca si in cazul analizei frecvențelor; se începe prin iciennncarea temeior riecare ternă tund clațiticată după poațta pozitivă, neuffă sau negativ? exprimată. Într-un material de propagandă (o broșura, un tiux etc ! nii mtrec O'itiiiiutul se refera ia obiectivul propus: influențarea într-un anumit sens a piiblicuuii. Din conținutul totai sunt reperate unității. conținutului în legătură cu tema propagandei_Sp calculează nrecventa iinrățilox m legaruiă cu tema și se raportează ia numărul lor total. Nu este aedași incix. uacă in ti-un articol de presă, de exemplu, tema adâncirii condriue a democrației în tara noastră apare o singură dată sau de mai muite on. Cu cât numărul unităților în legătură cu respectiva temă va fi mai mare, cu atât eficiența propagandei va fi mai sporită.

()dat;; identificate temele, se trece ia clasificarea lor dupăjeum atitudinea este ,,neutra" sau ^contra'". Evidenţierea tendinţei se face'pnn folosirea următoarelor formule:

. , . / - ' - £ > „

1. -•! / -——— 1, când se iau în calcul numai unităţile de conţinut în legătură cu tema

2. Al' — ——-— 2. când se ia in calcul numărul total de unităţi ' de conţinut

unde:

AT = mdiceie de analiză a tendinţei

b — numărul de unităţi favorabile (pozitive, „pro" etc.)

D = numărul de unităţi defavorabile (negative, „contra" etc.)

L = numărui de unirăţi in legătură cu tema

T = numărul total de unităţi (conţinutul total).

Observăm că cele două formule dau indici de tendinţă diferiţi pentru că numitorul fracţiei este diferit. Conţinutul în legătură cu tema cuprinde totalul unităţilor favorabile, defavorabile şi neutre, în timp ce la conţinutul totai se mai adaugă şi numărul unităţilor fără legătură cu tema a cărei tendinţă o calculăm. Să luăm următorul exemplu, construit pentru demonstraţie : din 462 numere de /iar analizate s-au reperat 389 articole care tratează modul de desfăşurare a activităţilor cultural-artisuce în diferite centre universitare. In 2'-6 de cazuri conţinutul articolelor scoate în evidenţă calitatea lor ue excepţie: în 63 de situaţii se amintesc şi unele lipsuri; iar în 50 de cazuri >c analizează exclusiv neîmplinirile. Intuitiv, ne dăm seama că ziarul respectiv prezintă în mod favorabil activitatea desfăşurată. Dar cât de favorabil *?* Indicele tendinţei ne-o poate spune cu precizie:

1. $AT = - \ — \ ^ \ — = +0,58$

2. $AT - — \cdot \frac{2^6 - 50}{462} - = +0,49$

Acest muice, calculat după o formulă sau alta, ne permite să comparăm ann;..line. ;-\rir<nntă cnntr-o sursă de informaţii cu cea exprimată prin

intermediul celeilalte surse. Dacă analizăm, comparativ, un alt ziar (un eşantion de 503 numere) sau acelaşi ziar, dar dintr-o altă perioadă de timp, putem avea următoarea situaţie: în 266 articole se apreciază rezultatele pozitive; 35 de articole cuprind aprecieri laudative, dar şi critice: 53 de articole sunt critice. Pârâ calcularea indicelui de tendinţă; ne-ar iî greu să comparăm poziţia celor două surse de informaţii în cazul al doilea, indicele de tendinţa estr . *'ir* • ' • • H.60 sau, conform formulei care ia în caicul conţinutul total. + i = .4"j

\:i.!uza ix-'.ui/ac.l evidenţiază faptul că ambele ziare apreciază pozitiv artivu'-aic-i ;;'ii".:ril-nrri:.r;c;. Od de-al doilea ziar analizat face mai multe semnaiar; p< .•• /sv,- deca: prunul, dar se preocupă într-o măsură mai mică decat acesta ilt aspectele ticesiei activităţi.

Pentru calcularea tendinţei, in analiza conţinutului poate fi utilizată şi o îormuia mai ue/\ oltata, care ia în considerare, concomitent, atât conţinutul în iegătoră cu tema, cat si conţinutul total:

3. $$\frac{4T^{\wedge l}\,'''\sim_{t}\,_{D}}{L\text{-}T} \qquad \frac{^{F\,\#D}\sim^{lf}}{L\text{-}T}$$

(Simboiunie se păstrează, iar T reprezintă numărul total al unităţilor conţinutului',,

\plicând această formulă, constatăm că valoarea indicelui de tendinţă ai primului zia" este de + 0,284.

$$\frac{.?\,''0' - 275 \bullet ?0 \quad 276 \bullet 50 - 50^{2}}{^{\wedge}S'\text{-}462 \qquad 389\text{-}462}$$

Indicele cit tendinţă al celui de-al doilea ziar este de - 0,2.55. Rezultă de ;-ur; că prima Mir<a de intormare are o atitudine, in ansamblu, mai favorabuâ tată ac 0KSti>urai\:a :icn\iTă;:i cuiturai-educati\"e decâi cea cie a doua .

in rornii:K-ii' nrfzcnta'e. uniîăţilr conţinutului neutre nu au fost luate *d\:xa n* calea- Studiile efectuate au relevat însă rol oi lor în determinate-a indicelui de tendinţă. A^a cum remarcau Fi. D. I.ASSWELLşi N. LEÎTES (1965), indicele de tendinţă descreşte în valoare absolută atunci când creşte numărul de unităţi de conţinut neutre; dacă toare unităţile conţinutului în legătură cu terna dată sunt neutre, atunci indicele de tendinţă este egal cu

zero: dacă nu există unități neutre, indicele de tendinţă re/ultă din raportarea număruiui de unităţi favorabile la numărul unităţilor de conţinut defavorabile, \>j{**Analiza e valuativă**\reprezintâ un procedeu al analizei conţinutului propus de C H 7 K ~ D S G O O D (1959). Se_ face distincţie între obiectui atitudinii (O) şi evaluarea obiectului (E). Ca obiect al. atitudinii întâlnim diferitele, unităţi sociale (familia, grupul, colectivitatea etc.) sau fenomenele şi procesele sociale > democraţia constituţională, tranziţia, privatizarea, etc.',, tar ca evaluare luam în considerare toate determinările calitative ale unităţilor >ociaic 'Coc-z'unea. caracterul progresist, eroic etc). -Vplicarea procedeului ac a;sau/ă c\ aJua tivii impune transformarea aserţiunilor din text în c.;n-strucni sintactice echivalente semantic, astfel încât să apară foarte ciar obiectai atitudinii ş; evaluarea.

l:\ mod concret anaiiza evaîuanvă presupune:

» Identiticaraa mruror aserţiunilor din text referitoare la obiectul atitudinii. Pentru *A* preîntâmpina eventualele distorsiuni, obiectele atitudinii sunt înlocuite cu simboluri (literele mari ale alfabetului). Se codifică prin aceiaşi simbol ne elementele unei mulţimi, fie mulţimea ca unitate integratoare.

• Identificarea expresiilor care conţin determinări directe şi a expresiilor care conţin determinări indirecte. Toate expresiile care conţin ca oDiea ai atitudinii unitatea socială, fenomenul sau procesul ce ns intere:-s;t7,it sunt transformate in expresii sintactice simple care pun m evidentă: subiectul, predicatul şi complementul,

hxpresuîe transformate sunt evaluate, acordându-se ponderi (intre ~ 3 ş; • 3 predicatelor si complementelor. Se analizează, deci, direcţia ŞL ;ntens!taî:ea njrudinjlor, intocmindu-se apoi câte o foaie de codificare jx-niiu hecare obiect al atitudinii ce ne interesează

Fvaiuarea aecâre; propoziţu, produsul dintre direcţia şi intensitatea aun;.±aii. poat-— iua vaioo pozitive sau negative. Apiieându-se următoarele

$$A) \quad \frac{r}{?\,i} \quad \frac{(\text{\textit{Saharea predicatului}} \times \textit{Valoarea complementului})}{\textit{Nr. propoziţiilor}}$$

7 ! / '\ *uioarei] bredicatuluiX Valoarea complementului)*

i jj [tf&r/7e *absolute\ale predicatului*

se determină evaluarea medie (A) s^u un indice de evaluare (B) cu ajutorul cărora putem compara diferitele texte. *hAMiMf^^"*

\/\\\ **Analiza contingenţei** permite evidenţierea structurilor de|asociere a, rermetulor conceptelor) dintr-un text. Frecvenţa de apariţie „asociată a „cuvintelor-cheie" în textul analizat (frecvenţa relativă) se compară cu *JL ' ˅* probabilitatea teoretică ele asociere a lor (valoarea__de aşteptare). Dacă *\/.i* diferenţa este semnificativă, l'se trage concluziatffi asocierea termenilor nu .vi *f* este întâruplăLOiire, ea datorându-se fie unei particularităţi de stil, fie intenţiei C ˅ - manifest£^SjiLuiaj:eme_ji_autorului. Analiza contingenţei, aşa cum a fost prezentată de CH. OSGOOD (1959), presupune:

- Identificarea unităţilor de înregistrare. De regulă, sunt utilizate unităţile .,clasice" ale textului; articolele, când se *analizează,* ziarele; capitolele, arunci când se analizează un roman; telegramele oficiale, sloganurile efc.
- Stabilirea schemei de categorii. De exemplu, ne interesează să vedem gradul de asociere într-un text a termenilor, desemnând categoriile sociale A. H. *(*\ D, F, F.
- Se consfruesre apoi o matrice pentru analiza contingenţei, un tabel cu duhiă intrare, in care se trec unităţilede înregistrare şi prezenţa (+) sau absenta *'-)* termenilor a căror asociere se testează (vezi Tabelul 3).
- Se calculează frecventa relativă (procentul) de apariţie a fiecărui termen in totalul unităţilor de înregistrare. (In exemplul dat în tabelul ? se utilizează doar ilustrativ exprimarea procentuală. în mod obişnuit nu se calculează procentajele la totaluri mai mici de 30).
- Se calcuiea/fi apoi valoarea probabilă de asociere a termenilor, prin înmulţire;[1], frecvenţelor relative de apariţie în text a termenilor (categoruion luaţi în considerare. In cazul nostru, valoarea probabilistică a asocierii dintre termenii A şi B este: P A B = F , \ˣ F B , adică P,\B=0,90 - *~KV-~'\~1* P \(=F.\ x Fc, adică P,\C=0,90 x 1,00=0,90 ş.a.m.d.

• Unitatea de înregistrare ; Termeni)

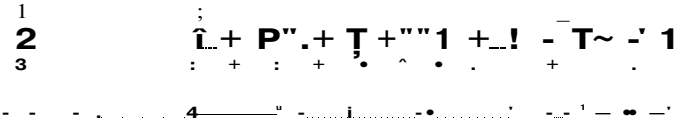

• j + j + 1 + 5 +. ţ -.

' F/crvcnld rcJaiîva (%)"'" '"""9F""~' 8o"" ""wo'" "W"-_ 40'"" -t"

I'a'"!eiui ar, 5 Ntrtrnncca pfrj.'ri; analiza d«: contingenţa

• Dunî ••nir'.uaHT' nrubfilniitAu; de asociere doi câte doi a termeimor, >e .""."">:T-î.'nifŞîf IKÎ rabd de continirtnţâ. Atât pe oti/'Ontfllă, câr ?: ?..• rerneais funt nrecure sinihoiunle terr.ieniior (categoriilor-. Ir; pârlea Mineri nară a diagonale; sunt trecute valorile probabilistice de asorieri-. :ar •:: narten inferioară frecvenţele relative C'o) de apariti' : -> ;• ,p-:-c-ifT •; î-erm.e<u*u>r in textul analizat (ve/i Tabelul 4\

ÎMiiaii; A B i C : D ! M : F

"Y 0,80 ; '7// _!' j_"O^SO^ H_5^4 . I1.9r}?~X•. J-'?2..-J
C 0,90 0,80 //./ 0,30 ' : (MO 0.*j
l, 0,i0 { 0^20__}_ 0,30^ Ţ _ /// | 0,12 | _ 0,5.2 ,
. ^ ... . ^_..._^_ 0,40"' 340 +_ty)(r ' '/// J o,io
.....~F~ Oyio Ţ^fyo' Ţ 0,40 r o^o'Ţ 0,20 • 77/ 7
fabeiul ft 4 Matricea ne contiofteiitâ

Vi *':xciV'->{\,*. «aat ,'H uisciirie, rermeui; A şi B apar auociau în 80°,o din '.r.urâ'.iiv tU_ • în-^strarc. fcnnirnii A S' *C* în 90^V;. termenii A ş' D în 30':o din forau' i;n't-r;irr cle înregistrare s.a m d,

• \'al' mic probpbiiistjcf" de asociere a termenilor, inscrise în partea superioară a diagonalei, se compara cu frecvenţele relative de asociere, aşa cum rezultă din analiza textului. Dacă frecvenţele relative • observare; s-unt semnificativ mai mari sau mai mici decât valorile

probabilistice, se poate trage concluzia că între elementele (termenii, categoriile) luate în considerare există o structură de asociere. Semnificația diferenței dintre valoarea probabilistică și frecvența relativă observată se examinează prin intermediul deviației standard, după formula:

$$CT = \frac{}{N}$$

Analiza contingenței constituie procedeul cel mai adecvat pentru studierea conținutului latent al comunicării. Aplicarea acestui procedeu poate fi combinată cu celelalte procedee de analiză (a frecvențelor, a tendinței, evaluativă), cu alte metode și tehnici de cercetare.

In studiul comunicării, schema celor cinci „C"-uri (Cine ? Ce ? Cui ? Cum ? Cu ce rezultat ?) propusă de H. D. LASSWELL (1903 -1978) poate fi, așa cum remarca și TRAIAN HERSENI (1975), mult dezvoltată. Analiza conținutului telegramelor de felicitare a impus completarea schemei cu încă doua întrebări: „In numele cui ?" și „Pentru cine ?". De altfel, adăugând la „schema lui Lasswell" întrebarea „de ce ?" obținem - după cum remarcă OLE R. HOLSTI (1969, p. 25) - paradigma oricărei comunicări: sursa sau emitentul, procesul de codificare, mesajul, canalul de transmitere, procesul de decodificare și receptorul (vezi Fig. 1).

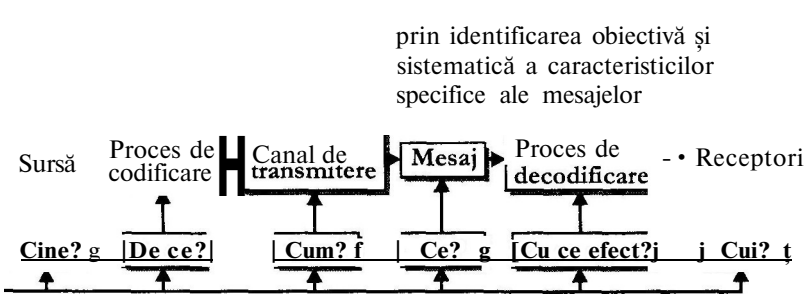

Figura nr. 1 Paradigma comunicării (după Holsti, 1969).

Aplicarea propriu-zisă a analizei conținutului

F.tapă distinctă în cercetare, operația de aplicare a tehnicii analizei conținutului constă din codificarea sau din introducerea unităților de înregistrare în schema de categorii. Ea nu este deloc simplă, analistul trebuie să facă uneori disocieri fine între sensul denotativ și cel conotativ al termenilor. In vederea codificării, pentru fiecare cercetare în parte, se întocmesc liste cu sensul denotativ (explicit, formal) și cu sensul conotativ (implicit, latent) al termenilor. Cu cât schema de categorii este mai clară, cu atât codificarea este mai rapidă, mai hdelâ si mai validă. Problema **fidelității,** asigurarea că unitățile de înregistrare cuprinse în categorii au sens stabil, i-a preocupat cel mai mult pe analiști, pentru că analiza conținutului s-a născut ca o reacție la interpretarea subiectivă a textelor, autodefînindu-se ca „înregistrare sistematică ș; obiectivă" a conținutului comunicării. Intr-o lucrare de referință în domeniul analizei conținutului, MARSHALL S. SM1TH examinează patru metode de stabilire a fidelității unui sistem de categorii de conținut vezi Stone, 1966, p. 359):

- I'idehtatfvi codificatorilor, adică aplicarea corectă a regulilor de codificare ș: de clasificare in categorii pe baza listei cu sensul termenilor. Sn.iiMi: 11 >u:flc;'i si clasifică același text, pe baza acelorași instrucțiuni, ut:h/anu aceeași schemă de categorii. Se face apoi o corelație a rezultatelor obținute de către fiecare analist separat. Acordul rezultatei) >r fiecărui analist cu restul grupului exprimă fidelitatea acestora.
- Consistenta categoriilor se referă la măsura în care unitățile de înregistrare intr-o anumită categorie au toate același sens. Cu ajutorul analize; variantei sau al metodei împărțirii în jumătate poate fi măsurată consistența internă a categoriei și echivalența textuală a unităților semantice cu elementele componențe ale categoriei.
- Stabilitatea categoriilor relevă gradul de încredere acordat măsurării realizare cu ajutorul categoriilor. Verificarea stabilității categoriilor noate ti făcută fie cu ajutorul „dicționarelor de cuvinte uzuale și siip.bi'iun-cheie", fie prin procedeul clasificării a două texte diferite

pe baza aceleiași scheme- de categorii și apoi calcularea coefienților uc corelație pentru perechile de valon.

- L i.jeiH.ite.i :ncciȚ>ivtării vj/ează măsura în care analiștii, lucrând separ,it, . -jm ;M.;itiu .«copiii cercetării și utilizând aceleași procedee de •i,\au/.\, -ijung ia aceeași interpretate a rezultatelor.

Î_~J *• ;••• >ji.ei::a hdeiitâiîi. cercetare.) validității iii anali/a conț/.î

ᵣaiej iest:::;Ț!Jl-.'.'" .;;•, ⁱ.o. de r>ivclul de îrtâsuiaiC tu can: .;-,= loc";;* (r.dsararî. nominalâ. ordinată șt. n»i rar, de inserva!)

\nali/.i contîîiuîujui, deși 4. cunoscut în ultim-; perioadă o dezvc it.are excepnor-.iiS. *mm* ales prin utilizarea calculat oi uit; i electronic (așa-numiu analiză *C:-iTpuicr,?.iuii',,* tare perroitt reperarea tiuectă ele către computer,

pe baza unui dicționar, întocmit pentru fiecare cercetare, a categoriilor stabilite, are limite ca oricare altă metodă și tehnică de cercetare, iar utilizarea complementară, în cadrul aceleiași cercetări, a anchetei pe bază de chestionar, a observație; sau experimentului nu poate decât să sporească valoarea de nnsambiu a investigației. Așa cum remarca încă BERNARD BERELSON, tehnica analize; conținutului nu are calități miraculoase, ea nu este, în cercetarea ștunuhcâ, un substitut pentru o idee de studiu valoroasă.

't C-U i—C

) y

; 7 r

y
(

..tC -

Capitolul 14

METODA OBSERVAȚIEI

SOCIOLOGIA ca știință teoretico-empirică presupune observarea vieții sociale in totalitatea ei spatio-tetnporală. Pentru DIMITRIE GUȘTI (1965), observația reprezenta principala metodă de cercetare monografică, ea trebuia sâ fie bine pregătită teoretic, să fie sinceră și obiectivă, să fie verificată și controlată, să fie repetată (vezi comunicarea făcută la Academia Română la data de 15 martie 1940). înțeleasă drept „contactul cu realitatea", observația constituie - după cum aprecia TRAI AN HERSENI (1969, p. 36) f" - „singura metodă care promovează cunoștința". Dar termenul de „observație" {lat. observație, acțiunea de observare, de supraveghere, de a nu pierde din ochi) are sensuri multiple (de cercetare empirică, de spionare, primă etapă a cercetării de teren etc), rapt pentru care credem că o încercare de definire a observației nu ar fi nejustificată. Mai întâi se cuvine să precizam că folosim *ev.* același sens termenii de „observare" și de „observație", deși acesta din urmă este mai rar utilizat în limbajul cotidian.

Ce esteobseivalia?

Răspunsul pare simplu: a observa înseamnă a gunoaşjfc, a ^xarrunjt un obiect sau un proces, âfăc"F*constatâri și remarci (critice) referitoăreTa ceea ce ai privit cu atenție. Acesta este sensul termenului de „observație^ la nivelul simțuluTcomun. ' >." *x^ fi*

în perspectivă epistemologică și metodologică se impun, însă, câteva precizări. AUGUSTE COMTE - citat de PAUL FOULQUIE și RAY-

MOND SAINT-TFAN fi 962, p. 402) - atrăgea atenţia'că „nu există o ^ep.-j .irc absolută intre • 'bservatic şi raţionament" (Sistem de politică pozi- • r. t. • >i *l,* ÎS5-. •; 5I<!':, \stă/i se acceptă cvasiunanim că a observa T.sc;irr;n.j u; :!.::,„;; i înregistra, dar şi „a inventa"' şi „a construi realitatea" - curri spunea FIX.AR MORIN (1981). **Pt^gpaa.** procesuljjsiEc'pelEăre^ *?*jr,d/ea7*\ nbservarja, „ptme în acţiune memoria. mteligenţa^atcîîţiaTTmagi- - ...iUd. uxtjjuvitaua.emottonaiă etc. (Kohn, R. C. şi Negre, P., 1991, p. 15). \ Re/uită cic aici implicarea subiectului cunoscător în actul observaţiei: per-:.<iiiiihtate<: "i tact'.-ri; .-ocio-culturati sunt prezenţi în procesul observării şi :n produs, ii accMiu proces, observaţia. Schemele perceptive, limbajul legat .ie ganiiirtyxjiii 'riie sociale, jnfluenţa grupului, contextul spaţial şi istoric *knicr.-m* în observaţie, astfel că pretinsa obiectivitate, caracterurde cunoaş-terc iineUKită, senzorială şi neutralitatea acesteia nu se justifică. Numai la niveiuî cunoaşte::! comune observaţia induce certitudine. „Am văzut cu ochii niei" .'-ea ct uiscirnnă: adevărul fără umbră de îndoială. Dar observ'aţia este t.-rce.u:ji.. „selectivă ţi interpretativă: selectivă pentru că este premeditată; interpix'iativă deoarece promovează cunoaşterea, ne luminează";![3]. M. Michiels-Philippe, !984, citat de R. C. Kohn şi P. Negre, Op. cit., p. 29).

Preci/.ame :.s i.te ne permit să trecem ia examinarea *obsevaţieistiintifia.* care >e Jeo>theşte de *oVscn'tiihi nestiinţifică'* prin aceea că urmăreşte să dea o semnificaţie lucrurilor şi proceselor percepute, să verifice ipotezele spre a stabil: o lege ue producere a lor - cum remarca încă în 1865 CLAUDE BERNARD\e/. *„Introducere in studiul medianii experimentale",* 1958). Obser-\atia stmiutica presupune cu necesitate scopul cunoaşterii, planifacarea, destasurjfcf; cupa reguli bine stabilite şi îndelung verificate. Aşa cum sublin».; (: *X*S\ ( )\ BACH F.LARD, „obşen'aţia ştiinţifică este totdeauna o observaţie pclemică; ea confirmă sau infirmă o teză anterioară (după P. Fouiuuie ?i *ti.* Sf:int-|ea;i, *Op. cit.,* p. "453). Testarea ipotezelor, *z^^scop^^* ^ ngStiiaţifică. JAMES şi \VERi\ER D. 1-ROHLICH (1970, p. 59) defineau observaţia astfel' „percepţia şi înregistrarea atentă şi planificată a fenomenelor, obiec-telor, evenimentelor şi indivizilor în dependenţă de o situaţie determinată".

Ir^stuntde socioumane observaţia este înainte de orice observarea)mulu; de cărr" om, rapt ce o parncularizeaz"ă~faţă de observaţia din ştiinţele naturii ruHcTorEa d? un raport între două persoane care „îşi dau seama"

Capitolul 14

METODA OBSERVAȚIEI

C3OCIOLOGIA ca știință teoretico-empirică presupune observarea vieții sociale în totalitatea ei spatio-temporală. Pentru DIMITRIE GUȘTI (1965), observația reprezenta principala metodă de cercetare monografică, ea trebuia să fie bine pregătită teoretic, să fie sinceră și obiectivă, să fie verificată și controlată, să fie repetată (vezi comunicarea făcută la Academia Română la data de î 5 martie 1940). înțeleasa drept „contactul cu realitatea", observația constituie - după cum aprecia TRAIAN HERSENI (1969, p. 36) - „singura metodă care promovează cunoștința". Dar termenul de „observație" {lat. observatio, acțiunea de observare, de supraveghere, de a nu pierde din ochi) are sensuri multiple (de cercetare empirică, de spionare, pnmă etapă a cercetăm de teren etc), fapt pentru care credem că o încercare de definire a observației nu ar fi nejustificată. Mai întâi se cuvine să precizăm că folosim cu același sens termenii de „observare" și de „observație'", deși acesta clin urma este mai rar utilizat în limbajul cotidian.

Ce este observația?

Răspunsul pare simpli[1].: a observa înseamnă a punoașife, a pxarruii^ un obiect sau~un proces^'ă faceTonstatâ'n și remarci (cntice^referitoareTa ceea ce ai privit cu atenție. Acesta este sensul termenului de „observație" la nivelul simțului comun. ' & " ^^ • *UMA>~~"jBZtfii (^Z(-UisC* H--^*

In perspectivă epistemologică și metodologică se impun, însă, câteva precizări. AUGUSTE COMTE""- "citat de PAUL FOULQUTE și RAY-

MOND ^AINT-fFAN H%2, p. 492) - atrăgea atenţia că „nu există o >ep.i:..-e absoluţi intre • •faservatie şi raţionament" (Sistem de politică pozi- • ;• i. • ii. :. îH5', •••. ?i'0:. \stâ/i se acceptă cvasiunanim că a observa :r,se.i::'.nă :iu nu:,i,,; *-i* înregistra, dar şi „a inventa"[1] şi „a construi realitatea" - a~rvi spune: î IXr \R MORIN (1981). **Pffiggtia.** pTmcesiTrjsTHic^pe"către\ >c b.d/ca/A obsc-rvaga, „-ptme în acţiune memoria, inteligenţa^ateîffia, imagi- ' ..*J.UJL,* tecepuvitaua. einottanaiă ctc. (Kohn, R. C. şi Negre, P., 1991, p. 15). \ Re/_Uită de aici implicarea subieeujlui cunoscător în actul observaţiei: per- sonalitatea -; tac[1]-ri: socioculturali sunt prezenţi în procesuTobservării şi in produsul «cus'rui proces, obsen[r]aţia. Schemele perceptive, limbajul legat .ie gâruurt, \ ai- nie sociale, influenţa grupului, contextul spaţial şi istoric^ :nter' :n în obsenaţie, astfel că pretinsa obiectivitate, caracterurde cunoaş- rerc uiicoiată, senzoriala şi neutralitatea acesteia nu se justifică. Numai la ruveiui cunoasteru comune observaţia induce certitudine. „Am \[r]âzut cu . jciiu :T.C:" - cwa ce msearnnă: ade\"ârul fără umbră de îndoială. Dar observaţia este : -rde.i.iii.. „selectiva ţi interpretativă: selectivă pentru că este premeditată; interprciauvâ ueo;irece promovează cunoaşterea, ne luminează"*(P.* M. Michieis-Philippe, ! 984, citat de R. C. Kohn şi P. Negre, Op. cit., p. 29).

Precizârîit :.u utc ue permit să trecem ia examinarea *observaţiei sliintijke.* care ?e Jeu^ebeştc dt *orseirufia neştiinţijică* prin aceea că urmăreşte să dea o semnificaţie lucrurilor ş; proceselor percepute, să verifice ipotezele spre a stabil; o lege Je producere a lor - cum remarca încă în 1865 CLAUDE BERNARJD ,\ •-/.. „*.'n inducere în studiul medicinii experimentale",* 1958). Obser- vaţia şuimind presupune cu necesitate scopul cunoaşterii, planificarea, desfă-urar;:::; siupâ reguii bine stabilite şi îndelung verificate. Aşa cum sublim,[1], (' \>'i(>\ B,\(JIF,LARD, „observaţia ştiinţifică este totdeauna o observaţie p-.'icniicâ; ea confirma sau infirmă o teză anterioară (după P. R. S'r;jnf-}t;m, *Op. cit.,* p~~493). Testarea ipotezelor,

JAÂi

DRFvT.R şi \VERi\ER *V).* FROHLICH "(1970, p. 59) defineau observaţia astfel- „percepţia şi înregistrarea atentă şi planificată a fenomenelor, obiec- telor, evenimentelor şi indivizilor în dependenţă de o situaţie determinată".

în. smnfde socioumame observaţia este înainte de orice observarea omulu; de către om. rapt ce o particularize'azTtală de observaţia din ştiinţele naturii, hint: * i.ubli d? un raport între două persoane care „îşi dau seama"

si acţio:-c-.îză ca atare. Rl TH *C,* KOHN şi P1ERRE NEGRE (1991, p. *Tţ* notau că termenul de „observaţie" desemnează: o etapă (iniţială) a cunoaş-teri! ffeza exniorfitonej; un tip de acţiune realizată de cel ce observă colectarea sistematica a datelor); datele colectate, produsul final.

Ir^.JVfc^f^'* *k* ^*wiolqgf* (1993).• coordonat de RAYMOND BO!_'lVi\ v :::M 'tradus in iim^a română în 1 99fy, se specifică: „Sociolo'Tin *TM* • • >: *V'-y.'.'vn* i;i '. !nregjstri'e viasP'S a fap'eiorşi a irnorr^-pehM Souoîoţr:[1]

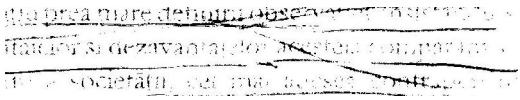

i.ik';.r *a* *w* p:ir

;-cru! soia; cu lungimea de undă cuprinsă între 380 ş<

~Si' de: .miii ':; plus, semnalele dir> lumea exterioara nu sunt nurr;;ti

de narur- v *i.7* :! :-c conectează, ca ş' văzul, cu lumea exterioară *iv*

acest s e noate •orbi Je ..observarea opiniilor" prin exprimarea verbală

spontană a ior. Văzul, auzul dar și mirosul asigură observarea oamenilor de către oameni. „Sensibilitatea olfactivă a omului, puternic culturalizată, deși nu are un rol la fel de activ pentru orientarea în mediu ca la animale, atinge uneori praguri extraordinar de înalte: mirosul de mosc, de exemplu, îl simțim chiar într-o concentrație în aer care nu depășește 0,00004 miligrame per '·TU, ceea re corespunde dizolvării într-un bazin de apă cu lungimea de 1 km, lățimea de 250 m și adâncimea de 10 m a unei cantități de numai 100 de grame de mosc*' (S. Chelcea și Adina Chelcea, 1983, p. 71). In același sens, seasîbilitatea termică, tactilă, chiar sensibilitatea dolorifica participă la cunoașterea prin observare a vieții sociale.

După KENfNETÎrDTBAILEY<f982, p. 249-252), avantajele recursului la metoda observației constau, în primul rând, în superioritatea acesteia față de anchetă sau față de studiul documentelor când se studiază comportamentul nonverbal. Înșelarea deliberată, ca și erorile datorate memoriei fac din datele obținute prin metodele interogative „informații de mâna a doua". Inregistrându-se comportamentele individuale și comportamentele colective chiar in momentul desfășurării lor, observația își dovedește superioritatea. Pe de altă parte, observația prezintă avantajul, față de experiment bunăoară, căjnrcgisrrează comportamentele în condițiile naturale de desfășurare a lor. in plus - așa cum remarca printre primii JOHN M. JOHNSON ,'19⁷5; - observația este slab reactivă, în comparație cu experimentul sau cu ancheta pe bază de chestionar sau de interviu. Aceasta nu înseamnă că anumite procecîee de observare nu incîuc modificări ale comportamentelor persoanelor studiate, in general însă, se poate aprecia că,observația elimină in bună măsură artificializarea studiului vieții sociale. In fine, spre deosebire de ancheta sociologică sau de experiment, metoda observației are avantajul de a permite analize longitudinale, prin înregistrarea comportamentelor sau environment-ului un timp mai îndelungat, luni sau ani de zile, dacă ne referim la observația participativă.

Asemenea oricărei alte metode din științele socioumane, observația are și dezavantaje. KENNETH D. BAILEY (1982, p. 250) le sistematizează a"stfdl/un conjr^)! redus asupra variabilelor externe care pot afecta datele. cercetăm Joi ficuități de cuantificare,? limitarea la studiul unor eșantioane mistificultatea de a pătrunde_în_ anumite medii (agenții guvernamentale, servicii secrete, cluburi selecte etcJȘ^Ie a studia comportamente intime (de

cxc nplu. compon<j;r.e:irul sexual poate ti studiai cujju^rulyircrAj.ulai. c 1 ilar telefonic" ffaf nu pnrTjrrerocta oUservației).

j hmtcrizand cele spuse până aic. vom conchide că, in sens iarf. observația
lj *j* sociologică este definită ca/cercetar^ concretă, de_rej[er]_1 empirică și jn sens
\. I restrâns, C.T^metoda șuințificTVie colectare a datelor cu ajutorul simțurilor
\y |:vă/, au/, miros etc.) in vederea inferențelor sociologice și psihologice
\ \ i P[entru ;i] "'t'rificadpote^ek- sau'pentru a descrie sistematic și obiectiv mediul
/ înconjurător, oamenii și relațiile mterpersonale, comportamentele individu-
/ ale și coiecfive, :ictiumle si activitățile, comportamentul verbal, obiectele
[fizice, proirasele activităților creative ale persoanelor și grupurilor umane.
^""Descrierea, în :,i/ui observației, „implica o activitate (ie 'comparare, o* reperare și n *u* r-n^i/arc a diferențelor și asemănărilor" (Richelle, M., 1995, p. 1"^:. Imporrant este ca clin datele de observație să se extragă legi.

Tipurile de observație 6/ -^

i.xist.'. *-j* jiiLiititudine de apun de observație și numeroase criterii de clasificare a procedeelor de aplicare a acestei metode. De la autor la autor terminologia \ ana/ă, chiar dacă fondul problemei rămâne aceiași.

\\ ILLlAM ț. u< K)DF si PAUL K. HATT (1952, p. 119 și urm.) fac distincție intre *'n/St-rvait-i controlată și observația necontrolată,* în cadrul celei din urmă mcîu/aru: *i.bsenația participativă* versus *observația nonpariicipativă.*

RHNl-. K( )\Î(T • 196", p. 107-133) împarte observația în următoarele tipuri: *(d.>se>rjt:t cnntrtitată* și *observație necontrolată,* ambele tipuri făcând parte din ceea ce înțelege prin observație științifică; *observație directă* și *observație mdir-.-cki.* i;ontom! i ruenului ,,poziția față de realitate a materialului de observat"; *ubscrruțtc externa* (nonparticipativă), care poate h *extensivă* sau *intensivă,* s: *olisrvafn participativă,* care, la rândul ei, poate fi *pasivă* sau *activă.* In ultima clasificare dihotomică (participatrvă/nonparticipativă) se are în vedere ..poziția tată de realitate a observatorului".

BF.RN'ARD S. PH1LLTPS (1971, p. 159-170^ propune următoarea clasificare: *observație slab structurată si observație puternic structurată,* prin analogie cu termici inferviunlor standardizate și nestandardizate. Tipul de observație slab -'frjc'i.iraîă mc.iucie *observația participantă* și *observația nonparticipantă.*

într-o lucrare de largă Circulație, *„A'ïethodes des sciences sociale t* de MADELE1NE GRAVC1TZ ,'1972), se iau în discuție pentru tipologizarea observației două criterii: sistematizarea și cuantificarea. Conform primului criteriu, se tratează separa;. *:/inervatia nonsiste/nati^ată, observația elaborata* ,'preparee; sau sistematizară și *observația întărită* (armee). In funcție de posibilitatea de cuantificare se discută despre *observația calitativă,* recomandată m >cus.!iiie monografice ;'descripnve), in abordarea fenomenelor complexe si pentru pregătii«r:;. *H'</Î< ivatiei cantitativi.* Acest al doilea tip de observație pcnTHti: iiciioi.J'.zaicn .'-tatisticâ,

O *ci I>:U^.-JK :".'..* d/tboraîă a observației o întâlnim m lucrarea ,,Eintuhrung in ;ke Methoden der empinschen Sozio'ogie" de Rli'XATK M \V\ I'/. s; *cc>u<.h, ' l')6'),,* m care se analizează distinct: *observația sistemati* ~,"f< ș: ••'/.•••'.'//," *ii,:siv!tnUi^auK observația de ttnn* s.; *observația de Icborato»; 0:/if!-'jr;j '•„ •J'.-a."- .•:/.•< :.. ":'•.'.i7TW/Y« t?(liipim'iC/pr>î:llî.*

In iiicrănic *v.va* .ecen'c se constată aceeași diversitate de upoiojrii Și de entern ue clasiiic^îf .; observ atiei, i:.arl Babtaie (1992, p. 285) amintește doar tipurile de ';f.fi":;/•,': *r"/r//ut><jt!/ăți observație di.nctă.* R. GLY SEDLACKsi [AY STAXi.FA 1992, pp. 286-293) au in vedere mai multe criterii: gradul de implicare a ohscnMroruk:: m \iața rolectjxitănior studiau: *(observați" partid paiivă* si *p.onp.irtic'putivâ),* recunoașterea deschisă sau ascunderea faptului câ se urmărește studierea grupurilor, colectivităților sau comunităților *[observație deschisă*'s: *obsenaiie ascunsa),* efectuarea observației în mediu] natural sau într-un mediu artificial *(observație de teren* și *observație de laborator),* gradul de control • *observație nuteiuic controlată* și *observație slab (ontrolată)* și, în fine, structurarea categoriilor de observare *(observație structurată* și *observație nonstmeturaiă).* Exemplificarea, rireste, ar putea continua. De pildă, LAZ AR YEASCEANL; fi986, p. 213'; se oprește ia trei apun de practicare a observației: *obsenația structurată, observația participativă* și *obsenația muistorsionanlă.*

In ceea ce ne privește vom insista doar asupra tipurilor de observație mai frecvent utilizate in cercetările sociologice, inclusiv în investigațiile psihosociologice, și anume: *observația structurată, observația participativă, observația ts.mtionatn* ;nrne sampling). Utilizăm deci criteriile: gradul de structurare, nivelul de implicare a cercetătorului și durata observației. Alte criterii precum: nivelul controlului sau dezvăluirea roiului de observator vor interveni pe parcursul analizei, fără însă a stărui asupra tipurilor de observație ce ar rezulta din aplicarea respectivelor criterii.

(Observaţia nestructurată versus observaţia structurată 1

Şijbsenaţiti nestnuiuraki\(s'Mi slab structurată') se întâlneşte atât în studiile sociologice de'teren, cât şi în cele de laborator (mai aies in cercetările psihosociologice'. Metoda etnogratică având drept scop descrierea amănunţită a unei culturi sau subculturi se bazează pe observaţia nestructurata. Studiile leallzaie de MAKliARET MEAD (1901-1978) în insulele Samoa sau in Noua Guinee (vezi: *Corning ofAge in Samoa.* 1928; *Sex and Temperament in thret Primitm' \f,ae//ifs,* 1935) sunt un bun exemplu de ceea ce înseamnă utilizarea obsen ariei nestructurate. Metoda etnografică a fost aplicată cu succes si în monografiile realizate în perioada interbelică de Şcoala sociologic" ut la Bucurcşn, de sub conducerea lurT5î\{ITRIE GUŞTI ?ÎH80-1955), HK.NKI H. S'l'AHl. tace o expunere magistrală a acestui Qp de observaţie în ..Tehnica monografiei sociologice" (1934).

Observaţia nestructurată constituie adesea primul pas în cercetarea sociologica de teren. Se înţelege că. si in "acest caz, fără aportul teoriei, <>b'ervana este oarba, fondarea pe teorie diferenţiază obsen'aţia ştiinţifică i'şrobservatia restructurată esre observaţie ştiinţifică) de observaţia spontană. Cerrerătoni! nu se iasă iurat de ceea ce iese din comun, oTbservăţia suiiiiunc.i ni: ueijme să conducă la o colecţie de excentricităţi. Pnn ace nu st neagă valoarea unor fapte de observaţie neaşteptate, darjpapitale^în măsură să iniţieze o nouă reorie sau să lărgească teoriile existente. ROBERT l-v. SlER'iUN •'\'-y"2. p. 286) numeşte acest fapt ,,serendipitate", după povestea cel"." trei pnntesi- dm Serendip (ţ£CJinjlj^rne_jjj_n2Şulei Ceilon) care aveai: darul de a descoperi graţie perspicacităţii lor Iu^rurij3£_care nu le cuitai.. Astfel de fapte neaşteptate, aberante şi capitale înregistrate prin observsua nc-tritaurată oferă ocazia dezvoltării unei noi teorii (termenul de „serendipi.W a fost creat de HORACE WALPOLP m 1'54, ROBP.RT *K.* MF.RT< >Ni utilizândud pentru prima dată în st,uliul *„Sociologica! l btr/i'f"* pubiicat m ,. American Journal of Sociology", 1945, nr. 50, n. 469 . St înţelege ca - aşa cum remarca RENE KONIG - „nu observaţia nai\:; .i a:iui obser."aior naiv, ci dimpotrivă ,observaţia naivă a unui observator înşirui' ' constituie „serendipity pattern".

VOijscrrjii,/ •.'nictiiruiă.^bi rândul ei, poate fi aplicată în cercetările socioîopce ut cercii, c - >: în studiile de laborator, tic cu recunoaşterea liescrusă nu ui ui ce oi.iser. ator. Fie ascunzandu-se acest rol. Pentru acesPup Me* ser\aţic •••ijuncţ-. -^te faptul că se tace apel'brun ,,sistem de categorii ;n"fap)oit.de care se tace obsen'aţia.

Pnnj categoriile (de observaţie înfhlegemfclaseţ de fapte şi fenomene omogene, în care sunt reunit:;indicatorii releVanţi şi cart permit, *jpam,* r^-iitinre, analiza statistică a p)'OicHselor\şr/elaţiij»f' sociale. *

""ROCTLK w . HhY.NS şi ALVTN F. ZANDRR (1963) analizează caracteristicii'.' sistemelor de categorii de observaţie. Din punctul de vedere al *:'c r»pnnden* a realităţii,^;isjemul de categorii poate fi toate aaeîc comportamentale alt subiecţilor vor n (iasificate în categoriile siaimîîe [sat. *H{ihtxhuhsi'irc\.:;v.*ni sistemul de categorii nu permue decât seu-ctana unor o;v>•••,(<,>*au* •... I ,?Ji?area unui sistem de eaiegoni nonexîî ;usi;\ tuurc -rtii»,< t:t.. ii. lOuiadfc timp şi esie de preferat în siuciiile-piioc,

Trărea unteior •!:: observaţie, acesta poate *h\îtiatiJ^zu.\me(li/iţdupT<,* cum c.itegorme staiiiilit;.- sun' mai generale sau mai particulare: Sisteraui de categorii p<);itv .-:\c:-. unui sau ma; multe cadre de reterinţa. inctrcanc '•;; cuprindă ten<;i'it:nc omogene sau eterogene, in primul caz, sistemul de categon; este unidimensional, in cei de-al doilea caz este multidimensional, în cadrai si-.remuiai. yatei'oriikj *'•QOX* h *fontinue^mldisrotitinH^.* Se înţelege c;;, ac reguiă. vor ti continue categoriile ciin sistemele unidimensionale şi discontinue categoriile din sistemele multidimensionale.

Pentru exen'piitiCU'e. sa analizam .sistemul de categcjru utilizat de ROBER'i F. BALI'S *'VifrA • in* studierea în laborator a interacţiunii în cadrul discuţiilor ac grup. i ,5« interesant de aratar că, mitiai, RCJBHRT F. BAI.FS luase în considerare ~b de ouegon; pentru a desene procesele de interacţiune in cadrui aiscuţiiior de grup. iu nnal, în \irrna laborioaselor sale investigării concrete :!/4('-l'.'4!!\ ni. tu rost reţinute decât 17 cnegorii. Acestea suin dispuse in perc'Ciii *pv/.v "A-c"* -; negaore": şi oraonarc *n douT. dirnensiu'!! rctenroare ia. Ciiiîipoi'uiTucii'u. .!.iect!v si c:impoiT3C;esj;i.i lofeiecrual. Peiechile j.e. ca^cyo.n:* surprind, prol-'ieniele de orientare a discuţiilor (a), problemele de evaluare (b), problemele de control (c), problemele de decizie (d), problen'itle cit. învingere a tensiunii *(c),* problemele de întegroce ;r, grup a participând]or la disciiţie (f) ţ\ez: F;g. 1).

Sistetnui -k o:i:egorn i! lui RC^BKRT F, BAT FS -te :J;3.as!îv: orice xiiLirior^ameiK rJ paruc^panţiior b (Jscja[;e rsoite ti încadrat Intt-una du.) categorii":' stabilite. Pentru a clasificainsa comportamentele se cerc un înalt .grad de reflexie, întrucât categoriile propuse suat foarte generale. Sistemul este bidimensional, vizând atât comportamentul afectiv, cât şi pe cel intelectual, fapt ce împiedică ordonarea pe o singură linie a categoriilor, de la cea mai puţin intensă până la cea mai intensă participare la discuţiile de grup.

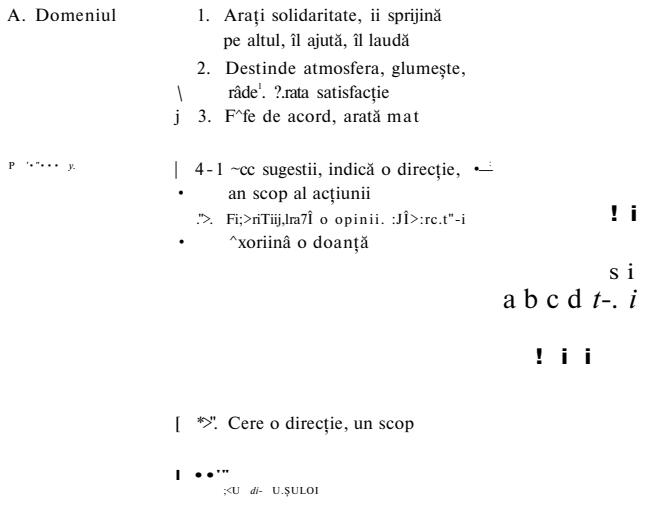
A. Domeniul
1. Arați solidaritate, ii sprijină pe altul, îl ajută, îl laudă
2. Destinde atmosfera, glumește, râde[1]. ?.rata satisfacție
3. F^fe de acord, arată mat
4-1 ~cc sugestii, indică o direcție,
an scop al acțiunii
Fi;>riTiij,lra7Î o opinii. :JÎ>:rc.t"-i
^xoriinâ o doanță
! i
s i
a b c d t-. i
! i i
Cere o direcție, un scop
U.ȘULOI

i; probleme cic orientar? d) probleme de ded^if
b[d] ptc^blemc ce evaluare e) probleme ae învingere a tensiut;i:
ei prooieme cie conn'^î f) probleme de sfiiesc are

Figura nr. 1 Sistemul ac categorii atiliVat de R. i[2]. Baks (1951) penrru ^Tiuuui *T>^V>C-."M2OX* tic u u e t a t m n e în cadrul discuțiilor de giup

i)![f]:-i.,k^A'\ •;-. .ii[1]{[t]; cadriu Jv referința Jifen:, nu poa'e fi ?,precir.î com- conrr»^:iie Ia destinderea atircsferei m.ii *txihw p?.rtiC'v*-ăr:\ c^c[2]-[r]* ccmpor^anientul celui c:^r^ onenre^iză discup'k ^au ev-i-ues/a :.""-to-nn."i'îî!t, o?r rtics invetv. Ciategorule sral.^iliîe de R, F. BAI J-^S si'<u ;n ^cc-^r ^cns djsccmtînue. Ele permit ^catuir^a pro^hirilot* de euscun?, rccnți[i]--*iruirers cle[i] 'a^ur-iru acestor discugj. pecam șiroiul t;e<;ărai pârtia pari»

'-'sef\-.iți3 externa versus obsen'a'"ia parttcipamă

scini'jtir<u>ă</u> situarea in jtar,; sistr-rn aii[1]; ooservi'L. *:\ctii* up ae oDiervațte se rccorr.dnusj :n cazunie:n care uicaorare;* cercetă torului în sistemul rol-statuș-urilor grupuluTs'au colectivității ţin'3 este uitioJă sau cb:ar imposibilă (de exemplu, în societățile academice, în instlu7ni!e mlEtirerpoliuceTreligioase etc).

"rut ;• cercetare l'2.cjoiogic:\ este nu numai imposibil, dar și inutil să se ;;v Ci;[1]:-;reze tot ce ir.sc anina viață socială. A observa comportamentul upitnuor T4* de ore i'.m 24 este absurd; efortul nu este răsplătit de ipropierea \ .ide[1]- ii Dnca totul este semnificativ, atunci nimic nu este ^er^lr,.^•.•;>r.^-. \ .-.trebui să se procedeze selectiv - așa cum s-a procedat, de .Xcn pi-.:, in studiul procesului de indiișrrializ3r$_r$ si urbanizare la Boldești 'i *TdL.n* Herșcnu.^'^i[1]' De asemenea, este exemplară pentru observația externa înregistrarea .;";teracțiiinnjn grupurile de muncă în cercetările conduse <c F1 *; ( ) \ \J *Y*<) I 880-1950) efectuate într-o filatură din Philadelphia *l'l'l:*. -• ;;i iteiiereie di» Hawrhorne, lângă Chicago, ale Companiei «Te.stern I'-lectnc ls'24-1043,

v^'bscrx ațiă exrerna * sau nonparticipativă) este caracteristică studiilor de câbor ITOl , in ni'ip ce observația participativă se întâlnește în studiile socioiugoc cV țc'-en .v c;i ..leo-eiiire in cercetările cie antropologie culturală.

i *"Jștn\h'/:!/ >,,r>---;j),i:;:!\;* presjjrrunț^a lua parte - pe cât permite situația - .. • ;ns::cr:t s; sistematic ia \"iaia activă^ ca ji la interesele și sentimentele grupului sfiij;:',' Morence Kluckhohn, 1956). Practicând acest tip de observație T-tăro*-,]! $_{nu\ n}$vimai că este prezent în colectivitatea studiată, dar se si integrea .-. [1]i: Situația obsenată, în viața de zi cu zi zi a grupului.

Termenul de .••! *nritft'fhiit'nhankî* a fost introdus în vocabularul sociologiei în 1924 de către ! .Di VID C. L1NDEMAN în lucrarea „Social Discovery", în care, criticând ibuzui de cercetări pe bază de chestionar, lansa îndemnul: „Dacă vrei *Ai: :.u* adevărat ce face o persoană, observ-o!".

BR()N LAV MALINO'XSKl 0884-1942), inițiatorul funcrionalismului în a •.;Pi')H)gia i Luiuraiă ș.. unul dintre cei care au ilustrat desăvârșit valoarea o . H at;-ei participante în studiul culturilor izolate, nota în *„Argo-'laiiTf (iii:* ;'.-..'/./,', *ai ' fii"* \'-'22): „Nu este greu ca în acest gen de muncă etnograful >ă abaiuione-ze iiucon aparatul fotografic, blocnotes ui și creion ui, penrn. a iun parte ia ceea ce se petrece. El poate participa la jocurile indigenilor, poate să-: iiisoteafcă în vizitele și plimbările lor, să se așeze, să .isciuu-, să participe Li conversație. .. Din aceste incursiuni în viața indigenă. . am c.'ij.v:i;u sentimentul foarte clar că felul lor de a fi în diverse ocazii de arr/.ici:: ie, conduita lor îmi deveneau mai clare și mai inteligibile ca F. Parot si M. Richelle, 1995, p. 172).

Capitolul 14

Rolul cercetătorului in observația participantă poate fi - după RAYMOND !.. GOLO (1958": - acela de: totalmente participant, participant ca observator, observator ca participant si totalmente observator. In primul caz, cercetătorul ascunde rolul său de observator și se integrează în viața colectivități; studiate cat mai mult posibil. Participantul ca observator ÎȘI dezvăluie rolul de cercetător, dar își cOTisacră bună parte din timp actrvitățuior comune ale grupului studiat. In contrast, observatorul ca participam reduce timp ui dedicat activităților neiegate de cercetarea propriu-zisa. Tn fine. ob^ervaTorul rotai nu se implică in \ ;>ița grupului si nu intervin-: ♣

!'n<!)ifrri'.-i;.- n c i c a f e d e o h s c i v n t i a p a r f . c " i p a t ; v : i s u r i t n u m e r o a s a , • • " • ; • : > . • • ' . • - *XI.v,* 'ehnic.i Uv cercet:rn;, ca* ;; deontokiwn. Vom cieciara scopul rea! ai cerceiiruf Sr vorr; dechn:: idealitatea? Cât tu* activa va h participare? cerceijtorukn ia 'data grupuîu; studiat? De răspunsul la aceste înrrebăn cursih observației ^e \ a nuxhtica, tar din combinarea axelor -.participare" si ..declarare;! sran,is-i:iui de observator" rezultă patru situam II; care se poate aila cerceră"""'..;: v-t-ri: -.ociaie \ ez; rit'. 2';.

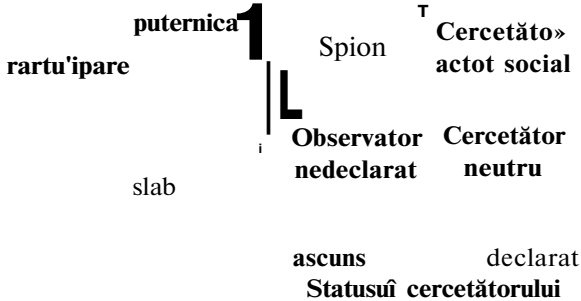

Figura nr. *2* Situația in care se poate aria un observator participant după R C. Kohn și P. Negre, 1 991, p. 118)

Precizăm cu *LC* Li'.rsn; de:;făjuȚărn cercetării statusul wbberyatOfului. ?e poate :.chunbaj_chii_observator nedeciarat, cercetătorul poate deveni cer cetâtor neutru sau acror ?odal. De asemenea, gradul de implicare în viața grupului se poate schimba Nu stăruim asupra acestor aspecte. Menționăm că există o literatură bogată vizând acest tip de observație (I. C. Jarvie, 1969;

F i<ji.. îs. ":>'.'• >. t .. | \ic:>.. iii :.i.). L Simmons, 1969; Margaret Stacey, 1969; > ;rgv<u,i L. 01M/U., rivi YC aik Whittaker, 1970; H. S. Becker, 1970).

ij'"rrji;;i • ..rnc;pan\ a arc- prin excelență un caracter descriptiv și .oese.i do,;r .:n se- >p expk>rnrh . VCTi JJ AM F, VX'HYTE, clasic al acestui tip *v* r iib^en'ane, in „S /nv/ *CornerSnat/)" (*1955) răspunde unei probleme foarte omp.exr: organizarea socială in sJums-ul marilor orașe americane. Cotn- _:;:"" ^.oblemei, mexisrenta unei teorii adecvate (la acea dată exista rreiiuk'caîn că în biums-ul or^elor americane domnește dezorganizarea socialrr l-a •*âet-:rir.ip.,ii* pt \\". *I.* W'HYTE să încerce observarea explorativă ,îe ia •'cî"e3->n'i !• iminiei lui :t unei bande (termenul are aici o nuanță neutră) ;ie pe \ort' KÎ Mrcrt. !n această fază, obser\'ația nu era participantă. Treptat cerceî.-.iva :•, durat tr« : ani si jumătate), W. F. WHYTE s-a integrat în -ubcuiTura hainsf.'. .< in\,\țat „limbajul" ei, a fost acceptat și sprijinit să drsfăM.tan. ivrc^r.î:v,i. La cunstiruirea ei, ia începutul anului 1937, banda număra .-,ase incîiâin; *.tpul* banda și-a mărit numărul la treisprezece membri, in vârstă pană h *2* ' de ani. Toți copilăriseră în același mediu, urmaseră la JCcra>: sco.iiA; KH; lucrau permanent in fabrică, alții doar ocazional. Fiecare avea un ioc bine stabilit m organizarea bandei.

Init •;"! Nutsv rusfse șef. Intro confruntare directă, Doc ii învinge pe \urs\ •*, lievtnt •iftui bande;. Pozițiile celorlalți membri ai bandei se conturează după asm .iernaseră sub conducerea Iui Nutsv (Frank, [oe, Alee, Cari. luiim; *-urc,* intraseră în bandă ca urmare a prieteniei lor cu Doc Dan:;' . Mikt, Lung |ohn).

(Ă-rcer;ireă tui \X'. F. W11YTE înlătură prejudecata dezorganizării sociale in shîn-is-ui orascior americane și aduce totodată contribuții prețioase la tehnici !îbht'r.'"ir!f! p:irt!ciputive, prin formularea unor reguli de aplicare a aceste; tehnic;. Astfel, observatorul:

- :reb>::" să ia legătura in primul rând cu liderul (conducătorul, per- •.oaa'iii central" grupului observat;
- trebuie să atragă toate persoanele care doresc să conlucreze cu el;
- trebuie să se abțină de la aprecierea sau dezaprobarea comportamentelor observate;
- -!_ cvire de *i* lua parte la conflicte, care pot diviza grupul.

Ob'sewaţia~continuăjversusjobservaţia eşantionatîO

'Observarea continuă se referă la perioade limitate din viaţăTinei colectivităţi sau la secvenţe comportamentale bine precizate ale unui număr mic de atrron sociali. L)e regulă, se procedfazâ la o eşantionări a Comportamentelor ce urmează a h observate. Este prartir |rnpr»giKil că oh^pt-iri m-jţ-^ uniţă.ţile_ de comportament ale unui individ. In funcţie de obiectivele cercetării vor fi reţinute doar comportamentele relevante, adică se va~"ïace o selecţie a faptelor de'~oîJservaţie. „Observaţia presupune, prin definiţie, o alegere a '.aptelor dt- observat! F.stt| o distingere clară a unor detalii semnificative dinrr-un ror .irnort, F.ste un rod al unor idei pe care mai dinainte le ai asupra a ceea ce este şi ceea ce nu este semnificativ" (H. ii. Stahl, 1934, p. 5).

{Observaţia eşantională (şau instantanee), pusă la punct în 1934 de către Tippett, se bazea/ă pe tehnica sondajului, fiind numită uneori „eşantionaj aî muncii" sau „inspecţie îD^ari^npf" Tn sociologie, deşi observaţia instantanee porneşte de la ceea ce îndeobşte se fntHpge prin ..privirea maistrului?'~ nu este deloc o inspecţie şi, mai ales, nu rst[p fă'P[ll^ f" [crr>]pul[f]^a controla, netund apJicabiiă doar în studiul munci).

'Observaţia instantanee prezintă avantajul de a fi relativ comodă, putân ffi, comport'-irnFntnln' ce]nr studiaţi. Există posibilitatea aplicării acestei metode fără ca cei studiaţi să fie avertizaţi; procedeuhmplică anumite riscuri: observatorul, odatâ^deconspirat, pierde total încrederea celor în_mijlocul cărora efectuează studiul. Marele avantaj pe care ÎI conferă aplicarea acestei metode constă în posibiUţaţgitcese creează dea sîudja alternaav mai multe acriyjjăţi într-g pg_ripadă_de timp scurtă. Pnn "ïïïTeFmediul observaţiei instanţaneese ţpnatg şt^bily *m* imggrad r o Ţ ă]jj]Ţ ctejirecizie (de exemplu, în studiul muncii), lista operaţiilor ce seefectucază. ponderea fiecărei operaţii (ca timp, in procente) şi se poate r.omparg_Ţ£t^j ce efectiv se face cu ceea ce este prevăzu^j_se-f^ix. Qbserv[aţia instantanee este recomandabil a se aplica numai în studiul unor activităţi vânate. Aplicarea pră*cp<ă a metodei treHi'[*] "ï t'[n][i] rfnirm"^? g^^rlvT de precizie pe ~ ' d ff*0044. aibĂ^^Z1^&&^JI^r^TrlfTn^.iqti^ CP ^-pnţiWă răţă d *4* p recizj^de 0,03^estei:6nverlafeil^ FormitfeclesalcMfeste dată de:

$$P = 2\sqrt{\frac{1-p}{N \cdot p}}$$

in care:

P este gradul de precizie dorip

p - procentul operațiilor stafoilit prin observații prealabile;

N - numărul de observații efectuate.

P^m-mk pnqtp fi ntiU^ată mi numai pentru stabilirea gradului de precizie aj_smdiului, rând psr&ninoscut numărul de observații efectuateTciStpehtru stabilirea rmmămlni de observații rieresare.. când stabilim de la început un g*-yi (\f prf"~H? •anume H^nt (de regulă OffiV Formula, în acest caz, ia următoarea formă:

$$N = \frac{4}{P} \times \frac{1-p}{P}$$

Dăm un exemplu de folosire a acestor formule de calcul preluat de la Roger Mucchielli (1968, p. 52).

.P = 50%

N = 100

$$P = 2\sqrt{\frac{1-\frac{50}{100}}{1\cdot\frac{50}{100}}} = 2\sqrt{\frac{0{,}50}{50}} = 2\sqrt{\frac{1}{100}} = 2\cdot\frac{}{10} = \frac{}{20} = 20\%$$

2.P = 5%

p = 50%

N = ?

$$N = 2\sqrt{\frac{1-\frac{50}{100}}{N\cdot\frac{50}{100}}\cdot\frac{5}{100}} = 2\sqrt{\frac{0{,}50}{N\cdot 0{,}50}}$$

$$N = \frac{0{,}50}{0{,}50 \quad 0{,}05'} = \frac{}{0{,}0025} = 1.600 \text{ observații}$$

100)

Ca momente importante în aplicarea observației instantanee, în afara stabilirii prin observație a ponderii elementelor în cadrul activității studiate, *amintim fixarea intervalelor dintre observațiile instantanee;* aceasta se realizează în funcție de timpul total de studiu, de numărul activităților care sunt studiate și de distanța dintre locurile de desfășurare a acestor activități. Se ia în considerație timpul minim pentru parcurgerea distanței între cele mai îndepărtate locuri ce sunt studiate alternativ.

Determinarea momentelor de efectuare a observațiilor instantanee se face prin tragere la sorți. în final, se completează o fișă de observație în care sunt trecute: numărul observațiilor, ziua, orarul de observare, conținutul observării și eventualele remarci explicative suplimentare.

Reguli de observare

în orice tip de observație cercetătorul trebuie sa-și pună o serie de întrebări: Ce trebuie observat? Ciim să se înregistreze faptele de observație? Ce relație este recomandabil sălig stabilească între cel ce observă și cei observați? 2 *t**£l *

C. KDHN ş>PîŞRRE NEGRE (1991, p. 67) pîopun un model al observăm carele p6ate ajuta în stabilirea urjor reguli de ob'servare (Fig. 3).

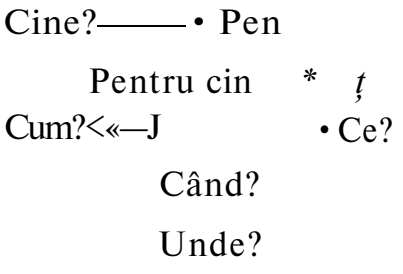

Figura nr. 3 Un model al observării

THEODORF. CAPLOW (1970, p. 155) sintetizează experiența de cercetare și formulează 13 reguli de observare, incluzând: condițiile prealabile, procedura, conținutul și modul de notare. In deplin acofd cu autorul citat, prezentăm aceste reguli.

ițit prealabile observării /

- înainte de începerea cercetării de teren, cel ce face observația trebuie să se familiarizeze cu obiectivele cercetării;
- Tehnicile de observare și procedeele de notare a faptelor de observație trebuie precis formuTây?rsTrfiCTeTirde mult repetate pentru ca observația să fie validă;
- înainte de a observa, cercetătorul trebuie să memoreze lista unităților de observare (secvențele comportamentale).

f. Procedura 7te notare

- Observatorul trebuie să noteze, pa cât posibil, faptele de observație pe ierni,—

- Răstimpul admisibil între observare și notare este de ordinul minutelor, și in cazuri e.xre.pnonale, de ordinul orelor. HhlNRl H. STAUL (1943. p. 17) atrage atenția în acest sens: „oricât de bună "irmone "' av[pa]i r>hgprv?ria rqre, nu se notează de îndată, poate fa considerară ra
- Răstimpul la care ne-am referit variază în funcție de natura cercetării;
- Observatorul nu trebuie să uite că el msujijsțeobservați și că notarea s-a făcut "in perioade de observare.

ff"lnr lif nhte.rvahe.

- Notele de observație trebuie să includă: data, ora^durata observației, locul desfășurării evenimentelor (făcându-se apel la hartă, fotografie," desen etc); circumstanțele observării, aparatele utilizate în observație, factorii de mediu care pot influenta comportamentele (temperatura, iluminatul, zgomotele etc.'), precum și modificările care au survenit în timpul observării; " ~'*
- în notele de observație nu-și au locul opiniile, ipotezele, remarcile cercetătorului. Este greșit să notam~că persoana observată era, de exemplu, emoționată. Va trebui să~notă*mdoar expresia facială, paloarea, contracția musculară etc;
- Conversația, cu persnanpje observate, dialoguljrebuie notate în stil [f]lt*pp^ fliSfi cum ^~^[li] dpsfflțnrflt'
- Opiniile și deducțiile cercetătorului trebuie notate .separat, la intervale prestabilite;

- Notele *Ac* observație trebuie revăzute, adăugite, corectate de îndată ce timpul permite ayp.sr lucru;
- Notele de observație trebuie clasificate provizoriu, iar când sistemul de categorii este bine conturat, să se treacă la clasificarea lor definitivă.

Firește că aceste reguli de observație pot fi amănunțite, nuanțate și particularizate în raport de tipul de observație. Oricum, ele constituie un bun îndreptar pentru cercetătorul începător.

Capitolul 15

CERCETAREA EXPERIMENTALĂ ÎN SOCIOLOGIE

xNCÂ în urmă cu mai mult de un secol, aplicarea experimentului în cunoaşterea vietu sociale a dat naştere unei dispute între „experimentalişti" şi „pozitivişti", care, într-o formă sau alta, se perpetuează şi astăzi. GILLES FERREOL şi PHILIPPE DEUBEL (1993, p. 124) rezumă dezbaterea relevând elementele esenţiale, precum şi protagoniştii. In 1872, C. PELLARIN - autorul lucrării „Lettre de Fourier au Grand Juge" - arată, în polemica sa cu lingvistul şi filosoful EMILE P. LITTRE (1801 - 1881), avantajele experimentului: rigoarea procedurii şi calitatea informaţiilor obţinute. Curios este faptul că nici fondatorii ştiinţei despre societate nu admiteau experimentarea decât **a fortiori** în analiza faptelor sociale. AUGUSTE COMTE (1798 -1857), cel care „a dat un nume" ştiinţei despre societate, fiind convins că acumularea cunoştinţelor în acest domeniu va servi la regularizarea vieţii sociale în direcţia progresului, şi-a manifestat rezerve faţă de experiment, arătând că izolarea unui element din organismul social poate duce la eşec în cunoaşterea globală a societăţii. De asemenea, autorul celebrului „Cours de philosophie positive" (apărut în şase volume în perioada 1830 - 1842), în care se întâlneşte pentru prima dată termenul de „sociologie" (în **Lecţia a 47-a,** 1839), insistând asupra jştoricităţii fenomenelor sociale, restrângea apelul la experimentare. Aceeaşi poziţie a avut-o faţă de experiment şi EMILE DURKHEIM (1858 - 1917), considerat pe plan mondial ca întemeietor al şcolii franceze de sociologie.

Spre deosebire de fondatorii sociologiei, reprezentanţii orientării „socialismului utopic" (de exemplu, C. Founer) au militat pentru practica experimentală în schimbarea socială către o societate ideală. In Adunarea Constituantă, în 1849, s-a propus, în acest sens, înfiinţarea unui Minister al Progresului şi Expenmentăni cu scopul de a examina invenţiile şi inovaţiile în domeniile tehnicii şi organizării sociale (cf. Ferreol şi Deubel, 1993, p. 125).

în legătură cu istoricul aplicării experimentului în psihosociologie, există o deplină concordanţă între specialişti: se consideră că studiile din 1897 ale lui MORMAN TRIPLETT reprezintă primele încercări de aplicare riguroasă a experimentului în psihosociologie. NORMAN TRIPLETT a măsurat performanţa în condiţii individuale şi în situaţia de competiţie: a înregistrat durata medie necesară rotirii de 150 de ori a unei mulinete (dispozitiv format dintr-un tambur pe care se înfăşoară firul undiţei), atunci când subiecţii executau această sarcină individual şi în situaţii de competiţie, în grupuri de câte cîoi. El a constatat că în situaţia de competiţie performanţele sunt superioare şi a încercat să explice acest fapt de observaţie prin ceea ce a numit „dinamogenia prin instinctul competitiv". **(The dynamogenic factors in pace-making and competition,** în „American Journal of Psychology", nr. 9, 1897). Chiar dacă explicaţia dată nu a rezistat timpului, NORMAN TRIPLETT rămâne primul experimentalist, în sensul modern al termenului, în psihosociologie. Paradigma experimentală a influenţei individuale introdusă de N. Triplett este nu numai cea mai veche în psihosociologie, dar şi una dintre cele mai fructuoase paradigme experimentale, vizând însuşi obiectul de studiu al psihosociologiei: modul în care comportamentul unui individ influenţează comportamental celorlalţi. Paradigma „facilitării sociale" , introdusă'în psihosociologie prin experimentele lui N .TRIPLETT, a fost verificată ulterior în diferite situaţii experimentale care au îmbogăţit cunoaşterea în acest domeniu. Astfel, a fost constatată modificarea performanţei individuale în prezenţa altora **(audience effects)** şi în condiţiile în care şi ceilalţi au de îndeplinit aceeaşi sarcină **(co-action effects)** (Zajonc, 1971, p. 10). Sintetizând rezultatele experimentelor referitoare la „facilitarea socială", R. B. ZAJONC ajunge la concluzia că „situaţia de coacţiune, ca şi prezenţa unui public ameliorează performanţa şi îngreunează achiziţionarea de cunoştinţe (apprentissage)" (Zajonc, 1967, p. 23).

*) Termenul de "facilitare socială" a fost introdus în psihosociologie mult mai târziu, în 1924, de către FLOYD H. ALLPORT.

Capitolul 15

CERCETAREA EXPERIMENTALĂ ÎN SOCIOLOGIE

ANCA în urmă cu mai mult de un secol, aplicarea experimentului în cunoașterea vieții sociale a dat naștere unei dispute între „experimentalisti" și „pozitiviști", care, într-o formă sau alta, se perpetuează și astăzi. GILLES FERREOL și PHILIPPE DEUBEL (1993, p. 124) rezumă dezbaterea relevând elementele esențiale, precum și protagoniștii. In 1872, C. PELLARIN - autorul lucrării „Lettre de Fourier au Grand |uge" - arată, în polemica sa cu lingvistul și filosoful EMILE P. LITTRE (1801 - 1881), avantajele experimentului: rigoarea procedurii și calitatea informațiilor obținute. Curios este faptul că nici fondatorii științei despre societate nu admiteau experimentarea decât **a fortiori** în analiza faptelor sociale. AUGUSTE COMTE (1798 -1857), cel care „a dat un nume" științei despre societate, fiind convins că acumularea cunoștințelor în acest domeniu va servi la regularizarea vieții sociale în direcția progresului, și-a manifestat rezerve față de experiment, arătând că izolarea unui element din organismul social poate duce la eșec în cunoașterea globală a societății. De asemenea, autorul celebrului „Cours de philosophie positive" (apărut în șase volume în perioada 1830 - 1842), în care se întâlnește pentru prima dată termenul de „sociologie" (în **Lecția a 47-a,** 1839), insistând asupra jștoricității fenomenelor sociale, restrângea apelul la experimentare. Aceeași poziție a avut-o față de experiment și EMILE DURKHEIM (1858 - 1917), considerat pe plan mondial ca întemeietor al școlii franceze de sociologie.

Spre deosebire de fondatorii sociologiei, reprezentanţii orientării „socialismului utopic" (de exemplu, C. Founer) au militat pentru practica experimentală în schimbarea socială către o societate ideală. In Adunarea Constituantă, în 1849, s-a propus, în acest sens, înfiinţarea unui Minister al Progresului şi Experimentării cu scopul de a examina invenţiile şi inovaţiile în domeniile tehnicii şi organizării sociale (cf. Ferreol şi Deubel, 1993, p. 125).

în legătură cu istoricul aplicării experimentului în psihosociologie, există o deplină concordanţă între specialişti: se consideră ca studiile din 1897 ale lui NORMAN TRIPLETT reprezintă primele încercări de aplicare riguroasă a experimentului în psihosociologie. NORMAN TRIPLETT a măsurat performanţa în condiţii individuale şi în situaţia de competiţie: a înregistrat durata medie necesară rotirii de 150 de ori a unei mulinete (dispozitiv format dintr-un tambur pe care se înfăşoară firul undiţei), atunci când subiecţii executau aceasta sarcină individual şi în situaţii de competiţie, în grupuri de câte doi. El a constatat că în situaţia de competiţie performanţele sunt superioare şi a încercat să explice acest fapt de observaţie prin ceea ce a numit „dinamogenia prin instinctul competitiv". **(The dynamogenic factors in pace-making and competition,** în „American Journal of Psychology", nr. 9, 1897). Chiar dacă explicaţia dată nu a rezistat timpului, NORMAN TR1PLE1T rămâne primul experimentalist, în sensul modern al termenului, în psihosociologie. Paradigma experimentală a influenţei individuale introdusă de N. Triplett este nu numai cea mai veche în psihosociologie, dar şi una dintre cele mai fructuoase paradigme experimentale, vizând însuşi obiectul de studiu al psihosociologici: modul în care comportamentul unui individ influenţează comportamental celorlalţi. Paradigma „facilitării sociale" , introdusă'în psihosociologie prin experimentele lui N .TRIPLETT, a fost verificată ulterior în diferite situaţii experimentale care au îmbogăţit cunoaşterea în acest domeniu. Astfel, a fost constatată modificarea performanţei individuale în prezenţa altora **(audience effects)** şi în condiţiile în care şi ceilalţi au de îndeplinit aceeaşi sarcină **(co-action effects)** (Zajonc, 1971, p. 10). Sintetizând rezultatele experimentelor referitoare la „facilitarea socială", R. B. ZAJONC ajunge la concluzia că „situaţia de coacţiune, ca şi prezenţa unui public ameliorează performanţa şi îngreunează achiziţionarea de cunoştinţe^ (apprentissage)" (Zajonc, 1967, p. 23).

*) Termenul de "facilitare socială" a fost introdus în psihosociologie mult mai târziu, în 1924, de către FLOYD H. ALLPORT.

în cunoașterea științifică, valoarea deosebită a experimentului este dată de funcția asestuia de verificare a ipotezelor cauzale. Așa cum remarca RAYMOND SIEVER (1970), experimentul este, de cele mai multe ori, asociat cu abordarea analitică a fenomenului, spre deosebire de observație, care se asociază spontan abordării descriptive. De aici și distincția pe care o fac unii epistemologi între științele experimentale și științele observaționale, prin extensie științele experimentale fiind considerate superioare **(„good", „hard" sciences).** Firește, o astfel de distincție și, mai ales, etichetarea în „bun" și „rău" nu se justifică. Toate științele observă și descriu și, de asemenea, toate, în măsura în care aspiră la statutul de știință, mai devreme sau mai târziu tind să integreze datele de observație în sisteme teoretice explicative. „Este adevărat, desigur, că unele științe, în primele lor etape de dezvoltare, se caracterizează printr-o extraordinar de înaltă proporție a datelor de înregistrare față de datele de analiză" (Siever, 1970, p. 22). Sociologia se află tocmai într-o astfel de etapă, iar aplicarea intensivă a experimentului este în măsură să contribuie la integrarea datelor în modele explicative, în sistemele teoretice din ce în ce mai structurate.

în legătură cu funcția de verificare a ipotezelor cauzale, așa cum remarcau psihologii I. I. TVANOV și V. G. ASEEV (1969), rezultatele experimentului se prezintă direct ca fapte științifice, ceea ce nu se poate susține și despre datele empirice-obținute prin intermediul altor metode, care trebuie sistematizate în continuare în vederea dezvăluirii relațiilor de cauzalitate (cf. Pismanik, 1976, p. 196).

Cercetarea experimentală constituie un proces iterativ, care începe cu verificarea relațiilor de cauzalitate și sfârșește cu formularea unor noi ipoteze. Paradigma naturii iterative a cercetării experimentale (vezi Fig. 1),

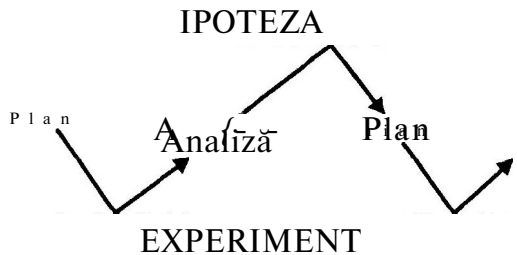

Figura nr. 1 Natura iterativă a experimentării: ipoteză —> plan —> experiment —» analiză —» ipoteză (după G. E. P. Box)

propusă de G. E. P. BOX, se fondează pe supoziția că „nici un plan (experimental) nu este suficient de bun pentru a răspunde la toate întrebările deodată, oricât ar fi experimentul de important. Este necesară o serie de investigări pentru a răspunde la orice întrebare cu adevărat importantă cu privire la cauzele comportamentului (Sitgreaves, 1978, p. 568).

Aplicat cu succes în științele naturii-metoda a fost magistral expusă încă în 1865 de CLAUDE BERNARD (vezi trad. rom. „Introducere în studiul medicinii experimentale", 1958) - experimentul este azi tofmai mult utilizat în pedagogie, psihologie, sociologie și psihosociologie. Tn ceea ce privește psihosociologia, este semnificativ că, așa cum rezultă din analiza făcută de RICHARD CHR1STTE asupra publicației oficiale a Asociației Americane de Psihologie (volumele 60 si 61 din **Journal of Abnormal and Social Psychology),** într-un interval de zece am (1949 - 1959), ponderea cercetărilor experimentale a sporit de aproape trei ori (Christie, 1965, p. 143).

Concomitent, a sporit și numărul abordărilor metodologice ale experimentului psihosociologic. Nu numai în țările cu veche tradiție a cercetărilor sociologice experimentale, ci și în țările în care această știință a fost inclusă mai târziu în rândul disciplinelor academice, interesul pentru cercetarea experimentală a fenomenelor sociale și pentru problemele metodologice implicate de acest tip de cercetare este evident.

Pentru a-și îndeplini funcțiile cognitive, experimentul trebuie să se fondeze pe teorie. Nu există experiment relevant care să nu pornească de la o teorie; din această cauză experimentul se aplica într-o etapă mai târzie a cunoașterii științifice. In afara teoriei, experimentul este o activitate sterilă. Dacă în cazul observației - așa cum se știe - prin **serendipitate** pot fi descoperite fapte semnificative, care să inițieze teoria, experimentul pornește de la teorie, verificând-o; este, după cum se vede, o fază mai târzie a cercetării. în același timp, dacă experimentul se fondează pe teorie, și teoria se bazează pe experiment: raporturile sunt bilaterale și orice separare a experimentului de teorie duce, în cele din urmă, la eșecul cunoașterii. In acest sens, CLAUDE BERNARD spunea: „Nu trebuie să credem în observațiile noastre, în teoriile noastre decât sub rezerva experimentării" (1958, p. 103). Dar, silind natura sa i se dezvăluie prin experiment, cercetătorul „nu trebuie să răspundă niciodată în locul ei sau să-i asculte pe

*) Serendipitate, descoperirea unor fapte neașteptate, aberante, capitale (vezi p. 413)

jumătate răspunsurile şi să reţină din experienţă numai acele rezultate care-i sprijină sau îi confirmă ipoteza" (Bernard, 1958, p. 86). Pentru a-şi îndeplini funcţia de „modalitate de testare a ipotezelor cauzale" - aşa cum precizau D. COOK şi DONALD T. CAMPBELL (1976, p. 224) - sunt necesare trei condiţii: între variabila independentă şi variabila dependentă să fie o relaţie temporală de anterioritate, ştiut fiind că totdeauna cauza precede efectul; între cele două variabile să existe o covariaţie ($p < 0,05$) şi, în fine, să nu existe nici o alternativă de explicare a modificării variabilei dependente decât prin variabila independentă. Ultimele două condiţii au în vedere validitatea statistică şi validitatea internă a experimentului.

Fără a face din experiment „coroană a cercetării empirice" (W. Siebel, 1965; R. Mayntz, 1969 şi alţii), legând strâns experimentul psihosociologic de teorie şi practică, se impune să remarcăm locul important pe care acesta îl ocupă atât în cunoaşterea, cât şi în viaţa socială. Trebuie respinse încercările de supraevaluare a dificultăţilor reale pe care le întâmpină experimentul în ştiinţele socioumane. Este adevărat că natura obiectului de studiu in aceste ştiinţe este cu totul alta decât în ştiinţele naturii: avem de-a face cu fiinţe raţionale, care conştientizează situaţia experimentală, iar posibilitatea subiectului de a-şi da seama că este studiat se modifică „în funcţie de experienţa sa în statusul de obiect de studiu" (Mamali, $19^{7}4$, p. 16). Sintetizând observaţiile referitoare la consecinţele epistemologice ale statusulm subiectului în cercetarea psihosocială, CĂTĂLIN MAMALT precizează că modificarea obiectului de studiu în timpul cercetării se produce datorită acţiunii directe a tehnicii de studiu, datorită fenomenului de inducţie generat în timpul cercetării, restructurării câmpului social iniţial prin prezenţa cercetătorului, datorită personalităţii cercetătorului şi a gradului de informare a subiecţilor asupra cercetării sociale. Dar modificarea obiectului de studiu în timpul cercetării se întâlneşte şi în ştiinţele naturii. Tn fizică acest lucru a fost demonstrat de L. DE BROGLIE, HANS REÎCHENBACH şi alţii, fiind unanim acceptat, fără să fie pusă la îndoială oportunitatea experimentului. Vom ilustra efectul tehnicii de cercetare asupra obiectului de studiu făcând apel la experimente ale dr. G. E. SCHWARTZ (1978), de la Universitatea Yale, privind dominaţia emisferelor cerebrale şi expresia emoţiilor. Se ştie că emisfera stângă este dominantă în ceea ce priveşte funcţiile simbolice şi limbajul, iar emisfera dreaptă în percepţia spaţiului şi

a formelor. Dr. G. E. SCHWARTZ porneşte de la observaţia că direcţia pnvirii constituie un indiciu al activităţii emisferelor cerebrale: deplasarea privim într-o anumită direcţie traduce activitatea emisferei cerebrale din partea opusă respectivei direcţii. In experimentele făcute, sarcinile cu conţinut afectiv antrenează lateralizarea privirii spre dreapta. S-a constatat, însă, că mişcările oculare dispar atunci când se încearcă înregistrarea lor (oculogramă). Explicaţia: implantarea microelectrozilor produce o stare de disconfort, exprimată prin fixitatea privirii. Este o limită a dispozitivului experimental de înregistrare, care modifică obiectul de studiu. Cu siguranţă că perfecţionarea tehnicii experimentale va permite înregistrarea efectului, fără deformarea obiectului de studiu. în bună măsură, acest lucru este valabil şi pentru experimentele psihosociale.

In afara complexităţii obiectului de studiu, specifică experimentului psihosociologic este imposibilitatea controlului total al variabilelor, izolarea fenomenului studiat. Obiectul de studiu în ştiinţele socioumane îl reprezintă interacţiunile concret-istorice ale indivizilor umani, multiplu determinate de cauze interne şi externe. Subiecţii de experiment aparţin unei anumite categorii sociale, fac parte dintr-o anumită societate, naţiune şi grup socioprofesional; au o anumită vârstă, un anumit sex, nivel de şcolaritate; şi-au interiorizat anumite norme şi valori într-o măsură mai mare sau mai mică. Cu deplin temei F. S. CHAPIN remarca: „... unităţile sociale au un caracter complex în comparaţie cu unităţile relativ simple ale altor discipline. In fizică, aceste unităţi sunt omogene, standardizate: în China sau America experimentul are aceleaşi şanse de reuşită în condiţii date şi controlabile. In sociologie, unităţile nu sunt nici omogene, nici standardizate, fiecare dintre ele este singulară, individuală, deosebită de celelalte. . . Un experiment efectuat în China poate însemna foarte puţin sau nimic pentru America (apud Rabbot, 1972, p. 140).

Dată fiind această situaţie, în legătură cu experimentele sociologice, inclusiv cele psihosociologice, se pune problema posibilităţii de generalizare a rezultatelor obţinute. Este vorba despre **validitatea externă** a experimentului, asupra căreia atrage atenţia DONALD T. CAMPBELL, într-un studiu („Designs for Social Science Experiments") multiplicat în 1953, dezvoltat apoi şi inclus sub titlul „Factors Relevant to the Validity of Experiments in Social Settings" într-o culegere de probleme de psihologie socială editată de

C. W. BACKMAN (1966). Validitatea externă sau validitatea ecologică (Harvey şi MacDonald, 1993, p. 143) se referă la aplicabilitatea rezultatelor în situaţii naturale (ecologice) cât mai diferite. De regulă, validitatea externă a experimentelor din ştiinţele socioumane este destul de restrânsă, atât în ceea ce priveşte generalizarea de la grupul experimental la populaţia din care sunt selecţionaţi subiecţii de experiment (validitatea populaţională), cât şi sub raportul trecerii de la situaţia experimentală la condiţiile vieţii sociale reale (validitatea ecologică). Fără nici o îndoială că stabilirea subiecţilor de experiment în grupele experimentale şi de control pe baza riguroasă a eşantionării măreşte posibilitatea de generalizare- a rezultatelor obţinute asupra populaţiei din care s-a făcut selecţia. Rămân însă alţi factori care limitează generalizarea: de exemplu, reactivitatea la experiment a subiecţilor. Unele persoane au o atitudine ostilă faţă de includerea lor într-un experiment, în timp ce altele cooperează intens cu cercetătorii (vezi experimentele lui Elton Mayo). Generalizarea rezultatelor experimentelor psihosociologice nu este permisă decât în limitele procedeelor utilizate şi numai la populaţia din care au fost selecţionaţi subiecţii de experiment. Este metodologic greşit să se extrapoleze concluziile unui experiment psihosociologic desfăşurat într-un anumit cadru socio-cultural în altul. Aşa cum remarca WALTER FRIEDRICH, datele experimentelor pe grupe mici (efectuate în S. U. A.) nu pot fi generalizate automat în alte ţări; se impune o nouă verificare a lor. Reluând experimentele clasice ale lui CHARLES E. OSGOOD în problema eficacităţii comparative a **mesajelor cu o latură** faţă de **mesajele cu două laturi,** am constatat că unele concluzii nu sunt valabile pentru populaţia de la noi. Aşadar, trebuie să privim critic experimentele psihosociologice efectuate aiurea şi să le verificăm în condiţiile concret-istorice de la noi. într-adevăr, ce valoare poate avea pentru explicarea comportamentului populaţiei din România experimentul, de altfel ingenios, montat în gara centrală din New York şi pe aeroportul Kenedy (S. U. A.), prin care se pune în evidenţă legătura dintre calitatea costumului - ca simbol al status-ului social - şi onestitatea celorlalţi? La experiment a participat, fără să ştie, un număr de 206 persoane (Bickman, 1974). Anchetatorii, trei bărbaţi şi trei femei, prin costumul pe care îl purtau, exprimau fiecare un status social: superior (costum de culoare închisă, vestă, cravată), mediu şi inferior (salopetă). Anchetatorii intrau ?o cabinele telefonice plasate la cele

două puncte de aglomerație urbană și lăsau la vedere o fisă telefonică („uitau o monedă cu care se putea telefona"). Operatorul înregistra dacă persoana care intra în cabină după ieșirea anchetatorului folosea moneda „uitată" de acesta. In cazul în care o folosea, anchetatorul se întorcea imediat și spunea: „Scu2ați-mâ doamnă (domnule), cred că am uitat o fisă în această cabină acum câteva minute. Nu cumva ați găsit-o?". S-a constatat că nu există nici o corelație între înapoierea fisei și vârsta, sexul, rasa, status-ul social al subiecților participanți, fără să știe, la experiment. Nici sexul anchetatorilor nu a influențat cu nimic onestitatea celorlalți; singur, status-ul social, exprimat prin îmbrăcăminte, a exercitat o influență semnificativă; fisa era mai frecvent înapoiată anchetatorilor cu status social ridicat (îmbrăcați în costum, vestă și cravată). Relația evidențiată, desigur, este valabilă pentru sistemul socio-cultural în care s-a desfășurat experimentul. Reluat în condițiile tranziției din țara noastră, s-ar putea ca rezultatele experimentului să fie altele.

Nu numai **validitatea externă,** dar și **validitatea internă** constituie o problemă in experimentele psihosociologice. Mai mult chiar, după opinia autorizată a lui DONALD T. CAMPBELL, problema validității interne este primordială (1966, p. 12). Foarte adesea, în experimentele psihosociologice, variabila independentă reprezintă, în fond, „o **combinație** de srimuli", sarcina cercetătorului fiind aceea de „purificare a variabilei independente", pentru a stabili cu exactitate dacă între X (variabila independentă) și Y (variabila dependentă) există Într-adevăr o legătură cauzală. în acest scop sunt montate **experimente placebo.** După cum se știe, sub numele de **placebo** sunt grupate substanțele chimice fără acțiune farmacologică specifică, dar care, datorită sugestiei și autosugestiei, provoacă ameliorarea stării bolnavului. Astfel de substanțe, cunoscute încă din Evul Mediu, au primit, după moda timpului o denumire latină **(placebo),** ceea ce înseamnă: voi place. Astăzi se știe că toate medicamentele - chiar anestezicele și antibioticele - au, în afara acțiunii farmacologice specifice, și un element placebo, dat de situația psihosocială în care se administrează. Experimentele placebo servesc tocmai la izolarea acțiunii farmacologice specifice și, prin analogie, sunt utilizate în psihosociologie pentru izolarea variabilei independente din complexul de stimuli, pentru a-i măsura influența asupra variabilei dependente. De altfel, rafinarea continuă a schemelor experimentale nu reprezintă

altceva decât efortul de izolare cât mai deplină a acțiunii variabilei independente.

MARTIN T. ORNE arată că „într-o situație experimentală, comportamentul unui subiect este determinat de două serii de variabile: a) variabilele independente în sens tradițional; b) comenzile implicite **(les consignes implicites; demand characteristics),** percepute în situația experimentală" (Orne, 1969, p. 286). Comanda implicită percepută de subiect influențează comportamentul acestuia și deci rezultatele experimentului. Dacă subiecții nu cunosc scopul experimentului, ei fac anumite ipoteze, comportându-se în sensul confirmării sau infirmării acestora.

Este necesară, deci, cunoașterea ipotezelor imaginate de subiecți. M. T. ORNE propune utilizarea **anchetei post-experiment** pentru identificarea comenzilor implicite: înregistrarea scopului și a ipotezelor imaginate **de** subiecți prin punerea unor întrebări foarte generale: „După părerea dv., **ce** urmărește acest experiment?" etc. De asemenea, în afara experimentului placebo, M. T. ORNE recomandă în acest sens aplicarea experimentului simulat, tehnică pusă la punct în 1959. **Experimentul simulat** constă în explicarea exactă a modului de derulare a experimentului, în prezentarea materialului și a aparaturii utilizate, precum și în transmiterea comenzilor (sarcinilor, dispozițiilor, instrucțiunilor) către subiecți. Subiecții nu sunt puși însă să execute aceste comenzi, ci sunt invitați să relateze ipotezele pe care și le-au imaginat. Se elimină astfel acțiunea variabilei independente, rămânând constantă influența comenzilor implicite. De comun acord cu M. T. ORNE, subliniem că nu este cu nimic justificată presupunerea potrivit căreia subiecții în experiment ar răspunde pasiv, lâsându-se manipulați. în realitate, situația experimentală este ea însăși un proces psihosocial complex, ce se cere analizat ca atare, putându-se vorbi de o psihosociologie a experimentului psihosocial. .

Aplicarea experimentului în științele socioumane ridică și numeroase probleme etice. Ca și în științele naturii, **psihosociologii din întreaga lume se simt răspunzători de modul în care sunt aplicate rezultatele cercetărilor lor.** Nu o dată oamenii de știință au refuzat cercetarea sau și-au întrerupt experiențele când au conștientizat că rezultatele lor ar putea leza integritatea personală și demnitatea umană sau ar putea fi utilizate în scopuri inumane, împotriva drepturilor și libertăților individuale și colective. Este

cunoscut, de pildă, faptul că, la începutul deceniului al şaptelea, sociologii şi psihosociologii au refuzat să participe la un proiect de cercetare iniţiat de Pentagon care, sub masca investigaţiei ştiinţifice, urmărea să culeagă informaţii despre mişcările revoluţionare din Chile şi din alte ţări latino-americane. Protestul sociologilor americani, ca şi protestul oficial chilian au determinat guvernul S. U. A. să renunţe la aşa-numitul „plan Camelot". In 1976, revistele de specialitate au anunţat întreruperea cercetărilor psihiatrului STANLEY WALZER de la Universitatea Harvard, începute încă din 1968, asupra aberaţiilor cromozomiale de tip XXY sau XYY, în vederea depistării la copiii nou-născuţi a „cromozomului crimei". Timp de aproape zece ani toţi copiii nou-născuţi dintr-un spital din Boston au fost supuşi unui control cromozomial pentru depistarea precoce a aberaţiilor cromozomiale şi preîntâmpinarea deviaţiilor comportamentale. Conştientizând ca aceste cercetări stigmatizează indivizii umani şi recunoscând că existenţa unui mediu criminogen influenţează mai mult apariţia delincventei decât existenţa unui cromozom Y suplimentar, STANLEY WALZER şi-a întrerupt cercetările experimentale.

Probleme etice nu pot să nu-şi pună şi cei care au experimentat diverse tehnici de schimbare a comportamentelor. Psihochirurgia, terapia comportamentală, deprivarea senzorială - într-o societate nedreaptă - se întorc împotriva omului (Adina şi Septimiu Chelcea, 1978, p. 116). Uitând parcă de verdictul dat medicilor naziști de Tribunalul de la Niirnberg, dr. GROSS şi dr. MEYER de la Clinica Universitară Hamburg-Eppendorf, în cadrul programului de cercetare „Aspecte psihosomatice, psihodiagnostice şi terapeutice ale agresivităţii", au pus la punct o aşa-numită „cameră a tăcerii", care, prin deprivare senzorială, permite „spălarea creierului". Ceea ce se obţine este pierderea capacităţii de concentrare a atenţiei şi de gândire coerentă, incapacitatea de orientare în timp şi spaţiu, halucinaţii etc, iar pe termen lung - aşa cum arăta ROBERT DALY - deprivarea senzorială induce modificări de personalitate, stări depresive, coşmaruri, dificultăţi în relaţiile sociale. Rezultatele cercetărilor dr. GROSS şi dr. MEYER s-au materializat prin crearea unei „secţii a tăcerii" la închisoarea din Koln-Ossendorf.

Din păcate, cazul nu este singular. Probabil că cel mai vechi caz de încălcare a normelor morale într-un experiment cu conţinut psihosociologic (vizând socializarea copiilor) rămâne experimentul făcut din porunca îm-

paratului Frederic al Il-lea (1194-1250). Mânat de curiozitatea de a afla ce limbă (ebraică, greacă, latină, arabă sau limba părinţilor) vor vorbi copiii când vor fi mari, dacă de la naştere nu vor auzi pronunţându-se nici un cuvânt, acesta a luat câte un nou-născut din cele 18 regiuni ale imperiului germanic, ordonând doicilor să-i îngrijească fără a le adresa însă vreun cuvânt. Curiozitatea dementă a împăratului n-a putut fi satisfăcută pentru că, înainte de a împlini vârsta de doi ani, toţi copiii supuşi experimentului au murit, fără a fi fost atinşi de vreo boală incurabilă. Carenţa afectivă, izolarea socială, mai ales la vârstele timpurii - se ştie, astăzi - produc totdeauna, dacă nu sfârşitul letal, în orice caz tulburări psihice ireversibile. Omul nu devine om decât în contactul lui permanent cu semenii şi cu cultura.

Nu numai cu secole sau cu decenii în urmă, dar şi în zilele noastre, uneori, expenmentarea pe subiecţii umani trădează lipsa de responsabilitate. ROBERT M. VEATCH şi SHARMAN SOLLITO, în „Raport of the Hastings Center" (1973) au inventariat un număr de 43 de experienţe mai mult decât condamnabile din punct de vedere deontologic, publicate cu începere din 1966 în revistele de specialitate: copii astmatici cărora li s-a aplicat tratament placebo, fara ca părinţii sau copiii să ştie că sunt supuşi unui experiment, supunerea la unele teste de durere a persoanelor care se prezentau pentru un examen medical obişnuit (respectivele persoane erau convinse că testările fac parte din examenul propriu-zis), administrarea unor substanţe halucinogene (L. S. D.) unui număr de 24 de persoane pentru a observa comportamentul lor, fără a fi fost prevenite în legătură cu consecinţele posibile ale administrării drogului ş. a. m. d. (Desportes, 1974).

într-un interviu acordat în 1973, ELLIOT ARONSON, profesor la Universitatea din Austin (Texas - S. U. A.), mărturisea ca în experimentele de laborator pe care le-a efectuat a indus multă anxietate la subiecţi pentru a studia efectele în plan comportamental ale acestui fenomen. Pornind de la considerente de etică profesională, 'ELLIOT ARONSON însuşi declara că o astfel de practică experimentală trebuie considerabil revizuită. Dup| opinia noastră, experimentele care induc anxietate ar trebui nu revizuite, ci dezavuate, pentru consecinţele lor uneori ireversibile. Nu credem că se justifică un **design** experimental ca cel al lui PHILIP G. ZIMBARDO, de la Universitatea Stanford (S. U. A.), care a inclus în protocolul experimentului său voluntari pentru studierea compor'. mentului încarceraţilor. Aşa-

numitul „Stanford Prison Experiment" (1972) prevedea ca 24 de studenți să joace timp de două săptămâni fie rolul de prizonieri, fie rolul de gardieni într-o închisoare simulată chiar în campusul Universității Stanford. Ei primeau câte 15 dolari pe zi pentru participarea la experiment. Pe neașteptate, studenții care acceptaseră rolul de prizonieri au fost „arestați", luați din camerele lor și „închiși" în celulele penitenciarului improvizat. Gardienii au început să-i supravegheze. S-a constatat că paznicii, luându-și rolul în serios mai mult decât se așteptase PHILIP G. ZIMBARDO, au devenit tiranici, cruzi și sadici. Unii gardieni se comportau normal, erau „buni", dar nu interveneau să potolească zelul celorlalți. Deși plata pentru experiment nu era de neglijat, trei din studenții „încarcerați" au refuzat să mai participe la experiment, acceptând chiar să dea toți banii înapoi. PHILIP G. ZIMBARDO, observând schimbări comportamentale nedorite, a luat hotărârea de a întrerupe experimentul (vezi Babbie, 1988, p. 23).

Atât în ceea ce privește desfășurarea experimentelor pe oameni - element specific experimentelor psihosociologice -, cât și în aplicarea rezultatelor acestora, trebuie respectate fără excepție normele deontologice. „O severitate fără milă trebuie să condamne pe cercetătorii care, din interes sau chiar din neglijență sau dintr-o greșeală de judecată, ar uita ca experimentarea pe oameni este diferită, că trebuie urmărită introducerea unor elemente favorabile privind persoanele supuse ei" (Chombart De Lauwe, 1971, p. 291).

Timpul îndelungat și costul adesea ridicat al cercetărilor experimentale limitează aplicarea acestora în psihosociologie. Nu numai experimentele cu „variabilă timp", ci aproape toate schemele experimentale impur, o testare dublă (înainte și după introducerea variabilei independente), atât la grupul experimental, cât și la grupul de control. Tocmai acest lucru, împreună cu aparatura utilizată și plat? subiecților, ridică mult costul cercetărilor experimentale.

Cu toate acestea, scepticismul legat de posibilitățile aplicării experimentului în situațiile sociale nu ni se pare deloc îndreptățit. Cel puțin în actuala etapă de dezvoltare a sociologiei, psihologiei și psihosociologie] nu se justifică vreo obiecție metodologică de principiu față de experiment. Suntem întru torul de acord în această privință cu VASILE PAVELCU, care atrage atenția asupra faptului că valoarea experimentului variază în funcție de concepția generală a cercetătorului, de poziția lui teoretică. De asemenea, subscriem la ideea de a nu cere metodei experimentale mai mult decât poate ea da. Nu împărtășim însă rezervele acad. VASILE PAVELCU, care

sublinia că „trebuii[1] să ţinem seama că unele fapte rezistă, rotai sau parţial, prin natura lor (s. n.;. la exigentele metodei experimentale, aşa cum este căzui, in cea **mai mare parte** (s. a.) cu fenomenele sociale şi cum, cel puţin temporar, este căzui cu numeroase fenomene şi procese psihice care prin complexitatea lor nu „se pretează totdeauna la o izolare, impusă de metoda experimentală n \ ariabileior" (Pavelcu, 1972, p. 253). Dacă avem în vedere doar experimentul artificial, afirmaţia este pe deplin îndreptăţită; daca luăm însă în consideraţie ansamblul tipurilor de experimente, nu putem să nu remarcăm că natura (aptelor psihosociale nu respinge metoda experimentală.

Diferenţa privind baza empirică a ştiinţelor naturii în raport cu ştiinţele omului, care ii şochează pe unii epistemologi, nu trebuie să ducă la ideea falsă a ir-»posibilităţii aplicăm experimentului în ştiinţele sociournane: „Prima difers Tiţă care şochează... este inexistenţa experimentului în disciplinele umaniste, experiment care să poată fi repetat în condiţii identice, inexistenţa unor izolări perfecte de laborator" (Dan, 1979, p. 304). Realizat în conformitate cu principiile dialectice, experimentul constituie o metodă valoroasă de cercetare a cauzalităţii comportamentelor sociale. „Metoda experimentala - apreciază AL. ROŞCA - este metoda preferată a cercetătorului, la care recurge ori de cate ori sunt date condiţiile pentru utilizarea ei adecvată" iî €-~ î, p îl). Mai muit, „este vocaţia firească a experimentului să servească ca normă logică cercetării empirice" (Pages, 1971, p. 282).

Marcând împlinirea a o sută de ani de la înfiinţarea primului laborator de psihologie experimentală, URSUL A ŞCHIOPU şi colab. remarcau, pe depl'in îndreptăţit, că „metoda experimentală a avxit o contribuţie decisivă la scientizarea în general a cercetării şi gândirii psihologice, inclusiv în probleme greu sau deloc accesibile experimentului de laborator. Această contribuţie s-a concretizat în elaborarea unor criterii şi reguli metodologice mai obiective şi mai riguroase, aţât pentru observaţie, cât şi pentru celelalte metode: psihopatologică, genetică şi comparată, biografică etc. (1979, p. 1 ! *D).* Nu este, deci, deloc întâmplător faptul că prima catedră universitară creată în ţara noastră şi ocupată de C. RADUL ESCU-MOTRU (1910) purta denumirea de „Psihologie experimentală" (vezi Herseni, 1980, p. 21).

("cea ce este valabil pentru psihologia generală este cu aţât mai valabil pentru psihologia socială, care - aşa cum remarca SERGE MOSCOVICI, în substanţiala sa prefaţă la cercetarea bibliografică „La psychologie sociale. Une discipline en mouvement" (1970, p. 17) -, în domeniul experimental, a realizat un progres unic şi decisiv, elaborând proceduri din ce în ce mai subtile şi mai riguros controlate, inclusiv cu ajutorul matematicilor moderne şi al calculatorului electronic.

Acest progres s-a exprimat prin înființarea în S. U. A. a unor reviste de psihosociologie experimentală: „Advances in Experimental Social Psvchology" (1964) și „Journal of Experimental Social Psychology" (1965). în Europa există astăzi o „Asociație europeană de psihologie socială experimentală", cu publicație proprie, care în 1978 și-a organizat cea de a șaptea conferință.

Valoarea deosbită a experimentului în dezvol' area științelor socioumane nu trebuie să ducă, însă, la supraaprecierea metodei experimentale și la decretarea psihosociologici ca știință pur experimentală. Parcurgerea unor reprezentative volume de psihologie socială, precum cele realizate de ANTHONY \. DOOB și DENNIS T. REGAN (1970); CHESTER A. 1NSKO și JOHN SCHOPLER; WILI.EM DO1SE și colab. (1978) sau JACQUES-PHILIPPE LEYENS - ca să nu facem trimitere decât la cele de larga circulație -, ne convinge de caracterul parțial al așa-zisei psihosocioiogii experimentale, care după anii '60 își cerea drept de existență autonomă. Așa cum remarca }. WATTZ, profesor la New York Umversity: „Psihologia socială este o știință, dar psihologia socială experimentală este o cale de cercetare. Nu trebuie să limităm știința ca atare, identificând-o cu metoda". Considerăm că numai aplicarea convergentă, alături de experiment, a cât mai multor metode și tehnici, cât mai rafinate și mai riguroase, va asigura progresul teoretic al psihosociologie!, dezvoltarea ei în continuare. Firește că „Cercetătorul din științele sociale nu poate să preia metoda experimentală din științele mai vechi fără să o examineze în funcție de problemele și ipotezele ei legate de tema specifică a cercetării (Rose, 1954, p. 280). In acest sens, vom analiza în continuare modificarea schemelor experimentale în științele socioumane, în conformitate cu complexitatea obiectului de studiu și a cauzalității sociale.

Definiție, concepte de bază și scheme experimentale

Definiție. In fundamentala sa lucrare de metodologie a experimentului în științele sociale. ERNEST GREENWOOD, după ce trece în revistă sensurile în care este folosită metoda experimentala în sociologie și psihologie, ajunge la concluzia că: „Un experiment este verificarea unei ipoteze încercând de a pune doi factori în relație cauzală prin cercetarea situațiilor

contrastante. în care sunt controlați toți factorii în afara celui ce interesează, acesta din urmă fiind cauza ipotetică sau efectul ipotetic" (Greenwood, 1945, p. 28). Două sunt caracteristicile asupra cărora E. GREENWOOD insistă: capacitatea experimentului de a verifica ipotezele cauzale și controlul situației experimentale. Arătând că experimentul tinde către controlul maxim al factorilor, autorul precizează esența metodei: „testarea ipotezelor cauzale prin înțelegerea unof situații contrastante controlate" (Greenwood, 1945, p. 29). Controlul este, așadar, elementul esențial în structura metodei experimentale. Verificarea ipotezelor cauzale constituie scopul general al științei, de care cunoașterea științifică se apropie utilizând metode adecvate, inclusiv experimentul, dar nu numai experimentul.

Definiția dată de E. GREENWOOD, în ansamblu acceptabilă, este limitată totuși prin aceea că insistă asupra legăturii cauzale doar dintre două fenomene. Aceeași limită o remarcăm și la alte încercări de definire a metodei experimentale în științele socioumane. ARNOLD M. ROSE apreciază că „L n experiment constă în aplicarea unui stimul la un anumit obiect, păstrând neschimbați alți stimuli sau condiții posibile care pot să afecteze obiectul în același timp, și notând schimbările care se produc în obiect, probabil datorită aplicării stimulului" (Rose, 1954, p. 274).

Așa cum se recunoaște astăzi, în domeniul socialului funcționează relații de multicauzalitate, ceea ce impune luarea în considerare în ipoteză, și deci în experiment, nu doar a două, ci a mai multor elemente. O definiție riguroasă a experimentului psihosociologic trebuie să reflecte stadiul prezent de dezvoltare a cunoașterii, dar și posibilitățile de azi ale tehnicii experimentale. Considerăm" ct definiția dată de £EON FKSÎIKGER corespunde într-o^fîîai mare măsură acestor exigențe: ța\ în „observarea și măsurarea efectelor manipulării unor varia e îndfc-j p~enden*£ asupra variabilelor dependente într-o situație înecare acțiunea altor \l factori (prezenți~eîectîv, dâr^ străini studiului^ este redusă la minimum" J "estinger șjKat'z. 1963, p. 164). Defjnjtja,pK)pjusă_de_L. FESTINGER imui rând, **fapa^t** J^expenmentul este o **observati^jrm** ; in al doilearând,^ situația este controlatăT Aceste două caracteristici / sunt reținute și de alți psihosociologi. JOHN W. KINCH consideră că poate <\ fi vorba de experiment când „cercetătorul introduce deliberat anumiți \ factori în situația observată sau controlează comportamentul subiecților pe

care ii observă" (fvmch, 1973. p. 21). în același sens, MARC RICHELI.E. apreciază că: „A experimenta înseamnă a așeza un fenomen sub un control riguros cu scopul de a-i determina condițiile de apariție (1995, p. 174).

Definițiile reproduse, deși surprind caracteristicile esențiale ale metodei experimentale, mi sunt - după opinia noastră - suficient de cuprinzătoare. Conform lor, rămân în afara metodei importante tipuri ele experimente irec • ent utilizate în disciplinele socouinarse (experimentul natural și experimentul mini.;.';. Precizare:', că introducerea unor factori in situația ținură sub Ci ntrol poate *":,* b"ictt*ă • • >*!h*\ absența experiment;[1] torul ui de către alte instanțe • naturale <*AU* st ciaie • credem *CA va* con .pleta în chiț") tericit detinmiie reproduse.

\ or;: spui[1] • .roio'ar. ffiiri stiiniek: soaaumane exp_emrientul ptihosoci-— • *' [<'lioriic contră r.î analiza efectelor unor variabile independente asupra ; L Ivariabilejor dependente într-o situație controlată, cu scopul verificării [ip^otezelor cauzale Observarea și manipularea efectivă a variabilelor de către cercetător sajjs elemente caracteristice doar anumitor tipuri de experimente, î': LI tuturora 1' sîe *auc*\ arat insă că, de cele mai multe ori, experimen^ taiorul încearcă iă pn>> oace fenomenele pentru a le objjeirya și înregistra sîsternavx" pentru^ ie matura s, explica pr.n cauze. Celebru! paleontolog tiran; e/ >' î 1 •(lRC JFS *CV*\1FK (1769-1832) spunea că „observat*>rul ascultă ::. tura, eĂperjiientatorui o întreabă ș: c. silește :-ă i se dez\ăluic". Preîar.nd ir.fsr ;itori«m atât de valabil in științele "naturii, putem '..pune că și in experimentul psmoso-Liologîc propnu-zis cercetătorul pt-ne i.itreLâri leno p:enelo^_j_'s*if*'.^*lț.ic*îa!c, nu așteaptă ca acestea să ; se dezvăluie: de la sine. Fictoru îiuurait și sdci.-!j conlucrează ce experimcntalistul, pregătit însă sa interogheze fenomejeje: o sene d<" evef-Jmente naturale, ca si măsurile sociaie organizatorice, antrenează schimbări în comportamenteie individuale și de grup. Cercetătorul expermenta'ist analizează astfel d>' situații, încercând să le unâ sub conrroi, în vederea stabilirii relațiilor cauzale.

Seurmăreșjx^ca nici un factor exterior, in afara ceior manipulați sa nu intenină în situația experimentală, care, de-a lungul cercetării, trebuie să rămână neschimbată, <u excepția variabilei dependente, pentru ca să st poată măsura!nfîueriția factorilor introduși NLA.URICE D!.[T]VHRGP.Rchiar definește astfe' experimentul: „Tn desfășurarea unui fenomen se introduc unul sau mai uruit; factori artificiali: comparând rezultatele, obținute cu acelea pe care le-ar da fenomenul în absența oricărei intervenții, se poate măsura influența factorilor introduși" (196Î, p. 356).

Re:enn<lu-sc- direct ;a experimentul sociologic, j1JUAN L. SIMON arată că: „Esența experimentului constă in aceea ca cercetătorii] manevrează deî'berat una sau mai multe variabile independente (xi X2, X3 . . .), expunând j«= astfel diferite grupuri de subiecți la diferit':' variabile (sau la diferite cantități ~3 ~ de van.ibili: ir\k'pe;idenre) ii apoi observă schimbările produse în vaf.Vibik*i< ~~^ depen denie '•, ;.. \2, *v?* • • •)" (1969, n. 228). Intervențiaactiva a cerce vă ton.'ui - ca element caraaeriific ni metodei experimentale este ir.rg accer^ai'., I IRTMTF. t'u.f:;.i:";-f• ' experime;'tnj_ca r-t metodă rb cunoaștere „în c„r< subiectul •."• • n"'câtor oblig?, obiectul de c'...noscut: .ța »e invuiifeste <\culo ... unJt v.'e.i *c>,* in condițale_4:e c,ii;c el 'JejniJJ-UllUi u scopu' precis al descrieri jiiK-i ha" M9''i, p. 135),

în ciehnițnk' n-prodi." e, ca și in comentariile făcute, au apărut unu '.ermeh; {cpntri/invariabilă, variabilă independenta/situație experiment etc ;. care, constituind concepte de bază în metodologia expenroentn'm ~se *cer '<:* ti, ;-î rândul io'*, dennri.

Prin ycîTiitrdI)se intelcge'Sgurarea condițiilor de i"c-petabilitate a retv.ul- ațelor, ori de câte ori se reia cercetarea ț.S'.ebe!, 1965, p, 66). Bazându-se pe studiul im E. C. BORING („The narare and hr.torv of experimentai conrro: m

• ,i-. :. r.; c-. u : înul de , control" *?,* j"ost tritrotius *"'r.i'v* târziu in *ir,* îdinței (Plutchîk, 1968, p. 166). 3IAÎSE PASCAL *(s!':2%* 1662) :C pa: • că a fost primul '.":vc a rfnli/.itr, în 1648, un experiP'.e-iț controlat ;sn :diu! pî'esiunu ii'njUii) Țennemn *ev.* »t?.i\ ;- fost insă Jn'rocies 'nai rai/iu- ' iii'f? |(>ii\ STUAP.T Mîl.L nu se refer; decât implicit \-*i* irontroJu! c\p.:nn'.ente:or. Ab'a după 1870, prin opera lui V V/UNi"!, termemu de coatroi, în sensul de „standard cie comparare" dobâ.r;d;:>U: o mai largă circulație. In studiile de psihologic experimentală, de Ir început ii secolului al XX-'ea, R. ?„ THORNDîKf si R. S. WOODWOR ll-l *ix,t* pn.nii tare recunosc necesitatea utilizării grupului de control. După ;'-u8, grupul ce control începe să fie frecvent utilizat în cercetările experimentale, în 1*93J,* aproximativ 11 ° *u* din articolele publicate în revistele de psihoi-; vgit făceau referiri ia grupul cu- conr'C'L Douăzeci de animai (ârsui, peste *^Z'1-,* din arncoleli: publicate în domeniul psihologie: experimentale includeau referiri la grupul de control. Astăzi aproape că nu poate fi conceput in studiu experimentai cât de cât riguros în absența grupului de control și a unui control strict al variabiie'or.

In sens modern, controlul vizează în primul rând factorii introduşi în expriment pentru declanşarea unorjcomportamenţe specifice, darji factorii a căror influenţă urmează a fi eliminată, fie prin suprimare, fie prin păstrarea iorconşjarită. T3e asemenea, controlul se referăla modalitatea de constituire a" grupelor experimentale şi „martor" pentru asigurarea comparabilitaţii lor. in fine, controlul include şi întreaga problematică de efectuare a măsurătorilor de observare, exactitatea şi precizia aparatelor utilizate pentru diferite înregistrări (optice, acustice, termice etc).

De modul în care se asigură controlul într-un experiment depinde gradul de fidelitate al măsurării variabilelor. Mulţi autori consideră controlul ca elementul definitoriu al experimentului. In acest sens, fîANS J. EYSENCK susţine: „Esenţai expenmcntului în ştiinţă este dată de capacitatea de a exercita controlul asupra variabilelor care influenţează rezultatele experimentului" (1966, p. 49). La aceeaşi concluzie ajung şi LEE HARVEVşi MORAG MACDONALD (1993, p. 141) când afirmă că problema cheie in ^experimentare este controlul". Din punctul de vedere al exercitării controlului, toate tipurile de experimente în cercetarea psihosociologică pot fi ordonate pe un continuum, începând cu experimentul de laborator, în care controlul variabilelor este deplin, şi terminând cu experimentul natural, unde cercetătorul se limitează doar la controlul modulul de constituire a grupelor experimentale şi la

Conceptele de bază. fi^maTffljpfflîntâkure înţr-un experiment pot fi clasificate în paţru_categorii (după LesKe Kish):

- **Variabile explariaţorii** (experimentale, interne), cajje.se diferenţiază în variabile independente şi dependente. **^Variabilele independente** sunt_date..d£.factorii jntroduşi în experiment de cercetător sauxle ahtr instanţe (natură, snn>tgfpy~şi jii_r.ărnr p^^ptg^yajoar*^ intensitate, durată, frecvenţă etc. se modifică în timp. **Variabilele dependente,** iau valori diferite în urma influenţei asupra lor a variabilelor independenţe. Atât vanabTrele independente, cât şi cele dependente se supun legii conexiunii universale a fenomenelor; ele sunt dependente sau independente doar raportate la planul experimental. Sporirea salariului, de pildă, într-un experiment psihosociologic, poate fi variabilă independentă, pentru a vedea cum influenţea2ă asupra absenteismului. Nimeni nu va susţine însă că aceasta ar fi independentă de factorii politici, economici. într-un alt experiment, salariul ar putea fi variabilă dependentă, de exemplu, dacă s-ar urmări să se vadă cum este influenţat de o anumită modalitate de normare a muncii.